

ISSN (Print) 2616-6895
ISSN (Online) 2663-2497

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің

ХАБАРШЫСЫ

ВЕСТНИК

Евразийского национального
университета имени Л.Н. Гумилева

BULLETIN

of L.N. Gumilyov
Eurasian National University

ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы
PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series
Серия ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ

№ 3(136)/2021

1995 жылдан бастап шығады

Founded in 1995

Издается с 1995 года

Жылына 4 рет шығады

Published 4 times a year

Выходит 4 раза в год

Нұр-Сұлтан, 2021

Nur-Sultan, 2021

Нур-Султан, 2021

Бас редакторы
Г.Ж. Менлибекова,
п.ғ.д., проф. (Қазақстан)

Бас редактордың орынбасары (психология)
Бас редактордың орынбасары (әлеуметтану)

А.Р. Ерментаева, пс. ғ. д., проф. (Қазақстан)
Н.О. Байғабылов, PhD (Қазақстан)

Редакция алқасы

Есенғалиева А. М.	п.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Иванова Г.П.	п.ғ.д., Ресей халықтар достығы университеті, Мәскеу, Ресей
Исламова З.М.	п.ғ.к., доцент, М. Акмулла атындағы Башқұрт мемлекеттік педагогикалық университет, Уфа, Ресей
Калдыбаева О.В.	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Колева И.	докт., Климент Охридский атындағы София университеті, София, Болгария
Мамбеталина Ә.С.	п.ғ.к., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Отар Э. С.	PhD, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сейтқазы П.Б.	п.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Сунарчина М.М.	ә.ғ.д., проф., Башқұрт мемлекеттік университеті, Уфа, Ресей
Толеубекова Р.К.	п.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Тамаш П.	проф., Corvinus университеті, Будапешт, Венгрия
Уразбаева Г.Т.	п.ғ.д., доцент, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
Хан Н.Н.	п.ғ.д., проф., Абай атындағы ҚазҰПУ-дың педагогика және психология институты, Алматы, Қазақстан
Шайхисламов Р.Б.	ә.ғ.д., проф., Башқұрт мемлекеттік университеті, Уфа, Ресей
Шалғынбаева Қ.Қ.	п.ғ.д., проф., Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Редакцияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Сәтпаев к-сі, 2, 402 б.
Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: +7(7172) 709-500 (ішкі 31432)
E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz
Жауапты хатшы: Ә.С. Жұматаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің хабаршысы. ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. ӘЛЕУМЕТТАНУ сериясы

Меншіктенуші: «Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғам

Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігімен тіркелген.

15.02.2021 ж. № KZ07VPY00032398 қайта есепке қою туралы куәлігі.

Мерзімділігі: жылына 4 рет. Тиражы: 30 дана

Типографияның мекенжайы: 010008, Қазақстан, Нұр-Сұлтан қ., Қажымұқан к-сі,13/1, тел.: +7(7172)709-500 (ішкі 31410)

Editor-in-Chief

Doctor of Pedagogical Sciences, Prof.(Kazakhstan)

G.Zh.Menlibekova

Deputy Editor-in-Chief (psychology)

A.R. Yermentayeva, Doctor of Psychological Sciences, Prof. (Kazakhstan)

Deputy Editor-in-Chief (sociology)

N.O. Baigabylov, PhD in Sociology (Kazakhstan)

Editorial board

- Esengalieva A.M.** Can. of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Ivanova G.P.** Doctor of Pedagogical Sciences, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia
- Islamova Z.M.** Can. of Pedagogical. Sciences, Assoc.Prof., M. Akmulla Bashkir State Pedagogical University, Ufa, Russia
- Kaldybayeva O.V.** PhD, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Otar E.S.** PhD, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Koleva I.** Dr., Kliment Ohridski Sofia State University, Sofia, Bulgaria
- Mambetalina A.S.** Can. of Psychological Sciences, Assoc.Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Seytkazy P.B.** Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Sunarchina M.M.** Doctor of Sociology, Prof., Bashkir State University, Ufa, Russia
- Tamas P.** Prof., Corvinus University, Budapest, Hungary
- Toleubekova R.K.** Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Urazbayeva G.T.** Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan
- Khan N.N.** Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., Institute of Pedagogy and Psychology of Abai KazNPU, Almaty, Kazakhstan
- Shaikhislamov R.B.** Doctor of Sociology, Prof., Bashkir State University, Ufa, Russia
- Shalgynbayeva K.K.** Doctor of Pedagogical Sciences, Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Editorial address:2, Satpayev str., of.402, Nur-Sultan, Kazakhstan, 010008
L.N.Gumilyov Eurasian National University Tel.: +7(7172) 709-500 (ext. 31432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Responsible secretary: A.S. Zhumatayeva

Bulletin of L.N.Gumilyov Eurasian National University PEDAGOGY. PSYCHOLOGY. SOCIOLOGY Series

Owner: Non-profit joint-stock company «L.N.Gumilyov Eurasian National University»

Registered by the Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan. Rediscout certificate № KZ07VPY00032398 dated 15.02.2021.

Periodicity: 4 times a year Circulation: 30 copies

Address of printing house: 13/1 Kazhimukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan 010008; tel.: +7(7172) 709-500 (ext.31410)

Главный редактор

д.п.н., профессор

Г.Ж. Менлибекова (Казахстан)

Зам. главного редактора (психология)

А.Р. Ерментаева, д.пс. наук, проф. (Казахстан)

Зам. главного редактора (социология)

Н.О. Байгабылов, PhD (Казахстан)

Редакционная коллегия

Есенгалиева А. М	к.п.н., доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Иванова Г.П.	д.п.н., Российский университет дружбы народов, Москва, Россия
Исламова З.М.	к.п.н., доцент, Башкирский государственный педагогический университет им. М. Акмуллы, Уфа, Россия
Калдыбаева О.В.	PhD, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Колева И.	докт., Софийский университет им. Климента Охридского, София, Болгария
Мамбеталина Ә.С.	к.п.н., доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Отар Э. С.	PhD, Евразийский национальный университет, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сейтказы П.Б.	д.п.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Сунарчина М.М.	д.с.н., проф., Башкирский государственный университет, Уфа, Россия
Тамаш П.	проф., университет Corvinus, Будапешт, Венгрия
Толеубекова Р.К.	д.п.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Уразбаева Г.Т.	д.п.н., доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
Хан Н.Н.	д.п.н., проф., Институт педагогики и психологии КазНПУ им.Абая, Алматы, Казахстан
Шайхисламов Р.Б.	д.с.н., проф., Башкирский государственный университет, Уфа, Россия
Шалғынбаева К.К.	д.п.н., проф., Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Адрес редакции: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Сатпаева, 2, каб. 402

Евразийский национальный университет имени Л. Н. Гумилева Тел.: +7(7172) 709-500 (вн. 31432)

E-mail: vest_pedpsysoc@enu.kz

Ответственный секретарь: А.С. Жуматаева

Вестник Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева.

Серия: ПЕДАГОГИКА. ПСИХОЛОГИЯ. СОЦИОЛОГИЯ.

Собственник: Некоммерческое акционерное общество «Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева»

Зарегистрировано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан.

Свидетельство о постановке на переучет № KZ07VPY00032398 от 15.02.2021 г

Тираж: 30 экземпляров

Адрес типографии: 010008, Казахстан, г. Нур-Султан, ул. Кажымукана, 13/1, тел.: +7(7172)709-500 (вн.31410)

МАЗМҰНЫ

<i>Байжұманова Б.Б.</i> Педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент Сәнім Қожайқызы Қожаеваға – 60 жас	11
ПЕДАГОГИКА	
<i>Айберген А.И., Ахметова А.И., Жамирова У.Ш., Омарбеков Е.Е., Оразбаева К.О.</i> Оқушылардың суицидтік мінез-құлқының алдын алудағы әлеуметтік-педагог жұмысының ерекшеліктері	13
<i>Ахметова А.И., Айберген А.И., Мукажанова Р.А., Оразбаева К.О., Омарбеков Е.Е.</i> Болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлау негізінде қайта жаңғыртудың ғылыми-әдістемелік негіздері	24
<i>Ахметова Ә.К., Алметов Н.Ш.</i> Инклюзивті сынып оқушыларының тұлғааралық қатыныстарын қалыптастыру	36
<i>Асанова А.Б., Абибулаева А.Б., Бежина В. В., Исмагулова Г.К.</i> Болашақ CLIL-педагогты кәсіби даярлауда дискурсивті құзыреттілікті қалыптастыру	45
<i>Беркимбаев К.М., Абдуллаева Х.С.</i> Математиканы оқытудың қолданбалы бағыттылығы	56
<i>Бахатхан А., Кененбаева М.А.</i> Бастауыш сынып оқушыларына математика сабағында білім сапасын көтеру үшін топтық жұмысты ұйымдастыру әдістемесі	64
<i>Белесова Н., Нәби Г., Абибулаева А., Албытова Н.</i> Қазақстан Республикасының төтенше жағдайы кезінде жастардың әзіл сезімі әлеуметтік және эмоциялық зиятының бейімделгіш копинг-конструкциясы ретінде	71
<i>Дәуірбаева Д.С., Абилбакиева Ғ.Т.</i> Мектепке дейінгі ересек топ балаларына патриоттық тәрбие беруде батырлар жырын оқытудың тиімділігі	84
<i>Ермаханов Б., Зорба Е., Түркмен М.</i> Дене шынықтыру мамандығы студенттерінің салауатты өмір салты мен өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейін зерттеу	95
<i>Қасымбекова Д.А., Арынова А.Б.</i> Бейорганикалық химия курсының лабораториялық жұмысында CLIL технологиясын қолдану әдістері	106
<i>Кендирбекова Ж.Х., Қусаинова А.Т.</i> Егде жастағы адамдармен әлеуметтік жұмыс мазмұнының мәселесі туралы	114
<i>Книсарина М.М., Сыздықбаева А.Д., Макашева А.М.</i> Әлеуметтік жауапкершілік: жобалық оқыту арқылы оны дамыту тетіктері	124
<i>Мукушев А.Б., Мукушев Б.А., Турдина А.Б., Сағалиева Ж.К., Адильбекова Б.А.</i> Экологиялық білім беруде синергетика идеяларын қолдану жолдары	133
<i>Мусралина А. С., Салимгерей З.М., Байжанова А.А.</i> Полилингвалды білім берудің тиімділігі: әлемдік практикаларға шолу	141
<i>Нәби Л., Дамекова С.К., Нурмуханбетова Н.Н.</i> Балалары университетін ұйымдастырудың маңыздылығы	149
<i>Сейлова Р.Д., Балмагамбетова Ф.Т., Тлеубергенова М.А.</i> Қазақстандық білімді цифрландыру мүмкіндіктері, елдің адами капиталының дамуына әсер етеді	156
<i>Серебряникова М.А.</i> Университеттің тіл мамандықтары студенттері арасында кәсіби бағдарланған әдебиеттерді оқу дағдыларын қалыптастыру	165
<i>Тоғузакова С.Ж., Осколкова А.А.</i> Тілдік мамандықтар студенттері арасында коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру құралы ретінде виртуалды білім беру ортасының коммуникативті әлеуеті (екіншісін оқыту мысалында) шет тілдері	178
<i>Туякова Ұ.Ж., Алекешова Л.Б., Султангубиева А.А., Байжұманова Б.Ш.</i> Кәсіби іс-әрекетте педагогтердің эмоциялық интеллектісін қалыптастырудың рөлі	191
<i>Уразбаева Г.Т.</i> Шетелдік зерттеу университеттерінің моделі: негізгі параметрлері	206
<i>Устелимова Н.А., Чигирин Е.А., Мусина С.К., Касенова А.Б.</i> ЖОО-дағы тілдік емес мамандықтарда шет тілдерін қашықтықтан оқытудың ерекшеліктері	214

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Айқинбаева Г.К., Рыскулова М.М., Жасұлан А.Ж.</i> Онкологиялық дертке шалдыққан науқастарға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету мәселелері	222
<i>Бакиев З.А.</i> Тиімділікті арттыру технологиясы бокстағы спортшылардың психологиялық дайындығын талдау негізінде техникалық-тактикалық әрекеттер мен дене қабілеттерін дамыту	231
<i>Калжанова А.Н.</i> Тұлға ассертивтілігін дамытуының рөлі	241
<i>Карибаева Г.М., Уәлиева Ш.Т.</i> Қашықтықтан жұмыс істейтін ата-аналардың эмоциялық күй-жағдайы мен мазасыздық деңгейі	248
<i>Қатишбекова Н.Н., Кабакова М.П., Ізтілеуова М.Т.</i> Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары болған әйелдердің психоэмоционалды жағдайдын эмпирикалық зерттеу	255
<i>Павловская Н.Г., Чемоданова Г.И.</i> Психогимнастика мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының танымдық саласын дамыту нысаны ретінде	271

ӘЛЕУМЕТТАНУ

<i>Аширбаева Ф.М.</i> Әлеуметтануда ерлер белсіздігінің зерттелуі	282
<i>Есимова Д.Г., Байгабылов Н.О., Құдабеков М.М., Балтабаева Ж.Б. Мұқашева Д.Д., Жаманқұлова Ж.С.</i> Қазақстанда АИТВ-инфекциясын жұқтырған және есірткіні қолданатын адамдармен әлеуметтік жұмыс	289
<i>Нуркатова Л.Т., Құдабеков М.М.</i> Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: дамудың жаңа жұмылдыру сценарийіне бет бұру	301
<i>Тәжібаева Г. Д., Қалиев К.</i> Қазақстандық орта таптың әлеуметтік сипаты мен құндылығы	309

CONTENTS

Baizhumanova B.B. Candidate of Pedagogical Sciences Associate Professor Kozhaeva Sanim Kozhaevna
– 60 years old 11

PEDAGOGY

<i>Aibergen A.I., Akhmetova A.I., Zhamirova U.I., Omarbekov E.E., Orazbaeva K.O.</i> Features of socio-pedagogical work in the prevention of suicidal behavior of adolescents	13
<i>Akhmetova A.I., Aibergen A.I., Mukazhanova R.A., Orazbaeva K.O., Omarbekov E.E.</i> Scientific and methodological foundations for the transformation of the consciousness of future teachers based on positive thinking	24
<i>Akhmetova E.K., Almetov N.Sh.</i> Formation of interpersonal relationships of students of inclusive classes	36
<i>Assanova A.B., Abibulayeva A.B., Bezhina V.V., Ismagulova G.K.</i> Formation of discursive competence in the professional training of the future CLIL teacher	45
<i>Berkimbayev K.M., Abdullayeva Kh.</i> Applied orientation in teaching mathematics	56
<i>Bakhatkhan A., Kenenbaeva M.A.</i> Methods of organizing group work to improve the quality of education in mathematics lessons for primary school students	64
<i>Belessova N., Nabi G., Abibulayeva A., Albytova N.</i> Sense of humor as an adaptive coping construct of social and emotional intelligence of young people under the state of emergency of the Republic of Kazakhstan	71
<i>Dauribayeva D.S., Abilbakyeva G.T.</i> The effectiveness of reading heroic epics in the process of patriotic education of older preschool children	84
<i>Yermakhanov B., Zorba E., Turkmen M.</i> Study of the level of satisfaction with the quality of life and healthy lifestyle of students of physical training	95
<i>Kasymbekova D.A., Arynova A.B.</i> Methods of applying CLIL technology in laboratory classes in inorganic chemistry	106
<i>Kendirbekova Zh.K., Kussainova A.T.</i> The problem of the content of social work with elderly people	114
<i>Knissarina M.M., Syzdykbayeva A.D., Makasheva A.M.</i> Social responsibility: mechanisms of its development through project training	124
<i>Mukushev A.B., Mukushev B.A., Turdina A.B., Sagalieva Zh. K., Adilbekova B.A.</i> Ways to use the ideas of synergy in environmental education	133
<i>Musralina A. S., Salimgerey Z. M., Baizhanova A. A.</i> Effectiveness of multicultural education: overview of world practices	141
<i>Naviy L., Damekova S.K., Nurmuhambetova N.N.</i> The importance of organizing a children's university	149
<i>Seilova R.D., Balmagambetova F.T., Tleubergenova M.A.</i> Opportunities for the digitalization of Kazakhstani education, affecting the development of the country's human capital	156
<i>Serebryanikova M.A.</i> Developing professionally oriented reading skills in university students of language major in the context of distant learning	165
<i>Toguzakova S.Zh., Oskolkova A.A.</i> Communicative potential of a virtual educational environment as a means of developing communicative competence in students of language majors (on the example of teaching second foreign languages)	178
<i>Tuyakova U.Zh., Alekeshova L.B., Sultangubiyeva A.A., Baizhumanova B.B.</i> The role of the formation of emotional intelligence in the professional activity of teachers	191
<i>Urazbaeva G.T.</i> Model of research foreign universities: main characteristics	206
<i>Ustelimova N.A., Chigirin E.A., Musina S.K., Kasenova A.B.</i> Features of distance learning of foreign languages in non-linguistic specialties at the university	214

PSYCHOLOGY

<i>Aikinbayeva G.K., Ryskulova M.M., Zhasulan A.Zh.</i> Issues of social and psychological assistance to cancer patients	222
<i>Bakiev Z.A.</i> Technology to increase the effectiveness technical and tactical actions and development of physical abilities based on the analysis of psychological preparedness of female athletes in boxing	231
<i>Kalzhanova A.N.</i> The role of a person's assertiveness development	241
<i>Karibaeva G.M., Ualiyeva Sh.T.</i> Emotional state and level of anxiety of parents, working in a remote mode	248
<i>Katshybekova N.N., Kabakova M.P., Iztileuova M.T.</i> An empirical study of the psycho-emotional state of women - victims of domestic violence	255
<i>Pavlovskaya N.G., Chemodanova G.I.</i> Psychohymnastics as a form of development of the cognitive sphere of children of senior preschool age	271

SOCIOLOGY

<i>Ashirbayeva F.M.</i> The study of male impotence in sociology	282
<i>Essimova D.G., Baigabylov N.O., Kudabekov M.M., Baltabaeva Zh.B., Mukasheva D.D., Zhamankulova Zh.S.</i> Social work with people living with HIV infection and people using drugs in Kazakhstan	289
<i>Nurkatova L.T., Kudabekov M.M.</i> Social modernization of Kazakhstan: turn to a new mobilization scenario of development	301
<i>Tazhibayeva G., Kaliyev K.</i> Social portrait and values of the Kazakh middle class	309

СОДЕРЖАНИЕ

<i>Байжуманова Б.Б.</i> Кандидату педагогических наук, доценту Кожаяевой Саным Кожаяевне – 60 лет	11
ПЕДАГОГИКА	
<i>Айберген А.И., Ахметова А.И., Жамирова У.Ш., Омарбеков., Е.Е., Оразбаева К.О.</i> Особенности социально-педагогической работы в профилактике суицидального поведения подростков	13
<i>Ахметова А.И., Айберген А.И., Мукажанова Р.А., Оразбаева К.О., Омарбеков Е.Е.</i> Научно-методические основы трансформации сознания будущих педагогов на основе позитивного мышления	24
<i>Ахметова Э.К., Алметов Н.Ш.</i> Формирование межличностных отношений учащихся инклюзивных классов	36
<i>Асанова А.Б., Абибулаева А.Б., Бежина В.В., Исмагулова Г.К., Ахметова Э.К., Алметов Н.Ш.</i> Формирование межличностных отношений учащихся инклюзивных классов	45
<i>Беркимбаев К.М., Абдуллаева Х.С.</i> Прикладная направленность в обучении математике	56
<i>Бахатхан А., Кененбаева М.А.</i> Методика организации групповой работы для повышения качества образования на уроках математики для учащихся начальных классов	64
<i>Белесова Н., Наби Г., Абибулаева А., Албытова Н.</i> Чувство юмора как адаптивный копинг-конструкт социального и эмоционального интеллекта молодежи в условиях чрезвычайного положения Республики Казахстан	71
<i>Дауирбаева Д.С., Абилбакиева Г.Т.</i> Эффективность изучения героических эпосов в процессе патриотического воспитания детей старшего дошкольного возраста	84
<i>Ермаханов Б., Зорба Е., Туркмен М.</i> Изучение уровня удовлетворения качеством жизни и здорового образа жизни студентов физической подготовки	95
<i>Касымбекова Д.А., Арынова А.Б.</i> Методы применения технологии CLIL на лабораторных занятиях курса неорганической химии	106
<i>Кендирбекова Ж.Х., Кусаинова А.Т.</i> К проблеме содержания социальной работы с пожилыми людьми	114
<i>Книсарина М.М., Сыздыкбаева А.Д., Макашева А.М.</i> Социальная ответственность: механизмы ее развития посредством проектного обучения	124
<i>Мукушев А.Б., Мукушев Б.А., Турдина А.Б., Сагалиева Ж.К., Адильбекова Б.А.</i> Пути использования идей синергетики в экологическом образовании	133
<i>Мурсалина А. С., Салимгерей З.М., Байжанова А.А.</i> Эффективность полиязычного образования: обзор мировых практик	141
<i>Наби Л., Дамекова С.К., Нурмуханбетова Н.Н.</i> Важность организации детского университета	149
<i>Сейлова Р.Д., Балмагамбетова Ф.Т., Тлеубергенова М.А.</i> Возможности диджитализации казахстанского образования, влияющие на развитие человеческого капитала страны	156
<i>Серебряникова М.А.</i> Формирование умений чтения профессионально-ориентированной литературы у студентов языковых специальностей вуза	165
<i>Тогузакова С.Ж., Осколкова А.А.</i> Коммуникативный потенциал виртуальной образовательной среды как средство формирования коммуникативной компетенции у студентов языковых специальностей (на примере обучения вторым иностранным языкам)	178
<i>Туякова У.Ж., Алекшова Л.Б., Султангубиева А.А., Байжуманова Б.Ш.</i> Роль формирования эмоционального интеллекта в профессиональной деятельности педагогов	191
<i>Уразбаева Г.Т.</i> Модель исследовательских зарубежных университетов: основные параметры	206
<i>Устелимова Н.А., Чигирин Е.А., Мусина С.К., Касенова А.Б.</i> Особенности дистанционного обучения иностранным языкам на неязыковых специальностях в ВУЗе	214

ПСИХОЛОГИЯ

<i>Айкинбаева Г.К., Рыскулова М.М., Жасулан А.Ж.</i> Вопросы оказания социально-психологической помощи онкологическим больным	222
<i>Бакиев З.А.</i> Технология повышения эффективности технико-тактических действий и развития физических способностей на основе анализа психологической подготовленности спортсменов в боксе	231
<i>Калжанова А.Н.</i> Роль развития асертивности личности	241
<i>Карибаева Г.М., Уалиева Ш.Т.</i> Эмоциональное состояние и уровень тревожности у родителей, работающих в удаленном режиме	248
<i>Катшыбекова Н.Н., Кабакова М.П., Изтилеуова М.Т.</i> Эмпирическое исследование психоэмоционального состояния женщин - жертв бытового насилия	255
<i>Павловская Н.Г., Чемоданова Г.И.</i> Психогимнастика как форма развития познавательной сферы детей старшего дошкольного возраста	271

СОЦИОЛОГИЯ

<i>Аширбаева Ф.М.</i> Исследование мужского бесплодия в социологии	282
<i>Есимова Д.Г., Байгабылов Н.О., Кудабеков М.М., Балтабаева Ж.Б. Мукашева Д.Д., Жаманкулова Ж.С.</i> Социальная работа с людьми, живущими с ВИЧ-инфекцией и употребляющими наркотики, в Казахстане	289
<i>Нуркатова Л.Т., Кудабеков М.М.</i> Социальная модернизация Казахстана: поворот на новый мобилизационный сценарий развития	301
<i>Тажибаева Г.Д., Калиев К.</i> Социальный портрет и ценности казахстанского среднего класса	309

**Педагогика ғылымдарының кандидаты,
доцент Сәнім Қожайқызы Қожаеваға – 60 жас**

**Кандидату педагогических наук,
доценту Кожяевой Санним Кожяевне – 60 лет**

**Candidate of Pedagogical Sciences Associate Professor
Kozhaeva Sanim Kozhaevna – 60 years old**

Қожаева Сәнім Қожайқызы 1961 жылы қазанның 15 жұлдызында қасиетті Бекет атаның жатқан жері Маңғыстаудың Сам өңірінде дүниеге келген. 1965 жылы әкесі мен анасының туған жері Ақтөбе облысы Байғанин ауданына қоныс аударады. 1968 жылы Байғанин ауданындағы темір жол мектебінің табалдырығын аттап, 1978 жылы «Комсомолдың 30 жылдығы» атындағы орта мектепті өте жақсы деген бағамен тәмәмдайды. Алдында «Кім болам?», - деген үлкен жауапты да, күрделі өмір жолы тұрды.

Әкесі Аманғосов Қожай және анасы Аманғосова Сәбила өте балажан кісілер болған. Олар үнемі балаларының сабақтарын қадағалап, жиналыстарынан қалмай, мұғалімдермен, мектеппен үнемі байланыста болып отырған. Сөйтіп, арман қуып 1981 жылы Алматы қаласындағы Қазақ Мемлекеттік Қыздар Педагогикалық Институтының физика-математика факультетінің математика мамандығына оқуға түседі. Аталмыш университетті 1985 жылы тәмәмдайды. Осы жылы жолдамамен Қаскелен қаласындағы Абай атындағы орта мектепке мұғалімдік қызметке жіберіледі. Осылайша, педагог, болашақ ғалым, өзінің еңбек жолын Алматы облысы, Қарасай ауданы Қаскелен қаласы, Абай атындағы орта мектептен бастайды. Бұл мектепте Елбасы оқығаны мәлім. Елбасы Н.Ә. Назарбаевқа сабақ берген тарих пәнінің мұғалімі Исаев Сейтхан Ахметович, биология пәнінің мұғалімі Асқаров Әсет Асқарович, Кикимов Манас Оразтаевич сияқты білікті ұстаздармен бірге қызмет жасайды. Осындай майталман ұстаздардан үйренетін, тәжірибе алатын нәрселер көп-ақ... Мектепте қызмет етіп жүріп, тұңғыш рет мектеп оқушыларын қысқы демалыстарында Мәскеу қаласындағы

В.И. Ленин кесенесін тамашалауға апарады. Сондай-ақ, Ростов-на-Дону, Таганрог, Новочеркасск қалаларына С.Қ.Қожаева өз жетекшілігімен 30-ға жуық оқушыларды мектептің атынан тұңғыш рет саяхатқа алып баруды ұйымдастырады. Әрине, мектептің басшылық жағы қуана қолдайды. Бұл оның алғашқы жауапты ұстаздық қызметінің бірі болатын.

Қаскелен қаласы, Абай атындағы орта мектепте 8 жыл жұмыс жасап, жолдамамен келгендіктен жас маман ретінде мемлекет тарапына екі бөлмелі пәтер кілтін алады. Сөйтіп, Алматы қаласындағы өзі оқыған қара шаңыраққа Күләш Құнантайқызының жетекшілігімен 1996-1999 жылдары аспирантураға күндізгі бөлімге оқуға түседі. Аспирантураны бітірген соң, 2000-2003 жылдары ғылым жолында өзін шыңдау мақсатында Ы. Алтынсарин атындағы білім Академиясында аға ғылыми қызметкер ретінде жұмысқа ауысады.

2003 жылдың 10 қазанында байқаудан өтіп, Д.Н. Гумилев атындағы ұлттық университетіне педагогика кафедрасына аға оқытушы болып қызметке орналасады. Міне, содан бері С.Қ. Қожаева өзінің еңбекқорлығымен біраз жетістіктерге жетті.

Өмір деген - сапар сияқты,
Жол да кездеседі, жүре біл!
Көл де кездеседі, жүзе біл!
Шөл де кездеседі, төзе біл!
Тау да кездеседі, шыға біл!
Жау да кездеседі, жыға біл!

Осыны достым ұға біл! – демекші, әрине С.Қ. Қожаеваға бұл жетістіктер оңай жолмен келген жоқ, тек қажырлылығымен, табандылығымен, еңбекқорлығымен барлық қиындықтарды жеңе білген ғалым.

2008 жылы педагогика ғылымдарының докторы, профессор Б.Ә. Әбдікәрімұлының

жетекшілігімен ғылыми ізденістер саласы: 13.00.08 – «Кәсіптік білім беру теориясы мен әдістемесі» бағытында кандидаттық диссертациясын сәтті қорғап шығады. Зерттеу нәтижесі бойынша 140-қа жуық еңбектері алыс-жақын шетелдерде, республикалық, аймақтық баспаларда жарық көрді.

Ғылыми-әдістемелік еңбектерінің ішінде, 4 монография, 1 оқулық, 11 оқу құралы, 5 әдістемелік құрал шығарылды. Скопус журналдарында 6 мақала жарық көрген. Бүгінгі таңда осы еңбектерді университет кітапханаларында студенттер қолдануда. Чехословакия, Оңтүстік Корея, Болгария, Түркия, АҚШ, Maracaibo-Venezuela, Қытай Халық Республикасы, Венеция, Румыния, Жапонияның халықаралық баспаларында ғылыми еңбектері жарық көрді.

Біліктілігін көтеру мақсатында алыс-жақын шетелдерден тағылымдамадан өтті. Германияның Дюссельдорф қаласында «Сапалы білім берудегі менеджмент» тақырыбында (2013), Малайзияның технология университетінде «Білім берудегі ақпараттық технология» тақырыбында (Kuala Lumpur 2015) және «Multicultural Summer School Program», Кипр, Girne Amerikan University (2015), Стамбул қаласында Global Career institute «Innovations methods of teaching in institutions of higher education» тақырыбында (2015) халықаралық деңгейде тағылымдамадан өтті. Сонымен қатар, шет мемлекеттерде баяндама жасап келеді. Атап айтсақ, 2014 жылы 18-21 наурыз күндері Түркия елінің NIGDE университетінде VI Халықаралық Түркі Әлемі Зерттеулері симпозиумында «Küreselleşme sürecinde kültürel ilişkilerin oluşumunda ulusal geleneklerin rolü» тақырыбында баяндама жасап, модератор қызметін атқарды. 2019 жылы 13-15 маусым күндері Бакудағы Еуразия Университетінде VI Халықаралық Түркі Әлемі Зерттеулері симпозиумында «Оқу процесінде студенттерді диалог арқылы оқытудың тиімділігі» тақырыбында баяндама, модератор қызметін атқарды.

2019 жылы 2-6 қазан күндері Жапония елі Киото қаласының Киото Санге университетінде «II Всемирный конгресс в реальном и виртуальном режиме ВОСТОК-ЗАПАД: ПЕРЕСЕЧЕНИЯ КУЛЬТУР» конгресс өтті. С.Қ. Қожаева «Some Pedagogical aspects of teaching

natural scientific disciplines at bilingual training» тақырыбында баяндама жасады. 2020 жылы 20-23 қазан айында онлайн форматта өткізілген «VII Uluslararası Turk dunyasi arastirmalari» симпозиумында «Жоғары оқу орындарында студенттердің экологиялық мәдениетін қалыптастырудың моделі» тақырыбында баяндама жасайды.

«Жоғары оқу орнының үздік оқытушысы – 2014» грантының иегері болады. Ғылыми жетекшілігімен 20-дан астам «педагогика және психология» мамандығы мен «әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша магистранттары диссертацияларын сәтті қорғады. Сонымен қатар, көптеген магистранттары бірқатар байқауларға, конференцияларға қатысып жүлделі орындарға ие болды.

2012-2014 жылдар аралығында Қазақстан Республикасы Білім және Ғылым Министрлігі қаржыландыруымен «Білімнің жаһандану жағдайында ақпараттық-дидактикалық жүйені модельдеу және жасау» атты ғылыми жобаның ғылыми қызметкері ретінде ғылыми зерттеу жұмысымен айналысады.

ҚР Білім және Ғылым министрлігі Болон процесі және академиялық ұтқырлық орталығында шетелдік білім беру және нострификациялау рәсімі бойынша көп жылдардан бері сарапшы болып келеді. Сонымен қатар, оқулықтарды сараптау орталығында да тұрақты сарапшы.

Қазақстан ғылымын дамытуға ҚР Білім және Ғылым министрлігі «Мемлекеттік ғылыми-техникалық сараптама ұлттық орталығында» ғылыми жобалардың сарапшысы ретінде өз үлесін қосып келеді. Осындай қажырлы еңбегі бағаланып, 2014 жылы Білім және ғылым министрлігінен «Қазақстан Республикасының ғылымын дамытуға сіңірген еңбегі үшін» төс белгісімен марапатталады.

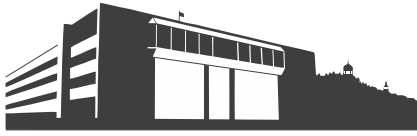
С.Қ. Қожаеваның мерейтойы қарсаңында педагог-ғалымға тілегіміз – зор денсаулық, шығармашылық ізденістер мен табыстар, еңбегінің жемісін көре беріңіз!

Б. Б. Байжұманова

п.ғ.к., психология кафедрасының доценті,

Л.Н. Гумилев атындағы

Еуразия ұлттық университеті

ХФТАР 14.15.41

А.І.Айберген¹, А.И. Ахметова²,
Ұ.Ш.Жамирова³, Е.Е.Омарбеков⁴, К.О.Оразбаева⁵

^{1,4}Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

³М.Х. Дулати атындағы Тараз өңірлік университеті, Тараз, Қазақстан

⁵Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан
(E-mail: ¹Ai-iliyas@mail.ru, ²aig.31@mail.ru, ³zhamirova_1978@mail.ru,
⁴ersher@mail.ru, ⁵guldarhan-711@mail.ru)

Оқушылардың суицидтік мінез-құлқының алдын алу дағы әлеуметтік-педагог жұмысының ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақалада 6B01801 – «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандарын даярлау» білім беру бағдарламасының мазмұнына «Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» атты оқу пәнін қосу арқылы тұлғаның суицидтік мінез-құлқының алдын-алу бойынша жүргізілген жұмыстардың мазмұны берілген. Атқарылған жұмыстың тиімділігін бағалау нәтижелері «Рухани жаңғыру» қоғамдық сананы жаңғыртудың мемлекеттік бағдарламасын іске асыру шеңберінде суицидтің әлеуметтік-педагогикалық алдын алу проблемаларын шешуге ғылыми үлес қосуға мүмкіндік берген. Ұсынылып отырған пәннің мақсаты – жеке тұлғаның суицидтік мінез-құлқын алдын-алу бойынша жүйелі білімі мен дағдылары бар, балалар мен жасөспірімдер арасында суицид мәселесін зерттеумен байланысты міндеттерді заманауи ғылыми-практикалық, шығармашылық және жоғары кәсіби деңгейде шеше алатын болашақ әлеуметтік педагогтарды даярлау.

Түйін сөздер: әлеуметтік-педагог, өз-өзіне қол салу, күйзеліс, психопатологиялық синдром, метапатология, өмірдің мәнін жоғалту, суицидтік мінез-құлқы, аутодеструктивті мінез-құлқы, парасуицид.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-13-23>

Кіріспе

Соңғы жылдары адамдардың өз-өзіне қол салу фактілерінің жиілеп бара жатқаны байқалуда. Әсіресе көпшілікті алаңдатып отырған «суицид» деп аталатын осы дерттің мектеп оқушыларын да жағалауы дабыл

қағарлық жағдай. Суицидтік мінез-құлқы – кең мағыналы түсінік, суицидтен басқа, суицидтік қастандық, суицидке талпыныс пен көріністерді қамтитын ұғым. Соңғы 15-20 жылда балалар мен жасөспірімдер арасында өзін-өзі қол жұмсау санының өсімі ерекше үрей туғызады. Бүкіл әлемдік денсаулық

сақтау ұйымының жергілікті бюросының мәліметтері бойынша соңғы 15 жылда 15-24 жастағылардың өзіне-өзі қол жұмсау саны 2 есеге өсті және экономикалық дамыған мемлекеттерде өлім-жітімнің басты себептерінің қатарында суицид 2-3 орында тұр [1, С.67-76]. Жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алудағы әлеуметтік-педагог жұмысының ерекшеліктері қандай? «Өз-өзіне қол жұмсау» ұғымының мәні неде? Әлеуметтік психология және педагогика саласында осы мәселені зерттеген ғалымдардың ой-пікірлері қандай? Осы сауалдарға тоқталайық.

Өз-өзіне қол жұмсау немесе суицид - бұл күрделі және екіұшты құбылыс, оның шекаралары мен анықтамаларын жасау оңай емес. Алғаш рет «суицид» сөзі (лат. *Sui caedere*-өзін өлтіру) 1641 жылы ағылшын дәрігері және философы Томас Браун (1605-1682) «дәрігердің діні» кітабына енгізген. Орыс тілінде «суицид» термині 1704 жылы Федор Поликарпов-Орлов құрастырған «Үш тілді лексикада» пайда болды [2].

Әр түрлі өлшемдерге негізделген суицидтің көптеген анықтамалары бар. Өзіне-өзі қол жұмсаудың негізін қалаушы Э.Дюркгеймнің анықтамасы классикалыққа жатады [3].

Сонымен қатар, тағы бір классикалық анықтаманы М. Фарбер берді: «Суицид – бұл саналы, қасақана және тез өмірден қол үзу» [4]. Беделді Ресейлік суицидологтар А. Амбрумова мен В. Тихоненко да суицидті «қасақана өмірден қол үзу» деп анықтайды [5]. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымының (ДДСҰ) 2001 жылғы «психикалық денсаулық: жаңа түсінік, жаңа үміт» баяндамасында өзін-өзі өлтіру «белгілі бір адамның саналы іс-әрекетінің нәтижесі ретінде қарастырылады» [6].

ДДСҰ мәліметтері бойынша жыл сайын 800 000-нан астам адам өз-өзіне қол жұмсайды (өз-өзіне қол жұмсау жиілігі 100 000 адамға 10,5, ерлер үшін 15,0 және әйелдер үшін 8,0) [7], бірақ сарапшылардың көпшілігі бұл көрсеткішті өте төмен деп санайды. Қолда бар мәліметтерге сәйкес, өз-өзіне қол жұмсаған әрбір адамға 20 суицидтік әрекет жасалады, бұл суицид әрекеттері маңызды болып қала береді дегенді білдіреді.

Міндеттердің қойылуы

Халықаралық зерттеулерде өзіне-өзі қол жұмсаумен аяқтау құбылысы үшін бұрын қолданылған әрекеттер нақты дайындалған суицидалдық әрекеттердің ең айқын көрсеткіштері болып табылатынын немесе адамның өзінің суицидтік әрекетін қалай болғанда да іске асыратынын анықталды.

Өкінішке орай, Қазақстанда балалардың суицидтік мінез-құлқын тудыратын факторлар туралы жүйеге келтірілген аз ғана ақпарат пен деректер бар. Қолда бар ақпараттың көп бөлігі өзіне-өзі қол жұмсаған құрбандардың кейбір істерінен ойып алынған қысқаша ақпараттарға, балалар суицидінің себептері туралы аңыздар мен болжамдарға негізделген.

Біріншіден, балалар суицидінің себептерін анықтайтын статистика жоқ, аталған мәселені шешудің кілті – нені іздеу қажеттігін білу [8]. *Екіншіден*, балалар арасындағы өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттерінің себебінің бірі – өзіне назар аударту болып табылады деген кең таралған пікір. Ал шындық – балалардың суицидтік мінез-құлқының негізгі себебі өлсем деген ниет және үмітсіз жағдайдан немесе қатал, ауыр жан күйзелісінен қашып құтылу болып табылады. Балалардың ең аз бөлігі ғана назар аударту үшін өзіне-өзі қол жұмсау әрекеттеріне барады [9].

Сондықтан да қысқаша ақпараттың жеткіліксіздігі оның жүйелі және ғылыми негізде болмауында. Қысқаша ақпарат фактілер мен мұқият зерттеулерге негізделмегендіктен сенімсіз және дәйексіз.

Жоғарыда келтірілген өзіне-өзі қол жұмсау мәселесінің маңыздылығын түсіне отырып, аталған мәселенің көп жағдайда психологиялық тұрғыдан қарастырылып жатқандығына көз жеткіздік. Әрине бұл мәселенің психологиялық қырлары өте күрделі, дегенмен де аталмыш мәселенің әлеуметтік қырларының бар екендігінде көз жеткіздік. Осы тұрғыда әлеуметтік педагогтарды даярлауда «Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» атты оқу құралын 6B01801 - Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандарын дайындау ББ (білім беру бағдарламасына)

сәйкес әзірленді. Жоғары мектепке арналған Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» оқу пәнін әлеуметтік педагогтарды дайындау бойынша оқу жоспарының таңдау курсы модуліне элективті курс ретінде енгізілді. Ұсынылып отырған элективті таңдау пәні Қазақ Ұлттық педагогикалық университетінің Педагогика және психология институтының «Мектепке дейінгі білім беру, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану білім беру бағдарламалары» бөлімінде, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кафедрасында тәжірибеден өткізілген.

Осы оқу құралының «Оқушылардың суицидтік мінез-құлқының теориялық негіздері» атты бірінші бөлімінде суицидтік мінез-құлқының мән-мағынасы қарастырылады. Суицидтік мінез-құлқы адамдар іс-әрекетінің түрлі формаларымен сипатталады:

- 1) өмірден қол үзу ниетімен байланысты;
- 2) адам өзінің аса маңызды қажеттіліктерін қанағаттандыра алмаған жағдайда туындаған жеке дағдарысты шешу құралы ретінде қарастырумен байланысты;
- 3) қалыптасқан қиын өмірлік жағдайдан шығу жолын дұрыс таңдалмауына байланысты;
- 4) өмірдің мәнін жоғалтумен байланысты және т.б.

Ішкі көріністер: суицидтік мінез-құлқы – суицидтік ойлар, өлім тақырыбындағы қиялдар («ұйықыдан оянбау...», «егер менде бірдеңе болса, мен өлер едім.....»);

- суицидтік ниеттер: өз-өзіне қол жұмсау тәсілдерін ойластыру, оның уақытын таңдау;
- өзіне-өзі қол жұмсау ниеті: ниетке ерікті компонент қосылады, адам өзін іс-әрекетке дайындайды.

Суицидтің сыртқы көріністері:

- мінез-құлқы – суицидтік әрекеттер - өзін-өзі өлтірумен аяқталмайтын суицидке бағытталған мінез-құлқы әрекеттері;
- аяқталған суицид: әрекеттер адамның өлімімен аяқталады.

Танымдық теориясы шеңберінде суицид белгілі бір «танымдық бұзылыстың» нәтижесі ретінде қарастырылады - санадан ауыр

тәжірибені алып тастау арқылы шындықтан қашу (оның психикалық қорғанысы арқылы: ығыстыру және т.б., уақытша кеңістікті бұрмалау; болашаққа мақсат қоюдан және проблемаларды сындарлы шешуден бас тарту).

3. *Фрейд мектебі (ішкі белсенділік)* - адамның суицидтік мінез-құлқы:

- сыртқы агрессияның ерекше көрінісі;
- субъектінің сыртқы әлемге теріс қатынасы;
- сырттан келетін қарама-қайшы ұмтылыстардың соқтығысуының нәтижесі;
- Супер-Эго немесе Мен (әлеуметтік тыйымдар мен нормалар).

Henry & Short мектебі (1954) – суицидтік мінез-құлқының ішкі және сыртқы детерминанттарын қарастырады, егер адам өз проблемалары үшін өзін кінәлі деп санаса, онда өзіне шабуыл жасауы мүмкін.

Stengel & Cook мектебі – адамның суицидтік мінез-құлқы түзетуде ең бастысы өзінің өмірлік проблемаларына назар аудару қажеттілігін зерттейді.

А.Г.Амбрумованың тұжырымдамасында «суицид» қақтығыс жағдайындағы адамның әлеуметтік-психологиялық бейімделуінің салдары ретінде қарастырылады [9]. Осыған орай, бейімделу объективті түрде көрінеді, мысалы, мінез-құлқының өзгеруі байқалады. Суицидке бейімділік субъективті түрде әртүрлі психоэмоционалды өзгерістерде көрінеді: жағымсыз тәжірибелер барысында (мазасыздық, жүрек ауруы, реніш, ашулану және т. б. клиникалық айқын психопатологиялық синдромдар).

Қазақстандағы балалар суицидін зерттеу үшін балалардың өзіне-өзі қол жұмсауы мен сондай әрекеттер жасау үшін пайдаланылатын әдістерге сандық-сапалық сипаттама жүргізілуі керек. Сонымен қатар, осы саладағы зерттеулердің суицид әдістеріндегі гендерлік жас айырмасын зерттеу маңызды. Мұндай ақпарат тиісті бағдарламаларды әзірлеуге және оларды жүзеге асыру үшін ұйымдастырушылық жұмыстарды пысықтауға мүмкіндік береді.

Қазақстандағы балалар суициді құбылысына қарсы әрекет ету бойынша ұлттық ста-

тистикалық жүйесі қажет. Бұл жүйе барлық әкімшілік деңгейлерді (аудан- облыс), сонымен қатар ауылдық жерлер мен қалаларды қамтуға тиіс. Осы орайда оқушылардың өзіне-өзі қол жұмсау әрекетін бақылау, бағалау жүйесінің бөлімдері болып табылатын түрлі бақылаушы ұйымдар мен үкіметтік емес ұйымдардың рөлдерін анықтау қажет.

Сондықтан, ұсынылып отырған пәнді енгізу бойынша нәтижелерін бағалау жұмысы жүйелі, іс-әрекеттік әдіснамалық сипатта болуы тиіс [10]. Оқу пәнін енгізу нәтижелерін зерттеу барысында қолданылған әдістер бір-бірін толықтыратын және зерттеу нәтижелерінің объективтілігі мен сенімділігін растайтын өлшемдер және әдістер жүйесін қолдану қажет екенін білдіреді.

Болашақ әлеуметтік педагогтарды даярлаудың білім беру бағдарламасына пәнді енгізудің нәтижелілігін зерделеу мынадай өлшемдерді бағалауды көздейді:

- жеке тұлғаның дамуындағы аутодеструктивті фактор ретінде метапатологияның алдын алуда жалпыадамзаттық құндылықтардың маңыздылығы туралы ғылыми фактілерді білу;

- оқушылар арасында суицидтің алдын алу үшін педагогтардың жалпыадамзаттық құндылықтарды өмірде қолдану маңызын түсіну;

- жасөспірімдер арасында кездесетін күрделі өмірлік және күйзеліс жағдайларын талдау;

- жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқын алдын алу мақсатында жалпыадамзаттық құндылықтар тәжірибесі бойынша әдістемелік ұсыныстарды қолдану;

- стресс-менеджменттің бейімделген бағдарламасын (К.Решке, Г.Шредер) игеру, оқушылардың күйзеліске төзімділігін дамыту бағдарламасын әзірлеу.

Сонымен, оқушылар арасында суицидтің алдын-алу бойынша жұмыстарға әлеуметтік педагогтарды дайындау мақсатында пәнді енгізу нәтижелерін диагностикалау әдістемесін әзірлеу оның объективті, тәуелсіз сипатын қамтамасыз ететін бірқатар қызметтерді орындауға ықпал етеді:

1) Кері байланыс қызметі. Болашақ әлеуметтік педагогтардың өзін-өзі жетілдіру про-

цесі туралы ақпарат қажет. Бұл оқушылардың жеке тұлғасы дамуындағы аутодеструктивті фактор ретіндегі метапатологияның алдын-алудағы жалпыадамзаттық құндылықтардың маңыздылығы туралы ғылыми фактілерді білуде жақсы нәтижеге қол жеткізуге мүмкіндік береді [11].

2) Мектеп оқушылары арасындағы суицидтің алдын-алу бойынша болашақ педагогтардың білімін жетілдіруде жалпыадамзаттық құндылықтардың мәнін түсіндіру қажет.

3) Оқушылар арасындағы суицидтің алдын алу мақсатында күрделі өмірлік және стресстік жағдайларды талдауға бағытталған Соократтық диалог әдісіне (Логотерапия теориясы, К.Роджерстің гуманистік психологиясы) негізделген аналитикалық қызмет қажет [6].

4) Оқушылардың суицидтік мінез-құлқының алдын-алу мақсатында жалпыадамзаттық құндылықтар практикасы бойынша әдістемелік ұсыныстарды, сондай-ақ жағымды ойлауды дамыту бойынша практикалық ұсыныстарды қолданудағы болашақ әлеуметтік педагогтардың іс-әрекетін болжайтын тәрбиелік-ынталандыру қызметі қажет.

5) Бейімделген стрессменеджмент бағдарламасын (К.Решке, Г.Шредер) болашақ әлеуметтік педагогтардың игеру жұмысын ұйымдастыру және оқушылар арасындағы суицидтік мінез-құлқтың алдын алу факторы ретінде олардың күйзеліске төзімділігін дамыту қызметі қажет [12].

6) Ақпараттық болжам жасау қызметі болашақ әлеуметтік педагогтардың өзін-өзі жетілдірудегі диагностикалық нәтижелерді синтездеу негізінде әдістер сызбасын қолдана отырып, мониторинг нәтижелері туралы, сондай-ақ зерттелетін мәселенің даму перспективасын болжау туралы ақпараттандыру қызметі қажет.

Зерттеу әдістері

Болашақ әлеуметтік педагогтардың өзін-өзі жетілдіру бағдарламасының нәтижелерін зерттеуге қойылатын негізгі талаптар:

- енгізу нәтижелерін бағалау өлшемдер жүйесін құру;

- енгізу нәтижелерін зерттеу үшін диагностикалық әдістерді анықтау;

- психодиагностика, педагогикалық диагностика, әлеуметтік диагностикада тұжырымдалған және әзірленген негізгі тәсілдерді есепке алу.

Іске асыру нәтижелерін терең зерттеу үшін әзірленген бағалау өлшемдерін ескере отырып, әдістер сызбасын жасадық. Бұл әдістерді белгілі бір алгоритм ретінде қарастыруға болады (1-кесте).

Нәтижелері

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің Педагогика және Психология институтының «Мектепке дейінгі білім беру, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» және Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» кафедраларында тәжірибеден өткізіліп, «6B01801-Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану мамандарын

Кесте-1 – «Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» пәнін енгізу нәтижелерін зерттеу әдістерінің сызбасы

№	Енгізу нәтижелерінің өлшемдері мен көрсеткіштері	Енгізу нәтижелерінің көрсеткіштері	Зерттеу әдістері
1	Жеке тұлғаның дамуындағы де-структивті фактор ретінде мета-патологияның алдын алу да жалпыадамзаттық құндылықтардың маңыздылығы туралы ғылыми фактілерді білу.	Жалпыадамзаттық құндылықтардың маңыздылығын түсіну.	Педагогтардың жалпыадамзаттық құндылықты түсіну бойынша сараптамалық бағалау әдісі: «Суицидентпен профилактикалық әңгіме жүргізу әдістемесі», «Өмір құндылығы» (А.И.Ахметова)
2	Болашақ әлеуметтік педагогтардың жалпыадамзаттық құндылықтарды мектеп оқушылары арасында суицидтің алдын алу негізі ретінде түсінуі.		
3	Жасөспірімдер арасында суицидтің алдын алу мақсатында күрделі өмірлік (КӨЖ) және күйзелістік жағдайларды (КЖ) талдау.	КӨЖ және КЖ талдау, қолдану және бағалау білігі	Күрделі өмірлік жағдайларға төтеп беруге дайындық деңгейін диагностикалау (Е.В. Мишурина-ская) «Күрделі өмірлік жағдайдан шығу жолын іздеу» әдістемесі (А.И.Ахметова)..
4-6	Жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алу мақсатында позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстарды қолдану. Болашақ әлеуметтік педагогтардың бейімделген стресс-менеджмент бағдарламасын (К.Решке, Г.Шредер) игеру нәтижелерін бағалау, синтездеу және жасөспірімдер арасындағы суицидтік мінез-құлқтың алдын-алу факторы ретінде күйзеліске төзімділікті дамыту.		Позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстардың орындалуын бағалау әдістемесі (К.Решке, А.Гарбердің неміс бағдарламасының стресс-менеджмент теориясы негізінде әзірленген) (А.И.Ахметованың модификациясында). Созылмалы күйзелісті анықтауға арналған Лейпциг жедел-тесті (КЛЖТ, авторлар: К.Решке, Г.Шредер А.Гарбердің бейімделуінде, Л. Карапетян).

даярлау» мамандығының білім беру бағдарламасына «Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқын алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері», «Әлеуметтік-педагогикалық жұмыстағы стресс-менеджмент» атты жаңа оқу элективті пәндерін енгіздік. Күйзеліске байланысты шиеленіс көрсеткіштерін өлшеу әртүрлі психикалық бұзылыстарды диагностикалауда қолданылады. Лейпциг жедел-тестін қолдану арқылы созылмалы күйзелісті анықтау LKCS (бұдан әрі-КЛЖТ) әдістемесін созылмалы күйзелістің 7 көрсеткішін өлшеуге мүмкіндік береді. Бұл күйзелістің пайда болу және оны жеңу жағдайларының негізгі аспектілері жеке адам мен қоршаған ортасының өзара әрекеттесуі аясында қарастырылады. Тест 16 жастан 60 жасқа дейінгі респонденттерге арналған. Тесттің жалпы мәнін анықтау үшін оның барлық 7 көрсеткішінің нәтижелерін бағалау бойынша мәліметті қосу қажет. 7 көрсеткіш бойынша жинаған 18 ұпай - бұл күйзелістің жоғары деңгейін көрсететін мөлшері. Тесттің дұрыстығын тексеру барысында оның ішкі сәйкестігі анықталған (Кронбах коэффициенті $\alpha = 0,7433$). Тренинг бағдарламасы салютогендік және мінез-құлықтық теориясына (А.Антоновский) негізделген. Салютогенез моделін израильдік медициналық әлеуметтанушы, стрессті зерттеуші Аарон Антоновский 70-ші жылдары тұжырымдаған. Стресстік жағдайлардың әсеріне қарамастан, адам психологиялық және соматикалық сау болып қалуы мүмкін. Мысалы, ғалымның зерттеу бойынша, концлагерьлерден өткен адамдар өздерінің психологиялық денсаулығын сақтап қана қоймай, бақытты бола алады екен.

КЛЖТ скринингтік тест ретінде жасалынған, онда 7 көрсеткіштік компоненттерді зерттеуге болады:

- өз-өзін бақылауын жоғалту,
- өмірдің мән-мағынасын жоғалту,
- жағымсыз эмоциялар (ашу, наразылық, көңілсіздік),
- ұйқының бұзылуы және онымен бірге жүретін психосоматикалық ескерту сигналдары,

- демалуға қабілетсіздік,
- эмоционалды тұрғыдан жағымсыз және созылмалы қиын өмірлік жағдайға түсу мен әлеуметтік-эмоционалдық қолдаудың болмауы оқушыларды күйзеліске алып келеді.

Бұл 7 көрсеткіш бойынша алынған мәлімет күйзеліске ұшыраған адамның қауіпсіздігін арттыратын жеке ресурстары болып табылады. 7 көрсеткіш бойынша алынған нәтиже суицидтік мінез-құлықты болжауға және күйзелісті сәтті жеңуге мүмкіндік береді.

Созылмалы күйзелісті анықтаудың жоғарыда аталған көрсеткіштерін ескере отырып, неміс зерттеушісі Лейпциг университетінің психология ғылымының докторы, профессор Конрад Решке «Күйзелісті оптимизммен басқарыңыз!» еңбегінде психопрофилактикалық әдістер мен ұсыныстарды тұжырымдайды. Оқу пәнін енгізу барысында осы элективті курсының болашақ әлеуметтік педагогтардың өзін-өзі жетілдіру деңгейіне әсерін анықтадық.

Тәжірибелік топқа Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінің 27 студенті, ал бақылау тобында Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 22 студенті қатысты. Тәжірибелік жұмысты жүргізуге 3-4 курс студенттері қатысқан.

Қалыптастырушы тәжірибе барысында «Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» тақырыбында курс өткізілгеннен кейін біз диагностикалық жұмыстың нәтижесін талдадық және зерттеу нәтижелеріне статистикалық өңдеу жүргіздік (кесте - 2).

Қалыптастырушы тәжірибеге дейін және кейін пәнді енгізу нәтижелерінің динамикасын бақылау үшін Г.А.Наседкинаның (1) формуласын (динамикалық қатарлардың келесі көрсеткіштерін) пайдалануды ұсынамыз:

$$O_m (\text{орташа мәні}) = (1a+2b+3c): 100 (1)$$

Мұнда, O_m - пәнді енгізу нәтижелерінің өсуін сандық бағалауды көрсететін орташа мәні; а, в, с – барлық диагностикалық әдістемелерді орындау нәтижелілігінің төмен, орташа, жоғары деңгейлеріндегі респонденттердің пайызбен көрсетілген саны, «1», «2»,

Кесте-2 - «Оқушылардың суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» пәнін енгізу нәтижесінің көрсеткіштері

Анықтау және бақылау тәжірибесі кезеңіндегі зерттеу нәтижелері											
Бақылау тобы						Тәжірибелік топ					
№	Пәнді енгізудің нәтижелерінің көрсеткіштері мен өлшемдері					№	Пәнді енгізудің көрсеткіштері мен өлшемдері				
Тәжірибенің басы						Тәжірибе соңы					
	Жеке тұлғаның дамуындағы деструктивті фактор ретінде метапатологияның алдын-алуында жалпыламазаттық құндылықтардың маңыздылығы туралы ғылыми фактілерді білу. Жалпыламазаттық құндылықтардың маңыздылығын түсіну. Педагогтардың жалпыламазаттық құндылықты түсінуін сараптамалық бағалау әдісі: «Суициденттің профилактикалық әңгіме жүргізу әдістемесі» профилактикалық әңгіме өткізу процесіндегі «Өмір құндылығы» (А.И. Ахметова) 2-кестені қараныз)					Жеке тұлғаның дамуындағы деструктивті фактор ретінде метапатологияның алдын-алуында жалпыламазаттық құндылықтардың маңыздылығы туралы ғылыми фактілерді білу. Жалпыламазаттық құндылықтардың маңыздылығын түсіну. Педагогтардың жалпыламазаттық құндылықты түсінуін сараптамалық бағалау әдісі: «Суициденттің профилактикалық әңгіме жүргізу әдістемесі» профилактикалық әңгіме өткізу процесіндегі «Өмір құндылығы» (А.И. Ахметова) 2-кестені қараныз)					
	Жасөспірімдер арасында суицидтің алдын алу мақсатында күрделі өмірлік (КӨЖ) және стресстік жағдайларды (КЖ) талдау. Қиын өмірлік жағдайларға төтеп беруге дайындық деңгейін диагностикалау (Е. В. Мишурицкая, 3-кестені қараныз). «Күрделі өмірлік жағдайдан шығу жолын іздеу» әдістемесі (А.И.Ахметова, 4-кестені қараныз).					Жасөспірімдер арасында суицидтік мінез-құлқының алдын алу мақсатында позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстарды қолдану. Позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстардың орындауын бағалау әдістемесі (К.Решке, А.Гарбер немес бағдарламасының стресс-менеджмент теориясы негізінде әзірленген) (А.И.Ахметованың модификациясында 5-кестені қараныз).					
	Жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқының алдын алу мақсатында позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстарды қолдану. Позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстардың орындауын бағалау әдістемесі (К.Решке, А.Гарбер немес бағдарламасының стресс-менеджмент теориясы негізінде әзірленген) (А.И.Ахметованың модификациясында 5-кестені қараныз).					Жасөспірімдер арасында суицидтік мінез-құлқының алдын алу мақсатында позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстарды қолдану. Позитивті ойлау қабілетін дамыту бойынша практикалық ұсыныстардың орындауын бағалау әдістемесі (К.Решке, А.Гарбер немес бағдарламасының стресс-менеджмент теориясы негізінде әзірленген) (А.И.Ахметованың модификациясында 5-кестені қараныз).					
	Педагогтардың бейімделген немес стресс-менеджмент бағдарламасын игерудің тиімділігін бағалау және синтездеу және жасөспірімдер арасындағы суицидтік мінез-құлқының алдын-алу факторы ретінде күйзеліске төзімділікті дамыту. Созылмалы күйзелісті анықтауға арналған Лейпциг экспресс-тесті (К/ЛЖТ, авторлар: К.Решке, Г. Шредер А.Гарбердің бейімделуінде, Л.Карапетян, 6-кестені қараныз).					Педагогтардың бейімделген немес стресс-менеджмент бағдарламасын игерудің тиімділігін бағалау және синтездеу және жасөспірімдер арасындағы суицидтік мінез-құлқының алдын-алу факторы ретінде стресске төзімділікті дамыту. Созылмалы күйзелісті анықтауға арналған Лейпциг экспресс-тесті (К/ЛЖТ, авторлар: К.Решке, Г.Шредер А.Гарбердің бейімделуінде, Л.Карапетян, 6-кестені қараныз).					
	БАҒДАРЛАМА НӘТИЖЕЛІЛІГІНІҢ БАРЛЫҚ ӨЛШЕМДЕРІНІҢ ЖАЛПЫ КӨРСЕТКІШІ					БАҒДАРЛАМА НӘТИЖЕЛІЛІГІНІҢ БАРЛЫҚ ӨЛШЕМДЕРІНІҢ ЖАЛПЫ КӨРСЕТКІШІ					
1	7	4	7	6	6	1	7	7	7	6	6,8
2	6	5	6	5	5,5	2	10	10	10	9	9,8
3	5	3	7	5	5	3	7	6	7	7	6,8
...
22	7	5	7	6	7	27	9	9	9	9	9
	111:22≈5,04	117:22=5,3	123:22=5,6	117:22=5,3	116:22=5		226/4:27 = 8,4	232, 2:27 =8,6	234,9:27 = 8,7	234,9:27 = 8,7	234,9:27 = 8,7
8-10 бал – жоғары деңгей; 5-7 баллов – орта деңгей; 4-тен төмен балл – төмен деңгей. Барлық әдістемелердің көрсеткіштері 10 балдық жүйеге теңестірілді											

«3» - деңгейдің салмақтық коэффициенттері. Осылайша, қалыптастырушы тәжірибенің басында және қалыптастырушы тәжірибенің соңында пәнді енгізу деңгейінің сандық өсуін көрсететін орташа мәнін анықтадық.

Қалыптастырушы тәжірибенің басында $Om = (1 \cdot 0\% + 2 \cdot 72\% + 3 \cdot 28\%) : 100 = 2,28$.

Қалыптастырушы тәжірибе соңында $Om = (1 \cdot 0\% + 2 \cdot 40\% + 3 \cdot 60\%) : 100 = (0 + 80 + 180) : 100 = 260 : 100 = 2,6$.

Әрі қарай тиімділік коэффициенті келесі формула бойынша есептеледі (2):

$K = Om$ (эксперименттің басы): Om (эксперименттің соңы) (2)

Тиімділік коэффициенті $= 2,28 : 2,6 = 0,83$. Тиімділік коэффициенті 1-ге жақын екенін атап өткен жөн, бұл айнымалылар арасындағы байланыстың жоғары деңгейіне сәйкес келеді және әлеуметтік педагогтарды мектеп оқушылары арасында суицидтің алдын-алу қызметіне дайындау процесінің тиімділігін көрсетеді.

Қорытынды

Әлеуметтік дамудың жағымсыз басымдылықтары мен құбылыстарын жеңу факторларының бірі - мектепте әлеуметтік-педагогикалық қызметті ұйымдастыру. Әлеуметтік педагогикалық іс-әрекеттің объектісі – бұл оқушылардың қарым-қатынасы және оның барысындағы фактілердің өзгеруі. Әлеуметтік-педагогикалық қызметтің интегративті нәтижесі – педагогтар мен оқушылардың

жалпыадамзаттық құндылықтар тәжірибесін ұйымдастыру. Өйткені осындай тәжірибе мектеп оқушылары арасындағы суицидтің алдын алады. Зерттеу нәтижелерін енгізу барысында «6B01801 – Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандарын даярлау білім беру бағдарламасының мазмұнын «Балалар мен жасөспірімдердің суицидтік мінез-құлқын алдын алудың әлеуметтік-педагогикалық негіздері» оқу пәндерін қосу арқылы жаңарттық [13]. Жұмыстың нәтижелері Нұр-Сұлтан қаласы «Рухани жаңғыру» жобалық кеңсесінің білім орталығында тәжірибеден өткізілді.

Біздің әрқайсымыздың өмірімізде дағдарыстар болып тұрады, бір дағдарыс тез өтеді, екіншісі ұзақ уақытқа созылады (В.Франкдің «экзистенциалдық вакуумы»). Адам өміріндегі жеке дағдарыс бір нәрсені, өмірдің мағынасын, жалпыадамзаттық құндылықтарды жоғалтумен байланысты. Жасөспірім кезеңнен бастап кезкелген адам өмірдің мәні туралы ойлана бастайды. Осы жаста өзін-өзі тану процесі қарқынды жүреді.

Сондықтан да, әлеуметтік педагогтың міндеті – осы өтпелі кезеңде оқушыларды дағдарыстан аман-есен алып шығу. Осыған орай, *әлеуметтік-педагогикалық тәжірибенің негізгі мақсаты* – жас ұрпақтың бойында жалпыадамзаттық құндылықтарға, әлеуметтік-адамгершілік мінез-құлық нормаларына және сыртқы әлеммен үйлесімді қарым-қатынас орнатуға бағытталған рухани-адамгершілік, әлеуметтік-психологиялық білім мен дағдылардың жиынтығын қалыптастыру.

Әдебиет

1. Аутодеструктивное поведение детей: социально-педагогический мониторинг: научное издание. / Под редакцией д.п.н., профессора А.Н.Тесленко. Центр ювенологических исследований Института управления. – Астана: ЦНТИ, 2007. – 129 с.
2. Трунов Д.Г. Определение суицида: поиски критериев // Суицидология – 2016. – Т. 7. №1. - С. 64-67.
3. Дюркгейм Э. Самоубийство. Социологический этюд. -М.: «Мысль», 1994. -339 с.
4. Фарбер М.Л. Теория самоубийства. - Нью-Йорк: Испут &Wagnalls, 1968.
5. Амбрумова А.Г., Тихоненко В.А. Диагностика суицидального поведения: методические рекомендации. -М., 1980. - 55 с.
6. Психическое здоровье: новое понимание, новая надежда. Доклад о состоянии здравоохранения в мире. – ВОЗ, 2001. -243 с.

7. Мировая оздоровительная организация (2011). Причины смерти 2008: источники данных и методы. - URL: http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/cod_200 (дата обращения: 14.07.21).
8. 10 Мифов о самоубийстве [Электронный ресурс]. – URL: <tp://tlc.howstuffworks.com/family/10-myths-about-teen-suicide4.htm> (дата обращения: 14.07.21).
9. Амбрумова А.Г. Психология самоубийства // Социальная и клиническая психиатрия. - 1996. –Т. 6. - № 4. – С.14-20.
10. Леонтьев А.Н. Философия психологии. – М.: МГУ, 1994.
11. Гутман Д. Логотерапия для профессиональной помощи. Социальная работа, наполненная смыслом. - М., Издательство «Новый Акрополь», 2016. – 264 с.
12. Гарбер А., Карапетян Л., Решке К. Управляй стрессом с оптимизмом! Обучающая тренинговая программа по стрессменеджменту на основе современной поведенческой психологии и психотерапии. [Электронный ресурс]. URL: https://cuvillier.de/uploads/preview/public_file/12043/9783736972728-Leseprobe.pdf (дата обращения: 14.07.21).
13. Коломиец О.М., Ахметова А.И., Омарбекова А.И. Социально-педагогические основы профилактики суицидального поведения школьников»: Учебное пособие. -М.: Издательский дом «Развитие образования», 2020. -101 с.

References

1. Teslenko A.N. Autodestruktivnoe povedenie detei: sotcialno-pedagogicheskii monitoring [Autodestructive behavior of children: social and pedagogical monitoring: Scientific publication] Edited by Doctor of Pedagogical Sciences, Professor A.N.Teslenko. Center for Juvenile Studies of the Institute of Management (TSNTI Astana, 2007, 129 p.).
2. Trunov D.G. Opredelenie suicida_ poiski kriteriev [Determination of suicide: searches of criteria], Suicidologiya [Suicide-studying], 1, 64-67 (2016).
3. Dyurkgeim E. Samoubiistvo. Sociologicheskii etyud [Samoubiistvo. Sociologicheskii etyud] («Mysl'», Moscow, 1994, 339 p.).
4. Farber M.L. Theory of suicide [The theory of suicide] (Funk & Wagnalls, New York, 1968).
5. Ambrumova A.G., Tihonenko V.A. Diagnostika suicidalnogo povedeniya: Metodicheskie rekomendacii [Diagnostics of suicidal behavior: Methodical recommendations] (Moscow, 1980, 55 p.).
6. Psihicheskoe zdorove: novoe ponimanie, novaya nadejda [Mental Health: New Understanding, New Hope], Doklad o sostoyanii zdavoohraneniya v mire [World health report, 2001, 243 p.).
7. Mirovaya ozdorovitel'naya organizaciya _2011. Prichini smerti 2008_ istochniki Dannih i metodi. [World Health Organisation. 2011. Causes of death 2008. Available at:http://www.who.int/healthinfo/global_burden_disease/cod_200 (Accessed: 14.07.21).
8. 10 myths About Teen Suicide [10 mifov o samoubiistve]. Available at:<tp://tlc.howstuffworks.com/family/10-myths-about-teen-suicide4.htm> (Accessed: 14.07.21).
9. Ambrumova A.G. Psihologiya samoubiistva [Psychology of suicide], Social'naya i klinicheskaya psihiatriya [Social and clinical psychiatry]. 4, 14-20 (1996).
10. Leont'ev A.N. Filosofiya psihologii [Philosophy of Psychology] (MSU, Moscow, 1994).
11. Gutman D. Logoterapiya dlya professional'noj pomoshchi. Social'naya rabota, napolnennaya smyslom [Logoterapiya dlya professional'noj pomoshchi. Social'naya rabota, napolnennaya smyslom] (New Acropolis, Moscow, 2016, 264 p.).
12. Garber A, Karapetyan L., Reshke K. Upravlyaj stressom s optimizmom! Obuchayushchaya treningovaya programma po stressmenedzhmentu na osnove sovremennoj povedencheskoj psihologii i psihoterapii [Manage stress with optimism! Educational training program on stress management based on modern behavioral psychology and psychotherapy] Available at: https://cuvillier.de/uploads/preview/public_file/12043/9783736972728-Leseprobe.pdf (дата обращения: 14.07.21).
13. Kolomiec O.M., Ahmetova A.I., Omarbekova A.I. Social'no-pedagogicheskie osnovy profilaktiki suicidal'nogo povedeniya shkol'nikov: uchebnoe posobie [Socio-pedagogical foundations for the prevention of suicidal behavior in schoolchildren «: Textbook] (Publishing House «Development of education», Moscow, 2020).

А.И. Айберген¹, А.И. Ахметова², Ұ.Ш. Жамирова³, Е.Е. Омарбеков⁴, К.О. Оразбаева⁵

^{1,4}Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

³Таразский региональный университет имени М.Х. Дулати, Тараз, Казахстан

⁴Кокшетауский государственный университет имени Ш.Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Особенности социально-педагогической работы в профилактике суицидального поведения подростков

Аннотация. В статье представлено содержание работы по профилактике суицидального поведения школьников с помощью включения в образовательную программу 6В01801 – «Подготовка специалистов по социальной педагогике и самопознанию» дисциплины «Социально-педагогические основы профилактики суицидального поведения школьников». Результаты оценки эффективности работы позволили внести научный вклад в решение проблем социально-педагогической профилактики суицида в рамках государственной программы «Рухани жаңғыру». Целью дисциплины является подготовка будущих социальных педагогов, владеющих системными знаниями и умениями по профилактике суицидального поведения личности, способных творчески и высокопрофессионально решать на современном научно-практическом уровне задачи, связанные с исследованием проблемы суицида среди школьников.

Ключевые слова: социальный педагог, суицид, стресс, психопатологический синдром, метапатология, потеря смысла жизни, суицидальное поведение, аутодеструктивное поведение, парасуицид.

A.I. Aibergen¹, A.I. Akhmetova², U.I. Zhamirova³, E.E. Omarbekov⁴, K.O. Orazbaeva⁵

^{1,4} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakstan

² Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

³ M.H. Dulati Taraz Regional University, Taraz, Kazakhstan

⁵ Sh.Ualikhanov Kokshetau State University

Features of socio-pedagogical work in the prevention of suicidal behavior of adolescents

Abstract. The article presents the content of work on the prevention of suicidal behavior of schoolchildren by including the discipline «Social and pedagogical foundations of prevention of suicidal behavior of schoolchildren» in the educational program 6B018 - «Training of specialists in social pedagogy and self-knowledge». The results of evaluating the effectiveness of the work made it possible to make a scientific contribution to solving the problems of social and pedagogical prevention of suicide within the framework of the state program «Rukhani zhagyru». The goal of the discipline is to train future social educators who have the systemic knowledge and skills to prevent suicidal behavior of a person, who can creatively and professionally solve tasks related to the study of the problem of suicide among the younger generation at the modern scientific and practical level.

Keywords: social educator, suicide, anxiety, resentment, anger, psychopathological syndrome, suicidal behavior, self-destructive behavior, parasuicide.

Авторлар туралы ақпарат:

Айберген А.И. – корреспонденция үшін автор, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ахметова А.И. – педагогика және психология институтының жетекші ғылыми қызметкері, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының аға оқытушысы, PhD, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғ., 13, Алматы, Қазақстан.

Жамирова У.С. – педагогика ғылымдарының кандидаты, доцент, психология және педагогика кафедрасының меңгерушісі, М.Х. Дулати атындағы Тараз мемлекеттік университеті, Төле би көш., 60, Тараз, Қазақстан.

Омарбекел Е.Е. – педагогика ғылымдарының кандидаты, информатика кафедрасының доценті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Пушкин к-сі, 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Оразбаева К.О. – аға оқытушы, PhD, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Абай көшесі 76, Көкшетау, Қазақстан.

Aibergen A. I. – Corresponding author, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Self-knowledge, L. N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Akhmetova A.I. – Ph.D., Leading Researcher at the Institute of Pedagogy and Psychology of the Abai Kazakh National University, Senior Lecturer, Department of Educational Programs in Preschool Education, Social Pedagogy and Self-knowledge, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

Zhamirova U.S. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Psychology and Pedagogy, M.H. Dulaty Taraz State University, 60 Tole bi str., Taraz, Kazakhstan.

Omarbekov E.E. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Informatics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Pushkin str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Orazbayeva K.O. – Ph.D., Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, 76 Abay str., Kokshetau, Kazakhstan.

А.И. Ахметова¹, А.И. Айберген²,
Р.А. Мукажанова³, К.О. Оразбаева⁴, Е.Е. Омарбеков⁵

^{1,3} Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
^{2,5} Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
⁴ Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Көкшетау, Қазақстан
(E-mail: ¹aig.31@mail.ru, ²Ai-iliyas@mail.ru, ³sairysty@mail.ru,
⁴guldarhan-711@mail.ru, ⁵ersher@mail.ru)

Болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлау негізінде қайта жаңғыртудың ғылыми-әдістемелік негіздері

Аңдатпа. Мақалада болашақ педагогтердің санасын жағымды ойлау негізінде өзгертудің ғылыми-әдістемелік негіздері қарастырылған. Мақала мазмұнында болашақ педагогтың жағымды ойлауын дамытуға негізделген санасының өзгеруін зерттеудің әдіснамалық тұжырымы мен зерттеу әдістері ұсынылады, жағымды ойлау қабілетін дамытуға арналған практикалық ұсыныстар жасалынады. Сонымен бірге болашақ педагогтердің сана-сезімін жағымды ойлауды дамыту негізінде өзгертудің ғылыми-әдістемелік ұсыныстары тұжырымдалды. Осындай тәжірибе арқылы мектеп оқушылары арасында суицидтің алдын алуға болады, тренингтер мен практикалық сабақтар өткізуге арналған ұсыныстар мектеп оқушыларының аутодеструктивті мінез-құлқының алдын-алуға ықпал етеді.

Түйін сөздер: әлеуметтік педагог, сананың өзгеруі, күйзеліс, позитивті ойлау, өзін-өзі бұзатын мінез-құлық, жалпыадамзаттық құндылықтар, аутопренинг.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-24-35>

Кіріспе

Қазақстан Республикасы азаматының рухани-адамгершілік дамуы қоғамдық сананы жаңғыртудың басты факторы болып табылады. Қазіргі инновациялық экономиканы жасауда адамды, оның ішкі әлемінің күйі мен сапасын елемей мүмкін емес. Қоғам дамуының қарқыны мен сипаты адамның азаматтық ұстанымымен, оның мотивациялық-еріктік сферасымен, өмірлік бағыттылығымен, адамгершілік ұстанымдарымен, моральдық нормалары және рухани құндылықтарымен тікелей байланысты. Адамды тәрбиелеу, онда рухани дамыған тұлғаның қасиеттерін, өз отанына сүйіспеншілігін, шығармашыл болуға

және өзін-өзі жетілдіруге қажеттілігін қалыптастыру Қазақстанның жетістікпен дамуының маңызды шарты болып табылады.

Американдық психолог А.Маслоудың зерттеуі оған бірнеше жаңалықтарды ашуға мүмкіндік берді. Оның бірінші жаңалығы – адамға жоғары жалпыадамзаттық құндылықтарды (метақажеттіліктерді) қажет ету тән және бұл оның табиғатының ажырамас бөлігі болып табылуы. А.Маслоу осы жаңалықтың мағындылығын ерекше атап көрсетеді: «Бұл барлық туындайтын салдарымен бірге шынайы революциялық жаңалық болып табылады»[1]. А.Маслоу мәңгі жалпыадамзаттық құндылықтарды қажет ету қажеттіліктерін түсінбеу және қанағаттандырмау психикалық тітір-

кенуді немесе метапатологияны туындатады. Заманауи жастарға тән метапатологиялардың арасында А.Маслоу десакарлизацияны ерекше атап көрсетеді. Ол оны жалпыадамзаттық құндылықтарға және моральға сенбейтін жас адамдарда пайда болатын қорғануға арналған психологиялық механизм деп түсіндіреді. Сипатталған метапатологиялар денсаулықтың нашарлануына және рухани дағдарысты ішімдікпен, нашақорлықпен және басқа да қауіпті амалдармен шешуге алып келеді.

Әлемдік психологияда тұлғаның рухани аспектісін зерттеу бойынша бай материал жинақталған; сана құрылымын түсіндірудегі түрлі анықтамаларға негізделген бірнеше әдіс-тәсілдері бар.

Сананың құрылымы, оның табиғаты – адам руханилығы туралы сауалымен тығыз байланысы бар психологияның ең басты мәселелерінің бірі. Сананы ғылыми тұрғыдан зерттеу күрделілігін ғалымдар былай түсіндіреді: «Сана – бұл ғылыми зерттеуден және концептуалды талдаудан, елеуіштен су өткендей, жалтарып кететін эпифеномен» [2].

З.Фрейд бірінші рет, адам санасының құрылымын анықтайды, ол санадан тыс құбылысты, яғни ымбалды анықтайды. Невроздарды зерттей келе, ол сана шеңберінен ысырылған эмоцияларды анықтап, осы аймақты түпкісана деп атады [3].

К.Г. Юнг санадан тыс құбылыс туралы түсінікті кеңейтіп, төменгі тұлғалық деңгейлерінен басқа да, сананың жоғары деңгейлерін (жоғарғы сананы) анықтайды. Сонымен бірге, жоғары деңгейлерді (трансперсоналды әсерленушіліктерді) бастан кешіру үдерісінің терапиялық эффектісі болатынын айқындаған және адамды рухани байытып, ондағы шығармашылық энергияны туындататынын атап көрсеткен [4].

Сананың эмоциялық реакциясы түпкісанаға қосымша белгілер жібереді және өткен әсерлердің эмоциялық мазмұнын сақтайды. Бұрыңғы әсерлердің эмоциялық сипатын күшейтпеу үшін осы механизмнен біз сананы басқаруды үйрену қажет екенін түсінеміз. «Барлық эмоцияларды, ашу, ашкөздік, көре алмаушылық, жеккөрушілік, қорқынышты өңдеу керек. Олар біздің өткен кезеңіміздің

бір бөлігі. Олар жойылуы мүмкін емес, сондықтан олармен бірге өмір сүруге үйренуіміз керек» [5]. Ол үшін позитивті ойлауды дамыту керек, бұл өздеріне, адамдарға, түрлі өмірлік жағдайларға оң көзқарасты дамытуды білдіреді.

Жас азаматтардың стресске қарсы тұрушылығының даму деңгейі мен күйі туралы Қазақстанды қатты толғандырады, мысалы, қоғамдағы нормалық қылық туралы хабардар болу тақырыбында Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университетінің, Абай атындағы Қазақ педагогикалық университетінің және әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің болашақ педагогтарына сауалнама жүргізудің нәтижесінде жағымсыз жағдайлар айқындалды [6]. Сауалнамаға 120 респонденттер қатысты (кесте1). Осы нәтижелер болашақ педагогтардың сабырлық, салмақтық сақтауды қажет ететін жағдайларда жүз пайыз даярлығының болмауын көрсетті, тек белгілі бір бөлігі ғана жағымды ойлау және ұстамды мінез-құлық дағдыларына ие екен. «Стрестік жағдайда Сізде қандай сезімдер (Сізге айғай салғанда, ұрысқанда, ренжіткенде, қорлағанда) пайда болады?» деген сұраққа келесі жауаптар алынды (кесте 1):

Міндеттердің қойылуы. Болашақ педагогтардың жағымды ойлауы мен ұстамды мінез-құлығын қалыптастыру міндеттерін кешенді шешу **келесі зерттеу әдістерін** қолдануды талап етеді: талдау, жіктеу, жүйелеу, салыстыру, зерттеу мәселесі бойынша материалдарды таңдау, оқу-әдістемелік әдебиетті және жаппай озық педагогикалық тәжірибені талдау; психологиялық-педагогикалық мониторингі жүргізу, мәліметтерді өңдеудің статистикалық әдістерін қолдану, қорытындыны тұжырымдау.

Мақсаты

Болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлауда қалыптастыру бағытында келесі әдіснамалық әдіс-тәсілдерге сүйенеміз: таным, тұлға, іс-әрекет теориясы, тұлғаға бағдарланған білім беру теориясы, тұтас педагогикалық үдеріс; жүйелілік, антропологиялық, аксиологиялық, мәдениеттанушылық

Жауаптар	Қазақ мемлекеттік қыздар педагогикалық университеті	Абай атындағы Қазақ Ұлттық педагогикалық университеті	әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті	Жалпы көрсеткіші
Ренжісу	25	5	2	32
Ашу	15	9	12	36
Жоқ болып кету ықыласы	11	2	5	18
Ішкі уайым	2	-	14	16
Селқостық	3	3	4	10
Қорқыныш	-	1	6	7
Қылығына қарай жауап беру	6	4	9	19
Жеккөрушілік	9	2	8	19

Кесте №1. «Стрестік жағдайда Сізде қандай сезімдер (Сізге айғалағанда, ұрысқанда, ренжіткенде, қорлағанда) пайда болады?» деген сұраққа респонденттердің жауаптары

әдіс-тәсілдер, білім берудің ізгіліктік парадигмасы; теория мен практиканың арақатынасы туралы заманауи философия, психология мен педагогиканың жетекші идеялары.

Тұлғалық әдіс-тәсіл негізінде гуманистік, субъект-субъектілік білім беру парадигмасындағы антропология қарастырылады (И.С. Кон [7], А.В. Мудрик [8] және т.б.). Тұлғалық әдіс-тәсіл болашақ педагогқа өзін тұлға ретінде сезінуге, оның мүмкіншіліктерін анықтап, ашуға көмек беруді айқындайды.

Тұлғалық-әрекеттік (Л.С.Выготский [9, 93б.]; С.Л.Рубинштейн [10, 84б.], А.Н.Леонтьев [11, 39б.]), тұлғаға бағдарланған (В.В.Сериков [12], И.С.Якиманская [13] және т.б.) әдіс-тәсілдерді жалпыадамзаттық құндылықтарға сүйеніп, болашақ педагогтардың өзін-өзін жетілдіру бойынша педагогикалық тәжірибеде тұлға мен іс-әрекет бірлігі принципін белсенді пайдалануға мүмкіндік береді, осы бірліктің психореттеуші аспектісін ескеруге мүмкіндік береді, іс-әрекеттің жетекші түрлерін реттеуге тұтас тұлғаның қатысуын қамтамасыз етеді. Осы әдіс-тәсілдерді қойылған мақсатқа қол жеткізуде пайдалану тиімді болып табылады.

Зерттеу әдістері

Жеке тұлғаның рухани-адамгершілік дамуын зерттеу жиі жүйелі сипатқа ие болып

келеді және болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлау негізінде қайта жаңарту бойынша бағдарламаларды оңтайландыруға және жүзеге асыру тиімділігін арттыруға мүмкіншілік береді (кесте 2).

Болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлау негізінде қайта жаңарту педагогикалық тәжірибенің нәтижелілігін бағалауға үдерістік көзқарас тұрғысынан мониторинг үш бағыт бойынша жүзеге асады:

- педагогикалық тәжірибені іске асыру шарттарын бағалау;
- педагогикалық тәжірибенің негізгі кезеңдері бойынша педагогтарды дайындау үдерісінің сапасын бағалау;
- алынған нәтижелердің сапасын бағалау.

Педагогикалық тәжірибені іске асырудың баламалы тәсілдері - ықтимал тәуекелдерді мониторингілеу және бақылау, зерттеу кезеңдерін қосымша түзету, болашақ педагогтарды педагогикалық тәжірибеге тарту арқылы ғылыми кадрларды дайындау.

Нәтижелері

Болашақ педагогтардың біліктілігін арттыру курстарында («Әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану» мамандығы бойынша бакалаврлар) негізгі міндеті кәсіптік және күнделікті өмірде жалпыадамзаттық құндылықтар

Кесте 2 - Жағымды ойлау қабілетін дамыту бойынша пратикалық ұсыныстар

Жағымды ойлау қабілетін дамыту бойынша пратикалық ұсыныстар (денеде және мінез-құлықта көрінетін ойда, сезім мен ішкі сезінулерде болатын араңдатушы ойлар (провокактор-ойлар))	
Ұғым	Анықтама
Араңдатушы ойлар (провокактор-ойлар)	Бұл бейнелер: - адамның санасында бейнеленетін және жағымсыз ойларға бағдарлайтын; - ашу мен ызаның көріністері; - сезімдер, сезінулер, дене мен мінез-құлықта көрінетін стресс.
Жағымсыз ойларды диагностикалау әдістемесі «Ішкі провокактор» (авторлар: К.Решке, А.Гарбер)	
<i>Суицидалды қауып-қатерді және стресстік күйлерді тудыратын провокактор-ойларды анықтауға бағытталған әдістеме</i>	
«Ішкі провокактор» жұмыс парағын толтыру	<p>А. «Ішкі провокактор» жұмыс парағын толтыру бойынша инструкция</p> <ul style="list-style-type: none"> -жұмыс парағында берілген сөз-тіркестерін мұқият оқыңыз; -Сіздің табиғатыңызға тән сөз-тіркестерін белгілеңіз; - стресс, жағымсыз ойды сезінуді тудыратын бағдарларды анықтаңыз; - жағымсыз бағдарларды немесе араңдатушы ойларды «рационалды», позитивті ойларға ауыстыру. <p>Б. «Ішкі провокактор» жұмыс парағы: Менің жағымсыз ойларым»</p> <ul style="list-style-type: none"> - Бүкіл болып жатқан жағдайға өзім жауаптымын - Мен басқаларға сенбеймін; - «жоқ» деп айту мен үшін қиын; - Дұрыс болған жағдайда ғана шешім қабылдаймын; - «Басқалар мен ойлағандай жасайды» деп сенімдімін; - Өз қателерімді үлкен қиналыспен мойындаймын; - Менің ең үлкен үмітім бар; - Мен қиындықтар мен проблемалардан аулақ болғанды жөн көремін; - Бұл менің кінәм; - Маған көмек керек емес; - Мен сәтсіздікке ұшырадым; - Мен басқалардан жақсы болуым керек; - Мен басқалардан махаббатты немесе кем дегенде мойындауды күтемін; - Мен бақылауды жоғалтуға құқығым жоқ; - Мен әрқашан мәселенің оңтайлы шешімі болатынын білемін; - Мен өзімді сынағанды көтермеймін; - Мен ешқашан өзімді өзгерте алмаймын; - Менде мәселе жоқ; - Мен денемнің ескерту сигналдарына назар аударуды үйренген жоқпын; - Менің күштерімнің шекаралары бар деп ешқашан ойламаппын; - Мен басқалардан нашармын және әлсізбін. <p>В. Келесі сұрақтарға жауап беріңіз:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Менің бағалауым және күдіктерім стресстің пайда болу көздеріне жата ма? - Бұл араңдатушылық ойлардың маған қандай пайдасы бар? - Мен өз өмірімді қиындатып отырмын ба? <p>Г. Суицидтік, араңдатушылық ойлардың алдын-алу бойынша ұсыныстар:</p> <ul style="list-style-type: none"> - Стрессті күшейтетін, жағымсыз ойларды тудыратын ойлар мен көзқарастарды білу; - Стрессті күшейтетін, жағымсыз ойларды тудыратын ойлар мен көзқарастарды тоқтату; <p>Д. Стрессті күшейтетін және жағымсыз ойларды тудыратын үш негізгі иррационалды сенімдерге назар аударыңыз және оларды өзіңіздің ойыңызға алмауға тырыспаңыз.</p>

	<p>(Rational-Emotional TherapienachElis, DrydenW. FundamentalsofRationalEmoti veBehaviorTherapy, London: WhurrPublishers, 2002):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Өмірдің барлық саласында мен өте білікті болсам жақсы болар еді, және мен дәл солай болуым керек еді. Егер мен ондай болмасам, онда бұл өте жиіркенішті, бұл мен түкке тұрғысыз адам екенімді білдіреді. - Менімен қарым-қатынаста басқа адамдар мейірімді және әдепті/адал болғаны жөн. Олар менімен сөйлесуі тиіс, сондықтан олардың мінез-құлқы айыпталуы керек. - Өмірде қуаныш пен ләззат алуға, ауырсыну мен жиіркенішті сезінбеуге тырысу керек. Менің айналадағы адамдар осының орындалуына кепілдік беруі керек. Әйтпесе, менің өмірім қорқынышты болады.
<p>Арандатушылық ойлар</p>	<p>А. Оқушының болжамды ниеті</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ол мұны әдейі жасайды. - Мені арандатады. <p>«Ол өзінің қаншалықты алысқа бара алатынын көргісі келеді».</p> <p>«Ол мені масқаралағысы келеді».</p> <p>Б. Асыра айту</p> <p>«Мен шыдай алмаймын»</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ол мені ренжіткеніне қарамайды (мен шаршадым, бұдан кейін не болады және т.б.). - Төзімсіз. - Ешқашан бағынбайды! - Бұған қалай дәті барды (осылай сөйлеуге бола ма?) <p>В. Жапсырмаларды айту (навешивание ярлыков):</p> <ul style="list-style-type: none"> - Ол жалқау адам (немқұрайлы, ақымақ, ұқыпсыз, ерке, өзімшіл).- Арандатушылық ой - бұл мұғалімнің ашуын тудыратын барлық нұсқалардың жиынтығы.
<p>«Ашуды білдірту» тапсырмасын орындау</p>	<p>А. Ұсынылған мәлімдемелер ішінен «ашуланшақтықты» анықтауға болады.</p> <p>Үстелдің үстіне үш бағыттағы сөзтіркестері жазылған карточкалар қойылады «Ашуды басқару», «Өзін басқара алмау, ашулану», «Тұйықталу». Үстелге карточкалар қойылып, онда үш бағытта: «Ашуды басқару», «Өзін басқара алмау, ашулану», «Тұйықталу» деп жазылған. Ұсынылған барлық карточкалар араласып жатыр. Оларды бөліп, ұсынылған үш бағытта орналастыру қажет.</p> <p>1) Ашуды басқару: 2) Ашулану: 3) Тұйықталу:</p> <p>В. Жағымсыз жағдайды ұсынылған схема бойынша талдаңыз:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Проблемалық жағдай, оқиға орны, уақыты: _____ 2. Менің ойларым мен идеяларым: _____ 3. Менің сезімім және дене сезінулерім: _____ 4. Мінез-құлықтағы эмоциялармен қалай айналысқанымды немесе мінез-құлықтағы эмоцияларымды қалай білдірдім: _____ 5. Өзім үшін де, өзгелер үшін де жағдайды жеңудің оң және теріс салдары: _____ 6. Мінез-құлықтың баламалары: _____ <p>В. Ашуды басудың практикалық нұсқаулары:</p> <ul style="list-style-type: none"> - дұрыс ашулан, ашуланған нәрсенді жаз, өзіңді ашуландыратын нәрсені айт; өз ашуыңызды басқалармен бөлісіңіз («сенім телефоны», психологпен, психотерапевтпен, жақын досыңызбен әңгімелесу);

	<p>- белсенді түрде «ашуыңызды шығарыңыз»; бір стақан су ішіңіз; сүйікті шығармашылықпен айналысыңыз, жаныңыздағы сезінулерді шығарыңыз (жан дүниеніздегі барлық нәрсені айту үшін); жүйелі түрде демалу; жағымды әндер айт, жағымды фильмдер көр, т.б.</p> <p>- сіз қаншалықты ашуланатындығыңызды анықтаңыз және қандай жағдайлар мен жасөспірімдер сізді жиі ашуландыратынын анықтаңыз;</p> <p>- сіздің ашуыңызбен күресу арқылы ең қауіпті жағдайларды анықтап, олардың алдын алыңыз;</p> <p>- ашуланғанда өзіңізді қалай басқаратындығыңызға назар аударыңыз.</p>			
<p>«Менің күйзеліс сигналдарым» тесті</p>	<p>А. «Менің стресс сигналдарым» парағын толтырыңыз. Сұраққа жауап беріңіз: ең алдымен стресстің әсерінен сізде қандай өзгерістер болады? Стресс сигналдарын дер кезінде анықтаңыз?</p> <table border="0" style="width: 100%;"> <tr> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <p>... ойда</p> </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <p>... сезімде</p> </td> <td style="text-align: center; vertical-align: top;"> <p>... мінез-құлықта</p> </td> </tr> </table> <p>- «Бәрі дұрыс емес» «Мен өзімнен бас тарттым». - «Мен өзімнің әлсіздігімді ешкімге көрсете алмаймын» - «Басқалар маған сұрау салып жатыр» «Менің қателік жасауға құқығым жоқ» «Мен кез-келген мәселенің шешімін білуге тиіспін».</p> <p>- Бос ойлар - Ішкі алаңдаушылық - Бақылаусыз ашуланшақтық - Зейіннің нашар шоғырлануы - Ашуланшақ - Дәрменсіздік - Қорқыныш - Тітіркену - Ішкі шаршау - Ызалану</p> <p>- Мен тезірек барамын - Мен қатты сөйлеймін - Қолдарым дірілдеп тұр - Мен ашуланшақпын - Мен енді пауза жасамаймын - Мен бір уақытта көп нәрсені жасауға тырысамын - Мен негізгі мен екінші реттегі ойды ажырата алмаймын - Мен көп темекі шегемін - Мен нашар ұйықтаймын - Мен достарыммен сөйлесуді Елемеймін және хоббиімге назар аудармаймын</p>	<p>... ойда</p> 	<p>... сезімде</p> 	<p>... мінез-құлықта</p>
<p>... ойда</p> 	<p>... сезімде</p> 	<p>... мінез-құлықта</p>		
<p>Өзін-өзі тану әдістеріне арналған практикалық нұсқаулық</p>	<p>А. Кез-келген негативтен арылыңыз:</p> <ul style="list-style-type: none"> - стресстен, депрессиядан, өзін кемсідуден; - өкініштен, жағымсыз өткен тәжірибеден; - қорқыныштан, уайымнан арылуға; - ашуланшақтық, қызғаныш, қиянат жасаудан, жағымсыз стереотиптерден, негізсіз эгоизмнен; - себепсіз өзіне кінәлаудан, тым асыра мақтаныштан, көкіректік сезімнен, сәтсіздіктен және т.б. <p>В. Өзіңізге рұқсат етіңіз:</p> <ul style="list-style-type: none"> - өмірді өз қолыңызға алып, оны жақсартуды, - кез-келген әрекетте тиімді болуға; - сыртқы әлеммен және адамдармен үйлесімділікке жетуге; - қабілетті дамытуға, қуатты болуға, өмірдің барлық саласында жетістікке жетуге. <div data-bbox="1109 1512 1412 1803" style="text-align: right;"> </div>			

<p>Теріс ойлардан арылуға арналған практикалық ұсыныстар</p>	<p>- Арандатушылық ойдың ашудың пайда болуына шешуші әсер ететінін түсініңіз. Ашулануды тудыратын және оның пайда болуына ықпал жасайтын сіздің ойыңыз оның қарқындылығына және сіздің реакцияңыздың қаншалықты лайықты болуына әсер етеді.</p> <p>- Өз ойларыңыздан хабардар болыңыз. Егер сіз өзіңіз ойлаған, істейтін және сезетін нәрселер туралы толық білмесеңіз, онда сіздің көзқарасыңызды өзгерте алмаймыз. Саналы түрде ұғыну бірінші және ең қиын кезең. Осыдан кейін қалған қадамдар әлдеқайда жеңіл болады.</p> <p>- Өз арандатушыларыңызды өзгертіңіз. Ашуланған реакцияны тыныштандыруға көмектесетін ойларға назар аударыңыз.</p> <p>Ұсыныстар:</p> <p>- Бұл осындай кезең.</p> <p>- Әрине, бұл маған оңай емес, бірақ бұл оның жасындағы оқушылар үшін қалыпты жағдай.</p> <p>«Барлығын тым көп ойламаңыз». «Ол оны қасақана жасамады.»</p> <p>- Ол шаршаған шығар (аш болған шығар, қызғаншақтық ояңған шығар және т.б.).</p> <p>- Оқушы мұндай жағдайды мүмкін осы сәтте жеңе алмайды.</p> <p>- Сабыр болыңыз. Егер сіз ашулансаңыз, ол сізге көмектеспейді.</p>
<p>Жағымды ойлау бойынша практикалық кеңестер</p>	<p>Оң көзқарас кез-келген жетістіктің маңызды құрамдас бөлігі болып табылады:</p> <p>1. Жағымды ойлауды ұстану!</p> <p>2. Оптимизмді жоғалтпаңыз!</p> <p>3. Бекітулерді (аффирмацияларды) қайталаңыз! Өзіндік гипноз - оптимист болуға көмектесетін ең тиімді әдіс. Өзіне деген оң көзқарасты сенім мен оптимизмнің «жемістерін» түпкі санада берік орныққанша қайталау жеткілікті.</p> <p>4. Жағымды көзқарасты қолдайтындармен бірге болыңыз! Ұжымдық бекіту әлдеқайда күшті әсер етеді. Сіз кіммен бірге болсаңыз, сол адам сізге қатты әсер етеді. Бұл сіздің ортаңызды мұқият таңдап, оған оң және сәттілікке бағытталған адамдарды қалдыруға бағыт береді.</p> <p>5. Табысқа ұмтылыңыз! Егер сәттілік болса, бұл белгілі бір адамның еңбегі. Сәтсіз болған жағдайда - оның да кінәсі. Оқиғалардың күшін түсінген адам өзінің ішкі күшін сезінеді, бұл оған мақсаттарға жетуде табандылық береді.</p> <p>6. Әзілді қолдап жүріңіз! Тек әзіл-оспақ сәттілікке кепілдік бермейді. Керісінше, ол адамның эмоциясына жағымды әсер ететін жағымды эмоционалды атмосфераны қалыптастырады, оған қажетті күш пен қуат береді. Сіз бұл энергияны әртүрлі көздерден ала аласыз: концерттер, фильмдер, шоулар, кітаптар, әндер және т.б. Күлкі қиындықтарды жеңуге және тезірек жетістікке жетуге көмектеседі. Көптеген лидерлер - бұл әзілді қолдайтын және өз өмірінде қолдана білетін адамдар.</p> <p>7. Оң өмірлік тәжірибені жинақтаңыз! Тұлға бейсаналы түрде өзін болашақ сәттілікке бейімдейді. Осы мақсаттарға жету үшін күнделікке кішігірім жеңістерді жазып, отыру керек.</p>
<p>Аутогренингтер, сананы кеңейтуге бағытталған жаттығуларды өткізуге арналған практикалық ұсыныстар</p>	<p>А. Аутогенді жаттығу кезінде келесі міндеттер шешіледі:</p> <p>- Мазасыздық азаяды.</p> <p>- Эмоционалды жағдайларды бақылау қабілетінің артуы.</p> <p>- Дене функцияларын үйлестіруі бар.</p> <p>- Ауыршандық синдромының қарқындылығы төмендейді.</p>

	<p>- Күш-жігері қалпына келтіріледі. Ұйықтау процесі қалыпына келеді. - Энергияны үнемді жұмсайды. - Жеке тұлғаның жағымды қасиеттерін қалыптастыру. - Жаман әдеттерден арылу. - Мақсатқа жету үшін оң мотивацияны қалыптастырады. - Шоғырлануды, интроспекция (өзін-өзі талдау қабілеті) мен рефлексияны жоғарылатады</p> <p>Б. Өзіндік гипноз жаттығуларын сәтті аяқтап, санасын кеңейту үшін аутогендік жаттығулар үшін төмендегі қадамдарды орындаңыз:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Арқаңызды мүмкіндігінше ыңғайлы етіп, жастықсыз жатып, қолдарыңызды созып жатыңыз. 2. Бірнеше ырғақты тыныс шығарыңыз және дем шығарыңыз - 6 секунд дем алу, 3 секунд дем шығару, 6 секунд дем шығару және 3 секунд дем шығару. 3. Тыныс алудың табиғи ырғағы қалыптасқан кезде, бүкіл денеңіздің бұлшық еттерін босаңсытып, толықтай демалуға тырысыңыз. 4. Басынан аяғыңызға денеңізді аралап, назар аударыңыз және әлі де тітіркену жерлерінің бар-жоғын тексеріңіз, оларды босаңсытыңыз. 5. Бұлшық еттерді және бүкіл денені босаңсытыңыз. <p>КҮНДЕЛІКТІ СТРЕССТЕРДІ, ҚИЫН ӨМІР ЖАҒДАЙЛАРЫН ОПТИМИЗММЕН ЖЕҢІҢІЗ!</p>
--	---

практикасы арқылы білім беру процесі субъектілерін өзін-өзі жетілдіру болып табылатын семинарлар, дөңгелек үстелдер, тренингтер мен практикалық сабақтарды өткізу бойынша әдістемелік ұсынымдар зерделенді. Талқылау нәтижесінде дөңгелек үстелде жасөспірімдер арасында суицидтің алдын алу бойынша әлеуметтік педагогтарға арналған ұсынымдар талданды. Сондай-ақ, «Қоғамдық сананы жаңғырту аясында педагогтерды өзін-өзі жетілдіру бағдарламасының ғылыми-әдістемелік негіздері» тақырыбындағы жобалық зерттеу аясында (жобаның ғылыми-әдістемелік негіздері: АР05134985, 2018 жылғы 16 наурыздағы №200 шарт) 2020 жылғы 8-22 қазан аралығында «АСТАНА ДАРЫНЫ» дарындылықты дамыту және психологиялық қолдау орталығында Нұр-Сұлтан қаласының колледждерінде жұмыс істейтін әлеуметтік педагогтар мен педагог-психологтар үшін «Аутодеструктивті мінез-құлықтың алдын алу және стресс-менеджмент!» (кесте 3) біліктілікті арттыру курсы болды. Бұл тренингтік бағдарлама білім алушының тұлғасына әсер етуі мүмкін созылмалы күйзелістік жағдайдың, депрессияның, эмоционалды және кәсіби күйзелістің алдын алу мақсатында педагогтардың позитивті ойлауының саналы даму теориясына

негізделген [14, 15, 16]. 2020 жылғы шілде мен қазан аралығында мектеп директорлары мен олардың орынбасарлары үшін «Оқушылардың суицидтік мінез-құлқының алдын алудың әдістемелік негіздері», «Стресс-менеджмент білім беру процесі субъектілерінің денсаулығын сақтаудың негізі ретінде» тақырыптарында біліктілікті арттыру курстары өткізілді [17, 18].

Қорытынды

Сонымен, болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлау негізінде қайта жаңғыртудың ғылыми-әдістемелік ұсыныстарын ескеру қажет:

- Болашақ педагогтың санасын қайта жаңғыртуға ықпалын тигізетін жалпыадамзаттық құндылықтар тәжірибесі бойынша семинарлар мен дөңгелек үстелдерді жүргізу;
- Болашақ педагогтың санасын қайта жаңғыртуға ықпалын тигізетін жалпыадамзаттық құндылықтар тәжірибесі бойынша тренингтер мен практикалық сабақтар жүргізу;
- жағымсыз ойлардан болашақ педагогтың санасын тазарту, өзін-өзі тану техникаларын қолдану, болашақ педагогтың санасын кеңей-

Кесте 3. «Аутодеструктивті мінез-құлықтың алдын-алу және стрессті басқару!» тақырыбындағы оқыту бағдарламасының қысқаша мазмұны

№	Дәріс және тренинг тақырыптары
1	Жалпыадамзаттық құндылықтар жасөспірімдер арасында суицидтің алдын алу негізі ретінде. Профилактикалық әңгімелесу және күрделі өмірлік жағдайды талдау. Жалпыадамзаттық құндылықтар: ӨМІР ҚҰНДЫЛЫҒЫ, ЕРІК БОСТАНДЫҒЫ, ЖАУАПКЕРШІЛІК, ОПТИМИЗМ.
2	Неміс стресс-менеджмент бағдарламасы «Күйзелісті оптимизммен басқарыңыз!». Стресс-менеджмент білім беру процесі субъектілерінің денсаулығын сақтаудың негізі ретінде. 1-күйзелісті тексеру: танымдық, сенсорлық, дене және мінез-құлық деңгейлеріндегі күйзеліс сигналдары; педагогикалық іс-әрекеттегі стресстің жеке көздерін талдау.
3	2-күйзелісті тексеру : білім беру мекемесіндегі нақты стресстік жағдайды талдау, стресс жағдайындағы жеке ішкі көзқарастарыңызды анықтау және өзгерту әдістері, стресске қарсы жеке формулаларды табу, тыныс алу және медитация жаттығуларымен танысу.
4	Теріс сезімдерді сезінудің нақты педагогикалық жағдайларын талдау: ашуланшақтық, қорқыныш, агрессия; жағымсыз сезімдерді дұрыс көрсету дағдыларын үйрету, имагинациялық жаттығулар.
5	Позитивті эмоциялардың рөлін талдау, жағымды сезімдерді сенсублизациялау, қуаныш пен ләззат алу дағдыларын үйрету, жақсы көңіл-күй тақырыбын талқылау, имагинациялық жаттығу.
6	Тренингтің аралық нәтижелерін қорытындылау: қатысушылар алған білім мен дағдылар. Топ мүшелерінің өмірбаянын талдау, олардың педагогикалық және жеке өмірбаянындағы маңызды оқиғаларды ретроспективті талдау, «менің өмірімдегі жеке кеңістік» ұғымын, релаксация әдістерін талқылау.
7	Қатысушылардың тренингте алған ақпаратын күнделікті білім беру практикасында қолдануы, қатысушылардың жұмыс орнындағы күйзелісті басқару аясында өздерінің жеке басын, әлем бейнесін түсінуі бойынша жұмысты ынталандыру.
8	Жетілген сәйкестілік ішкі тұрақтылық пен күйзеліске төзімділіктің негізі ретінде, медитация әдістері.
9	Әлеуметтік қатынастар жүйесін талдау, әлеуметтік қатынастар желісін кеңейту қажеттіліктерін ынталандыру, қоғамды әлеуметтік қолдауды стрессті жеңудің бір құралы, имагинациялық жаттығулар және қоғам санасын жаңғыртудың шарты ретінде қолдану.
10	Мақсаттарды тұжырымдау, уақыт ұғымы, стрессті жеңу аясында болашақтан үміттерді құрылымдау; топ жұмысын қорытындылау, педагогикалық тәжірибеде күйзелістің ескі формаларына оралудың алдын-алу үшін алдын-алу жүйесін құру.

ту мақсатында жағымды ойлау әдістерін, ауто-тренингтерін, жаттығуларын жүргізу.

Сонымен қатар, *ескеретін маңызды тұжырым*: болашақ педагогтардың санасын жағымды ойлау негізінде қайта жаңғырту арқылы біз оқушылардың суицидтік мінез-құлқының алдын-ала аламыз. Мұндай тәжірибенің мақсатын айқындау үшін келесі ұсыныстар маңызды:

- бағдарлар жеке адамның қауіпсіздікке, болашаққа деген сенімділікке деген қажеттіліктерін қанағаттандыру;

- жағымды ««Мен» тұжырымдамасын» қалыптастыру үшін жағдай жасау;

- өзін-өзі айқындау өрісін, өмірдің мәнін табуды қамтамасыз ету;

- өзгелер тарапынан оң көзқарасты, сенімді орнату үшін жағдай жасау;

- әртүрлі іс-шараларда оқушының жетістіктерін ескеру, басқа адамдарды тану және олармен қарым-қатынас орнату үшін жағдай жасау;

- шынайылық пен ашық диалогтық қарым-қатынасты дамыту.

Әдебиеттер тізімі

1. Маслоу А. Психология бытия. – М.: ТОО «Ваклер», 1997. – 300 с.
2. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. – М., 1994. – 350 с.
3. Фрейд З. Основные психологические теории в психоанализе. – М.: «АСТ», 2006. – 400 с.
4. Юнг К. Г. Психологические типы. – М.: «Издательская фирма «Прогресс-Универс», 1995. – 718 с.
5. Jumsai A., Burrows L. Sathya Sai Education in Human Values. – Bangkok, 1991. – 162 p.
6. Ахметова А.И., Калиакпар Д.К., Сайпова А.А., Туганова Э.Б. Научно-методические основы социализации и воспитания личности в современном социокультурном пространстве: монография. – Алматы: «РГКП «Национальный научно-практический, образовательный и оздоровительный центр «Бөбек», 2012. – 213 с.
7. Кон И.С. Социология личности. – М.: «Политиздат», 1967. – 383 с.
8. Мудрик А.В. Время поисков и решений, или старшекласникам о них самих. – М.: «Просвещение», 1990. – 191 с.
9. Выготский Л.С. Педагогическая психология. – М.: «Педагогика-Пресс», 1996. – 533 с.
10. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. – М.: «Педагогика», 1989.
11. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М.: «Политиздат», 1975. – 304 с.
12. Сериков В.В. Образование и личность, теория и практика проектирования педагогических систем. – М.: «Логос», 1999. – 272 с.
13. Якиманская И.С. Технология личностно-ориентированного обучения в современной школе. – М., 2000. – 176 с.
14. Клифтон Д. Сила оптимизма: почему позитивные люди живут дольше. – М.: «Альпина Паблишер», 2017. – 107 с.
15. Семеник Д.Г., Хасьминский М.И. Выход есть всегда: как не совершить непоправимое... – Москва: «Издательство АСТ», 2017. – 320 с.
16. Хейт Мэтт. Влюбиться в жизнь. Как научиться жить снова, когда ты почти уничтожен депрессией. Пер. с англ. К.В. Банникова. – Москва: Издательство «Э», 2018. – 192 с.
17. Reschke, K., Schröder, H. (2010). Optimistisch den Stress meistern (2.Aufl.). Tübingen: dgvt-Verlag.
18. Ахметова А.И., К.Решке. Духовно-нравственное развитие личности как фактор сохранения здоровья. // Педагогика и психология. 2017. - № 2 (31).– С. 81-87.

References

1. Maslou A. Psikhologiiia bytiia [The psychology of being] («Vakler», Moscow, 1994)
2. Rodzhers K. R. Vzgliad na psikhoterapiiu. Stanovlenie cheloveka [A look at psychotherapy. Becoming a man] (Moscow, 1994, 350 p.).
3. Freid Z. Osnovnye psikhologicheskie teorii v psikhoanalize [Basic psychological theories in psychoanalysis] («AST», Moscow, 2006, 400 p.).
4. Iung K. G. Psikhologicheskie tipy [Psychological types] «Izdatelskaia firma «Progress-Univers», Moscow, 1995, 718 p.).
5. Jumsai A., Burrows L. Sathya Sai Education in Human Values (Bangkok, 1991, 162 p.).
6. Akhmetova A.I., Kaliakpar D.K., Saipova A.A., Tuganova E.B. Nauchno-metodicheskie osnovy sotcializatsii i vospitaniia lichnosti v sovremennom sotciokulturnom prostranstve: monografiia [Scientific and methodological foundations of socialization and education of the individual in the modern socio-cultural space: monograph] («RGKP «Natsionalnyi nauchno-prakticheskii, obrazovatelnyi i ozdorovitelnyi tcentr «Bobek», Almaty, 2012, 213 p.).
7. Kon I.S. Sociologiiia lichnosti [Sociology of personality] («Politizdat», Moscow, 1967)
8. Mudrik A.V. Vremia poiskov i reshenii, ili starsheklassnikam o nikh samikh [Time of searches and solutions, or high school students about themselves] («Prosveshchenie», Moscow, 1990, 191 p.).
9. Vygotskii L.S. Pedagogicheskaiia psikhologiiia [Pedagogical psychology] («Pedagogika-Press», Moscow, 1996, 533 p.).
10. Rubinshtein S.L. Osnovy obshchei psikhologii [Fundamentals of General Psychology] («Pedagogika», Moscow, 1989)
11. Leontev A.N. Deiatelnost. Soznanie. Lichnost [Activity. Consciousness. Personality] («Politizdat», Moscow, 1975, 304 p.).

12. Serikov V.V. *Obrazovanie i lichnost, teoriia i praktika proektirovaniia pedagogicheskikh sistem* [Education and personality, theory and practice of designing pedagogical systems] («Logos», Moscow, 1999, 272 p.).
13. Iakimanskaia I.S. *Tekhnologiia lichnostno-orientirovannogo obucheniia v sovremennoi shkole* [Technology of personality-oriented learning in a modern school] (Moscow, 2000, 176 p.).
14. Klifton D. *Sila optimizma: Pochemu pozitivnye liudi zhivut dolshe* [The Power of Optimism: Why Positive People Live Longer] («Al'pina Pabliher», Moscow, 2017, 107 p.).
15. Semenik D.G., KHasminskii M.I. *Vykhod est vseгда: kak ne sovershit nepopravimoe...* [There is always a way out: how not to commit the irreparable ...] («Izdatelstvo AST», Moscow, 2000, 320 p.).
16. Kheig Mett. *Vliubitsia v zhizn. Kak nauchitsia zhit snova, kogda ty pochti unistozhen depressiei* [How to learn to live again when you are nearly destroyed by depression] (Izdatelstvo «E», Moscow, 2018, 192 p.).
17. Reshke, K., Schröder, H. *Optimisticheskoe upravlenie stressom* [Mastering stress optimistically] (Tiubingen, 2010).
18. Akhmetova A.I., K.Reshke *Dukhovno-nravstvennoe razvitie lichnosti kak faktor sokhraneniia zdorovia* [Spiritual and moral development of the individual as a factor in maintaining health], *Pedagogika i psikhologiya* [Pedagogy and psychology], 2 (31), 81-87 (2017).

А.И. Ахметова¹, А.И. Айберген², Р.А. Мукажанова³, К.О. Оразбаева⁴, Е.Е. Омарбеков⁵

^{1,3} *Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан*

^{2,5} *Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, Нурсултан, Казахстан*

⁴ *Кокшетауский государственный университет имени Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан*

Научно-методические основы трансформации сознания будущих педагогов на основе позитивного мышления

Аннотация. В статье рассматриваются научно-методические основы трансформации сознания будущих педагогов на основе позитивного мышления. В содержании статьи представлены методологические подходы и методы исследования трансформации сознания будущего педагога на основе развития позитивного мышления, разработаны практические рекомендации по развитию способности позитивно мыслить. Вместе с тем сформулированы научно-методические рекомендации по трансформации сознания будущих педагогов на основе развития позитивного мышления, благодаря чему в школе можно предотвратить суицид среди школьников, даны практические рекомендации по проведению, тренингов и практических занятий, способствующие профилактике аутодеструктивного поведения школьников.

Ключевые слова: социальный педагог, трансформация сознания, стресс, позитивное мышление, аутодеструктивное поведение, общечеловеческие ценности, аутотренинги.

A.I. Akhmetova¹, A.I. Aibergen², R.A. Mukazhanova³, K.O. Orazbaeva⁴, E.E. Omarbekov⁵

^{1,3} *Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan*

^{2,5} *L.N. Gumilyov Eurasian National State University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

⁴ *Sh.Ualikhanov Kokshetau State University, Kokshetau, Kazakhstan*

Scientific and methodological foundations for the transformation of the consciousness of future teachers based on positive thinking

Abstract. The article examines the scientific and methodological foundations of the transformation of the consciousness of future teachers on the basis of positive thinking. The content of the article presents methodological approaches and methods for studying the transformation of the consciousness of a future teacher based on the development of positive thinking. The authors have developed practical recommendations for developing the ability to think positively. At the same time, the authors have formulated scientific and methodological recommendations for transforming the consciousness of future teachers based on the development of positive thinking, thanks to which it is possible to prevent suicide among schoolchildren at school. The article presents practical recommendations for conducting training and practical classes that contribute to the prevention of self-destructive behavior of schoolchildren.

Keywords: social educator, the transformation of consciousness, stress, positive thinking, self-destructive behavior, universal values, auto-training.

Авторлар туралы мәліметтер:

Ахметова А.И. – педагогика және психология институтының жетекші ғылыми қызметкері, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының аға оқытушысы, PhD, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғ., 13, Алматы, Қазақстан.

Айберген А.И. – **корреспонденция үшін автор**, әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының доценті, педагогика ғылымдарының кандидаты, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А. Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Мукажанова Р.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғ., 13, Алматы, Қазақстан.

Оразбаева К.О. – аға оқытушы, PhD, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау мемлекеттік университеті, Абай көшесі 76, Көкшетау, Қазақстан.

Омарбеков Е.Е. – педагогика ғылымдарының кандидаты, информатика кафедрасының доценті, Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Пушкин к-сі, 11, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Akhmetova A.I. – Ph.D., Leading Researcher, Institute of Pedagogy and Psychology of the Abai Kazakh National University, Senior Lecturer, Department of Educational Programs in Preschool Education, Social Pedagogy and Self-knowledge, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

Aibergen A.I. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Social Pedagogy and Self-knowledge, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukazhanova R.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Abai Kazakh National University, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

Orazbayeva K.O. - Ph.D., Senior Lecturer, Sh. Ualikhanov Kokshetau State University, 76 Abay str., Kokshetau, Kazakhstan.

Omarbekov E.E. - Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Informatics, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Pushkin str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Инклюзивті сынып оқушыларының тұлғааралық қатыныстарын қалыптастыру

Аңдатпа. Бұл мақалада еліміздегі қазіргі инклюзивті білім беретін мектеп оқушыларының сыныптағы тұлғааралық, достық қатынастарын, олардың сынып ішіндегі бір-бірімен әрекеттесуі, қарым-қатынас құруы, олардың инклюзивті ортаға бейімделуі және мұғалім мен ата-аналарымен қарым-қатынас құру деңгейін анықтауға бағытталған. Қазіргі таңда отандық жалпы білім беру жүйесінде инклюзивті білім беруді жан-жақты дамыту қолға алынып жатқанымен, мектептегі жалпы педагогикалық тәжірибеде оның әлі де қамтылмаған тұстары да бар. Мақалада инклюзивті білім берудегі оқушылардың қарым-қатынасы мәселесіне арналған шетелдік, ресейлік еңбектерге талдау жасалынып, оның мәні, маңызы және психологиялық - педагогикалық ерекшеліктері айқындалған. Қазіргі мектеп жасындағы балалардың инклюзия жағдайында тұлғааралық қарым-қатынастарының қалыптасу деңгейі, инклюзивті білім беретін мектеп оқушыларының өз мектебі мен сыныбына қатынасы, күнделікті білім алу жағдайындағы өзара әрекеттесуі, оқушылар арасындағы қарым-қатынас, мүмкіндігі шектеулі және дені сау балалар арасындағы достық, жанашырлық қарым-қатынастың қалыптасуы, мұғалім мен ата-аналарымен қарым-қатынастарын анықтау мақсатында жүргізілген зерттеу нәтижесіне талдау жасалған. Сынып оқушыларының барлық іс-әрекеттерін біріктіруге, оларды әлеуметтендіру және тәрбиелеу міндеттерін шешуге бағытталған білім алушылардың сабақтан тыс іс-әрекеттерінің формалары ұсынылды. Инклюзивті сынып оқушыларының тұлғааралық қатынастарын қалыптастырудың әдістемесі ұсынылып, оны нығайтудың жаңа мүмкіндіктері анықталды.

Түйін сөздер: инклюзивті білім беру, инклюзивті сынып оқушылары, оқушылардың тұлғааралық қатынастары, инклюзивті мектептегі қарым-қатынас.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-36-44>

Кіріспе

Білім беру саласында инклюзивті білім беру бағдарламасын жүзеге асырып отырған мектеп оқушыларының тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастыру және дамыту мәселесі психологтардың да, педагогтардың да назарын аударып отырған өте өзекті мәселе. Мүмкіндігі шектеулі балалардың (МШБ)

ерекшеліктерін ескере отырып, олардың құрдастарымен әрекеттесуіне және оқушылардың бір-бірімен достық, мейірімділік қарым-қатынас құруына ықпалдық ету интеграциялық білім берудің негізгі міндеттерінің бірі деп қарастыруға болады. Тұлғааралық қарым-қатынастың дұрыс құрылуы сыныптағы МШБ мен құрдастарының сапалы білім алуы мен тәрбиесі үшін маңызы ерекше екені анық. Деген-

мен, бұл мәселе мектептегі инклюзивті білім беру жағдайында қаншалықты қолға алыну-да? деген сұрақтың жауабын алу маңызды.

Тұлғаның қалыптасуындағы маңызды факторлардың бірі – қарым-қатынас мәселесі.

Себебі қарым-қатынас, бұл - коммуника- тивтік қызметтің ерекше бір түрі және сол қызметті жүзеге асырудың шарты болып та- былады. Тұлғааралық қарым-қатынас адамзат аралық ақпарат алмасу ретінде сипатталса, екінші жағы – қарым-қатынас жасаушылар- дың өзара әрекеттестігі – тек сөйлесу үдерісі арқылы ғана емес, істері мен әрекеттері арқылы да қарым-қатынас жасау, ал үшінші жағы қатынас жасаушылардың бірін-бірі қа- былдауы болып табылады.

Тұлғааралық өзара әрекеттесуді қалыпта- стыру және дамыту адамның жеке басының қалыптасуына ықпал ететін маңызды шарт болып табылады. Құрдастарымен өзара әре- кеттесу мүмкін болған жағдайда ғана таным- дық және пәндік іс-әрекеттің дамуы жүреді. Оқушының құрдастарымен қарым-қатынас жасау қабілеті, достар табуы, топта жұмыс істеу қабілетінің дамуы құрдастарымен бай- ланыс сапасына да тәуелді.

А.Т. Искакова, З.А. Мовкебаева инклюзивті білім беру туралы еңбектерінде дамуында мүмкіндігі шектеулі адамдарды қоғамға ин- теграциялау осы адамдарға деген қоғамның көзқарасы, қарым-қатынасы, қоршаған ор- таның, мүгедектердің өмірі, олардың ерек- шеліктері туралы ақпараттануымен тығыз байланысты болады деген [1].

А.Н. Ахметованың тұжырымы бойынша қарым-қатынасқа тез, жеңіл түсе алу қаси- еттерінің дамуы, жасөспірімдік шақта өте маңызды деген. Осы шақтағы көп байқала- тын құбылыстардың бірі - жасөспірімдердің өзара қарым-қатынасқа деген тапшылығы. Сол себептен, жасөспірімдердің тұлға болып дамуына, жан-жақты қалыптасуын жақсарту мәселесінде қарым-қатынасты дамыту керек [2].

М.Р. Хуснутдинова Білім берудің инклю- зивті моделін енгізудің маңызды мақсаттары- ның бірі - МШБ мен олардың құрдастарына бір-бірімен тұлғааралық қатынастарын қа-

лыптастыруға мүмкіндік беру болып табыла- ды деп есептейді [3].

Н.А. Шкуруичева өзінің зерттеулерінде тұлғааралық қатынастарды оқу процесіне қосу оқушының жеке басының дамуына, оның оқудың алғашқы күндерінен бастап басқалар- мен қарым-қатынасына ықпал етеді деп бол- жайды [4].

М. Savazos пайымдауынша тұлғааралық қарым-қатынас дегеніміз - бір немесе бірнеше физикалық немесе эмоционалды қажеттілік- терді қанағаттандыру мақсатында кез-келген екі немесе одан да көп адамның арасындағы өзара әрекеттесу [5].

М. Charles өз еңбегінде оқушылардың өзара әрекеттесуінің жоғары деңгейі оларға шағын топтарда идеяларды талқылауға, терең ойлау процесін тудыратын пікіралмасуға көп- теген мүмкіндіктер береді. Бұл оқу ортасында маңызды рөл атқарады деп есептейді. [6].

L. Libarente мұғалім мен оқушы арасын- дағы қарым-қатынас білім мен тәрбиенің ең күшті элементтерінің бірі екенін айтты, өй- ткені олар білім беру үрдісіндегі әлеуметтік байланыстың негізін құрайды [7].

J.B Russo және R.E Owens ата-аналар мен балалардың өзара әрекеттесуі баланың үл- герімі мен дамуына шешуші әсер етеді деп есептейді. Дегенмен бұл қарым-қатынас ба- ланың әрекеттеріне өзара аралас әсер етуі мүмкін дейді [8].

Мақаланың мақсаты

Қазіргі инклюзивті мектеп оқушыларының сыныптағы тұлғааралық, достық және жана- шырлық қатынастарын, олардың инклюзивті ортаға бейімделуі және мұғалім мен ата-ана- ларына қарым-қатынасын анықтау.

Зерттеу әдіснамасы

Оқушылар арасында тұлғааралық өзара әрекеттесуді қалыптастыру олардың байла- ныс орнатуға, бір-бірімен тіл табысуға, ортақ мәселені мақсатты шешуге бағытталған іс-әре- кет жағдайында дамытуға болады. Бұған сенім мен түсіністік, эмоционалды қабылдау ықпал

етеді. Тұлғааралық қарым-қатынас серіктес тарапынан қолдауды күтуді де қамтиды.

Білім алушылардың сабақтан тыс іс-әрекеттері сынып оқушыларының барлық іс-әрекеттерін біріктіреді, тұлғааралық қарым-қатынасын қалыптастырады, онда оларды әлеуметтендіру және тәрбиелеу міндеттерін шешуге болады. Оны жүзеге асыру үшін мектепте сабақтан тыс қызметтің мынадай түрлерін қолдануға болады:

- ойын қызметі;
- танымдық қызмет;
- проблемалық-құндылықты қарым-қатынас;
- ойын-сауық қызметі (бос уақыт бойынша қарым-қатынас);
- көркем шығармашылық;
- әлеуметтік шығармашылық;
- еңбек (өндірістік) қызметі;
- спорттық-сауықтыру қызметі;
- туристік-өлкетану қызметі

Елімізде кейбір мектептерге инклюзивті білім беру енді ғана жаңа бағыт ретінде ене бастағаны анық, сондықтан бұл процестің көптеген аспектілері әлі де аз зерттелген, оның ішінде инклюзивті сыныптағы оқушылардың тұлғааралық өзара әрекеттесу мәселесі. Инклюзивті білім беретін сынып оқушыларымен эмпирикалық зерттеулер жүргізіліп, төмендегідей аспектілер бойынша олардың осы үрдістегі қарым-қатынасы зерттелді:

- оқушылардың өз мектебі мен сыныбына қатынасы;

- оқушылар арасындағы өзара қарым-қатынас, мүмкіндігі шектеулі және дені сау балалар арасындағы достық, жанашырлық қарым-қатынас;

- оқушылардың мұғаліммен қатынасы;
- оқушылардың отбасымен, ата-аналарымен қатынасы.

Осы аталған критерийлерді анықтау мақсатында келесі әдістер қолданылды:

- инклюзия жағдайында оқушылардың оқу іс-әрекеті үрдісінде бақылау, әңгімелесу, сауалнама жүргізу;
- анықтау экспериментінің нәтижелерін талдау.

Зерттеу жұмысы Шымкент қаласының инклюзивті білім беру бағдарламасын жүзеге асырып отырған мектеп базасында, инклюзивті білім беретін сынып оқушыларымен өткізілді.

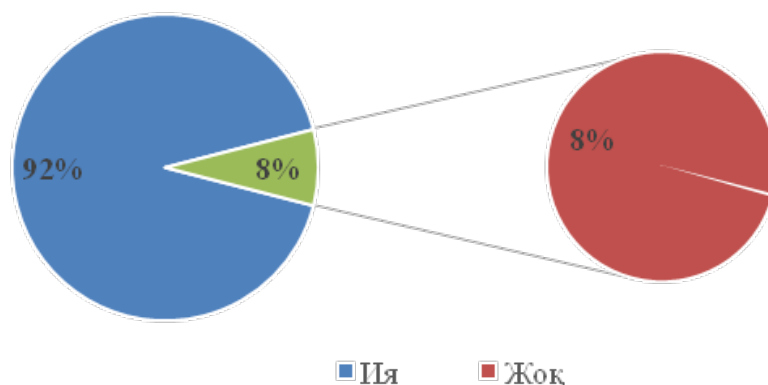
Оқушылар арасындағы тұлғааралық қарым-қатынасты анықтау мақсатында оқушылардың сыныптағы іс-әрекеттеріне, сабақ барысындағы және үзіліс кезіндегі қарым-қатынастарына бақылау жүргізілді:

Қосымша оқушылардан сауалнама алынды. Сауалнамаға барлығы 100 оқушы қатысты. Сауалнама жабық түрде өткізілді.

Зерттеу нәтижелері

Бақылау және әңгімелесу барысында инклюзивті білім беретін сынып оқушыларының жай сыныптардан төмендегідей айырмашылықтары байқалды:

Саған мектебің және өз сыныбың ұнайды ма?

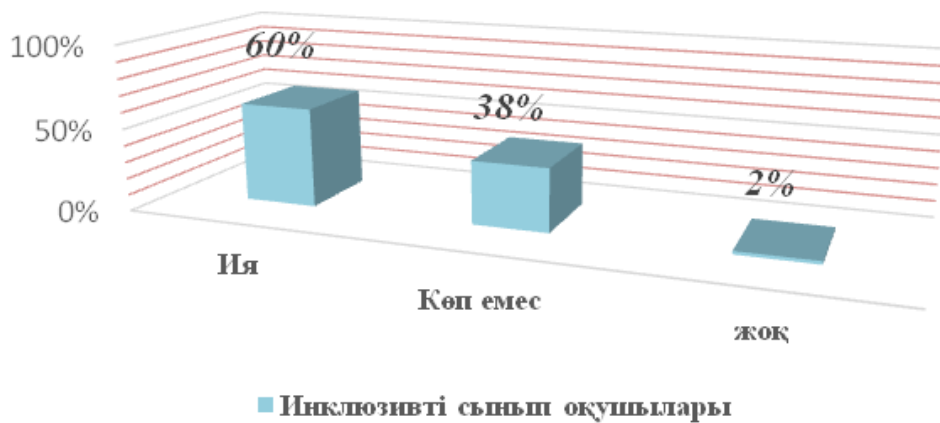
Сурет 1 – Инклюзивті сынып оқушыларының мектеп пен сыныпқа қатынасы (% есебінде)

- оқушылар инклюзивті сыныпта білім алатынын біледі;
- оқушылар сыныптағы МШБ-ң ерекшелігін (есту, сөйлеу қабілетінің бұзылуы) дұрыс қабылдайды;
- МШБ қажет кезде көмек беру керек екенін түсінеді;
- МШБ сабақ барысында мұғалім тарапынан қосымша түсіндіруді және арнайы тапсырманы қажет етеді;
- МШБ сабақ барысында мұғалімге біршама кедергілер туындатады;

Зерттеу барысында оқушылардың мектебі мен сыныбына қатынасын анықтау мақсатында «Саған мектебің және өз сыныбың ұнайды ма?» деген сұраққа жауап алынды.

Зерттеу нәтижесінен көріп отырғанымыздай инклюзивті білім беру бағдарламаларын жүзеге асыратын сынып оқушыларының 92% «ия» деп жауап бере отырып, өздері білім алып отырған инклюзивті мектеп пен сыныпқа оң қатынас танытса, ал қалған 8% оқушылар «жоқ» деген жауап арқылы қарсы пікірде екенін көрсетті.

Сыныпта жақын достарың бар ма?

Сурет 2 – Инклюзивті сынып оқушыларының өзара достық қарым-қатынасы (% есебінде)

Қажет болған жағдайда сыныптастарың көмекке келе ме?

Сурет 3 – Инклюзивті сынып оқушыларының өзара жанашырлық және қамқорлық қарым-қатынасы (% есебінде)

Инклюзивті сынып оқушыларының өзара достық қарым-қатынасын анықтау үшін «Сыныпта жақын достарың бар ма?» деген сұрақ қойылды.

Оқушылардың 60% «Ия» деп жауап берсе, «көп емес» деген жауап 38% құрады, ал «жоқ» деген жауап 2% көрсеткішті көрсетіп отыр.

Сынып оқушыларының тұлғааралық қатынаста өзара жанашырлық және қамқорлық қарым-қатынасын айқындау мақсатында «Қажет болған жағдайда сыныптастарың көмекке келе ме?» деген сұраққа жауап алынды.

Нәтижесінде, оқушыларының 54% «иә, әрдайым», 34% «кейде 10% «жоқ» деп жауап берсе, «көмек сұрасам бас тартады» деген жауапты оқушылардың 0% құрады.

Инклюзивті сынып оқушыларының ата-аналарына, мұғаліміне және сыныптастарына қатынасын анықтауда «Өзіңде болған жақсы жаңалықпен бірінші кіммен бөлісесің?» деген сұраққа жауап алдық.

Зерттеу нәтижесі бойынша оқушылардың 70% өз жаңалығын бірінші болып «ата-анасымен» бөліссе, «сынып жетекшімен» деген жауапты 2% оқушылар құрады, ал 28% оқушы жаңалығын «сынып достарымен» бөлісетінін білдірді.

Талқылау

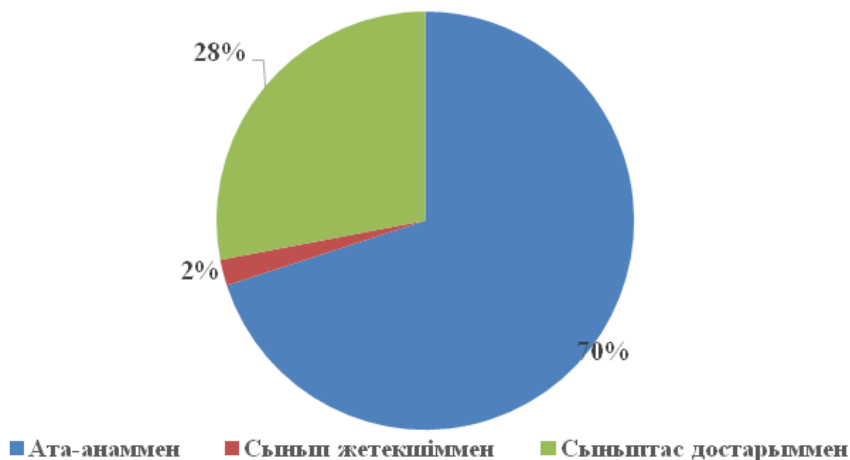
Инклюзивті сыныптағы оқушылардың тұлғааралық қатынастарын бақылау мен

әңгімелесу барысында инклюзивті сынып оқушыларының құрдастарымен, оның ішінде МШБ қарым-қатынас кезіндегі ерекшеліктер байқалды. Оқушылар МШБ «ерекше» олардың тілімен айтқанда «инклюзив» бала деп қабылдайды. МШБ-ң есту қабілетінің нашарлығына байланысты онымен қарым-қатынас кезінде жанына келіп немесе қаттырақ сөйлеуге тырысады, кейде ымдап түсіндіруді пайдаланады. Яғни, сынып оқушылары МШБ-ға икемделеді. МШБ үзіліс кезінде құрдастарымен көп ойын әрекетіне түсе бермейді, өз орнында отырғанды қалайды. Оқушылар заттарына тиіссе агрессияға бой алдырады. Сыныпта досың бар ма деген сұраққа «жоқ» деп жауап берді. Бірақ, құрдастарымен достық қатынаста болуды қалайды. Сыныптағы оқушылар қарым-қатынас кезінде МШБ бөлектемейді.

Сабақ барысында МШБ есту, сөйлеу қабілетінің нашар болуына байланысты мұғалім тарапынан берілген ақпарат пен тапсырмаларды тез қабылдай алмайды. Оған жанында отырған сыныптастары көмекке келеді. Мұғалім арнайы дайындалған тапсырмалар береді. Көбіне жазба жұмыстарын жақсы көреді. Сабақ барысында арнайы маман көмегі қарастырылмаған.

Инклюзивті сынып оқушыларының мектеп пен сыныпқа қатынасын анықтау барысында оқушылардың басым бөлігіне өз мектептері мен сыныптары ұнайтыны айқындалды. Де-

Өзіңде болған жақсы жаңалықпен бірінші кіммен бөлісесің?

Сурет 4 – Инклюзивті сынып оқушыларының ата-аналарына, мұғаліміне және сыныптастарына қатынасы (% есебінде)

генмен, кері көзқарас танытқан оқушылар да болды. Мұндай жағдайда, арнайы мамандар мен мұғалімдерге оның себебін анықтап, оқушымен педагогикалық, әлеуметтік-психологиялық жұмыстар жүргізу міндеті орын алу қажет.

М.Т. Hallinan пікірі бойынша кейбір педагогикалық тәжірибелер оқушыларды бағалау және құрметтеу қажеттілігін баса айтса, ол оқушылардың мектепке деген жанашырлығын немесе ұнамсыздығын тудыру мәселесін айқындады. Ол оқу процесін тиімді ету үшін, жетістіктерді жақсарту үшін танымдық және әлеуметтік-психологиялық аспектілерді ескеру қажет деген қорытындыға келген [9].

А. Bandura айтуынша мұғалімдер оқушылардың әлеуметтік мінез-құлық пен жағымды қарым-қатынас дағдыларын үйренуге мүмкіндік беретін тірі модельдер ретінде маңызды рөл атқарады деген.

Инклюзивті сынып оқушыларының өзара достық қарым-қатынаста болуы өте маңызды. Зерттеу жағдайында оқушылар басым бөлігінде достық қатынас жоғары көрсеткішке ие болды. Яғни олар өз құрдастарымен тез тіл табысып, оңай қарым-қатынасқа түсетін оқушылар. Сәйкесінше, «досым көп емес және досым жоқ» деген оқушылар да табылды. Оқыту және сабақтан тыс шараларды ұйымдастыру барысында арнайы әдістер мен қызмет түрлерін қолдана отырып, бұл мәселенің шешімін табуға болады.

Сонымен қатар, оқушылардың тұлғааралық қатынаста өзара жанашырлық және қамқорлық қарым-қатынасын зерттеу нәтижесі бойынша оқушылардың жартысынан көп бөлігі бір-біріне көмек көрсетуге дайын екені анықталды. Және орта есеппен алғанда олардың 1/3 пайызы кейде көмекке келетіні және қалған бөлігі көмек көрсете алмайтыны анықталып отыр. Соңғы категорияға кіретін оқушылардың басым бөлігі денсаулық жағдайына байланысты МШБ болуы мүмкін деген болжам жасауға болады.

Инклюзивті сынып оқушыларының ата-аналарына, мұғаліміне және сыныптастарына қатынасын анықтау кезінде оқушылардың көп бөлігі ата-аналарымен сырласуда басым-

дық танытып отыр, жаңалықтарымен бірінші болып өз сыныптастарымен бөлісетін оқушылар саны тым көп болмаса да, оқушылардың өз жаңалықтарын бірінші болып мұғаліммен бөлісуі тым сирек жағдай екенін көрсетіп отыр. Бұл, қазіргі таңда мұғалімдердің көбінде қағазбастылық мәселесіне байланысты көп жағдайда оқушылардың ішкі жан дүниесіне үңіліп, жақын тартуға уақыт табыла бермейтіні, немесе сеніміне кіруде қабілеттерінің төмендігі болуы да мүмкін.

Саоко мен Мутеми өз зерттеулерінде мектеп мұғалімдерінің көпшілігінің оқушылардың психологиялық және әлеуметтік қажеттіліктері туралы білімі мен біліктілігі төмен екендігін алға тартты.

Дегенмен, J. A. Baker пайымдауынша МШБ (оның ішінде есту қабілеті нашар балалар) үшін мұғалім мен оқушы арасындағы қарым-қатынастың сапасы өте маңызды. Бұл балалар мұғалімдерімен тығыз қарым-қатынаста болған кезде, олар мұндай қарым-қатынасы жоқ басқа сыныптастарымен салыстырғанда айтарлықтай артықшылықтар көрсетеді деген болатын [10].

Қорытынды

Инклюзивті білім беретін мектепте жүргізілген сауалнама, бақылау, әңгімелесу, зерттеу жұмыстарының нәтижелеріне сәйкес төмендегі көрсеткіштер анықталды:

- оқушылардың өз мектебі мен сыныбына қатынасы жақсы;
- оқушылардың сыныптағы мейірімділік, жанашырлық қарым-қатынас деңгейі қанағаттанарлық көрсеткішке ие;
- оқушылардың тұлғааралық және достық қатынасы бір қалыпты;
- оқушылардың мұғаліммен сабақ барысындағы қатынасы жақсы, МШБ денсаулығына байланысты, көп жағдайда мұғалімнің қолдауы мен көмегін, қосымша назарын қажет етеді;
- оқушылардың отбасымен, ата-аналарымен қатынасы жақсы;
- МШБ сыныптас құрдастары тарапынан достық, жанашырлық, көмек пен қолдау күтеді;

- Сыныптағы балалар МШБ оқу барысындағы ерекшеліктерін ескереді.

Мүмкіндігі шектеулі оқушыларда басқа құрдастарына қарағанда тұлғааралық өзара әрекеттесудің дамуы денсаулық жағдайына және оның құрылымына байланысты ерекшеліктерге ие. МШБ сыныптастарымен тұлғааралық қатынасын қалыптастыруда, құрдастарымен әрекеттесуде және мақсатты қарым-қатынас құруын ұйымдастыру үшін арнайы құрылған іс-шаралар мен ойын, жаттығу түрлерін пайдаланған тиімді [11,12,13].

Оқушылар арасында тұлғааралық қатынасты нығайтудың жаңа мүмкіндіктері анықталды:

- Оқыту барысында балалар ұжымын біріктіруге арналған сабақтар циклін өткізу;
- Сабақ арасындағы үзілістерде серпінділік үшін топтық шағын ойындар мен жаттығулар ұйымдастыру;
- Сынып ішінде арт-терапиялық әдіс-тәсілдерді пайдалана отырып арнайы

демалыс орындарын («ойлану орындығы», «шығармашылық үстел» т.б.) ұйымдастыру;

- Оқушылардың эмоцияналды көңіл-күйін қалыптастыруға арналған жаттығулар.

Инклюзивті білім беретін мектеп оқушыларының тұлғааралық қатынасын қалыптастыруда мектеп пен отбасы және оқушы арасындағы педагогикалық ынтымақтастықтың жоғары дәрежеде қолға алынуы осы мәселеде оң нәтижеге жетудің бірден бір тиімді жолы. Өйткені, мектеп пен отбасы әрқашан баланың оқу-тәрбие ісінде бір мақсатты көздеген әлеуметтік тәрбие ордасы боп саналған. Сонымен қатар, инклюзивті сыныптағы қарым-қатынастың дұрыс ұйымдастырылуы мектеп пен отбасы берген тәрбиені ұштастыра білген оқушылардың ерекше қажеттілігі бар сыныптасына құрметпен қарап, онымен жақсы қатынаста болулары жалпы білім беру үрдісінің нәтижелі болуына және МШБ дұрыс әлеуметтенуіне айтарлықтай үлес қосқан болар еді.

Әдебиеттер тізімі

1. Искакова А.Т., Мовкебаева З.А., Закаева Г., Айтбаева А.Б., Байтурсынова А.А. Инклюзивті білім беру негіздері. Оқу құралы. - Алматы: ЖК «Балауса» - 2016. – 320 б.
2. Ахметова А.Н. Жасөспірімдердің психологиялық дамуындағы тұлғааралық қарым-қатынасының рөлі. -URL: https://ust.kz/word/maqala_jasospirimderding_psihologiyalyq_damyundagy_tulgaaralyq_qatunynynng_rol-158303.html (қаралған күні: 20.02.2021).
3. Хуснутдинова М.Р. Особенности социального взаимодействия учащихся в системе инклюзивного образования // Электронный журнал «Психологическая наука и образование psyedu.ru». - 2016. - № 1. - Том 8. - С.62–75.
4. Шкуричева Н.А. Формирование межличностных отношений первоклассников как условие успешности их адаптации к школе: дис. канд. пед. наук. - М., 2006. –185 с.
5. Cavazos M. What is the meaning of interpersonal relationships? – URL: www.livestrong.com/article/229362-what-is-the-meaning-of-interpersonal-relationships/ retrieved on 29/11/2014 (Accessed: 20.02.2021).
6. Mugiza Charles. Influence of interpersonal relationship on academic performance of learners with hearing impairments: a case of st. bernadatte turkana county, Kenya , 2017. – URL: <https://ir.library.ku.ac.ke/bitstream/handle/123456789/18607/Influence%20of%20interpersonal%20relationship%20on%20academic%20performance%20of%20learners....pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed: 20.02.2021).
7. Liberante L. The importance of teacher–Learners relationships, as explored through the lens of the New Quality Teaching Model. Journal of Learners Engagement: Education matters. - 2012, 2 (1). P. 2–9.
8. Russo J. B., Owens R. E. The development of an observation tool for parent-child interaction. J Speech Hearing. – URL: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-development-of-an-objective-observation-tool-Russo-Owens/dd60861cef34287859061648cbdddf1fa73d40ab> (Accessed: 20.02.2021).
9. Hallinan M. T. Teacher influences on learners' attachment to school. Sociology of Education. - 2008. - 81 (3), 271-283 p.

10. Baker J. A. Contributions of teacher-child relationships to positive school adjustment during elementary school. *Journal of School Psychology*. - 2006. 44(3), p. 211-229.
11. Ананьев Б.Г. Человек как предмет познания. - СПб: Питер, 2016. - 288 с.
12. Мясищев В.Н. Психология отношений. М.: МОДЭК, МПСИ, 2011.- 400с.
13. Коломинский Я.Л. Социальная психология взаимоотношений в малых группах. Учебное пособие для психологов, педагогов, социологов. - М.: АСТ, 2010. - 239 с.

References

1. Iskakova A.T., Movkebaeva Z.A., Zakaeva G., Aytbaeva A.B., Baytursynova A.A. *Inklyuzivti bilim beru negizderi [Fundamentals of Inclusive Education]. Study guide («Balausa», Almaty, 2016, 320 p.)*.
2. A.N.Ahmetova. *Zhasospirimderdin psihologijalyk damuyndagy tulgaaralyk karym-katynasynyn roli [The role of interpersonal relationships in the psychological development of adolescents]. - Available at: https://ust.kz/word/maqala_jasospirimderding_psihologiyalyq_damuyndagy_tulgaaralyq_qarym_qatynasynynng_rol-158303.html (Accessed: 20.02.2021).*
3. Khusnutdinova M.R. *Osobnosti sotsial'nogo vzaimodeystviya uchashchikhsya v sisteme inklyuzivnogo obrazovaniya [Features of social interaction of students in the system of inclusive education], Elektronnyy zhurnal «Psikhologicheskaya nauka i obrazovaniye psyedu.ru» [Electronic journal «Psychological Science and Education psyedu.ru], 1 (8), 62-75 (2016).*
4. Shkuricheva N. A. *Formirovaniye mezhlichnostnykh otnosheniy pervoklassnikov kak usloviye uspeshnosti ikh adaptatsii k shkole [Formation of interpersonal relations of first-graders as a condition for the success of their adaptation to school]. Dis. candidate of pedagogical sciences (Moscow, 2006, 185 p.)*.
5. Cavazos M. *What is the meaning of interpersonal relationships? Available at: www.livestrong.com/article/229362-what-is-the-meaning-of-interpersonal-relationships/ retrieved on 29/11/2014 (Accessed: 20.02.2021).*
6. Mugiza Charles. *Influence of interpersonal relationship on academic performance of learners with hearing impairments: a case of st. bernadatte turkana county Kenya , 2017. Available at: <https://irlibrary.ku.ac.ke/bitstream/handle/123456789/18607/Influence%20of%20interpersonal%20relationship%20on%20academic%20performance%20of%20learners....pdf?sequence=1&isAllowed=y> (Accessed: 20.02.2021).*
7. Liberante, L. *The importance of teacher-Learners relationships, as explored through the lens of the New Quality Teaching Model. Journal of Learners Engagement: Education matters, 2 (1), 2-9 (2012).*
8. Russo, J. B., Owens, R. E. *The development of an observation tool for parent-child interaction. J Speech Hearing. Available at: <https://www.semanticscholar.org/paper/The-development-of-an-objective-observation-tool-Russo-Owens/dd60861cef34287859061648cbdddf1fa73d40ab> (Accessed: 20.02.2021).*
9. Hallinan, M. T. *Teacher influences on learners' attachment to school. Sociology of Education, 81 (3), 271 - 283 (2008).*
10. Baker J. A. *Contributions of teacher-child relationships to positive school adjustment during elementary school, Journal of School Psychology, 44(3), 211-229 (2006).*
11. Anan'yev B.G. *Chelovek kak predmet poznaniya [Man as a subject of cognition] (Piter, SPb, 2016, 288 p.)*.
12. Myasishchev V.N. *Psikhologiya otnosheniy [Psychology of relationships] (Moscow, MODEK, MPPI, 2011, 400 p.)*.
13. Kolominskiy Ya.L. *Sotsial'naya psikhologiya vzaimootnosheniy v malykh gruppakh [Social psychology of relationships in small groups]. Textbook for psychologists, teachers, sociologists (AST, Moscow, 2010, 239 p.)*.

Э.К. Ахметова, Н.Ш. Алметов

Южно-Казахстанский университет имени М.Ауезова, Шымкент, Казахстан

Формирование межличностных отношений учащихся инклюзивных классов

Аннотация. Данная статья направлена на выявление межличностных, дружеских отношений учащихся инклюзивной школы в нашей стране, их взаимодействия между собой в классе, построения отношений, адаптации в инклюзивной среде и отношения к учителю и родителям. Несмотря на то, что в

настоящее время в отечественной системе общего образования всесторонне развивается инклюзивное образование, в школьной общепедагогической практике оно еще не охвачено. В статье проведен анализ зарубежных, российских трудов, посвященных проблеме взаимоотношений учащихся в инклюзивном образовании, определены его сущность, значение и психолого - педагогические особенности. Проведен анализ результатов проведенного исследования с целью определения уровня сформированности отношения учащихся инклюзивной школы к своей школе и классу, взаимодействия в условиях повседневного обучения, выявления дружеских отношений между детьми с ограниченными возможностями и здоровыми детьми, взаимоотношений с учителем и родителями. Предложены формы внеурочной деятельности обучающихся, направленные на объединение всех видов деятельности учащихся класса, решение задач их социализации и воспитания. Предложена методика формирования межличностных отношений учащихся инклюзивных классов, определены новые возможности их укрепления.

Ключевые слова: инклюзивное образование, инклюзивные классы, межличностные отношения учащихся, общение в инклюзивной школе.

E.K. Akhmetova, N.Sh. Almetov

M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan

Formation of interpersonal relationships of students of inclusive classes

Abstract. The article is aimed at identifying interpersonal, friendly relations of students of inclusive schools in Kazakhstan. It focuses on their interaction with each other in the classroom, building relationships, their adaptation to an inclusive environment, and the level of attitude towards the teacher and parents. Despite the fact that the national system of general education is currently fully developing inclusive education, it hasn't yet been covered in school general pedagogical practice. The article analyzes foreign works devoted to the problem of student relationships in inclusive education. It defines its essence, meaning, and psychological and pedagogical features. The analysis of the results of the study was carried out in order to determine the level of formation of the attitude of students of an inclusive school to their school and class, interaction in everyday learning, friendly and sympathetic relationships between children with disabilities and healthy children, relationships with teachers and parents. The article proposes forms of extracurricular activities of students, aimed at combining all types of activities of students of the class, solving the problems of their socialization and education. The article presents a method of forming interpersonal relationships of students of inclusive classes and new opportunities for its strengthening.

Keywords: inclusive education, inclusive classes, interpersonal relationships of students, communication in an inclusive school.

Авторлар туралы мәліметтер:

Ахметова Э.К. – корреспондентия үшін автор, PhD докторант, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан.

Алметов Н.Ш. – педагогика ғылымдарының докторы, «Заманауи педагогика және психология» кафедрасының профессоры, М.Әуезов атындағы Оңтүстік Қазақстан университеті, Шымкент, Қазақстан.

Akhmetova E.K. – Corresponding author, Ph.D. student, M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

Almetov N.Sh. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor of the Department of «Modern Pedagogy and Psychology», M. Auezov South Kazakhstan University, Shymkent, Kazakhstan.

А.Б. Асанова¹, А.Б. Абибулаева²
В.В. Бежина³, Г.К. Исмагулова⁴

^{1,2}Евразийский национальный университет им. Л. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
^{3,4}Костанайский региональный университет им. А. Байтурсынова, Костанай, Казахстан
(E-mail: ¹assel_kst@mail.ru, ²asyoka93@gmail.com, ³vukvuk85@mail.ru, ⁴gulnar.ism@mail.ru)

Формирование дискурсивной компетентности в профессиональной подготовке будущего CLIL –педагога

Аннотация. Авторы рассматривают сущность дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога. Основная цель дискурсивной компетентности основана на идее приобретения и овладения речевыми навыками и умении правильно использовать иностранный язык в ситуациях профессионального общения. Благодаря дискурсивной компетентности будущий CLIL-педагог активизирует свою педагогическую субъективность и становится детерминантом профессионального уровня и социального становления личности. Авторы отмечают, что успешное развитие дискурсивной компетентности происходит благодаря использованию тех или иных методов, направленных на развитие знаний и навыков не только для редактирования и создания письменных текстов, но и для участия в их устных многосторонних обсуждениях. Отличительными особенностями дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога являются социальность, единство, ценностная ориентированность, умение осуществлять диалог, интегративность, динамичность, проблемность, непрерывность, практичность, системность. Результаты исследования показали, что большинство студентов владеют английским языком на элементарном уровне, что может в свою очередь, сказаться на неспособности строить дискурсы на иностранном языке. В этой связи развитие у данных студентов навыка общения, умения высказываться на иностранном языке является важным аспектом.

Ключевые слова: дискурс, дискурсивная компетентность, CLIL-педагог, формирование, развитие, иностранный язык.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-45-55>

Введение

Одной из целей овладения иностранным языком является знакомство с другой культурой и участие в диалоге культур. Иностранный язык необходим педагогу для обмена опытом преподавания и научными достижениями с другими членами глобального профессионального сообщества, для публикаций в ведущих зарубежных научных издательствах и участия в международных конференциях.

Преподавание ряда дисциплин на английском языке уже много лет является признанной практикой во всем мире. Поэтому современная вузовская практика подготовки будущего педагога должна быть направлена на формирование у студентов навыков межкультурного общения, то есть приобретение необходимого уровня межкультурной компетенции.

Востребованность межкультурной коммуникации привела к необходимости формирования дискурсивной компетентности бу-

дущего CLIL-педагога, которая, по мнению большинства ученых (М. Canale, М. Pendanx, Э. Бенвенист, В.Г. Борботько, Т.А. ван Дейк и др.), заключается в знании различных типов дискурсов и правил их построения, а также способности создавать и понять их, учитывая ситуацию общения.

Под CLIL-педагогом мы понимаем специалиста, осуществляющего успешную предметно-ориентированную коммуникацию на иностранном языке.

Через дискурсивную компетентность будущий CLIL-педагог гармонизирует свои отношения с окружающим миром и обществом, потому что он должен быть не только хорошим специалистом и знатоком, но и уметь наладить успешное общение с другими людьми. Дискурсивная компетентность требует не только приобретения языковых навыков, но и опыта деятельности, готовности и способности к профессиональному общению.

Постановка задачи

Проблема формирования дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога остается недостаточно разработанной. Анализ научных работ показал, что в настоящее время нет единых мнений на природу уникама «дискурсивная компетентность», не дано ее универсального определения. По-прежнему выпускники вуза, CLIL-педагоги имеют низкий уровень владения иностранным языком и не готовы к его полноценному, практическому использованию в профессиональной деятельности. Такое положение дел обусловлено тем, что основными целями обучения иностранному языку будущих педагогов остаются формирование умений читать и переводить со словарём тексты по специальности и, в лучшем случае, составлять небольшие монологические высказывания в рамках изученных профессиональных тем.

Практика показывает, что несформированность дискурсивной компетентности негативно сказывается на личностном росте студентов и на эффективности всего учебного процесса. К тому же несформированная дискурсивная

компетентность в значительной мере повышает вероятность того, что замысел речевого взаимодействия в условиях учебного занятия не будет доведен до успешного завершения и в свою очередь не позволит обучающемуся в полной мере продемонстрировать свою подготовку по заданной теме.

Данным аспектом и обоснована необходимость исследования проблемы формирования дискурсивной компетентности сегодняшнего студента, завтрашнего CLIL-педагога, поскольку в ней взаимодействуют максимально важные вопросы взаимоотношения, взаимопонимания, коллаборации, диалога.

Под дискурсивной компетентностью будущего CLIL педагога - мы понимаем профессиональное качество специалиста, позволяющее осуществлять успешную предметно-ориентированную коммуникацию на иностранном языке, основанную на лингвистических (текстообразующих) и экстралингвистических особенностях речевого взаимодействия партнеров.

Таким образом, проблема формирования дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога является достаточно актуальной.

История

Рассматривая дискурсивную компетентность как одно из базовых понятий современного образования, необходимо раскрыть терминологический ряд сопутствующих категорий: компетентности, дискурса.

Понятие «дискурс» прочно вошло в научный обиход и является объектом исследования многих наук, таких как философия, социология, социальная психология, когнитивная психология, лингвистика, этнография, политология, педагогика. Совершенно очевидно, что многозначность понятия «дискурс» и его употребление в различных областях знаний обуславливают разные подходы к трактовке значения и сущности данного понятия.

Изучением дискурса занимаются видные европейские (Р. Барт, Т. А. ван Дейк, Д. МакКуэл, Н. Фэаклу и др.) и американские (Дж.

Граймс, Р. Лонгейкер, З. Харрис, У. Чейф и др.) исследователи, а также ученые стран СНГ (М. К. Басималиева, В. З. Демьянков, М. Я. Дымарский, В. И. Ивченко, В. Б. Кашкин, В. И. Карасик, Э. Лассан, Л. К. Мазунова, М. Л. Макаров, И. Ф. Ухванова-Шмыгова, В. Е. Чернявская, Е. И. Шейгал и др.).

«Краткий словарь текстовых лингвистических терминов» под редакцией Т. М. Николаевой дает следующее определение «дискурса»: «Дискурс - многозначный термин лингвистики текста, употребляемый автором в значениях, почти омонимичных. Важнейшие из них: 1) связный текст; 2) устно-разговорная форма текста; 3) диалог; 4) группа высказываний, связанных между собой по смыслу; 5) речевое произведение как данность - письменная или устная» [1].

Работы М. К. Басималиевой, В. Г. Борботько, М. Я. Дымарского, П. В. Зернецкого, Р. Картера, Е. С. Кубряковой, Г. Кука, М. Маккарти, Ю. С. Степанова наиболее полно отражают специфику дискурса. По мнению ученых, дискурс можно рассматривать одновременно как «процесс речевого взаимодействия в соответствующем пространственно-временном контексте, в который вовлечены участники общения со своими взглядами, мнениями, знаниями, отношением к действительности и друг к другу и как результат взаимодействия, вербальный речевой продукт, «упакованная вторичная коммуникация» [2], произведенная от первичной. Становится очевидным то, что дискурс - дуален, в нем присутствуют одновременно динамичные и статичные свойства.

Результаты проведенного нами теоретического анализа позволяют сделать некоторые частные выводы, представляющие интерес для нашего исследования:

1. Дискурс представляет собой сложное коммуникативное явление, которое по высказыванию больше, чем текст, но включающий его в себя.

2. Весомой особенностью дискурса является то, что в нем присутствует социальный контекст, т. е. ситуация, дающая представление как об участниках коммуникации и их характеристиках, так и о процессах производства и восприятия сообщения.

3. Дискурс является речевым общением. Нельзя говорить о дискурсе вне живого общения.

Резюмируя вышесказанное, мы приходим к заключению, что дискурс – это сложное речевое произведение, не имеющее рамок для конкретного выражения, но содержащее определенные экстралингвистические параметры, такие как: говорящий, слушатель, их личные и социальные характеристики и другие аспекты социальной ситуации. Важным условием является его сравнение с конкретными участниками общения, то есть с говорящим и слушателем, а также с коммуникативным намерением говорящего как-то повлиять на слушателя.

В педагогической науке понятия «компетентность» (лат. *competens* – «способный», «надлежащий») и «компетенция» (лат. *competentia* – «принадлежащий по праву») появились в конце XX века в работах российских ученых О.В. Акуловой, П.П. Борисова, А.Н. Джурицкого, И.А. Зимней, А.А. Пинского, С.А. Писаревой, Е.В. Пискуновой, М.В. Рыжакова, А.П. Тряпицыной, А.В. Хуторского, В.Д. Шадрикова, Б.Д. Эльконина и др.

Среди казахстанских ученых, занимающихся проблемой компетентности, мы отмечаем С.С. Кунанбаеву. В своём исследовании ученый приходит к выводу о том, что «компетентность – это сложный комплекс характеристик, объединяющий интеллектуально-навыковые составляющие образования и предопределяющий тем самым формирование содержания образования исходя из результата, ставит под сомнение возможность сведения «компетентности/компетенции» в единство, отражающее отношение «потенциального целого» и «актуализируемого частного» [3].

Дискурсивная компетентность остается важным вопросом исследования в области изучения второго языка. В трудах Т.В. Ежовой, В. Р. Имакаева, О. В. Коротеевой, Е. С. Кубряковой, А. К. Михальской, Э.В. Сойфер, С. Л. Суворовой, С. Кунанбаевой, Н. П. Головина, И. Ф. Ухванова-Шмыгова, Л. П. Каплич, О. И. Кучеренко и др., а также зарубежных ученых Н. Boyer, J. A. van Ek, S. Moirand, S. Savignon,

J. Sheils дискурсивная компетентность определяется как способность воспринимать и порождать речевые сообщения адекватно прагматическому контексту и рассматривается как значимый элемент профессиональной деятельности.

Суть дискурсивной компетентности заключается в том, что участники общения контактируют друг с другом в общей тематической области, раскрывают свои намерения, оценки, эмоции, собственные позиции по теме выступления и учитывают национальные и культурные стереотипы. Формирование дискурсивной компетентности у педагогов позволит не только эффективно и глубоко овладеть практическими знаниями, но и будет способствовать формированию профессиональной мотивации к изучению иностранного языка. Отсутствие мотивации к говорению приводит к возникновению так называемого языкового барьера, а отсюда – к невозможности формирования дискурсивной компетентности.

Работы Н.П. Головиной и А.А. Саморукова, на наш взгляд, наиболее полно отражают специфику дискурсивной компетентности. Н.П. Головина рассматривает дискурсивную компетентность как «знание различных типов дискурсов и правил их построения, а также умение создавать и понимать их с учетом ситуации общения» [4]. Дискурсивная компетентность – способность воспринимать и порождать тексты различного типа в соответствии с коммуникативным намерением говорящего/пишущего в конкретной ситуации общения, способность выстраивать дискурс. В итоге рассмотрения данного вопроса можно сказать, что дискурсивная компетентность относится к ключевым, междисциплинарным или метасубъектным навыкам.

По утверждению Саморукова А.А, дискурсивная компетентность - «это профессионально значимое интегративное качество личности, обеспечивающее успешность профессиональной коммуникации через восприятие, понимание, создание дискурса в соответствии с целями профессиональной деятельности, нормами общения и спецификой конкретной ситуации. Дискурсивная компе-

тентность рассматривается как составляющая коммуникативной компетентности личности и неотъемлемый компонент профессиональной культуры специалиста» [5].

В процессе коммуникации дискурсивная компетентность проявляется в способности планировать дискурс и управлять им, чтобы оказывать эффективное коммуникативное воздействие на собеседника. Эта умение основано на наборе личных качеств и способностей, которые позволяют осуществлять тот или иной вид деятельности: общение, создание устных и письменных языковых произведений, отвечающих целям и условиям общения, извлечение необходимой информации из текстов и языка.

Отметим, что развитие дискурсивной компетентности включает в себя ряд методов, направленных на развитие знаний и навыков не только для редактирования и создания письменных текстов, но и для участия в их устных многосторонних обсуждениях - круглых столах, диспутах, дебатах. Мы также подчеркиваем, что развитие дискурсивной компетентности - это не только знание текстовых конвенций, правил и процедур, но и способность делать соответствующий выбор языковых средств в различных ситуациях общения в зависимости от предлагаемого формата общения или жанра текста.

Дискурсивная компетентность входит в состав коммуникативной компетенции. Являясь значимым элементом учебного процесса, ДК считается важным компонентом подготовки будущих педагогов, посредством которого усваиваются способы речевой деятельности, формируется готовность к межкультурному диалогу, отражается характер познавательной, информационно-коммуникативной и рефлексивной деятельности, и влияет на успешность речевого общения – коммуникацию, предполагает ряд особенностей.

Во-первых, овладение навыками организации лингвистического материала в когерентный (связный) и целостный текст - дискурс.

Во-вторых, овладение способностью уместного использования текста в соответствующих социальных условиях и окружении. Указан-

ная компетенция реализуется посредством организации студентами педагогических специальностей неязыкового вуза презентаций, круглых столов, а как предшествующий фактор – разработка и внедрение ролевых и впоследствии деловых игр.

Спецификой развития дискурсивной компетентности является то, что она носит профессионально ориентированный характер: ее задачи определяются коммуникативными и информативными потребностями экспертов надлежащего профиля.

Весьма полезной для нас оказалась работа Руденко А.П., который выделяет следующие уровни развития дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога: [6]

- исходный уровень развития дискурсивной компетентности обуславливается как неэффективный. Будущий CLIL-педагог не способен решать познавательные-коммуникативные задачи. Он обладает скудным лексическим запасом, речевые навыки не доведены до автоматизма;

- репродуктивно-подражательный уровень означает способность решать стоящие перед ним познавательные-коммуникативные учебные задачи во взаимоотношении с преподавателем и в команде;

- на поисковом уровне студент проявляет настойчивость в самообразовании, умеет систематизировать языковые и другие средства (анализ, синтез, выбор, структурирование дискурса), а также управлять этими средствами для обеспечения согласованности и последовательности высказывания;

- творческий уровень означает необходимость осознанно организовать свое вербальное общение с учетом имеющихся языковых средств, коммуникативной ситуации, контекста и отличительных особенностей участника общения. Студенты могут выделить существенные, объективно значимые аспекты, а также мысленно увидеть отдельный образ в контексте его неотъемлемой связи со многими другими явлениями.

На основании данных уровней мы будем определять состояние сформированности дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога.

Методы исследования

Теоретико-методологическую основу исследования составили положения, раскрывающие:

- понятийное содержание категорий «компетентность» (О.В. Акулова, И.А. Зимняя, М.Т. Баранов, В.П. Беспалько, Е.А. Быстрова, М.Р. Львов, В.И. Капинос, М.М. Разумовская, П.В. Зуев, О.П. Мерзлякова В.В. Сериков, А.В. Хуторской, Н.М. Шанский и др.);

- построение понятийно-терминологической системы педагогики (И.М. Кантор, Г.Н. Штинова, И.В. Кичева, Л.О. Резников, Е.А. Кошкина, Н.О. Яковлева, С.Г. Бархударов и др.);

- развитие иноязычного, полиязычного и трехязычного образования (А.Т. Анисимова, Н.Д. Гальскова, Е.И. Пассов, С.С. Кунанбаева, Д.Н. Кулибаева, Б.А. Жетписбаева, Л.С. Сырымбетова и др.);

- теорию и методику профессионального образования (А.И. Мищенко, А.В. Петровский, Н.Д. Хмель, А.П. Сейтешев, Ш. Таубаева, В.А. Слостенин и др.).

Вопросы теории и практики предметно-языкового интегрированного обучения изучены в работах зарубежных учёных D. Marsh, D. Coyle, P. Hood, P. Mehisto, D. Wolff, M. L. Pérez-Cañado, E. Dafouz-Milne, C. Dalton-Puffer, T. Navés, P. Van de Craen и др.

Проблемы подготовки педагогов к реализации CLIL отражены в трудах D. L. Banegas, É. T. Benkő, P. Bertaux, C. I. Brüning, C. Escobar Urmeneta, S. Hillyard, S. Lucietto, J. Novotná, M. L. Pérez Cañado.

В работах казахстанских учёных данный вопрос представлен работами О. В. Витченко, Б. А. Жетписбаевой, Р. Какенова, Г. А. Хамитовой.

В исследовании использованы методы теоретического исследования (анализ философской, психолого-педагогической, методической литературы; обобщение, систематизация, классификация, аналогия, синтез, моделирование, проектирование); методы эмпирического исследования (педагогическое наблюдение, беседа, анкетирование, педаго-

гический эксперимент); математико-статистические методы экспериментальной обработки данных; тест на определение уровня английского языка, тест на определение языковых способностей Хорста Зиверта, тест на мышление и креативность Дж. Брунера. тест на диагностику творческого потенциала и креативности Рогова Е.И.

Результаты/обсуждение

На начальном (констатирующем) этапе исследования нас интересовал уровень владения английским языком будущими CLIL-педагогами. Для этой цели нами были протестированы студенты 2 курса Костанайского регионального университета им. А. Байтурсынова, обучающиеся по образовательным программам «6B01502 - Физика», «6B01504 - Химия», «6B01511 - Химия-Биология», «6B01505 - Биология» в количестве 50 человек (<http://englishgu.ru/test-na-znanie-angliyskogo-yazyika/>)

Оценка результатов проходила по следующим критериям:

0-8 –Beginner (начальный уровень)

9-14 –Elementary (базовый уровень) / A1

15-22 – Pre-intermediate (ниже среднего) / A2

23-30 – Intermediate (средний) / B1

31-35 – Upper-intermediate (выше среднего) / B2

36-40 – Advanced (продвинутый) / C1

Результаты тестирования можно увидеть в следующей таблице: (см. таблицу 1)

Таблица 1

По результатам тестирования было определено, что студенты уровня A1 составляют-29 человек или 65%, A2 -14 человек, что составляет 32%, B1-7 человек или 3 %. Студентов, владеющих уровнем B2 или C1, не выявлено.

Таким образом, большинство студентов владеют английским языком на элементарном уровне, что может в свою очередь сказаться на способности строить дискурсы на иностранном языке.

Далее с целью определения, владеют ли будущие CLIL-педагоги понятиями «компетентность», «дискурсивная компетентность» и т.д. был разработан опросник Google form, состоящий из 12 вопросов и трех вариантов ответа. (см.таблицу 2):

Таблица 2

Вопросы	Варианты ответа		
	Да	Нет	Не знаю
1.Знакомо ли Вам понятие «компетентность»? *			
2 Знакомо ли Вам понятие «дискурс»? *			
3.Знаете ли Вы, что означает понятие «дискурсивная компетентность»? *			
4.Известна ли Вам аббревиатура CLIL? *			
5. Умеете ли Вы строить высказывание/создавать дискурсы на иностранном языке по вашей специальности? *			
6.Необходимо ли формировать дискурсивную компетентность, на Ваш взгляд? *			
7. Создаются ли условия преподавателем для формирования дискурсивной компетентности? *			
8. Испытываете ли Вы страх, трудности, когда говорите на иностранном языке			

9.Понимаете ли Вы аутентичные тексты на слух? *			
10.Понимаете ли вы аутентичные тексты в письменном виде? *			
11.Умеете ли Вы извлекать необходимую информацию из текста на иностранном языке?*			
12.Умеете ли Вы высказывать свою точку зрения на иностранном языке? *			

Результаты опроса отображены в следующих диаграммах в процентах:

Так, согласно диаграмме 1, полученные данные позволяют нам сделать вывод, что 76 % студентов не владеют понятиями CLIL, 58% - понятием дискурса и 46% - дискурсивной компетентности.

Согласно диаграмме 2 и диаграмме 3, 54% студентов не умеют создавать дискурсы на иностранном языке, 60% студентов не умеют высказывать свою точку зрения, и, вследствие чего, испытывают трудности или страх при говорении. Однако, 44% ответили о необходимости формирования дискурсивной компетентности.

Диаграмма 1

Диаграмма 2

(данные отображены в процентах)

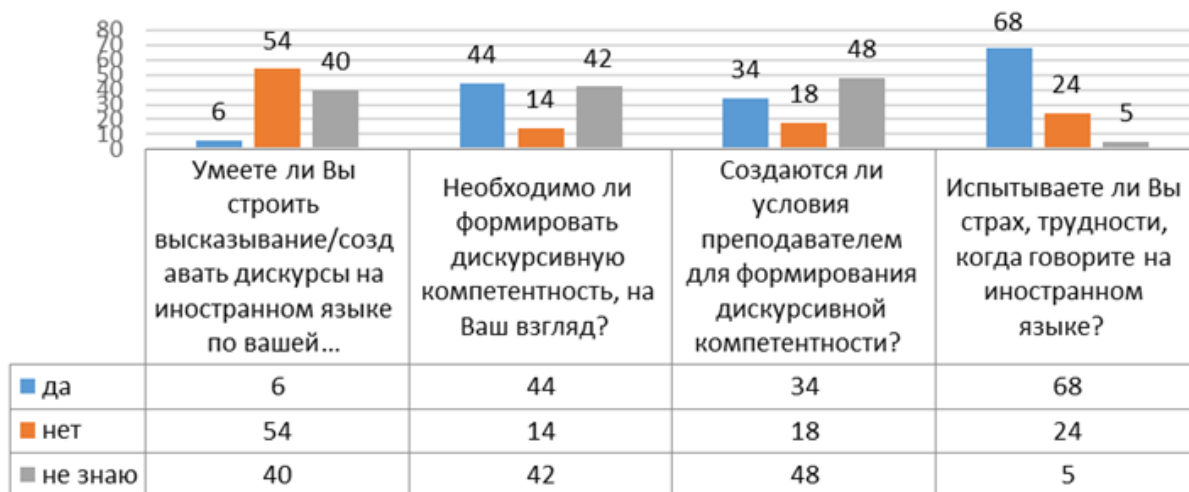

Диаграмма 3.

(данные отображены в процентах)

Заключение/выводы

Таким образом, мы пришли к выводу, что формирование дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога — это специально-организуемый целенаправленный процесс. Неумение высказываться на иностранном языке заключается в отсутствии четкого понимания сущности и структуры дискурсивной компетентности и системного целостного подхода к проблеме их формирования. В результате студентам требуется конкретная научно-практическая помощь в этом плане. Дискурсивная компетентность является существенным компонентом коммуникативной иноязычной компетенции и определяется нами как способность воспринимать и порождать дискурс на иностранном языке, а именно: умение интерпретировать и использовать тезаурус определенного дискурсивного сообщества в процессе восприятия текстов, а также умение организовать языковой материал в целостное и законченное речевое произведение, направленное на решение коммуникативной проблемы.

Почему именно у студентов, обучающихся по данным образовательным программам, необходимо развивать дискурсивную компетентность? Как показывает практика, данные студенты в основном занимаются опытами,

лабораторными занятиями, оперируют цифрами, различными графиками и формулами, тем самым ограничивая себя в общении, коммуникации. В этой связи развитие у данных студентов навыка общения, умения высказываться на иностранном языке является важным аспектом.

Таким образом, необходимо отметить следующее: отличительными особенностями дискурсивной компетентности будущего CLIL-педагога являются социальность, единство, ценностная ориентированность, умение осуществлять диалог, интегративность, динамичность, проблемность, непрерывность, практичность, системность. В процессе общения дискурсивная компетентность выражается в способности проецировать речь и контролировать ее, например, в говорении, общении, создании устных и письменных речевых произведений, соответствующих целям и условиям общения, а также извлечении необходимой информации из текстов и восприятии речи. Более того, будущие CLIL-педагоги настойчивее работают с поставленными задачами, проявляют большую терпимость к неудачам и обладают высоким уровнем образовательных компетенций, в частности дискурсивной (H.J. Vollmer, 2006) [7].

Отсюда следует, что дискурсивную компетентность будущего CLIL-педагога, направ-

ленную на восприятие и генерацию текстов, следует рассматривать как специфическую форму познавательной деятельности, а ее формирование должно стать одной из насущных задач развития профессиональной компетентности будущего CLIL-педагога, так как

дискурсивная компетентность способствует формированию высокомотивирующего и прагматичного языкового уровня. Таким образом, уровень дискурсивной компетентности отражает характерные черты языковой личности.

Список литературы

1. Николаева Т.М. Краткий словарь лингвистики текста // Лингвистика текста / Новое в зарубежной лингвистике. Вып. VIII. Сост., общ. ред. и вступ. ст. Т. М. Николаевой. - М.: Прогресс, 1978. - 479 с.
2. Дымарский М. Я. Проблемы текстообразования и художественный текст (на материале рус. прозы XIX-XX вв.). Монография. - СПб: Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1999. - 281 с.
3. Кунанбаева С.С. Компетентностное моделирование профессионального иноязычного образования. Монография. - Алматы, 2014. - 208 с.
4. Головина Н.П. Формирование дискурсивной компетенции у учащихся старших классов в процессе обучения репродукции и продукции иноязычных письменных текстов: дисс. канд. пед. наук. - СПб.: 2005. - 139 с.
5. Саморуков А.А. Формирование дискурсивной компетентности студента в образовательном процессе вуза. Автореферат диссертации на соискание научной степени кандидата педагогических наук. - 13.00.08. - URL: <https://www.disserscat.com/content/formirovanie-diskursivnoi-kompetentnosti-studenta-v-obrazovatelnom-protsesse-vuza> (дата обращения: 10.01.21).
6. Руденко А.П. Дискурсивная компетенция как основа обучения иностранному языку в вузе. // Вестник Новгородского государственного университета. Серия «Педагогика и филология». - 2007 -№ 41. -С. 81-85.
7. Vollmer, H.J. Subject-specific competence and language use of CLIL learners: The case of geography in grade 10 of secondary schools in Germany / H.J. Vollmer, L. Heine, R. Troschke, D. Coetzee, V. Küttel // English as the medium of instruction in European schools: analyzing classroom discourse. - Vienna: University of Vienna, 2006.

А.Б. Асанова¹, А.Б. Абибулаева², В.В. Бежина³, Г.К Исмагулова⁴

^{1,2} Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

^{3,4} А. Байтұрсынов атындағы Қостанай регионалдық университеті, Қостанай, Қазақстан

Болашақ CLIL-педагогты кәсіби даярлауда дискурсивті құзыреттілікті қалыптастыру

Аңдатпа. Авторлар болашақ CLIL мұғалімінің дискурсивті құзыреттілігінің рөлін қарастырады. Дискурсивті құзыреттіліктің негізгі мақсаты сөйлеу дағдыларын игеру және меңгеру идеясына және кәсіби қарым-қатынас жағдайында шет тілін дұрыс қолдана білуге негізделген. Дискурсивті құзыреттіліктің арқасында болашақ CLIL-мұғалім өзінің педагогикалық субъективтілігін белсендіреді және тұлғаның кәсіби деңгейі мен әлеуметтік қалыптасуының детерминанты болып табылады. Авторлар дискурсивті құзыреттіліктерді дамыту жазбаша мәтіндерді редакциялау және құру үшін ғана емес, сонымен қатар олардың ауызша көпжақты талқылауларына қатысу үшін білім мен дағдыларды дамытуға бағытталған бірқатар әдістерді қамтитынын айтады. Болашақ CLIL мұғалімінің дискурсивті құзыреттілігінің айрықша ерекшеліктері - бұл қоғамшылдық, бірлік, құндылық бағдар, диалог жүргізе білу, интегративтілік, динамизм, проблемалық, сабақтастық, практикалық, жүйелілік. Зерттеу нәтижелері көрсеткендей, студенттердің көп бөлігі ағылшын тілінде бастауыш деңгейде сөйлейді, бұл өз кезегінде шет тілінде дискурс құра алмауына әсер етуі мүмкін. Сауалнамаға сәйкес, студенттердің көпшілігі шет тілінде дискурс құруды білмейді, өз көзқарасын қалай білдіруді білмейді, нәтижесінде қиындықтар туындайды немесе сөй-

леген кезде қорқады. Осыған байланысты, бұл оқушылардың коммуникативті дағдыларын, өз ойларын шет тілінде көрсете білу қабілеттерін дамыту маңызды аспект болып табылады.

Түйін сөздер: дискурсивті құзыреттілік, CLIL-мұғалім, қалыптастыру, дамыту, қарым-қатынас, шет тілі

A.B. Assanova¹, A.B. Abibulayeva², V.V. Bezhina³, G.K. Ismagulova⁴

^{1,2} L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

^{3,4} A. Baitursynov Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan

Formation of discursive competence in the professional training of the future CLIL teacher

Abstract. The authors consider the essence of the discursive competence of the future CLIL teacher. The main goal of discursive competence is based on the idea of acquiring and mastering speech skills and the ability to correctly use a foreign language in situations of professional communication. The authors note that the successful development of discursive competence occurs through the use of certain methods aimed at developing knowledge and skills not only for editing and creating written texts but also for participating in their oral multilateral discussions. The distinctive features of the discursive competence of the future CLIL teacher are sociality, unity, value orientation, the ability to carry out a dialogue, integrativeness, dynamism, problem, continuity, practicality, consistency. The results of the study showed that the majority of students speak English at an elementary level, which can, in turn, affect the inability to build discourses in a foreign language. In this regard, the development of these students' communication skills, the ability to express themselves in a foreign language is an important aspect.

Key words: discursive competence, CLIL-teacher, formation, development, communication, foreign language.

References

1. Nikolaeva T. M. *Kratkij slovar' lingvistiki teksta* [A brief dictionary of text linguistics], *Lingvistika teksta. Novoe v zarubezhnoj lingvistike* [Linguistics of the text. New in foreign linguistics]. Issue VIII. Comp., total ed. and the introduction of art. T. M. Nikolaeva (Progress, 1978, 479 p.).
2. Dymarskiy M. Ya. *Problemy tekstoobrazovaniya i hudozhestvennyj tekst* (na materiale rus. prozy XIX-XX vv. [Problems of text formation and artistic text (based on the material of Russian prose of the XIX-XX centuries). Monograph (Publishing House of St. Petersburg University, St. Petersburg, 1999, 281 p.).
3. Kunanbaeva S.S. *Kompetentnostnoe modelirovanie professional'nogo inoyazychnogo obrazovaniya* [Competent modeling of professional foreign language education]. Monograph (Almaty, 2014, 208 p.).
4. Golovina N.P. *Formirovanie diskursivnoj kompetencii u uchashchihsya starshih klassov v processe obucheniya reprodukcii i produkcii inoyazychnyh pis'mennyh tekstov* [Formation of discursive competence in high school students in the process of teaching reproduction and production of foreign-language written texts]. diss. candidate of pedagogical sciences (SPb, 2005, 139 p.).
5. Samorukov A.A. *Formirovanie diskursivnoj kompetentnosti studenta v obrazovatel'nom processe vuza* [Formation of discursive competence of the student in the educational process of the University]. Abstract of the dissertation for the degree of Candidate of Pedagogical Sciences. - 13.00.08. Available at: <https://www.dissercat.com/content/formirovanie-diskursivnoi-kompetentnosti-studenta-v-obrazovatelnom-protsesse-vuza> (Accessed: 10.01.21).
6. Rudenko A.P. *Diskursivnaya kompetenciya kak osnova obucheniya inostrannomu yazyku v vuze* [Discursive competence as the basis for teaching a foreign language at a university], *Vestnik Novgorodskogo gosudarstvennogo universiteta. Seriya Pedagogika i filologiya* [Bulletin of the Novgorod State University. Series «Pedagogy and Philology»], 41, 81-85 (2007).
7. Vollmer H.J. Heine L., Troschke R., Coetzee D., Küttel V. *Subject-specific competence and language use of CLIL learners: The case of geography in grade 10 of secondary schools in Germany, English as the medium of instruction in European schools: analyzing classroom discourse* (University of Vienna, Vienna 2006).

Сведения об авторах:

Асанова А.Б. – автор для корреспонденции, докторант 2 курса кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского национального университета им. Л.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Абибулаева А.Б. – доктор педагогических наук, профессор кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского национального университета им. Л.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Бежина В.В. – кандидат педагогических наук, PhD, ассоциированный профессор кафедры иностранных языков Костанайского регионального университета им. А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Исмагулова Г.К. – кандидат филологических наук, профессор кафедры иностранных языков Костанайского регионального университета им. А.Байтурсынова, Костанай, Казахстан.

Assanova A.B. – **Corresponding author**, The 2nd year Ph.D. student in the Department of Social Pedagogy and Self - Knowledge Department, L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur –Sultan, Kazakhstan.

Abibulayeva A.B. – Doctor of Pedagogical Science, Professor of Social Pedagogy and Self - Knowledge Department, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur –Sultan, Kazakhstan.

Bezhdina V. V. – Ph.D., Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

Ismagulova G.K. – Candidate of Philological Sciences, Professor of the Department of Foreign Languages of Kostanay Regional University named after A. Baitursynov, Kostanay, Kazakhstan.

К.М.Беркимбаев
Х.С.Абдуллаева

Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.
(E-mail: hadisha_1609@mail.ru)

Математиканы оқытудың қолданбалы бағыттылығы

Аңдатпа. Мақалада математика курсының оқытудың қолданбалы және практикалық бағыттылығын жүзеге асырудың негізгі бағыттары қарастырылады. Адам өмірінің әртүрлі салаларында математикалық білімнің қажеттілігінің артуы бүгінгі күннің талабы болып отыр. Қазіргі таңда ғалымдар да, жоғарғы және орта буынның техникалық инженер қызметкерлері де, халық шаруашылығының түрлі салаларындағы білікті мамандар да өз қызметтерінде математикалық аппаратты шебер пайдалана алуы керек. Математиканы қолданбалы бағытта оқытудың негізгі мақсаттары мен міндеттері тәжірибемен тағайындалады. Математиканың ғылым ретінде қазіргі таңда қолданылу саласы шексіз: ғылымда, техникада, өндірісте, білім және т.б. салаларда. Математика адамзат өмірінің алуан түрлі салаларында кеңінен қолданылатындықтан, ЖОО-да осы ғылымның қолданбалы аспектілерін оқыту маңызды болып табылады.

Сондықтан, математикалық сауаттылықты қалыптастырудың қажеттілігі туындайды, өйткені тәжірибе жүзінде математикалық аппаратты пайдалана білудің негізінде оқытудың, үйретудің маңыздылығы артып отыр. Математиканы оқытудың қолданбалы және практикалық бағыттылық туралы қажет білімдерді, іскерліктер мен дағдыларды болашақ мұғалімдер жоғары оқу орнынан алып шығуы тиіс. Қолданбалы және практикалық математика білімдері оқушылардың болашақ еңбегінде, мамандығында пайдалы болмақ.

Түйін сөздер: қолданбалы бағыттылық, математикалық модель, пәнаралық байланыс, ойлау, дамыту.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-56-63>

Кіріспе

Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Қазақстан халқына Жолдауында «Біздің жастарымыз оқуға, жаңа ғылым-білімді игеруге, жаңа машықтар алуға, білім мен технологияны күнделікті өмірде шебер де тиімді пайдалануға тиіс. Біз бұл үшін барлық мүмкіндіктерді жасап, ең қолайлы жағдайлармен қамтамасыз етуіміз керек... Жоғары оқу орындары білім беру қызметімен шектеліп қалмауы тиіс. Олар қолданбалы және ғылыми-зерттеушілік

бөлімшелерін құруы және дамытуы қажет» - деп атап көрсетілген [1].

Зерттеудің тұжырымдамасы

Қазақстандағы білім беруді модернизациялаудың негізгі бағыттарына: білімнің тұлғаға бағдарлануы; оның әрекеттік сипаты; оқу, танымдық, коммуникативтік, практикалық және шығармашылық іс-әрекеттерін қалыптастыруға білімнің бағытталуы; білімгерлердің алған білімдерін, икемділіктерін күнделікті өмірінде практикалық мәселелерді шешуге қолдана білуге үйренуі жатады.

Жас ұрпаққа теориялық мәліметтермен қоса әлеуметтік ортада алған білімдерін өмірмен байланыстыра алатындай деңгейге жеткізу – педагогтардың басты міндеті деп білеміз.

Алған теориялық білімдерді практикада қолдану адамның мәдени даму деңгейін бағалаудың критерийі болып табылады. Сондықтан, математиканы оқытудың дәстүрлі бағыттарының бірі – қолданбалы бағыттылығы сұрақтарын баяндау болып табылады. Мұндай тәсіл математиканы оқытуда қолданбалы аспектілерді кеңінен қолдануды қажет етеді.

Зерттеудің мақсаты

Оқытудың қолданбалы бағыттылығы жүзеге асырудың қажеттілігі туралы сұрақ білім берудің дамуының барлық кезеңдерінде қарастырылған. Мысалы, П.Ф. Лесгафттың ойынша теория тек қана практикада шыңдалғанда ғана маңызға ие болады. Ол әрқашан бірсарынды білім беруді және механикалық жаттап алуды сынға алып отырған. «ЖОО-да тыңдаушы өз бетінше ой-пікір қалыптастырып, оны өмірде қолдана алатын деңгейде болуы керек» [2].

Қолданбалы бағыттылықты жүзеге асыру мәселесіне байланысты бірнеше көзқарасты атап өтсек.

Зерттеу әдістері

Өз зерттеулерінде авторлар оқытудың қолданбалы бағыттылығы мәселесін құрайтын аппараттың алуан түрлі түсініктерін ұсынып, соның негізінде осы мәселені шешудің әртүрлі тәсілдерін жетілдіреді.

Әдебиеттерде көбіне математиканы оқытудың қолданбалы, практикалық және кәсіби бағдарлылығы терминдері кездеседі.

Әдістемелік ғылымында математиканы оқытудың қолданбалы мәселелеріне байланысты зерттеулер өте көп. Математиканы оқытудың «қолданбалы бағдарлылығы» терминінің мазмұнын 1974 жылы алғашқылардың бірі болып В.В. Фирсов ендірі. «Орта математикалық білімнің қолданбалы бағыт-

тылығының мәні – мектеп математика курсының практикамен мазмұнды және әдістемелік байланысын жүзеге асыру болып табылады. Бұл мектеп математикасына қолданбалы мәселелерді математикалық әдістермен зерттеуге тән тұстарын ендіру» [3].

Ю.М. Колягин мен В.В. Пикан математиканың қолданбалы бағыттылығы «Оқытудың мазмұны мен әдістерін математиканы техникада және басқа ғылымдарда, кәсіби іс-әрекетінде, ауыл шаруашылығы мен күнделікті тұрмыста қолдануға бағдарлауында» деп көрсеткен [4].

Н.А. Терешиннің көзқарасы бойынша: «Математиканы оқытудың қолданбалы бағыттылығы деп оқытудың мазмұны мен әдістерін математикадан тыс салаларда туған мәселелерді шешуге пайдалану» [5].

Біздің еліміздегі оқытудың теориясы мен әдістемесінде математиканы оқытудың қолданбалы бағдарлылығына арналған зерттеудің бірі –

Р.А. Садвакасованың [6] еңбегі. Ол математиканы оқытудың қолданбалы бағыттылығын мазмұнды-дидактикалық бағыттардың біріне жатқызған және басқа бағыттармен (функционалды, сандық және т.б.) тығыз байланыста қарастырған.

Алайда, Г.В. Дорофеевтың ойынша «қолданбалы» термині мектепте басқа және ғылымда өзгеше пайдаланылуы тиіс. «Егер, бір модель қандай да бір нақты мақсатқа қол жеткізу үшін пайдаланылса, онда сол модель білімгерлер үшін қолданбалы мәнге ие деп есептеуге болады, яғни оларға практикалық тұрғыда пайдалы» [7]. Сонда, біз «қолданбалы бағыттылық» деп қандай да бір модельді математикада және математикалық әдістерді пайдаланатын басқа салаларда да қолдануға оқытуды түсінеміз.

Зерттеу мәселесінің дамуы

Математиканы оқытудың қолданбалы және практикалық бағыттылығы дегенді қалай түсінеміз. Математиканы оқытудың қолданбалы бағыттылығы деп оқытудың мазмұны мен әдіс-тәсілдерінің математиканы

техникада және ғылымның түрлі салаларында математиканы пайдалануды оқытудың тәсілдері, кәсіби қызметте, халық шаруашылығы мен тұрмыста қолдануға бағытталуын айтады. Математиканы оқытудың қолданбалы бағыттылығы төмендегі жағдайлар арқылы жүзеге асырылады:

– дидактикалық-материалистік дүниетаным қалыптастыру;

– жалпы оқу іскерліктері мен дағдыларын қалыптастыру және т.б.

Математиканы оқытудың практикалық бағыттылығы дегеніміз оқытудың мазмұны мен әдіс-тәсілдерінің есептер мен жаттығулар шығаруға, оқушыларда математикалық сипаттағы өзіндік әрекет дағдыларын қалыптастыруға, алгоритмдік көзқарасты күшейтуге бағытталуы.

Практикалық бағыттылық мынадай жағдайлар арқылы жүзеге асады:

– есептеу, алгебралық өрнектерді түрлендіру, графиктермен жұмыс істеу және т.б. дағдыларды қалыптастыру;

– теориялық материалды нақты өмірлік мәселелерді шешуде қолдану;

– еңбек әрекетінде қажет дағдыларды меңгеру;

– математика мен байланыс пәндерді оқуға деген қызығушылықты қалыптастыру және дамыту.

Математиканы оқытудағы практикалық бағытта оқыту мына педагогикалық сұрақтарға жауап береді:

1) есептеулерге, алгебралық түрлендірулерге, өлшеулерге, графиктермен жұмыс жасауға және т.б. математикалық ұғымдардан туындайтын іс-әрекеттерді түсіндіруге;

2) есепті шығару барысында қажетті теориялық материалдарды оқып меңгеруге;

3) математиканы жоғары деңгейде меңгеруге;

4) пәнге деген қызығушылығы мен белсенділігін арттыруға;

5) өз бетінше жұмыс істеу дағдысын қалыптастыруға.

Математиканы оқытудың қолданбалы бағыты білімгерлердің политехникалық білімін кеңейтеді, физика, химия, география, сызу, еңбекке бауду пәндерімен байланысты

қамтамасыз етеді, электрондық-есептеуіш техникасында кеңінен қолданылады.

Қазіргі кезде білім алушының ой-өрісін дамыту, шығармашылық қабілетін арттыру, алған білімін практикада қолдана білуге баулу, әр түрлі ғылыми әдебиеттерді пайдаланып, өзінің білімін тереңдетуге үйрету мәселелеріне айрықша мән беріліп отыр. Себебі, мемлекеттік стандартта әрбір шәкіртті жеке тұлға деп санап, оларды өз сұраныстарына, мүдделеріне сай оқыту мен тәрбиелеудің сан қилы үлгілерін қолдану керектігі көзделген. Бұл жағдайда оқыту технологиясын өзгертуді, білімгерлерді өз бетінше білім алуға, өзін-өзі дамытуға, ұйымдастыруға үйрету мәселелеріне көп көңіл бөлуді талап етеді.

Математиканы қолданбалы бағытта оқытудың негізгі мақсаттары мен міндеттері тәжірибемен тағайындалады. Математиканың ғылым ретінде қазіргі таңда қолданылу саласы шексіз: ғылымда, техникада, өндірісте, білім және т.б. салаларда. Математика адамзат өмірінің алуан түрлі салаларында кеңінен қолданылатындықтан, ЖОО-да осы ғылымның қолданбалы аспектілерін оқыту маңызды болып табылады.

Осы мақсаттар жоғары оқу орындарының жалпыға міндетті мемлекеттік білім беру стандарттарында да айқын көрсетілген және оқытылатын пәндердің қолданбалы практикалық бағдарлылығын күшейтуді міндеттейді. Оның ішінде математикадан қолданбалы бағытта оқытылатын таңдау курстары да қарастырылады.

Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы оқытуда теориялық материалдарды игертумен қатар, нақты практикалық, өмірмен байланысты мысалдардың, есептердің және көрнекі құралдардың, үлгілерінің жеткілікті санымен қатар берілуі керек. Кейбір теориялық сұрақтарды студенттер өз бетінше оқып, кейін оларды практикалық сабақта талқылау да орынды.

Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы бойынша дәріс сабақтарының негізгі мақсаттары:

- білімгерлердің дүниетанымын, заманауи қоғамдағы математиканың рөлі туралы түсініктерін қалыптастыру;

- пән саласына, сонымен қатар күнделікті өміріне байланысты қолданбалы сипатты мәселелерді шешуге дайындығын қалыптастыру;

- қолданбалы есептерді шешудің алгоритмін құруда және оқу курсы материалдарын игеруде студенттердің шығармашылық қабілеттерінің қалыптасуын ұйымдастыру;

- қолданбалы есептерді шешуде студенттердің оқу материалдарын меңгеруінің танымдық қабілеттерінің қалыптасуын ұйымдастыру;

- білімгерлердің таңдау курсы бойынша алған теориялық және тәжірибелік білім жүйелерінің қалыптасуын қамтамасыз ету;

- білімгерлердің математикалық мәдениетті, ғылыми және қолданбалы математиканың сұрақтарына жауап іздегенде қажет ізденімпаздықты, шығармашылықты қалыптастыру;

- білімгерлердің есептеу нәтижелерін, түсіндіру дағдысын және зерттеу объектілерінің белгісіз қасиеттермен байланысты толықтыруларын, математикалық зерттеу әдістерінің дағдыларын дамыту.

- білімгерлерді ғылыми әдебиеттермен өз бетінше жұмыс істей алуға үйрету, алынған білімді өзінің болашақ кәсіби қызметінде қолдануды жете түсіндіру.

Жоғары оқу орындары мен мектептердегі оқу үрдісі белгілі бір дидактикалық ұстанымдарды жетекшілікке алуы қажет етеді. Білімді саналы түрде тиянақты игеру, жеке тұлғалық қабілетті қалыптастыру ұстанымдары басты ұстанымдар болып саналады. Қолданбалы бағыттағы таңдау курсы абстрактілік ойлауды қажет етеді, сондықтан болашақ мамандардың шығармашылық, танымдық ойлау қабілеттерін жетілдіре білу ұстанымдарының да маңызы зор. Сондай-ақ материалдың күрделі тұстарын түсініп, дәйекті түрде игеруді көздейтін, математик-мамандардың математикалық қабілетін дамытатын және оларға тәрбиелік ықпалын тигізетін ұстанымдарсыз оқу үрдісінің толыққанды болмасы анық. Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсының өзіне тән ерекшеліктеріне сүйене отырып, курсты оқыту үрдісінде мынадай ди-

дактикалық ұстанымдар жүйесін жетекшілікке аламыз:

1. Математикалық білімнің ғылыми мазмұнының қазіргі заман талабына сай және толыққанды болуы;

2. Математикалық білімді саналы түрде тиянақты игеру;

3. Теорияны жетекшілікке ала отырып, теория мен практиканы байланыстыра, қолданбалы бағытта оқыту;

4. Ақыл ой-өрісін жетілдіретін және тәрбиелейтін оқыту;

5. Оқытудың жекеленген және қарқынды үрдісі;

6. Оқытудың жүйелілігі мен дәйектілігі;

7. Оқытудың түсініктілігі мен көрнектілігі;

8. Қызықтыра әрі жұмылдыра оқыту.

Дидактикада білімнің ғылыми ұстанымы деп аталатын бірінші ұстанымның математика ғылымындағы орны ерекше. Математика өзінің табиғатынан ғылыми пән, оның мазмұны қатаң дәлелдеулерге негізделген. Соңғы 70-80 жылдарда көптеген математикалық ғылымдар пайда болды (мысалы, кибернетика, алгоритмдер теориясы, жаппай қызмет көрсету теориясы, ақпараттар теориясы, ақырлы элементтер әдісі). Бірақ сызықтық алгебра мен аналитикалық геометрия, классикалық математикалық талдау, дифференциалдық теңдеулер мен интегралдық есептеулердің маңыздылығы бұрынғы деңгейінен төмендеген жоқ. Тек математиканың қолдану аясының кеңеюіне және заманның талабына байланысты бұл бөлімдердің мазмұны мен игеру тәсілдері ғана өзгеріске ұшырап отырады. Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы маңызды және принципиалды деген материалдардың барлығын қамтуы тиіс. Курстың оқу бағдарламасын жасау, оны жетілдіру, оқулық жазу және дәріс беруде осы ұстанымдар басшылыққа алынады.

Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсының есептерін шығара білу үшін білім алушының білім қорында элементар математиканың әр тақырыбы, әр бөлімі, сол сияқты интегралды теңдеулерді, дифферен-

циалдық теңдеулерді шешудің әр түрлі аналитикалық және сандық әдістерін жайлы ең қажетті мағлұмат болуы тиіс. Болашақ маман жеке ұғымдар мен тұжырымдарды танып қана қоймай олардың бір-бірімен байланыстарын көре білуі, оқудың мақсаты мен тапсырмаларын түсіне білуі қажет. Нені, не үшін оқып жатқанын терең сезінуі қажет. Білімді игерудегі сананың рөлі адамның жасы мен мәдениетінің артуымен бірге өседі. Егер мектеп оқушысына «осыны жаттау керек» деген нұсқау жеткілікті болса, ал ересек адамға жеткіліксіз. Адамның ішкі әлемі байыған сайын «ескі» білім мен алынған «жаңа» білімді санасына бірдей деңгейде орнықтыру үшін олардың арасында байланыс орнату қажеттілігі туындайды. Ендеше білімді саналы түрде игеру ұстанымы жоғары оқу орындарында маңызды роль атқарады. Сондықтан болашақ маман әуел бастан-ақ математиканың «ғалымдардың ойларын» емес, бізді қоршаған ақиқат әлемнің нақты құбылыстарын зерттейтінін түсіне білуі; болашақ инженер де, жаратылыстанушы да табиғаттағы құбылыстарды танып, өз қажеттіліктеріне жарату үшін математиканы құрал есебінде қолданатындықтарын терең сезіне білулері тиіс. Ол үшін математикалық білімнің теориясы мен әдістерін қисынды теориялық және практикалық бағытта түсіне отырып пайдалану керек. Яғни, екінші ұстаным орындалған кезде математикалық білімнің негізгі қорын игеру, оны санада сақтап өмірде жан жақты қолдана білу, пайдалану мүмкіндігі туады.

Математикалық мамандықтарда таңдау курсы оқыту үрдісіндегі басты назар аударатын мәселелердің бірі – оның қолданбалы бағытын жетекшілікке алу. Математиканың әдістерін қолдану үшін негізгі теориялық пайымдауларды, қасиеттерді толығынан игеру керек. Сол кезде қарастырылып отырған объектінің математикалық үлгісін құруға, оны талдауға және шешіп, тұжырым жасауға болады. Үшінші ұстаным оқытылатын материалдардың қолданбалы бағытта болуын, теорияны нақты есептерге қолдану арқылы тексеру керектігін бақылайды.

Әрбір болашақ математика мұғалімі қолданбалы бағыттағы таңдау курсының өз мамандығы үшін қандай мақсатта қолданылатынын, қандай мәселелерді шешу үшін пайдалануға болатынын білуі тиіс. Төртінші ұстаным математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы игеруде теориялық түсінік пен тиімді ойлау тәсілдерін үйренуді, практикалық есептерді шығару үрдісінде шығармашылық қабілеттің үзіліссіз дамуын қадағалайды. Бұл ұстаным таңдау курсы оқыту мақсатына тән жігерлілікті, ынталылық пен еңбек сүйгіштікті баулуға көмектеседі.

Кредиттік технологияға көшкеннен бері оқу сағатының азайып, болашақ математика мұғалімдерінің өз беттерінше жұмыс істеу қажеттілігінің артуына орай, олардың пәнді оқыту барысында жауапкершілікті сезіне білу, ерік-жігерді жұмылдырып, табандылық, шыдамдылық таныта білу қасиеттерін арттыру мәселесі де оқытушылар үшін үлкен міндет. Бесінші ұстаным болашақ математика мұғалімі әрбір білім алушының оқу барысын тиімді басқаруды және оның мүмкіндігін молайтып, жандандыра түсуді көздейді. Берілетін тапсырмалардың түсініктілігі мен күрделілігі білім алушының игеру қабілетіне, білім деңгейіне, ұқыптылығына сай келуі оның ойлау үрдісінің үзіліссіз жұмыс істеуіне көмектеседі.

Белгілі материалдан белгісіз материалға дәйекті түрде көшуді, математикалық жаңа білімді олардың игерілген жүйесіне біртіндеп енгізуді, математикалық ұғымдарды олардан бұрын өткен ұғымдарды пайдалана отырып, жүйелі түрде бірте-бірте кеңейтуді қадағалайтын алтыншы ұстанымның да өзіндік рөлі бар. Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы оқыту материалдардың қиындығын бірте-бірте тереңдету үрдісі арқылы жүргізіледі.

Түсініктілік пен көрнекіліктің ғылыми негізін байланыстыра қолдануды көздейтін жетінші ұстаным математикалық пайымдаулардың дербес жағдайдан жалпы жағдайға, қарапайымнан күрделілікке көшу үрдісін қадағалайды. Негізгі деректерді қарапайым

тілмен түсінікті, еске тез түсетін түрде баяндауды, термин сөздер мен символдарды есте қалатындай етіп енгізуді ұстанады.

Оқу үрдісінде жетістікке жетудің маңызды бір факторы ол – білімгердің пәнге деген қызығушылығы. Ал қызығушылықты ояту үшін оқулықтар да, лекция да, семинар сабақтары да қызықты болуы тиіс. Қызықты материалдың қиындықсыз меңгеріліп, тез есте қалатыны белгілі. Сондықтан курстың бағдарламасын құру, дәріс жүргізу сәтінде оқытушылар материалды таңдау, оларды ретпен білімгерге жеткізу, мәселені қою кезеңдерін жан-жақты ойластырып жүзеге асырулары тиіс. Ғылым әрқашанда қызықты. Тек материалды «тілге жеңіл, жүрекке жылы» күйде жеткізе білмеу ол пәнді құрғақ та қызықсыз етеді. Сондықтан білімгерді қызықтыра оқытып, оларды қолдай отыра, өз бетінше білім жинақтауға құштар – оқыту үрдісін жандандыра түседі.

Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы бойынша дәріс сабақтарының функциялары:

- мотивациялық: Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсының мазмұнына және өздерінің болашақ мамандықтарына білімгерлердің танымдық қызығушылықтарын қалыптастыру;
- бағдарлылық: Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсы бойынша ғылыми зерттеулердің негізгі бағыттарын түсінуді қамтамасыз ету;
- тәрбиелік: білімгерлерді қолданбалы есептерге, курсты оқу үрдісіне деген саналы көзқарасын, өз бетінше жұмыс жасауын және

өздерінің болашақ мамандықтарын жан-жақты игеруін қалыптастыру, студенттердің шығармашылық қабілеттерін арттыруға жағдай жасау.

Қорытынды

Математикадан қолданбалы бағыттағы таңдау курсының тиімділігін арттыру үшін: дәріс сабағын нақты және анық құрастыру, қолданбалы есептерді орынды тұжырымдау, студенттердің алған білімдеріне сүйенетін әдістерін қолдану; материалды түсінікті тілде мазмұндау, оны мазмұндау барысында қажетті көрнекі және қарапайым мысалдарды келтіру. Дәріс сабағында иллюстрацияларды, графиктерді, кестелерді, суреттерді және басқа да материалдарды көрсету үшін оқытудың мультимедиялық техно-логияларын қолданған дұрыс. Оның барысында оқытушы қарастырылып жатқан тақырыптың күрделілігіне және оқу бағдарламасында осы тақырыпқа бөлінген уақытына байланысты дәріс уақытын тиімді қолдануы міндетті.

Таңдау курсы бойынша дәріс сабақтарының жан-жақты және сапалы болуы көбінесе дәріс сабағында мазмұндалатын материалдың жақсы жасалған логикалық құрылысына және оларды зерттеуге, оқытушының қолданбалы есептерді зерттеу үрдісінде студенттердің ойында пайда болатын маңызды теориялық және практикалық сұрақтарына көңіл бөлу білігіне, есептен шыққан математикалық, қолданбалы сипаттағы қорытындыларды жасау білігіне байланысты.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасының Президенті Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына Жолдауы. «Төртінші өнеркәсіптік революция жағдайындағы дамудың жаңа мүмкіндіктері» 2018 жылғы 10 қаңтар. – URL: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakhstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevty-n-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylygy-10-kantar (қаралған күні: 20.02.2021).
2. Лесгафт П.Ф. Избранные педагогические сочинения. Сост. И.Н.Решетель. – М.: Педагогика, 1988. – 127 с.
3. Фирсов В.В. О прикладной ориентации курса математики. Углубленное изучение алгебры и анализа. Сост. С.И. Шварцбург, О.А. Боковнев. – М.: Просвещение, 1977.

4. Колягин Ю.М., Пикан В.В. О прикладной и практической направленности обучения математике // Математика в школе. – 1985.– № 6. – С. 14-17.
5. Терешин Н.А. Прикладная направленность школьного курса математики. – М.: Просвещение, 1990. – 60 с.
6. Садвакасова Р.А. Теоретико-методологические основы прикладной направленности обучения математике в средней школе: компетентностный подход: дис. ... док. пед. наук: 13.00.02 Астана, 2010. 305 с.
7. Дорофеев Г.В. Применение производных при решении задач в школьном курсе математики // Математика в школе. – 1980. – № 5. – С. 13-18.

References

1. Kazakstan Respublikasynyn Prezidenti N. Nazarbaevtyн Kazakstan halkyna Zholdauy. «Tortinshi onerkasiptik revolyuciya zhagdajyndagy damudyn zhana mumkindikteri» 2018 zhylygy 10 kantar [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan. «New development opportunities in the context of the Fourth Industrial Revolution» January 10, 2018]. Available at: https://www.akorda.kz/kz/addresses/addresses_of_president/kazakstan-respublikasynyn-prezidenti-n-nazarbaevtyн-kazakstan-halkyna-zholdauy-2018-zhylygy-10-kantar (Accessed: 20.02.2021).
2. Lesgaft P.F. Izbrannye pedagogicheskie sochinenija [Selected pedagogical essays]. Comp. I.N.Reshetel (Pedagogika, Moscow, 1988, 127 p.).
3. Firsov V.V. O prikladnoj orientacii kursa matematiki. Uglublennoe izuchenie algebry i analiza [About the applied orientation of the mathematics course. Advanced study of algebra and analysis] Comp. S.I. Schwarzburd, O.A. Bokovnev (Bilim, 1977, 215-239 p.).
4. Kolyagin Y.M., Pikan V.V. O prikladnoj i prakticheskoj napravlenosti obuchenija matematike [About the applied and practical orientation of teaching mathematics], Matematika v shkole [Math at school], 6, 14-17 (1985).
5. Tereshin N.A. Prikladnoye napravleniye shkol'nogo kursa matematiki [Applied orientation of the school mathematics course] (Prosveshcheniye, Moscow, 1990, 60 p.).
6. Sadvakasova R.A. Teoretiko-metodologicheskiye osnovy prikladnogo napravleniya obucheniya matematike v sredney shkole: kompetentnostnyy podkhod: diss. ... dok. ped. nauk: 13.00.02 [Theoretical and methodological foundations of the applied orientation of teaching mathematics in secondary school: competence approach: dis. ... doctor of pedagogical sciences: 13.00.02] (Astana, 2010, 305 p.).
7. Dorofeyev G.V. Primeneniye proizvodstvennykh zadach pri reshenii zadach v shkol'nom kurse matematiki [The use of derivatives in solving problems in the school course of mathematics], Matematika v shkole [Math at school], 5, 13-18 (1980).

К.М. Беркимбаев, Х.С. Абдуллаева

Международный казахско-турецкий университет имени Ходжа Ахмеда Ясави, Туркестан, Казахстан

Прикладная направленность в обучении математике

Аннотация. В статье рассмотрены основные направления реализации прикладной и практической направленности обучения математике. Растущая потребность в математических знаниях в различных сферах жизни человека является требованием сегодняшнего дня. Сегодня ученые, старшие и средние технические инженеры, а также квалифицированные специалисты в различных отраслях экономики должны уметь умело использовать математический аппарат в своей работе. Основные цели и задачи обучения прикладной математике определяются практикой. Спектр приложений математики как науки сегодня безграничен: в науке, технологиях, промышленности, образовании и многом другом. Поскольку математика широко используется в различных сферах жизни человека, важно преподавать прикладные аспекты этой науки в высших учебных заведениях. Следовательно, существует необходимость в

формировании математической грамотности, поскольку возрастает важность преподавания и обучения, основанного на умении использовать математический аппарат на практике. Будущие учителя должны получить необходимые знания, навыки и умения в прикладной и практической направленности преподавания математики в университете. Знания прикладной и практической математики пригодятся в дальнейшей работе студентов и в их профессии.

Ключевые слова: прикладная направленность, математическая модель, междисциплинарное общение, мышление, развитие.

K.M. Berkimbayev, Kh.S. Abdullayeva

Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University Turkistan, Kazakhstan

Applied orientation in teaching mathematics

Abstract. The article discusses the main directions of the implementation of the applied and practical orientation of teaching mathematics. The growing need for mathematical knowledge in various spheres of human life is a requirement today. Today, scientists, senior and middle technical engineers, as well as qualified specialists in various sectors of the economy must be able to skillfully use the mathematical apparatus in their work. The article determines the main goals and objectives of teaching applied mathematics by practice. The range of applications of mathematics as science is endless today: in science, technology, industry, education, and much more. Since mathematics is widely used in various spheres of human life, it is important to teach the applied aspects of this science in higher education. Consequently, there is a need for the formation of mathematical literacy, as the importance of teaching and learning based on the ability to use mathematical apparatus in practice increases. Future teachers should receive the necessary knowledge, skills, and abilities in the applied and practical direction of teaching mathematics at the university. Knowledge of applied and practical mathematics will be useful in the future work of students and in their profession.

Keywords: applied orientation, mathematical model, interdisciplinary communication, thinking, development.

Авторлар туралы мәлімет:

Беркимбаев К.М. – педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Абдуллаева Х.С. – **корреспонденция үшін автор**, PhD докторант, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті, Түркістан, Қазақстан.

Berkimbayev K.M. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

Abdullayeva Kh.S. – **Corresponding author**, Ph.D. student, Khoja Akhmet Yassawi International Kazakh-Turkish University, Turkistan, Kazakhstan.

А. Бахатхан
М.А. Кененбаева

Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан
(E-mail: aksaule_998@mail.ru, m-kenenbaeva@mail.ru)

Бастауыш сынып оқушыларына математика сабағында білім сапасын көтеру үшін топтық жұмысты ұйымдастыру әдістемесі

Аңдатпа. Бұл мақалада бастауыш сынып оқушыларының математика сабағында білім сапасын көтеру үшін топтық жұмысты ұйымдастыру әдістемесінің мәселесі қарастырылды. Оқушылардың білім сапасын арттырудағы топтық жұмыстың рөлі туралы айтылады. Топтық жұмыс арқылы әр оқушының өзін тану мүмкіндігін анықтауға жол ашылып, сабаққа деген ынтасының артуы практикада байқалғандығы нәтижесі сипатталған. Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында топтық жұмыстарды ұйымдастырудың артықшылықтары қарастырылған. Топтық жұмысты тиімді ұйымдастыру принциптері келтірілген. Топтық жұмыстың бастауыш сынып оқушыларына қандай пайдасы бар екені туралы мәлімет берілген. Оқушылар арасында топтық жұмыс жүргізу арқылы тұйық оқушылар мен оқуы төмен оқушылардан байқауға болатын өзгерістер, топта жұмыс істеудің оң әсерлері бар екені туралы жазылды. Жалпы топтық жұмысты ұйымдастыру арқылы білім сапсын көтеруге болатындығы зерттеліп, зерттеуден үзінді келтірілген.

Түйін сөздер: топтық жұмыс, математика пәні, бастауыш сынып, білім сапасы, оқыту, ұйымдастыру, әдістеме, оқушы мүмкіндігі.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-64-71>

Кіріспе

Қазақстан Республикасындағы білім беруді дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында «Жалпы білім беретін мектептерде ҚР-ның зияткерлік, дене бітімі мен рухани дамыған азаматын қалыптастыру, оның тез өзгеретін әлемде табысқа жетуін қамтамасыз ететін білім алудағы қажеттіліктерін қанағаттандыру, еліміздің экономикалық игіліктері үшін бәсекеге қабілетті адами капиталды дамыту» мақсаты қолға алынған. Осы сұранысты қамтамасыз ететін Кембридж бағдарламасы деп танылып отыр. Бағдарлама негізі топтық жұмыс [1].

Сыныпта топтық жұмысты ұйымдастырған кезде оқушы белсенділігі арттырылады. Әр оқушы топ мүшесі бола тұра өзінің топтағы орнын анықтай алады. Оқушы ынтымақтастығы нығаяды. Топтық жұмыс әр оқушының нақты іс әрекетін тудырады, бірлесе жұмыс жасауға үйренеді. Бірлескен топтық оқытудың негізгі түйіні әрбір топ мүшесінің өз ойын толық жеткізіп, басқамен де келісімге, бітімге қол жеткізуге болатыны.

Бастауыш мектепте математика пәнін жақсы, терең білетін, күнделікті сабақтағы тақырыпты толық қамтитын, оны оқушыға жеткізе алатын, әр түрлі деңгейдегі есептерді шығара білу іскерлігі, оқытудың дәстүрлі

және ғылыми жетілдірілген әдіс – амалдарын, құралдарын еркін меңгеретін, оқушылардың пәнге қызығушылығын арттыра отырып дарындылығын дамытудағы іздену – зерттеу бағытындағы тапсырмалар жүйесін ұсыну қазіргі заман талабы болып отырғаны мәлім.

Мәселе қою

Әлеуметтік өзгеріске енген, ақпараттар бойынша қарқынды дамыған еліміздің болашағы практикада қазіргі заман педагогтарының кәсіби іс-әрекетіне байланысты үлкен талаптарға сай келуін қажет етеді. Жаңартылған бағдарлама реформасындағы негізгі күн мәселесі белсенді оқыту арқылы, оқушыны ізденіске талпындыру. Оқушы ізденіс жағдайын өзі жеке ғана емес топпен талқылай отырып, шешім шығаруға бағыттау бүгінгі күн мәселесі болып отыр. Дәстүрлі білім беруге үйренген мұғалімдердің кәсіби дайындығы практикада қарама-қайшылықтарға келіп, іс-әрекеттерінде өзгерісті қажет етеді. Олардың ең бастысы:

- сабақта топпен жұмыс істеу барысында топ ішіндегі туындаған эмоционалды әрекет кезінде оқушылар арасында жағымды байланыс пайда болатындай ұйымшылдыққа тәрбиелеу;

- сыныптағы оқушылар арасында басқа топ мүшесімен диалог құру, сұрақтар қою, өзгені тыңдау, өзінің көзқарасын қорғау, бір-біріне көмектесу, басқа топтан қалмау бәсекелестігі орнап, қорытынды шығару дағдылары пайда болатын жағдай жасау.

Зерттеудің мақсаты

Бастауыш сынып оқушыларына математика сабағында білім сапасын көтеру үшін топтық жұмысты ұйымдастыру әдістемесін талдап, ұсыну.

Зерттеудің міндеттері

- сыныптағы топтық жұмыстың пайдалы жақтарын ашып көрсету;
- кіші мектеп жасынан бастап 1 – сыныптан бастап топтық жұмысқа дағдыландыру;

- оқушының сабаққа деген белсенділігін арттыру үшін, оқу үдерісінде топтық жұмысты пайдалану.

Тарих

Бастауыш сынып жасы – бұл айналадағы өзге әлемді баланың өз бойына сіңіре бастау, білім жинақтау, осыларды басымдылықпен игеру кезеңі болып табылады. Аса бір маңызды өмірлік функцияны табысты орындау баланың өзіне тән бейімділігінің осы жаста қалыптасуына қолайлы жағдай жасайды, яғни, ол мынадай бейімділіктер: адамның беделіне зор сеніммен қарауы, кездесетін барлық жағдайларды тез қабылдап, оған тез әсерленгіштігі, аңғал да ойын баласының қарым – қатынасы [2, 48 б].

Қазіргі заманда топтық жұмысты дұрыс ұйымдастыру проблемасын шешумен елімізде, шетелдерде көптеген ғалымдарымыз айналысуда. (В.К. Дьяченко, Х.Й. Лийметс, А.В. Петровский, Г.Г. Кравцов, Г.А. Цукерман, Т.А. Матис, Д.И. Фельдштейн, Й. Ломпшер, А.К. Маркова, Л.М. Фридман, Е.В. Коротаева, В.Н. Соколов, Т.Н.Ищенко; Ә.Б.Ақпаева, Б.А.Тұрғынбаева, Назарбаев Зияткерлік институты оқытушылары және т.б.)

Білім беруді меңгерту мақсатында құрылған «топ» дегеніміз не? Топ – ортақ мақсатқа жету үшін құрылған адамдар тобы. «Топтық жұмыс» термині-өзара іс-әрекет жасалып, соңғы нәтижеге немесе мақсатқа жетуге бағытталған іс – әрекеттің құрылымы.

Білім негізі бастауышта болғандықтан, оқушыларды кіші жасынан бастап топпен жұмыс істей білуге үйрету қажет. Топтық жұмыстың мақсаты - оқыту мен оқу тәсілдері арқылы мәселелерді шешу, тапсырмаларды орындау барысында оқушылар тобының бірлесіп жұмыс істеуі.

Бастауыш мектептен бастап оқушыны топпен жұмыс істеуге дағдыландырсақ, онда топта жұмыс жасауда оқушылардың бойында мынадай қасиеттерді қалыптастыра аламыз. Олар: мұқият тыңдай білу; күшті жетекшілік қасиеттер; тиімді байланыс орна-

ту; міндетті тең бөлісу; бірігіп жұмыс жасауға ұмтылу; алға қойылған мақсаттар мен міндеттерге жету жолы.

Топтық жұмысты ұйымдастыруда біз алдымызға жеке шешуге болатын тапсырмаларды емес, анағұрлым күрделі тапсырмаларды топ болып шешуді көздейміз.

Оқушылармен топтық жұмысты ұйымдастырудың артықшылықтары:

- Берілетін білім мазмұны көлемі мен оларды түсіну қажеттілігі артады;
- Ұжыммен оқытуға қарағанда, топпен жұмыс жаңа ұғымдарды, түсініктерді, дағдыларды қалыптастыруға аз уақыт жұмсалады;
- Сыныптағы оқушылардың танымдық белсенділігі мен шығармашылықпен жұмыс істеуі артады;
- Оқушылардың өзара қарым-қатынасы жақсартады;
- Өзіне сын көзбен қараушылық артады, сыныптастарымен жұмыс істеп үйренген оқушы өзінің қабілетін дұрыс бағалай біледі және жақсы бақылай алады. Өмірге қажетті дағдыларға үйренеді;
- Оқушылардың ой ұшқырлығы пайда болады, бір-біріне деген сенімі артады;
- Оқушы өзінің топта орындалып жатқан жұмыстың маңызды екенін, өз үлесін қосып жатқанын сезінеді;
- Басқа топтардың жұмыстарын тыңдап олардың мүмкіншіліктерін салыстырады;
- Бақылаудың нәтижесінде өте тұйық және көшбасшы оқушылар анықталады [3, 5 б].

Мұғалімдер кіші мектеп жасынан бастап оқушылардың математикалық танымдық дағдыларын дамытуға ықпал ету үшін, өз іс – әрекеттерін жоспарлауда, оқушыларды қалай оқу керектігіне үйрету дағдыларын дамыту үшін жағдай жасауға үйренеді. Көбінесе, мұғалімдерде жаратылыстану пәндерінде бастауыш сынып оқушыларында белсенді тыңдау, оқу дағдыларын дамытуға тапсырма таңдауда қиындықтар кездеседі. Сол үшін де, оқыту мен оқуда жаңа тәсілдерді қолданады: сабақта топтық жұмыс істеу түрлерін тиімді қолдану жемісін бере бастайды.

Талқылау

Жалпы қай пән болса да, оның ішінде математика сабағындағы топтық жұмыс үшін тапсырмалар алдын ала таңдалады, оқушыларды белгілі бір тапсырманы орындауға көбірек бағыттады. Ұштастыра келе, топта оқушылардың ойлау қабілетін, сөйлеу тілін дамыту мақсатында Б.Блумның сұрақ қою өлшемін жиі пайдаланамыз. Олар жеңілден ауырға, қарапайымнан терең ойлауға жетелейді. Осындай сұрақтар қойылған кезде, көшбасшылыққа бейім, озат оқушылар топтың басқа мүшелерімен ынтымақтастықта қарым-қатынас орнатып, шығармашылықпен жұмыс жасайды. Топта оқушылардың сөздік қорын дамыту барысында топ мүшелері сөздіктерді жиі пайдаланады. Қазіргі біздің аймақ оқушыларының көбіне орыс тілге бейімділігін ескере отырып, сабақта топтық жұмыстарды ұйымдастыру арқылы баланың пән бойынша тілін және сөздік қорын дамыту және оқушылардың сабаққа белсенділігін арттыра отырып, сапалы білім беру жағдайларын зерттедік. Жас ұрпаққа білім беруші кез-келген мұғалімді мазалайтын бір сұрақ ол – ой үлгерімі төмен оқушының сабақ үлгерімін көтеру. Мұндай оқушының білімін көтеру үшін көп уақытқа дейін ол оқушымен тек жеке жұмыс атқарған болатынбыз. Бұл жеке дара жұмыс мұндай оқушыға қиындық тудыратынын практикада байқадық. Бұл қиындықты жеңу үшін ол оқушымен топпен жұмыс жасау арқылы, тапсырмаларды бірлесіп атқару кезінде ол оқушыға да өзінің жауапкершілігін сездіре отырып топқа тартуды жөн көрдік. Топпен жұмыс істей бастағанда ол оқушы бойында реттелу болды. Осы орайда топтық жұмыс жасаудың, оқытудың пайдасы туралы Ибн Сина Әбу Әли Хусейн Ибн Абдолла (980-1037) [4] айтқаны есіңе түседі: «Егер бала жалғыз оқып, сыныптастары жоқ болса, бұл оқытушы мен үйретушіге ортақ қынжылыс болмақ. Сондықтан ең жақсысы - балалар оқу тәрбие үдерісінде үлгілі мінезге бір-бірінен үйренетін оқытуды ұйымдастыру» деген еді.

Бастауыш сынып математикасын оқыту барысында топтық жұмысты ұйымдастыруда берілетін тапсырмалардың дұрыс таңдалуы ерекше орын алады. Мысалы: үш тоқа бөлген кезде, олар кез-келген тәсілмен бөлінеді. Қай топта қандай оқушылар отыратынын алдын-ала болжау қиын. Тапсырманы таңдауда жеңілден күрделіге қарай тапсырмалар беріледі. Оқушылар топқа бөлініп отырған сәтте топтың педагогикалық-психологиялық ерекшеліктерін тез арада анықтай қоюға тырысамыз. Карточкадағы деңгейлік тапсырмалар топ ерекшеліктеріне қарай беріледі. Карточкадағы 1- тапсырма жеңіл болғанымен әр топқа бірсарынды тапсырма берілмейді. 3- тапсырма күрделірек болғанымен тағы да топ ерекшелігін ескере отырып, күделірек тапсырмалардың өзін сараптай отырып беруге тырыстық. Бұл зерттеу бір күнде бола қоймайтындықтан, нәтижеге бағытталған білім беруді көздей отырып, топпен жұмысты сәтті ұйымдастыру жолдарын іздестіріп, сәтті өткізуді дағдыға айналдырып отырдық. Әрине ұйымдастырған жұмыстарымыз кейде өз ойлағанымыздай болмай жатады. Оның себептерін ескере отырып, келесі жолы проблема шешімін табатындай басқа әдіс-тәсілдер қолданамыз.

Дегенмен нәтижесінде зерттеуіміз бойынша аз да болса оқушылардың белсенділігі сабақта төмен көрсетіп жүрген оқушының бойындағы ашылмаған жаңа қырлары көріне бастағанын байқадық. Серпіліс басталған мұндай оқушыға сыныптастары басқа көзбен қарай бастайды. Топ өзінің ережесін шығара отырып оны орындауға тырысады. Олардың бойларында қалыптастырушы бағалау кезінде басқа топтардан қалмау керектігі туралы, білімін көрсету, мақсатқа жету туралы бәсекелестік пайда болғанын байқадық. Сынып оқушылары арасында топтық, ынтымақтастық атмосфера туа бастады. Топ ішінде шешілмейтін мәселе болмайтынын оқушылар түсіне бастады. Әр оқушыда танымдық түрткі пайда болып, оқуға деген қызығушылық туады. Оқушы үнемі бір топта қана жұмыс істемей, әр сабақта топ құрамы өзгеріп отыру оқушылар арасында ынты-

мақтастыққа жол ашатындығын практика дәлелдеді. Яғни, сабақ үстінде құрылатын топ барлық сабақ бойында тек сол оқушылардан ғана тұрмауы керек, әр сабақ сайын басқа оқушылармен ауысып отырғаны тиімді.

Топпен жұмыс істеу барысында топ ішіндегі туындаған эмоционалды әрекет кезінде оқушылар арасында жағымды байланыс пайда болады. Олар өзге оқушыларды да түсінуге тырысады. Оқушылар арасында басқа топ мүшесімен диалог құру, сұрақтар қою, өзгені тыңдау, өзінің көзқарасын қорғау, бір-біріне көмектесу, басқа топтан қалмау бәсекелестігі орнап, қорытынды шығару дағдылары пайда болатындығын көрдік.

Педагог ғалымдардың зерттеулері бойынша топпен жұмыс жүргізудің екі түрі практикада зерттелді. Олар 1. Бірыңғай топтық жұмыс. 2. Сараланған топтық жұмыс.

Зерттеу барысында Эстондық ғалым Х.И. Лийметс ұсынған топтық жұмыстың төмендегідей принциптерін басшылыққа алдық:

- Сынып оқушылары 3 немесе 6 адамнан топқа біріктірілуі керек.
- Әр топ бірыңғай тапсырмаларды немесе сараланған тапсырмаларды алып жұмыс жасайды.
- Топ ішінде «көшбасшы», «спикер» «сараптамашылар», «уақыт есептеушілер» жұмыстарын бөліп алады.
- Тапсырмаларды орындау арқылы топ мүшелері бір бірімен пікір алмасады, бірін бірі бағалайды [5, 7 б.].

Оқу бітіріп барған соң маған 1 сыныпты берді. Ғылыми зерттеу барысында мен 1- сыныпта мұғалім болып жұмыс істей бастағанда, топтық жұмысты дұрыс таңдағанымды түсіндім. Себебі, барлық оқушылар қызығушылықпен белсенділік танытты. Кейбір оқушылар алғашында өздеріне сенімсіздікпен қарады. Алайда, келесі сабақта олар достарының іс-әрекеттерін бақылап, еліктеушілік пайда болып, қызығушылық білдірді.

1 сынып оқушыларымен алғашқы кезеңде топтық жұмыс бірден өз жемісін бермейді. Оның себептері көп. Математика сабағында топтық жұмыс тапсырмалары 1- сынып оқушылары үшін күрделі емес және олар-

ды оқушылардың жасына сәйкес беруге тырыстық. Мысалы, 1- сыныпта математика сабағында «Кеңістік фигуралары», «Жазық фигуралар және олардың модельдері» тақырыбын өткен кезде әр топқа жұмсақ және қатты қағаздарды пайдалану арқылы жазық фигуралар моделінен жан-жануарларды құрастыру және ермексаз бен шиді пайдалану арқылы кеңістік фигура жасау тапсырмасы берілді. Мысалы: пирамида, конус, тік бұрышты параллелепипед, текше, шар, дөңгелек, үшбұрыш, шаршы, тіктөртбұрыш фигураларының үлгілерін жасауды ұсындым. Сондай ақ «Нүктелі қағаздағы фигуралар моделі» [6, 58 б.] тақырыбын бекіту барысында әр топқа ұсынылған нүктелі қағаз көмегімен жазық фигураның моделін жасауға тапсырмалар берілді. Олардан композиция құра тапсырмасын орындау барысында әр топтағы оқушылардың бірлігі, белсенділігі, бәсекелестігі ерекше байқалды. Бұл тапсырманы барлық топ оқушылары бірлесе отырып, дұрыс орындап шықты. Мектепке алғаш келген оқушылардың бәсеңдестігі, ұяңдығы, ойын баласының сабаққа деген ынтасының төмен-

дігі байқалғанымен, осындай топтық жұмыстарды ұйымдастыру арқылы оқушылардың сабаққа деген ынтасы артқандығы сезілді.

Қорытынды

Қорыта келе, оқушыларды кіші мектеп жасынан бастап, топқа бөліп оқытқанда оқушылардың талпынысы артады, әр оқушы өзін жеке керекті тұлға ретінде сезінеді және өз үлесін қосуға талпынатындығын практика дәлелдеді. Топтағы бір-біріне көмегі, қолдауы, бірлескен жұмыстары өз нәтижесін беретіндігін байқадық. Бір адамның айтқанынан гөрі бірнеше адамның айтқаны есінде тез жаталады. Топтық жұмыс оқушы белсенділігін арттыруда үлкен жетістікке жеткізетіндігін практика дәлелдеді. Сонымен қатар оқушылардың математика пәнінен білім сапасының артуына септігін тигізеді. Бастауыш сынып оқушыларына математика сабағында білім сапасын көтеру үшін топтық жұмысты дұрыс ұйымдастырудың орны ерекше екендігіне көз жеткіздік. Яғни оқушылардың қызығушылығы артып, білім сапасы жоғарлағанын байқадық.

Әдебиеттер тізімі

1. 2020 – 2025 жылдарға арналған білім беруді және ғылымды дамытудың мемлекеттік бағдарламасы. – URL: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988> (қаралған күні: 5.02.21).
2. Бакиров К.А., Намысова Г.А., Аушева И.У., Шаримова А.Г., Ғабдоллақызы Б., Байкенова Б.А. Мұғалімге арналған нұсқаулық: екінші (негізгі) деңгей / - Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері», ДББҰ, Педагогикалық шеберлік орталығының баспасы, үшінші басылым, 2014. – 292 б.
3. Жартынова Ж. «Интерактивті оқыту әдісін қолданып сабақты жоспарлау және басқару». - Алматы, 2014.
4. Ибн Сина. – URL: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (қаралған күні: 5.02.21).
5. «Педагогикалық диалог» ақпараттық-әдістемелік журнал «Назарбаев Зияткерлік мектептері», ДББҰ, Педагогикалық шеберлік орталығы, 2015.
6. Жақыпова Г.Ш., Орехова Н.В. және т.б. Математика: жалпы білім беретін мектептің 1-ші сыныбына арналған оқулық. – Астана: «Назарбаев Зияткерлік мектептері», ДББҰ, 2 бөлім, 2016.

Referenes

1. 2020 – 2025 zhyldarga arналған bilim berudi zhane fylymды damytudyn memlekettik bagdarlamasy [The State Program for the development of Education and Science for 2020 – 2025]. Available at: <https://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1900000988> (Accessed: 5.02.21).

2. Bakirov K. A., Namysova G. A., Ausheva I. U., Sharimova A. G., Gabdollakyky B., Baikenova B. A. Mugalimge arnalgan nuskaulyk: ekinshi (negizgi) dengei [Teacher's guide: Second level] (Nazarbayev Intellectual Schools. Publishing house of the Center of Pedagogical Excellence, DBBU, Publishing house of the Center of Pedagogical Excellence, third edition, Astana, 2014, 292 p.).
3. Zhartynova Zh. Interaktivti okytu adisin koldanyp sabakty zhosparlau zhane basharu [Lesson planning and management using interactive teaching methods] (Almaty, 2014).
4. Ibn Sina [Ibn Sina] – Available at: https://kk.wikipedia.org/wiki/%D0%98%D0%B1%D0%BD_%D0%A1%D0%B8%D0%BD%D0%B0 (Accessed: 5.02.21).
5. Pedagogikalyk dialog akparattyk-adistemelik zhurnal [Pedagogical dialogue information methodical magazine]. Nazarbayev Intellectual Schools, DBBU, Center of Pedagogical Excellence, Astana, 2015.
6. Zhakypova G.Ch., Orekhova N. B. at.al. Matematika: Zhalpy bilim беретin mekteptin 1 – synybyna arnalgan okylyk [Mathematics: textbook for the 1st grade of secondary school]. 2nd edition. Nazarbayev Intellectual Schools, DBBU, Astana, 2016).

А. Бахатхан, М.А. Кененбаева

Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан

Методика организации групповой работы для повышения качества образования на уроках математики для учащихся начальных классов

Аннотация. В статье рассматривается вопрос о методике организации групповой работы по повышению качества обучения математике младших школьников. Обсуждается роль групповой работы в повышении качества знаний учеников. Посредством групповой работы можно определить способность каждого ученика к самопознанию, а результаты повышения мотивации к учебе описываются на практике. Рассмотрены преимущества организации групповой работы при обучении математике в начальной школе. Приведены принципы эффективной организации групповой работы. Предоставляется информация о преимуществах групповой работы для учащихся начальной школы, об изменениях, которые можно наблюдать у замкнутых учеников и учеников с низкой успеваемостью через групповую работу, описан положительный эффект работы в группах. Изучена возможность повышения качества обучения за счет организации групповой работы и приведены отрывки из исследования.

Ключевые слова: групповая работа, математика, начальная школа, качество образования, обучение, организация, методология, возможности учащихся.

A. Bakhatkhan, M.A. Kenenbaeva

Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

Methods of organizing group work to improve the quality of education in mathematics lessons for primary school students

Abstract. The article discusses the question of the methodology for organizing group work to improve the quality of teaching mathematics for younger students. The article discusses the role of group work in improving the quality of students' knowledge. Through group work, there can be determined the ability of each student to self-knowledge. The article describes the results of increased motivation for learning in practice. The article considers the advantages of the organization of group work in teaching mathematics in primary school. The article presents principles of effective organization of group work. The article provides information on the benefits of group work for elementary school students and changes that can be observed in withdrawn and low-performing students through group work among students, positive effects of group work. The article explores the possibility of improving the quality of education through the organization of group work. There are provided excerpts from the study.

Keywords: group work, mathematics, primary school, quality of education, teaching, organization, methodology, student opportunities.

Авторлар туралы мәлімет:

Бахатхан А. – корреспонденция үшін автор, 1-ші курс магистранты, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қаласының № 38 негізгі жалпы білім беру мектебінің бастауыш сынып мұғалімі, Қазына көш., 18, Павлодар, Қазақстан.

Кененбаева М.А. – педагогика ғылымдарының кандидаты, профессор, педагогика жоғары мектебі профессоры, Павлодар педагогикалық университеті, Достоевский көш., 38/1, Павлодар, Қазақстан.

Bakhatkhan A. – Corresponding author, The 1st year Master's degree student, Pavlodar Pedagogical University, Primary school teacher 38 of the basic secondary school of Pavlodar, Moiylly, 18 Kazyna str., Pavlodar, Kazakhstan.

Kenenbaeva M.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Higher Pedagogical School, Pavlodar Pedagogical University, 38/1 Dostoevski str., Pavlodar, Kazakhstan.

Н. Белесова, Г. Наби
А. Абибулаева, Н. Албытова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: gulzi_nabi@list.ru, linni@mail.ru, asyoka93@gmail.com, Nalbytova@mail.ru)

Чувство юмора как адаптивный копинг-конструкт социального и эмоционального интеллекта молодежи в условиях чрезвычайного положения Республики Казахстан

Аннотация. В статье рассматривается социальная роль чувства юмора как инструмента разрешения эмоционального конфликта индивидуума молодого человека в кризисной ситуации. В условиях сложившегося чрезвычайного положения важно отметить панические настроения и стрессовое состояние населения. Авторами было проведено констатирующее исследование среди казахстанской молодежи. Представители молодежи были выбраны в качестве респондентов, так как эта категория наиболее мобильна и вместе с тем эмоциональный и социальный интеллект молодых людей находятся в стадии развития. Было предположено, что чувство юмора является адаптивным конструктом социального и эмоционального интеллекта молодежи в период введения режима чрезвычайного положения в Республике Казахстан. В анкетировании участвовало 881 человек из 17 регионов страны. В ходе анализа было выявлено, что 84,3% респондентов считают, что чувство юмора – эффективный инструмент в облегчении напряжения. Была выявлена социальная ценность юмора при эскалации сценария чрезвычайного положения. В статье анализируются проявление и реализация копинг-стратегии в условиях чрезвычайного положения как показатель достаточного или недостаточного уровня развития социального и эмоционального интеллекта молодых людей.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, чувство юмора, социальный интеллект, копинг-конструкт, молодежь.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-71-83>

Введение

Всемирная организация здравоохранения 30 января 2020 года объявило о чрезвычайной ситуации, сложившейся в мире в связи со вспышкой COVID – 19, а 11 марта 2020 данную ситуацию обозначили как пандемию [1]. Указом Президента Республики Казахстан от 15 марта 2020 года № 285 «О введении чрезвычайного положения в Республике Казахстан» в стране было введено чрезвычайное положение:

«в целях защиты жизни и здоровья граждан».

Кризисная ситуация при неэффективном подходе может привести к социальной депрессии [2, с.482-483], что создаст негативный выход и последствия чрезвычайного положения. Однако последние исследования многих зарубежных авторов [Лазурас, Фолкман, и другие] о поведении людей в чрезвычайной ситуации привели к выводу о том, что массовое поведение оказывается осознанным, не

поддающимся панике (как это утверждалось некоторыми учеными ранее), и к тому же больше подвержено состраданию и взаимопомощи. Отдельные случаи возникновения панических настроений, как было установлено научными исследованиями, купировались самими участниками чрезвычайной ситуации [3, с.157].

Кризисная ситуация способна катализировать процесс личностного развития в том случае, если кризис будет преодолен позитивно, отмечают в своем научном труде такие ученые, как Ахмадулина Р.А., Абитов И.Р. [4, с.693-706]. В этом контексте ни один житель страны не должен выступать как пассивный наблюдатель чрезвычайного положения в ситуации ожидания, в его интересах выбрать в системе ценностных ориентаций позитивные копинг-стратегии, способствующие формированию новых парадигм и структур для конструктивного взаимодействия между участниками чрезвычайного положения.

Материалы и методы

С 12 по 16 апреля 2020 года было проведено констатирующее исследование (запущена анкета на определение уровня совладания юмором) среди казахстанской молодежи во время чрезвычайного положения во всех 17 географических локациях страны. Данное исследование было проведено с помощью электронного инструмента: в формате онлайн Google form. Это связано с невозможностью контакта офлайн во время пандемии. Генеральная совокупность респондентов составила 881 человек по всему Казахстану. Данные анкет были обработаны в той же системе Google form.

Метод теоретического анализа был выбран для работы с теоретическими ресурсами на тему исследования, который дал возможность проанализировать ключевые определения по теме работы, такие, как «эмоциональный интеллект», «чувство юмора», «социальный интеллект», «копинг-конструкт», «молодежь». Метод анализа также был применен и при составлении стратегии исследования, и ее реализации. Проектный метод был выбран для

достижения целей исследования, которые отличаются инновацией и столкновением респондентов с неизвестной ранее чрезвычайной ситуацией. Два названных метода способствовали систематизации деятельности по проведению научного исследования, разбивке его на различные ступени. Также был применен сравнительный метод, который был необходим в процессе описания результатов исследования. Все это предоставило возможность реализовать обработку приобретенных результатов, их качественное толкование, формулировку общих результатов изучения и установить перспективу последующего исследования.

Основная часть

Многие исследователи отмечают, что сама природа чрезвычайного положения обусловлена многочисленными стрессогенными ситуациями [5, с.54-59], различными видами страха как за собственную жизнь и здоровье, так и за близких. В этот период может развиваться синдром эмоционального выгорания, который характеризуется негативной реакцией организма человека на эмоциогенные и социогенные нагрузки, которые обусловлены изменениями в сфере коммуникации, различного рода дисбалансами, прямыми и латентными внутриличностными и межличностными конфликтами [6]. Ряд ученых предполагает, что физическое здоровье и условия жизни напрямую влияют на психическое состояние человека. В то же время существует доказанная исследованиями концепция, что критерием здоровья тела является здоровая психологическая сфера и позитивное мышление [7, с.55-67].

Аспекты позитивного мышления в реальной жизнедеятельности выражаются в копинг-стратегиях. Копинг-стратегии (исследования копинг-поведения и копинг-стратегий (Лазурас Р., Фолкман С, Дж. Амирхан, Н.А. Сирота, В.М. Ялтонский, Р.М. Грановская и др.) – это стратегии совладания со стрессом, которые предполагают самостоятельные намерения и конкретные действия со стороны

индивида для изменения неблагоприятной ситуации. Значительное влияние на выбор копинг-стратегии человека влияет его собственная базовая шкала ценностей, локус контроля, способность к экстраполяции (интуиции), чувство юмора и другие ресурсы. Некоторые ученые (Лужбина Н.А., Ральникова И.А., Васильева Е.В., Любимова О.М) добавляют в этот список эмоциональный интеллект [8], авторы считают, что и социальный интеллект представляется возможным ввести в выше обозначенный перечень.

Особенности социального и эмоционального интеллектов были описаны в концептуальной модели Рувен Бар-Она в 1982 году. Дж. Мейр и П. Саловей, два профессора из США, в конце XX столетия впервые предложили термин «эмоциональный интеллект», определив его как способность «понимать других и действовать или вести себя мудро по отношению к окружающим». Существуют теории эмоционального интеллекта (J.D. Mayer, D. Caruso, P. Salovey, Д.В. Люсин, Д.В. Ушаков). Даниел Гоулман, автор книги «Emotional Intelligence: Why It Can Matter More than IQ» (1995 г.), определил эмоциональный интеллект как набор навыков, включающих контроль эмоциональных порывов (импульсов), самомотивации, эмпатии и социальной компетенции в межличностных взаимоотношениях [9, с.3].

Такие ученые, как Э.Торндайк и Ч. Хант в начале того же века предложили термин «социальный интеллект», который обозначает «дальновидность в межличностных отношениях» [10]. Г. Олпорт считал, что социальный интеллект – это «социальный дар», который способен «обеспечивать гладкость в отношениях с людьми, продуктом которого является социальное приспособление, а не глубина понимания» [11, с. 345]. Важность социального интеллекта для адаптации в обществе (в ситуации, в том числе) подчеркивали и Э. Торндайк, и Г.Олпорт.

Значение человеческих эмоций для построения внутриличностных и межличностных отношений подчеркивал в своих трудах С.Л. Рубинштейн: «Человек действуя, не только производит те или иные изменения в при-

роде в предметном мире, но и воздействует на других людей и сам испытывает воздействия, идущие от них и от собственных действий и поступков, изменяющих его взаимоотношения с другими; он переживает то, что с ним происходит и им совершится; он относится определенным образом к тому, что его окружает» [12, с.551].

И социальный, и эмоциональный интеллекты являются необходимыми человеку для создания и развития коммуникативных связей. При этом эмоциональный интеллект больше направлен на способность распознавать и управлять своими и чужими эмоциями, а социальный интеллект направлен на способность распознавать и управлять различными ролями, которые играет сам субъект и его окружение в зависимости от определенной ситуации и потребностей.

В ситуации чрезвычайного положения копинг-стратегии являются основным фундаментом для развития позитивного сценария событий в жизни каждого человека и соответственно всего общества. Проявление и реализация копинг-стратегий в условиях чрезвычайного положения является показателем достаточного или недостаточного уровня развития социального и эмоционального интеллекта людей. В ходе эмпирического исследования, проведенного в Тверском государственном университете, было установлено, «что человек, находящийся в состоянии сниженного эмоционального тонуса, с повышенной психической истощаемостью и аффективной лабильностью, утратил интерес и позитивные чувства к окружающим, не способен устанавливать конструктивные отношения с людьми, стремиться эмоционально дистанцироваться» [13].

По классификации Э. Хейма, [14, с.8-17] различают адаптивный (стратегия оптимизма), относительно адаптивный (стратегия протеста и пассивности) и неадаптивный (стратегия самообвинения, агрессивности и подавления эмоций) варианты копинг-стратегий. Адаптивный вариант копинг-стратегии есть конструктивный способ переосмысления трудной ситуации, возможность совладания

с проблемой, нахождение в ней позитивных аспектов и формирование стратегии оптимизма. В этом контексте наличие чувства юмора, на наш взгляд, выступает основополагающим конструктом социального и эмоционального интеллекта.

Исцеляющее и благотворное влияние чувства юмора, смеха, шуток подчеркивалось в трудах многих философов, поэтов, ученых. Абай, великий казахский поэт, писал следующее: «Настоящий смех – редкое достояние. Смех – это показатель трудностей и радостей жизни человека... Смех требует высокого сознания. Смех – это подарок Создателя, один из драгоценных даров. Человека, говорят, можно узнать по делу, слову, я бы добавил, и по смеху тоже. Смех – зеркало человека. Язык смеха тайный и загадочный. Смехом освещается характер человека» [15, с.222-223]. Исследователь Т. Кожакеев, отмечая особое отношение Абая к юмору, передает еще одно его определение смеха и шуток: «Юмор включает намерение посмеяться, но чаще без злобы и грубой насмешки» [16, с.720].

В ситуации чрезвычайного положения приходится расставаться со многими стереотипами, искать новые идеи, строить по-новому жизнь. Вот что пишет об этом Эдвард де Боно, исследующий латеральное мышление: «В нашем сознании – в этой своеобразной системе накопления данных – расположение информации, такой, как концепции и идеи, не соответствует максимальному уровню использования доступных сведений. ... нередко существует какой-то иной путь расположения доступной информации. Это означает, что возможен и переход к этому иному расположению. Обычно такой переход происходит внезапно. Если он носит временный характер, то рождает чувство юмора. Если переход постоянен, то в дело вступает интуиция. Примечательно, что интуитивное озарение часто вызывает у окружающих смех, хотя в самом решении и нет ничего забавного....»

В каждой из приведенной ситуации (шутки - прим. авторов) у нас возникают определенные ожидания. Затем, совершенно неожиданно для нас, они не сбываются, но мы в тот же

момент видим, что непредвиденное развитие событий оказывается еще одним способом организации информации. Чувство юмора и интуиция характерны для такого типа системы обработки информации. Намеренно их вызвать очень сложно» [17, с.39-40].

О социальности юмора и его роли в построении социальной коммуникации, а следовательно, и в развитии социального и эмоционального интеллекта, свидетельствуют многие научные исследования современности [18, с.1-2]. Социальная ценность юмора при эскалации сценария чрезвычайного положения заключается в том, что он позволяет человеку: сохранять воодушевленное лидерство; разрешать конструктивным способом конфликты (в рассматриваемом аспекте, как правило, в семье в режиме объявленного карантина); выражать собственные эмоции в позитивном формате; строить и развивать конструктивные эмоциональные и социальные коммуникации; снимать стресс, как у себя, так и у окружения; актуализировать личные ресурсы; снижать серьезность сложившейся ситуации; проявлять оптимизм и влиять этим на окружение; сохранить витальные ресурсы, снизить психологическое напряжение; перейти в позицию наблюдения, абстрагируясь от тревоги и фрустрации.

Введение режима чрезвычайного положения стало для многих юношей и девушек первым серьезным глобальным социальным вызовом (например, как природные катаклизмы, стихийные бедствия и т.д.), ограничившим их движение, социальную и иные виды активности, а также сам фактор пандемии добавил тревожного напряжения и стал стрессогенной ситуацией. Закон Республики Казахстан «О государственной молодежной политике» от 9 февраля 2015 года № 285-V ЗРК, в главе 1, пункт 3 определяет, что «молодежь – это граждане Республики Казахстан от четырнадцати до двадцати девяти лет».

В рамках проведенного нами исследования казахстанские юноши и девушки должны были отреагировать на следующие вопросы:

- Я часто теряю чувство юмора в трудной ситуации.

- Я часто обнаруживаю, что мои проблемы значительно уменьшаются, когда я стараюсь найти что-то смешное в них.

- Я обычно стараюсь сказать что-то смешное, когда я в напряженной ситуации.

- Вряд ли чувство юмора способно облегчить мою жизнь.

- Я часто чувствую, что если бы возникла ситуация, плакать мне или смеяться, то я бы лучше смеялся.

- Обычно я могу найти над чем посмеяться или пошутить, даже в трудных ситуациях.

- Благодаря опыту я знаю, что юмор – это часто очень эффективный способ справиться с проблемами.

Обратная связь респондентов на данные вопросы была распределена по следующим возможным ответам:

- согласен;

- скорее согласен, чем не согласен;

- скорее не согласен, чем согласен;

- не согласен.

Гипотеза: чувство юмора является адаптивным конструктом социального и эмоционального интеллекта юношей и девушек в период введения режима чрезвычайного положения в Республике Казахстан (связанного с пандемией COVID -19 в мире)

Всего в анкетировании приняли участие 881 человек. Как видно на диаграмме (рис.1),

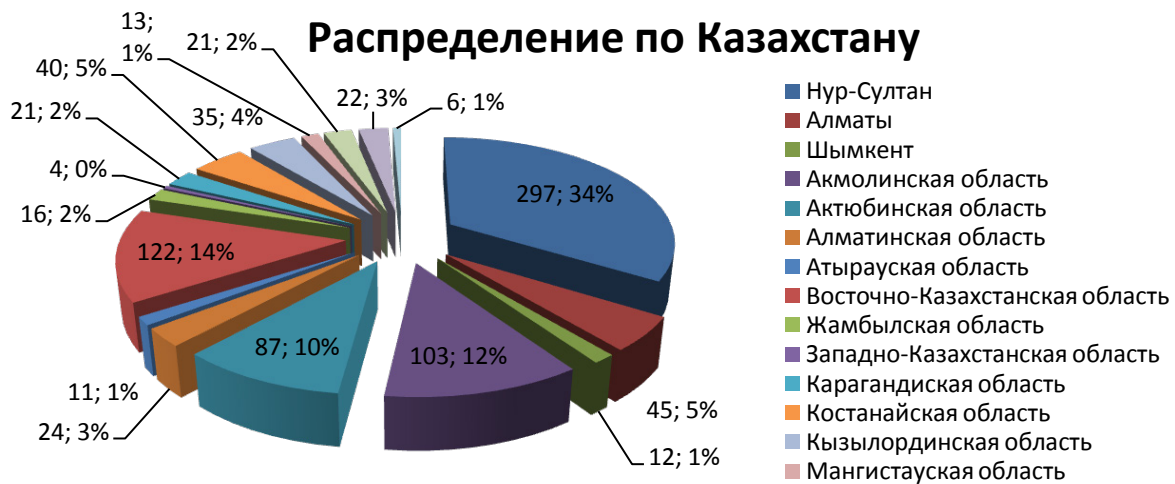

Рисунок 1. Распределение респондентов по географическим локациям

Возраст респондентов

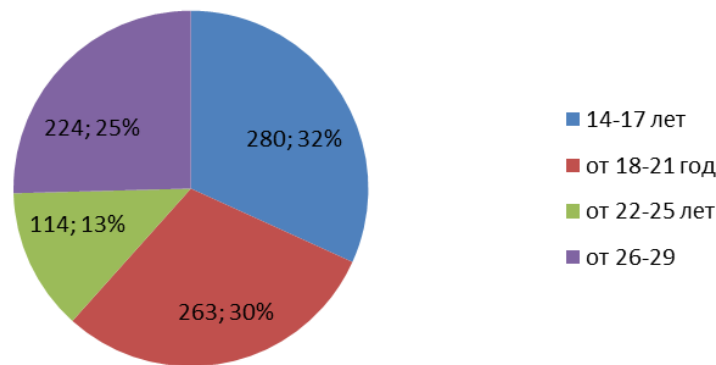

Рисунок 2. Показатель распределения по возрасту респондентов

констатирующее исследование охватило все 17 важных географических локаций Казахстана: г. Нур-Султан, Алматы, Шымкент, а также все области страны. Максимальное участие проявила столичная молодежь, показатель – 34%, на минимальной отметке оказалась Западно-Казахстанская область – 0,5%. Это может быть связано с тем, что карантин как следствие введения чрезвычайного положения был введен вначале в гг. Нур-Султан и в Алматы. Столичная молодежь уже имела на момент анкетирования определенный опыт нахождения в условиях карантина.

В исследовании приняли участие представители всех возрастных групп (рис.2):

1) от 14 до 17 лет, 2) от 18 до 21 года 3) от 22 до 25 лет 4) от 26 до 29 лет. Самыми активными оказались юноши и девушки, входившие в возрастную группу от 14 до 17 лет, их

участие в общей группе составило 32%, в то время как молодежь от 22 до 25 лет проявила минимальный уровень участия, 13%. Можно отметить, что к возрастной группе от 14 до 17 лет относятся, как правило, школьники и студенты колледжей, для которых участие в анкетировании стала интересной формой проведения времени.

В данном исследовании проявление максимальной активности произошло среди юных представительниц женского пола, 73%, против доли участия юношей, 27% (рис.3). Явный перевес в процентах свидетельствует о большей заинтересованности девушек в такого вида мероприятиях, включая вероятность того, что представители мужского пола предпочитают подобного рода занятиям другие формы времяпровождения во время карантина (работа, просмотр фильмов, игры в интернете и т.п.).

Пол респондентов

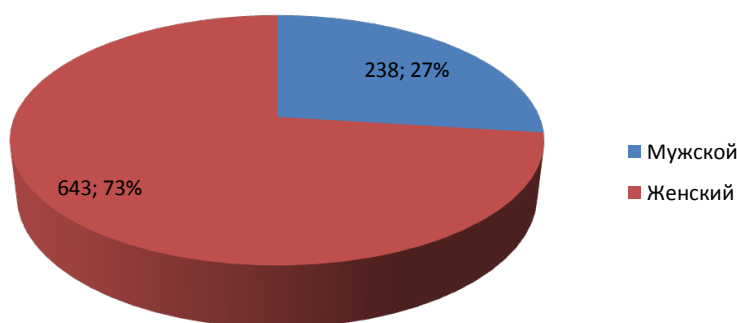

Рисунок 3. Пол респондентов

Сфера деятельности

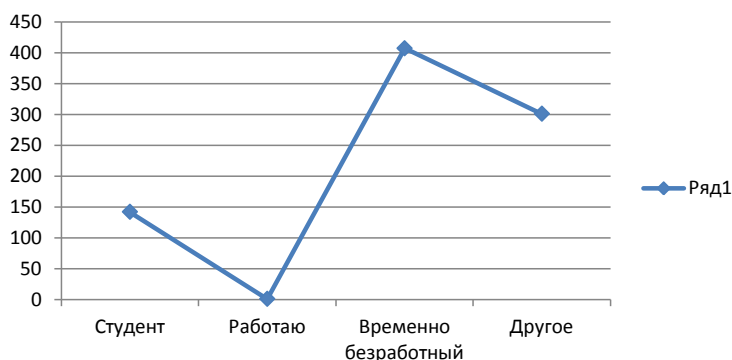
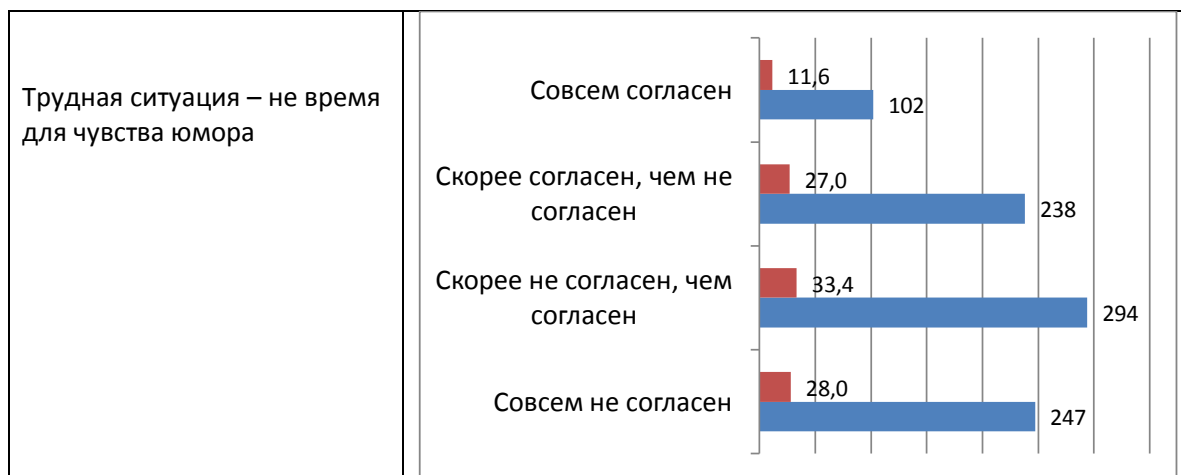

Рисунок 4. Сфера деятельности респондентов

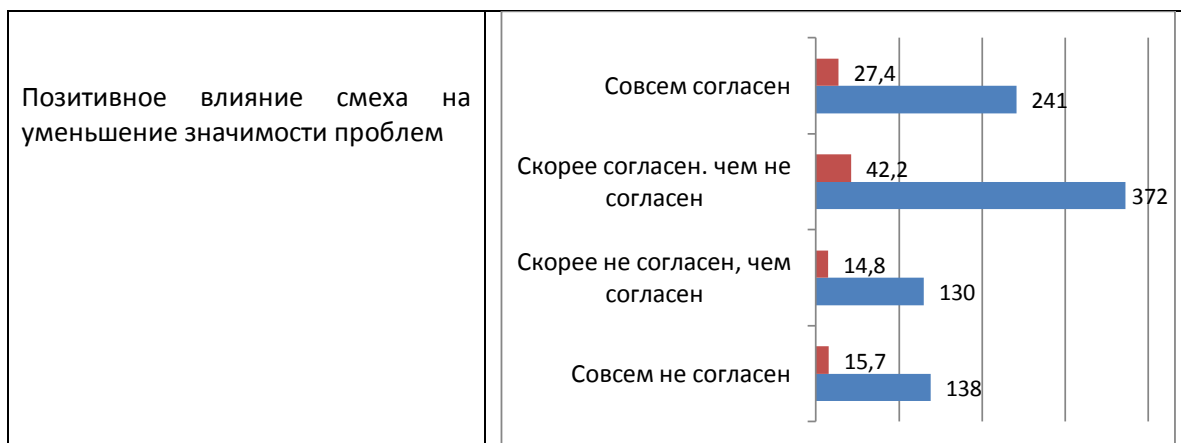
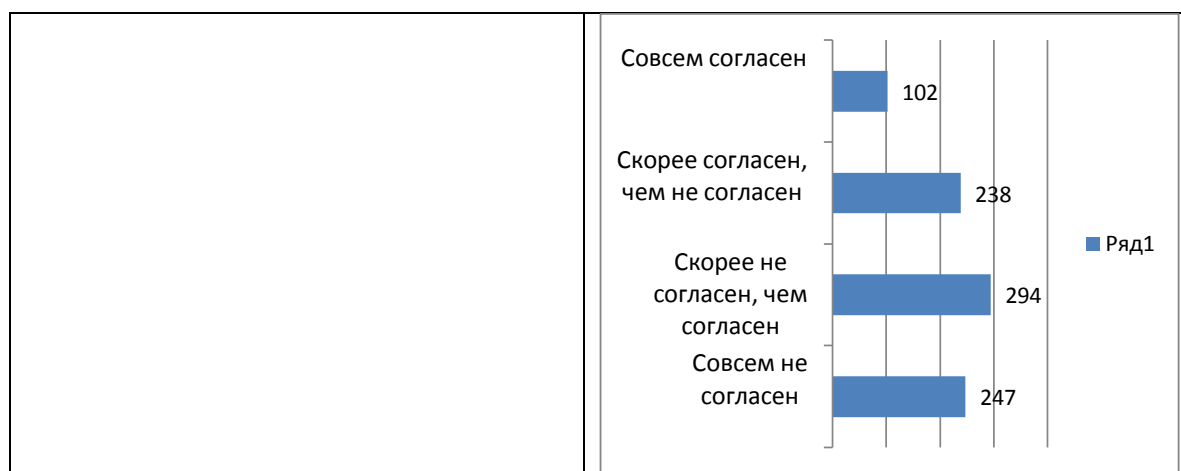

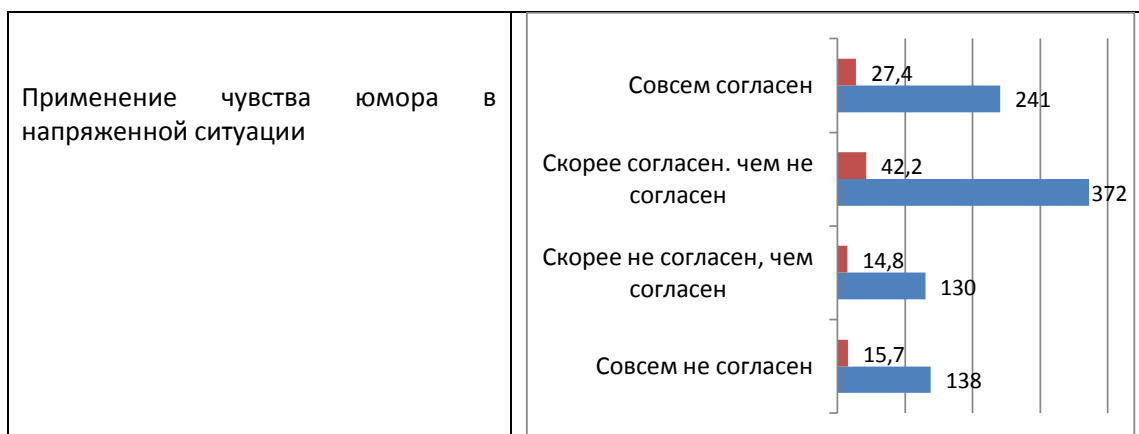
Интересны показатели занятости молодежи в обследуемый период (рис.4). Так, количество временно не работающих достигло максимальной точки и показало – 407 человек, что составляет чуть более 50% опрошенных. В то же время работающим в столь репрезентативном списке оказался только 1 человек (вероятно, работающий в сфере жизнеобеспе-

чения), 301 человек указал на графу «другое», что предполагает вопрос обучения или работы в дистанционном режиме в том числе.

Вопрос 1: Я часто теряю чувство юмора в трудной ситуации

Диаграмма показывает нам, что 247 человек (28 %) респондентов категорически не согласны с данным утверждением, и не смотря

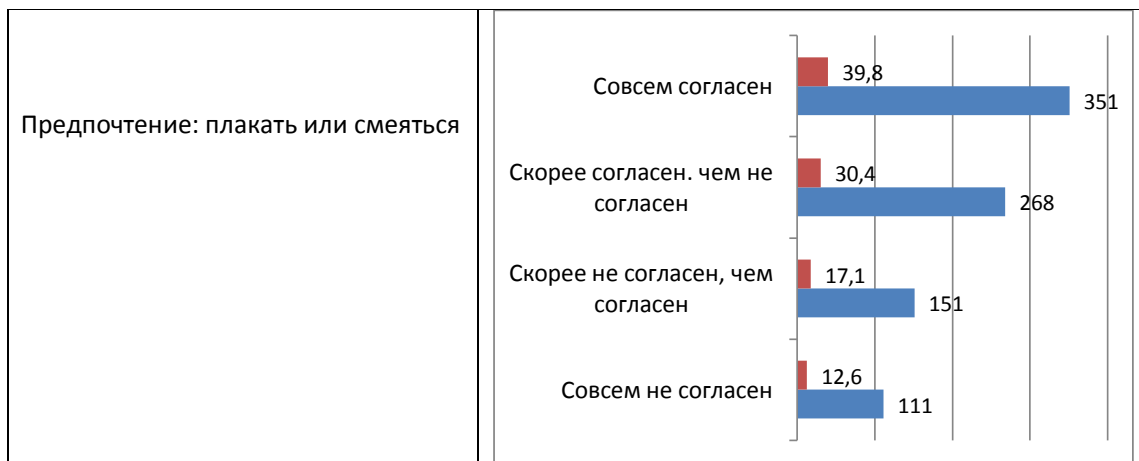
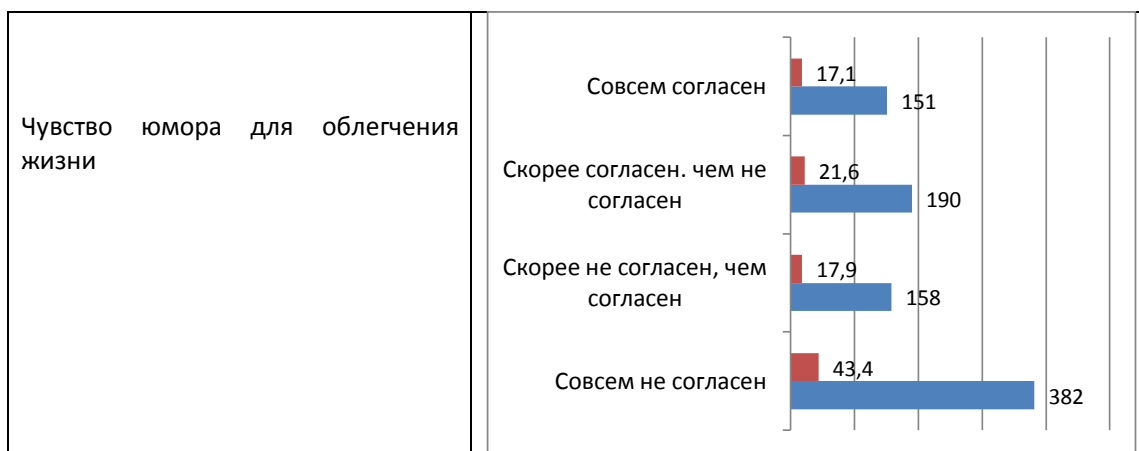
на всю сложность ситуации, находят в себе силы и мужество применить чувство юмора. На 1 процент меньше группа тех, кто скорее применяют чувство юмора. Гораздо реже будут шутить в трудной ситуации 294 человека, что составляет 33,4%. И никогда не применяют чувство юмора в вышеназванной ситуации 102 человека (11%). Получается, что 81% молодых людей в разной степени интенсивности при-

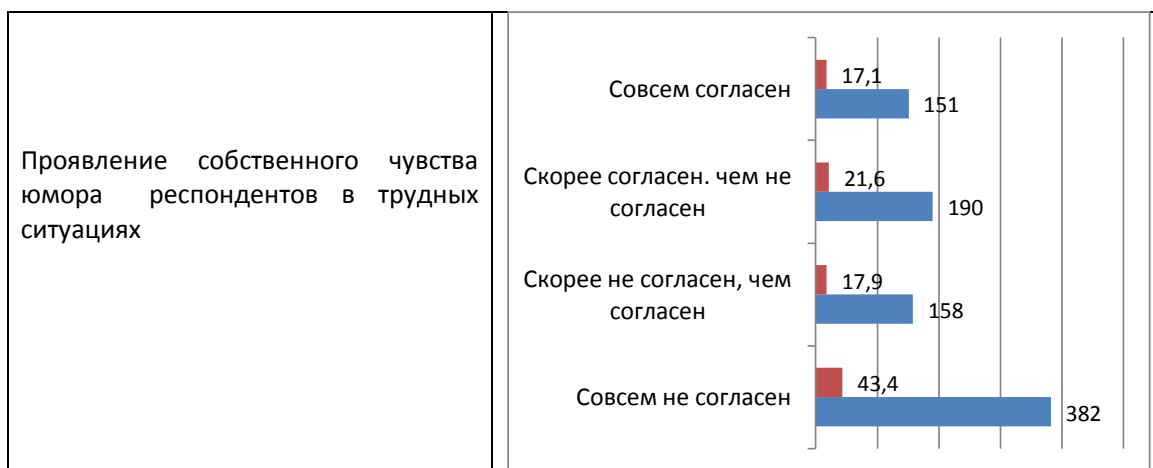
меняют свое чувство юмора в момент кризисной точки или проблемы.

Вопрос 2: Я часто обнаруживаю, что мои проблемы значительно уменьшаются, когда я стараюсь найти что-то смешное в них

Позитивное влияние смеха на уменьшение значимости проблем

Диаграмма обнаруживает значимость смеха в трудной ситуации для 102 человек – 11,6%,

в то же время не отрицают влияние смеха 238 человек, 27 %, смех как фактор облегчения решения проблемы вызывает сомнение у 294 человек - 33% , категорично не согласными с данным утверждением оказались 247 человек, 28 %. В итоге 72% опрошенных в разной степени применения считают смех определенным катализатором для уменьшения значимости проблем

Вопрос 3: Я обычно стараюсь сказать что-то смешное, когда я в напряженной ситуации.

Применение чувства юмора в напряженной ситуации

Для снятия напряжения чувство юмора применяют постоянно 241 опрошенных, в большей позиции применения – 372 человека, в меньшей степени применения – 130 человек, и никогда не применяют – 138 человек. В итоге можно констатировать факт применения чувства юмора преобладающим у 84,3 % юношей и девушек.

Вопрос 4: Вряд ли чувство юмора способно облегчить мою жизнь

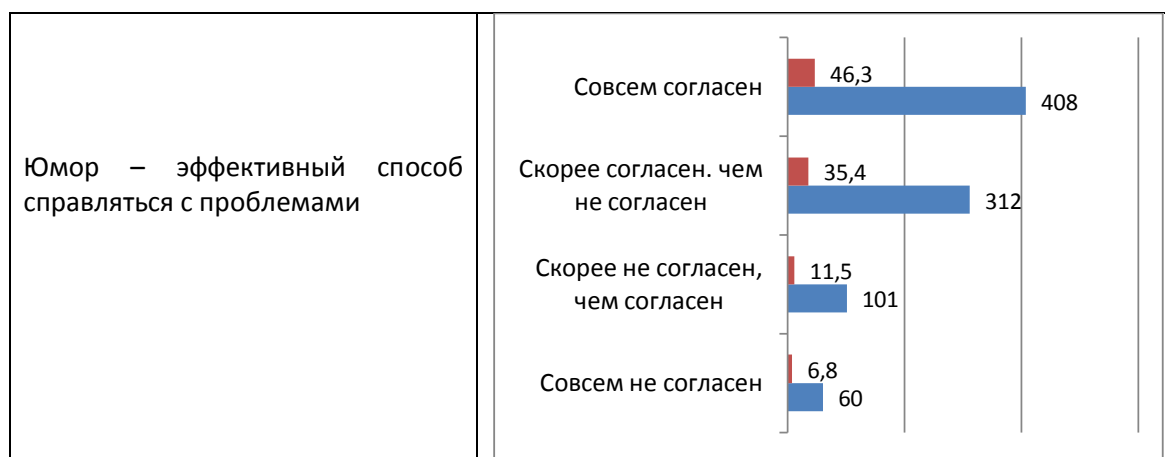
Чувство юмора для облегчения жизни

В списке ответов, где респонденты признают значимую роль чувства юмора для облегчения их жизни, 382 человека (43,4 %) ответили утвердительно, при этом еще 17,9 % опрошенных в целом согласны с этим утверждением. Меньше четверти опрошенных не считают чувство юмора помощником в своей жизни (21,6%), и никогда не применяют данное чувство для облегчения своей жизни – 151 человек, что составляет 17,1 %.

Вопрос 5: Я часто чувствую, что если бы возникла ситуация, плакать мне или смеяться, то я бы лучше смеялся.

Предпочтение: плакать или смеяться

Меньше всех хотят смеяться среди респондентов – 12,6 % (111), еще 17,1% (268) готовы больше плакать, чем смеяться. Позитивный выбор в сторону смеха сделали 351 человек

(около 40%), и их поддерживают 268 человек, чуть более 30%.

Вопрос 6: Обычно я могу найти над чем посмеяться или пошутить, даже в трудных ситуациях.

Проявление собственного чувства юмора респондентов в трудных ситуациях

Талантом шутить в трудной ситуации обладает 151 человек, предпочли бы проявить свое чувство юмора – 190 человек, сомневаются в такой возможности – 158 человек, и 382 человека признают, что не смогут проявить свое чувство юмора в трудной ситуации. С небольшим отрывом от тех, кто не сможет шутить сам в трудной ситуации, можно обозначить тех, кто уверен в своем чувстве юмора, они составили 56,6% от общей группы респондентов.

Вопрос 7: Благодаря опыту я знаю, что юмор – это часто очень эффективный способ справиться с проблемами.

Юмор – эффективный способ справиться с проблемами

Почти 50% юношей и девушек, участвовавших в исследовании, считают юмор эффективным способом преодоления проблем (408 – 46,3%).

В целом уважительное отношение к юмору проявляют 312 человек, что составляет 35,4%.

Не особо обращают на проявление этого чувства при решении сложных жизненных задач – 101 человек (11,5%). И считают чувство юмора бесполезным 60 человек (6,8 %).

Заключение

Следуя показателям диаграмм проведенного исследования, можно сделать общий вывод, что молодежь Казахстана, опрошенная во время чрезвычайного положения (карантина), в целом проявила свое позитивное отношение к чувству юмора, как к копинг-конструкту социального и эмоционального интеллекта. К тому же факт того, что девушки и юноши сами могут проявить чувство юмора в трудных ситуациях (56,6%) и уже применяли его как эффективный инструмент для облегчения жизни (81,7%) свидетельствует о важности чувства юмора при преодолении трудных ситуаций и проблем в их жизни.

Данное направление исследований, на взгляд авторов, является перспективным, поэтому в будущем предполагается проводить дальнейшее изучение трансформации и эффективного применения копинг-конструктов социального и эмоционального интеллекта молодежи в условиях решения проблем, вызванных всемирной пандемией.

Список литературы

1. Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) объявила пандемию нового коронавируса в мире [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.ntv.ru/novosti/2303986/> (дата обращения: 26.04.2020).
2. Крысько В.Г. Социальная психология: словарь-справочник. - Минск-Харвест, Москва – АСТ, 2001.
3. Касьяник П. М. Современные зарубежные исследования поведения толпы в экстремальных ситуациях, психология социальных явлений и качество жизни - URL: sovremenn-e-zarubejn-e-issledovaniya-povedeniya-tolp-v-ekstremaln-h-situatsiyah.pdf (дата обращения: 24.04.2020).
4. Ахмадулина Э.А., Абитов И.Р. Оказание психологической помощи людям, попавшим в чрезвычайные ситуации // Медицина чрезвычайных ситуаций. Т. 2, Гл. 7. С. 693-706.
5. Долгова В.И. Исследование самооценок эмоциональных состояний студентов с различным уровнем эмоционального интеллекта в период экзаменационной сессии // Вектор науки Тольяттинского государственного университета. Серия: Педагогика, психология». – 2017. № 3 (30) - 54-59 с.
6. Кравчук Ю.А. Эмоциональное выгорание педагогов и способы его преодоления. - URL: <https://na.schools.by/pages/emotsionalnoe-vygoranie-pedagogov-i-sposoby-ego-preodolenija> (дата обращения: 25.04.2020).

7. Ханевская Г.В. Влияние позитивных эмоций на здоровье личности студента // Международный научный журнал «Символ науки». - 2016. - № 10-2. С. 55-67.
8. Лужбина Н.А., Ральникова И.А., Васильева Е.В., Любимова О.М., Копинг-стратегии юношей в контексте эмоционального интеллекта // Человеческий капитал. - 2019, № 8(128). - С. 95-97.
9. Shoshana F. «Teaching emotional intelligence and the quality of their interactions with students», graduate school of applied and professional psychology of Rutgers / The State University of New Jersey, 2014. - P 3.
10. Базарсадаева Э.Ж. К вопросу об истории изучения эмоционального интеллекта // Вестник Бурятского государственного университета. - 2013. - URL: file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%B8%20%D0%B6%D0%B0%D0%BD/PHD/Doctor%20Gulzi/%D0%92%D0%90%D0%9A/k-voprosu-ob-istorii-izucheniya-emotsionalnogo-intellekta.pdf (дата обращения: 25.04.2020).
11. Олпорт Г.В. Личность в психологии: теории личности – М.: ЮВЕНТА, 2011. – 345 с.
12. Рубинштейн С.Л. Эмоции и потребности. Основы общей психологии – СПб: Издательство «Питер», 1999. – 551 с.
13. Морозова И.О. Гусева И.В. Взаимосвязь эмоционального интеллекта с предпочитаемыми копинг-стратегиями у специалистов экстремального профиля деятельности. – 2015. -URL: <http://izron.ru/articles/perspektivy-razvitiya-nauki-v-oblasti-pedagogiki-i-psikhologii-sbornik-nauchnykh-trudov-poitogam-me/sektsiya-15-psikhologiya-truda-inzhenernaya-psikhologiya-ergonomika-spetsialnost-19-00-03/vzaimosvyaz-emotsionalnogo-intellekta-s-predpochitaemymi-koping-strategiyami-u-spetsialistov-ekstrem> (дата обращения: 24.04.20).
14. Heim E. Coping and adaptivity: there is suitable or unsuitable coping, Psychoter. Psychosom., Med. Psychol. 1988. Н. 1- 8-17 р.
15. Есим Г. Хаким Абай. – Астана: Фолиант, 2012. - 400 с.
16. Нұрғалиев Р. Н., Ахметов З., Әуезова Л.М. Абай. Энциклопедия. - Алматы, «Атамұра» баспасы, 1995. – 720 б.
17. Де Боно Э. Латеральное мышление. – СПб: Питер Паблишинг, 1997.
18. Артемьева Т.В., Мамзина К.Р. Юмор как диагностический критерий психического здоровья человека. - URL: https://kpfu.ru/staff_files/F1830655403/Artemyeva_Mamzina.pdf (дата обращения: 28.05.20).

References

1. Vsemirnaja organizacija zdravoohraneniya (VOZ) ob#javila pandemiju novogo koronavirusa v mire [The world health organization declared a pandemic of a novel coronavirus in the world]. Available at: <https://www.ntv.ru/novosti/2303986/> (Accessed: 26.04.2020)
2. Krysko V. G. Social'naja psihologija: slovar'-spravochnik [Social psychology, dictionary-reference] (Minsk-harvest, Moscow-AST, 2001).
3. Kasyanik P. M. Sovremennye zarubezhnye issledovaniya povedeniya tolpy v jekstremal'nyh situacijah, psihologija social'nyh javlenij i kachestvo zhizni [Modern foreign studies of crowd behavior in extreme situations, psychology of social phenomena and quality of life]. Available at: <http://sovremenn-e-zarubejn-e-issledovaniya-povedeniya-tolp-v-ekstremal-n-h-situatsiyah.pdf> (Accessed: 24.04.2020).
4. Akhmadullina, A. E., Abitov I. R. Okazanie psihologicheskoy pomoshhi ljudjam, popavshim v chrezvychajnye situacii [Provision of psychological assistance to people involved in emergency situations], Medicina chrezvychajnyh situacij [Emergency Medicine,] Vol. 2, Chapter 7, 693-706 p.
5. Dolgova V. I. Issledovanie samoocenok jemocional'nyh sostojanij studentov s razlichnym urovnem jemocional'nogo intellekta v period jekzamenacionnoj sessii [Study of self-assessments of emotional states of students with different levels of emotional intelligence during the examination session], Vektor nauki Tol'jattinskogo gosudarstvennogo universiteta. Serija: Pedagogika, psihologija» [Vector of science of Tolyatti state University. Series: Pedagogy, psychology»,] 3 (30), 54-59 (2017).
6. Kravchuk Yu. Jemocional'noe vygoranie pedagogov i sposoby ego preodolenija [Emotional burnout of teachers and ways to overcome it]. Available at: <https://na.schools.by/pages/emotsionalnoe-vygoranie-pedagogov-i-sposoby-ego-preodolenija> (Accessed: 25.04.2020).

7. Khanevskaya G. V. Vlijanie pozitivnyh jemocij na zdorov'e lichnosti studenta [Influence of positive emotions on the health of a student's personality, international scientific journal «Symbol of science»], 10(2) ,55-67 (2016).
8. Luzhbina N.A., Ralnikova I.A., Vasilyeva E.V., Lyubimova O.M. Coping strategies of young men in the context of emotional intelligence [Coping strategies of young men in the context of emotional intelligence], Chelovecheskij kapital [Human capital], 8(128), -97-97 (2019).
9. Shoshana F. «Teaching emotional intelligence and the quality of their interactions with students», graduate school of applied and professional psychology of Rutgers, (The State University of New Jersey, 2014, P. 3).
10. Bazarsadaev E. J. K voprosu ob istorii izuchenija jemocional'nogo intellekta [To the question about the history of the study of emotional intelligence], Vestnik Burjatskogo gosudarstvennogo universiteta [Bulletin of the Buryat state University]. Available at: file:///C:/Users/Admin/Desktop/%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%B8%20%D0%B6%D0%B0%D0%BD/PHD/Doctor%20Gulzi/%D0%92%D0%90%D0%9A/k-voprosu-ob-istorii-izucheniya-emotsionalnogo-intellekta.pdf (Accessed: 25.04.2020).
11. Allport G. W. Lichnost' v psihologii: teorii lichnosti [Personality psychology: theories of personality] (JUVENTA, Moscow, 2011, 345 p.).
12. Rubinstein S. L. Jemocii i potrebnosti. Osnovy obshhej psihologii [Emotions and needs. Fundamentals of General psychology] («Peter», St. Petersburg, 1999, 551 p.).
13. Morozova I. O. Guseva I. V. Vzaimosvjaz' jemocional'nogo intellekta s predpochitaemymi koping-strategijami u specialistov jekstremal'nogo profilja dejatel'nosti [The relationship of emotional intelligence with preferred coping strategies for extreme specialists]. - 2015, - Available at: <http://izro.n.ru/articles/perspektivy-razvitiya-nauki-v-oblasti-pedagogiki-i-psikhologii-sbornik-nauchnykh-trudov-po-itogam-me/sektsiya-15-psikhologiya-truda-inzhenernaya-psikhologiya-ergonomika-spetsialnost-19-00-03/vzaimosvyaz-emotsionalnogo-intellekta-s-predpochitaemymi-koping-strategiyami-u-spetsialistov-ekstrem> (Accessed: 24.04.20)
14. Heim E., Coping and adaptivity: there is suitable or unsuitable coping, Psychoter. (Psychosom., Med. Psychol. 1988, H. 1- 8-17 p.
15. Esim G. Hakim Abaj [Hakim Abaj] (Foliant, Astana; Folio, 2012, 400 p.)
16. Nurgaliev R.N., Akhmetov Z., Auezova L. M. Abaj. Jenciklopedija [Abaj. Encyclopedia] («Atamura», Almatybaspasy, 1995, 720 p.
17. De Bono E. Lateral'noe myshlenie [Lateral thinking], Piter Publishing, St. Petersburg, 1997).
18. Artemyeva T. V., Mamzina K. R. Jumor kak diagnosticheskij kriterij psihicheskogo zdorov'ja cheloveka [Humor as a diagnostic criterion of human mental health]. Available at: https://kpfu.ru/staff_files/F1830655403/Artemyeva.Mamzina.pdf (Accessed: 28.05.20).

Г. Нәби, Н. Белесова, А. Абибулаева, Н. Албытова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстан Республикасының төтенше жағдайы кезінде жастардың әзіл сезімі әлеуметтік және эмоциялық зиятының бейімделгіш копинг-конструкциясы ретінде

Аңдатпа. Мақалада әзілкештік қабілеттің әлеуметтік ролі индивидуум жастардың кризистік жағдайда эмоционалдық кикілжіңді жеңе білу құралы ретінде қарастырылған. Орын алған төтенше жағдай шарттарында халықтың үрейлі көңіл-күйі мен күйзеліс күйі байқалғанын атап айтқан жөн. Авторлар қазақстандық жастар арасында айқындаушы зерттеу жүргізді. Жастар өте мобильді категория ретінде респонденттер болып таңдалды, ал пандемия алғашқы әлеуметтік сын-қатерге айналды, өз кезегінде, жастардың эмоционалдық және әлеуметтік интеллекттері үнемі даму үстінде болады. Қазақстан Республикасында төтенше жағдай режимін енгізген мерзімде жастардың әзілкештік қабілеті эмоционалдық және әлеуметтік интеллекттердің адаптивті құрылымы болады деп болжам жасалды. Сауалнамаға еліміздің 17 өңірінен 881 адам қатысты. Талдау барысында респонденттердің 84,3% әзілкештік қабілеті шиеленісті жеңілдетудің тиімді жолы деп көрсетті. Төтенше жағдай сценарийінің ушығуы кезінде әзілдің

әлеуметтік құндылығы анықталды. Мақалада төтенше жағдай кезіндегі копинг-стратегиясының көрінісі мен іске асырылуы жастардың әлеуметтік және эмоционалдық интеллекттерінің жеткілікті немесе жеткіліксіз даму деңгейінің көрсеткіші ретінде талданды.

Түйін сөздер: эмоциялық интеллект, әзіл сезімі, әлеуметтік интеллект, күрделі құрылым, жастар.

G. Nabi, N. Belessova, A. Abibulayeva, N. Albytova

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Sense of humor as an adaptive coping construct of social and emotional intelligence of young people under the state of emergency of the Republic of Kazakhstan

Abstract. The article considers the social role of the sense of humor as a tool for resolving the emotional conflict of a young person in a crisis. During a state of emergency, it is important to note the panic and stress state of the population. The authors conducted an ascertaining study among young people in Kazakhstan. Young people have been selected as respondents, as this category is the most mobile, and the pandemic was the first serious social challenge. At the same time, the emotional and social intelligence of young people is still developing. It was suggested that the sense of humor is an adaptive construct of the social and emotional intelligence of young people during the introduction of the state of emergency in the Republic of Kazakhstan. The survey was attended by 881 participants from 17 regions of the country. The analysis revealed that 84.3% of respondents believe that a sense of humor is an effective tool in relieving tension. The article reveals the social value of humor in escalating a state of emergency scenario. The article analyzes the manifestation and implementation of the coping strategy in a state of emergency as an indicator of a sufficient or insufficient level of development of social and emotional intelligence of young people.

Keywords: emotional intelligence, sense of humor, social intelligence, coping construct, youth.

Сведения об авторах:

Наби Г.А. – автор для корреспонденции, докторант 2 курса специальности «Социальная педагогика и самопознание» Евразийского национального университета имени Л.Н.Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Белесова Н.А. – докторант 2 курса специальности «Педагогика и психология» Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Абибулаева А.Б. – доктор педагогических наук, профессор кафедры «Социальная педагогика и самопознание» Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Албытова Н.П. – кандидат педагогических наук, ассоциированный профессор Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Nabi G.A. – Corresponding author, The 2nd year Ph.D. student in Social pedagogy and self-knowledge, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Belessova N.A. – The 2nd year Ph.D. student in Pedagogy and Psychology, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Abibulayeva A.B. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Albytova N.P. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, L. N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Д.С. Дәуірбаева
Ғ.Т. Абилбакиева

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан
(E-mail: dauirbaeva95@bk.ru, galiya_turusbek@mail.ru)

Мектепке дейінгі ересек топ балаларына патриоттық тәрбие беруде батырлар жырын оқытудың тиімділігі

Аңдатпа. Мақалада батырлар жырының мектепке дейінгі балаға әсері туралы жан-жақты тоқталып, батырлар жыры арқылы рухшылыққа тәрбиелеудің педагогикалық әдістері қарастырылады. Мектеп жасына дейінгі ересек топ балалары батырлар жыры негізінде оқытылса, балалардың тектік танымын сапалы меңгеру қабілеті дамиды, қиял өрісі кеңейеді. Мектепке дейінгі жастағы баланың еркін ойлауына ықпал жасап, болашақта жеке тұлға болып қалыптасуына оң әсерін тигізеді.

Бала мектепке барғанда әдебиетті игеру дағдылары дамиды, ана тілінде дұрыс сөйлеу дағдылары да жетіледі. Мектепке дейінгі ересек топ балаларының жас ерекшелігі ескеріліп, тиімді әдістер ұсынылды. Батырлар жырын мектепке дейінгі ұйым бағдарламаларына сәйкес, оқыту маңыздылығы артып отыр.

Түйін сөздер: мектепке дейінгі балалар, батырлар жыры, патриоттық сезім, заманауи әдістер, жаңа технологиялар, мектепке дейінгі тәрбие.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-84-94>

Кіріспе

Қазіргі таңдағы мемлекеттік талап-міндеттер бүгінгі жас ұрпаққа отансүйгіштік тәрбие беру үдерісі әр отбасынан бастау алып, мектепке дейінгі білім беру ұйымдарында үздіксіз кешенді жүргізілуін талап етеді. Мектепке дейінгі тәрбие негізінің тарихы өткен ғасырдың басында-ақ оқулықтар мен оқу құралдарының шығуымен бастау алды.

Батырлар жырлары арқылы патриоттық тәрбие беру мәселесі қазіргі кездегі өзекті тақырыптардың бірі болып табылады. Батырлар жырын оқыту – негізінен патриоттық тәрбие беру, себебі, біздің түркі халықтарына ғана тән дәстүр болғандықтан, баланың өз ата-тегіне деген құрметі мен рухы оянады.

Балалардың осы қызығушылығын негізге ала отырып, батырлардың іс - әрекетіне патриоттық тұрғыда сипаттама беріп, сол арқылы отанға деген сүйіспеншілігін қалыптастырады. Жүргізген зерттеу бойынша батырлар жырын оқытудың ерекшелігі – жырдың ұзақтығы, тілінің бүгінгі балалар үшін күрделілігі, поэтикалық ерекшелігі десек, ал артықшылығы – рухшылыққа, елді, жерді сүюге тәрбиелейді.

Психолог ғалымдар адам баласының өмірлік бағдарламасы санасында 4-5 жас аралығында қалыптасатынын айтады. Қыз балалар қуыршақпен ойнаса, ұл балалар аударыспақ, асық ату, атқа шабу, ерлік-батырлық негіздегі ойындармен ойнайды. Сондықтан, мектепке дейінгі даярлық топтарындағы балаларға батырлар жырларын үйрету өте маңызды. Олар

жырлардағы басты кейіпкерге еліктеп, адалдық үшін күресуге, табандылыққа, әлсіздерге болысуға үйренеді.

Ендеше қазіргі таңда балабақшада батырлар жырлары арқылы балаларды отансүйгіштікке тәрбиелеу сонымен қатар қазақ батырларының ерліктерін балалардың түсінігіне сәйкестендіру аса қажет. Жалпы батырлар жыры балаларға жақын жанр. Сондықтан балалардың түсінігіне жақындатуымыз керек. Өйткені, оларға қандай батырларды білесіңдер - деген сауал қойғанда, өздері күнделікті көріп жүрген: «Бэтмен», «Өрмекші адам», «Қанаттары бар ұшатын адам» мультфильмдерді атайды. Қазақ батырларының тарихын, ерліктерін біле бермейді. Сол себепті біздің балаларымыздың санасына өзіміздің қазақ батырларының ерліктерін сіңіру маңызды деп тұжырымдаймыз. Балаларға батырлар туралы мәлімет бергенде олардың ұстайтын қару-жарағы, киетін киім - кешегі, азық-түлігі, мінетін аты және аттарға берілген атаулар мен сипаттамалары, ат әбзелдері қазіргі балаларда ерекше қызығушылық тудырады. Тәрбие жұмыстарында балалардың осы қызығушылығын негізге ала отырып, батырлардың іс - әрекетіне отансүйгіштік тұрғыда сипаттама беріп, сол арқылы отанға деген сүйіспеншілігін қалыптастыруға болады.

Негізгі бөлім

Батырлар жырын мектепке дейінгі ұйымдарда оқыту баланы нағыз патриот етіп қалыптастыруда маңызы жоғары. Батырлар жыры осындай тәрбиелік әсер етуімен бірге өткен замандардан мағлұмат береді, жаңа заманның артықшылығын қадірлеуге себеп болады, баланың ойы мен тілін де дамытады. Халықтың тұрмыс-салтын, ой-арманын айқындайтын, мектепке дейінгі жастағы баланың тәрбиесіне, мінез-құлықтарының қалыптасуына түрткі болады.

Қазақ халқының батырлар жырындағы жас ұрпақты ерлікке тәрбиелеудегі арман - тілектер айқын аңғарылады. Сондықтан болар, халқымыздың қай эпостық жырын алып қарасақ та «Батыр» – әрқашан да Отанын сүй-

етін, елі үшін жан аямай күресетін патриот, жақсылыққа жаны құмар тұлғаларды көруге болады. Батыр - жауына қаншалықты қатал, мейірімсіз болса, бауырларына, еліне, халқына, отбасына соншалықты мейірімді, жұмсақ, ақкөңіл болып келеді.

Қазақ даласына мектеп ашылған кезеңдерден бастап, мектеп алды тәрбие беру істері де қолға алына бастады. Ы.Алтынсарин, А.Байтұрсынов, М.Дулатов, Ж. Аймауытов, М.Жұмабаевтар әліппеден бастап, бастауыш және орта мектеп балаларына мектеп стандартына сай оқулықтар, ағартушылық бағыттағы әңгімелер мен өлеңдер, педагогикалық әдістемелік оқу құралдар жазыла бастады. Педагог Н.Құлжанова қазақ даласына мектепке дейінгі тәрбиенің негізін қалады. Оның «Мектептен бұрынғы тәрбие» (1923), «Ана мен бала» (1921) атты еңбектері бала тәрбиесінің мектепке дейінгі кезеңін қамтитын ұлттық негіздегі алғашқы құнды еңбектер. «Мектептен бұрынғы тәрбие» еңбегіне алғы сөз жазған А. Байтұрсынов былай деген еді: «Баланы бастан тәрбиелеу деген – баланы жас басынан дұрыс тәрбиемен өсіру деген сөз. Дұрыс тәрбиемен өскен бала тіршілік ісіне икем, бейнетіне берік болып өспек. Дұрыс тәрбиенің асылы – баланың жанымен, тәнімен керек деп танылған істерді бала табиғатының әуенімен істеу – сол дұрыс тәрбие болады [1, 1]», - деп бала тәрбиесі мен дамудың жас ерекшелік кезеңдерінің байланысын, мектепке дейінгі тәрбиенің маңызын аса жоғары бағалаған.

А.Байтұрсынов «Мектеп керектері» атты мақаласында «мектептің жаны – мұғалім» десе, Н.Құлжанова: «Балаға жұмсалатын тәрбие құралдарының ең күштісі – алдындағы үлкеннің өз үлгісі. Сондықтан, бала тәрбиешісі – жылы шырайлы, сабырлы, шыншыл болуы керек. Бір сөзді де, жұмсақ та болғаны дұрыс [1, 3]», - дейді. Демек, олар тәрбиеші тұлғасының жас ұрпақ тәрбиесіне ықпалы мол деген пікір қалыптастырады. Аталған ғалымдардың артына қалдырған мұрасын бүгінгі бастауыш сыныпта оқыту, мектепке дейінгі тәрбие салаларында пайдалануға болады.

А.Байтұрсынұлы мен Н.Құлжанованың бала тәрбиесі туралы көзқарастары осы ретте

үйлеседі. Ахмет Байтұрсынұлы баланың дамуына негізгі әсер ететін ойын әрекеті екендігіне тоқтала отырып: «Баланың ойыны қайсы, «жұмысы» қайсы, айыруға болмайды. Ойыны да – ойын, «жұмысы» да – ойын, бәрін де ойын үстінде, ойын үшін істейді... Жас балаларға жақсы іс, дұрыс білім үйрету дегенде мектеп балаларына сабақ үйрету үлкендерге іс үйрету сияқты емес, әлгі айтылған сияқты балалар табиғаты тілейтін жолмен үйрету айтылады. Яғни, баланы ойынға үйрету, қатыстыру арқылы ойыны қайсы, үйретуі қайсы екенін балалар айырмастай, сезбестей етіп үйрету деп білу керек [2]», - дейді.

Балабақшада берілетін тәрбие – барлық тәрбиенің бастамасы, әрі жан-жақты тәрбие мен дамыту ісінің түпкі негізін қалайтын негізгі тәрбие. Баланың бойында жақсы адамдық қасиеттерді қалыптастыратын кезеңдер де осы кездер. Мектепке дейінгі балаларға адамгершілік-патриоттық тәрбие беру – баланың моральдық қасиеттерін белгілі бір негізде бағыттау болып табылады. Аталған процесс мораль, этика, мінез, әдет-құлық мотивтерінің қалыптасуымен қатар жүреді. Енді бұл кезеңді сызба түрінде берер болсақ:

Аталған кестеден нақты түсінікті болды деп есептейміз. Ерте сәбилік кезеңнен бастап ба-

лаға қай тілде сөйлесе сол тілде оның ойлау жүйесі қалыптасады, сол тілде ойланып, сол тілде түс көретін болады. Яғни, сол тіл рухына енеді, қанға бітер гендік кодтары қалыптасады, ата-бабасымен байланыста жатқан «космостық» байланыстары өз ата-бабасымен байланыс табу-таппауы өз тілінде қарым-қатынас жасалғанына тәуелді [3]. Ендеше, бесіктегі балаға бесік жырын айту, онан кейін жасы өскен сайын ертегі, ән, жұмбақ, жаңылтпаш, мақал-мәтел, жыр-дастандарды тыңдату, беріп отыру үлкен маңызға ие.

Зерттеуімізде мектепке дейінгі балаларға арнап, патриоттық, ерлік, отан жөнінде мақал-мәтелдер жаттатудың, айтқызудың, жұмбақтар шешкізу мен әртүрлі танымдық ойындар ұйымдастыру рөлдік тапсырмалар берудің жеңілдетілген түрлері берілді. Бала жасының ерекшелігі және қабілеттері, қызығушылықтары ескеріледі. Батырлар жырын оқытудың талаптары бойынша, балаларға кейіпкерлер әлеміне кіру тапсырмаларымен қатар, жырды жатқа оқу, түсінігін жеткізе білу, баяндау тапсырмалары беріледі.

Мысалы, балабақшаның ересек тобында тәрбиеленетін балалардың 10-20% анық түсінікті сөйлей алмайтын болса, 5-6% тапсырмаларға селқос қарайтын болып шықты. Сон-

Сурет 1. Мектеп жасына дейінгі балаларды адамгершілік-патриоттық сезімге тәрбиелеудің критерийлері

дықтан, баланың сөздік қорынан бұрын, тілдік қатынасын дамыту үшін батырлар жырын ықшамдап 4 жолдан не 8 жолдан шамалары келгенше жатқа айтты. Түйгеніміз, батырлар жырына арналған мерзімдік бағдарламалар бойынша педагог арнайы еңбек етуі керек екен, сондықтан мұнда үлкен маңыздылық берген дұрыс.

Сонымен, батырлар жырын оқытуға мынадай тәсілдерді ұсынамыз:

- кіріспе жұмыстары (баланың жас ерекшелігін ескере отырып жыр туралы түсінік беру)

- жырлардың мазмұнын меңгерту бағытындағы тапсырмаларды беру (жырдың не туралы екендігіне, кейіпкерлерге қатысты сұрақтар беру, есте сақтау тапсырмаларын беру)

- жырдың ықшамдалған үзінділерін жатқа айтуды топқа бөліп беру (ересек топтың әр балаға 1 шумақтан жатқа айту беріледі)

- жырдың кейіпкерлеріне шолу (көрнекілік құралдарын, көркемдік құралдарын пайдалан отыра кейіпкерлердің әрқайсына тоқталу, рөлдік тапсырма беру, мінездеме беру, т.б.)

- батырлар жырын оқыту мерзімін қорытындылау кезеңі (жырдың басталуы, шырқату шегіне, шиеленісуіне, шешіміне тоқталып өту) [4].

Енді біз Алматы облысы, Қарасай ауданына қарасты «Зерде» балабақшасында жасалған мерзімдік жоспарлы тәжірибемізге тоқтасақ, ересек топта 15 шақты бала болды. Біз балалардың таңдауын ескере отырып, зерттеуімізге «Қобыланды батыр» жырын таңдап алдық.

Алғашқы күндері жырдың толық нұсқасын күйтабақтан тыңдадық, кітаптан оқып бердік. Балалар жыр дегеніміздің өзі мәнерлі келетін ұзақ өлең жолдары екенін, ішкі мазмұнында тұнып жатқан рух барын түсінді. Жалпы, тыңдалым жұмыстары орындалды десек болады.

Одан кейінгі күндерде батырлар жырына, оның ішінде Қобыланды батырға қатысты мультфильмерді қарадық, «Қобыланды ба-

тыр» прототипіндегі галереяға көз жібердік. Бір батырмен шектелмей барлық батырлар жыры кейіпкерлерінің картиналарын жинақтадық. Сонымен, біздің бейне-қабылдау процесіміз орындалды.

Жырды жаттауды екінші аптада тапсырма ретінде әр балаға бір шумақтан бөліп бердік. Бірінші аптаға қарағанда балалардың санасында жыр шумақтарын айтып жатып, бейнелі образдардың жүріп жатқаны байқалды. Батырларға тән өткір, қайсар мінезге қызығушылық білінді. Ал жырдағы «жағымсыз» кейіпкерлердің мінездерінен сақтана бастады. Өзара ойын барысында, қарым-қатынас болсын батырлар жырындағы бас кейіпкерлерге еліктеу байқалды.

Үшінші аптада жырды жатқа айтатын рөлдік ойындарды жүргіздік. Жырды жақсы баяндады. Бір ғана ересек топ ішінде қыз балалар мен ұл балалар деп салыстырмалы түрде қарар болсақ, әлбетте батырлар жыры тақырыбында ұл балалар алға шықты. Кестеге назар аударсақ, бұл бір ғана ұйымдастырылған оқу қызметі барысындағы нәтиже.

Кесте 1. Салыстырмалы нәтиже

ҰОҚ талаптары	Қыз балалар	Ұл балалар
Батырлар жырын лайықты дәрежеде түсінді	+	+
Батырлар жыры кейіпкерлерін таныды	+	+
Батырлар жырын мазмұндауда кейіптеп жеткізе алды	+	+
Батырлар туралы түсінік қалыптастырды, тақырыптарын ашып бере алды		+
Батырларға ұқсағысы келетіндерін білдірді		+
Жырларды жатқа айтты	+	+

Төртінші аптада әр күні бір ғана «Қобыланды батыр» жырына арналған тапсырмалар беріліп отырды:

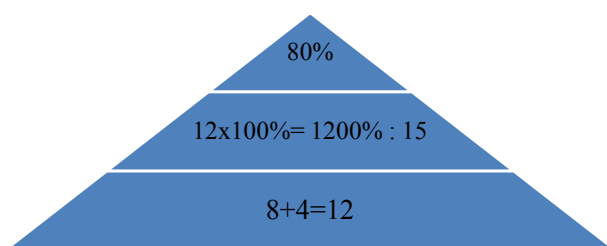
Дүйсенбі күні – Қобыланды батыр жырын жатқа айту, сөзбе-сөз мінездеу.

Сәрсенбі күні – Қобыланды батыр жырын кейіптеді

Сәрсенбі күні – Жырға қатысты ауызша кроссвордтар шешті, әр түрлі ойын түрінде үзіндіні кез-келген тұсынан жалғастырып айтты.

Бейсенбі күні – жырдан естерінде қалған бейнелерді бейнелеу өнері арқылы сурет етіп салды (картина), мүсін жасады (ермексаздар арқылы).

Жұма күні – Өнер көрсетіп марапатталды. 4 апталық бір ғана жырға негізделген мерзімдік жоспарымызды қорытындылаумен аяқтадық. Енді жалпы 4 апталық зерттеуіміздің нәтижесін шығарсақ, 15 (8 ұл бала, 7 қыз бала) баланың 4 бала (3 ұл бала, 1 қыз) үздік нәтиже көрсетті, 8 бала (4 ұл бала, 4 қыз) екпінділікті, 3 бала (2 қыз, 1 ұл бала) қанағаттандырарлық нәтижені көрсетті. Ересек топтың бір айлық батырлар жырын меңгерудегі пайызын үздіктер саны мен екпінділер санын қосып және 100% көбейтіп, бала санына бөлуіміз бойынша шығарсақ, 80% құрады. Бұл дегеніміз – жақсы көрсеткіш. Алайда, 90-95% деңгейге жету үшін балаларға белсенділік, қызығушылық пен зейінділік қажет. Қызықтыра білу де тәрбиешіге түсер талап десек болады.

Сурет 2. Қорытынды көрсеткіш

Сонымен, өз тәжірибеміздің қорытындысы ретінде батырлар жырын оқыту әдістемесіне:

- жаңа инновациялық стратегияларды қолдануды;
- сыни тұрғыда ойлануға баулуды;
- ізеттілік пен тәртіпке үйретуді
- Отансүйгіштік қасиетке баулуды;

- балаларға сергіту және ойын тапсырмаларын беріп отыруды ұсынамыз.

Батырлар жырларымен отансүйгіштікке тәрбиелеудің жаңа инновациялық әдістері деп мына жинақталған әдіс түрлерін алып қарастырдық. Негізінен, педагог қай стратегияны, қандай жобаны алып орындаса да, тәрбиешінің өз шеберлігі. Бастысы – нәтижелі мақсатқа жету.

Біздің таңдап алған әдістеріміз:

- бірлескен жұмыстар (жұптық, топтық), жеке және бірлескен топ жұмыстары;
- рөлдік ойындар;
- көрнекіліктер, әртүрлі ақпарат көздерімен жұмыс (кітаптар, дәрістер, цифрлы технологиялар);
- кейс-стади (жеңілдетілген түрінде);
- сұрақ-жауап, кез келген оқыту қызметін кері байланыспен аяқтау [7].

Тәжірибеміз де кейс-стади жұмыстарын жүргіздік:

Мектепке дейінгі ересек топ балаларына отансүйгіштік қасиетті қалыптастыруда кейс мынадай кезеңдер бойынша дайындалды:

1-кезең. Мектепке дейінгі ересек топ балаларының ауызша сөйлеу: жыр үзінділерін жатқа айту дағдыларын қалыптастыру мақсатын айқындау;

2-кезең. Кейсті түзеуге материалдар жинау. Топтағы балалар саны және олардың қазақша сөйлей білу деңгейлері мен тілдерінің қаншалықты шыққанының көрсеткіші;

3-кезең. Мектепке дейінгі ересек топқа лайықталған батырлар жырларынан үзінділер дайындау;

4-кезең. Батырлар жырын қайсы кезеңде бағдарламаға кіргізуге болатынын болжау;

5-кезең. Балалардан күтілетін нәтижені болжау;

6-кезең. Нәтижеге қол жеткізу үшін кейстігі кемшіліктерді тексеру, жою.

7-кезең. Мектепке дейінгі ересек топ балаларына даярланған батырлық жырлар тақырыбын арнайы ҰОҚ ретінде енгізу.

Кейс амал-тәсілдері қолданылған ҰОҚ ересек топты 4 адамнан тұратын шағын топтарға бөлдік. Атап айтқанда:

1. Сарапшы – әрбір топтың өзінің сарапшысы болады. Сарапшы баланың міндеті – өзге

балалардың жауаптарын бақылау, қорытындылау. Балалардың жауаптарының дұрыс/бұрыстығын сарапшы бала айтады. Көмек ретінде тәрбиеші алдын-ала дұрыс жауаптарды сарапшыға беріп қоюына болады.

2. Жол сілтеуші – тапсырманы басқалардан ерте орындайтын, әдетте болашақта мектепте жақсы оқуға қабілеті бар бала. Ол өзге балалар жауап таба алмай тұрғанда дұрыс жолға сілтеме береді.

3. Баяндаушы – тапсырмада берілген мәтін не жыр жолдарын басқа жағдаяттарға еніп (рөлге кіріп) басқа балаларға түсіндіреді. Өзі ойнап тұрған образдың жүрісін, қимылын, ым-ишарасын айнытпай салуы керек. Әдетте, балаларға «қолтырауын» деген атаумен танылған ойын түрі десек болады. Мысалы, қалам туралы жасырса, қимылмен көрсетуіне болады.

4. Қарсы сұрақ қоюшы – бір бала басқа балалардың айтқан түсініктеріне келіспей әдейі сұрақтар қояды. Бұл сұрақтарға басқа балалар жауап беруі керек. Бұл балаларды өз ойларын басқаға дәлелдей білуге үйретеді [5].

Кейс сабақтарында берілетін тапсырмалар балаларды қызықтыруға, олардың диалогтық және монологтық сөйлеу дағдыларын жетілдіруге, ауызша сөйлеу дағдыларын қалыптастыруға болады. Балаларға тәрбиелік бағыты жоғары ұлттық педагогика элементтері бар жыр жолдары, шешендік сөздер үйретіледі. Кейс технологиясының жаңа технология ретінде жаңалығы – өздігінен ізденетін, алдарында тұрған проблеманы шешетін субъект тәрбиелейді. Тәрбиеші сабақ барысында тек бағыт-бағдар беруші қызметін атқарады. Кейс технологиясында балалар санына қарай бірнеше топқа бөлінетінін жоғарыда айтып өткен едік, енді әр топ проблеманы шешуде өзіндік ойларын дәлелдейді.

Жоғарыда аталғандай жеңілдетілген кейс ұйымдастырылған оқу қызметінің үлгісін мысалға келтірейік:

1. Презентация – тәрбиеші балалардың барлығына бірдей ҰОҚ мақсатына қарай белгілі бір проблема қояды. Осы проблеманы түсіндіреді. Мысалы: «Қобыланды бала жасынан неліктен батыр болып қалыптасты?»,

«Ақын емес, аңшы емес, неге ол батыр болды?» - деген сұрақты ортаға тастауға болады. Артынан шешімін айтады.

2. Ұстанымы – балалар тәрбиеші түсіндірген проблема бойынша өз ұстанымдарын қалыптастырады. Әр бала өз идеясын жинақтап, өз ұстанымын қалыптастыруына 1-2 минут уақыт беріледі. Бұл ұстанымдарды жеке-жеке тәрбиеші қағаз бетіне түсіріп, кейіннен топ болып талқылайды.

3. Проблеманы талқылау – балалар проблеманы топ ішінде талқылап, дұрыс шешім шығарады. Топ ішінде тәрбиеленушілер бір-біріне үйретеді, үйренеді.

4. Шешім шығару – топ ішінде қабылданған шешімді басқа топтарға айтып, әр бала өзінің пікірін дәлелдейді. Басқа топтардың айтқан пікірлеріне өз көзқарастарын білдіреді.

Сонымен, тәрбиеші мына үзіндіні оқып берді.

Қамбар батырдың аузынан шығатын жыр жолдары:

Қанатты туған пырағым,
Аға-іні сен едің,
Тар жерде жолдас шырағым,
Мойның алтын таяқтай,
Қамыстай екі құлағың,
Төрт аяғың қазықтай,
Төңкерген кесе тұяғың,
Сұлулығың сүмбідей,
Жылқыға бітпес жануар
Сымбатың менен сияғың... [6, 52]

Тәрбиеші мәтінді оқып шыққан соң балаларға мынадай проблеманы шешуді ұсынды.

Шешілетін проблема: Қамбар батыр қандай батыр?

Оның мергендігі туралы не айтасындар?

Ол ел мен жерді кімдерден қорғады?

Балалар проблеманы шешуге топ болып кірісті. Әрбір топ өздерінің ойларын ортаға салды.

Бірінші топтың балалары мынадай жауап құрастырды:

Қамбар батыр – қайсар, мерген, табанды, ержүрек. Қамбар батырдың мергендігі сонша, жауларын алыстан құлата білді. Қамбар батыр жақсыларға – мейірімді, жамандарға – қатаал.

Екінші топтың балалары мынадай жауап құрастырды:

Қамбар батыр аңшылық жасаудан батырлығын бастады. Аң аулап келуге шыққанда ол атылған арыстанды да өлтіре білді де, батырға айналды. Ол жаулардан елін қорғады.

Үшінші топтың балалары мынадай жауап құрастырды::

Қамбар батыр – ержүрек, ерекше батыр. Ол жаулардан өз жерін үнемі қорғап отырды. Елі, жері Қамбар батырдың мергендігіне, батырлығына ерекше сенді. Аталған пікірлер артынан талқыланып, ортақ тұжырымға келді.

Кейс технологиясының ұтымдылығы төмендегідей:

- балалар өзара пікір таластыруға, өзінің пікірін дәлелді қорғауға дағдыланды;
- топ ішінде белсенді тілдік қатынас орнады;

- ересек адамдарша балалар проблеманы өздігінен шешуге ұмтылды, шығармашылық тапсырмаларды орындады;

- ауызша сөйлеу дағдылары мен ойлау қабілеттері жетілді [5].

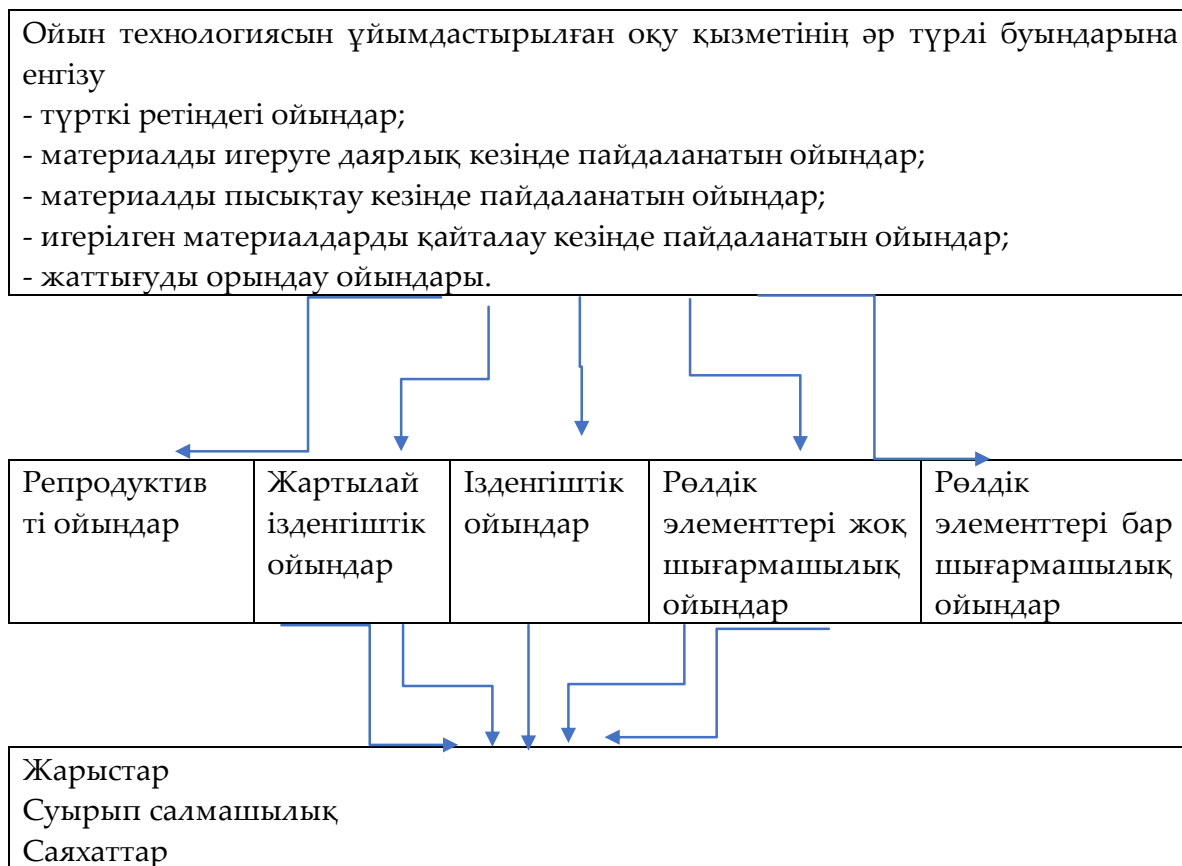
Енді біздің қолданысымыздан өткен ойын түрлерінен мысал келтіріп кетейік.

- Шығармашылық ойындар;
- Тапқырлық ойындар;
- Ізденімдік ойындар сынды технологияларды атап өтеді [7].

Мектепке дейінгі жастағы балаларға ойын тапсырмаларын беру анағұрлым ізденімпаздықты талап етеді. Өйткені, репродуктивті және жеңілдегілген ізденгіштік ойындар арқылы баланы шығармашылық іс-әрекетке баули аламыз.

Ал шығармашылық ойындар нәтиже барысында еркіндікке нәтижелерге жетуге мүмкіндік беретінін аңғартады. Тәжірибе нәти-

Кесте 2. Ойын технологиясының балалардың ойын-оқу тапсырмаларын орындау үдерісіндегі іс-әрекеттерінің сипаты

Сурет 3. Отансүйгіштік сезімдер шкаласы

жесінде батырлар жырларына негізделген шығармашылық ойындарды, жарыстарды, суырып салмалық қасиет, ұйымдастырылған оқу қызметі барысында қамтылғандықтан балалардың анағұрлым отансүйгіштік қасиеттері, шығармашылық деңгейлері, еркіндіктері артады.

Ұйымдастырылған оқу қызметінің әр кезеңінде ойын технологиясын қолдану мүмкіндіктері топтастыру, меңгеруге даярлау, пысықтау, материалдарды қайталау және білімін тексеру сынды әрекеттерге тиімді қол жеткізеді. Қазіргі оқыту барысында қолданылып жүрген көптеген технологиялар баланың жетілуіне, осылайша оқытудың тиімділігінің негізін құруға бағытталған. Және ересек топ балаларына барлық жұмыстар ауызша – айтылым дағдыларымен орындалды.

Отансүйгіштік сезім қандай сезім? Аталған үлкен сезім күнделікті мына әдеттерден қалыптасады:

Ұйымдастырылған оқу қызметінде жыр-дастандар арқылы мынадай құндылықтарды бала бойында ұғындыра аламыз:

1. Халықтың тұрмыс-тіршілігі;
2. Халықтық таным-көзқарас;
3. Ұлттық талап-тілектер;
4. Ұлттың наным-сенімі;
5. Салт-дәстүрі;
6. Ұлттық мінез;
7. Ұлттық тәрбие, өнеге, т.б.

Тәрбие жүйесі бағытында ертеңгіліктерге даярланатын шараларды әлдеқайда тереңдете түсеміз. Ертеңгіліктер өнегелі, мазмұнды жүзеге асатын болады. Қазіргі балалардың еліктеу ауаны төл әдебиетіміздегі батырларға ауа бастайды. Елді қорғау, жерді қорғау, оны сүю,

қадірлеу-қастерлеу түсініктері пайда болады. Қыз балалардың батырлар жырындағы нәзік те батыл, ақылды сұлулар Ақжүніс, Құртқа, Гүлбаршындарға еліктеуінен ибалы әдеттері қалыптасады.

Осы күні әдістемелік бағыттағы стратегиялар көптеп жазылуда, қорғалуда, батыстық және Отандық әдістемелік бағдарламалар жаңарып қарастырылуда. Соның ең маңыздыларын атап кетсек:

Кесте 3. Жаңартылған білім мазмұны бойынша стратегиялар мен технологиялар

№	М.Құрмановтың материалдары бойынша	
1	«Дамыта оқыту» жүйесі	Л.В. Занков
2	«Дамыта оқыту» жүйесі	Д.Б. Эльконин В.В. Давыдов
3	«Проблемалық оқыту» теориясы	А.М. Матюшкин, И.Я. Лернер, М.И. Макутов
4	«Мазмұндық жалпылау» теориясы	В.В. Давыдов
5	«Бағдарламалық оқыту» теориясы	Н.Ф. Талызина, Т.А. Ильина, т.б.
6	«Ақыл әрекеттерін кезеңдеп қалыптастыру» теориясы	П.Я. Гальперин
7	«Танымдық қызығушылықты дамыту» теориясы	Г.И. Щукина

Аталған стратегиялар оқыту мен тәрбие технологияларының бүгінгі заңдылықтарын қамтиды. Біз негізгілерін таңдап ала отыра,

ұлттық, халықтың мінезбен, таныммен ұштастырамыз.

Енді стратегиялардан жүйелі әдістерге көшетін болсақ, балаларға мына жинақталған әдістермен бағдарламаны беруге болады:

Кесте 4. Оқытудың әдістері мен түрлерінің жиынтығы

Оқытудың әдістері мен түрлерінің жиынтығы	
Сұхбат, талқылау	Суреттерді (электронды) талқылау
Топтық жұмыс	Қысқа дәріс
Рөлдік ойын	Имитация ойыны
Ой шабуылы	Визитерді шақыру
Ситуациялық тапсырмаларды шешу	Сарапшы топтардың пікірталасы
Қатысушылардың рөлінде болу	Сұрақ-квиз (бақылау)

Мектепке дейінгі ұйым бағдарламасында оқытылатын ежелгі жыр, мәгіні мыңдаған ғасырдың мағыналы да мазмұнды тарихи жүгін арқалап жеткен, бүкіл түбі бір түркі әлеміне ортақ, тіпті түгел адамзаттың асыл армандарына арқау, Алаштың алып тұлға батырлар жырын оқыту арқылы болашақ ұрпақты патриоттық рухта тәрбиелей аламыз. Балабақшада халықтың мәдени мұрасынан, соның ішінде батырлар жырлары мұраларынан сусындату «Тіл дамыту», «Көркем әдебиет», «Сауат ашу» пәні арқылы беріліп жатыр. Пәнде ертегілер мен халық шығармалары, олардың кейіпкерлері туралы берілген. Мектепке дейінгі жастағы балалар ұйымдастырылған оқу қызметі іс-әрекетінде халық шығармаларын меңгереді. Бірақ кейде шектеулі ғана жоспармен ұйымдастырылатын оқу қызметінде халықтық шығармаларды толық қамти алмаймыз. Тіпті, ертегілерді аз ғана

уақыт ішінде толық меңгертіп үлгермейміз, батырлар дастанын да солай, аз ғана шектеулі сағатпен берілетін бағдарламалар кейіпкерлер есімдерін жаттату, оқиға желісін жалпы ұғындырумен шектеледі. Педагогтер мектепке дейінгі ересек топтарға балаларға жырды жаттау арқылы тәрбие берсек, бала жасынан халықтық жырларды санасына ғана емес, рухына сіңісті етіп өсер еді.

Қорытынды

Ойымызды қорытындылай келе, мектепке дейінгі ұйымдарда мектеп жасына дейінгі балаларды отансүйгіштікке тәрбиелеу бала тәрбиесінің озық үлгілерін үйренуді басты назарда ұстануы қажет. Батырлар жырын мектепке дейінгі ұйым бағдарламаларына сәйкес, жаңаша оқыту әдістерінің ішінде кеңістікте ойлау, яғни білімді үш өлшемде зерделеу аса маңызды. Мектепке дейінгі ұйым педагогтерінің адамгершілік тұрғыдағы жауапкершілігі оның гуманитарлық мәдениетінің деңгейіне байланысты қалыптасатыны даусыз. Батырлар жырын балабақшада оқыту арқылы балалардың ақыл-ойлары өрістеп, терең ойлай білуге машықтанады. Жан-жақты ойлау мүмкіндіктерінің артуы алынатын білімімен бірге дами бермек. Батырлар жыры балаға жақсы мен жаманды айыруға кең мағынадағы имандылық, адамгершілік дағдыларын бойына сіңіруге көмектеседі. Нәтижесінде батырлар жырларына негізделген шығармашылық ойындарды, жарыстарды, суырып салмалық қасиет, ұйымдастырылған оқу қызметі барысында қамтылғандықтан балалардың анағұрлым отансүйгіштік қасиеттері, шығармашылық деңгейлері, еркіндіктері артады. Одан ұлттық сана салтанат құрып, мемлекетшіл рух елі мен жеріне адал перзенттерді өмірге әкеледі.

Әдебиеттер тізімі

1. Құлжанова Н. Мектептен бұрынғы тәрбие. - Орынбор: «Қазақстан мемлекет баспасы», 1923 – IV, 37 б.
2. Байтұрсынұлы А. «Қазақ» газеті. - № 262. - 1914 ж. 17 мамыр.

3. Кауашев С.К. Білім берудегі жаңа мазмұн: жаңа технологиялық әдістерді пайдаланудың тиімділігі // Педагогика мәселелері. – 2012. - №2. – 3-9 б.
4. Батырлар жырын оқыту әдістемесі. – URL: <https://ulagat.com/2020/09/15/батырлар-жырын-оқыту-әдістемесі/> (қаралған күні: 08.02.2021).
5. Нұрбаева Д. Мектепте оқу үрдісін жетілдіру мақсатында оқушы білімін формативті бағалауда коучтің әсері // «Білім беру саласындағы өзгерістер аясын кеңейту: апробация мен тарату. Халықаралық ғылыми-тәжірибелік конференция мақалаларының жинағы. - Астана. 2016 ж. 27-28 қазан.
6. Қазақ әдебиеті (хрестоматия). Құраст.: Тұрсынғалиева С.Ч., Зайкенова Р. - Алматы: «Жазушы», 1986. -127 б.
7. Наркұлова Б. Қазақ тілі сабағында ойындарды қолдану әдістемесі: пед.ғыл.канд. дис. (Алматы, 2006, 172 б.).

References

1. Kulzhanova N. Mekhtepren byrynғы tarbie [Pre-school education] (Kazakhstan State Publishing House, Orenburg, 1923 - IV, 37 p.).
2. Baitursynov A. «Kazak» gazeti [«Kazakh» newspaper, No 262, May 17, 2014].
3. Kauashev S.K. Bilim berudegi zhana mazmyn: zhana tekhnologiyalyk adisterdi pajdalanudyn tiimdiligi [New content in education: the effectiveness of the use of new technological methods], Pedagogika maseleleri [Problems of pedagogy], 2, 3-9 (2012).
4. Batyrlar zhyryn okytu adistemesi [Methods of studying heroic epics]. – URL: <https://ulagat.com/2020/09/15/heroes-song-teaching-methodology/> (Accessed: 08.02.2021).
5. Nurbayeva D. Mekhtepte oku urdisin zhetildiru maksatynda okushy bilimin formativti bagalanda kouchin aseri [The influence of the coach in the formative assessment of student knowledge in order to improve the learning process at school], «Bilim beru salasyndagy ozgerister ayasyn kenejtu: aprobaciya men taratu. Halykaralyk gylymi-tazhiribelik konferenciya makalalarynyn zhinagy [«Expanding the scope of change in education: approbation and dissemination. Proceedings of the International Scientific and Practical Conference] (Astana, October 27-28, 2016).
6. Kazak adebieti (hrestomatiya) [Kazakh literature (reading book)] Compiled by: Tursyngaliyeva S.Ch., Zaikenova R. («Writer», Almaty, 1986, 127 p.).
7. Narkulova B. Kazak tili sabagynda ojyndardy koldanu adistemesi: ped.gyl.kand. dis. [Methods of using games in the Kazakh language lessons: dissertation of the candidate of pedagogical sciences (Almaty, 2006, 172 p.).

D.S. Daurbayeva, G.T. Abilbakyeva

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

The effectiveness of reading heroic epics in the process of patriotic education of older preschool children

Abstract. When children of preschool age learn the basics of heroic songs, they develop the ability to assimilate the knowledge of ancestors and their field of imagination expands. When a child goes to school, he develops the skills of mastering literature and mastering the native language. The article considers in detail the role of heroic songs in preschools, pedagogical methods of the spiritual upbringing of children through heroic songs. The article proposes effective methods that teach the peculiarities of adulthood children of the adult group of preschool age. It is very important to learn the song of the heroes in accordance with the programs of preschool organizations. It contributes to the free-thinking of children of preschool age and positively affects their individual development in the future.

Keywords: preschoolers, heroic songs, patriotic feelings, modern methods, new technologies, education.

Д.С. Дауирбаева, Г.Т. Абилбакиева

Казахский национальный педагогический университет им. Абая, Алматы, Казахстан

Эффективность изучения героических эпосов в процессе патриотического воспитания детей старшего дошкольного возраста

Аннотация. В статье рассматриваются педагогические методы духовного воспитания детей старшего дошкольного возраста на основе героических эпосов. При обучении детей в данном аспекте у них развивается способность к усвоению знаний о предках, формируются зачатки национального самосознания, расширяется воображение. Это также может способствовать свободному мышлению детей старшего дошкольного возраста и оказать впоследствии положительное влияние на личностное формирование. Кроме того, когда ребенок пойдет в школу, это облегчит формирование литературных навыков и процесс усвоения родного языка. Предложены эффективные методики, учитывающие возрастные особенности детей старшего дошкольного возраста. Воспитание и обучение детей через героические эпосы в соответствии с программами дошкольных организаций имеет важное значение.

Ключевые слова: дети дошкольного возраста, героические песни, патриотические чувства, современные методы, новые технологии, дошкольное воспитание

Авторлар туралы мәлімет:

Дауирбаева Д.С. – корреспонденция үшін автор, педагогика және психология институты, мектепке дейінгі оқыту және тәрбиелеу педагогикасы мамандығының 2-курс магистранты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғ., 13, Алматы, Қазақстан.

Абилбакиева Г.Т. – Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, мектепке дейінгі білім әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану бағдарламаларының PhD, аға оқытушысы, Абай атындағы қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Достық даңғ., 13, Алматы, Қазақстан.

Daurbaeva D.S. – Corresponding author, Institute of Pedagogy and Psychology, The 2nd year Master's degree student in Pedagogy of Preschool Education and Upbringing, Abai Kazakh National Pedagogical University, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

Abilbakieva G.T. – Ph.D. in Philosophy, Senior Lecturer, Lecturer of the Department of Preschool Education and Social Pedagogy of the Abai Kazakh National Pedagogical University, 13 Dostyk ave., Almaty, Kazakhstan.

Б. Ермаханов¹
Е. Зорба²
М. Түркмен³

^{1,2}Гази университеті, Анкара қ., Түркия
³Байбурт университеті, Байбурт қ., Түркия
(E-mail: baglan0989@gmail.com, erdalzorba@hotmail.com, turkmenm@yahoo.com)

Дене шынықтыру мамандығы студенттерінің салауатты өмір салты мен өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейін зерттеу

Аңдатпа. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы сарапшыларының жариялаған дерегі бойынша әлемдегі халық денсаулығының 49-50 %-ы өмір сүру салтына, яғни адамның өз денсаулығына қалай қарайтынына тәуелді, ал 17-20 %-ы қоршаған орта ерекшеліктеріне байланысты қалыптасады. Мақалада дене шынықтыру және спорт мамандығы студенттерінің салауатты өмір салтын дұрыс қалыптастыруына ықпал жасау мен студенттердің өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейін арттыруға байланысты жасалынған статистикалық талдаулар баяндалады. Респонденттердің салауатты өмір салты мен өмірге қанағаттану деңгейлерін анықтау мақсатында, Динер, Эммонс, Ларсен және Гриффин әзірлеген (1985) «Өмір сүру сапасы» шкаласы (өлшем) қолданылды. Ғылыми зерттеу жұмысына Гази университетінің «Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы», «Спорт менеджменті», «Жаттықтырушылық» және «Спорттық сауықтыру» бөлімдерінде оқитын жалпы саны 245 (оның ішінде 121 ер бала, 124 әйел) білім алушы қатысты. Ғылыми зерттеу жұмысында респонденттердің сауалнамадан алынған нәтижелері көрсетілген. Жиналған мағлұматтар SPSS бағдарламасында талданып, кестелер түрінде енгізілді және талдау жасалынды.

Түйін сөздер: дене шынықтыру және спорт, салауатты өмір салты, өмір сүру сапасы, Қазақстан, Түркия.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-95-105>

Кіріспе

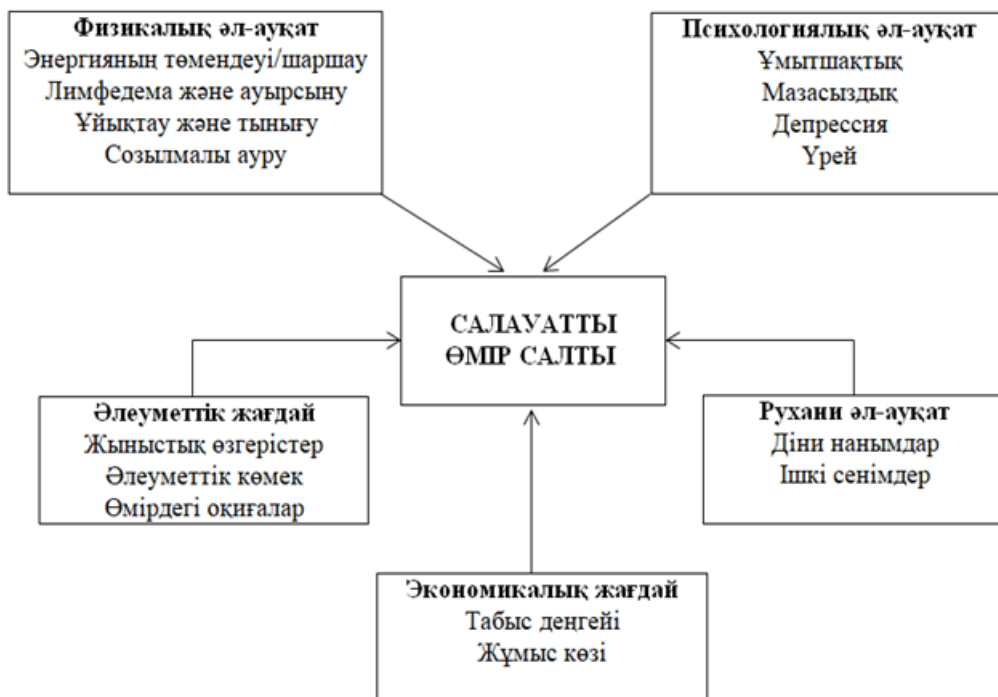
Өмірді, сапа және сан (мөлшер) деп екі өлшеммен бағалауға болады. Тіршіліктің мөлшері өмірдің ұзақтығы ретінде анықталуы мүмкін, бірақ сапасы физикалық орта және әлеуметтік жағдай, экономикалық ерекшелік сияқты бірнеше факторларды қамтитын көп өлшемді ұғым.

Адам баласының өмір сүру сапасы туралы әдебиеттерді зерттеу барысында төмендегідей анықтамаларға көз жеткізілді:

- Адам өмір сүретін мәдениет пен құндылықтар жүйесінде олардың жағдайлары, алға қойған мақсаттары, көздеген армандары және мүдделері мен өмір сүрудегі ұстанымдарының жиынтығы;

- Адамның денсаулық мәселесі, Психологиялық жағдай, өзінің әлеуметтік қатынастары мен қоршаған орта арасындағы байланысына әсер ететін кең ұғым (Зорба, 2018) [1];

- Өмір сүру барысында қол жеткізуге болатын жеке қанағаттануларға, денсаулық

Сурет 1. Феррел, Грант және Функ тұжырымдамасы бойынша Салауатты өмір салты моделі [5]

жағдайына әсер ететін ауруларға өзіндік әсерлері және олардың күнделікті физикалық, психикалық және әлеуметтік әсерлерін көрсететін ұғым. Бұл ұғымға мәдениет, құндылық, адамның ұстанымы мен мақсаттарын да қосуға болады (World Health Organization, 1997) [2].

Салауатты өмір салты деңгейіне жастың ұлғаю процесі кері әсерін береді. Денсаулыққа қатысты проблемалар мен денсаулық жағдайының өзгермелілігі өмір сүру сапасын төмендетудің негізгі себептері болып табылады. Алайда, адамның өмір сүру сапасына әсер ететін көптеген себептер бар. Бұл себептерді келесідей ретпен топтастыра аламыз:

- Жеке сипаттамалары: жынысы, жасы және кейбір тұқым қуалайтын белгілері;
- Әлеуметтік ерекшеліктер: Бұл қоғамның әлеуметтік қолдауын көрсететін ерекшеліктері. Адам жеке басын қауіпсіз сезінуі, өзі өмір сүретін қоғамда оқшаулануға ұшырамау және қадір-қасиетін қамтамасыз ету сыйды ерекшеліктерден тұрады.
- Экономикалық ерекшеліктер: Мысалы, зейнеткерлік жасындағы адамның адами

қажеттіліктерін қамтамасыз ету үшін табысының болуы және осы кірістің үздіксіздігі.

- Психологиялық ерекшеліктер: Бұл адамның бақыт пен өмір сүру сапасына қанағаттану сезімдері орын алатын ерекшеліктерінің бірі.

- Денсаулық жағдайлары: Бұл адамның денсаулығына байланысты шағымдар, туылғаннан берілген ауру түрлері, ағзаның әлсіздігінен орын алған жағдайлар жиынтығы.

- Қоғамдық жағдайлар: Адам өмір сүретін физикалық ортада, адамның қозғалысы және денсаулық жағдайы, айналасындағы орын алатын болымды немесе болымсыз жағдайлар [3].

Әдістеме

Біз, бұл бөлімде «салауатты өмір салты» және «өмір сүру сапасы» ұғымдарының мазмұнын шетелдік және түркиялық ғалымдардың зерттеулеріне сүйене отырып анықтаймыз. Сонымен қатар, аталмыш ұғымдарға қатысты зерттеулерде қолданылатын шкала (өлшем) жөнінде баяндайтын боламыз.

Иетимнің тұжырымдамасына сәйкес, салауатты өмір салты табыс, қоршаған орта жағдайы және еркіндік сияқты көптеген ерекшеліктерді қамтитын ауқымды ұғым. Салауатты өмір салтының маңызды факторларының бірі денсаулық болып табылады [4].

Османның докторлық диссертациясында, салауатты өмір салтының ендігі бір тұжырымдамасы медициналық техникамен, зертханалық процедуралармен өлшенетін ұғым ретінде қарастыруға болатыны баяндалған [6]. Бұл субъективті түрде сақталатын мөлшер емес. Өмір сапасындағы басты мақсат – адам баласының физикалық, психологиялық және әлеуметтік функцияларына және олардың өмірінің осы аспектілеріне қатысты сипаттамаларына қаншалықты қанағаттанғандығы.

Кескиноғлуның Измирдегі III ұлттық конгресте ұсынған ғылыми зерттеу жұмысында, өмір сүру сапасына қанағаттану, жеке адамның өз өмірі туралы жалпы пікірлері мен бағаларының жиынтығы. Субъективті сапаға ие өмірге қанағаттану туралы пікірлерді қалыптастыруда жеке тұлға өзінің жағдайын салыстырмалы түрде бағалауы өмірге деген қанағаттану жағдайына әсер етеді [7]. Павот пен Диенер салауатты өмір салтындағы стандарттар адамның жақсы өмір сүру үшін қоятын өзіндік ұстанымдарынан, талаптарынан және

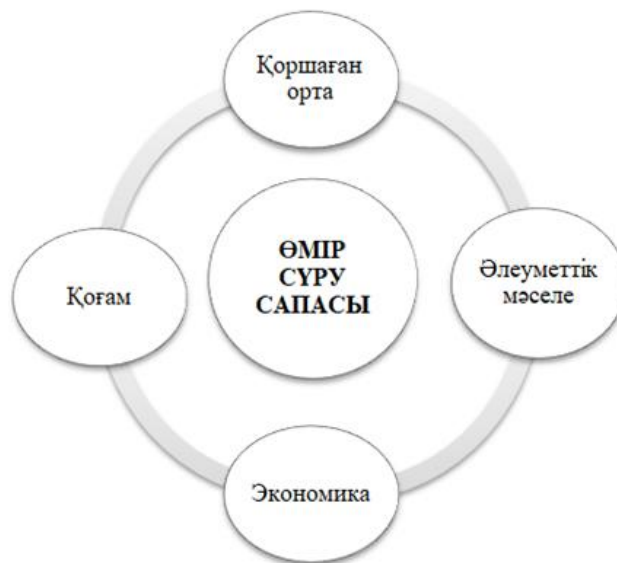
басқа да әсер етуші факторлардан тұрады. Сондай-ақ, жеке тұлға өмірдің әр түрлі саласында «жетістікке» жету үшін түрлі стандарттарға қажеттілігі туындайды [8]. Сондықтан өмірдің белгілі бір салаларында, өмір сүру сапасына қанағаттанудан гөрі оны бағалау маңызды рөл атқарады.

Билир Н., Өзджебе Х., Вайзоғлу С.А., Аслан Д., Шубашы Н. және Телафардың тұжырымдамасында өмір сапасы әр түрлі терминдердің синонимі болып саналады делінген. Мысалы: өмірге қанағаттану, өзін-өзі бағалау, әл-ауқат, бақыт, денсаулық, бедел, өмірдің маңыздылығы, әлеуметтік және экономикалық жағдай сынды ұғымдар [10].

Өмір сүру сапасы (ӨСС) шкаласы (өлшем): Аталмыш шкаланы Эммонс, Динер, Ларсен және Гриффин (1985) әзірледі. Бұл шкаланың түрік тіліндегі нұсқасын Көкер және Иетим (1991) жасады. Жалпы бес бөліктен тұратын шкала 7-лік Likert түрінде есептеледі және (1) «мүлдем келіспеймін», (5) «толық келісемін» деген жауаптар аралығында бағаланады [11].

Әдебиеттерге шолу

Шетелдік әдебиеттерде, әсіресе еуропа елдерінде жоғары оқу орны студенттері мен жастардың өмір сүру сапасына қанағаттануы

Сурет 2. Шафер, Коо және Еурнердің тұжырымдамасы бойынша адамның өмір сүру сапасына әсер ететін факторлардың тұжырымдамалық моделі [9]

туралы бүгінгі күнге дейін көптеген зерттеулер жүргізілді. Қазақстандық және түркиялық әдебиеттерде аталмыш тақырып бойынша зерттеулер шетелдік әдебиеттерге қарағанда аз.

Шетелдік әдебиеттердегі зерттеулердің арасынан Катар университетінде жүргізілген зерттеуді мысал ретінде келтіруге болады. 319 студенттің қатысуымен өткен бұл зерттеуде студент қыздардың өмірге қанағаттану деңгейі ер балаларға қарағанда жоғары деген көрсеткіш анықталды. Зерттеу нәтижелері бойынша студент қыздардың өмірге қанағаттануы 5,14 (7-лік Lykert шкаласы), ал ер балалардың өмірге қанағаттану деңгейі 4,64 құрайды [12].

Чиммак және басқа зерттеушілердің ЖОО студенттері жайлы зерттеулерінің нәтижелері экстраверсия мен эмоционалды тұрақсыздықты көрсетті (нейротизм). Оған қоса өмірді қанағаттандыру арасында жағымсыз байланыс бар екендігі анықталды [13]. Ол өмірге қанағаттанудың маңызды детерминанты болып табылады. Сонымен қатар, эмоционалды тұрақсыздықты мазасыздық сияқты барлық ішкі өлшемдерден байқауға болады.

Чивитчи және басқа да зерттеушілердің [14] ата-аналары ажырасқан және ажыраспаған жасөспірімдерде жалғыздық пен өмірге қанағаттану, Капыкыран және Яджи [15] жасөспірімнің салауатты өмір салтын ұстану және өмірге қанағаттану, аспапта ойнау және музыкалық бағдарламаларға қатысудың маңызы, Морсүнбұл [16] студенттердің бойындағы менмендік қасиеттердің салауатты өмір салты мен өмірге қанағаттану жағдайына әсері, Тұран [17] жасөспірімдердегі метатанымдық сана, мансап пен талант және салауатты өмір салтын қалыптастыру мәселелеріне айналасындағы достарының әсері, Үммет [18] ЖОО студенттеріндегі мінез-құлық жағдайының өмірге қанағаттану деңгейіне ықпалы секілді зерттеулер түркиялық ғылыми зерттеу жұмыстарының қатарында орын алады.

Аннақтың магистрлік диссертациясында, салауатты өмір салтының денсаулық факторының жыныстық ерекшелік тұрғысынан айтарлықтай айырмашылық көрсетпейтіні анықталды [19].

Тузгөл-Дост өзінің ғылыми жұмысындағы университет студенттерінің өмірге қанағаттану туралы зерттеуінде, жыныстық ерекшелік тұрғысынан мәнді айырмашылық тапты және жыныстық ерекшелік бойынша қыздардың өмірге қанағаттану деңгейі ер балаларға қарағанда айтарлықтай жоғары деген нәтижеге жетіп отыр [20].

Диенер мен Сухтың ғылыми зерттеуінде, «Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы мен Жаттықтырушылық» бөлімдері студенттерінің танымдық тұрғыдан «Спорт менеджменті мен Спорттық сауықтыру» бөлімі студенттеріне қарағанда айтарлықтай жоғары болғандығын сәйкестендіре аламыз [21]. Қызылрмақтың жоғары оқу орны студенттерінің қатысуымен зерттеген магистрлік диссертациясында, студенттердің экономикалық жағдайы салауатты өмір салтына әсер ететіндігін және отбасы табысын төмен деп көрсеткен студенттердің салауатты өмір салтын ұстану деңгейлері, орта-жоғары деп көрсеткен студенттерге қарағанда мүлдем төмен екендігін анықтаған болатын [22].

Фиданер Х., Ельби Х., Эсер С., Эсер Е. және Гөкер Е. сынды зерттеушілердің еңбегінде респонденттердің бос уақыты мен өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейлері арасында мәнді байланыс анықталмағандығын дәйек етуге болады [23].

Зерттеудің нәтижелері мен талқылау

Зерттеу барысында респонденттердің демографиялық жағдайы жиілік және пайыздық кестелермен көрсетілген. Студенттердің «Өмір сүру сапасы» жағдайына қанағаттану шкаласын Факторлық талдау әдісі, Негізгі компоненттер әдісі және Varimax, ал сенімділікті анықтау үшін Cronbach's Alpha әдісі қолданылды. Өмірге қанағаттану деңгейі ең төменгі, ең жоғары, орташа және стандартты ауытқу сипаттамасынан құралған Дескриптивті статистикамен көрсетілген.

Респонденттердің салауатты өмір салты мен өмір сүру сапасы деңгейін жынысына қарай, мамандығының болашағынан күткен ерекшеліктерін анықтау үшін T-test-імен, студенттердің қаржылық жағдайы, ай сайынғы

шығын мөлшері және оқыған бөлімі сынды ерекшеліктерін салыстыру мақсатында бір жақты Varyans анализі жасалынды. Бөлімдер арасындағы ерекшеліктерді анықтау үшін LSD Post Hoc тесті қолданылды. Мәндік деңгейі 0,05 ($p < 0,05$) деп көрсетілді.

Кесте 1

Респонденттердің өмір сүру сапасына қанағаттану шкаласының факторлық талдау нәтижелері

	Фактор
Alfa көрсеткіштері	0,760
Жалпы дисперсия Varyans-ы	0,521
Өмір сапасына қанағаттану шкаласы	Фактор жүктемесі
Өмірдегі жағдайлар өз ойыма тұспа-тұс келеді	0,681
Өмірлік жағдайым өте жақсы	0,721
Алға қойған мақсаттарыма қол жеткіздім	0,826
Салауатты өмір сүрудің негізгі қағидаларын назарда ұстаймын	0,742
Салауатты өмір салтын ұстанамын	0,625

Зерттеуге қатысқан студенттердің 121-і (49,4%) ерлер, 124-і (50,6%) әйелдер. Респонденттердің оқитын бөлімдеріне келер болсақ, 75-і (30,6%) Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы, 59-ы (24,1%) Жаттықтырушылық, 45-і (18%) Спорт менеджменті, 66-сы (26 %) Спорттық сауықтыру бөлімінен қатысқан. Мамандығының болашағына сенімді студенттер саны 187 (76,3%), ал мамандығының болашағына күманмен қарайтындар саны 54 (22%). Отбасылық табыс көрсеткішін төмен деп көрсеткендер саны 6 (2,4%), орташа деушілер 174 (71%), қалғандары жоғары деп көрсеткен 65 (26,5%). Зерттеуге қатысушылардың ай сайынғы жеке шығын мөлшеріне келер болсақ, 22-сі (9%) 0-700 лира, 81-і (33,1%) 700-900 лира, 84-і (34,3%) 900-1200 лира, 31-і (12,7%) 1200-1500 лира арасы, ал 27-сі (11%) 1500 лира және одан жоғары деп көрсеткен.

Респонденттердің салауатты өмір салты мен өмір сапасына қанағаттану деңгейіне қатысты сұрақтарға берген жауаптары Lykert бойынша ең жағары ұпай 7, ең төменгі ұпай 1 болғандығы назарға алынып, ұпайлар арасының 7-1=6 деп есептелді және категориялық

Кесте 2

Респонденттердің демографиялық ерекшеліктері

Демографиялық ерекшеліктері		n	%
Жынысы	Ер бала	121	49,4
	Әйел	124	50,6
Бөлімі	Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы	75	30,6
	Жаттықтырушылық	59	24,1
	Спорт менеджменті	45	18,3
	Спорттық сауықтыру	66	26,9
Мамандығының болашағы	Мамандығымның болашағына сенемін	187	76,3
	Мамандығымның болашағына күманданамын	54	22,0
Отбасы табысы	Төмен	6	2,4
	Орта	174	71,0
	Жоғары	65	26,5
Ай сайынғы жеке шығын мөлшері	0-700	22	9,0
	700-900	81	33,1
	900-1200	84	34,3
	1200-1500	31	12,7
	1500 лира және одан жоғары	27	11,0

Кесте 3

Респонденттердің салауатты өмір салты мен өмір сапасына қанағаттану деңгейі мен қойылған сұрақтардың сипаттамалық статистикасы

Сұрақтар	X	SS	Min	Max
Салауатты өмір салтын ұстанамын	4,37	1,68	1	7
Салауатты өмір сүрудің негізгі қағидаларын назарда ұстаймын	4,44	1,67	1	7
Өмірдегі жағдайлар өз ойыма тұспа-тұс келеді	5,04	1,69	1	7
Өмірлік жағдайым өте жақсы	4,56	1,76	1	7
Алға қойған мақсаттарыма қол жеткіздім	3,73	2,10	1	7
Өмір сапасына қанағаттану шкаласы	4,43	1,28		

деңгейлер үшін қойынды интервалы $6/7 = 0,86$ деп анықталды.

Кестеде көрсетілгендей, ер балалар мен әйел студенттердің өмір сапасына қанағаттанушылығының орташа мәні арасында мәнді айырмашылық жоқ екендігі анықталды ($t=1,899$; $p>0,05$).

Кестеде көрсетілгендей, респонденттердің өмір сапасына қанағаттану деңгейін отбасылық табыс көрсеткіші бойынша салыстыру мақсатында жүргізілген бір жақты Varyans анализі нәтижесінің орташа мәні арасында мәнді айырмашылық анықталды ($F(2, 242)=4,065$; $p<0,05$). Студенттер көрсет-

кен отбасылық табыс жағдайы мен өмірге қанағаттану арасында мәнді байланыс ортаға шықты. Қаржылық жағдайы арасындағы айырмашылықты анықтауға арналған LSD Post Hoc тесті нәтижесінде, отбасы қаржылық жағдайын «жоғары» деп көрсеткен студенттердің өмірге қанағаттану деңгейі, отбасы табысын «орташа» және «төмен» деп көрсеткен студенттердің өмірге қанағаттанушылық деңгейінен мәнді деңгейде жоғары болғандығы анықталды.

Кестеде көрсетілгендей, респонденттердің өмір сапасына қанағаттану деңгейін ай сайынғы шығын мөлшері бойынша салыстыру

Кесте 4

Респонденттердің жыныс ерекшеліктеріне байланысты t-Test нәтижелері

Жынысы	n	χ	SS	Sd	t	p
Ер бала	121	4,27	1,36	243	-1,899	0,059
Қыз	124	4,58	1,19			

Кесте 5

Студенттердің өмір сапасына қанағаттану деңгейін отбасылық табыс көрсеткіші бойынша салыстыру мақсатында жүргізілген бір жақты Varyans анализі нәтижесі

Отбасы табысы	n	χ	SS	F(2, 242)	p	Айырмашылық (LSD Post Hoc)
А-Төмен	6	3,97	0,98	4,065	0,018	C>B
В-Орта	174	4,30	1,24			
С-Жоғары	65	4,80	1,37			

Кесте 6

Студенттердің өмір сапасына қанағаттану деңгейін ай сайынғы шығын мөлшері бойынша салыстыру мақсатында жүргізілген бір жақты Varyans анализі нәтижесі

Ай сайынғы жеке шығын мөлшері	n	χ	SS	F(2, 242)	p	LSD Post Hoc
A-0-700	22	4,00	1,46	2,243	0,065	
B-700-900	81	4,40	1,18			
C-900-1200	84	4,47	1,20			
D-1200-1500	31	4,20	1,45			
E-1500 лира және одан жоғары	27	4,99	1,37			

мақсатында жүргізілген бір жақты Varyans анализін талдау нәтижесінде, мәнді айырмашылық анықталмады ($F(4, 240)=2,243$; $p>0,05$). Яғни, студенттердің ай сайынғы жеке шығындар мен өмірге қанағаттану деңгейлері арасында мәнді байланыс болмағандығын көрсетіп отыр.

Кестеде көрсетілгендей, респоденттердің салауатты өмір салты мен өмір сапасына қанағаттану деңгейін бөлім ерекшеліктері бойынша салыстыру мақсатында жүргізілген бір

жақты Varyans анализін талдау нәтижесінде, олар оқитын бөлім ерекшеліктеріне сәйкес, мәнді айырмашылық анықталмады ($F(2, 242)=0,437$; $p>0,05$). Яғни, студенттердің білім алатын бөлімдері мен өмірге қанағаттану және салауатты өмір салты деңгейлері арасында мәнді байланыс жоқ.

Кестеде көрсетілгендей, респоденттердің өмір сүру сапасын мамандығының болашағына байланысты жүргізілген t-Test нәтижесінде, кәсібінің келешегі мен студент-

Кесте 7

Респоденттердің салауатты өмір салты мен өмір сапасына қанағаттану деңгейін бөлім ерекшеліктері бойынша салыстыру мақсатында жүргізілген бір жақты Varyans анализі нәтижесі

Бөлімі	n	χ	SS	F(2, 242)	p	LSD Post Hoc
A-Дене шынықтыру және спорт оқытушылығы	75	4,57	1,31	0,437	0,646	
B-Жаттықтырушылық	59	4,36	1,32			
C-Спорт менеджменті	45	4,38	1,18			
D-Спорттық сауықтыру	66	4,20	1,19			

Кесте 8

Студенттердің өмір сүру сапасын мамандығының болашағына байланысты жүргізілген t-Test нәтижелері

Мамандығының болашағы	n	χ	SS	Sd	t	p
Мамандығымның болашағына сенемін	187	4,55	1,28	239	2,779	0,006
Мамандығымның болашағына күмәнданамын	54	4,00	1,28			

тердің өмірге қанағаттанушылығының орташа көрсеткіші арасында мәнді байланыс бар екендігі анықталды ($t=2,779$; $p<0,01$). Мамандығының болашағына сенетін студенттердің өмірге қанағаттану деңгейі, мамандығының болашағынан күмәнданатын студенттердің өмірге қанағаттану деңгейінен айтарлықтай жоғары ($p<0,05$).

Қорытынды

Қазіргі таңда жоғары оқу орнындағы студенттер арасында жеке басының денсаулығына немқұрайлы қарап, зиянды әдеттерден бойын арылта алмайтын жастарымыз да баршылық. Дүниежүзілік денсаулық сақтау ұйымы жалпы халықтың денсаулығын жақсартуға байланысты ауқымды шаралардың жасалуына ықпал етіп келеді.

Студенттердің салауатты өмір салтын қалыптастыруына және өмір сүру сапасына қанағаттану деңгейіне түрлі жағдайлар әсер етеді. Олардың арасында негізгі факторлар спортпен шұғылдану, тұлғаның денсаулық жағдайы, физикалық дене дайындығы, психологиялық тұрғыдан әсер етуші факторлар, қоғамдық ортасына қатысты мәселелер, экономикалық жағдайлар, әлеуметтік жағдайлар және материалдық мәселелер.

Қазіргі кезеңдегі қоғамның әлеуметтік-экономикалық дамуында орын алып отырған қиындықтарға қарамастан, салауатты өмір сүрудің әлемдік жүйесі түпкілікті, жалпы адамзаттық рухани байлықтарға негізделуі тиіс. Ол жеке бастың үйлесімді дамуына, денсаулықты нығайтуға, адамдардың тіршілік үшін белсенділігін арттыруға ықпал жасауды өзінің басты мақсаты етіп алуы керек.

Әдебиеттер тізімі

1. Al-Attayah A., Nasser, R. Gender and Age Differences in Life Satisfaction Within A Sex-Segregated Society: Sampling Youth in Qatar, International Journal of Adolescence and Youth. - Qatar, 2013.
2. Annak B. B. Sosyal destek, sosyal ağ, Yaşam kalitesi ve yaşam doyumunu: Duygusal ve anksiyete bozukluğu olan hastalarını ve sistemik hemodiyaliz alan hastalarını karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi. - Mersin, 2005.
3. Bilir N., Özdzhebe H., Vaizoğlu S.A., Aslan D., Şubaşy N., Telafar T.G. Van'da 15 yaşından büyük erkeklerde sf-36'nun sağlıklı yaşam tarzlarına ilişkin araştırma çalışmaları. Van, 2005, 663-664 s.
4. Diener E., Suh E. (1997). Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. Social Indicators Research. 40, 189-21 p.
5. Emmons R.A., Diener, E., Larsen, R.J., Griffin, S. The satisfaction with life scale. Journal of Personality Assessment. 49 (19), 71-75 p. (1985).
6. Ferrell BR., Grant, M., Funk, B. (1997). Quality of life in breast cancer Part I: Physical and social well being. Cancer Nursing. 20(6):398-408 p.
7. Fidaner H., Elbi, H., Fidaner, C., Eser, S. Y., Eser, E., Goker, E. Measure of quality of life WHOQOL-100 and WHOQOL-Bref. 3P Journal, 7(Ek 2), 5-13 p. (1999).
8. Güler D. Sağlıklı yaşam tarzı ve depresyon. İstanbul, 64-65 s.
9. İetim I. Bireysel projelerini organizasyonu ve yaşam doyumunu ile ilgili konular. Doktora tezi. Ege, 2001, 10 s.
10. Kapykyran Ş., Jadzhy U. (2012) Gençlerin yalnızlığı ve yaşam doyumunu: Bir müzik aleti üzerinde oynamanın ve iletişim kurmanın araçları ve önemi. "İlköğretim" çevrimiçi kongresi. 11 (3): 738-747 s.
11. Keskinoglu P. (2010) Sağlıklı bir yaşam tarzını etkileyen faktörler. III Ulusal Sağlık Kongresi. Izmir, 25-27 s.
12. Kızılırmak M. Hastanelerde çalışan hemşirelerin depresyon ve yaşam kalitesinin belirlenmesi. Yüksek lisans tezi. Ankara, 2014.
13. Morsunbül Y. (2013). Ergen benlik eğitiminin yaşam kalitesinden memnuniyet düzeyi ve depresyon düzeyi üzerindeki etkisi. Klinik Psikiyatri, 18-2 s.

14. Pavot W., Diener, E. (1993). Review of the satisfaction with life scale. *Psychological Assessment*, 5 (2), 164-172 p.
15. Shafer C.S., Koo, L.B., Turner, S. (2000). A Tale of Three Greenway Trails: User Perceptions Related To Quality of Life", *Landscape and Urban Planning*. Vol. 49, No:3, s:163-178 p.
16. Schimmack U., Radhakrishnan, P., Oishi, S., Dzokoto, V., Ahadi, S. (2002). Culture, Personality, and Subjective Well-Being: Integrating Process Models of Life Satisfaction, *Journal of Personality and Social Psychology*. 82(4): 582-593 p.
17. Tolga O. Spor etkinliklerinin organizasyonunun göstergeleri ve spor kurumlarının sağlıklı yaşam tarzlarının değerlendirilmesi. Doktora tezi. İstanbul, 2018, 38 s.
18. Turan M. E. Ergenlerin kariyer ve yetenek gelişimi arasındaki bağlantı, meta-bilişsel farkındalık, yaşam doyumunu ve arkadaş olarak algılanan sosyal destek. Yüksek Lisans tezi. Sakaria, 2013.
19. Tuzgöl-dost M. (2007). Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesinden memnuniyetini bazı işaretlere göre incelemek. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Dergisi*. 10 (2) 45 b.
20. Ümmet D. Üniversite öğrencilerinin kendine güvenen davranış ve yaşam doyumunu durumlarının işlemsel analizi. Doktora tezi. İstanbul, 2012.
21. Zorba E. Sağlıklı bir yaşam tarzı ve fiziksel önlemlerin önemi. XX Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi. Bolu, 2018, 85 b.
22. Chivitchi N., Chivitchi, A., Fiakaly, N.Zh. Ebeveynleri boşanmış ve boşanmış olmayan ergenlerde yalnızlık ve yaşam doyumunu düzeyi. Teori ve Ugulamada Eğitim Kongresi. İstanbul, 2012, 9 (2), 493-525 s.)
23. World Health Organization. (1997) The world health organization quality of life instruments (The whoqol-100 and the whoqol-bref). *Whoqol Measuring Quality of Life, Programme on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse*.

References

1. Al-Attayah A., Nasser, R. Gender and Age Differences in Life Satisfaction Within A Sex-Segregated Society: Sampling Youth in Qatar, *International Journal of Adolescence and Youth*. (Qatar, 2013).
2. Annak B. B. Sosyal destek, sosyal ağ, Yaşam kalitesi ve yaşam doyumunu: Duygusal ve anksiyete bozukluğu olan hastaların ve sistemik hemodiyaliz alan hastaların karşılaştırılması. Yüksek lisans tezi [Social support, social networking, quality of life and life satisfaction: comparison of patients with emotional and anxiety disorders and patients receiving systemic hemodialysis treatment]. Master's thesis. (Mersin, 2005). [in Turkish].
3. Bilir N., Özdzhebe H., Vaizoğlu S.A., Aslan D., Şubaşy N., Telafar T.G. Van'da 15 yaşından büyük erkeklerde sf-36'nın sağlıklı yaşam tarzlarına ilişkin araştırma çalışmaları [Research work on a healthy lifestyle sf-36 in boys over 15 years of age in Van]. (Van, 2005, 663-664 p.). [in Turkish]
4. Diener E., Suh E. Measuring quality of life: Economic, social, and subjective indicators. *Social Indicators Research*. 40, 189-21 p. (1997).
5. Emmons R.A., Diener, E., Larsen, R.J., Griffin, S. The satisfaction with life scale. *Journal of Personality Assessment*. 49 (19), 71-75 p. (1985).
6. Ferrell BR., Grant, M., Funk, B. Quality of life in breast cancer Part I: Physical and social well being. *Cancer Nursing*. 20(6):398-408 p. (1997).
7. Fidaner H., Elbi, H., Fidaner, C., Eser, S. Y., Eser, E., Goker, E. Measure of quality of life WHOQOL-100 and WHOQOL-Bref. *3P Journal*, 7(Ek 2), 5-13 p. (1999).
8. Güler D. Sağlıklı yaşam tarzı ve depresyon [Healthy lifestyle and depression]. *Mesleki bilimsel çalışma* (Ystanbul, 64-65 p.) [in Turkish]
9. Ietim I. Bireysel projelerin organizasyonu ve yaşam doyumunu ile ilgili konular [Organization of individual projects and life satisfaction issues]. Doctoral dissertation (Ege, 2001, 10 b.) [in Turkish].
10. Kapykyran Ş., Jadzhy U. Gençlerin yalnızlığı ve yaşam doyumunu: Bir müzik aleti üzerinde oynamanın ve iletişim kurmanın araçları ve önemi. [Adolescent loneliness and life satisfaction: the means and importance of playing and connecting a musical instrument]. "İlköğretim" çevrimiçi kongresi. 11 (3):738-747 b. (2012). [in Turkish]

11. Keskinoglu P. Sağlıklı bir yaşam tarzını etkileyen faktörler. III Ulusal Sağlık Kongresi. [Factors affecting a healthy lifestyle]. III Ulusal Sağlık Kongresi. (Izmir, 25-27 p., 2010). [in Turkish]
12. Kızılırmak M. Hastanelerde çalışan hemşirelerin depresyon ve yaşam kalitesinin belirlenmesi [Identification of depression and quality of life of nurses working in hospitals]. Master's thesis. (Ankara, 2014). [in Turkish]
13. Morsunbül Y. Ergen benlik eğitiminin yaşam kalitesinden memnuniyet düzeyi ve depresyon düzeyi üzerindeki etkisi. [Influence of adolescent self-esteem on the level of satisfaction with quality of life and the level of depression]. (Klinik Psikiyatri), 2013 [in Turkish].
14. Pavot W., Diener, E. Review of the satisfaction with life scale. Psychological Assessment, 5 (2), 164-172 p. (1993).
15. Shafer C.S., Koo, L.B., Turner, S. "A Tale of Three Greenway Trails: User Perceptions Related To Quality of Life", Landscape and Urban Planning. Vol. 49, No:3, s:163-178 p. (2000).
16. Schimmack U., Radhakrishnan, P., Oishi, S., Dzokoto, V., Ahadi, S. Culture, Personality, and Subjective Well-Being: Integrating Process Models of Life Satisfaction, Journal of Personality and Social Psychology. 82(4): 582-593 p. (2002).
17. Tolga O. Spor etkinliklerinin organizasyonunun göstergeleri ve spor kurumlarının sağlıklı yaşam tarzlarının değerlendirilmesi [Indicators of the organization of sports events and assessment of a healthy lifestyle by sports institutions]. Doctoral dissertation (Ystanbul, 2018, 38 p.) [in Turkish]
18. Turan M. E. Turan M. E. Ergenlerin kariyer ve yetenek gelişimi arasındaki bağlantı, meta-bilişsel farkındalık, yaşam doyumu ve arkadaş olarak algılanan sosyal destek [The link between career and talent development in adolescents, metacognitive awareness, life satisfaction, and social support that is perceived as a friend]. Master's thesis. (Sakaria, 2013) [in Turkish]
19. Tuzgöl-dost M. Üniversite öğrencilerinin yaşam kalitesinden memnuniyetini bazı işaretlere göre incelemek. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Dergisi. [Study of student's satisfaction with the quality of life of a higher educational institution by some features]. Pamukkale Üniversitesi Eğitim Dergisi, 10 (2) 45 b. (2007). [in Turkish].
20. Ümmet D. Üniversite öğrencilerinin kendine güvenen davranış ve yaşam doyumu durumlarının işlemsel analizi [Transactional analysis in the context of arrogant behavior States and life satisfaction in university students]. Doctoral dissertation (Ystanbul, 2012). [in Turkish]
21. Zorba E. Sağlıklı bir yaşam tarzı ve fiziksel önlemlerin önemi. [Healthy lifestyle and the importance of physical activities]. XX Uluslararası Spor Bilimleri Kongresi (Bolu, 2018, 85 p.) [in Turkish]
22. Chivitchi N., Chivitchi, A., Fiakaly, N.Zh. Ebeveynleri boşanmış ve boşanmış olmayan ergenlerde yalnızlık ve yaşam doyumu düzeyi. Teori ve Ugulamada Eğitim Kongresi, Ystanbul, 2012, 9 (2), 493-525 b.) [in Turkish].
23. World Health Organization. The world health organization quality of life instruments (The whoqol-100 and the whoqol-bref). Whoqol Measuring Quality of Life, Programme on Mental Health Division of Mental Health and Prevention of Substance Abuse (1997).

B. Yermakhanov¹, E. Zorba², M. Turkmen³

^{1,2} Gazi University, Ankara, Turkey

³ Bayburt University, Bayburt, Turkey

Study of the level of satisfaction with the quality of life and healthy lifestyle of students of physical training

Abstract. According to experts of the World Health Organization, 49-50% of health in the world depends on lifestyle, that is, on how a person treats his or her health, and 17-20% - on the environment.

The article describes a statistical analysis of students studying physical culture and sports in order to promote a healthy lifestyle and increase the level of satisfaction with the quality of life of students. The quality of life scale developed by Diner, Emmons, Larsen, and Griffin (1985) have been used to measure respondents' healthy lifestyle and satisfaction with life.

The study involved 245 students (including 121 men and 124 women) studying at the faculties of «Physical Education and Sports Training», «Sports Management», «Coaching» and «Recreation» of Gazi University.

There have been presented results of the survey participants. There have been analyzed collected data in the SPSS program, and included in the form of tables.

Keywords: physical culture and sports, healthy lifestyle, quality of life, Kazakhstan, Turkey.

Б. Ермаханов¹, Е. Зорба², М. Түркмен³

^{1,2}Университет Гази, г. Анкара, Турция

³Университет Байбурт, г. Байбурт, Турция

Изучение уровня удовлетворения качеством жизни и здорового образа жизни студентов физической подготовки

Аннотация. По оценкам экспертов Всемирной организации здравоохранения, 49-50% здоровья в мире зависит от образа жизни, то есть от того, как человек относится к своему здоровью, а на 17-20% - от окружающей среды.

В статье приведен статистический анализ, касающийся студентов, занимающихся физической культурой и спортом, с целью пропаганды здорового образа жизни и повышения уровня удовлетворенности качеством жизни студентов. Шкала качества жизни, разработанная Дайнером, Эммонсом, Ларсеном и Грифффином (1985), использовалась для определения здорового образа жизни респондентов и их удовлетворенности жизнью.

В исследовании приняли участие 245 студентов (121 мужского пола и 124 женского пола), обучающихся на факультетах «Физическое воспитание и обучение спорту», «Спортивный менеджмент», «Тренерский» и «Рекреация» Университета Гази.

Представлены результаты участников опроса. Собранные данные были проанализированы в программе SPSS, занесены в виде таблиц и проанализированы.

Ключевые слова: физическая культура и спорт, здоровый образ жизни, качество жизни, Казахстан, Турция.

Авторлар туралы мәлімет:

Ермаханов Б.Ө. – корреспондентия үшін автор, Гази университеті, дене шынықтыру және спорт мамандығының докторанты, Бандырма көш., 6/1, Анкара, Түркия.

Зорба Е. – проф. др., Гази университеті, Бандырма көш., 6/1, Анкара, Түркия.

Түркмен М. – проф. др., Байбурт университеті, Қорқыт ғимараты, 69000, Байбурт, Түркия.

Yermakhanov B. – **Corresponding author**, Ph.D. student in the field of physical culture and sports, Gazi University, 6/1 Bandırma str., Ankara, Turkey.

Zorba E. – Professor, Dr., Gazi University, Bandırma str., 6/1, Ankara, Turkey.

Turkmen M. – Professor, Dr., Bayburt University, Korkut kampus, 69000, Bayburt, Ankara, Turkey.

Д.А. Касымбекова
А.Б. Арынова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан
(E-mail: dinar_0101@mail.ru, aiganym_arynova@mail.ru)

Методы применения технологии CLIL на лабораторных занятиях курса неорганической химии

Аннотация. На сегодня в Республике Казахстан осуществляется модернизация системы образования, одним из направлений которой является переход на трёхязычное обучение (целевые языки). Для эффективного изучения целевых языков в мире особо признана так называемая технология CLIL – предметно-языковое интегрированное обучение.

В статье приведены положительные тенденции использования CLIL-технологии в преподавании курса неорганической химии в вузах на английском языке. В Казахском национальном педагогическом университете имени Абая, на лабораторных занятиях курса «Неорганическая химия-2» проведены занятия с использованием CLIL-технологии. С целью определения эффективности интегрированной технологии проведен педагогический эксперимент, определены предметные и языковые знания студентов. Задания, данные студентам, направлены на изучение учебной мотивации курса, оценку удовлетворенности процессом обучения и общую оценку значимости курса.

В результате педагогического эксперимента можно сделать вывод, что обучение с использованием CLIL-технологии имеет важное значение и помогает студентам как в овладении английским языком, так и в получении профессиональных знаний.

Статья будет интересной для преподавателей химии, обучающихся на английском языке в высших и средних учебных заведениях.

Ключевые слова: CLIL, химия, методика преподавания химии, лабораторные занятия, технология интеграции, языковой аспект, предметный аспект, учебный аспект, когнитивные навыки, познавательные навыки.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-106-113>

Введение

Проблема полиязычия – одна из актуальных проблем, стоящих не только для Казахстана, но и перед всем миром, так как современная глобализация требует знания языков. В настоящее время в мире с преобладанием взаимосвязи и взаимозависимости одним из способов подготовки молодого поколения к конкуренции является многоязычие [1].

Полиязычное образование должно содержать систематизированные знания, умения

и навыки на родном и государственном языках, а также на одном или нескольких иностранных языках. Основной идеей реализации полиязычного образования в условиях поликультурности являются стимулирование использования различных языков в соответствии с потребностями и интересами учащихся, формирование навыков межкультурного общения без потери культурных ценностей своего народа, приобщение к культурным ценностям других стран. Обучение химии на английском языке отличается от традицион-

ной формы обучения. Технологий и методов обучения химии на английском языке несколько, но нам для этой задачи интересна технология CLIL. Использование технологии CLIL дает возможность выйти за пределы традиционной учебной программы. Двадцать лет назад странами Европейского Союза CLIL была признана как одна из эффективных технологий по развитию мультилингвизма и успешно применяется как в школьном, так и в высшем образовании [2].

Термин CLIL был впервые использован Д. Маршем в 1994 году. Согласно Д. Маршу о CLIL можно говорить в тех случаях, когда дисциплины или определенные темы в рамках дисциплин изучаются на иностранном языке и при этом преследуются две цели: изучение содержания данной учебной дисциплины и одновременное изучение иностранного языка [3].

Технологии CLIL основаны на интеграции 4 основных компонентов, которые объединяют изучение предметного содержания и языка в рамках определённого контекста, ситуации, что определяет взаимодействие следующих компонентов на уроке [2]:

1. Content – предмет или тема, на которых основывается программа учебной дисциплины.
2. Communication – язык, с помощью которого мы изучаем предмет и которым овладеваем в процессе обучения.
3. Cognition – мыслительные операции, помогающие понять и осознать окружающую нас действительность.
4. Culture – то, как мы взаимодействуем с реалиями, применяем наши знания и умения в жизни.

Лабораторные занятия – это промежуточное звено, которое на практике демонстрирует теоретические знания, полученные студентами в самостоятельной работе с преподавателем и самостоятельной работе студентов. Будущие учителя химии играют ключевую роль в организации учебного химического эксперимента в обучении химии в высших учебных заведениях, оказывают большое влияние на реализацию ответственных задач во всех формах обучения [4].

Сегодня мы считаем почти само собой разумеющимся, что лабораторные занятия являются неотъемлемой частью преподавания естественных наук. Кроме того, научная лаборатория позволяет развивать языковые навыки и использовать научную лексику.

Фактически в лабораторных экспериментах студенты участвуют в процессе исследования, развивая когнитивные навыки, необходимые для проведения измерений, сбора и обработки данных, описания результатов, выводов и оценки результатов.

Кроме того, научная лаборатория представляет собой уникальный сценарий использования языка в различных ситуациях, например, для сотрудничества с коллегами для распределения задач, обсуждения результатов или согласования значения, чтения экспериментального протокола на целевом языке или написания заключительного отчета с учетом важности использования научной лексики в соответствующем контексте.

Основная цель нашего педагогического эксперимента – стимулирование интереса студентов к изучению языка на лабораторных занятиях, ведение химического эксперимента под непосредственным руководством преподавателя.

Основная часть. В целях определения эффективности интегрированной технологии обучения была проведена педагогическая практика лабораторных занятий курса «Неорганическая химия-2» английских групп 2 курса специальности 5В011200-химия кафедры химии Института естествознания и географии. 1 этап педагогической практики начался с сентября 2019-2020 учебного года. Последний этап был завершён в декабре.

Согласно учебно-методическому комплексу дисциплины «Chemistry of elements of the periodic system» основные задачи предмета включают интегрирование содержания (Content) и язык (Language) [5]:

1. Знать и формулировать все основные стехиометрические законы химии. Уметь применять эти законы при решении вычислительных задач (C);
2. Уметь записывать электронную конфигурацию любого элемента на основе его поло-

жения в периодической системе, теоретически описывать изменения свойств элементов в периоде, а также в рядах s, p, d, f- элементов (общие свойства и отличия) (С);

3. Уметь дать на английском языке общее описание группы, подгруппы, основных химических свойств элемента и его соединений на основе электронной структуры атома элемента (L);

4. Знать особенности химии элементов основных подгрупп (С);

5. Знать структурные особенности атомов d- и f-элементов, физико-химические свойства простых веществ и особенности химических свойств их соединений(С);

6. Подготовить лабораторный отчет на английском языке, используя определенный словарный запас (L);

7. Представить отчет по лабораторной работе перед группой студентов на английском языке (L);

В педагогическом эксперименте приняли участие 21 обучающихся. Студенты английской группы второго курса были разделены на две подгруппы. Уровень владения английским языком различный. Уровень английского языка подгруппы 1-Elementary, уровень второй

подгруппы - Pre-Intermediate. Поэтому при задании студентам были учтены уровни владения языком. Здесь можно выделить аспекты интеграции занятия химии с языком [6].

1. Языковой аспект

- Повышение общего уровня языковой компетентности;
- Развитие коммуникативных навыков;
- Глубокое понимание английского языка как основного языка;
- Владение английским языком в прикладных целях.

2. Предметный аспект

- Возможность всестороннего изучения предмета;
- Доступ к специальной предметной терминологии через английский язык;
- Подготовка к продолжению обучения или работе.

3. Аспект обучения

- Возможность использования различных образовательных стратегий;
- Применение различных форм и методов работы аудитории;
- Повышение мотивации студентов.

С целью исключения дублирования содержания лабораторных работ были заданы

Таблица 1

Словарь на трех языках по языковому аспекту

№	Приборы и реактивы	На русском языке	На английском языке
1	На казахском языке		
1	Оттегі толтырылған газометр		
2	Штатив, тығыны бар сынауық		
3	Темір қалақша, шыны таяқша, цилиндр,		
4	Индикатор қағазы		
5	Қар немесе мұз		
6	Сүзгі қағаз		
7	Шұңқыр		
8	Қызыл фосфор		
9	Көмір		
10	Темір ұнтағы		
11	натрий пероксиді Na ₂ O ₃		
12	Марганец (IV) оксиді MnO ₂		
13	Барий пероксиді BaO ₂		
14	Калий хлораты KClO ₃		

вопросы, входящие в сферу межпредметного взаимодействия. Это позволит снизить временные затраты.

Главная цель нашего исследования - с помощью педагогического эксперимента развить у студентов знание и понимание химии с использованием современных методов обучения, а также определить уровень усвоения материала. Педагогический эксперимент проводился на лабораторных занятиях, тема которых была «Получение кислорода и его свойства» методом интеграции с английским языком.

1. По языковому аспекту: студенты должны на лабораторных занятиях сказать названия необходимого оборудования и химических реактивов на трех языках. Например:

2. По предметному аспекту: провели логический анализ с активным участием студентов. Например:

1. Какова цель лабораторного занятия?
2. Каковы физико-химические свойства применяемых в практике химических веществ?
3. Каковы условия, при которых осуществляется химическая реакция во время эксперимента?
4. Что вы наблюдали во время практики, как объяснить?
5. Какие выводы можно сделать на основе опыта?

По обучающему аспекту: студентам были даны соответствующие уровням языковой подготовки тексты по химии разных стилей

Таблица 2

Текст заданий

<p>Задание:</p> <p>1. Вместо точек в данном тексте поставьте нужные слова и сделайте свой вывод. Необходимые слова приведены ниже.</p> <p>2. Ответьте на последний вопрос и напишите необходимое уравнение реакции.</p>	
<p>Для опыта берут хорошо измельченные $KClO_3$ и MnO_2.</p> <p>С бертолетовой солью надо обращаться осторожно, так как в присутствии малейших примесей горючих веществ (бумаги, угля и т. д.) она при трении или нагревании может дать сильный.....</p> <p>Следует также иметь в виду, что иногда бывает загрязнен органическими веществами. Для удаления их предварительно прокаливают.</p> <p>Поместить в чистую, около 0,3г и укрепить ее вертикально в зажиме штатива. Нагревать дно пробирки сначала слабо и осторожно, затем сильнее. Когда.... расплавится, испытать, загорается ли внесенная в пробирку тлеющая Сделать вывод, интенсивно ли идет разложение Отставить, тотчас же всыпать в пробирку немного заранее приготовленного порошка Снова опустить в пробирку, не касаясь, соли, Составить уравнение реакции разложения бертолетовой соли в присутствии MnO_2. Какую роль в этой реакции выполняет ? Я думаю, что оксид марганца играет роль катализатора</p>	<p>For the experiment took well crushed $KClO_3$ and MnO_2.</p> <p>Potassium chloride should be handled carefully, since in the presence of the slightest impurities of combustible substances (paper, coal, etc.), it can give a strong explosion when friction or It should also be kept in mind that is sometimes contaminated with organic substances. To remove them,is precalcined.</p> <p>Place about 0.3 g ofin a clean, and secure it vertically in the tripod clamp. Heat the bottom of the test tube gently, then more strongly. When melts, test whether the smouldering ray entered in the test tubeup. To conclude, intensively is whether the decomposition of Set aside theand immediately pour a little preparedpowder into the test tube. Again, lower the into the test tube without touching the salt.</p> <p>Write the decomposition reaction equation..... potassium chlorate in the presence of What role does MnO_2 play in this reaction?</p> <p>Необходимые слова: heating, MnO_2, lights, dry test tube, the salt, burner, potassium chlorate, smouldering ray, MnO_2, $KClO_3$.</p>

Таблица 4

Показатели знаний студентов подгруппы 2 (Elementary) по технологии CLIL

Описание ответов	Правильные ответы		Неполные ответы		Не ответили	
	До эксперимента	После эксперимента	До эксперимента	После эксперимента	До эксперимента	После эксперимента
	100 %					
Описание ответов по языковому аспекту	55	70	30	20	15	10
Описание ответов по предметному аспекту	42	60	25	20	33	20
Описание ответов по аспекту обучения	38	55	40	30	22	15
Общий	45	62	32	23	20	15

по теме «Получение кислорода и его свойства».

Тексты разделены на небольшие детали, сопровождалась рисунками, схемами, картами, содержат задания до текстового чтения (pre-reading) и после текстового чтения (after reading). Эти задания формируют не только языковые навыки, но и познавательные (когнитивные) навыки. Познавательные навыки необходимо формировать в зависимости от уровня мышления (познание, идентификация, понимание) выше простого уровня (анализ, обобщение, исследование, оценка). Тексты с диаграммами и таблицами соответствуют этапу изучения студентов. При вводе материала из текста в таблицу студенты изучают выборку данных и формируют представление о выделении основных данных из

вспомогательных данных. Тексты заданий представлены на двух языках (русский, английский) (Таблица 2).

В таблицах 3,4 указаны ответы студентов в процентах. Эти полученные результаты были приведены в виде диаграммы на рисунке 1.

Результаты и обсуждения

Таким образом, как видно на рисунке 1, показатель знаний по языковому аспекту студентов подгруппы 1(Pre-Intermediate) увеличился на 10%. Студенты полностью ответили на все вопросы. Показатели студентов, положительно реагирующих на эти три аспекта после эксперимента, увеличились на 13%, а не ответивших студентов уменьшились на 6%. У студенты подгруппы 2 (Elementary) со сред-

Таблица 3

Показатели знаний студентов подгруппы 1(Pre-Intermediate) по технологии CLIL

Описание ответов	Правильные ответы		Неполные ответы		Не ответили	
	До эксперимента	После эксперимента	До эксперимента	После эксперимента	До эксперимента	После эксперимента
	100 %					
Описание ответов по языковому аспекту	75	85	15	15	10	0
Описание ответов по предметному аспекту	73	87	15	10	12	3
Описание ответов по аспекту обучения	75	90	20	10	5	0
Общий	74	87	17	12	9	3

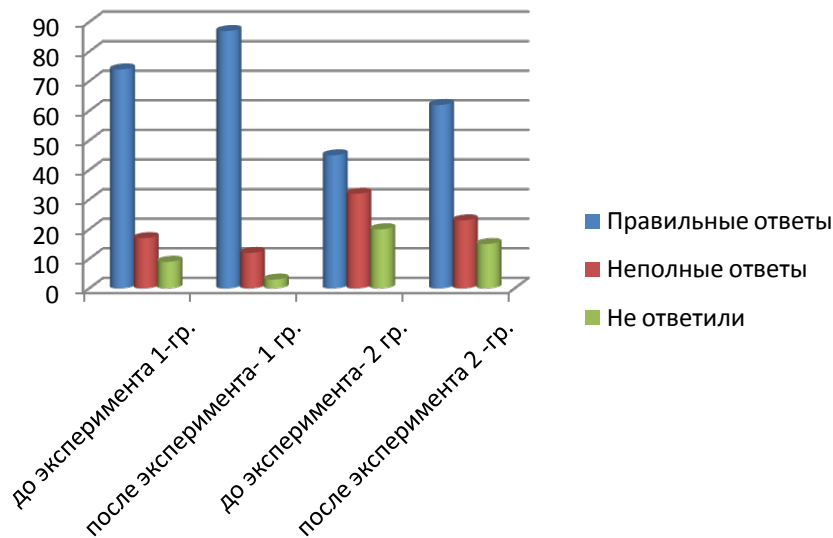

Рисунок 1. Показатели знаний студентов по трем аспектам лабораторных занятий

ним уровнем английского языка показатель знаний по языковому аспекту увеличился на 15%. В результате обучения с использованием CLIL-технологии количество студентов, полностью ответивших на вопросы по языковому аспекту в подгруппе 1 (Elementary), увеличилось на 17%, а количество не ответивших студентов после эксперимента уменьшилось на 5%.

Выводы

После проведенного педагогического эксперимента можно сделать вывод, что обуче-

ние с использованием CLIL-технологии имеет важное значение и помогает студентам как в овладении английским языком, так и в получении профессиональных знаний.

На лабораторных занятиях мы учим студентов самостоятельно искать материалы в сети Интернет или из других источников информации, не ограничиваясь только данными, представленными в учебнике. В то же время мы можем ориентироваться на то, чтобы стать профессиональными специалистами и квалифицированными ученым, способными внести свой вклад в развитие науки будущего Казахстана.

Список литературы

1. Культурный проект «Триединство языков». Послание Президента РК Президенту «Новый Казахстан в новом мире» [Электронный ресурс]. – 2007. – URL: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-28-fevralya-2007-g (дата обращения: 18.01.2021).
2. Lasagabaster, D.Y., Ruiz de Zarobe. CLIL in Spain: Implementation, Results and Teacher Training. – Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2010. – 30 p.
3. Coyle D., Hood Ph., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning. – Cambridge: Cambridge University Press, 2010. – 266 p.
4. Плетнер Ю.В., Полосин В.С. Практикум по методике преподавания химии. – Москва: Учпедгиз, 2012 – 26 с.

5. Arynova A.B., Kasymbekova D.A., Korganbaeva ZH.K. Presenting lecture materials in English using CLIL technologies // Bulletin of the Karaganda university. Chemistry Series. – 2020 . Vol.2. – P. 105-112.
6. O'Malley, J.M., Chamot, A., Stewner-Manzanares, G.K, Russo, L.R. Learning strategies used by beginning and intermediate ESL students // Language Learning. – 2010. Vol.35/1. – P. 21-46.

References

1. Kul'turnyj proekt «Triedinstvo jazykov». Poslanie Prezidenta RK Prezidenta «Novyj Kazahstan v novom mire» [Cultural project «Trinity of languages». Message of the President of the Republic of Kazakhstan to the President «New Kazakhstan in a new world»]: Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-nnazarbaeva-narodu-kazahstana-28-fevralya-2007-g (Accessed 18.01.2021).
2. Lasagabaster, D.Y., Ruiz de Zarobe. CLIL in Spain: Implementation, Results and Teacher Training (Cambridge Scholars Publishing, Cambridge, 2010, 30 p.).
3. Coyle D., Hood Ph., Marsh D. CLIL: Content and Language Integrated Learning (Cambridge University Press, Cambridge, 2010, 266 p.).
4. Pletner Yu.V., Polosin V.S. Praktikum po metodike prepodavaniya himii [Workshop on the methodology of teaching chemistry] (Moscow, Uchpedgiz, 2012, 26 p.).
5. Arynova A.B., Kasymbekova D.A., Korganbaeva ZH.K. Presenting lecture materials in English using CLIL technologies, Bulletin of the Karaganda university. Chemistry Series, 2, 105-112 (2020).
6. O'Malley, J.M., Chamot, A., Stewner-Manzanares, G.K, Russo, L.R. Learning strategies used by beginning and intermediate ESL students, Language Learning, 35/1, 21-46 (2010).

Д.А. Қасымбекова, А.Б. Арынова

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Бейорганикалық химия курсының лабораториялық жұмысында CLIL технологиясын қолдану әдістері

Аңдатпа. Бүгінгі таңда Қазақстан Республикасы білім беру жүйесін модернизациялауда, оның бағыттарының бірі – үш тілді білім беруге көшу (мақсатты тілдер). Мақсатты тілдерді тиімді оқыту үшін әлемде CLIL технологиясы деп аталады - пәндік-тілдік кіріктірілген оқытуды қолданады. Мақалада жоғары оқу орындарында бейорганикалық химия курсы ағылшын тілінде оқыту кезінде CLIL технологиясын қолданудың оң тенденциялары көрсетілген. Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университетінде «Бейорганикалық химия-2» курсының зертханалық сабақтарында CLIL-технологиясын қолдану арқылы сабақтар өткізілді. Интеграцияланған технологияның тиімділігін анықтау мақсатында педагогикалық эксперимент жүргізіліп, оқушылардың пәні мен тілдік білімдері анықталды. Студенттерге берілген тапсырмалар курстың білім беру мотивациясын зерттеуге, оқу үдерісіне қанағаттанушылықты бағалауға және курстың маңыздылығын жалпы бағалауға бағытталған.

Педагогикалық эксперимент нәтижесінде біз CLIL технологиясын қолдану арқылы оқыту маңызды және студенттерге ағылшын тілін меңгеруде де, кәсіби білім алуда да көмектеседі деген қорытынды жасауға болады.

Мақала жоғары және орта оқу орындарында ағылшын тілінде сабақ беретін химия мұғалімдері үшін қызықты болады.

Түйін сөздер: CLIL, химия, химияны оқыту әдістемесі, зертханалық жұмыс, интеграция технологиясы, тілдік аспект, пәндік аспект, білім беру аспектісі, танымдық дағдылар, танымдық дағдылар.

D.A. Kasymbekova, A.B. Arynova

Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan

Methods of applying CLIL technology in laboratory classes in inorganic chemistry

Abstract. The Republic of Kazakhstan is currently modernizing the education system. One of the directions of which is the transition to trilingual education (target languages). The CLIL technology - subject-linguistic integrated learning - is particularly recognized in the world for effective learning of target languages.

The article presents positive trends in the use of CLIL technology in the teaching of inorganic chemistry courses in higher education institutions in English. The CLIL technology was used in the laboratory classes of the «Inorganic Chemistry-2» course at the Abai Kazakh National Pedagogical University. In order to determine the effectiveness of the integrated technology, there was conducted a pedagogical experiment. There were determined the subject knowledge and language skills of the students. Assignments given to students aim to explore the learning motivation of the course, assess satisfaction with the learning process, and give an overall assessment of the relevance of the course.

As a result of the pedagogical experiment, it can be concluded that learning using CLIL technology is important and helps students both in acquiring English and in gaining professional knowledge.

The article will be of interest to chemistry teachers teaching in English in higher and secondary schools.

Keywords: CLIL, chemistry, chemistry teaching methodology, laboratory sessions, technology integration, language aspect, subject aspect, learning aspect, cognitive skills, cognitive skills.

Сведения об авторах:

Касымбекова Д.А. – кандидат химических наук, старший преподаватель кафедры химии, Институт естествознания и географии, Казахский национальный университет имени Абая, ул. Казыбек би, 28, Алматы, Казахстан.

Арынова А.Б. – автор для корреспонденции, докторант 3 курса кафедры химии, Институт естествознания и географии, Казахский национальный университет имени Абая, ул. Казыбек би, 28, Алматы, Казахстан.

Kassymbekova D.A. – Candidate of Chemical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Chemistry, Institute of Natural Science and Geography, Abai Kazakh National University, 28 Kazybek bi str., Almaty, Kazakhstan.

Arynova A.B. – **Corresponding author**, The 3rd year Ph.D. student, Department of Chemistry, Institute of Natural Science and Geography, Abai Kazakh National University, 28 Kazybek bi str., Almaty, Kazakhstan.

К проблеме содержания социальной работы с пожилыми людьми

Аннотация. В статье представлены анализ понятия «пожилые люди», опыт организации социальной защиты, социальной поддержки пожилых людей в Республике Казахстан в современных условиях. Авторы рассматривают социальные проблемы людей пожилого возраста, роль социального работника в работе с данной категорией населения, в том числе в контексте социального образования последних. На базе проведенного исследования в области изучения сущности проблем современного пожилого человека приведено актуальное содержание социальной работы с пожилыми людьми.

Ключевые слова: пожилые люди, социальная защита, социальная помощь, социальная поддержка, социальное обслуживание, социальная работа, социальная политика, социальное образование пожилых.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-114-123>

Введение

Новый тип социальных взаимоотношений, характеризующий современное развитие казахстанского общества, одновременно вызвал кризис социализации личности. Это обстоятельство повлекло за собой и кризисное состояние социальных взаимоотношений, коснувшееся положения пожилых людей в системе общественных связей. В этих условиях социальная забота о пожилых получила новый импульс к развитию.

Пожилым возрастом характеризуется множеством проблем, связанных со снижением жизненных сил. Обостряются проблемы одиночества и социальной адаптации. В свою очередь, защита социальных интересов старшего поколения, решение социальных проблем, социальное благополучие, обеспечение достойного уровня жизни выступают важнейшими задачами государства [7].

Актуальность исследования обусловлена следующими обстоятельствами:

- необходимостью организации эффективной социальной поддержки пожилых людей;
- определением роли социального работника в работе с ними. Важно учитывать при этом, что социальный работник – специалист, который непосредственно контактирует с клиентом, знает его проблемы и пытается ему помочь.

Изменение социального статуса человека в этот период жизни, вызванное, прежде всего, прекращением, ограничением трудовой деятельности, изменениями ценностных ориентиров, самого образа жизни и общения, возникновением затруднений в социально-бытовой, психологической адаптации, требует необходимости выработки особых подходов, форм и методов социальной работы с пожилыми людьми.

Основная часть

Анализ научной литературы (Е.Холостова, П.Друкер, К.Кевин, Н.Басов, З.Хисматуллина, Л.Шайдукова, М.Тулегенова, А.Байсултанова и др.) свидетельствует, что социальные проблемы пожилых людей находятся во всеобщем внимании социальной науки, законодательных и социальных служб.

В своем исследовании мы акцентируем внимание на определении понятия «пожилой возраст». Анализ показывает, что единого подхода к определению понятия «пожилой» в науке до сих пор не существует [6]. Однако попытки выявления характерологических черт и динамики изменений на всех уровнях возраста как особой категории продолжают (Э.Турбаева, В.Моргун, Е.Силивоник, Н.Сачук, Е.Шмелева, J.Gordon и др.).

Отдельные авторы связывают возможность дифференциации пожилого и старческого возраста с выходом на пенсию (Э.Зеер, О.Краснова) [3; 5]. Вместе с тем в настоящее время это не совсем приемлемо по причине различий в наступлении пенсионного этапа в разных странах.

Другие исследователи (А.Дюмин, Э.Турбаева, О.Мурзина) предлагают отождествление понятий «пожилой» и «старый», акцентируя внимание на фактическом проявлении социальной пассивности. С точки зрения хронологического возраста ими предлагается возрастная граница 60 лет.

Т.Сапожникова предлагает считать наступление пожилого возраста с момента выхода на пенсию (при этом для мужчин и женщин эта граница различна в отдельных странах), а переход к старости определяет периодом 75 лет со ссылкой на общепринятую периодизацию ВОЗ [8].

О.Кувшинова, приводя в доказательство возможность приоритета экономической активности человека, определенную МОТ, указывает, что в этом случае можно определить период пожилого возраста с момента активизации серьезных изменений в организме до наступления фактической средне-популяционной экономической пассивности, т.е. от 55

до 72 лет [6]. Такая точка зрения основана на фактически подтвержденных результатах исследований относительно статусно-ролевых позиций. Мы склоняемся к этому мнению, т.к. оно представляет возможность относительной дифференциации отдельных этапов этого отрезка жизни с учетом специфики понятия возраста. То есть пожилые люди – это особая социальная группа экономически активного населения в возрасте от 55 до 72 лет, объединенная временем, групповым сознанием и ценностными ориентациями; люди, прожившие относительно долгую жизнь, вследствие чего они уже испытывают определенные психофизические ограничения независимо от наличия или отсутствия заболевания; в некоторых случаях они функционально недееспособны либо им необходима помощь со стороны.

Организация системы социальной работы с данной возрастной категорией и включение ее в социально-позитивные контакты представляет собой важнейший компонент в социальном оздоровлении общества. Это подтверждается возможностью широкой профессиональной включенности социального работника в систему открытых социальных связей личности независимо от возрастного ценза и актуализирует конкретизацию содержания его работы с пожилыми людьми.

В пожилом возрасте особую нагрузку несут проблемы психологического порядка. Сложность определяется стремлением доказательства человеком своей социальной, экономической состоятельности на фоне появления, а в некоторых случаях активного развития проблем со здоровьем.

Исследователи указывают на наличие так называемых общих проблем (Р.Яцемирская, И.Беленькая, В.Шапиро, И.Морозов). Это, несомненно, повышение возраста выхода на пенсию, напрямую связанное с проблемой роста числа пожилых людей в обществе. Несмотря на относительную объективность явления на уровне индивидуальном это остается довольно сложным в психологическом плане событийным явлением. Нельзя не согласиться с мнением известного геронтолога Е.Авер-

буха, указывавшего, что данный переход сам по себе проявляется как сложная психическая травма и объясняется рядом обстоятельств [1]. С одной стороны, большое количество свободного времени, новый статус. С другой – понимание относительной завершенности большого отрезка жизненного пути, ощущение некоторой зависимости от общества, утраты либо неуверенности в возможности широкой жизненной перспективы. Сегодня к этому добавляется одновременное «желание пожить для себя» и неуверенность в его осуществлении. Тем не менее новый статус и связанные с ним измененные отношения в социуме выделяются как особая общая проблема. Сопутствующие ему психологические черты: снижение самооценки, раздражительность, замкнутость, скупость, консервативность.

Проявляющиеся изменения отражаются в разной степени активности. Несомненно, что часть пожилых людей стремится к продолжению активного образа жизни, находя для себя компенсирующие виды деятельности. Однако есть и люди, полностью отождествляющие себя с профессиональной самореализацией, ощущающие в ней смысл жизни. Они часто характеризуются активностью в плане сохранения социальных контактов и особенно тяжело переживают неизбежный уход из профессии. В психологическом плане возможны некоторая поведенческая дезориентация, агрессивность как в отношении себя, так и окружающих.

Довольно сложной выступает проблема одиночества. Ее острота на фоне нарастающей физической немощи проявляется в таких психологических состояниях, как чрезмерный эмоциональный фон восприятия любых сложностей, боязнь возможной физической несостоятельности, излишняя доверчивость.

Следует отметить, что люди, ведущие одинокий образ жизни, не всегда одиноки в полном понимании. Они могут быть социально активными и востребованными. И все же нарастающая степень физического угасания влияет на широту этих контактов, эмоциональную удовлетворенность ими. Проблема имеет и довольно серьезные потенциальные

последствия: суицид, социальная маргинальность, психические заболевания.

В ряду проблем психологического плана выделяют проблемы потери смысла жизни; собственной ненужности; зависимости от окружающих; страха смерти; неспособности поддерживать привычный образ жизни; отношения к настоящему, прошлому, будущему; к своей социальной принадлежности.

Отдельно представлены проблемы внутрисемейного взаимодействия. Несомненно, семья занимает особое место в жизни пожилого человека: помогает справиться с чувством одиночества, страхами приближающегося ухода из жизни, болезнями. Однако это становится возможным только в условиях понимания и принятия всеми членами семьи проблем, связанных с пожилым.

На интенсивность и прочность семейных контактов большое влияние оказывают этнокультурные традиции, причем последние могут сильно различаться в зависимости от региональных особенностей. Специфика казахстанского общества отличается сохранением традиций семейного уклада и отношения к пожилому человеку в семье как ее основе с одновременным стремлением к дистанцированию в физическом плане, предоставлением возможности жить «вместе, но отдельно». Потенциальное проявление одиночества пожилых людей в этих условиях значительно возрастает, поскольку повышается вероятность «охлаждения» эмоциональности связей в семье.

Все более проявляет себя проблема насилия в семье, которая обостряет одиночество и актуализирует для пожилого человека степень его «ненужности». Е.Сиротин подчеркивает, что в гендерном отношении чаще испытывают подобное насилие женщины [9]. Состояние одиночества, неврозы, которым становятся подвержены при этом пожилые люди, актуализируют вопросы функционирования социальных служб, содействующих преодолению таких кризисных состояний, оказывающих психологическую и юридическую помощь; повышения объема и качества социальных услуг в них. Следует помнить, что

пожилые люди редко проявляют активность в самостоятельном обращении за помощью, поскольку боятся потерять «семью».

Для уточнения сущности проблем пожилых людей нами было проведено практическое исследование на тему: «Социальное самочувствие пожилого человека в современном обществе». Его цель: выявление реальных проблем пожилых людей и определение на этой основе особенностей социальной работы. Исследование проводилось среди лиц пожилого возраста от 55 до 72 лет.

У большинства респондентов основным средством существования являются пенсионные выплаты. 96% имеют детей, причем все они проживают в одном городе (92%), только у 4% опрошенных дети проживают за рубежом. Основная часть детей (64%) не оказывают финансовую помощь пожилым родителям. Средний размер пенсии лиц, участвовавших в опросе, составил: 90-110 тыс. тенге (40%), 30% имеют пенсию в размере 80-86 тыс. тенге. К тому же только 32% респондентов ответили, что организация, от которой они ушли на пенсию, оказывает им помощь. 64% не получают помощи от предприятий; иными словами, 7 из 10 бывших сотрудников забыты администрацией.

Государственную социальную помощь получают только 28% пожилых людей. Не получают никакой помощи 72%. Участвовавшие в исследовании охарактеризовали свое положение следующим образом: «денег с трудом хватает на продукты питания» - 26%, «на продукты хватает, но покупка одежды - серьезная проблема» - 54%, 20% респондентов не имеют выраженных социальных проблем. Следует отметить, что пожилые люди, не испытывающие материальных затруднений (4%), получают финансовую помощь со стороны детей. Однако они также указывают на наличие проблем различного характера: часто испытывают чувство одиночества, у них возникают депрессии, свое состояние оценивают как слабое.

Проводя исследование, мы столкнулись с противоречивыми данными. Выдвигаемая нами гипотеза, что одиночество – неотъемле-

мый атрибут старости, не подтвердился. Большая часть пожилых людей (56%) не испытывает его. Но у 44% пожилых людей одиночество возникает в силу отмечаемой узости социальных контактов, поведенческой отчужденности и эмоциональной невовлеченности индивида в социальную группу.

Анализ показывает, что женщины более открыты и признаются в своем одиночестве чаще. Нас также интересовали способы преодоления этого чувства. 20% опрошенных указали, что предпочитают смотреть телевизор, 20% увлечены чтением книг, 10% занимаются уходом за домашними животными, 30% респондентов предпочитают заниматься садоводством. То есть основным способом является качественное проведение свободного времени. При этом 11% (одиноко проживающие) отметили, что вообще ничего не делают для того, чтобы преодолеть чувство одиночества. К сожалению, 54% респондентов отмечают наличие депрессий, не возникает таковых только у 46%. 20% указали, что причинами возникновения депрессии являются материальные проблемы и сопутствующая неуверенность в завтрашнем дне. Мы также выявили, что неблагоприятное влияние на оценку личной значимости оказывают не только ее утрата и сужение межличностных контактов, но и нарушение качества человеческих взаимоотношений. 6% отмечают свою эмоциональную неуравновешенность и указывают, что причиной возникновения у них депрессии выступают проблемы межличностных отношений в семье.

Относительно проблем здоровья 56% пожилых людей оценивают свое состояние как слабое и только 44% - как хорошее («относительно нормальное», «не жалуясь»).

Главные трудности пожилых связаны с низкой материальной обеспеченностью, ухудшением здоровья, дорогостоящими медицинскими услугами, неудовлетворенностью происходящими переменами в обществе. Неуверенность в завтрашнем дне, отсутствие поддержки со стороны детей, не говоря об окружающих (родственники, соседи), дестабилизируют их психическое состояние, снижают уровень социальной адаптации.

Вышеуказанные факты в своей совокупности дезорганизуют пожилых людей и не позволяют им адекватно оценить свою жизнь, осознать ее как достояние. Такое состояние усиливает у современного пожилого человека чувство напряженности. И это чувство может быть вызвано не только биологическим и функциональным старением, но и наличием скопившихся социальных проблем, неспособностью справиться с ними самостоятельно.

Результаты исследования позволяют классифицировать социальные проблемы пожилых людей по 3 следующим группам: социальные (малый размер пенсии, отсутствие жилья, малообеспеченность) - 64%; медико-социальные (необходимость постоянного медицинского ухода) - 18%; психологические (семейные конфликты, одиночество, депрессия) - 44%.

Проанализированный портрет пожилого человека, характер его возможных психологических проблем указывает на важность определения сущности предпринимаемых в обществе усилий относительно снижения степени рисков этой возрастной группы и создания благоприятных условий в сфере поддержки пожилого человека, создания не просто адаптирующей среды, а среды, обеспечивающей возможность продолжения личностного развития.

Выделение в общей структуре социальной политики особого направления – политики геронтологической, касающейся благосостояния и здоровья пожилых людей, обусловлено специфическими условиями и образом жизни, особенностями их потребностей, а также уровнем развития и культурой общества в целом. Ее особенность в современных условиях состоит в переносе центра тяжести при осуществлении социальной защиты пожилых непосредственно на места. Социальная защита включает меры по оказанию материальной помощи, осуществляемые за счет государственного и местных бюджетов, специальных фондов социальной поддержки населения. В числе последних: Birgemiz, Жүректен жүрекке, Бауыржан, Обелиск, МФО Solva, Совет

ветеранов ВОВ, тружеников тыла и детей войны и др. [2] Следует отметить, что фонды осуществляют не только материальную, но и духовно-нравственную поддержку, оказывают пожилым людям практическую помощь в оказании социально-бытовых услуг. Все эти меры носят характер дополнительных к традиционно реализуемым в системе социального обеспечения.

К сожалению, в настоящее время социальная стратегия государства направлена не на абсолютное увеличение расходов на социальные программы, а преимущественно на перераспределение имеющихся средств в целях оказания социальной помощи, прежде всего, наиболее нуждающимся гражданам, к которым традиционно относятся пенсионеры по старости, оказавшиеся за чертой бедности.

Для обеспечения достойной жизни пожилых граждан в системе социальной защиты весьма положительно зарекомендовали себя центры социального обслуживания, помогающие адаптироваться в тяжелой жизненной ситуации. Разработан ряд документов, направленных на поддержку пожилых людей. В их числе платформа Smart Data Ukimet, направленная на обеспечение прогнозирования объемов пенсионных выплат, подготовку пожилого человека к новому этапу посредством конкретизации условий пенсионного обеспечения [12].

Достойный образ жизни заключается и в обеспечении качественным медицинским обслуживанием. Особое внимание этой проблеме уделено в Стратегическом плане развития Республики Казахстан до 2025 года (Указ Президента РК № 636 от 15.02.2018 г.). Однако, несмотря на реформирование, остается проблемным прохождение медицинского обследования в силу перегруженности различными формализованными процедурами, а также ценообразование в части обеспечения медицинскими препаратами. Довольно высокими остаются цены на получение медицинских услуг в условиях поликлинических учреждений.

Основной проблемой в социальном обеспечении пожилых людей является низкий

уровень социальных пособий, не позволяющий преодолеть их социальную уязвимость.

Вышеизложенное позволяет сделать следующие выводы, касающиеся социальной поддержки граждан старшего поколения.

Ситуацию с реализацией социальных прав граждан пожилого возраста нельзя оценивать однозначно, поскольку она характеризуется определённой двойственностью. С одной стороны, существует обширная нормативно-правовая база, направленная на повышение уровня социальной поддержки пожилых людей, предусматривающая достаточно полную реализацию ими своих прав, гарантий и льгот. Предпринимается ряд мер по улучшению положения пожилого человека в обществе. Государство постоянно занимается вопросами их совершенствования с целью обеспечения максимально возможных социально комфортных условий жизни данной категории граждан. С другой – остается широкий спектр проблем различного порядка. Одновременно недостаточно сформирована правовая культура; пожилые люди плохо знают действующее законодательство, свои социальные права и порядок обжалования в случае их нарушения, что обусловлено недостатком социально-правовой практики и сложившимися стереотипами мышления.

Все это актуализирует обращение к социальной работе как особому направлению в оказании социальной защиты пожилых людей.

Социальная работа с пожилыми людьми – профессиональная деятельность, цель которой – оказание содействия пожилым людям в преодолении личностных и социальных проблем посредством осуществления государственной и негосударственной поддержки, защиты, помощи.

По мнению ряда социальных геронтологов (В.Kerr, M.Marshall, R.Bland и др.), главная задача социальной работы состоит в том, чтобы связать индивида, семью или общину с внешними и внутренними источниками ресурсов, необходимых для исправления, улучшения или сохранения определенной ситуации

[13;14;15]. Все более важное место в деятельности социальных служб занимает обучение специалистов, выполняющих программы оказания социальных услуг населению старших возрастов. Именно в этом, по убеждению М.Фирсова и Б.Шапира, состоит истинное понимание и приложение социальной работы геронтологического направления.

Выявленные причины проблем современного пожилого человека, а также анализ состояния их защищенности, психологических особенностей социализации, имеющих место форм и содержания работы позволили сделать вывод о необходимости конкретизации особенностей социальной работы с пожилыми людьми, актуальных для современных условий.

Мы исходим из того, что социальную защиту пожилых людей принято понимать как комплекс мер экономического, социального и правового гарантирования со стороны государства, основанных на принципах гуманности к лицам и группам, находящимся в сложной жизненной ситуации [11]. Цель – оказание содействия в адаптации пожилого человека к социально обновленным условиям жизнедеятельности. Основные формы: профилактика, поддержка, представительство.

В качестве принципиальной основы определения эффективности социальной работы можно выделить критерии: конкретизация проблемы клиента; причины и факторы, актуализировавшие проблему, факторы, содействующие ее решению; разрешимость проблемы; планирование деятельности по разрешению проблемы; введение клиента в процесс решения проблемы; мониторинг динамики изменений социальной ситуации клиента. Как отмечает В.Курбатов, они могут применяться на различных уровнях социального воздействия: макро- (государственный уровень), мезо- (город, район), микро- (индивид) [10].

В качестве основных выделяют индивидуальную, групповую, общинную формы социальной работы. Последнюю относительно условий нашего общества обозначают как

работу в социуме [4]. Доказательность их применения в работе с пожилыми видится в следующем.

Индивидуальная работа позволяет осуществить достаточно подробную диагностику конкретной социальной ситуации развития человека, условий его микросоциального взаимодействия; выявления связи «причина-следствие»; прогнозирования возможных эффективных социальных связей; определения цели, средств и конкретной модели работы.

Важным средством психологической безопасности личности выступает идентификация с определенной группой, близкие смысловые отношения с другим человеком, поддержание своего статуса в среде, одновременная целостность и уникальность себя, закрепленная как в групповой, так и в индивидуальной самоидентификации. Основная направленность групповой формы во многом содействует формированию адекватной личностной позиции через осознание социально-групповых интересов (как внутренних, так и внешних),

возможностей построения социальных контактов, их расширения. В этой связи при организации групповой работы с пожилыми важно учитывать и степень социальных проблем, и важность ее построения на основе признака общего возраста.

Общинная форма социальной работы это работа в условиях открытых средовых отношений с ее максимальным использованием и включением в индивидуальную и групповую социальную деятельность. Она предполагает расширение микросредовых отношений личности, содействует снятию дискомфорта состояния в восприятии социальных контактов, стимулирует развитие социально-позитивного изменения интересов и потребностей. В условиях интегративной связи с индивидуальной и групповой формами создается реальная возможность эффективной реализации социальной работы.

Вышеперечисленные формы достаточно полно отражают вероятность использования их в системном комплексе в работе с пожи-

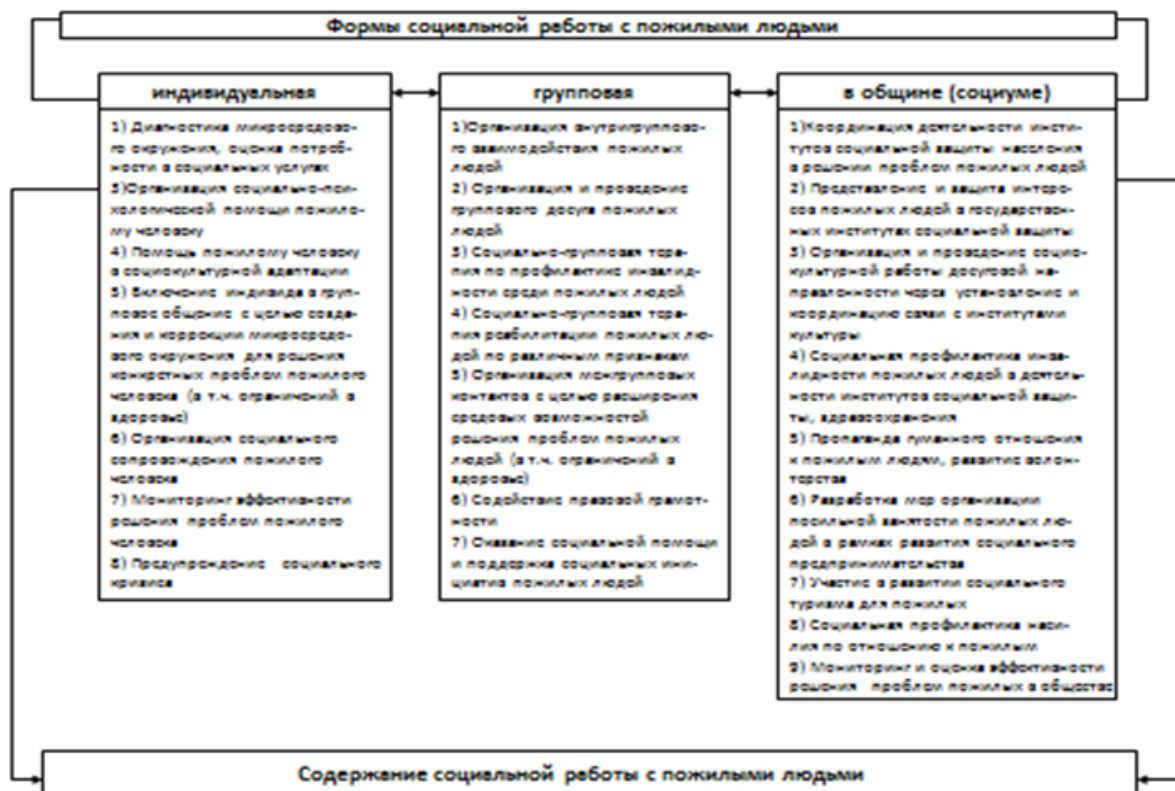

Рисунок 1. Содержание социальной работы с пожилыми людьми

лыми людьми, поскольку он обеспечивает средовое включение индивида на всех уровнях социального взаимодействия, делает возможной реализацию личностного потенциала, содействует включению социальной работы в систему открытых социальных связей пожилого человека (рис. 1).

Заключение

На основе обозначенного содержания основными направлениями дальнейшего развития системы социального обслуживания данной категории можно определить следующие:

- устойчивое повышение уровня социального обслуживания на дому и в стационарных условиях как фактора улучшения качества жизни в пожилом возрасте;
- развитие сети учреждений и служб, учитывающих специфику возрастных и социаль-

но-психологических особенностей пожилых людей, в том числе региональные особенности климатического, национально-этнического, демографического, религиозного характера;

- разработка инновационных программ по созданию моделей социального обслуживания, семейного ухода, максимально содействующих эффективности удовлетворения потребностей пожилых людей в социальном взаимодействии, их индивидуальному долголетию;
- повышение качества социальных и медицинских услуг, степени их доступности;
- развитие адресной реабилитационной и физкультурно-оздоровительной работы с целью увеличения продолжительности жизни, профилактики преждевременного старения, предупреждения развития ограничения здоровья на индивидуальном уровне;
- развитие института волонтерства в оказании социальных услуг пожилым людям.

Список литературы

1. Авербух Е.С. Неврозы и неврозоподобные состояния в позднем возрасте. - Л.: Медицина, 1976. - 159 с.
2. Благотворительные фонды Республики Казахстан [Электронный ресурс]. Режим доступа: URL:<https://egov.kz/cms/ru/articles/charity-foundation> (дата обращения: 21.02.2021).
3. Зеер Э. Психология профессий. - М.: Академ.проект, 2015. 336 с.
4. Кендирбекова Ж.Х., Черная Г.Г. Социальная геронтология. - Караганда: АРКО, 2016. 197 с.
5. Краснова О.В., Лидерс А.Г. Социальная психология старения. М.: Академия, 2002. 278 с.
6. Кувшинова О.А. Проблемы социального конструкта пожилого возраста //Вестник ТГУ. Сер. Философия. Социология. Политология. - 2012. - №1(17).- С. 24-30.
7. Послание Главы государства К.Токаева народу Казахстана «Конструктивный общественный диалог – основа стабильности и процветания Казахстана». [Электронный ресурс]. - URL:https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (дата обращения: 21.02.2021)
8. Сапожникова Т.И. Социальные проблемы людей пожилого возраста. - Чита: ЧитГТУ, 2000. - 86 с.
9. Сиротин Е.А. Насилие в отношении пожилых лиц. // Медицинские и социальные проблемы в геронтологии. Сб. ст. и тезисов докладов межд. семинара по проблемам пожилых. - Самара, 1996. - С. 268-271.
10. Социальная работа. / Под ред. В.Курбатова. - Р/нД: Феникс, 1999. – 345 с.
11. Яцемирская Р.С. Социальная геронтология. - М.: Академ.проект, 2006. - 320 с.
12. Smart Data Ukimet: как он поможет студентам, безработным и пенсионерам [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/smart-data-ukimet-kak-on-pomozhet-studentam-bezrabortnym-i-pensioneram?lang=kk> (дата обращения: 21.02.2021).
13. Kerr B. and others. Effective social work with older people. [Электронный ресурс]. - URL: <https://www.gov.scot/publications/effective-social-work-older-people/> (дата обращения: 21.02.2021).

14. Marshall M. Social Work with Older People, Second Edition. Basingstoke: Macmillan, 1990.
15. Bland R. Independence, Privacy and Risk: Two Contrasting Approaches to Residential Care for Older People. //Ageing and Society, 1990. No. 19. P. 539-560.

Ж.Х. Кендирбекова, А.Т. Кусаинова

Академик Е.А. Бөкетов атындағы Қарағанды университеті, Қарағанды, Қазақстан

Егде жастағы адамдармен әлеуметтік жұмыс мазмұнының мәселесі туралы

Аңдатпа. Мақалада «егде адамдар» ұғымына; қазіргі жағдайда Қазақстан Республикасында егде адамдарды әлеуметтік қорғауды, әлеуметтік қолдауды ұйымдастыру тәжірибесіне талдау ұсынылған. Авторлар егде адамдардың әлеуметтік мәселелерін, халықтың осы санатымен жұмыс істеудегі әлеуметтік қызметкердің рөлін, оның ішінде егде адамдардың әлеуметтік білімін қарастырады. Қазіргі кездегі егде жастағы адамның мәселелерінің мәнін зерттеу саласындағы жүргізілген зерттеулер негізінде егде жастағы адамдармен әлеуметтік жұмыстың нақты мазмұны келтірілген.

Түйін сөздер: егде адамдар, әлеуметтік қорғау, әлеуметтік көмек, әлеуметтік қолдау, әлеуметтік қызметтер, әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік саясат, егде адамдардың әлеуметтік білім беру.

Zh.K. Kendirbekova, A.T. Kussainova

Karaganda University named E.A. Buketov, Karaganda, Kazakhstan

The problem of the content of social work with elderly people

Abstract: The article presents an analysis of the concept of «elderly people», the experience of organizing social protection, social support for older people in the Republic of Kazakhstan in modern conditions. The authors consider the social problems of elderly people, the role of a social worker in working with this category of the population, including in the context of social education of the elderly. On the basis of the research conducted in the field of studying the essence of the problems of modern elderly people the current content of social work with the elderly is given.

Keywords. Elderly people, social protection, social assistance, social support, social services, social work, social policy, social education of the elderly.

References

1. Averbuh E.S. Nevrozy i nevrozopodobnye sostoyaniya v pozdnem vozraste [Neuroses and neurosis-like conditions in late life] (Medicina, Leningrad, 1976, 159 p.).
2. Blagotvoritelnyye fondy Respubliki Kazakhstan [Charitable foundations of the Republic of Kazakhstan] [Electronic resource]. – Available at: <https://egov.kz/cms/ru/articles/charity-foundation> (Accessed: 21.02.2021).
3. Zeyer E. Psikhologiya professiy [Psychology of professions] (Akadem.proyekt, Moscow, 2015, 336 p.).
4. Kendirbekova Zh.H., Chernaya G.G. Social'naya gerontologiya [Social gerontology] (ARKO, Karaganda, 2016, 197 p.).
5. Krasnova O.V., Lidiers A.G. Sotsialnaya psikhologiya stareniya [Social psychology of aging] (Akademiya, Moscow, 2002, 278 p.).
6. Kuvshinova O.A. Problemy social'nogo konstrukta pozhilogo vozrasta [Problems of the social construct of the elderly], Vestnik TGU. Ser. Filosofiya. Sociologiya. Politologiya [Bulletin of TSU. Philosophy. Sociology. Political science ser.], 1(17), 24-30 (2012).
7. Poslaniye Glavy gosudarstva K.Tokayeva narodu Kazakhstana «Konstruktivnyy obshchestvennyy dialog – osnova stabilnosti i protsvetaniya Kazakhstana» [The message of the Head of State K.Tokayeva to the people of Kazakhstan «Constructive public dialogue is the basis of stability and prosperity of Kazakhstan»]

[Electronic resource]. Available at: https://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana (Accessed: 21.02.2021).

8. Sapozhnikova T.I. Sotsialnyye problemy lyudey pozhilogo vozrasta [Social problems of elderly people] (ChitGTU, Chita, 2000, 86 p.).

9. Sirotin E.A. Nasilie v otnoshenii pozhilyh lic [Violence against the elderly], Medicinskie i social'nye problemy v gerontologii. Sb. st. i tezisev dokladov mezhd. seminara po problemam pozhilyh [Medical and social problems in gerontology. Collection of articles and abstracts of reports inter. seminar on the problems of the elderly] (Samara, 1996, p. 268-271).

10. Social'naya rabota [Social work]. Editor V.Kurbatov (Feniks, R/nD, 1999, 345 p.).

11. Yacemirskaya R.S. Social'naya gerontologiya [Social gerontology]. (Akadem.proekt, Moscow, 2006, 320 p.).

12. Smart Data Ukimet: how it will help students, the unemployed and pensioners [Electronic resource]. - Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/smart-data-ukimet-kak-on-pomozhet-studentam-bezrabotnym-i-pensioneram?lang=kk> (Accessed: 11.02.2021).

13. Kerr B. and others. Effective social work with older people. [Electronic resource]. Available at: <https://www.gov.scot/publications/effective-social-work-older-people/> (Accessed: 11.02.2021).

14. Marshall M. Social Work with Older People, Second Edition (Macmillan, Basingstoke, 1990).

15. Bland R. Independence, Privacy and Risk: Two Contrasting Approaches to Residential Care for Older People, Ageing and Society, 19, 539-560 (1990).

Сведения об авторах:

Кендирбекова Ж.Х. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры социальной работы и социальной педагогики, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Кусаинова А.Т. – автор для корреспонденции, магистр наук по специальности «Социальная работа», старший преподаватель кафедры социальной работы и социальной педагогики, Карагандинский университет имени Е.А. Букетова, ул. Университетская, 28, Караганда, Казахстан.

Kendirbekova Zh.K. – Candidate of Pedagogical Sciences,

Associate Professor of the Department of Social Work and Social Pedagogy, E.A. Buketov Karaganda State University, Kazakhstan, Karaganda.

Kussainova A.T. – **Corresponding author**, Master of Sciences in speciality Social work, Senior Lecturer at the Department of Social Work and Social Pedagogy, E.A. Buketov Karaganda State University, Karaganda, Kazakhstan.

*M.M. Knissarina¹
A.D. Syzdykbayeva²
A.M. Makasheva³

^{1,3}West Kazakhstan Marat Ospanov State Medical University, Aktobe, Kazakhstan

²Abai Kazakh National Pedagogical University Almaty, Kazakhstan
(E-mail: uku_malika@mail.ru, sizdikbaeva-aya@mail.ru, www.aliya@bk.ru)

Social responsibility: mechanisms of its development through project training

Abstract. *This article presents the experience of using project-based learning for the development of social responsibility of students in the conditions of online learning at the university. The analysis of the scientific and theoretical literature showed the degree of study of the subject of research as a separate type of purposeful activity of students, which has time constraints for solving specific problems and a specific result of an activity.*

The leading idea of the study “the dependence of the level of responsibility of an individual on his degree of participation in the collaborative” was confirmed in practical activities as students who acquire a psychological attitude about successfully overcoming possible failures on the way to achieving the set didactic goals of the project.

At the end of the survey, it was concluded that the students were highly motivated to participate in the ongoing projects on the topic “Social Responsibility of university students”, believed and implemented all their creative ideas, deepened their knowledge in the field of psychology, applied the basic provisions of management and self-government in the organization of their project activities. The projects were carried out in the form of a social video or presentation, in the form of an infographic and an interactive presentation in the application Genial.ly, various intelligence maps, etc. through the tools of the Internet space, which makes e-Learning interesting and effective at the university.

Keywords: *university student, online training, responsible education, social responsibility of students, project training, infographics, social video.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-124-132>

Introduction

The modernization of the higher professional school, the introduction of ISO (International Organization for Standardization) standards, the provision of academic freedom determine the requirements for the quality of professional training. The priority is the education of a person who is ready to be responsible for his actions and decisions, to take responsibility for the fate of the country and every individual living in it.

An important aspect of the pedagogical process of the university is the education of social responsibility in students, as future specialists and citizens of the country. Undoubtedly, the presence of social responsibility can induce the student at the university to positive, conscious behavior will allow a more effective and creative approach to decision-making, the implementation of professional tasks, and subsequently - to become successful in the chosen field of activity. The content of educational

programs does not always contribute to the effective education of moral foundations and the formation of responsibility for students' own actions. Therefore, there is no doubt that it is necessary to develop forms, methods, and tools that allow you to influence the education of such personal qualities necessary for a graduate as an organization, discipline, responsibility, and the ability to achieve the intended goal with the greatest efficiency. One of the possibilities is the education of social responsibility by including students in project training.

The purpose of the study is to analyze the application of project-based learning for the development of social responsibility of students in online learning.

A review of the research literature on the development of a socially responsible personality

showed the versatility of the focus of research works: problems of corporate and personal social responsibility-F. Rosati, R. Costa, A. Calabrese, E. Rahbek, G. Pedersen, J. Lee, M. Cho [1;2]; development of scales of personal social responsibility by S.L. Davis, M.R. Longinos, R.M. Salvador [3]; social responsibility of universities by J.C.R. Sousa, E.S. Siqueira, E. Binotto, L.H.N. Nobre [4]; relevance of the problem of social responsibility C. Rooft [5] et al.

Even though in the scientific literature consumer behavior is considered in terms of the tendency of development of responsible consumption, no research has analyzed responsible behavior as a multidimensional construct in completely different areas, such as paying taxes, educating children, and waste recycling, etc. Therefore, it is now necessary to develop a concept of personal

Table 1

The content of the diagnostic technology for studying the social responsibility of students in the conditions of professional training in universities

Component/Criteria	Indicators	Methods
Cognitive / social awareness	knowledge about the basic socially approved strategies of role behavior and norms; knowledge about the content of the main social values and awareness of the personal and social significance of their norms.	The method of diagnosing the level of subjective control of J. Rotter (adaptation by E.F. Bazhin, S.A. Golynskaya, A.M. Etkind); questionnaire «Ideas about social responsibility».
Motivational-value / moral orientation	altruistic motives; prosocial values and value orientations, social orientation of recognized responsibility.	«Motivational structure of the individual» (V.E. Milman).
Activity / social activity	the ability to take initiative and carry out socially useful activities in the educational space of the university and beyond; the ability to take on additional responsibilities.	The method «The ability of self-government» (N.M. Peisakhov).
Reflexive-prognostic / social independence	the ability to foresee and predict the personal and socially significant consequences of their actions; the ability to reflect on their own behavior, the ability to empathy; the nature of attribution of responsibility.	The method «The ability to empathy» (A. Mehrabian and N. Epstein).

social responsibility (SSS), which includes human behavior in general. Thus, the study by S.L. Davis, M.R. Longinos, R.M. Salvador develops a reliable and reliable scale for measuring PSR - a concept that includes individual behavior from the point of view of a person as a citizen. According to scientists, SALW consists of economic, legal, ethical, charitable, and environmental aspects of individual behavior [3].

The authors define the student's social responsibility as an integrative quality of a person, expressing her attitude to her own actions and their consequences, assuming the assimilation of existing and socially approved norms and rules of society, the appropriation of spiritual and moral values, the fulfillment of direct educational and professional duties, as well as reflection on the results of her activities. The structure of students' social responsibility includes cognitive, motivational-value, and active, reflexive-prognostic components (table 1).

In the complex work on the study of the problem of social responsibility in the individual, the logically correct question arises about the choice of an effective method or form of work to develop the desired characteristics in the conditions of vocational training at the university. And here it is methodologically correct, in our opinion, to choose a project-based education focused on the independence and creativity of the individual.

Project training is a separate type of purposeful activity of students, which has time constraints for solving specific problems and a specific final result of the activity.

The choice of a particular type of project (research, information, creative, telecommunications, applied, projects focused on the practical and social interests of society) depends on the orientation of the discipline being studied, on the level of professional training of students, on the nature and content of the educational program.

Methodology

The provisions on the relationship between collaboration and project activity (E. Kap), on the

features of online project training (K. A. Hovey, S. L. Ferguson), on constructive project development (S. Lockrey), pedagogical competence in project management in educational conditions (O. Akinoglu) are of scientific value for the study.

There are known difficulties in using educational projects in online learning, for example, according to J. Thomas and J. Mergendoller, this is, first of all, a conflict of psychological and pedagogical beliefs in the minds of teachers themselves [6]. M. Rogers believes that resources in the form of time and the development of professional competencies are necessary for the successful application of the project method in the practical activity of a teacher [7]. And the following scientists L. Snyder and M. Snyder identified the mechanism of designing project activities according to the requirements of the curriculum of the educational course [8]. We also took this point into account in our further developments when planning and organizing projects in the discipline «Psychology «in the 1st year of the specialty» General Medicine» in the 2020-2021 academic year. Evaluation sheets and a mechanism for its application were developed for each stage of the project.

In project training, it is the joint work that suggests some difficulties in its implementation [9]. Therefore, it is very important to develop students to have a collaborative culture, while not forgetting about responsible behavior in interpersonal relationships.

The potential of educational projects for students in the issue of individualization of aspects of online learning in connection with digital media and web services is huge since the digital environment is inherently more adaptive and open to a multifaceted accumulation of knowledge than its offline counterparts. In addition, digital technologies can allow students to be in contact with educational resources and discuss, immersing themselves in non-educational conditions, whether at work, in the open field, in any room, or at home.

Students are increasingly using and will use their digital devices, networks, services, and resources to provide their training, and online learning developers need to be flexible

in response to changes in the environment. Because for some students and even teachers, this will make educational opportunities more accessible in pragmatic and psychological terms. For example, the NMC Horizon Report identifies six new technologies that can have a significant impact on modern learning: mobile applications, tablets, computers based on gesture recognition, learning analytics, Internet-based instrument control systems, and game-based learning [10].

Therefore, it is suggested that the primary task of a modern teacher is the formation of a culture of cooperation and partnership, in which students feel personal and social responsibility for their own activities and the actions of another person, gain experience of knowledge on their own mistakes, develop constructive ideas about them, and acquire a psychological attitude about the successful overcoming of possible failures on the way to achieving the set didactic goals of the project.

The design of modern online learning can be implemented through a project-based and problem-based approach and opportunities to work in multi-purpose groups. Therefore, the main task for teachers is to create the stability of the educational system, to develop a student-oriented, interdisciplinary and intercultural experience, to apply interdisciplinary approaches to real-world problems, and to promote creativity and innovation.

In the experimental part of our research, we took into account the new opportunities for students in online learning: students can actively participate in the collection, editing and production of knowledge in virtual spaces; learning results can be published in places where they would become part of a broader discourse, demonstrating that students' achievements have value; students can create their own social data (by asking questions on Twitter, using web analytics); students can use various media to convey academic ideas, for example, to create original data visualizations and infographics, to create animations, video recordings of live events and performances; students, researchers, and teachers together can think about how digital media and web 2.0 services are changing the practice of their subject.

In the experiment, we considered such main features of the technology as independence, complexity, and practice-oriented selection of topics for educational projects.

The experiment consisted of the implementation by students in practical classes of educational projects on a specific set topic «Social responsibility of the individual» in accordance with all the requirements of the instruction. The goal is to create meaningful, interactive, vivid, original infographics in the form of the results of one's own creative activity (drawings, slogans, diagrams, poems, banners, etc.).

According to the instructions, the student group had to split into teams of 3 people and create an information project in the form of infographics (vertical or horizontal) or an interactive presentation on the topic «Social responsibility of students» on the platform <https://genial.ly/login?backTo=https://app.genial.ly/dashboard>. The preparation time was 2 weeks, after which the teams had to present their finished projects already in a practical lesson online on the Zoom platform. Evaluation of all submitted projects is carried out by experts (students themselves, teachers, or specialists) according to the developed criteria of the evaluation sheet (table 2).

Table 2

Evaluation sheet of the information project

№	Criteria	Points		
		1,1-2,33	2,67-3,3	3,67-4,0
1	Validity of the project			
2	The uniqueness of the project			
3	Activity of each member of the group			
Total:				

At the same time, the score «1.1-2.33» means the complete fulfillment of the criterion, «2.67-3.3» - the fulfillment of the criterion by half, «3.67-4.0» - not fulfilling the criterion. And it is

very important to discuss the results of work on the project with everyone, as well as to carry out an adequate self-assessment of their own project activities by each participant.

Upon completion of the defense of projects in the framework of our experimental research, we set out to determine the attitude of students to the application of the project method. The survey was conducted in a Google Forms application among 1 course «General Medicine» of the West Kazakhstan Marat Ospanov State Medical University (82 students of the Russian department).

It was determined that 69% of the respondents have a positive attitude towards project-based learning in the study of «Psychology»; 24% do not quite understand the essence and expediency of project training; 7% have a negative attitude towards any innovative types of education (figure 1).

Discussion

The Innovation Center of Leiden University, answering the question “How to choose between online, offline and hybrid learning?”, notes that communication between students is easier both online and offline in small groups. Social interaction requires a more structured online education than offline forms. Therefore, it is

advisable to give students tasks in small groups, take frequent breaks in class for rest, start each lesson with an exercise to increase the energy level, allowing students to catch up for five minutes between dives into the content of the topic [11].

Thus, the advantages of project-based learning highlighted by scientists, we, in turn, tested and confirmed in an experiment to develop social responsibility among university students:

- projects are more effective in assimilating knowledge than traditional approaches to learning;
- projects can be used to explain scientific theories and concepts;
- projects allow students to form the so-called “skills of the XXI century”: critical thinking, cooperation, creativity, and innovation.

The obtained results of the questionnaire survey corresponded to our expectations since, in the process of implementing and defending the developed projects, the students showed not only their activity but also creativity, innovation, and practice orientation even in the conditions of online learning.

Results

The projects were carried out on a given topic in a free form: in the form of a social video or

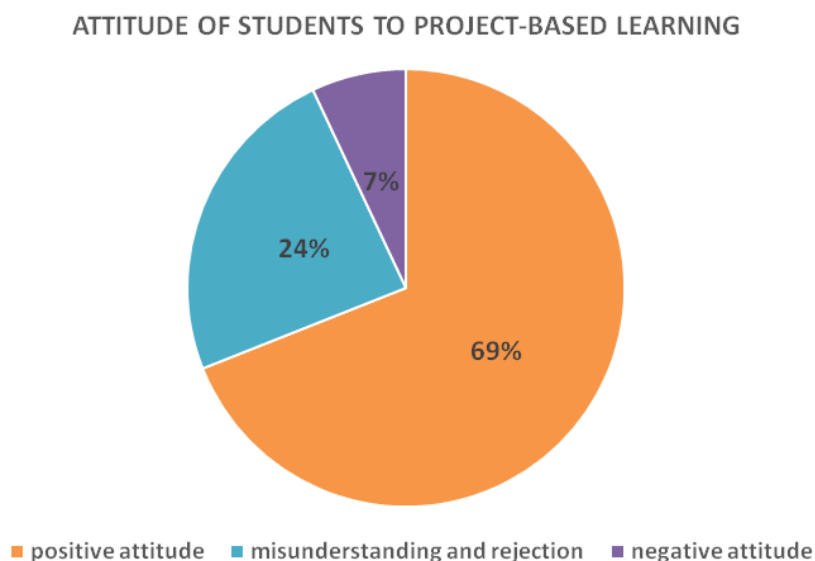

Figure 1. Diagram “Attitude of students to project learning”

presentation, in the form of an infographic and an interactive presentation in the application Genial.ly, various intelligence maps, etc. through the tools of the Internet space, which makes online learning interesting and effective for students and university teachers.

We have also fully confirmed the assumptions of scientists J. Anderson, C. Boyle, B. Reiser, and our own ideas that attracting the attention of young people to the complex tasks of the educational and social sphere allows them to achieve successful achievements in learning, thereby improving the quality of education itself.

According to the results of the study, it was determined that students are highly motivated to participate in ongoing projects on the topic "Social responsibility of university students", enthusiastically implemented all their creative ideas, deepened their knowledge of psychology, applied the basic provisions of management and self-management in the organization of their project activities.

Conclusion

Since educational projects are aimed at the independent development of the educational program by students, it is also important to have the practical value of their development for the individual himself. In our case, the development of students' educational projects on the topic "Social responsibility of students" had several important goals: increasing the intellectual and creative potential of the group, developing social personal responsibility for each student, mastering new Internet tools. Therefore, the results of both the survey of students and the products of their creative activity (projects)

showed the effectiveness of the project method in the educational process of studying the discipline "Psychology" within a certain topic.

The complexity is represented by thematic issues within the framework of normative educational programs. Therefore, there is a need for the teacher's professional competence in the application of educational projects within the framework of the established psychological and pedagogical conditions of the educational process, in particular in the system of developing students' social responsibility.

The effectiveness and pedagogical significance of educational projects with the aim of developing social responsibility are obvious because all participants in the educational process get the opportunity to realize their creative potential and experiment in solving the set didactic goals and objectives. This study demonstrates the consistency of the project-based teaching method in the system of developing social responsibility among students at a modern university since the perceived teaching efficiency and collectivism of pedagogical technology has a positive effect on behavior associated with personal responsibility, therefore, socially responsible behavior leads a person to a higher level of self-esteem and self-satisfaction life.

Information about financing

The article was prepared within the framework of grant funding by the Committee of Science of the Ministry of Education and Science of the Republic of Kazakhstan for the project "Social responsibility of students in the conditions of vocational training in universities of West Kazakhstan" (IRN AR09058126) since 2021.

References

- 1 Rosati, F., Costa, R., Calabrese, A., Rahbek, E., Pedersen, G. Employee attitudes towards corporate social responsibility: a study on gender, age and educational level differences // *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*. - Volume 25, Issue 6, November/December. – 2018. – P. 1306-1319. <https://doi.org/10.1002/csr.1640>.

- 2 Lee, J., Cho, M. New insights into socially responsible consumers: The role of personal values// Corporate Social Responsibility and Environmental Management. – Volume 43. – Issue 2. – 2019. – P. 123-133.
- 3 Davis, S.L., Rives, L.M., Ruiz-de-Maya, S. Personal social responsibility: Scale development and validation// Corporate Social Responsibility and Environmental Management. – Volume 28. – Issue 2. – 2021. – P. 763-775,
- 4 Sousa, J.C.R., Siqueira, E.S., Binotto, E. and Nobre, L.H.N. «University social responsibility: perceptions and advances», Social Responsibility Journal. – 2021. – Vol. 17. – No. 2. – P. 263-281.
- 5 Roofe, C. «Schooling, teachers in Jamaica and social responsibility: rethinking teacher preparation», Social Responsibility Journal. – Vol. 14. – No. 4. – 2018. – P. 816-827.
- 6 Thomas, J.W., Mergendoller, J.R. Managing Project-Based Learning: Principles from the Field. – New Orleans. – 2000.
- 7 First Year Implementations of a Project-Based Learning Approach: The Need for Addressing Teachers' Orientations in the Era of Reform / M.A.P. Rogers [et al.] // International Journal of Science and Mathematical Education. – 2010. – Vol. 9. – No. 4. – P. 893–917.
- 8 Snyder, L.G., Snyder, M.J. Teaching Critical Thinking and Problem Solving Skills // Delta Pi Epsilon Journal. – 2008. –Vol. 50. – No. 2. – P. 90–99.
- 9 Kapp, E. Improving Student Teamwork in a Collaborative Project-Based Course // College Teaching. – 2009. – Vol. 57, No. 3. – P. 139–143.
- 10 Хелен Битэм, Рона Шарп. Переосмысление педагогики для цифровой эпохи. Дизайн обучения XXI века. Алматы: Общественный фонд «Ұлттық аударма бюросы». – 2019. – 352 с.
- 11 Botha, M. A Project-Based Learning Approach as a Method of Teaching Entrepreneurship to a Large Group of Undergraduate Students in South Africa // Education as Change.– 2010. – Vol. 14. – No. 2. – P. 213–232.

References

- 1 Rosati, F., Costa, R., Calabrese, A., Rahbek, E., Pedersen, G. Employee attitudes towards corporate social responsibility: a study on gender, age and educational level differences // Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 6 (25), 1306-1319 (2018).
- 2 Lee, J., Cho, M. New insights into socially responsible consumers: The role of personal values, Corporate Social Responsibility and Environmental Management, 2 (43), 123-133 (2019).
- 3 Davis, S.L., Rives, L.M., Ruiz-de-Maya, S. Personal social responsibility: Scale development and validation, Corporate Social Responsibility and Environmental Management. – Volume 28. – Issue 2. – 2021. – P. 763-775.
- 4 Sousa, J.C.R., Siqueira, E.S., Binotto, E. and Nobre, L.H.N. «University social responsibility: perceptions and advances», Social Responsibility Journal, 2 (17), 263-281 (2021).
- 5 Roofe, C. «Schooling, teachers in Jamaica and social responsibility: rethinking teacher preparation», Social Responsibility Journal, 4 (14), 816-827 (2018).
- 6 Thomas, J.W., Mergendoller, J.R. Managing Project-Based Learning: Principles from the Field (New Orleans, 2000).
- 7 First Year Implementations of a Project-Based Learning Approach: The Need for Addressing Teachers' Orientations in the Era of Reform / M.A.P. Rogers [et al.], International Journal of Science and Mathematical Education, 4 (9) 893–917 (2010).
- 8 Snyder, L.G., Snyder, M.J. Teaching Critical Thinking and Problem Solving Skills, Delta Pi Epsilon Journal, 2 (50), 90–99 (2008).
- 9 Kapp, E. Improving Student Teamwork in a Collaborative Project-Based Course, College Teaching, 3 (57), 139–143 (2009).
- 10 Helen Bitem, Rona Şarp. Pereosmyslenie pedagogiki dlya sifrovoi epohi. Dizain obucheniya XXI veka [Rethinking pedagogy for the digital age. 21st Century Learning Design] (Public fund «National Translation Bureau», Almaty, 2019, 352 p.).
- 11 Botha, M. A Project-Based Learning Approach as a Method of Teaching Entrepreneurship to a Large Group of Undergraduate Students in South Africa, Education as Change, 2 (14), 213–232 (2010).

М.М. Книсарина¹, А.Д. Сыздыкбаева², А.М. Макашева³

^{1,3}Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан мемлекеттік медицина университеті КЕАҚ,
Ақтөбе, Қазақстан

²Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан

Әлеуметтік жауапкершілік: жобалық оқыту арқылы оны дамыту тетіктері

Аңдатпа. Зерттеуде университеттегі онлайн оқыту жағдайында білім алушылардың әлеуметтік жауапкершілігін дамытуда білім беру жобаларын қолдану тәжірибесі ұсынылды. Іс-әрекеттегі нақты мәселелер мен түпкілікті нәтижелерді шешудегі уақытша шектеулерді, ғылыми-теориялық әдебиеттерді талдау білім алушылар зерттеудің пәнін мақсатты іс-әрекеттің жеке түрі ретінде қаншалықты қарастырылғандығы көрсетілді.

Зерттеудің жетекші идеясы «жеке тұлғаның жауапкершілік деңгейінің оның ынтымақтастыққа қатысу дәрежесіне тәуелділігі» жобаның дидактикалық мақсаттарына қол жеткізу жолындағы мүмкін болатын сәтсіздіктерді сәтті жеңу туралы психологиялық көзқарасты сатып алу бойынша студенттер ретінде практикалық іс-әрекетте расталды.

Жоба жұмысына қатысушылардың сауалнамаға берген жауаптар нәтижелері бойынша мынадай қорытындылар жасалды: «Университет білім алушыларының әлеуметтік жауапкершілігі» тақырыбындағы өткізілген жоба барысында білім алушылар ынтымақ жасау жоғары көрсеткішті көрсетіп, барлық шығармашылық идеяларын іске асырып, психологиялық білімдерін тереңдетіп, өздерінің жобалық іс-әрекеттерінде басқару мен өзін-өзі басқарудың негізгі ережелерін қолдана білді. Университетте e-Learning-ге жобалар әлеуметтік видеоролик немесе презентация түрінде, инфографика және Genial.ly қосымшасы арқылы интерактивті презентациялар түрінде, интернет желісінің құралдары арқылы түрлі интеллект-картасы және т.б. қызықты әрі тиімді орындалды.

Түйін сөздер: университет білім алушылары, тұлғалық-бағдарлы оқыту, онлайн оқыту, жауапты түрде білім беру, білім алушылардың әлеуметтік жауапкершілігі, жобалық оқыту, инфографика, әлеуметтік видеоролик.

М.М. Книсарина¹, А.Д. Сыздыкбаева², А.М. Макашева³

^{1,3}НАО «Западно-Казахстанский медицинский университет имени Марата Оспанова»,
Ақтөбе, Казахстан

²Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан

Социальная ответственность: механизмы ее развития посредством проектного обучения

Аннотация. В данном исследовании представлен опыт применения проектного обучения по развитию социальной ответственности обучающихся в условиях онлайн обучения в университете. Анализ научно-теоретической литературы показал степень изученности предмета исследования как отдельного вида целенаправленной деятельности обучающихся, имеющей временные ограничения по решению конкретных проблем и конкретного конечного результата деятельности.

Ведущая идея исследования «зависимость уровня ответственности личности от его степени участия в проекте (сотрудничестве)» нашла свое подтверждение в практической деятельности обучающихся по приобретению установки об успешном преодолении возможных неудач на пути достижения поставленных целей проекта.

По результатам анкетного опроса участников проектной работы было определено, что обучающиеся были высокомотивированы на участие в проводимых проектах на тему «Социальная ответственность обучающихся университета», верили и претворяли в жизнь все свои творческие идеи, углубляли свои знания по психологии, применяли основные положения менеджмента и самоменеджмента в организации своей проектной деятельности. Проекты выполнялись в виде социального видеоролика или презентации, инфографики и интерактивной презентации в приложении Genial.ly, различных интеллект-карт

и т.п. посредством инструментов интернет-пространства, что делает онлайн обучение интересным и эффективным в университете.

Ключевые слова: обучающийся университета, онлайн обучение, ответственное образование, социальная ответственность обучающихся, проектное обучение, инфографика, социальный видеоролик.

Information about authors:

Книсарина М.М. – (PhD) философия докторы, «Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті» КеАҚ, қоғамдық-гуманитарлық пәндер кафедрасының доценті, Ақтөбе, 030000, Қазақстан.

Сыздықбаева А.Д. – **корреспонденция үшін автор**, (PhD) философия докторы, қауымдастырылған профессоры, постдокторанты, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, 050000, Қазақстан.

Макашева А.М. – Қоғамдық денсаулық сақтау магистрі, «Марат Оспанов атындағы Батыс Қазақстан медицина университеті» КеАҚ, ғылыми-талдау жұмысы бөлімінің ғылыми қызметкері, Ақтөбе, 030000, Қазақстан.

Knissarina M.M. – Doctor of Philosophy (PhD), Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, NCJSC «West Kazakhstan Marat Ospanov Medical University», Aktobe, 030000, Kazakhstan.

Syzdykbayeva A.D. – **Corresponding author**, Doctor of Philosophy, Associate Professor, Post-doctorate, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Makasheva A.M. – Master of Public Health, Researcher at the Department of Scientific and Analytical Work, West Kazakhstan Marat Ospanov State Medical University, Aktobe, Kazakhstan.

А.Б.Мукушев¹, Б.А.Мукушев²
А.Б.Турдина², Ж.К.Сағалиева³
Б.А.Адилбекова⁴

¹АҚ «Қаржы академиясы», Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²С.Сейфуллина атындағы Қазақ агротехникалық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

³Б. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

⁴Транспорт және коммуникациялар колледжі, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: abzal-kz@mail.ru)

Экологиялық білім беруде синергетика идеяларын қолдану жолдары

Аңдатпа. Мақалада өздігінен ұйымдасу теориясы (синергетика) көмегімен орта және жоғары мектеп жүйесінде экологиялық білім беруді іске асыру үдерісінің әдіснамасы ашылған. Синергетика ғылымдарлық теорияға жатады және оның көмегімен жаратылыстану және гуманитарлық пәндерді интеграциялап оқытуға болады. Жалпы экология ғылымы әр түрлі ғылымдармен тығыз байланыста болғандықтан экологиялық білім беруде синергетика тәсілін тиімді қолдануға болады. Синергетика теориясы тұрғысынан жер планетасындағы экологиялық мәселелер зерттеліп, білім алушылардың экологиялық санасы мен мәдениетінің қалыптасу үдерісі зерделенген.

Білім алушыларда әлемнің синергетикалық-экологиялық бейнесін қалыптастыру жолдары қарастырылған және мектеп пен жоғары оқу орындарында олардың дүниетанымын дамытуға бағытталған элективті курстардың міндеттері ашылған.

Түйін сөздер: өздігінен ұйымдасу теориясы (синергетика), экологиялық білім беру, интеграция, экологиялық сана және мәдениет, әлемнің синергетикалық-экологиялық бейнесі, элективті курс.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-133-140>

Кіріспе

XXI ғасырдың басында адамзат өмір сүрудің ғаламдық проблемасына тап болды. Әлемдік қоғамдастық қазірдің өзінде «Адам және табиғат», «Адам және қоғам» және т.б. қатынастардың үйлесімсіздігін сезініп отыр. Мысалы, 1972 жылы Стокгольмде БҰҰ-ның Жер экологиясы мәселесі жөніндегі бірінші конференциясында қоршаған ортаның ластану мәселелерін шешуге кірісудің шұғыл қажеттілігі айқындалды. 1992 жылы Рио-де-Жанейрода өткен БҰҰ конференциясында қоғам мен табиғаттың тұрақты коэволюциялық даму стратегиясы әзірленді. Жер саммитінде

(Йоханнесбург, 2002) планетаны тұрақты дамыту жөніндегі тұжырымдама қабылданды, онда Жер планетасы экологиясын сақтау бойынша барлық мемлекеттердің шаруашылық және саяси әрекеттерінің негізгі бағыттары белгіленді. Бұл конференцияда планетамыздың тұрақты дамуы әлеуметтік және экологиялық мәселелерді бірлесіп шешкен кезде ғана мүмкін болатындығы баса айтылды. 2007 жылғы қыркүйекте өткен БҰҰ-ның 62-сессиясында адамзаттың тұрақты өмір сүру мәселесі осы беделді халықаралық ұйымның талқылауының басты мәселесіне айналды.

Жер планетасы аумағындағы экологиялық мәселелерді шешуде қоршаған әлемді эко-

логиялық дағдарыстан құтқаруда мемлекеттің басты әлеуметтік институттарының бірі – білім беру жүйесі маңызды орын алатыны анық. Экологиялық дағдарыстың алдын алу үшін білім беру әдіснамасын жетілдіру қажеттілігі туындайды. Экологиялық білім берудің жаңа әдіснамасы және бізді қоршаған рухани, әлеуметтік және табиғи әлемнің күрделенуінен туындаған білім берудің психологиялық, дидактикалық, мәдени және дүниетанымдық мәселелерін шешетін құрал синергетика теориясы бола алады.

Синергетика экологиялық білім берудің жаңа әдіснамасы

Бүгінгі таңда экологиялық мәселелерді шешуге түрлі жұмыстар жасалуда. Аталған жұмыстарға білім беру жүйесі де тартылуда. Өйткені әлемдік қоғамдастықты тұрақты даму стратегиясына көшіру экологиялық білім беруді дамытпай мүмкін емес. Әрине, «бұл саладағы өзгерістер өте баяу жүріп жатқанына өкініш білдіреміз: бүгінгі күнге дейін экологиялық білім беру қарқыны әлі де төмен болып отыр, ал қоршаған ортаны қорғауға бағытталған білім жүйесі толық құрылған жоқ» [1].

Қазіргі әлеуметтік-табиғи қоршаған орта және әлемдік қоғамдастықтың жаһандануы жағдайында білім беру қоғам мен табиғаттың күрделі мәселелерін талдауға қабілетті, антропогендік сипаттағы әртүрлі мәселелерді шешуге дайын жан-жақты дамыған тұлғаны қалыптастыруға бағытталуы керек. Бүгінгі таңда қоғамда жаһандық экологиялық және рухани мәселелерді таза технократиялық әдістермен шешуге тырысудың дұрыс еместігі туралы жүйелі түсінік қалыптасуда. Қоғам мен табиғаттың бірлескен эволюциясының баламасыздығы, жер ресурстарының шектеулі болуы және экологиялық дағдарыс қаупінің болуы ықтималдығының жоғарылығы, сондай-ақ адамзаттың табиғаттан әлсіз болуы уақыт өткен сайын айқын сезіледі.

Осы жалпы адамзаттық мәселердің болуы әлемге табиғат заңдарына сәйкес адамның санасы мен іс-әрекетін қайта құруға бағытталған

жаңа жетілдірілген білім жүйесі қажет екенін дәлелдейді. Тепе-тең емес табиғи жүйелерді зерттеу саласында пайда болған өзін-өзі ұйымдастыру теориясы (синергетика) табиғаттың әр түрлі күрделі жүйелеріне, мысалы, қоршаған әлемге жаңа көзқараспен қарауға мүмкіндік береді. Синергетика табиғатты зерттейтін жаратылыстану ғылымдарының негізгі принциптері мен заңдылықтарын жоққа шығармайды. Табиғат ғылымдарының нәтижелеріне сүйене отырып, ол зерттелетін жүйенің эволюциясын толықтырады және оның даму траекториясының тұрақсыз бөліктерін кеңірек қарастырады.

Сонымен «... синергетика даму процесін, әр түрлі деңгейдегі және әр түрлі сипаттағы күрделі жүйелердің өзін-өзі ұйымдастыруы мен эволюциясының жалпы принциптерін, олардың сапалық күйлерінің өзгеру ерекшеліктерін, осы процестің механизмін, динамикасын және кеңістіктік-уақыттық дамуын зерттейді» [2].

Синергетика тұрғысынан білім берудегі зерттеудің негізгі нысандары әдіснамалық, дүниетанымдық және экологиялық мәселелер мен жеке тұлғаның даму мәселелері болып табылады. Синергетика - материяның эволюциясы және оның ерекшеліктері туралы ғылымның жаңа бағыты ретінде қазіргі уақытта таным әдіснамасына және жанды және жансыз табиғаттың күрделі ұйымдастырылған жүйелерін оңтайлы басқару механизміне айналды. Жаңа теория табиғи процестерді әлеуметтік процестермен байланыстыра зерттеудің ерекше әдіснамалық құралына болып отыр. Өйткені синергетика ғылымаралық теорияға жатады.

Оқу процесінде синергетика идеяларын мақсатты түрде қолдану экологиялық білім берудің алғы шарттарын жасайды. Қоршаған орта экологиясын синергетикалық талдау арқылы мынандай шарттарды орындау қажеттілігі туындайды: табиғатқа антропоцентрилік көзқарасты экоцентрилік көзқараспен алмастыру; адамдардың коэволюция қажеттілігін түсінуі; адамзат пен өркениеттің тұтастай өмір сүруінің баламасыздығы [3].

Синергетика идеяларын қолданып білім алушыларда экологиялық сана мен мәдениетті қалыптастыру

Бүгінгі таңда білім беру кеңістігінде мақсаттары мен міндеттері көп жағдайда экологиялық білім берудің негізгі принциптерімен сәйкес келетін синергетикалық білім берудің негіздері қалануда [4]. Синергетикалық білім оқушы жастарға өзін-өзі ұйымдастыру теориясының негіздерін үйретуді, оларда синергетика білім жүйесін, синергетика заңдылықтары мен қағидаттарына негізделген тұлғаның ғылыми дүниетанымы мен экологиялық сананы қалыптастыруды қамтиды.

Экологиялық сана дегеніміз - табиғатты сақтауға, қалпына келтіруге және ұтымды пайдалануға бағытталған құндылықтар. Бұл құндылықтар барлық қызмет түрлерінде адамның қоршаған ортаға жауапкершілікпен қарауының қалыптасуын қамтамасыз ететін ғылыми білім, көзқарастар мен сенімдер жүйесін қамтиды.

Білім алушының экологиялық санасын қалыптастыру критерийлері келесі қасиеттер болуы мүмкін:

- олардың әлемнің жалпыланған эволюциялық бейнесінің экологиялық компоненттерін игеруі;
- тұлғада экологиялық түрдегі интегралдық жаратылыстану-ғылыми дүниетанымның болуы;
- әлемнің тұтастығын және адамның оның ажырамас бөлігі болып табылатындығын түсіну;
- әлемді жаһандық өзін - өзі ұйымдастыратын супер жүйе ретінде түсіну. Әлем эволюциясында «ноосфера» – немесе ақыл-ой кеңістігі ерекше орын алады.

Бүгінгі таңда экологиялық сананың екі түрі анықталып отыр: 1. Антропоцентрилік экологиялық сана - адам үшін пайдалы фактор тұрғысынан жеке адамның немесе қоғамның экологиялық қызметінің барлық спектрін қарастырады. Бұл жағдайда табиғи ортаның өзгеруі талданбайды. Адамның қоршаған ортасының экологиялық таза болуының негізгі критерийі оның жайлылығы мен ыңғай-

лылығы болып табылады. 2. Экоцентрлік немесе биоцентрлік экологиялық сана экологиялық ойлаудың жаңа парадигмасы ретінде әрекет етеді. Мұнда гармониялық даму немесе адам мен табиғаттың бірлескен эволюциясы ең жоғары құндылық ретінде қарастырылады. Мұндай экологиялық сана әлемнің антропоцентрилік бейнесінен бас тартуды ұсынады.

Антропоцентрилік сананың кемшілігі - адам үшін жайлылық пен ыңғайлылық әрқашан бізді қоршаған әлемді ластаудың арқасында іске асады. Мысалы, автомобиль жасау үшін бірнеше тонна темір кені қажет болады, демек адамдар өмір сүретін ортаның ландшафты нашарлайды; осы кенді балқыту арқылы көптеген кокс жағылады, ал атмосфераға зиянды заттардың көп мөлшері шығарылады және жер атмосферасының жылулық ластануы орын алады және т. б. Жаратылыстану ғылымдары тұрғысынан қазіргі өркениетке тән бұл қайшылық бізді қоршаған әлемнің барлық әлеуметтік-табиғи процестеріне қолданылатын энтропия ұғымы арқылы түсіндіріледі. Сонымен, адамның шығармашылық іс-әрекеті процесінде энтропияның төмендеуі өндіріс қалдықтарының өсуі, жану өнімдерінің пайда болуы және т. б. нәтижесінде энтропияның жоғарылауымен бірге жүреді. Демек жеке адамдар тобының шексіз сән-салтанатқа ұмтылуы әрқашан табиғаттың ластануын арттыруы мүмкін деген пікірге әкеледі. «Энтропия» ұғымы феноменологиялық термодинамикаға тән және ол синергетика теориясының негізгі ұғымдары бірі болып табылады. Демек «энтропия» ұғымының синергетикалық ғана емес, экологиялық мағынасы да үлкен.

Экоцентрлік сананың қалыптасу процесі әрдайым оқушы жастардағы адамгершілік пен гуманистік қасиеттерінің, яғни адамның рухани әлемінің дамуымен байланысты. Әрбір адам жеке қажеттілікті қанағаттандыру үшін табиғи жүйенің ресурстарын пайдаланбас бұрын, мұндай әрекеттің табиғат үшін зиянсыз түрлері туралы жүз рет ойлану керек екенін түсінеді. Бәрімізге белгілі, ғасырлар бойы адам санасында әлемнің таусылмайтындығы мен тұрақтылығы туралы мынандай пікір қалыптасқан: адам мен қоғам бізді

қоршаған әлемнің туындылары болып табылады. Ал бүгінгі күннің шындығы бұл ұстанымды керісінше дәлелдейді: табиғи және әлеуметтік органның жағдайы адамның іс-әрекетіне тікелей байланысты, дәлірек айтқанда, адамдардың мәдениеті мен олардың адамгершілік деңгейіне тікелей тәуелді.

Экологиялық-синергетикалық модельдеуді ұйымдастыру жолдары

Соңғы уақытта диагностикалық және болжамдық зерттеулер әлеуметтік құбылыстарда (саясат, экономика және білім беру) және экология ғылымында кеңінен таралды. Мұндай перспективалық зерттеулерде синергетикалық әдіснама жиі қолданылады. Компьютерлердің пайда болуымен синергетика принциптері мен заңдылықтарына негізделген және бізді қоршаған табиғат жағдайының әртүрлі аспектілерін көрсететін көптеген экологиялық модельдер жасалды. Компьютерлік есептеулер антропологиялық түрдегі санамен өмір сүретін адамзат жақын арада, мүмкін ХХІ ғасырдың ортасында жаһандық экологиялық дағдарысқа тап болатындығын сенімді түрде көрсетеді. Бұл азық-түлік дағдарысы, ресурстар дағдарысы және ластану дағдарысы болып табылады. Осылайша, компьютер дисплейінде бірқатар маңызды нәтижелерге қол жеткізілді: «парниктік эффект» құбылысының, жердің орташа температурасының өсу динамикасының, әртүрлі географиялық аймақтардағы климаттық өзгерістердің және т. б. экологиялық құбылыстардың модельдері жасалды.

Демек, қоршаған органы зерттеуде синергетикалық әдістерді экологиялық диагностика мен болжам жұмыстарына жан-жақты енгізу керек. Синергетиканың танымдық моделіне негізделген технологияларды экологиялық мониторинг жасау жұмысында жүйелі түрде қолдануы қажет. Аталған технологиялар көмегімен бізді қоршаған ортаның экологиялық жағдайының эволюциясы (нашарлауы немесе жақсаруы) жағдайында табиғаттағы әр түрлі синергетикалық эффектердің орын алуы зерттеледі. Синергетика арқылы әртүрлі

табиғаттың күрделі жүйелерін зерттеудің әдістері күрделі құрылымдарда болып жатқан процестерді зерттеуге арналған синергетикалық танымдық модельдің әдіснамалық негізін құрайды [2]. Табиғаттың синергетикалық моделі экологиялық құбылыстардың іргелі қасиеттерін барынша толық анықтауға мүмкіндік береді. Бұл модельге сүйену оқу үдерісінің гнeоcеологиялық функциясын қамтамасыз етеді.

Білім алушылардың болжамдық жұмысының мазмұны ластанған нысандардың жағдайын модельдеуден, зерттелетін табиғи жүйенің экологиялық жағдайын бағалаудан тұруы керек. Демек, білім алушы қоршаған орта мәселелерін талдап қана қоймай, табиғатқа антропогендік әрекеттердің қайталануын болжай алатындай жағдайда болуы керек. Егер біз экологиялық мониторингте синергетика теориясының принциптері мен заңдылықтарын оңтайлы қолдана алсақ, бұл жұмыстар толық іске аса алады. Синергетикалық танымдық модель арқылы экологиялық проблема әртүрлі ғылымдар тұрғысынан жан-жақты зерттеледі. Нәтижесінде ғылымаралық сипаттағы тұтас экологиялық білім жүйесі қалыптасады, яғни оқытуды интеграциялау принципі іске асырылады. Синергетика негізінде жаратылыстану және гуманитарлық білімді интеграциялау кезінде адамның экологиялық ойлауы мен санасын қалыптастыруға арналған экологиялық оқытудың тұжырымдамалық және мазмұнды құрылған әдістемелік жүйесін жасауға болады.

Орта мектепте экологиялық білім беру процесі мұғалімнен үлкен кәсібилікті талап етеді. Жоғары сынып оқушылары белгілі бір пәнді оқу процесінде экологиялық мәселермен танысуға мүмкіндік алады. Олар эксперименттер жүргізе алады, жобалық зерттеу жұмыстарымен айналысады және белгілі бір табиғи құбылыстың экологиялық аспектілерін ашуға бағытталған оқу міндеттерін шеше алады. Сонымен қатар, оқушылар қоғам мен табиғаттың өзара әрекеттесу мәселесінің философиялық және дүниетанымдық аспектілерімен танысады.

Жоғары оқу орындарында маман даярлаудың экологиялық-синергетикалық бағыты жаратылыстану және гуманитарлық білімнің экологиялық және синергетикалық компоненттерін игеру болып табылады. Мұнда көпжақты ғылымаралық байланыстар жүзеге асырылады, олар өз кезегінде студенттердің экологиялық және синергетикалық білімін қалыптастыруда интеграциялық және жүйелік функцияларды орындайды. Жаратылыстану және гуманитарлық пәндерді интеграциялау кезінде биологиялық жүйелердің (организмдерді, популяцияларды, түрлерді, биоценоздарды, биогеоценоздарды, биосфераларды) дамуының негізгі заңдылықтары, олардың иерархиясы, тұтастығы мен өзара тәуелділігі; биосфераға антропогендік әсер етумен байланысты проблемалар, табиғи ресурстарды ұтымды пайдалану, табиғатты қорғау және дамыту, қоршаған табиғи ортаны оңтайландыру, табиғат пен қоғамның өзара іс-қимылын басқару, қоғамның табиғатты сақтаудағы рухани-мәдени аспектілерінің рөлі сияқты іргелі ұғымдар ашылады. Білім алушыларда қоғам мен биосфера коэволюция жағдайында болуы керек, ал адамның қызметі биосфера заңдарымен үйлесуі тиіс деген түсінік қалыптасады.

Әлемнің синергетикалық-экологиялық бейнесін қалыптастыру

Білім алушылардың экологияның синергетикалық аспектілерін түсінуі - оларда әлемнің синергетикалық-экологиялық бейнесінің қалыптасуына ықпал етеді. Экологиялық дағдарыстан шығудың негізгі шарттарының бірі жеке адамда синергетика теориясының принциптеріне негізделген экологиялық сананың эоцентрлік түрін қалыптастыру екенін жоғарыда айтып кеттік. Бұл теорияның экологиялық мәселеге қатысты постулаттары адамзаттың өмір сүруі тек қоғам мен табиғаттың үйлесімді әрекетімен (қоғам мен табиғат арасындағы диалог) мүмкін екенін айтады; адамның табиғат нысандарын игерудегі әр асығыс қадамы болашақ ұрпақ үшін өте қымбатқа түседі; бүгінгі табиғатқа жасалған зиян ертең экологиялық дағдарыс түрінде көрініс береді;

табиғат әрқашан оңтайлы, үнемді және «ақылды» әрекет етеді.

Синергетика негіздерін зерделеу білім алушының қоршаған табиғи ортаны сақтауға қатысу сезімін оята алады. Макроқұрылымда ауытқулардың пайда болу мәселелерімен байланысты экологиялық тепе-теңдік бұзылған кезде табиғат бифуркациялық-апатты «мінез-құлық» көрсету арқылы жауап береді. Білім алушы қоршаған ортаның тұрақсыздығының ерекше жағдайларында әр адамның қызметі табиғи процестер үшін маңызды болуы мүмкін екенін түсінуі керек. Экологиялық дағдарыстың артынан жүйелі дағдарыстар: әлеуметтік, рухани және т.б. дағдарыстардың келетінін түсіну барлық зияткерлік тұлғалардың (мектеп оқушылары, студенттер, саяси қайраткерлер, кәсіпкерлер, ғалымдар және т.б.) адамгершілік әлеуетін жұмылдыруы тиіс. Бұл әр адамның бүкіл әлеуметтік жүйенің және бізді қоршаған әлемнің тағдыры үшін, әсіресе біздің қоғамның өтпелі кезеңіндегі үлкен жауапкершілік туралы хабардар болу қажеттілігін білдіреді. Синергетика және экология негіздерін, әдіснамасын және модельдеу әдістерін білім алушылар мақсатты түрде меңгерсе оларда әлемнің синергетикалық-экологиялық бейнесі қалыптасады.

Білім беру құрылымдарында экологиялық білім беруге жағдай жасайтын синергетикалық көзқарасты жүзеге асыруда не істелуде? Мектеп тәжірибесіне синергетика идеяларын енгізуге педагог кадрларды даярлау қандай жағдайда? Еліміздің бірнеше мектептерінде жоғары сыныптарда әртүрлі сипаттағы күрделі жүйелердің синергетикалық аспектілерін қарастыратын «Әлемнің синергетикалық бейнесі» атты интегративті элективті курс оқытылуда. Элективті курс бағдарламасында мынандай мәселелер қамтылған: әлеуметтік-табиғи және экологиялық процестерді синергетикалық болжау және модельдеу; жабық және ашық табиғи жүйенің экологиялық жағдайын компьютерлік модельдеу және т.б. [5]. Жаратылыстану және гуманитарлық пәндер бойынша интеграцияланған сабақтар өткізіледі, онда қоршаған әлемнің кешенді проблемалары (соның ішінде экологиялық) ортақ әдіснама (синергетика) тұрғысынан

зерделенеді [6]. Жаратылыстану ғылымдары бойынша педагогикалық мамандық беретін факультеттердің оқу үдерісіне 4 курс студенттеріне арналған «Орта мектепте синергетика негіздерін оқыту» арнайы курсы енгізілді [7].

Қорытынды

Білім беруді экологияландыруда синергетикалық тәсілді жүзеге асыру бірқатар білім беру міндеттерін шешті:

- білім алушыда интегративті сипаттағы экологиялық мәдениетті қалыптастырды;
- білім алушылар экологиялық мониторинг жүргізу үшін қажетті синергетикалық әдістерді меңгерді;
- экологиялық мазмұндағы бытыраңқы ғылыми фактілер біріктірілді;
- әлемнің ғылыми бейнесін фрагменттік зерттеудің орнына әлемнің жалпыланған экологиялық-синергетикалық бейнесін зерттеу ұсынылды.

Әдебиеттер тізімі

1. Урсул А., Романович А. Перспективы образования и проблема безопасности // *Alma - mater*. 2002. - №8. - С. 10-17.
2. Игнатова В.А. Синергетика как метод познания природы и общества // *Экология и жизнь*. -1999. - №2.- С.29-32.
3. Назарова Т.С., Шаповаленко В.С. «Синергетический синдром» в педагогике // *Педагогика*. – 2001. - №9.- С.25-33.
4. Мукушев Б.А. Синергетическое образование: проблемы и перспективы // *Стандарты и мониторинг в образовании*. – 2006. - №4.- С.8-12.
5. Мукушев Б.А. и др. Формирование научного мировоззрения у школьников на основе включения идей синергетики в содержание образования // *Интеграция образования*. - № 4. - Т. 22. - 2018. - С. 632-647.
6. Мукушев Б.А. Интегрированный урок по синергетике // *Естествознание в школе*. – 2006. - №6.- С.34-39.
7. Мукушев Б.А. Теоретические основы формирования синергетической культуры учащейся молодежи: дисс. док. пед. наук: 13.00.01. Караганда, 2006. - 304 с.

References

1. Ursul A. Romanovich A. [Perspektivy obrazovaniya i problema bezopasnosti] Prospects of education and the problem of security, Alma-mater, 8, 10-17 (2002).
2. Ignatova V. A. Sinergetika kak metod poznaniya prirody i obshhestva [Synergetics as a method of cognition of nature and society], *Jekologija i zhizn'* [Ecology and Life], 2, 29-32 (1999).
3. Nazarova T. S., Shapovalenko V. S. «Sinergeticheskij sindrom» v pedagogike [«Synergetic syndrome» in pedagogy], 9, 25-33 (2001).
4. Mukushev B. A. Sinergeticheskoe obrazovanie: problemy i perspektivy [Synergetic education: problems and prospects], *Standarty i monitoring v obrazovanii* [Standards and monitoring in education], 4, 8-12 (2006).
5. Mukushev B.A. at.al. Formirovanie nauchnogo mirovozzrenija u shkol'nikov na osnove vkljuchenija idej sinergetiki v sodержanie obrazovaniya [Shaping Scientific Worldview of Schoolchildren by Including Synergetics into the Content of Education], *Integratsiya obrazovaniya* [Integration of Education], 4 (22), 632-647 (2018).
6. Mukushev B. A. Integrirrovannyj urok po sinergetike [Integrated lesson on synergetics], *Estestvoznanie v shkole* [Science at school], 6, 34-39 (2006).
7. Mukushev B. A. Teoreticheskie osnovy formirovaniya sinergeticheskoy kul'tury uchashhejsja molodezhi: diss. dok. ped. nauk: 13.00.01 [Theoretical foundations of the formation of synergetic culture of students: dissertation of the doctor of pedagogical sciences: 13.00.01 (Karaganda, 2006, 304 p.).

А.Б. Мукушев¹, Б.А. Мукушев², А.Б. Турдина², Ж.К.Сағалиева³, Б.А.Адилбекова⁴

¹АО «Финансовая академия», Нур-Султан, Казахстан

²Казахский агротехнический университет им.С.Сейфуллина, Нур-Султан, Казахстан

³Национальная академия образования имени И. Алтынсарина, Нур-Султан, Казахстан

⁴Высший колледж транспорта и коммуникаций, Нур-Султан, Казахстан

Пути использования идей синергетики в экологическом образовании

Аннотация. В статье раскрыты методологические подходы реализации экологического образования в средней и высшей школе посредством теории самоорганизации (синергетики). Синергетика относится к междисциплинарной теории и с ее помощью можно интегрировать естественнонаучные и гуманитарные дисциплины. Поскольку наука об экологии тесно связана с различными науками, в экологическом образовании можно эффективно использовать синергетический подход. С позиции теории самоорганизации изучены экологические проблемы планеты Земля, исследован процесс формирования экологического сознания и культуры обучающихся.

Рассмотрены пути формирования у обучающихся синергетико-экологической картины мира и раскрыты задачи элективных курсов в школах и вузах, направленных на развитие их мировоззрения.

Ключевые слова: теория самоорганизации (синергетика), экологическое образование, интеграция, экологическое сознание и культура, синергетико-экологическая картина мира, элективный курс.

A.B. Mukushev¹, B.A. Mukushev², A.B. Turdina², Zh.K. Sagalieva³, B.A. Adilbekova⁴

¹Financial Academy, Nur-Sultan, Kazakhstan

²S. Seifullin Kazakh Agrotechnical University, Nur-Sultan, Kazakhstan

³National Academy of Education named after Y. Altynsarin, Nur-Sultan, Kazakhstan

⁴College of Transport and Communications, Nur-Sultan, Kazakhstan;

Ways to use the ideas of synergy in environmental education

Abstract. The article reveals methodological approaches to the implementation of environmental education in secondary and higher schools through the theory of self-organization (synergetics). Synergetics refers to an interdisciplinary theory and can be used to integrate natural science and humanities disciplines. Since the science of ecology is closely related to various sciences, a synergistic approach can be effectively used in environmental education. The ecological problems of the planet Earth are studied from the standpoint of the theory of self-organization. The article investigates the process of formation of ecological consciousness and culture of students.

The article considers ways of forming students' synergetic-ecological picture of the world. It reveals tasks of elective courses in schools and universities aimed at the development of their worldview.

Keywords: theory of self-organization (synergetics), ecological education, integration, ecological consciousness and culture, synergetic-ecological picture of the world, elective course.

Авторлар туралы мәліметтер:

Мукушев А.Б. – корреспонденция үшін автор, PhD (Экономика), «Қаржы академиясы» АҚ-ның доценті, Нур-Султан, Қазақстан.

Мукушев Б.А. – С.Сейфуллина атындағы Қазақ агротехникалық университетінің профессоры, педагогика ғылымдарының докторы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Турдина А.Б. – С.Сейфуллина атындағы Қазақ агротехникалық университетінің оқытушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Сағалиева Ж.К. – Ы. Алтынсарин атындағы ұлттық білім академиясының жетекші ғылыми қызметкері, педагогика ғылымдарының кандидаты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Адилбекова Б.А. – экономика ғылымдарының магистрі, Транспорт және коммуникациялар колледжінің оқытушысы, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Mukushev A.B. – **Corresponding author**, Ph.D. in Economics, Associate Professor, Financial Academy, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukushev B.A. – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Turdina A.B. – Teacher of the S. Seifullin Kazakh Agro Technical University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Sagalieva Zh.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Leading Researcher of the I. Altynsarin National Academy of Education, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Adilbekova B.A. – Master of Economic Sciences, Teacher of the College of Transport and Communications, Nur-Sultan, Kazakhstan.

А.С. Мусралина
З.М. Салимгерей
А.А. Байжанова

Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан
(E-mail: akbalusha66@mail.ru, gv7072@mail.ru, bayzhanova.aynagul@mail.ru)

Эффективность полиязычного образования: обзор мировых практик

Аннотация. Статья посвящена краткому обзору мировых практик по развитию поликультурного образования. Особый акцент делается на исследованиях канадских ученых, проводивших в 1960-х годах, связанных с одной стороны, с признанием двух языков как официальных (английский и французский), с другой стороны – ростом иммиграционных процессов. В целом исследования выделяют такие формы полиязычного образования, как полное и частичное погружение в языковую среду, экономический фактор, политика государства. Также следует выделить улучшение психических когнитивных процессов учащихся. Проблема полиязычного образования актуальна для казахстанского сообщества. Так исторические и политические события послужили тому, что Казахстан является полиязычным государством на фоне основного государственного казахского языка. В свете последних реформ в системе образования особое внимание уделяется вопросу интернационализации образования. Поэтому, по мнению авторов, публикация обзора мировых практик по становлению и развитию поликультурного образования в казахстанских научных изданиях является актуальной.

Ключевые слова: полиязычное образование, языковые компетенции, культурное наследие, когнитивные процессы, политика государства, экономика.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-141-148>

Введение

В Казахстане образовательная политика опирается на культуру полиязычного образования. Это обусловлено мировыми внешними политическими и социальными связями. В целом акцент ставится на создание языковых практик на базе организаций образования и конкретно в университете. Данный аспект обусловлен тем, что процесс интернационализации образования обострил необходимость в развитии коммуникативно-языковых навыков у казахстанского социума, так как прак-

тически все университеты мира направлены на реализацию вопросов языковой политики. Это, прежде всего, связано с тем, что интернационализация образования невозможна без участия в международном научном сотрудничестве и обмене научной информацией. Необходимым условием и результатом интернационализации образования становится рост академической мобильности, привлечение ученых, лекторов, практиков путем создания совместных международных образовательных продуктов, что повлияет на расширение возможностей научной инфраструктуры. Все

указанные факторы свидетельствуют о значимости полиязычного образования в Казахстане.

Для полного понимания сущности полиязычного образования следует выделить его составляющие компоненты. К ним относятся: языковые способности, языковые достижения, языковая компетенция, язык деятельности, знание языка и языковые навыки. Согласно Вальдес и Фигероа [1] полиязычные люди классифицируются:

- по возрасту;
- по способности;
- по установлению баланса двух языков;
- по развитию в употреблении второго языка;
- по социально-коммуникативным средам, в которых каждый из неродных языков приобретается и используется (например, дома, в школе).

Также ученые добавляют шестое измерение: выборочное и избирательное полиязычие. Выборочное полиязычие характерно для людей, которые хотят изучать язык, например в классе. Избирательные - происходят из языка большинства группы (например, англоговорящие американцы, изучающие испанский или французский). Они добавляют второй язык без потери родного языка.

Основная часть

Рассмотрим подробнее исследования, проведенные в мире.

Анализ научных трудов позволяет выделить исследование, проведенное канадскими и английскими учеными, основанное на развитии языковой компетенции на основе культурного наследия. К нему относятся работы Кейзер Б. [2] и Фитцпатрик в Англии [3]. Однако более ранние исследования в Уэльсе (например, Smith) [4] поставили под сомнение образовательные результаты языковых программ для двуязычных валлийцев.

Обозначим некоторые обобщающие особенности проводимых исследований.

1. *Выборка участников исследования.* Международное исследование включает группы коренных языковых меньшинств, иммигран-

тов, также группу детей, владеющих родным языком, но проходившим обучение на другом неродном языке. Конечно же, обобщать полученные результаты экспериментов указанных групп недопустимо, так как у каждой из них обозначены разные параметры. Так, в эксперименте с группой эмигрантов были распределены, например, параметры возраста (студенты: 18-25 лет и профессионально-ориентированные: 28-35 лет), страна прибытия, особенности работы и прочее. Для детей, владеющих родным языком, но получающих обучение на другом языке – экспериментальные исследования английских ученых. Так, на территории Англии проживают ирландцы, шотландцы. Их дети, зная родной язык, вынуждены обучаться английскому языку, при этом не забывая свой родной язык. Такое безмерное разнообразие индивидуальных и контекстных различий делают четкие, простые результаты исследований по сути неуловимыми. Однако они показывают специфику референтных групп [5].

2. *Взаимодействующие факторы.* Различные факторы могут по-разному влиять на полиязычное образование. Родительский интерес, их участие в жизни своих детей, школьно-родительское сотрудничество являются главными факторами. К ним также следует отнести такие факторы, как энтузиазм и приверженность учителей работать в рамках проводимого эксперимента. Выделим еще один важный фактор – это уровень ресурсной поддержки (например, книги, учебная программа руководства, компьютеры, научное оборудование) также могут давать разные результаты [6].

3. *Значимость программы полиязычного образования* (например, основного или углубленного). Берлинер исследовал результативность разработки и внедрения специальных программ. Так, по его мнению, один из основных выводов исследований, внедряющих программы по изучению второго языка, предназначенные для школьного образования, направлен на актуализацию поведенческих, когнитивных, сенсорных навыков [7].

Как показывает казахстанский и международный опыт, языковая политика и языковая практика в образовании являются лишь

одним из многих элементов, которые делают ее более или менее успешной. А рецепт успеха вряд ли получится из одного ингредиента. Чтобы определить, будет ли полиязычное образование успешным или нет, нужно учитывать большое количество факторов, а также их взаимодействие. Для этого следует выделить широкий спектр условий. По мнению Берлинера, полиязычное образование, независимо от его типа или модели, не является гарантией эффективного обучения.

В конце 1970-х годов научному сообществу были представлены в виде публикаций отчеты научных трудов по определению эффективности полиязычного образования в США. Данный период был характерен большой миграцией европейцев в период Второй мировой войны, а также в первые годы после ее окончания. Запперт и Круз [8], Тройк и Дулай Берт [9; 10] пришли к выводу, что полиязычное образование в США эффективно способствует развитию двуязычия у детей языковых меньшинств. Также следует отметить, что проводимые культурно-языковые эксперименты поддерживались государством. С конца 1970-х годов было добавлено много отдельных исследований по развитию второго и третьего неродных языков. К ним относятся следующие исследования:

- 1) обзоры иммерсионного обучения;
- 2) обзоры по культурному наследию на основе изучения языка;
- 3) влиятельные и противоречивые обзоры в США: например, исследователей билингвизма К.Хакута и Е.Бялосток «Другими словами: изучение и психология билингвизма» [11]. В основе их исследования лежит описание типичных ситуаций двуязычного общения, которые показывают, как часто современное общество сталкивается с проблемами языковой адаптации и насколько лингвистически и культурно разнородным оно становится.

Период 1960–1990-х годов представил научному сообществу эксперимент канадских ученых по погружению мигрантов в языковую среду. Различные обзоры погружения, как правило, рисуют относительно однородную картину. Так, Суэйн и Лапкин [12], Дженесс (1983, 1984, 1987) [13] выделили четыре

основных результата двуязычного обучения с погружением, которые все еще встречаются в недавних обзорах. Подавляющее большинство этих исследований касается канадского погружения в образовании.

Так, термин *погружение* (анг. immersion) появился в 1960-х годах в Канаде. Именно в этой стране столкнулись с проблемой изучения второго иностранного языка как родного. 67% жителей Канады являются только англоговорящими, 21% канадцев (в основном провинция Квебек) говорит только на французском. И только 17,7 % могут свободно говорить на обоих языках. В этой связи в настоящее время в Канаде два официальных языка – английский и французский. Для устранения языкового барьера правительство решило эту проблему довольно экстремальным методом: детей из англоговорящих семей стали принимать во французские школы, где по-английски не было ни слова и наоборот [14]. Канадский эксперимент оказался удачным и начал активно распространяться в других странах. В последнее время метод погружения активно используется для изучения иностранных языков и в Казахстане.

Параллельно с программой погружения в язык или языковую среду выделяют обучение иностранному языку по принципу «капельного питания» по 30 минут в день. Однако статистика говорит, что к одиннадцати годам у таких детей доминируют навыки восприятия (аудирование и чтение) и не так хорошо функционируют продуктивные навыки говорения и письма [13]. Вместе с тем обучающиеся, изучающие второй язык методом погружения, в большинстве своем опережают тех, кто учится по принципу «капельного питания». Одним из ограничений двуязычного обучения с погружением в языковую среду является то, что для многих учеников второй язык может стать доступным только в рамках школы или другой ограниченной среды. За их пределами учащиеся, участвующие в погружении, обычно не используют второй язык. Они хорошо владеют вторым языком, но, как правило, не общаются на нем в своем сообществе. Стерн [15] считает это критическими точками программы погружения в языковую среду. Также

следует отметить тот факт, что погружение в языковую неродную среду не оказывает пагубного воздействия и на родной язык [16]. Имеющиеся данные свидетельствуют о том, что дети с погружением в языковую среду изучают второй язык без каких-либо ограничений и по отношению к их родному языку. В целом результаты проведенных исследований показывают, что полиязычное образование путем погружения не оказывает негативного влияния на учебные предметы школьной программы. Однако ключевым фактором следует выделить достаточно развитые языковые и когнитивные навыки, чтобы окунуться в рамках школьной программы в изучение второго неродного языка.

В рамках указанных исследований ученые были заинтересованы в вопросах социально-психологического восприятия неродного языка: оказывает ли языковое погружение положительное или отрицательное влияние на учебную мотивацию, отношение к учебе и социальному взаимодействию? Самые положительные результаты в этой сфере были обнаружены у обучающихся раннего полного погружения. Их родители склонны выражать удовлетворение как по результатам обучения, так и в межличностных отношениях и социальном поведении (например, в Ирландии). Такие учащиеся, как правило, более позитивно относятся к себе, своему образованию и школьному социуму. Причиной их также могут быть родительские ценности и убеждения, домашняя культура и окружающая среда.

Период 1990-х характерен исследованиями по языковому образованию на основе культурного наследия [17; 18]. Языковое многообразие и многообразие культур рассматриваются как один из наиболее ценных элементов культурного наследия и как философия межкультурного социального взаимодействия в поликультурном обществе. Результаты таких оценок показывают, что программы на основе культурного наследия могут быть эффективны по следующим четырем особенностям:

- сохранность родного языка: это особенно заметно по социально-языковой адаптации детей-эмигрантов. Однако они частично теря-

ют навыки родного языка, а иногда и избегают возможности в их употреблении.

- успехи в учебе: такие дети склонны успевать так же хорошо, как и сопоставимые дети из общеобразовательной школы, в таких областях учебной программы, как математика, естествознание, история и география. Анализ школьной документации, итоговые оценки показывают, что они успевают иногда лучше, чем сопоставимые дети обычного классического образования. Одной из причин «когнитивных» объяснений состоит в том, что обучение родному языку строится на основе лингвокогнитивной компетенции, достигнутой при поступлении в школу.

- погружение в иноязычную среду на основе родного: исследования показывают, что дети особенно позитивно относятся к погружению в родном языковом образовании. Когда в школе используется родной язык, есть вероятность, что чувство личности, самооценка и самооценка ребенка будут улучшены [19]. Для сравнения, обратим внимание на обучающегося, относящегося к языковым меньшинствам страны проживания, у которого более уязвима самооценка и личностный статус. Отношение к своему родному языку и культуре могут перерасти в пренебрежительную форму. Школьная система, учителя, социум могут повлиять, как скрыто, так и явно отрицательно, на отношение к родному языку и духовно-нравственным ценностям формирующейся личности. Это может повлиять также на мотивацию и интерес ребенка к школьной жизни. Учащийся, чьи навыки признаются и поощряются, может чувствовать себя уверенно, и мотивировано; ученик же, чьи навыки игнорируются, может чувствовать себя разочарованным и отвергнутым.

Согласно исследованию, проведенному Датчером в 1995 году, следует выделить экономический анализ по развитию содержания двуязычного образования. Всемирный банк развития исследует документы об использовании первого и второго языков в начальном образовании по результатам полученных данных из Гаити, Нигерии, Филиппин, Гватемалы, Канады, Новой Зеландии, США (навахо), Фиджи, Соломоновых островов, Вануату и

Западного Самоа. Вывод состоит в том, что развитие родного языка имеет решающее значение для когнитивного развития и является основой для изучения второго языка. Поддержка родителей и участие окружающего сообщества также важны для успешного прохождения образовательных программ на языке страны проживания.

Датчер также считает, что полиязычное образование не является дорогим вариантом для государства [18]. Тем не менее наиболее важный вывод заключается в том, что сильные формы двуязычного образования создают ценную экономию для системы образования и для общества в целом. Прогресс в обучении идет быстрее с получением более высоких достижений и принося пользу обществу за счет сокращения безработицы и более квалифицированной рабочей силы. Когда государство придерживается слабой формы полиязычного образования, то можно увидеть параллель в более медленной успеваемости в школе, более низких уровнях выпускных достижений, а иногда и потребности в специальном или компенсационном образовании. С экономической точки зрения студентам необходимо приобрести продуктивные качественные навыки через образование, которое представляет то или иное государство. Например, исследование экономической эффективности Гватемалы, проведенное Всемирным банком, показало, что введение двуязычного образования было экономически разумной политикой. Повысились стандарты успеваемости (в том числе на испанском языке). Было подсчитано, что экономия затрат на образование благодаря двуязычному обучению составила 5,6 миллиона долларов США в год, тогда как экономическая выгода составила порядка 33,8 миллиона долларов США в год. Кроме того,

индивидуальные доходы выросли примерно на 50%. В Гватемале сильная форма двуязычного образования имела экономический смысл, поскольку давала более квалифицированную, высокоэффективную грамотную и трудоспособную рабочую силу.

Заключение

Таким образом, представленный обзор мировых практик по эффективности полиязычного образования позволил выделить широкий спектр результатов и выводов. Так, на примере эксперимента, проводимого в Канаде, полиязычное образование решает демографические, социальные, политические, экономические и научные вопросы. При оценке полиязычного образования предпочтение отдается сильным формам и методам обучения. Также исследования указывают на то, что грамотная политика по внедрению полиязычного образования не только приводит к билингвистности, но также имеет тенденцию повышать учебную успеваемость, быть стойкими к восприятию другого мира и другой культуры, решить вопросы трудоустройства, а следовательно, и экономики страны.

В свою очередь, следует отметить положительные изменения в рамках проводимой языковой политики в Республике Казахстан. Увеличение дисциплин на английском, немецком, китайском и турецком языках, расширение возможностей академической мобильности обучаемых и профессорско-преподавательского состава, участие в международных научных проектах, совместные экономические концерны, высококвалифицированные кадры и прочие возможности полиязычного образования приводят к интернационализации казахстанского общества.

Список литературы

1. The cultural dimensions of global change. An anthropological approach. P.: UNESCO Publication. - 1996. - 312 p.
2. Keysar B., Sayuri L. Hayakawa, Sun Gyu An. The Foreign-Language Effect: Thinking in a Foreign Tongue Reduces Decision Biases // Psychological Science: journal. - 2012. - 23 (6). - P.661—668.

3. Fitzpatrick, Edward. St. Ignatius and the Ratio Studiorum. In: McGraw-Hill education classics. New York, McGraw-Hill: 1973. – 275 p.
4. Smith P. J. Les fables emblématiques d'Etienne Perret Emblematica. An Interdisciplinary Journal of Emblem Studies. – 1978. – 8(2). – P.221–242.
5. Kaushanskaya M., Marian V. The bilingual advantage in novel word learning. // Psychonomic Bulletin & Review. T.- 2009. - 4 – P.705–710.
6. Gunnarson Britt-Louise. Multilingualism in the Workplace// Annual Review of applied linguistics. - 2013. - 33 – P. 162-189.
7. Бурд М. А. Психолого-педагогические основы взаимодействия детского сада и семьи в процессе воспитания и обучения русскому языку детей-билингвов дошкольного возраста: на примере Германии. Автореф. на соискание ученой степени кандидата педагогических наук. - М.: Госуд. институт русского языка им. А.С. Пушкина. - 2011. - 26 с.
8. Zappert, Laraine Testa; Cruz, B. Roberto. Bilingual Education: An Appraisal of Empirical Research. 1977. – URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED153758> (Accessed: 15.01.2021).
9. Multilingualism, empathy, and multicompetence // International Journal of Multilingualism. – 2012. – P. 1–15.
10. The bilingual brain: Neuropsychological and neurolinguistic aspects of bilingualism. London: Academic Press, 1978.
11. Bialystok E., Hakuta K. In other words // Basic Books: - 1994. – 246 p.
12. Емельянова Я.Б. Различные подходы к оценке влияния билингвизма на интеллектуальное развитие личности. // Вестник ЧГПУ: 2010. - 2 – С.91-102.
13. Johnson R.K., Swain M. Immersion Education: International Perspectives. // Cambridge: Cambridge University Press. 1997. – 374 p.
14. Collier Virginia. The Effect of Age on Acquisition of a Second Language for School // The national clearinghouse for bilingual education. - 1988. - 2. – P.34-44.
15. Канагараджа С. Мультилингвальная педагогика нелиберального времени: расчистка территории и планирование движения вперед. // «Социальные и гуманитарные науки на Дальнем Востоке». - 2016. - 2 (50). – С. 10-21
16. Kubota Ryuko. The multi/plural turn, postcolonial theory, and neoliberal multiculturalism // Applied Linguistics.- 2014– № 33. – P.1–22
17. Cummins J. and Danesi M. Heritage Languages: The Development and Denial of Canada's Linguistic Resources. Toronto: Our Schools/Ourselves Education Foundation and Garamond Press. - 1990 – 651 p.
18. Dutcher N. The Use of First and Second Languages in Education: a Review of International Experience. // Washington, DC: World Bank. - 1995 – 779 p.
19. Тлеужанова Г. К., Станчу Н., Тулеубаева Ш.К. Полилингвальность как условие сохранения культурных ценностей в современном обществе. // Вестник Карагандинского университета. Серия «Педагогика». – 4 (96). - 2019. – С.47-56.

А.С. Мусралина, З.М. Салимгерей, А.А. Байжанова
К. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Полилингвалды білім берудің тиімділігі: әлемдік практикаларға шолу

Аңдатпа. Мақала көпмәдениетті білім беруді дамытудың әлемдік тәжірибесіне қысқаша шолу жа-сауға арналған. 1960 жылдардағы канадалық ғалымдардың зерттеулеріне ерекше көңіл бөлінеді, бір жағынан, екі тілді ресми (ағылшын және француз) деп танумен байланысты, басқа жақтан – иммиграциялық процестердің өсуі. Жалпы, зерттеулер көптілді білім берудің осындай түрлерін бөліп көрсетеді: тілдік ортаға, экономикалық факторға, мемлекеттік саясатқа толық және ішінара ену. Сонымен қатар, оқушылардың психикалық танымдық процестерінің жақсарғанын атап өту керек. Көптілді білім беру проблемасы қазақстандық қауымдастық үшін өзекті болып табылады. Осылайша, тарихи-саяси оқиғалар Қазақстанның негізгі мемлекеттік қазақ тілі аясында көптілді мемлекет болуына қызмет етті. Білім беру жүйесіндегі соңғы реформалар аясында білім беруді интернационалдандыру мәселесіне ерекше

назар аударылды. Сондықтан, авторлардың пікірінше, қазақстандық ғылыми басылымдарда көпмәдениетті білім беруді қалыптастыру мен дамыту бойынша әлемдік тәжірибеге шолу жариялау өзекті болып табылады.

Түйін сөздер: көптілді білім, лингвистикалық құзыреттілік, мәдени мұра, танымдық процестер, мемлекеттік саясат, экономика

A.S. Musralina, Z.M. Salimgerey, A.A. Baizhanova
K. Zhubanov Aktobe Regional University, Aktobe, Kazakhstan

Effectiveness of multicultural education: an overview of world practices

Abstract. The article is devoted to a brief overview of world practices for the development of multicultural education. The article focuses on research by Canadian scientists, conducted in the 1960s, related on the one hand, with the recognition of two languages as official (English and French), on the other hand, the growth of immigration processes. In general, studies highlight such forms of multilingual education as full and partial immersion in the language environment, economic factors, government policy. Also, it is necessary to highlight the improvement of the mental cognitive processes of students. The problem of multilingual education is relevant to the Kazakhstani community. Thus, historical and political events have served to make Kazakhstan a multilingual state against the background of the main state Kazakh language. In the light of recent reforms in the education system, the authors have paid special attention to the issue of the internationalization of education. Therefore, according to the authors, the publication of a review of world practices on the formation and development of multicultural education in Kazakhstani scientific publications is relevant today.

Keywords: multicultural education, linguistic competence, cultural heritage, cognitive processes, state policy, economics

References

1. The cultural dimensions of global change. An anthropological approach. (UNESCO Publication, P., 1996, 312 p.).
2. Keysar B., Sayuri L. Hayakawa, Sun Gyu An. The Foreign-Language Effect: Thinking in a Foreign Tongue Reduces Decision Biases, *Psychological Science: journal*, 23 (6), 661–668 (2012).
3. Fitzpatrick, Edward. *St. Ignatius and the Ratio Studiorum*. In: McGraw-Hill education classics. New York, McGraw-Hill: 1973, 275.
4. Smith P. J. Les fables emblématiques d'Etienne Perret *Emblematica. An Interdisciplinary Journal of Emblem Studies*, 8(2), 221–242 (1978).
5. Kaushanskaya M., Marian V. The bilingual advantage in novel word learning, *Psychonomic Bulletin & Review*, 4, 705–710 (2009).
6. Gunnarson Britt-Louise. Multilingualism in the Workplace, *Annual Review of applied linguistics*, 33, 162–189 (2013).
7. Burd M. A. Psikhologo-pedagogicheskiye osnovy vzaimodeystviya detskogo sada i sem'i v protsesse vospitaniya i obucheniya russkomu yazyku detey-bilingvov doshkol'nogo vozrasta: na primere Germanii. Avtoref. na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata pedagogicheskikh nauk [Psychological and pedagogical foundations of interaction between kindergarten and family in the process of upbringing and teaching the Russian language to bilingual children of preschool age: on the example of Germany. Author's abstract. for the degree of candidate of pedagogical sciences] (A.C. Pushkin State Institute of the Russian Language, Moscow, 2011, 26 p.).
8. Zappert, Laraine Testa; Cruz, B. Roberto. Bilingual Education: An Appraisal of Empirical Research. 1977. Available at: <https://eric.ed.gov/?id=ED153758> (Accessed: 15.01.2021).
9. Multilingualism, empathy, and multicompetence, *International Journal of Multilingualism*, 1-15 (2012).
10. The bilingual brain: Neuropsychological and neurolinguistic aspects of bilingualism (Academic Press, London, 1978).

11. Bialystok E., Hakuta K. In other words, Basic Books, 1994, 246 p.
12. Yemel'yanova YA.B. Razlichnyye podkhody k otsenke vliyaniya bilingvizma na intellektual'noye razvitiye lichnosti [Various approaches to assessing the impact of bilingualism on the intellectual development of a person], Vestnik ChGPU [Bulletin of ChSPU], 2, 91-102 (2010).
13. Johnson R.K., Swain M. Immersion Education: International Perspectives (Cambridge University Press, Cambridge, 1997, 374 p.).
14. Collier Virginia. The Effect of Age on Acquisition of a Second Language for School, The national clearinghouse for bilingual education, 2, 34-44 (1988).
15. Kanagaradzha S. Mul'tilingval'naya pedagogika neoliberal'nogo vremeni: raschistka territorii i planirovaniye dvizheniya vpered. [Multilingual pedagogy of the neoliberal time: clearing the territory and planning the movement forward], «Sotsial'nyye i gumanitarnyye nauki na Dal'nem Vostoke» [«Social and Human Sciences in the Far East»], 2 (50), 10-21 (2016).
16. Kubota Ryuko. The multi/plural turn, postcolonial theory, and neoliberal multiculturalism, Applied Linguistics, 33, 1-22 (2014).
17. Cummins J. and Danesi M. Heritag Languages: The Development and Denial of Canada's Linguistic Resources (Our Schools. Ourselves Education Foundation and Garamond Press, Toronto, 1990, 651 p.
18. Dutcher N. The Use of First and Second Languages in Education: a Review of International Experience (DC: World Bank, Washington, 1995, 779 p.).
19. Tleuzhanova G. K., Stanchu N., Tuleubayeva Sh.K. Polilingval'nost' kak usloviye sokhraneniya kul'turnykh tsennostey v sovremennom obshchestve. [Multilingualism as a condition for the preservation of cultural values in modern society], Vestnik Karagandinskogo universiteta. Seriya «Pedagogika» [Bulletin of Karaganda University. Series «Pedagogy»], 4 (96), 47-56 (2019).

Сведения об авторах:

Мусралина А.С. – автор для корреспонденции, старший преподаватель, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан.

Салимгерей З.М. – старший преподаватель, магистр, Актюбинский региональный государственный университет им. К. Жубанова, пр. А.Молдагуловой, 34, Актюбе, Казахстан.

Байжанова А.А. – преподаватель, Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актюбе, Казахстан.

Musralina A.S. – **Corresponding author**, Senior Teacher, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan.

Salimgerey Z.M. – Master's degree, Senior Tutor, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, 34 A. Moldagulova ave., Aktobe, Kazakhstan.

Baizhanova A.A. – Teacher, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, A.Moldagulova avenue, 34, Aktobe, Kazakhstan.

L. Naviy
S.K. Damekova
N.N. Nurmuhambetova

Sh. Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan
(E-mail: liza281073@mail.ru, damekova_S@mail.ru, nn_nurgul@mail.ru)

The importance of organizing a children's university

Abstract. *The article discusses the results of research conducted at Sh. Ualikhanov Kokshetau University within the framework of the scientific project to create a network of KAZCUNET children's university (IRN AR09258554). In accordance with the purpose of the project, there was conducted a survey among students of 3-5th grades to find out their opinions about the children's university. So that, 683 Akmola region students of 3-5th grades (aged 8-12 y.o.) took part in the survey. The conducted research highlights the importance of organizing a children's university. At the same time, the organization of the children's university has shown that it allows not only to form emotional intelligence, creative thinking skills but also to arouse interest in education and science.*

Keywords: *children's universities, research work, creative thinking, emotional intelligence, flexible skills, personality.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-149-155>

Introduction

In the Address of the first president of the Republic of Kazakhstan N.A. Nazarbayev to Kazakhstanis: "The leading factor of economic and social progress is the people themselves, their strength, perseverance, and knowledge. At the stage of crossing the threshold of the third millennium, there is an increasing need of society for people with extraordinary thinking, who are able to set and solve new tasks related to the future, which give a new content, a new character to industrial and social life" [1].

The format of a Children's University in the pedagogical environment is not new, so the European Children's Universities Network has been created in Europe [2]. The activities of

teachers and students involved in the Children's University of Sh.Ualikhanov Kokshetau University are focused on the creation of new learning platforms, the expansion of the educational space, and the implementation of joint pedagogical and didactic research. The format of the Children's University captures not only the creativity of using teaching approaches but also the active involvement of students in the education of students, when the boundaries of communication are erased and there is an interest in serious academic subjects, both on the part of students and on the part of students. Such meetings became possible thanks to the Children's University, which became the main one in the strategy of cooperation of teachers, parents, students, and teachers of the Akmola region [3].

Formulation of the problem.

Today, the educational process is focused on the comprehensive development of the child, which indicates the need for a combination of educational activities and creative activities associated with the development of individual abilities, the cognitive activity of students. One of the most important tasks of the teaching staff is the active implementation of classes aimed at developing the personal-motivational and analytical-synthetic aspects of students' activities in the learning process.

The system of additional education, which has been conceptually introduced in Kazakhstan since 2019 [4], is considered the most important component of the educational space, and it is not just an element of the existing general education system, but an independent source of education that contributes to the achievement of key competencies in various areas of the child's life self-determination. In the Republic of Kazakhstan, the system of additional education of students requires the availability of qualified pedagogical personnel who have basic training in the field of additional education and are able to introduce interesting and modern educational programs.

Research objective

The main goal of primary education is to form the necessary skills and abilities of educational activity, master the elements of theoretical thinking, identify abilities and ensure their development, and educate an independent person capable of transforming reality. Therefore, it is important to form Primary School students' understanding of the system of various sciences at an early age, to increase their interest in science.

Research methods

- observation;
- description;
- survey;
- critical analysis.

Research background

The idea about a children's University is based on the requirements of certain provisions of the law "On education" of the Republic of Kazakhstan. It reflects the need for the formation and upbringing of an independent creative personality, the need to identify particularly gifted children and conduct special work with them. To do this, a modern school is faced with the task of helping students demonstrate their abilities, independence, and creative potential.

Cognitive activity is an important component of educational activity, which, in turn, is the leading one in primary school age. The development of cognitive activity is one of the most important tasks not only of the Modern Primary School, which has always been relevant and still attracts many scientists, in particular, but the formation of cognitive activity is also a tool of forming students' motivation to study (J. R. Bruner, L. S. Vygotskiy, P. Ya. Galperin, N. F. Talyzina, A. E. Abylkasymova, R. S. Omarova etc.); personality development in the course of activity (B. G. Ananyev, A. N. Leontyev, V. A. Petrovskiy, L.S. Rubinshtein etc.); studies of optimal coordination of types of activity (I. Ya. Lerner, M. I. Makhmutov, I. M. Cheredov etc.); unity of cognitive activity and communication (L. P. Bueva, V. Mudrik, etc.) [2].

The philosophical justification of the formation of cognitive activities of students in educational institutions was considered in the works of V. G. Afanasyev, N. E. Main, V. A. Yadov etc. The psychological direction of the problem is analyzed in the works of B. G. Ananyev, L. S. Vygotskiy, P. Ya. Galperin, Yu. N. Kulyutkin, A. N. Leontyev, D. B. Elkonin. I. F. Kharlamov established the patterns of formation of students' cognitive activities [5].

As mentioned above, in the development of students' cognitive activity, it is important to introduce children to the basics of science at an early age. Therefore, one of the most pressing issues today is the implementation of comprehensive development of Primary School students through the organization of a children's university.

In modern society, where the tasks of satisfying basic human needs have been solved, the values of self-expression, personal growth, and civic solidarity are brought to the fore. This means a transition from the task of ensuring the availability and obligation of general, «mass» education, to the task of designing the space of personal education for personal self-realization. All this can be achieved and realized through the organization of additional education for children. It is an important factor in increasing social stability, disclosing the personal abilities and talents of each child, despite his social status of families and his formal results in school.

Children's University of Sh. Ualikhanov Kokshetau University is a replication of the international experience of 70 cities in Germany, Austria, and Switzerland, as well as Russian universities.

The children's University of Sh. Ualikhanov Kokshetau University plans to work with children of primary school age.

The Children's University does not claim to replace the school for children, since it does not strive for systematic education (does not duplicate the school curriculum). The main goal is to convince children that science is not only difficult but also very interesting and exciting.

The Children's University is designed to popularize scientific knowledge through topics that are of interest to children of senior preschool and primary school age, parents, modern science, and society.

Goals of the Children's University:

- *In the field of comprehensive development of the child's personality:*
 - development of personal motivation for knowledge and creativity;
 - maximum disclosure of the individual age potential of students;
 - realization of creativity, imagination, and creative thinking;
 - formation of a cultural basis, independence of thought, and a holistic picture of the world, the identification of the latent abilities of children for their future profession, and their orientation towards professional activity.

- *In the field of forming a system of work with talented children:*

- identification and support of students who have shown outstanding abilities;
- creation of the necessary conditions for the support and development of talented children;
- support of identified talents and provide them for mastering programs of an increased level of complexity.

- *In the field of expanding the forms of interaction between multi-level educational institutions:*

- ensuring the continuity of programs of educational organizations at all levels (preschool, primary general, and secondary education);
- creation of a system for training personnel for working with children with high abilities for intellectual activity and cognitive motivation, motivation for achievement [4].

Results

Sh. Ualikhanov Kokshetau University has been organizing a children's University since 2016. During this period, along with the students who participated in the children's University, a survey in google format was conducted online to find out how much they like the educational process organized in it, along with the opinions of students who want to participate in the children's University. 683 Akmola region students of 3-5th (aged 8-12) grades took part in the survey.

Letters of information about the children's university were sent to schools of each district of the Akmola region. The information was given about the conduct of an online survey among students. The survey questions included various questions related to the organization of the children's university.

The examples of diagrams given below show how much students are interested in science, as well as which districts of the Akmola region participate in this study. All charts are presented in two languages (state and Russian). Diagram 1 shows the percentage of survey participants from different districts of the Akmola region

In the Akmola region, a total of 683 students (395 girls, 288 boys), 22.5% from Kokshetau,

1. Сіз қай аймақта тұрасыз? В каком регионе Вы проживаете?

683 ответа

Diagram 1

37.9% from Akkol district, 30.2% from Astrakhan district took part in the survey.

Diagram 2 shows how many students from which class participated. 36.6% of 5th grade students, 31.2% of 4th grade students, and 32.2% of 3rd grade students.

Diagram 3 shows the percentage of survey participants, as well as their interest in science

The fact that 81.7% of students are interested in studying science is a testament to the high expectations of future generations.

At the same time, 83% of students are interested in the fact that the classes organized at the children's University will allow students to teleport to fulfill a mission in 3D space, conduct interesting experiments with a microscope, work

with electronic geographical maps, create virtual trips around the world, create virtual models, learn how to solve topology problems, as well as make products with their own hands (drawing, designing, welding, assembling a robot, painting, sewing, etc.).

The organization of such educational activities at the children's University is one of the most important goals. The implementation of this will teach and adapt children to the ability to communicate, develop flexible skills (soft skills), freedom, creativity, mobility, increase the level of cognitive and creative activity, develop abilities, form a person, create a full-fledged team. On the basis of all this, the behavior of each child changes, the degree of development of will and

2. Қай сыныпта оқисыз? В каком классе Вы обучаетесь?

683 ответа

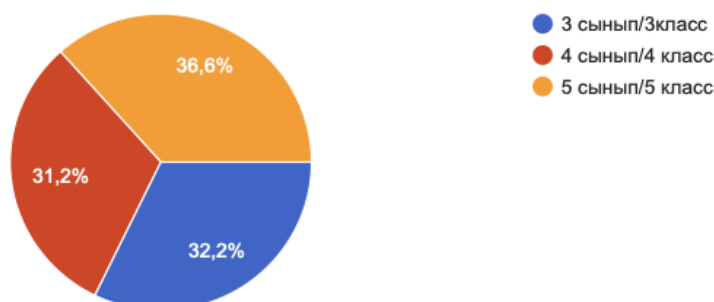

Diagram 2

Сізге ғылыммен айналысу ұнайды ма? Нравится ли Вам наука?

683 ответа

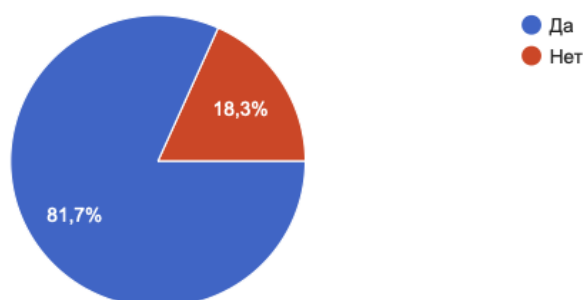

Diagram 3

mental abilities increases, creativity and abilities increase.

Such classes, organized at the children's university, not only increase students' interest in learning, but also instill a passion for science at an early age, teach them to be inquisitive, be able to work in a team, consciously set goals, conduct individual research work, analyze and draw conclusions, direct their actions, and allow them to become a fully mature person with a developed creative thinking and emotional intelligence.

Conclusion.

In accordance with the data collected from the study, it can be concluded that students of both urban and rural schools are interested in receiving

a better education. Children's University meets all the needs of modern schoolchildren who are able to perceive information that is presented in an interesting and scientific way.

In conclusion, we can say that the gradual development of children's universities would contribute to the economic, social, and technical development of society since by investing in the development of students, we contribute to the development of all vital aspects of the country. Thus, it is also possible to propose the introduction of children's universities across the country, as a pilot project that will help children become closer to science, realize their potential, and promote the right pastime, which in turn will have the best effect on the mental well-being of students.

References

1. State program for the development of education in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020. - URL: <https://www.adilet.zan.kz> (Accessed: 10.04.2021).
2. European Children's Universities Network <https://eucu.net/> (Accessed 10.04.2021).
3. Website of Children's University KU Sh Ualikhanova. - URL: https://www.kgu.kz/detski_universitet (Accessed: 15.04.2021).
4. Концептуальные подходы к развитию дополнительного образования детей в Республике Казахстан. - URL: <https://www.ziyatker.org/legislation/> (дата обращения: 15.04.2021).
5. Токсанбаева Н.К. Оқыту процесі жүйесіндегі танымдық іс-әрекетінің құрылымы: п.ф.к. дисс.авторефераты. - Almaty, 2001.
6. Shchukina G.I. Pedagogical problems of formation of cognitive interest of students. - Moscow: Enlightenment. -2005.

Л. Нәби, С.К. Дамекова, Н.Н. Нурмуханбетова

Ш. Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан

Балалар университетін ұйымдастырудың маңыздылығы

Аңдатпа. Мақалада KAZCUNET (IRN AR09258554) балалар университетінің желісін құру ғылыми жобасы аясында Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университетінде жүргізілген зерттеу жұмыстарының нәтижелері қарастырылған. Жобаның мақсатына сәйкес 3-5 сынып оқушыларының арасында балалар университетіне қатысты пікірлерін білу мақсатында сауалнама жүргізілді. Сауалнамаға Ақмола облысы бойынша 3-5 сыныпта оқитын (8-12 жас аралығында) 683 оқушы қатысты. Жүргізілген зерттеу жұмыстары балалар университетін ұйымдастырудың маңыздылығын айқындайды. Сонымен қатар, балалар университетін ұйымдастыру эмоциянальдық интеллектісін, креативті ойлау дағдысын қалыптастырумен қатар білімге, ғылымға деген қызығушылығын оятуға мүмкіндік беретінін көрсетті.

Түйін сөздер: балалар университеттері, зерттеу жұмысы, креативті ойлау, эмоциянальдық интеллект, икемді дағды, тұлға.

Л. Навий, С.К. Дамекова, Н.Н. Нурмуханбетова

Кокшетауский университет им.Ш.Уалиханова, Кокшетау, Казахстан

Важность организации детского университета

Аннотация. В статье рассматриваются результаты исследования, проведенного в Кокшетауском университете имени Ш. Уалиханова в рамках исследовательского проекта по созданию сети детских университетов KAZCUNET (IRN AR09258554). В соответствии с целью проекта среди учащихся 3-5 классов был проведен опрос на предмет их взглядов на Детский университет. 683 учащихся Акмолинской области 3-5 классов (8-12 лет) приняли участие в опросе. Исследование подчеркивает важность организации детского университета. Оно также показало, что организация детского вуза, наряду с формированием эмоционального интеллекта, навыков творческого мышления, позволяет пробудить интерес к образованию и науке.

Ключевые слова: детские университеты, исследовательская работа, творческое мышление, эмоциональный интеллект, гибкие навыки, личность.

References

1. State program for the development of education in the Republic of Kazakhstan for 2011-2020 URL: <https://www.adilet.zan.kz> (accessed 10.04.2021)
2. European Children's Universities Network <https://eucu.net/> (accessed 10.04.2021)
3. Website of Children's University KU Sh Ualikhanova URL: https://www.kgu.kz/detski_universitet (accessed 15.04.2021)
4. Konceptual'nye podhody k razvitiyu dopolnitel'nogo obrazovaniya detej v Respublike Kazahstan. <https://www.ziyatker.org/legislation/> (дата обращения 15.04.2021)
5. Toksanbayeva N.K. Okytu protsessi zhuinessindegi tanymdyk is-areketinin kurylymy: p.g.k. diss. avtoreferaty [The structure of cognitive activity in the system of the learning process: abstract of the dissertation of the candidate of pedagogical sciences] (Almaty, 2001).
6. Shchukina G.I. Pedagogical problems of formation of cognitive interest of students] (Enlightenment, Moscow, 2005).

Information about authors:

Naviy L.N. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Professor, Department of Pedagogy, Psychology and Social Work of Sh.Ualikhanov Kokshetau University, Kokshetau, Kazakhstan.

Damekova S.K. – Candidate of Pedagogical Sciences, Head of the Department Physics and Mathematics of Sh. Uvalikhanov Kokshetau University, Kazakhstan.

Nurmuhanbetova N.N. – Candidate of Chemical Sciences, Head of the Department of chemistry and biotechnology of Sh. Uvalikhanov Kokshetau University, Kazakhstan.

Нәби Л.Н.– **корреспонденция үшін автор**, п.ғ.к., педагогика, психология және әлеуметтік жұмыс кафедрасының профессоры, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Дамекова С.К. – п.ғ.к., физика және математика кафедрасының меңгерушісі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Нурмуханбетова Н.Н. – х.ғ.к., химия және биотехнология кафедрасының меңгерушісі, Ш.Уәлиханов атындағы Көкшетау университеті, Көкшетау, Қазақстан.

Р.Д. Сейлова¹, Ф.Т. Балмагамбетова², М.А. Тлеубергенова³

¹Баишев университет, Актөбе, Қазақстан;

³Ақтөбінский региональный государственный университет

им. К. Жубанова, Актөбе, Қазақстан

(E-mail: gv7072@mail.ru, madina_1970@mail.ru, belgradesec@gmail.com)

Возможности диджитализации казахстанского образования, влияющие на развитие человеческого капитала страны

Аннотация. В статье рассмотрены основные вопросы диджитализации казахстанского образования как ключевой политики государства. Целью данной публикации является освещение результатов проведенных теоретической и экспериментальной частей исследования. Развитие человеческого капитала, формирование нового поколения патриотов с развитыми ИКТ навыками являются одними из стратегических направлений развития программы Цифровой экономики. В связи с этим повышение цифровой грамотности на всех уровнях системы образования становится приоритетной задачей. Диджитализация претерпела несколько этапов преобразования. В нашей статье указаны четыре основных этапа ее становления: начало 80-х, первые годы постсоветского периода, период 1999-2015 гг. (Intel и Microsoft, Apple, Tesla) и современный этап: цифровизация мирового сообщества, переход на криптообращение, разработка и эксплуатация электромобилей и прочее.

Экспериментальная часть представленной публикации раскрывает результаты проведенного педагогами Баишев университета и Актөбінского регионального университета им.К.Жубанова независимого социологического исследования со студентами 1-2 курса и преподавателями физико-математических дисциплин. Всего в исследовании приняли участие 121 студент и 30 преподавателей. Целью проводимого опроса является выяснение отношения студентов и преподавателей к процессам диджитализации в учебе и повседневной жизни.

Представленный краткий обзор теоретических данных и социологического опроса указал на потребительскую возможность социальных сетей как потенциально нового ресурса.

Ключевые слова: Интернет, социальные сети, мобильное приложение, IT-технологии, человеческий капитал, образование.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-156-164>

Введение

Последние десятилетия создали неоспоримый стимул для внедрения цифровых технологий в мировой социум, формируя тем самым информационное общество. Игнатова Н. Ю. подчеркивает, что информационное общество меняет онтологию образования, т. к. меняются пространство (топос) и время жизненного мира (темпоральность) человека.

В информационном обществе наблюдаются перемены на уровне глубинной основы времени, проявляющиеся в десинхронизации процессов в действительной и виртуальной реальности [1].

Как известно, «Цифровой Казахстан» 2018-2022 имеет пять ключевых направлений: «Цифровизация отраслей экономики», «Переход на цифровое государство», «Реализация цифрового Шелкового пути», «Развитие чело-

веческого капитала», «Создание инновационной экосистемы» [2]. В рамках системы образования приоритетным остается направление по развитию человеческого капитала. Оно направлено на создание производительного общества, в котором с самых юных лет культивируются знания и навыки будущего, повышаются эффективность и скорость ведения бизнеса за счет автоматизации и других новых технологий, а диалог граждан с государством становится открытым и прямым.

В настоящее время уровень цифровой грамотности населения Казахстана составляет 76,2%. В свете мировых пандемических событий ее рост становится первостепенной задачей как для всего государства, так и для казахстанской системы образования.

В данном направлении в течение последних десятилетий процесс модернизации казахстанских школ отмечает достаточную долю инновационных и финансовых преобразований по внедрению и освоению современных информационных и коммуникационных технологий (ИКТ) в учебном процессе. Прогресс в области развития интернет-технологий привел к замене «древнего» компьютера на современные устройства, например, планшеты или смартфоны, смарт-устройства.

Материалы и методы

Задачей проводимого исследования является изучение возможностей диджитализации казахстанского образования, влияющего на развитие человеческого капитала на примере студентов и преподавателей физико-математических специальностей АРГУ им.К.Жубанова и Баишев университета. *Объектом* послужил сам процесс диджитализации системы образования, *предметом* – диджитализация казахстанского образования и развитие человеческого капитала. Целью данной публикации является освещение результатов проведенных теоретической и экспериментальной частей исследования.

Методами проведенного исследования являются: анализ психолого-педагогической, социально-экономической и технической ли-

тературы по проблеме исследования; сравнительно-сопоставительный и системно-структурный анализ; социологический опрос и анкетирование.

Результаты

Следует выделить представленные отчеты международных исследований по развитию диджитализации общества. Так, Солдатова Г.У. [3], Холлоуэй Д., Ливингстон С. [4] обозначили степень значимости владения и наличия последней версии IT-продуктов для молодежи. Государев И.Б. [5], Григорьев С.Г. [6], Голубев О.Б. [7], Макаруч Т.А. [8] исследовали основные категории по выявлению потенциала мобильных технологий в школьном образовании. Андреев А. А. [9], Воронкин А. С. [10], Эллисон Н. [11], Манка С. и Раньери М. [12] представили научному сообществу труды по использованию мобильных технологий как уникального элемента реформы образования. Баймаханова Г.К., Баймахан С.Н., Саммерс Д. [13] отразили особенности применения открытых образовательных ресурсов в разрезе уровней казахстанской системы образования. Представленные результаты научных продуктов не отражают полную картину проводимых в мире научных исследований по диджитализации общества и образования, влияющих на развитие человеческого капитала. В рамках данной публикации мы отразили лишь темы, которые, по нашему мнению, отражают ее научную сторону.

Мы склоняемся к определению понятия «диджитализация», представленного на сайте <https://evergreens.com.ua/>, согласно которому «...это общий термин для обозначения цифровой трансформации общества и экономики. Он описывает переход от индустриальной эпохи и аналоговых технологий к эпохе знаний и творчества, характеризующейся цифровыми технологиями и инновациями в цифровом бизнесе» [14].

Рассмотрим основные этапы формирования диджитализации казахстанского общества, а вместе с ним и системы образования.

Первый этап характеризуется началом 1980-х годов, когда в 1984 году впервые был

принят Указ № 13-ХІ «О реформе общего и профессионального образования» [15]. С данного периода вся система образования тогда еще Советского Союза стали оснащаться первыми компьютерами, послужившими основой для развития информационной и технической грамотности социума. Это дало толчок к реформированию образования: в средних школах - 5-11 классы, на начальных курсах университета был введен новый курс «Информатика», появилась новая специальность «учитель информатики». Параллельно с нововведениями на тот момент было много тормозящих факторов: значительный разрыв между организациями образования в разрезе город-село, педагогическая и родительская готовность в перестройке мышления; отсутствие предвидения научно-технического прогресса в развитии ИКТ и их возможностей.

Второй этап диджитализации образования и развития человеческого капитала выпал на первые годы постсоветского периода (примерно 1990-1999 гг.), в Казахстане и других странах бывшего Советского Союза шло восстановление социально-экономической и политической стабильности. В связи с этим процесс реформирования системы образования, а также вопросы ее диджитализации в данный период носили хаотичный и нестабильный характер.

Третий этап по развитию диджитализации казахстанского образования и человеческого капитала - 1999 - 2015 гг. Данный период отмечен качественными и интересными исследованиями в данном направлении, новыми техническими разработками (например, Intel и Microsoft, Apple, Tesla и другие), появилась возможность роботизации в системе образования, в промышленной сфере – внедрение автоматизированных аппаратов и устройств, облегчающих труд социума.

Современный период развития диджитализации казахстанского образования и человеческого капитала (с конца 2015 года и по настоящее время) характеризуется крупными IT-проектами: цифровизация мирового сообщества, переход на криптообращение, разработка и эксплуатация электромобилей, проектирование жилых домов с эксплуатацией

геотермального тепла (солнечная и ветровая энергии), переход на дистанционное обучение и прочее. Образовательная среда оснащена смартфонами, андроидами, разного рода планшетами, другими smart-устройствами. Перенос повседневных практик, связанных с использованием ИКТ, в образовательный процесс приводит к трансформации ценностей образования, что все еще является одним из проблемных вопросов и вызывает научный интерес в плане возможностей исследования.

Таким образом, как отмечается в отчете ОЭСР «Измерение инноваций в образовании», Казахстан добился значительного прогресса в переходе к модели образования с цифровой поддержкой благодаря улучшенной доступности компьютерной и интернет-инфраструктуры во всех институциональных ландшафтах страны [16].

Рассмотрим результаты проведенного педагогами Баишев университета и Актюбинского регионального университета им.К. Жубанова независимого социологического исследования со студентами 1-2 курса и преподавателями физико-математических дисциплин. В опросе приняли участие 47 студентов и 11 преподавателей Баишев университета и 74 студентов и 19 преподавателей Актюбинского регионального государственного университета им.К.Жубанова. Всего в исследовании приняли участие 121 студент и 30 преподавателей. Целью проводимого опроса является выяснение отношения студентов и преподавателей к процессам диджитализации в учебе и повседневной жизни.

Анкета состояла из 20 вопросов, мы остановимся на результатах трех важных, по мнению авторов, вопросов:

1. Что вы понимаете под понятием «Диджитализация общества»?

- использование IT-устройств во всех отраслях и сферах деятельности для повышения качества жизни общества;
- использование информационных технологий молодежью и школьниками для получения качественного образования;
- социальная адаптация общества к новым реалиям жизни;
- другое.

2. Дает ли Вам использование информационных технологий и Интернета возможность получать качественные знания?

- да;
- нет.

3. Считаете ли Вы, что владение IT-компетенций на достаточном уровне необходимо в современном обществе?

- да;
- нет.

При выборе характеристики понятия «диджитализация общества» студентами и преподавателями выбранных университетов Актюбинской области более половины респондентов (49,4%) отметили, что это «использование IT-устройств во всех отраслях и сферах деятельности для повышения качества жизни общества». Треть (31,7%) респондентов отметили, что это «социальная адаптация общества к новым реалиям жизни», по одной десятой (9,8%) набрали утверждения «использование информационных технологий молодежью и школьниками для получения качественного образования» и «другое понимание понятия» (9,1%).

Также были выделены следующие группы студентов:

По результатам двух других вопросов следует отметить, что около 82% опрошенных

склонились к положительному ответу на вопросы о том, что использование информационных технологий и Интернета дают им возможность получать качественные знания, также они согласны с тем, что владение IT-компетенциями на достаточном уровне необходимо в современном обществе.

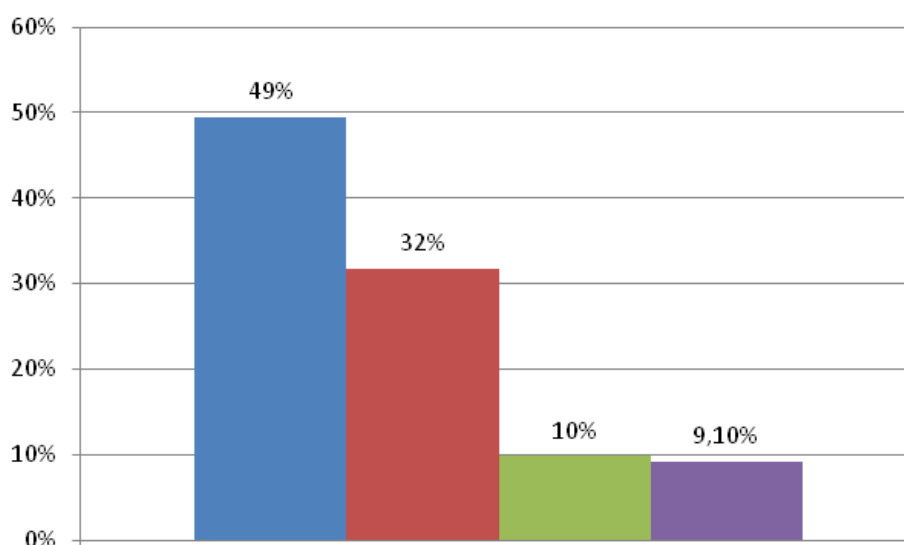
Параллельно с этим были отмечены группы преподавателей, с большей или меньшей долей развитых IT-компетенций:

- использующие новые технологии случайным образом (около 13%);
- вынужденно использующие ИКТ-технологии (около 75%)
- группы инновационных учителей (около 12%).

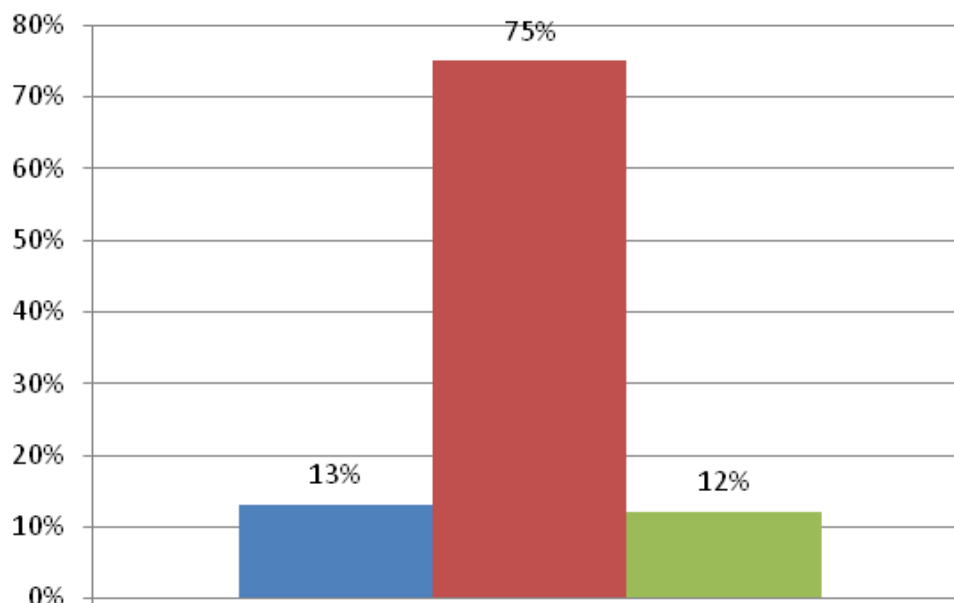
Таким образом, представленные результаты свидетельствуют о том, что в настоящее время социум позитивно реагирует на инновационные процессы, связанные с диджитализацией общества и образования как важной составляющей по развитию человеческого капитала Республики Казахстан.

Обсуждение

Перенос ракурс в сторону диджитализации казахстанского образования, необходимо выделить следующие данные:

Фигура 1. Результаты социологического опроса по выбору характеристики понятия «Диджитализация общества»

Фигура 2. Результаты социологического опроса преподавателей по выявлению уровня сформированности IT-компетенций

1. Учет возможностей IT-устройств для современного образования: смартфоны, ноутбуки, планшеты, другие мобильные устройства.

2. Использование интернет-ресурсов в обучении и преподавании (А. В. Фещенко [17], С. Манка и М. Раньери [12]). К ним относятся не только социальные сети как средство коммуникации, но и образовательные порталы.

3. Профилактика психологической устойчивости потребителей диджитализации, направленная на сохранение человеческого капитала. В данном ракурсе можно выделить современные исследования по понятиям «киберустойчивость», «киберпедагогика», «киберпсихология».

4. Качество технических возможностей диджитализации: дома, в здании, на улице, в сельской местности, в транспортных средствах передвижения и прочее. Данная категория при всех возможностях Интернета пока что оставляет желать лучшего.

Представленный краткий обзор теоретических данных и социологического опроса указал на потребительскую возможность социальных сетей как потенциально нового ресурса. Эти ресурсы обеспечивают организацию педагогического взаимодействия как

в учебном процессе, так и за его пределами, позволяют применять элементы образовательных технологий, тем самым увеличивая вовлеченность учеников в процесс познания и обучения. В целом предварительные результаты проводимого исследования позволяют выделить два способа пользования социальных сетей казахстанском обществом и всем мировым сообществом в целом. К ним относятся:

1) специальный информационный сервис для поддержки и внедрения существующих форм преподавания и обучения;

2) форма образовательного процесса, направленная на непрерывное совершенствование IT-компетенций, чтобы быть «в теме» вместе с быстроменяющимся миром.

К положительным аспектам следует отнести вариативность использования социальных сетей в образовательных целях как в ученической, так и в преподавательской деятельности. К аспектам, требующим особого внимания, относятся все еще низкий уровень грамотности в IT-области, инертность перехода от традиционной формы трудовой деятельности к диджитализованной, что также требует времени на пересмотр его норматив-

ных регулирований. В данную группу можно отнести уровень и качество технических возможностей казахстанских ИТ.

Так, данные, полученные в период пандемии, показали ограничения использования социальных сетей в образовании. Это главным образом связано с более низкой скоростью Интернета, отсутствием доступа к некоторым информационным сайтам, блокировкой ресурсов, требующих оплаты за пользование. Более того, сказываются неотработанные методики преподавания по работе в социальных сетях и неэффективные формы использования мобильных технологий; нет инструментов для оценки качества образования по определению уровня сформированности социально-коммуникационной и информационной компетенций всех участников педагогического процесса.

Особого внимания заслуживает психологический аспект проведения занятия онлайн, когда преподаватель не может отследить концентрацию студента на новой информации. Однако, несмотря на все указанные выше проблемные моменты, педагоги отмечают тот факт, что в рамках дистанционного образования наиболее успешной из педагогических технологий является проектная деятельность или групповая, парная работа.

Проектная деятельность или совместное обучение дают учащимся возможности разделить ответственность за принятие решений, решить проблемы между собой и разрешить конфликты идей. Согласно теории разви-

тия этому виду деятельности соответствует межличностное общение - ведущий вид деятельности для подростков [18]. Проектная деятельность включает в себя формулировку проблемы, создание алгоритмов, мониторинг и оценку, которые стимулируют когнитивное развитие. Новые технологические достижения в области информационных и коммуникационных технологий могут помочь в развитии у студентов в процессе проектной деятельности цифровых навыков и умений.

Заключение

Таким образом, рассматривая вопрос о диджитализации казахстанского образования и развитии человеческого капитала, следует указать на тенденции, проводимые в плане политических преобразований в системе образования. К ним относятся утвержденные государственные программы, охватывающие вопросы образования, а также принятие казахстанским сообществом ИТ-ресурсов для создания комфорта в их жизни. Среди возможностей использования современных образовательных технологий можно обнаружить большое количество актуальных методик, направленных как на возможность студента познавать профессионально-образовательный контент самостоятельно, также и на возможность педагога уметь варьировать как своими ИКТ-возможностями, так и студенческими знаниями ИТ-программ, умело оперируя ими в пользу качественного образования.

Список литературы

1. Игнатова Н. Ю. Образование в цифровую эпоху: монография. МОН РФ; ФГАОУ ВО «УрФУ им. первого Президента России Б.Н.Ельцина». – Нижний Тагил: НТИ (филиал) УрФУ. - 2017. – 128 с.
2. Государственная программа «Цифровой Казахстан» на 2018-2022 годы [Электрон. ресурс]. - 2018. – URL: <https://digitalkz.kz/> (дата обращения: 15.01.2020).
3. Солдатова Г.У. и др. Модели передачи опыта между поколениями при освоении и использовании Интернета // Вопросы психологии. — 2015. — № 2. — С. 56-66.
4. Holloway D., Livingstone S. Zero to eight: Young children and their internet use. – 2013.
5. Государев И.Б. Электронное обучение: тенденции развития моделей и опыт применения // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2013. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/v/elektronnoe-obuchenie-tendentsii-razvitiya-modeley-i-opyt-primeneniya> (дата обращения: 15.01.2020).

6. Григорьев С.Г. Информатизация образования. Фундаментальные основы. - М.: МГПУ - 2005. - С. 231.
7. Голубев О. Б. и др. Смешанное обучение в условиях цифровой школы // Современные проблемы науки и образования. - 2012 - №. 6.
8. Макарчук Т. А. и др. Мобильное обучение на базе снежных услуг // Современные проблемы науки и образования - 2013 – №. 2.
9. Андреев А. А. Современные телекоммуникационные системы в образовании // Педагогическая информатика. - 1995 – 1.
10. Воронкин А. С. Социальные сети: эволюция, структура, анализ // Образовательные технологии и общество. - 2014. - №. 1. - Т. 17.
11. Ellison N. Social network sites: Definition, history, and scholarship// Journal of Computer-Mediated Communication. - 2007.– Vol. 13. – 1. P. 5–25.
12. Manca S., Ranieri M. Is it a tool suitable for learning? A critical review of the literature on Facebook as a technology- enhanced learning environment //Journal of Computer Assisted Learning. - 2013. – Vol. 29. – №. 6. – p. 487-504.
13. West M., Vosloo S. UNESCO policy guidelines for mobile learning //United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization. – 2013. - P. 42.
14. Понятие диджитализации бизнеса: сферы и необходимость. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://evergreens.com.ua/ru/articles/business-digitalization.html> (дата обращения: 15.01.2020).
15. Указ № 13-XI «О реформе общего и профессионального образования» [Электрон. ресурс]. – URL: <http://www.consultant.ru/> (дата обращения: 10.01.2020).
16. «Измерение инноваций в образовании» Отчет ОЭСР. 2014. [Электрон. ресурс]. – URL: <https://oecd.ru.org/> (дата обращения: 17.07. 2019).
17. Фещенко А. В. Социальные сети в образовании: анализ опыта и перспективы развития // Открытое дистанционное образование. - 2011.– №. 3. - С. 43.
18. Венгер А. Л., Слободчиков В. И., Эльконин Б. Д. Проблемы детской психологии и научное творчество Д. Б. Эльконина // Вопросы психологии. - 1988. - № 3. - С. 20.

Р.Д. Сейлова¹, Ф.Т. Балмагамбетова², М.А. Тлеубергенова³

^{1,2}Баишев университеті, Ақтөбе, Қазақстан;

³Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

Елдің адами капиталының дамуына Қазақстандық білімді цифрландыру мүмкіндіктерінің әсер етуі

Аңдатпа. Мақалада қазақстандық білім беруді цифрландырудың мемлекеттің негізгі саясаты ретіндегі негізгі мәселелері талқыланады. Бұл мақаланың мақсаты - зерттеудің теориялық және эксперименттік бөліктерінің нәтижелерін бөліп көрсету. Адами капиталды дамыту, АКТ-ны жетік меңгерген патриоттардың жаңа буынын қалыптастыру - цифрлық экономика бағдарламасын дамытудың стратегиялық бағыттарының бірі. Осыған байланысты білім беру жүйесінің барлық деңгейлерінде цифрлық сауаттылықты арттыру басымдыққа ие болып отыр. Цифрландыру трансформацияның бірнеше кезеңінен өтті. Біздің мақалада оның қалыптасуының төрт негізгі кезеңі көрсетілген: 80-жылдардың басы, посткеңестік кезеңнің алғашқы жылдары, 1999-2015 жылдар (Intel және Microsoft, Apple, Tesla) кезеңі және қазіргі кезең: әлемдік қоғамдастықтың цифрлануы, крипто-айналымға көшу, электромобильдерді дамыту және пайдалану және т.б.

Ұсынылған басылымның эксперименттік бөлімі Бәйішев университеті мен Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университетінің оқытушылары 1-2 курс студенттерімен және физика-математикалық пәндер оқытушыларымен жүргізген тәуелсіз социологиялық зерттеу нәтижелерін көрсетеді. Зерттеуге барлығы 121 оқушы мен 30 мұғалім қатысты. Сауалнаманың мақсаты - студенттер мен мұғалімдердің оқудағы және күнделікті өмірдегі цифрландыру процестеріне қатынасын нақтылау.

Ұсынылған теориялық мәліметтерге және әлеуметтанулық зерттеулерге қысқаша шолу әлеуетті жаңа ресурс ретінде әлеуметтік желілердің тұтынушылық мүмкіндіктерін көрсетті.

Түйін сөздер: Интернет, әлеуметтік желілер, мобильді қосымшалар, IT технологиялар, адами капитал, білім беру.

R.D. Seilova¹, F.T. Balmagambetova², M.A. Tleubergenova³

^{1,2}Baishev University, Aktobe, Kazakhstan

³K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan

Opportunities for the digitalization of Kazakhstani education, affecting the development of the country's human capital

Abstract. The purpose of the article is to highlight the results of the theoretical and experimental parts of the study. The development of human capital, the formation of a new generation of patriots with advanced ICT skills is one of the strategic directions for the development of the Digital Economy program. In this regard, increasing digital literacy at all levels of the education system is becoming a priority. Digitalization has gone through several stages of transformation. Our article indicates four main stages of its formation: the beginning of the 80s, the first years of the post-Soviet period, the period 1999-2015 (Intel and Microsoft, Apple, Tesla), and the current stage: digitalization of the world community, transition to crypto-circulation, development and operation electric vehicles and so on.

The experimental part of the presented publication reveals the results of independent sociological research conducted by teachers of Baishev University and K. Zhubanov Aktobe Regional State University with 1–2-year students and teachers of physical and mathematical disciplines. In total, 121 students and 30 teachers took part in the study. The purpose of the survey is to clarify the attitude of students and teachers to the processes of digitalization in studies and everyday life.

The presented brief overview of theoretical data and sociological survey pointed to the consumer opportunity of social networks as a potentially new resource.

Keywords: Internet, social networks, mobile application, IT technologies, human capital, education.

References

1. Ignatova N. YU. *Obrazovaniye v tsifrovuyu epokhu: monografiya*. [Education in the digital era: monograph] (MES of the RF; FSAOU VO «UrFU named after the first President of Russia B.N.Yeltsin») (NTI (filial) UrFU. Nizhniy Tagil, 2017, 128 p.).
2. Gosudarstvennaya programma «Tsifrovoy Kazakhstan» na 2018-2022 gody [State program «Digital Kazakhstan» for 2018-2022]. - 2018 [Elektron. resourse] – Available at: <https://digitalkz.kz/> (Accessed: 15.01.2020).
3. Soldatova G.U. et al. Modeli peredachi opyta mezhdru pokoleniyami pri osvoyoanii i ispol'zovanii Interneta [Models of transfer of experience between generations in the development and use of the Internet], *Voprosy psikhologii* [Questions of psychology], 2, 56-66 (2015).
4. Holloway D., Livingstone S. *Zero to eight: Young children and their internet use* (2013).
5. Gosudarev I.B. Elektronnoye obucheniyе: tendentsii razvitiya modeley i opyt primeneniya [E-learning: trends in the development of models and experience of application], *Izvestiya Rossiyskogo gosudarstvennogo pedagogicheskogo universiteta im. A. I. Gertsena* [Izvestiya of the A. I. Herzen Russian State Pedagogical University.]. - Available at: <https://cyberleninka.ru/article/v/elektronnoe-obuchenie-tendentsii-razvitiya-modeley-i-opyt-primeneniya> (Accessed: 15.01.2020).
6. Grigor'yev S.G. *Informatizatsiya obrazovaniya* [Informatization of education], *Fundamental'nyye osnovy*. [Fundamentals] (MSPU, Moscow, 2005, 231 p.).
7. Golubev O. B. et al. Smeshannoye obucheniyе v usloviyakh tsifrovoy shkoly [Blended learning in a digital school], *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 6 (2012).
8. Makarchuk T. A. et al. Mobil'noye obucheniyе na baze snezhnykh uslug [Mobile learning based on snow services], *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 2 (2013).

9. Andreyev A. A. Sovremennyye telekommunikatsionnyye sistemy v obrazovanii [Modern telecommunication systems in education], *Pedagogicheskaya informatika* [Pedagogical informatics], 1 (1995).
10. Voronkin A. S. Sotsial'nyye seti: evolyutsiya, struktura, analiz [Social networks: evolution, structure, analysis], *Obrazovatel'nyye tekhnologii i obshchestvo* [Educational technologies and society], 1 (17) (2014).
11. Ellison N. Social network sites: Definition, history, and scholarship, *Journal of Computer-Mediated Communication*, 13 (1), 5–25 (2007).
12. Manca S., Ranieri M. Is it a tool suitable for learning? A critical review of the literature on Facebook as a technology-enhanced learning environment, *Journal of Computer Assisted Learning*, 6 (29), 487-504 (2013).
13. West M., Vosloo S. UNESCO policy guidelines for mobile learning, United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 42p. (2013).
14. Ponyatiye didzhitalizatsii biznesa: sfery i neobkhodimost' [Business digitalization concept: spheres and necessity]. [Elektron. resurs]. – Available at: <https://evergreens.com.ua/ru/articles/business-digitalization.html> (Accessed: 15.01.2020).
15. Ukaz № 13-XI «O reforme obshchego i professional'nogo obrazovaniya» [Decree No. 13-XI «On the reform of general and vocational education»] [Elektron. resurs]. – Available at: <http://www.consultant.ru/> (Accessed: 10.01.2020).
16. «Izmereniye innovatsiy v obrazovanii» Otchet OESR. 2014. [«Measuring Innovation in Education» OECD Report. 2014] [Elektron. resurs]. – Available at: <https://oecdru.org/> (Accessed: 17.07. 2019).
17. Feshchenko A. V. Sotsial'nyye seti v obrazovanii: analiz opyta i perspektivy razvitiya [Social networks in education: analysis of experience and development prospects], *Otkrytoye distantsionnoye obrazovaniye* [Open distance education], 3, 43 (2011).
18. Venger A. L., Slobodchikov V. I., El'konin B. D. Problemy detskoj psikhologii i nauchnoye tvorchestvo D. B. El'konina [Problems of child psychology and scientific work of D. B. Elkonin], *Voprosy psikhologii* [Questions of psychology], 3, 20 (1988).

Сведения об авторах:

Сейлова Р.Д. – автор для корреспонденции, кандидат физико-математических наук, доцент, Байшев университет, ул.бр.Жубановых, 302 А, Актобе, Казахстан.

Балмагамбетова Ф.Т. – кандидат технических наук, старший преподаватель, Байшев университет, ул. бр. Жубановых, 302 А, Актобе, Казахстан.

Тлеубергенова М.А. – кандидат физико-математических наук доцент, Актюбинский региональный университет им. К.Жубанова, пр. А.Молдагуловой, 34, Актобе, Казахстан.

Seilova R.D. – Corresponding author, Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, Baishev University, 302 A Br. Zhubanov str., Aktobe, Kazakhstan.

Balmagambetova F.T. – Candidate of Technical Sciences, Senior Lecturer, Baishev University, 302A Br. Zhubanov str., Aktobe, Kazakhstan.

Tleubergenova M.A. – Candidate of Physical and Mathematical Sciences, Associate Professor, K. Zhubanov Aktobe Regional University, 34 A. Moldagklovoy ave., Aktobe, Kazakhstan.

Developing professionally oriented reading skills in university students of language major in the context of distant learning

Abstract. *This article is devoted to the problem of developing professionally-oriented reading skills within didactic possibilities of distant learning. Distant learning is considered as an alternative form of education, allowing to provide an individual trajectory for students, based on using a wide range of information technologies and their technical means, which can provide delivering educational material, possibilities to study it independently, and organize communication between teachers and students. The author describes technologies for creating an interactive training course for professionally oriented reading, methodology for developing professionally-oriented reading skills in the distant learning system, as well as the results of experimental training. The author defines the context of students' future professional activity as an important condition for the effectiveness of distant learning. The author considers linguistic, pragmatic, and cognitive competencies as components of communicative competence in teaching professionally-oriented reading.*

Keywords: *professionally-oriented reading skills; distant learning, information technologies; linguistic, pragmatic, and cognitive competencies; language major*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-165-177>

Introduction

The entry of the world community into the era of informatization is due to the intensification of information processes and the development of communication means, which require education to be a continuous process and last throughout a person's life. All this cannot but affect the system of training specialists in higher educational institutions.

Global integration processes, affecting all spheres of human activity, pose new challenges to the theory and teaching methods. At the level of university language departments, such a task is to train a specialist who speaks a foreign language at a professional level as a means of communication for solving problems

of professional and social nature, as well as successful international cooperation. One of the means for solving this problem can be distance learning, which is designed to improve and develop traditional full-time and part-time forms of instruction, integrating the best that they have accumulated with using information technology tools in teaching.

The main part

Distant learning technologies are developing with the improvement of technical means and information carriers. Transition to the new millennium was marked by using the Internet in teaching, which became the reason for researchers' special attention to distant learning

theory and practice (works by V. Demkin, E. Gulbinskaya, I. M. Makarikhina, Ya. A. Elinskaya and others).

The first studies in the field of «computer-assisted teaching of foreign languages» and «computer-assisted language learning» in the Western tradition date back to the middle of the last century. At the present stage, theoretical and practical issues of introducing computers into the process of teaching foreign languages are being developed in various aspects:

- in ergonomic and psychological and pedagogical (works by G.K. Nurgalieva, T.V. Aslamova, E.S. Zakirova, M.I. Belyaev and others);

- in technical and software-information (works by L. A. Konyaeva, A. S. Meshcheryakov, D. V. Dmitriev, S. Yu. Neiman, S.G. Dahlke and others);

- in linguo-methodological and didactic (works by N. V. Elashkina, O. A. Rogova, and others).

However, with all the variety of approaches, the methodology of teaching a foreign language using information technology has not yet received a systematic consideration in the entire complex of problems included in it and deserves detailed study and further development. The most important and poorly studied are issues related to the content and organization of the process of distant learning a foreign language in a university.

To live and work in the information society, a specialist must be prepared for rapid perception and processing of large amounts of information, i.e. have a certain level of information culture [1]. One of the stages in developing information culture is mastering by students-future foreign language teachers' skills of receiving and comprehending information (in a foreign language), which, for university language educational programs, is, among other things, in developing reading skills in foreign language professionally-oriented texts. A study of the actual use of a foreign language by philologists has shown that most of them must read professionally-oriented literature, which confirms the legitimacy of considering teaching reading as one of the important tasks

of a university foreign language course. Reading professionally-oriented literature is carried out by a specialist or student in order to extract semantic information to meet the need for it and its further use in professional activity. Such reading can be called informative.

In the context of mass communication, a specialist has to use modern means of communication and work with Internet information resources, in which predominance of a foreign language communication environment is noted, which also indicates the need for developing foreign language professionally-oriented reading skills.

Distant learning is considered an alternative form of education, allowing to provide an individual trajectory of education, based on using a wide range of information technologies and their technical means, which are used to deliver educational material, study it independently, and organize communication between teachers and students.

The combination of ideas for system-developmental and technocratic approaches, developed in domestic studies of distant learning problems, allows us to consider distance learning as a special didactic system that presupposes continuity and connection of its individual components, to a high degree of technologization of all forms of educational process organization.

Improving the processes of receiving and transmitting information, as well as expanding possibilities of using technical means in teaching led to the development of three main distance learning technologies that have become widespread in the higher education system - «case technologies», TV technologies, and network technology (Internet learning).

Generalization of theoretical provisions and practical results, considered in several works on distant learning, showed that the main distinctive features of distant learning, indicating its feasibility, are:

- providing an opportunity to get an education without leaving one's place of residence and without interrupting one's main activity;
- ensuring wide access to world educational resources;

- providing an opportunity to receive educational services at any level of primary education and training;

- providing opportunities for organizing the self-learning process and creating prerequisites for self-education;

- significant expansion of people who have access to all types of educational resources without age restrictions;

- using unique educational programs through a combination of courses, capabilities of information technology tools;

- creating prerequisites for meeting the social order of society in a highly qualified specialist.

All this determines using distant learning technologies in the higher education system.

Penetration of leading pedagogical concepts into teaching practice has ensured orientation of modern distance learning process to the following provisions: - reliance on personality-activity approach, emphasis on students' independent cognitive activity; - preference for active forms of cognitive activity; - interactive nature of training; - differentiation of training; - improving trainees' information culture.

Analysis of domestic and foreign researchers' works devoted to using the Internet in education [2], [3], made it possible to determine that the Internet opens the following main opportunities for distant learning at a university:

- distributing materials using electronic mail, transfer of computer training courses to trainees;

- trainees' feedback with the teacher via What's app and e-mail, transmitting questions, test results, tests, term papers, and theses;

- discussing training materials, interviews with trainees, examinations in an interactive mode;

- free access to all necessary information by connecting to the database of almost any scientific, educational, information center;

- using hypertext training courses available over the network;

- using special software search tools and collecting necessary information on a specific scientific or educational question in the world's electronic archives in a short time.

Using network technology in distant learning of foreign languages at language departments at

the university provides an educational process with additional didactic potential, allowing students to realize the professional practical importance of knowing a foreign language. This didactic potential lies in the possibilities:

- to organize communication in a natural language environment;

- carry out an independent search for foreign language professionally significant information;

- to organize joint educational, cognitive, research, and creative activities with students of other educational institutions;

- to organize social and professional contacts with people in different parts of the world;

- to get acquainted with the culture, life, and professional achievements of other nations that can be applied in the future professional activity;

- to expand the social circle, which is often limited in several reasons of a psychological and social nature that allows students to express their individuality.

One of the ways to improve the professional competence of language university students is reading professionally-oriented literature. In most cases of reading special literature by students and specialists, the informative aspect of cognitive and communicative functions of reading as a verbal written message comes to the fore, which determines using the term «professionally-oriented reading».

Professionally-oriented reading is reading that involves meeting professional information needs, when a student or specialist assesses necessary information, assigns and uses it, and, finally, creates it again by himself [4].

Professionally-oriented reading is characterized by a number of specific features: - subordination to professional activity; - dependence on a reader's professional thesaurus; - performing professional communication function; - focus on obtaining professionally significant information; - the intended use of the information received.

Among the distinctive properties of informative reading, one can single out: - the reader's professional competence, - multiple references to the text, - reader's appropriation of necessary professional information; - reader's creation of his own information.

Depending on the planned result of reading activity, the following types of professionally oriented reading are distinguished, which make it possible to ensure the solution of almost all problems of a specialist's appeal to professionally-oriented printed sources arising in connection with his communicative and cognitive needs:

- evaluative reading is a speech activity, the end result of which is professional information selected from the text, suitable, from the reader's point of view, for subsequent appropriation;

- appropriative reading is a speech activity of a specific reader, carried out with the aim of appropriating new, necessary, interesting, professional information contained in the text, as a result of which there is an increase in the student's professional knowledge and satisfaction of his information professional needs;

- creating reading is a kind of reading activity, as a result of which the reader himself creates his own professional information [4].

This approach to teaching foreign language reading at the university language department allows for interconnected teaching of different types of speech activity in the context of vocational training, using reading as the leading type of speech activity.

The content of teaching foreign language professionally-oriented reading is considered as a kind of model of natural communication, where participants have certain foreign language skills and abilities, as well as the ability to correlate language means with norms of speech behavior that native speakers adhere to. *Linguistic*, *psychological*, and *methodological* components are distinguished in the content of teaching foreign language professionally-oriented reading.

The *linguistic* component is language and speech material presented in specially selected reading texts. Among the texts of professionally oriented literature, the greatest reader's interest is caused by popular science texts that combine scientific, informative, and artistic features, which indicates expediency of their use as educational texts. With the development of the global network as a means of information, it became possible to place scientific information in the network information space. Once on the

monitor screen, the text inevitably undergoes changes that cannot but affect its perception. A review of linguistics literature showed that issues of texts' structure and specificity on the Internet remain poorly understood. Generalization of the materials of a number of studies on this problem [5], [6], as well as our own observations, made it possible to conclude that popular science texts published in electronic editions, in general, retain features of a popular science text, and their differences are mainly due to the characteristics of the information space.

Change of the material medium changes the strategy of a text's graphic construction and specifics of its information space expansion. Hypertext is a typical strategy for building an electronic text on the Internet. Operating with verbal and non-verbal elements, allows one to give information in the most effective form, considering the essence of information and a user's individual psychological characteristics. The main distinctive characteristics of hypertext, ensuring its didactic potential, are multimedia, non-linearity, and hyper-textuality.

It is obvious that the specificity of the Internet as an educational space puts forward special requirements for presenting educational textual information. It is important that it is accurately, succinctly, and quickly transmitted, received and adequately decoded, and has an appropriate emotional impact on the learner. Therefore, to ensure accuracy and completeness of perception of information contained in a foreign-language popular science text presented on the Internet, there is a need for structural and semantic organization of the text. The structural and semantic organization of a text is understood as its following characteristics: scannability, capacity, integrity, and sufficiency, as well as its paralinguistic design. Thus, the perception of a text on the Internet is greatly influenced by a non-verbal component.

More detailed consideration of Internet text features in the future seems to be extremely important since the effectiveness of distance learning in foreign language professionally-oriented reading is largely determined by the nature of educational text material.

The *psychological* component of teaching foreign language reading content is made up of skills and abilities that are developed in students. There are highlighted technical, grammatical, lexical, and structural-compositional skills of a foreign language professionally-oriented reading, which ensure accuracy of text comprehension.

It is developing a complex of skills that make up teaching to read as a form of speech activity, that allows us to consider it not as a means of teaching, but as a goal of teaching. Skills of foreign language professionally-oriented reading are defined as a successful performance of an action (or activity) on the basis of existing knowledge with choice and application of the correct methods of work and taking into account certain conditions.

The student's speech-thinking activity during reading includes the following stages: - identifying the content (revealing the content essence, critical perception, distinguishing between the main and the secondary); - association, interpretation, generalization; - transforming the text content (compression, reorganization, selection of the desired content). Therefore, the skills associated with understanding the text are of particular importance (to determine the topic of the text based on its title or fragment; to determine the main idea in the process of reading; to highlight units of information in the text; to restore logical and semantic links, to correlate information units of the text being read with the available knowledge; to generalize and synthesize individual facts into semantic parts of the text as a result of establishing a certain connection between them; correlate individual facts with each other, determine the sequence (logical, chronological, etc.) of facts, events), and skills of subjective processing of information, which include skills of evaluative reading (to evaluate the stated facts; to navigate in the pragmatic attitude of the text), skills of appropriative reading (selectively direct one's attention to meaningful professional information; assign information by reading it, pronouncing it, writing it in the form of extracts, abstracts, translation; draw conclusions based on the text facts) and ability of creating reading (creatively process the assigned information,

forming one's own conclusions, judgments; create and verbally express new information orally or in writing).

The *methodological* component of teaching foreign language professionally-oriented reading content is associated with mastering learning techniques by students, developing skills in working in a new educational environment, knowledge of a new subject, developing independent reading skills, the independent overcoming of difficulties arising during reading, as well as developing students' attitude to reading as a way of extracting professionally significant information, which is favored by opportunities provided by networked learning technologies.

In addition to general educational skills, students need special skills, which subject content does not constitute the mechanism of mastering a subject, but contributes to its rationalization: - the ability to use computer teaching aids; - the ability to use modern means of communication; - the ability to work with electronic reference books and dictionaries; - the ability to search for information on the web, to use electronic information retrieval systems.

Distant learning of foreign language professionally-oriented reading is based on the following didactic and methodological principles: scientific principle, principles of conscientiousness, accessibility, activity, systematicity and consistency, strength, individualization, the principle of providing suggestive feedback, the principle of reliance on students' experience in reading in their native language, the *principle* of accounting context of future professional activity.

Considering distant learning specifics, a teaching method can be defined as a certain organization of the student's activity with educational material. The method determines which properties and relationships are revealed in this material, which operations, and how exactly are developed in the student.

Informational-receptive, reproductive, problem presentation *method*, heuristic and research method [7], [8] are the methods of distant learning for foreign language professionally-oriented reading. Using these methods in distant

learning is aimed at stimulating, organizing, and implementing educational and cognitive activities and is distinguished by their interaction and interpenetration.

Distant learning methods for foreign language reading consist of a set of techniques based on reproducing, reconstructive, partially searching, and researching tasks [9], aimed at developing reading skills, which should have a speech-activity, professional and communicative orientation.

The main teaching *tools* using Internet technology are network courses, which are information and software systems, access to which is carried out through local and global networks. A network course is based on information about the subject area and tools for its study. Building up distance learning courses requires a serious scientific approach since in this case, a detailed study of teachers' and students' actions in the new educational environment is necessary.

The main feature of the *educational process* of distant learning in foreign languages is the indirect nature of its participants' interaction (telephone, e-mail, bulletin board, teleconference) and students' independent work with teaching aids.

Students' independent work in a distant learning system of a foreign language is considered as organized in distant educational space and controlled by students themselves due to their internal cognitive motives, carried out by them at the most convenient time for them in accordance with the time frame provided for by the curriculum, controlled by them in the process and result is an autonomous educational activity, carried out on the basis of its indirect systemic management by the teacher (tutor) and (or) the program.

Thus, autonomous learning activity is a specific form of activity in distant learning, which organization determines the quality of specialists' training. The ability to carry out autonomous learning activities is determined by the presence of learning motivation. The nature and strength of the learning motives depend on the significance of the learning activity's intended result for students. Orientation of distant learning

in foreign language professionally-oriented reading to the ideas of contextual approach [10] helps to take into account peculiarities of future specialists' motivation, individual psychological characteristics, life, cognitive and professional experience, its focus on practical results of learning, which allows providing students' active interaction with the outside world, learning content; to create such psychological, pedagogical and methodological conditions under which students' cognitive activity is internally motivated, and knowledge is not just a goal and an object of assimilation, but above all a means of carrying out the forthcoming activity.

Distant learning is defined by a combination of pedagogical and information technologies. Modern computer networks can provide transfer of knowledge and access to a variety of educational information on par and sometimes even more efficiently than traditional teaching tools. However, for their effective use in the process of acquiring knowledge and developing intellectual skills, it is necessary to coordinate the development of both technological, informational, and didactic and methodological components of the educational process.

Teaching technology, on the one hand, can be defined as a set of methods and means of processing, presenting, changing, and presenting educational information, and on the other hand, teaching technology is the science of how the teacher influences the student in the learning process using necessary technical or informational means. When organizing effective distant learning on the Internet, it is necessary, first, to rely on didactic and cognitive goals and objectives, since in the process of distant learning information technologies, in fact, perform the function of a means of implementing didactic tasks.

Distant learning process according to our methodology possesses the main characteristics of a technologically organized educational process: reliance on personality-activity approach, orientation towards diagnostic goals, systematic verification of current results, breakdown of training into separate training episodes, complete controllability of the learning process [11].

When designing an educational site, we considered basic requirements for developing interactive systems for distance learning: reliance on basic didactic and methodological principles of distant learning foreign languages; psychological characteristics of computer-mediated communication and its influence on pedagogical process; ways of organizing and presenting educational material [12].

Methodology of teaching foreign language professionally-oriented reading proposed in this paper is a system of tasks for texts that ensure developing professionally-oriented reading skills using capabilities of information technology, using professionally-oriented reading materials, taking into account specific goals of training a specialist.

The main goal of our course is to contribute to developing students' communicative competence through building up skills in a foreign language professionally-oriented reading. Achieving practical goals of distant learning for foreign language professionally-oriented reading is ensured by solving individual problems, which include:

- organizing independent students' work in reading professionally-oriented literature;
- developing foreign language reading skills;
- providing reference and information support by providing linguistic or extra-linguistic information (through using automatic dictionaries, electronic encyclopedias, etc.) in order to develop ability to independently overcome language difficulties;
- checking the correctness of understanding and interpretation of what has been read text.

The distance learning course for foreign language professionally-oriented reading includes - educational materials, consisting of texts for reading and assignments to them, means of assistance, contributing to developing skills to overcome difficulties independently; - means of communication and user management, allowing to control and coordinate students' activities; - editing tools; - planning and administration tools.

Studying a foreign language, a student must master not only a certain amount of linguistic knowledge but also join native speakers' culture

in this area of activity, i.e. in addition to acquiring linguistic knowledge, students are faced with the task of acquiring knowledge in their major. The problem of developing communicative competence based on a specialist's thesaurus level in the field of a particular professional activity requires consideration of issues related to selecting textual material.

The principle of authenticity was chosen as the main principle in selecting textual material [13]. An authentic text is defined as a text borrowed from native speakers' everyday practice and possessing reliable linguistic and cultural information.

Learning to understand foreign language professionally-oriented texts is important because general concepts in different languages have different semantic and culturological scopes, as well as linguistic characteristics of an authentic text.

Selecting educational texts of professionally oriented literature is based on the following criteria: - authenticity of the text material; - variety of texts within the professional field; - representation in the system of texts by various authors; - saturation of texts with cultural, linguistic, and cultural information; - intercultural nature of topics and texts, which allows taking into account learners' native language and native culture; - adequacy of texts content for students' language training; - taking into account the amount of students' background knowledge on a given topic; - presence in the texts of information that expands students' knowledge in the specialty.

Effective assimilation of the training content is facilitated by the methodological organization of corresponding linguistic and extra-linguistic material. Developing skills of understanding the text and various types of professionally oriented reading is carried out based on tasks of open and closed type, performing organizing, teaching, and controlling functions. Content of independently performed tasks determines the essence of students' independent work in reading and is also a factor that predetermines productivity of distant learning in foreign language reading. The most effective are open tasks of partial search and research types [9], which make it possible

to implement a cognitive-intellectual approach in distant learning of foreign languages [14], to optimize the managing learning process, to implement various models of mental activity

Distinctive features of methods used for teaching vocationally oriented reading are, firstly, that training is carried out based on professionally significant information, which allows the material to be mastered and introduced into the activity goal, and not into its means, and secondly, it is not carried out only for generalizing knowledge, but also for developing practical skills, which, in turn, contributes to building up certain psychological qualities of the future specialist.

The course provides for a form of communication between students and Internet resources (See Picture 1. The course "CLIL at school" (Content and Language Integrated Learning, Zoom Conferencing with 3rd year students of educational program (6B01703) Foreign language: two foreign languages) - work with reference materials (grammar reference books, electronic dictionaries, search engines, etc.), which contributes to developing skills to independently overcome language difficulties in the process of reading professionally oriented literature.

Picture 1. The course "CLIL at school" (Content and Language Integrated Learning, Zoom Conferencing with 3rd year students

of educational program (6B01703) Foreign language: two foreign languages)

Within the framework of the interactive course, the educational process, which is based on students' independent work with educational materials and interactive communication with teachers via e-mail, is based on the following stages: introductory stage, work on the course, completing the course or analyzing how much success the learning process passed.

Experimental training was carried out using the distant learning portal of the East Kazakhstan University named after Sarsen Amanzholov, in 2020-2021. The experiment involved 40 third-year students enrolled in the educational program (6B01703) Foreign language: two foreign languages, from which control and experimental groups were formed.

The experimental learning goal was to confirm the main hypothesis of the study. In accordance with the goal, the following tasks were solved:

- 1) to check if training is organized according to the suggested methodology for developing professionally-oriented reading skills, as well as increasing accuracy, completeness, and depth of understanding professionally-oriented literature;
- 2) to confirm that the network course, created based on the developed methodology, is a means of organizing independent work in foreign language professionally-oriented reading in the

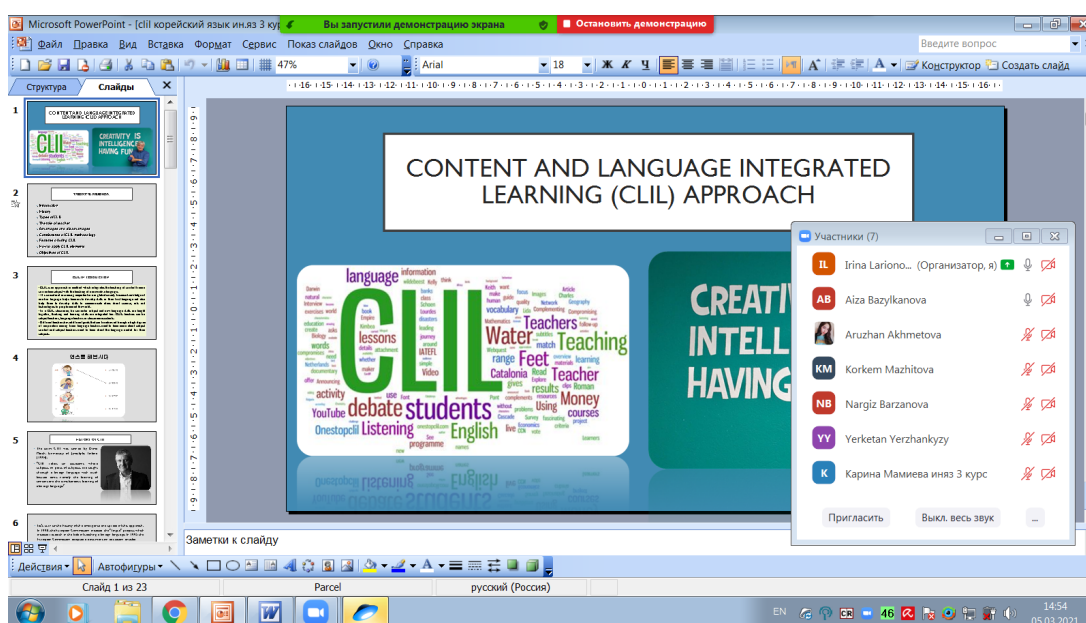

Table 1. Level of foreign language professionally-oriented reading skills

Indicators in complex (accuracy, completeness, depth)	Before experimental work		After experimental work	
	Control group	Experimental group	Control group	Experimental group
	48,3%	51,7%	51,3%	89,1%

distance learning system, which has a positive impact on cognitive motivation.

To solve the first task, a comparative analysis of the level of foreign language professionally-oriented reading skills was carried out, as well as students' understanding of texts in terms of accuracy, completeness, and depth, at the beginning and at the end of our experimental work. Detailed report of the statistical analysis is reflected in Tables 1 (see Table 1. Level of foreign language professionally-oriented reading skills) and Table 2 (See Table 2. Indicators of comprehension of professionally oriented text)

Based on the results of the experimental work, we can conclude about significant improvement

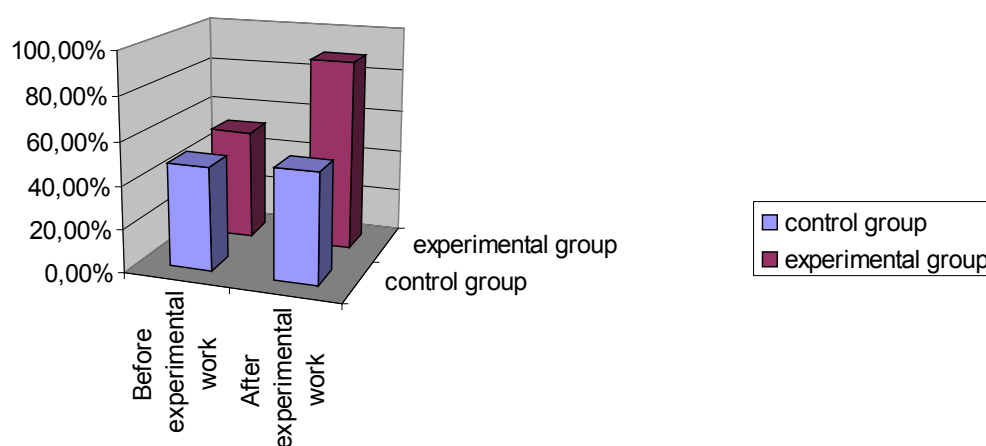
in the level of professionally-oriented reading skills and state that the suggested methodology can be successfully used in the process of distant learning of a foreign language at the language faculties of higher educational institutions.

During experimental training according to the suggested methodology, all students achieved quite high indicators of accuracy, completeness and depth of understanding of professionally oriented texts (See Diagram 1. Level of foreign language professionally-oriented reading skills in the complex)

These indicators increased significantly during the period between the first and second experimental measuring both in the control

Table 2. Indicators of comprehension of professionally oriented text

Indicators	Before experimental work		After experimental work	
	Control group	Experimental group	Control group	Experimental group
accuracy	49,1%	48,5%	51,8%	88,5%
completeness	50,5%	51,2%	53,7%	91,5%
depth	31,8%	32,7%	34,2%	78,9%

Diagram 1. Level of foreign language professionally-oriented reading skills in complex

group and in the experimental group. So, we can conclude, that there has been significant improvement in comprehending texts of professionally oriented literature.

The solution of the second task was facilitated by: determining the motivational-value orientation of students in reading texts of professionally oriented literature, considering students' correspondence with the teacher, as well as analyzing an anonymous questionnaire conducted at the end of training.

According to the results of the questionnaire survey, 78% of the students participating in the experiment had a high level of motivation to read professionally-oriented literature using distant learning tools, and 26% of the students showed an average level of motivation.

In the process of working on the course, it was possible to achieve a high degree of motivational stability. This is confirmed by the fact that all the work was sent to the teacher within a certain time frame, as well as by the fact that the trainees asked many questions about the course (as in organization and content), and many of them admitted that they would not ask such questions to a teacher in a regular classroom for several subjective reasons.

The use of e-mail as a means of proxy communication increases the possibility of informal communication without pressure from the teacher. The students themselves express satisfaction with the results achieved, and all of them answered positively when asked whether they liked working with the course. Many noted that the content of the texts offered for reading aroused their interest, expanded their professional and general cultural knowledge.

Some students in the experimental group note that while working on the course, they began to more confidently navigate the pragmatic setting of the text, separate the main from the secondary, understand words meaning in the context, and work with foreign languages search engines. All this indicates that the selected materials for reading and methods of organizing independent work in the suggested methodology increase students' cognitive motivation. Thus, the results of experimental learning, in general, confirm

the correctness of our hypothesis and prove the effectiveness of the suggested methodology for improving understanding of professionally oriented tests, which contributes to developing communicative competence of students in reading, as well as improving their information culture.

Conclusion

In conclusion, it can be noted that using the didactic potential of information technology means in distant learning a foreign language in a university linguistic faculties provides learning process with a number of advantages: - conditions are created for emergence of internal motivation for activity, students' cognitive motivation, students' interest stability in learning a foreign language increases; - organizing students' independent work ensures effective management of assimilating knowledge process through managing educational material, effective control of students' actions; - allows for a more complete account of students' individual characteristics by providing an opportunity to work at a place convenient for them and using different ways of implementing tasks, depending on the level of their training.

Survey analysis of the current state of distant learning a foreign language in domestic and foreign practice and analysis of existing Internet resources for teaching a foreign language made it possible to determine priority direction in creating a methodology for distant learning a foreign language. Taking into account the real didactic capabilities of new information technologies mean in teaching foreign languages and specifics of vocational training in university linguistic faculties, it is reading professionally-oriented literature.

From the standpoint of system-structural approach, we developed the methodological system of distant learning for foreign language professionally-oriented reading using information technology, and determined goals, content, principles, methods, teaching aids, leading forms of organizing students' educational activities.

The leading form of educational activity in the distant learning system is students' independent work with educational materials. One of the effective means of organizing students' independent work in reading professionally-oriented literature is an educational website designed with considering capabilities of new information technologies, specifics of teaching foreign language professionally-oriented reading on the basis of personal activity approach to teaching a foreign language.

Modern means of distant learning synthesize productive pedagogical and information technologies, thereby providing preconditions for implementing a fundamentally new approach to teaching and upbringing in a new educational environment. Pedagogical technology includes

careful design, organization, and implementation of the educational process with the unconditional provision of comfortable conditions for students and teachers means of implementation of which are information technologies.

Theoretically and experimentally, we confirmed the effectiveness of the suggested distant learning methodology for foreign language professionally-oriented reading as a means of organizing independent reading work for students of university language departments. We have revealed the dependence of cognitive motives and improving students' communicative competence on organizing independent work, embodied in the specific content of independently performed reading tasks in the distant learning system.

References

1. Karpenko O. O. Information culture as a component of professional competence of graduates in university learning environment // *Актуальные научные исследования в современном мире*. Вып. 4 (24), Ч. 1, 2017.- С. 39-42.
2. Подолян Л.С., Внукова Н.В. Использование Интернет-ресурсов в обучении иностранному языку в техническом вузе // *Филологические науки*, 2018. - № 21 (33). - С.46-48.
3. Юзбашева Э.Г. Языковые интернет-проекты в формировании грамматических навыков речи студентов языкового вуза // *Вестник Тамбовского университета, серия «Гуманитарные науки»*. - 2019. - № 180. Т.24.- С. 53-60.
4. Улитина С.Г. Модели профессионально-ориентированного иноязычного чтения в переводческой деятельности // *Современные проблемы науки и образования*. - 2012. - № 5. - С.14-17.
5. Шульга О. А. Основные жанровые разновидности интернет-текстов // *Ученые записки ЗабГПУ, Филология, история, востоковедение*. - 2009. - С.274-276.
6. Митягина В. А., Сидорова И. Г. Жанры персонального интернет-дискурса: коммуникативные экспликации личности // *Жанры речи, Языкознание и литературоведение*.- 2016. - № 2. - С. 105-115
7. Рогова О.А. К вопросу об организации дистанционного обучения английскому языку на основе компьютерных технологий в условиях билингвальной образовательной среды // *Труды БГТУ, История, философия, филология*. - 2013. - № 5. - С. 192-194.
8. Макарихина И.М., Елинская Я.А. Инновационный проект «Институт современного английского языка» // *Сборник материалов Всероссийской научно-практической конференции «Наука и социум»*. - 2018. - С.4-19.
9. Демкин В., Гульбинская Е. Особенности дистанционного обучения иностранным языкам // *Высшее образование в России. Педагогические технологии*. 2001. - №1. - С.127-129.
10. Нургалиева Г.К. Ценностное ориентирование личности в условиях информатизации образования. - Алматы, 2004. - 311 с.
11. Асламова Т.В., Закирова Е.С. Лингводидактические аспекты медиамодели обучения иностранному языку для специальных целей в неязыковом вузе как средства формирования профессионально-ориентированной языковой личности // *Известия МГТУ МАМИ*. - 2012. № 2 (14). - Т.3. - С. 413-421.
12. Елашкина Н. В. Умение чтения как средство эффективной реализации дистанционной формы овладения иностранным языком // *Ученые записки ЗабГУ*. - 2017. - № 5. - Т 12. - С. 72-80.

13. Гильманова А.А., Никитина С.Е., Тябина Д.В. Обучение чтению аутентичных текстов на занятиях по иностранному языку // *Международный научно-исследовательский журнал*. - 2016. - № 5-4 (47). - С. 24-27.
14. Коняева Л. А. Внедрение инновационных технологий в лингвистическое образование // *Вестник КемГУ*. - 2009. - №4. - С.91-94.

References

1. Karpenko O. O. Information culture as a component of professional competence of graduates in university learning environment, *Aktualnyie nauchnyie issledovaniya v sovremennom mire* [Actual research in the modern world], 4 (24), 1, 39–42 (2017).
2. Podolyan L.S., Vnukova N.V. Ispolzovanie Internet-resursov v obuchenii inostrannomu yazyiku v tehničeskom vuze [The use of Internet resources in teaching a foreign language at a technical university], *Filologičeskie nauki* [Philological sciences], 21 (33), 46-48 (2018).
3. Yuzbasheva E.G. Yazyikovyye internet-proekty v formirovanii grammatičeskikh navyikov rechi studentov yazyikovogo vuza [Language Internet projects in the formation of grammatical speech skills of students of a language university], *Vestnik Tambovskogo universiteta, seriya Gumanitarnyye nauki* [Bulletin of the Tambov University, series Humanities], 24, 180, 53-60 (2019).
4. Ulitina S.G. Modeli professionalno-orientirovannogo inoyazyichnogo čteniya v perevodcheskoy deyatelnosti [Models of professionally oriented foreign language reading in translation activity], *Sovremennyye problemy nauki i obrazovaniya* [Modern problems of science and education], 5, 14-17 (2012).
5. Shulga O. A. Osnovnyie zhanrovyye raznovidnosti internet-tekstov [The main genre varieties of Internet texts] *Uchenyye zapiski ZabGGPU, Filologiya, istoriya, vostokovedenie* [Scientific notes of the ZabGGPU, Philology, history, oriental studies], 274-276 (2009).
6. Mityagina V. A., Sidorova I. G. Zhanryi personalnogo internet-diskursa: kommunikativnyie eksplikatsii lichnosti [Genres of personal Internet discourse: communicative explications of the personality], *Zhanryi rechi, Yazyikoznanie i literaturovedenie* [Genres of speech, Linguistics and literary criticism], 2, 105–115 (2016).
7. Rogova O.A. K voprosu ob organizatsii distantsionnogo obučeniya angliyskomu yazyiku na osnove kompyuternyykh tehnologiy v usloviyah bilingvalnoy obrazovatelnoy sredy [On the issue of organizing distance learning English based on computer technology in a bilingual educational environment], *Trudy BGTU, Istoriya, filosofiya, filologiya* [Proceedings of BSTU, History, Philosophy, Philology], 5, 192-194 (2013).
8. Makarikhina I.M., Elinskaya Ya.A. Innovatsionnyy projekt «Institut sovremennogo angliyskogo yazyika» [Innovative project «Institute of Modern English Language»], *Sbornik materialov Vserossiyskoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Nauka i sotsium»* [Collection of materials of the All-Russian scientific and practical conference «Science and Society»], 4-19 (2018).
9. Demkin V., Gulbinskaya E. Osobennosti distantsionnogo obučeniya inostrannymi yazyikami [Features of distance learning in foreign languages], *Vysshее obrazovanie v Rossii. Pedagogicheskie tehnologii* [Higher education in Russia. Pedagogical technologies], 1, 127-129 (2001).
10. Nurgalieva G.K. Tsennostnoe orientirovanie lichnosti v usloviyah informatizatsii obrazovaniya [Value orientation of the individual in the conditions of informatization of education] (Almaty, 2004, 311 p.).
11. Aslamova T.V., Zakirova E.S. Lingvodidakticheskie aspekty mediamodeli obučeniya inostrannomu yazyiku dlya spetsialnykh tseley v neyazyikovom vuze kak sredstva formirovaniya professionalno-orientirovannoy yazyikovoy lichnosti [Linguodidactic aspects of the media model of teaching a foreign language for special purposes in a non-linguistic university as a means of forming a professionally-oriented linguistic personality], *Izvestiya MGTU MAMI* [Bulletin of MGTU MAMI], 3, 413-421 (2012).
12. Elashkina N. V. Umenie čteniya kak sredstvo effektivnoy realizatsii distantsionnoy formy ovladeniya inostrannymi yazyikom [The ability to read as a means of effective implementation of the remote form of mastering a foreign language], *Uchenyye zapiski ZabGU* [Uchenyye zapiski ZabGU], 12, 5, 72-80 (2017).
13. Gilmanova A.A., Nikitina S.E., Tyabina D.V. Obuchenie čteniyu autentichnykh tekstov na zanyatiyah po inostrannomu yazyiku [Teaching to read authentic texts in foreign language classes], *Mezhdunarodnyy nauchno-issledovatel'skiy zhurnal* [International research journal], 5-4 (47), 24-27 (2016).
14. Konyayeva L. A. Vnedrenie innovatsionnykh tehnologiy v lingvisticheskoe obrazovanie [Implementation of innovative technologies in linguistic education], *Vestnik KemGU* [Bulletin of the KemSU], 4, 91-94 (2009).

М.А. Серебряникова

С. Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен, Қазақстан

Университеттің тіл мамандықтары студенттері арасында кәсіби бағдарланған әдебиеттерді оқу дағдыларын қалыптастыру

Аңдатпа. Бұл мақала кәсіби бағдарланған оқудың мәні мен қашықтықтан оқытудың дидактикалық мүмкіндіктерін қарастыруға арналған. Автор университеттің тілдік мамандықтары бойынша қашықтықтан оқыту жүйесінде кәсіби бағдарланған оқу дағдыларын қалыптастыру әдістемесін сипаттайды. Автор студенттердің болашақ кәсіби қызметінің контекстін қашықтықтан оқыту тиімділігінің маңызды шарты ретінде анықтайды. Автор лингвистикалық, прагматикалық және когнитивті құзыреттілікті кәсіби бағдарлы оқуды оқытудағы кәсіби құзыреттіліктің құрылымдық компоненттері ретінде қарастырады. Мақалада тілдік университет студенттерінің кәсіби бағдарлы оқуы үшін қашықтықтан оқытудың әдістемелік жүйесі негізделеді, виртуалды ақпараттық блоктардың жасалу ерекшеліктерін ескере отырып, оқу мәтінін дайындауға қойылатын талаптар айқындалады.

Түйін сөздер: кәсіби бағдарланған оқу, қашықтықтан оқыту, ақпараттық технологиялар, лингвистикалық, прагматикалық және когнитивті құзыреттілік, университеттің тілдік мамандықтары

М.А. Серебряникова

Восточно-Казахстанский университет имени С. Аманжолова, Усть-Каменогорск, Казахстан

Формирование умений чтения профессионально-ориентированной литературы у студентов языковых специальностей вуза

Аннотация. Данная статья посвящена рассмотрению сущности профессионально-ориентированного чтения и дидактических возможностей дистанционного обучения. Автор описывает методику формирования умений профессионально-ориентированного чтения в системе дистанционного обучения на языковых специальностях вуза. В качестве важного условия эффективности дистанционного обучения автор определяет контекст будущей профессиональной деятельности студентов. Автор рассматривает лингвистическую, прагматическую и когнитивную компетенции в качестве структурных компонентов профессиональной компетенции при обучении профессионально-ориентированному чтению. В статье обосновывается методическая система дистанционного обучения профессионально-ориентированному чтению студентов языкового вуза, определяются требования к подготовке учебного текста с учетом специфики оформления виртуальных информационных блоков.

Ключевые слова: профессионально-ориентированное чтение, дистанционное обучение, информационные технологии, лингвистическая, прагматическая и когнитивная компетенции, языковые специальности вуза.

Information about authors:

Serebryanikova M.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Sarsen Amanzholov East-Kazakhstan University, History, Philology, and International Relations Faculty, Foreign Languages and Translation Studies Department, 55 Kazakhstan str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Серебряникова М.А. – кандидат педагогических наук, доцент кафедры иностранных языков и переводческого дела, факультет истории, филологии и международных отношений Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, ул. Казахстан, 55, Усть-Каменогорск, Казахстан.

S.Zh. Toguzakova
A.A. Oskolkova

Kazakh-American Free University, Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
(E-mail: toguzakovas@bk.ru; aaoskolkova@kafu.kz)

Communicative potential of a virtual educational environment as a means of developing communicative competence in students of language majors (on the example of teaching second foreign languages)

Abstract. *The article analyzes the state of the problem of developing intercultural competence by means of a virtual educational environment, discusses the fundamental concepts of «intercultural competence», «intercultural communication», «virtual educational environment». The article considers the ideas of modern domestic and foreign scientists on the issue under study. The article analyzes various approaches to the problem.*

Defining intercultural competence as a set of skills and abilities necessary for successful participation in intercultural communication, three components are distinguished in its structure - knowledge, skills, attitudes. Assuming that for effective development of all the above components, special conditions are needed, which should be provided, first, by educational process, the authors turn to possibilities of a virtual educational environment as a set of technologies, educational and information resources, and data structures that form a functionally complete system designed to provide all possible forms of user activity (teacher and student) in the learning process.

In the second part of the article, the authors analyzed features, structure, and potential of a virtual educational environment for developing intercultural competence in students learning within educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation studies.

Keywords: *intercultural competence, intercultural communication, virtual educational environment, foreign language, video conference, electronic resources.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-178-190>

Introduction

The level model of foreign language education as a dynamic structure for implementing the general education reform program of Kazakhstan Republic is real action on the way of Kazakhstan's entry into the world educational space.

Orientation of the Kazakhstan education system towards the competence-based approach in the content of education is expressed in the field of teaching foreign languages in developing *intercultural competence* as an indicator of a person's ability to effectively participate in foreign

language communication at the intercultural level. The specificity of the target and content aspects of foreign language education in the context of the intercultural paradigm is due to the fact that the student acts as the level model's central element both as a subject of the educational process and as a subject of intercultural communication.

Problem statement

As evidenced by the analysis of modern educational practice and psychological and pedagogical literature [1, p. 75], [2, p. 3], the

problem of developing intercultural competence is quite relevant and its solution largely depends on the conditions of university training for students. Modern studies [3, p. 17], [4, p. 41], [5, p. 302] prove that the possibilities of the educational environment for developing students' intercultural competence have not yet been fully studied. This is the main reason preventing students from effectively participating in intercultural foreign-language communication.

Forming the conceptual apparatus of the research, we turned to such terminological expressions associated with the concept of intercultural competence as "intercultural communication" and "intercultural interaction". The presence of synonymous expressions associated with the concept of «intercultural competence» indicates that its terminology has not yet received its full disclosure and justification in pedagogical literature and practice.

The term «intercultural competence» often refers to the *skills and abilities necessary for successful participation in intercultural communication* [2, p. 4]. Intercultural competence is a unity of three components: linguistic competence, communicative competence, and cultural competence. At the same time, the aggregate level of the listed components, capable of providing "the possibility of adequate communication in a specific social group (including professional, age and status parameters)", is defined as "a sufficient level of intercultural competence".

Many researchers [6, p. 95], [7, p. 183], [8, p. 275], [9, 180 p.] understand intercultural communication as communication (interaction) with representatives of different cultures, define intercultural competence as the ability of an individual to effectively communicate with representatives of other cultures. Consideration of the intercultural competence models, widely used in the theory and methodology of teaching foreign languages, made it possible to reveal that the authors have no consensus regarding the structure of intercultural competence.

In some studies [8, 284 p.], [9, 181 p.], the components of foreign language communicative competence are determined based on communicative competence elements

(in particular, socio-cultural component). Intercultural competence learning content includes three components: knowledge, skills, and attitudes. The "knowledge" component contains information about how different cultures can interact with each other through their representatives. The framework of culture is determined by the characteristics that unite people into groups (race/ethnicity, social class, gender, place of residence, religion, language, etc.). Based on this, culture will not be limited by the political boundaries of the country. Moreover, within one country, each of us belongs to several types of cultures in accordance with the unifying characteristics. Culture also has characteristics, to which scholars attribute the following: culture is dynamic, culture has some framework, culture can be taught, culture can be transmitted, culture is ethnocentric, the unity of all components of culture and so on [7, 19 p.]. The "skill" component consists of universal skills to communicate with representatives of different cultures and to interpret the information received, regardless of which culture the contact occurs with. Intercultural communication skills include the ability to initiate intercultural dialogue, interpret cultural facts and events, identify cultural similarities and differences between representatives of different cultural groups, resolve cultural conflicts, identify situations of intercultural conflicts, critically assess contacting cultures from the perspective of their own value systems, act as a representative of the home country/culture. The "attitude" component reflects an individual's ability to be open, curious, willing to initiate communication, act as a representative of the native culture, accept another culture and understand that another culture may have different values and norms.

Many researchers [4, 77 p.], [9, 179 p.], [1, 186 p.] consider intercultural competence as a part of foreign language communicative competence, which includes linguistic competence, sociolinguistic competence, sociocultural competence, social competence, and discourse competence. The above components correlate with the components of foreign language communicative competence both in the aspect of

modifying part of its content and in the aspect of introducing extra-linguistic, psychological, components (the ability to manage the state of anxiety and uncertainty, tolerance, empathic attitude towards representatives of foreign language culture, etc.).

Research methods

Considering the essence of the concept of «educational competence», formed by A.V. Khutorsky [10, 56 p.], as well as peculiarities of communicants' interaction at the intercultural level by intercultural competence, we mean a set of interconnected intercultural knowledge, skills, and attitudes necessary for implementing productive intercultural interaction with representatives of foreign language cultures.

Intercultural *knowledge* encompasses information about the nature of cultural universals, their content in various cultures; mechanisms of culture reflection in language and speech; psychological characteristics of intercultural communication (attribution processes, stereotypes, prejudices, generalizations, etc.). Intercultural skills imply - ethnographic *skills* in determining the cultural component of the life realities' meaning; "go-between" mediating skills between one's own culture and the interlocutor's culture; - verbal negotiation skills in accordance with cultural norms of the target language speakers in order to create a general meaning of what is happening. Intercultural *relations* imply openness to new information, desire, and readiness to perceive the "other" as equal, tolerance towards representatives of the foreign language culture.

Assuming that for effective development of all the above components, one needs special conditions, which must be provided, first, by the educational process, we turned to the possibilities of the educational environment. Under the educational environment researchers [11, 99 p.] understand the environment that develops oneself's creative comprehension - "a new person", i.e. being in the process of educational development, mastering both new knowledge and new degrees of freedom. Informatization

of educational process at a certain stage leads to the emergence of a new phenomenon - a *virtual learning environment* as a set of technologies, educational and information resources, and data structures that form a functionally complete system designed to provide all possible forms of users (teacher and student) activity in the learning process [12, 115 p.].

Regarding the definition of the virtual educational environment, despite some discrepancies in the designation of this term (virtual learning environment, virtual teaching environment), researchers [12, 124 p.], [13, 123 p.], [14, 147 p.], [15, 920 p.] adhere to a common understanding. Thus, A. Yu. Uvarov defines a virtual learning environment as an open learning architecture with flexible goals, content, methods, and organizational forms, consisting of communication, information, and physical space. Narayanan K., Teh C.S. defines a virtual learning environment as a means of integrating educational processes in the educational space and business environment [14, 146 p.].

S. Cobb, H. Neale, and others define a virtual educational environment as information content and communication capabilities of local, corporate and global computer networks, formed for educational purposes of the entire educational process. The virtual educational environment (VEE) has been created and is developing for effective communication of all educational process participants [15, 921 p.].

M.E. Weindorf-Sysoeva defines a virtual educational environment as a software and telecommunications environment that ensures the conduct of the educational process, its information support, and documentation in electronic networks using uniform technological means. Access to the virtual educational environment can be open to any educational institution, regardless of its specialization and the level of education provided [16, 27 p.].

The definitions given above are united by the general concept of «communication», the focus of the virtual educational environment, first, on effective developing communicative competence of all participants in the educational process. The communicative nature of the virtual

educational environment is realized through its purposes, content, forms of interaction between communicants. Since intercultural competence is an element of communicative competence, we assumed that, given the specifics of the structural components of intercultural competence, virtual educational environment allows providing conditions that are of paramount importance for developing the studied competence: - students get acquainted with the phenomenon of culture, information about characteristics and framework of culture, about the types of relationships between cultures; - materials, used in the learning process, reflect important, socially significant topics, and are of interest for discussion in a specific group of students; - tasks, used in the learning process, are aimed at the following: - comparison, contrast, analysis and cultural reflection; - performance of students as representatives of their native culture / country; - students develop positive attitude towards representatives of the contacting culture; - the role of the teacher is not limited to facilitating the educational process using Internet technologies, but expands to helping students understand culture, cultural values and participants in intercultural dialogue. This environment is the carrier of meta-technology and organizational forms of the educational process

Results

As noted in the works of researchers [12, 118 p.], [16, 12 p.], [17, 4 p.] the virtual learning environment has a complex, multi-component structure. So, a virtual educational environment (virtual educational portal) of NAO VKU after Sarsen Amanzholov contains:

- means focused on teaching disciplines, within the framework of educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation studies, and its services (means of preparing and presenting information; means of processing and transmitting information within the learning environment; means of interaction between users within the environment and with the outside world - e-mail, remote network access, peripheral devices, real

devices and equipment; systems that ensure connectivity of the learning environment, the unity of the rules for using it (this role is played by html products, educational platforms, distance learning platforms, etc.);

- various electronic means of educational purpose with their subject content by disciplines within the framework of educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation studies and a system for ensuring educational and information interaction with the user, including the rules for presenting and consuming educational information, organization of feedback communication, management of the learning process;

- pedagogical tools that can perform various functions (environment for developing educational electronic means); means of ensuring the functioning of educational electronic means; tools for setting up educational electronic means at the user level);

- solvers of educational problems in the disciplines of educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation studies, compiled in educational electronic means;

- databases, including those reflecting learning outcomes;

- links to external libraries (books, programs), information sites;

- systematized user files (teacher and student materials produced in preparation for training and in the course of it).

The organization of the virtual educational environment of NAO EKV named after Sarsen Amanzholov (virtual educational portal), based on which our experimental work is carried out, is represented by a set of central parts, which includes faculties, departments, teaching staff, students, technical support, and networks - local, corporate, global (digital educational resources, video conferences Zoom, Skype), individual (teachers, students).

The potential of digital educational resources and video conferencing (ZOOM, Skype) is of particular importance for our research. Since our experimental work is carried out within the framework of the educational program «Foreign

language: two foreign languages», on the basis of the Foreign Languages and Translation Studies Department, we, first of all, analyzed the content of digital educational resources in disciplines that are of paramount importance for the formation of intercultural competence in students enrolled in educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation studies. We referred to such disciplines the following ones: - Introduction to intercultural communication; - Basic foreign language in the context of intercultural communication; - Literature of the target language country and translation problems; - Language for specific purposes; - Home reading of fiction (English); - Foreign language (second) (German, Chinese, Turkish, Korean); - Practical grammar of a second foreign language; - Written academic speech, and so on. The potential of these disciplines in terms of the formation of intercultural competence is revealed, first, through their goals, content, and forms of organizing educational interaction between students and teachers.

The leading role in developing intercultural competence belongs to the discipline «Introduction to intercultural communication». In the work program, the goal of this discipline is developing professional competence based on mastering theoretical and practical skills of intercultural and interpersonal communication by acquainting students with the basics of communicative competence of a secondary linguistic personality to prepare them for professional activity in cultural institutions. To achieve the goal in the process of teaching this discipline, the following tasks are solved: - students get acquainted with basic ideas about «intercultural communication» phenomenon as an environment for professional activity diversity of cultural perception of the world, is given; - features of the types of communication in the interaction of representations of different cultures are outlined; - intercultural communication skills are formed and consolidated; - students get acquainted with the history of occurrence and theoretical foundations of intercultural communication; - the course contributes to mastering basic concepts and terms by students; - to acquaint students

with communication behavior features: verbal and non-verbal; - to attract students' linguistic competence to comprehend the problems raised in the course; - to encourage students to creatively apply the acquired knowledge in their professional activities; - create an impulse for students to study some scientific researches in this area; - to systematize students' knowledge about intercultural communication features in foreign and native culture; - to acquaint students with set of methods for studying the sphere of intercultural communication and their application; - to teach to overcome regular difficulties of intercultural communication due to differences in cultural systems, using special techniques.

At the end of this course, students must have the following competencies: - to navigate in the system of universal values and take into account value-semantic orientations of various social, national, religious, professional communities and groups in Kazakhstani society; - to be guided by the principles of cultural relativism and ethical norms, which imply rejection of ethnocentrism and respect for originality of foreign language culture and value orientations of a foreign language society; - skills of socio-cultural and intercultural communication, ensuring the adequacy of social and professional contacts; - to overcome the influence of stereotypes and to carry out intercultural dialogue in general and professional spheres of communication; - ethnical and moral norms of behavior adopted in a foreign culture society, models of social situations, typical scenarios of interaction; - freely express their thoughts, adequately using a variety of linguistic means in order to highlight relevant information; - to use etiquette formulas in oral and written communication (greeting, farewell, congratulation, apology, request); - to simulate possible situations of communication between representatives of different cultures and societies; - to use international etiquette in various situations of intercultural communication (accompaniment of tourist groups, business negotiations, negotiations of official delegations); - overcome the influence of stereotypes and adapt to changing conditions in contact with representatives of

different cultures due to availability of necessary interactional and contextual knowledge; - to see interdisciplinary connections of the studied disciplines and understand their importance for future professional activities; - to master standard methods of searching, analyzing and processing research material; - to acquire skills of organizing group and collective activities to achieve common goals of the work team.

As a result of training, the student must know: - the concept of globalization and intercultural communication; - foreign language culture in the context of terrestrial multicultural civilization; - linguocultural foundations of intercultural communication theory; - interdisciplinary nature of intercultural communication at the junction of such sciences as cultural studies, psychology, linguistics, ethnology, anthropology, sociology, each of which uses its own approaches to their study; - to know the applied nature of intercultural communication (the goal is to facilitate communication between representatives of different cultures, to reduce potential conflict); - forecasting and overcoming conflict situations in the course of intercultural communication; - consideration and ways of overcoming stereotypes of foreign language cultures.

As a result of studying this discipline, the student should be able to be aware of problems of modern multilingual and poly-confessional earthly civilization in the era of globalization; - to understand national mentality and ethics of intercultural communication; - apply intercultural communication and stereotypes of foreign language cultures; - to analyze specific features of international communication cultures with to provide optimization of communication and adequate overcoming of language problems; - to search and analyze sources on a given topic using the latest achievements of cultural linguistics; - to determine the place of intercultural communication theory in modern linguistic paradigm.

As a result of studying this discipline, the student must possess: - skills of socio-cultural and intercultural communication, ensuring the adequacy of social and professional intercultural contacts; - intercultural communication

bilingualism and its sociolinguistic problems; - the idea of organizing group and collective activities to achieve the common goals of the work team; - understanding of the leader's role and responsibilities associated with it.

Potential of such disciplines as Basic Foreign Language in the context of intercultural communication; - Foreign language (second) (German, Chinese, Turkish, Korean), and so on, is revealed, first, in their communicative focus. When describing didactic characteristics of a virtual learning environment, the principles of visibility and immersion can be distinguished as components [17, 3 p.], ie. educational process participants gain personal experience close to the real situation experience. Immersion in the language environment is recognized as an effective method of teaching a foreign language, which means, in our case, an effective method of developing intercultural competence: the most effective way to learn a language is to participate in a community in which the target language is used to communicate in a real context. In such an environment, the language learners are left with no place to hide. They are forced and encouraged to think, speak, and write in the target language. In other words, they become immersed in an input-rich, natural, and meaningful context in which the target language can be acquired spontaneously [18, 58 p.].

Previously, this was only possible within real communication to a native speaker or during an abroad trip. With the advent of the virtual educational environment, a student can quickly immerse himself in an artificially created language environment no matter where he is.

After analyzing the content of digital educational resources posted on the virtual educational portal in these disciplines, we concluded about its significant potential for developing the competence under study. So, a significant place in these courses is occupied by topics involving texts and dialogues of intercultural orientation, for example, the discipline "Foreign language (second)" - the Turkish language textbook *Yedi İklim Türkçe (seviye A1)*, texts and dialogues on the following topics: "Turkish wedding" (*Türk düğünü*), "Education system in

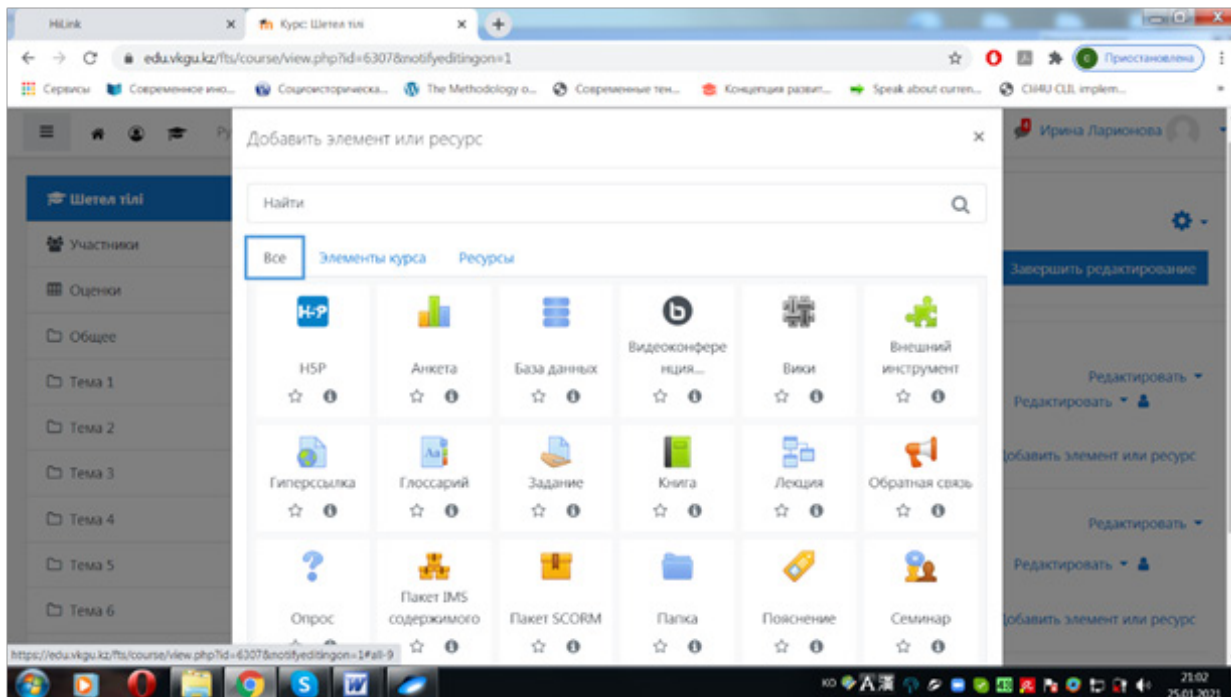

Figure 1. Example of a content page in the virtual educational environment of NAO VKU named after Sarsen Amanzholov, subject “Foreign language”

Turkey” (Türkiye’de eğitim sistemi), “Traditional Turkish cuisine” (Geleneksel Türk yemekleri), Sightseeing in Turkey (Türkiye yerler). Korean language textbook for Kazakhstanis (카자흐스탄인을 위한 종합 한국어 1), texts and dialogues on

the following topics: “Solar and lunar calendars in Korea” (양력과 음력), “Korean money” (한국의 돈), “Doljanchi” (First birthday party) (돌잔치), “Telephone numbers in Korea” (재미있는 전화번호).

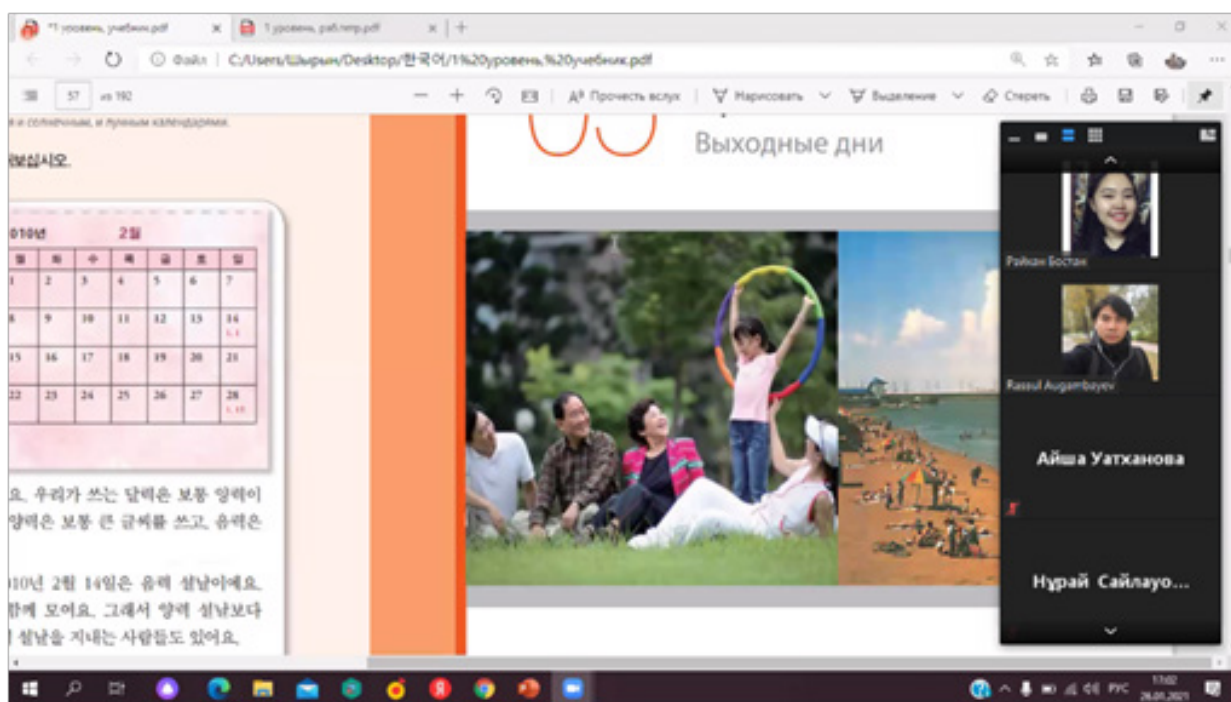

Figure 2. Lesson on the subject “Foreign language (second, the Korean language class)” in the virtual educational environment of NAO VKU named after Sarsen Amanzholov, ZOOM conference mode

Certain communicative potential for developing the competence under study is contained in the resources (elements) of the virtual educational environment. So, developing content for subjects of educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation Studies, a teacher, planning a student's educational work, can add such elements (resources) as a questionnaire, database, video conference, Wiki, external tools, hyperlinks, glossary, assignment, book, lecture, feedback, survey, IMS package, SCORM package, folder, explanation, seminar, page, test, file, forum, chat, and so on (see Fig. 1 Example of a content page in the virtual educational environment of NAO VKU named after Sarsen Amanzholov, subject "Foreign language").

Training in the subjects of educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation Studies is carried out at the virtual educational environment (portal) of the university through ZOOM. Video conference is a form of networked pedagogical audio-visual interaction between all participants in the pedagogical process through networked audio-visual technologies. Videoconferencing allows participants to bring mediated communication closer to live, direct, thereby increasing the productivity of the teacher-student interaction. The features of organizing video communication include the following: - broadcast video communication that is possible with only one participant; - broadcast video communication that is possible with several participants (the quality of video communication is ensured on low-speed and unstable lines, including the Internet).

Advantages of video conferencing include [12, 117 p.]: - versatility – such conferences do not require specialized equipment; - availability - the real cost of the organized communication (registration in the system is free, a client application is free, incoming calls are free); - the quality of video conferencing on standard communication lines; - user-friendly interface that does not require special knowledge; - multi-point communication between subscribers via e-mail addresses; - mobility - listeners can

communicate with each other from anywhere, they only need Internet access.

Researchers [16, 18 p.] refer to the following types of conferences: - standard conference (with two users participating); - group conference (with several users participating at the same time); - broadcast (a broadcasting session from one user to many users). The teacher-organizer can control the microphone, i.e. can organize audio perception and video for all conference participants, create a kind of linguo-phone class for practicing listening and reading skills, demonstrate the screen of his (her) digital device to show various information materials (including audio and video materials, presentations, an electronic version of a textbook, visual materials) (see Fig. 2 Lesson on the subject "Foreign language (second, the Korean language class)" in the virtual educational environment of NAO VKU named after Sarsen Amanzholov, ZOOM conference mode).

When organizing a dialogue in a virtual educational environment, certain rules must be observed such as the transmitted information should be, if possible, unambiguous, not containing contradictions and/or ambiguous information; - one should not truncate the most important information in order to avoid discomfort or anxiety within the system; - it is necessary to try to learn more about how others understand our actions, how they react to our statements. If necessary, one should ask again, making clarifying questions.

As for the textual (written) content of the subjects, when filling them, teachers take into account the following rules - in written speech, all significant connections and thoughts must be disclosed and reflected, therefore, more systematic, logically coherent presentation is required; - in written speech, everything should be clear solely from its own semantic content, from its context; - one cannot refer to speculation and understatement; - written speech requires special thoughtfulness, fluency, and conscientiousness.

In the context of oral communication, the interlocutor helps to regulate speech. Direct contact with the interlocutor in a conversation quickly reveals misunderstanding; the reaction of the listener (involuntarily for the speaker) directs his speech in the right direction, makes

him dwell on one thing in more detail, explain another thing, etc. In a written speech, this direct regulation of the speaker's speech by the interlocutor or listener is absent. The writer must independently determine the structure of his speech so that it is understandable for the reader.

Conclusion

Thus, after analyzing the capabilities of a virtual educational environment, we concluded about its general focus on effective developing communicative competence of all participants of the educational process. The communicative nature of a virtual educational environment is realized through its purposes, structure, content, and forms of interaction between communicants. Intercultural competence is an element of communicative competence, and taking into account the specifics of its structural components, a virtual educational environment allows providing conditions that are of paramount importance for developing the competence under

study. Cloud platforms for video conferencing, which are actively used in teaching all the subjects within educational programs 6B01703 Foreign language: two foreign languages and 6B02301 Translation studies, allow online communication in an accessible format in real-time, and this can serve as a fundamental factor when choosing a platform for teaching students foreign languages and culture online.

Such platforms offer communication software that integrates video conferencing, chat, and collaboration between students and teachers using a wide variety of functions provided by the platforms, by both sides of the educational process. Thus, a virtual educational environment seems to be a fairly effective environment for developing intercultural competence, since it allows one to maintain the most important and fundamental factor in the success of acquiring basic skills and abilities as communication, without which it is impossible to master language competence, which is the main result of teaching a foreign language.

References

1. Кунанбаева С.С. Современное иноязычное образование: методология и теории. Монография. — Алматы, 2018. — 264 с.
2. Леонтович О.А. Введение в межкультурную коммуникацию. — М.: Гнозис, 2017. — 368 с.
3. Баграмова Н.В. Лингвометодические основы обучения лексической стороне устной речи на английском языке как втором иностранном в педагогическом вузе: дис. ... д-ра пед. наук. — СПб., 1993. — 322 с.
4. Гальскова Н. Д. Гез Н. И. Теория обучения иностранным языкам: лингводидактика и методика. Учеб пособие. — М., 2013.- 254 с.
5. Елизарова Г.В. Культура и обучение иностранным языкам. - СПб.: КАРО, 2005. - 352 с.
6. Сафонова В.В. Культуроведение и социология в языковой педагогике. - Воронеж: Истоки, 1992. - 430 с.
7. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. Учеб. пособие для студентов, аспирантов и соискателей по спец. «Лингвистика и межкультурная коммуникация». - М., 2000. - 262 с.
8. Каган М. С. Мир общения: проблема межсубъектных отношений. — М.: Политиздат, 1988. — 319 с.
9. Bennet M. J. A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity // International Journal of Intercultural Relations. - 1986. - Vol. 10. - P. 179–196.
10. Хуторской А.В. Компетентностный подход в обучении. Научно-методическое пособие. — М.: Издательство «Эйдос»; Издательство Института образования человека, 2013. - 73 с.
11. Калмыков А.А., Хачатуров Л.А. Организация виртуальных образовательных сред // Научное обеспечение открытого образования. Научно-методический и информационный сборник. — М.: МЭСИ, 2000.
12. Д. В. Баяндин. Виртуальная среда обучения: состав и функции: научное издание. — URL: https://studylib.ru/doc/2558271/virtual_naya-sreda-obucheniya--sostav-i-funkcii (дата обращения: 28.01.21).

13. Уваров А.Ю. Кластерная модель преобразований школы в условиях информатизации образования. – М.: МИОО, 2008. – 380 с.
14. Narayanan K., Teh C.S. Virtual reality in education // *Virtual reality: Select issues and applications*. London: ASEAN Academic Press, 2000. - P.143-152.
15. Development and evaluation of virtual environments for education / S. Cobb, H. Neale, J. Crosier, J.R. Wilson // *Handbook of Virtual Environments: Design, Implementation, and Sciences of Europe # 48, Applications*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, 2002. - P. 911-936.
16. Вайндорф-Сысоева М. Е. Виртуальная образовательная среда: категории, характеристики, схемы, таблицы, глоссарий. Учебное пособие. - М. – МГОУ.-2010. - 102 с.
17. Hamada M. An example of virtual environment and web-based application in learning // *International Journal of Virtual Reality*. 2008. № 7(3).- P. 1-8.
18. Shih Y.C., Yang M.T. A Collaborative Virtual Environment for Situated Language Learning Using VEC3D // *Educational Technology and Society*. – 2008. – № 11. – P. 56–68.

References

1. Kunanbayeva C.C. *Sovremennoye inoyazychnoye obrazovaniye: metodologiya i teorii* [Modern foreign language education: methodology and theories]. Monograph (Almaty, 2018, 264 p.).
2. Leontovich O.A. *Vvedeniye v mezhkul'turnuyu kommunikatsiyu* [Introduction to intercultural communication] (Gnozis, Moscow, 2017, 368 p.).
3. Bagramova N.V. *Lingvometodicheskiye osnovy obucheniya leksicheskoy storone ustnoy rechi na angliyskom yazyke kak vtorom inostrannom v pedagogicheskom vuze: dis. ... d-ra ped. nauk* [Linguistic methodological foundations of teaching the lexical side of oral speech in English as a second foreign language at a pedagogical university: dis. ... doctor of pedagogical sciences] (SPb, 1993, 322 p.).
4. Gal'skova N. D. Gez N. I. *Teoriya obucheniya inostrannym yazykam: Lingvodidaktika i metodika* [Theory of teaching foreign languages: linguodidactics and methodology]. Study guide (Moscow, 2013, 254 p.).
5. Yelizarova G.V. *Kul'tura i obucheniye inostrannym yazykam* [Culture and foreign language teaching] (KARO, SPb, 2005, 352 p.).
6. Safonova V.V. *Kul'turovedeniye i sotsiologiya v yazykovoy pedagogike* [Cultural studies and sociology in language pedagogy] (Istoki, Voronezh, 1992, 430 p.).
7. Ter-Minasova S.G. *Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikatsiya* [Language and intercultural communication]. Study guide for students, postgraduates and applicants in spec. «Linguistics and intercultural communication» (Moscow, 2000, 262 p.).
8. Kagan M. S. *Mir obshcheniya: problema mezhsob'yektnykh otnosheniy* [The world of communication: the problem of intersubjective relations] (Politizdat, Moscow, 1988, 319 p.).
9. Bennet M. J. A Developmental Approach to Training for Intercultural Sensitivity, *International Journal of Intercultural Relations*, 10, 179–196 (1986).
10. Khutorskoy A.V. *Kompetentnostnyy podkhod v obuchenii* [Competence-based approach in teaching]. Scientific and methodological manual (Publishing House «Eidos»; Publishing House of the Institute of Human Education, Moscow, 2013, 73 p.).
11. Kalmykov A.A., Khachaturov L.A. *Organizatsiya virtual'nykh obrazovatel'nykh sred* [Organization of virtual educational environments], *Nauchnoye obespecheniye otkrytogo obrazovaniya. Nauchno-metodicheskiy i informatsionnyy sbornik* Scientific support of open education. Scientific-methodical and informational collection (MESI, 2000).
12. D.V. Bayandin *Virtual'naya sreda obucheniya: sostav i funktsii: nauchnoye izdaniye* [Virtual learning environment: composition and functions: scientific publication]. Available at: https://studylib.ru/doc/2558271/virtual_naya-sreda-obucheniya--sostav-i-funkcii (Accessed: 28.01.21).
13. Uvarov A.Yu. *Klasternaya model' preobrazovaniy shkoly v usloviyakh informatizatsii obrazovaniya* [Cluster model of school transformations in the conditions of informatization of education] (MIOO, 2008, 380 p.).
14. Narayanan K., Teh C.S. *Virtual reality in education, Virtual reality: Select issues and applications* (ASEAN Academic Press, London 2000, p. 143-152).

15. Development and evaluation of virtual environments for education / S. Cobb, H. Neale, J. Crosier, J.R. Wilson, Handbook of Virtual Environments: Design, Implementation, and Sciences of Europe # 48 (Applications: Lawrence Erlbaum Associates Publishers, New Jersey, 2002, p. 911-936).
16. Vayndorf-Sysoyeva M. Ye. Virtual'naya obrazovatel'naya sreda: kategorii, kharakteristiki, skhemy, tablitsy, glossariy [Virtual educational environment: categories, characteristics, diagrams, tables, glossary]. Study guide (MGOU, Moscow 2010, 102 p.).
17. Khamada M. An example of virtual environment and web-based application in learning, International Journal of Virtual Reality. 2008, 7 (3), 1-8 (2008).
18. Shi Yu.S., Yan M.T. A Collaborative Virtual Environment for Situated Language Learning Using VEC3D, Educational Technology and Society, 11, 56-68 (2008).

С.Ж. Тогузакова, А.А. Осколкова

Қазақстан-Американдық еркіндік университеті, Өскемен, Қазақстан

Тілдік мамандықтар студенттері арасында коммуникативті құзыреттілікті қалыптастыру құралы ретінде виртуалды білім беру ортасының коммуникативті әлеуеті (екіншісін оқыту мысалында шет тілдері)

Андатпа. Мақалада виртуалды білім беру ортасы арқылы мәдениетаралық құзыреттілікті қалыптастыру проблемасының жай-күйі талданып, «мәдениетаралық құзыреттілік», «мәдениетаралық коммуникация», «виртуалды білім беру ортасы» іргелі ұғымдары анықталған; зерттеліп отырған мәселе бойынша қазіргі заманғы отандық және шетелдік ғалымдардың идеялары қарастырылады, мәселеге әр түрлі көзқарастар талданады. Мәдениетаралық құзыреттілікті мәдениетаралық коммуникацияға сәтті қатысу үшін қажетті дағдылар ретінде анықтай отырып, оның құрамына қарай үш компонент бөлінеді - білім, білік, дағды. Жоғарыда аталған компоненттердің барлығын тиімді қалыптастыру үшін, ең алдымен, білім беру үдерісі қамтамасыз етуі керек арнайы жағдайлар қажет деп есептей отырып, авторлар виртуалды білім беру ортасының мүмкіндіктеріне технологиялар жиынтығы ретінде, білім беру және оқу процесінде қолданушы (мұғалім мен оқушының) іс-әрекетінің барлық мүмкін формаларын қамтамасыз етуге арналған функционалды толық жүйені құрайтын ақпараттық ресурстар мен мәліметтер құрылымы. Мақаланың екінші бөлігінде авторлар 6B01703 Шетел тілі: екі шет тілі және 6B02301 Аударма бағдарламаларына түскен студенттердің мәдениаралық құзыреттілігін қалыптастыру үшін виртуалды білім беру ортасының ерекшеліктерін, құрылымын және әлеуетін талдайды.

Түйін сөздер: мәдениаралық құзыреттілік, мәдениетаралық коммуникация, виртуалды білім беру ортасы, шет тілі, бейнеконференция, электронды ресурстар.

С.Ж. Тогузакова, А.А. Осколкова

Казахстанско-Американский свободный университет, Усть-Каменогорск, Казахстан

Коммуникативный потенциал виртуальной образовательной среды как средство формирования коммуникативной компетенции у студентов языковых специальностей (на примере обучения вторым иностранным языкам)

Аннотация. В статье приводится анализ состояния проблемы формирования межкультурной компетенции средствами виртуальной образовательной среды, определяются основополагающие понятия «межкультурная компетенция», «межкультурная коммуникация», «виртуальная образовательная среда»; рассматриваются идеи современных отечественных и зарубежных ученых по исследуемому вопросу, анализируются различные подходы к проблеме. Определяя межкультурную компетенцию как умения и навыки, необходимые для успешного участия в межкультурной коммуникации, в ее структуре выделяют три составляющие - знания, умения, отношения. Предполагая, что для эффективного формирования всех вышеперечисленных компонентов нужны особые условия, которые должны обеспечиваться, в пер-

вую очередь, учебным процессом, авторы обращаются к возможностям виртуальной образовательной среды как совокупности технологий, учебно-информационных ресурсов и структур данных, образующих функционально полную систему, призванную обеспечивать все возможные формы деятельности пользователя (педагога и учащегося) в процессе учения. Во второй части статьи авторы анализируют, особенности, структуру и потенциал виртуальной образовательной среды для формирования межкультурной компетенции студентов, обучающихся по образовательным программам «6В01703 Иностранный язык: два иностранных языка» и «6В02301 Переводческое дело».

Ключевые слова: межкультурная компетенция, межкультурная коммуникация, виртуальная образовательная среда, иностранный язык, видеоконференция, электронные ресурсы.

Information about authors:

Toguzakova S.Zh. – **Corresponding author**, The 1st year master's degree student in Foreign language: two foreign languages, Kazakh-American Free University, 76 Gorky str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Oskolkova A.A. – Associate Professor, Foreign Languages Department, Kazakh-American Free University, 76 Gorky str., Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan.

Тоғузақова С.Ж. – **корреспонденция үшін автор**, 1 курс магистранты, «7М01702 Шетел тілі: екі шетел тілі» білім беру бағдарламасы, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Горький көш., 76, Өскемен, Қазақстан.

Осколкова А.А. – шетел тілі кафедрасының доценті, Қазақстан-Американдық еркін университеті, Горький көш., 76, Өскемен, Қазақстан.

U.Zh. Tuyakova¹, L.B. Alekeshova²
A. Sultangubiyeva³, B. Baizhumanova⁴

¹K. Zhubanov Aktobe Regional State University, Aktobe, Kazakhstan

²Atyrau State University named after Kh. Dosmukhamedov, Atyrau, Kazakhstan

⁴L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

(E-mail: bibianar.bayzhumanova.70@mail.ru)

The role of the formation of emotional intelligence in the professional activity of teachers

Abstract. *The article is devoted to the demand of emotional intelligence formation and development as a significant quality in future social teachers of professional competence. We offered the following hypothesis: the use of the training educational program (TEP) and the socio-psychological training (SPT) contribute to the formation and emotional intelligence development of social future teachers. The research is involved 40 students of the Social Sciences Faculty of L.N. Gumilyov Eurasian National University (ENU) and 46 students of K. Zhubanov Pedagogy Institute of Aktobe Regional State University (ARSU).*

The purpose of the research is to assess the state of the emotional intelligence problem; to consider different points of view of researchers about the emotional intelligence problem; to show the influence of emotional intelligence on the professional and personal development of a social teacher. The training program and the SPT were used to achieve the tasks for social teachers, which aimed at actualizing the creative potential of students and developing empathy and another component of emotional intelligence (EI). The analysis of the EI indicators of the subjects and last stages of the research has confirmed our hypothesis, that the use of the training program and the SPT for social future teachers have a positive effect on the formation and further development of personal and interpersonal aspects of emotional intelligence, also increases the quality of the professional competence.

Keywords: *emotional intelligence, social future teachers, self-knowledge, motivation, social skills, self-regulation, empathy, emotions management, interactive teaching methods, socio-psychological training.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-191-205>

Introduction

The training problems of professionally competent specialists in education have become more important in society due to the constantly growing demand from practice in recent years.

The analysis of existing research about the training content of a social teacher at the universities shows, that they are focused more on the content of the social teacher's professional competence, i.e. for the study of the knowledge and skills that there are necessary

for the implementation of social and educational activities. A social teacher is in demand in modern society, possessing not only the demand professional knowledge and skills but also capable of emotional leadership, which helps to ensure personally the solution of social and pedagogical problems [1].

The ability of social teachers is to establish the psychological contact, possession of mechanisms for coordinating goals, actions, ideas of social and educational activities, also the ability to convince people and lead them, to build conflict-

free relations with them, largely determines the possibility of achieving the set goals with the joint activities of the social teacher and the child's personality.

The professional activity effectiveness of a social teacher depends not only on the level of theoretical training and mastery of the technology of the social and pedagogical work but also on personal qualities. Analyzing the professional activity of a social teacher, we single out the subject of this activity, like a specialist and a professional, who is well versed in the social situational difficulties of a child's life and who can come to the aid of him and his parents.

The professional activity of a social teacher is because the effectiveness in the field of active professional communications is largely determined by the emotional characteristics of a person, including emotional intelligence. In this regard, it seems important to establish the value of emotional intelligence as the subject of socio-pedagogical and socio-psychological research, which is a relatively new, little-studied phenomenon.

The concept of "emotional intelligence" is multidimensional and complementary, including all the variety of interacting processes of manifestation and regulation of emotions.

It is supposed that it was emotional intelligence in modern understanding, and it was a key for human survival in prehistoric times since it has manifested in the ability itself to adapt to the environment, to get along, and find a common language with fellow tribes and neighbors tribes.

Today intelligence of emotion (IE) is considered as the personal ability to recognize emotions, to understand intentions, motivation, and desires of your own and other people, in addition, the ability to manage own emotions and the emotions of other people in order to solve practical problems [2].

Thus, it is very important for a social teacher to learn how to manage own emotions and the emotions of other people, to be able to recognize emotions, to feel the intentions and desires of other people. Now it is already obvious that the main factors in the development of personality are the subject and practical activity,

and interaction between people. Indeed, many years of experience in the professional education system show, training will be effective and achieve better results if students are open for training and they are involved actively in relationships and cooperation with other participants in the educational process. To get the opportunity to analyze their activities and realize their own potential, they are not afraid to express themselves and make mistakes and they can prepare practically for what they will face soon in life and the professional activity.

A social teacher can realize success in the professional sphere as developed intelligence of emotion. In general, the modern study of emotional intelligence allows us to transfer it from personal qualities to the category of professionally important qualities of a particular specialist, whose success of the professional activity is associated with demand to manage the emotions, the emotional sphere.

The study of emotional intelligence as a professionally important quality acquires relevance for social future teachers due to the specific conditions of their professional activity. The introduction of emotional intelligence as a leading quality that ensures success in the professional activities of students like social future teachers, is associated with the need, first, in the broadest sense, to form the emotional intelligence of a future specialist.

The article aims at the intelligence of emotion for teachers, which is based on the position of the fundamental emotion of the profession (person-person), the essential support of the success of their professional activities on the part of the effectiveness of interpersonal contacts and the need to prepare for such nature of activity at the stage of the initial professional development. However, it is obvious that a social teacher is a wide "professional field" that provides a wide range of professional orientations. These are very different types of social and pedagogical activities and emotional intelligence in these various professional contexts manifests itself in different ways since the professional orientation begins to form among students at the stage of their study at the university. It is obvious that the development features of the intelligence emotion, on the one

hand, affect the professional spheres, and on the other hand, the personal ones.

Thus, a social teacher should have emotional competence in matters of his professional activity.

Theoretical background

Research methods: study, analysis, and generalization of scientists' views and peculiarities of the formation of "emotional

intelligence". Many scientists consider the concept of "emotional intelligence" in accordance with the approaches to understanding emotions and intelligence of the research.

So, the author of the scientific publication "Intelligence of emotion as a phenomenon in modern psychology" Irina Nikolaevna Andreeva has traced the evolution of ideas about emotional intelligence and gives about twenty definitions (3, p. 41, 42).

Table 1

Content analysis of the concept of "emotional intelligence"

Scientist/source	Definitions
John Mayer and Peter Salovey [3]	- the ability to observe one's own feelings and emotions, as well as the feelings of another people and distinguish between them and use this information for subsequent reflections and actions
JohnMayer [4]	- a type of emotional information processing that includes recognition accurately of own emotion and the emotions of other people, adequate expression of emotions and adaptive regulation of emotions in order to lead a more efficient lifestyle
DanialGoleman [5]	- the ability to accurately read own one and emotions of other people, to pick up emotional signals in relationships and to manage own one and emotions of other people feelings - a set of factors that allow a person to feel, motivate himself, regulate mood, control impulsive manifestations, refrain from frustration and thus achieve success in everyday life; another way to show one's own intelligence
GeraldMatthews [6]	- the ability (competence) to identify and express emotions, to assimilate emotions into thinking and regulate either positive or negative emotions in oneself and others
D.V. Lyussin [7]	- the ability to understand one's own and others' emotions and to manage them
G.G. Garskova [8]	- the ability to understand personal relationships represented in emotions and to control the emotional sphere based on intellectual analysis and synthesis
G.M. Breslav [9]	- the ability to manage emotional phenomena and properties
M.A. Manoylova [10]	- the ability to realize, accept and regulate the emotional states and feelings of other people and oneself, the main components of which are empathy, tolerance, assertiveness, self-esteem of a person
I.N. Meshcheryakova [11]	- a complex integrative formation, which includes in its structure cognitive, behavioral, and proper emotional components that provide awareness, understanding, and regulation of own one and emotions of other people and affect the success of interpersonal interactions and personal development
A.A. Ponkratova [12]	- the ability to evoke and maintain positive (joy) and negative (fear, anger, sadness) emotions; - the ability to transfer positive emotions into negative ones (and vice versa) about some event in oneself and in another person in order to achieve the appropriate behavior

We have decided to provide some of them and have prepared the content analysis of the “emotional intelligence” concept (Table 1).

Thus, we can see from the above definitions that the construct of “emotional intelligence” combines the ability of a person to communicate effectively through understanding the emotions of another person and their ability to adapt to their emotional state, and it can be noted that this concept is quite relevant in science and practice. This ability to control oneself and competently organize interaction turns out to be indispensable when it comes to spheres of activity that imply direct communication with others. This is precisely what the social-pedagogical activity of social teachers is.

The obtained results of the analysis have shown that despite numerous studies of this construct remains the problem of the formation and emotional intelligence development in social future teachers.

To reveal the topic of our research, it is necessary to consider the concept of “intelligence of emotion”.

The phenomenon of emotional intelligence is being studied by an increasing number of researchers. Currently, the whole variety of theories and concepts of intelligence of emotion come down to two main ones: mixed models (R. Bar-On, D. Goleman, R.E. Boyatzis, K.V. Petrides, A. Fumham, etc.) and ability models (J.D. Mayer, P. Salovey, D.R. Caruso). In the Russian science, this construct is being studied at the scientific - methodological level (D.V. Ushakov, D.V. Lyussin, E.A. Sergienko, I.N. Andreeva, A.A. Petrovskaya), as well as in the practical - applied context in several works (M.A. Manoylova, G.V. Yussupova, I.A. Egorov, O.V. Belokon, T.A. Pankova, E.V. Erokhina, D.V. Nenashev, I.S. Stepanova, E.A. Khlevnaya, L.D. Kamyshnikova, A.K. Kravtsova, etc.). In the Kazakhstani science, this phenomenon is being studied by young scientists; PhD dissertations have been completed (A.A. Tolegenova, 2009, D.B. Akhmetova, 2014).

The term “emotional intelligence” itself was introduced into scientific circulation by university professors J. Mayer and P. Salovey [13], who described intelligence of emotion as “an

ability of understanding and recognizing own one emotion and the emotions of another people in order to control them in various life situations and in relationships with other people”.

They also started the research program to develop scientific measurements of emotional intelligence. The measurement results were presented as “emotional quotient”, or EQ.

J. Mayer and P. Salovey [14] identified four main aspects of this concept, each of which, in its turn, included certain abilities:

1. Perception of emotion:

- an ability to recognize own one’s emotions;
- an ability to recognize the emotions of other people (in the process of direct communication, in literary works and films);
- an ability to express emotions and emotional demands accurately;
- an ability to distinguish between sincere and insincere expressions of emotion.

2. Using emotions to improve thinking:

- an ability to activate emotions when performing mental operations;
- an ability to use emotions for better memorization and decision-making;
- an ability to use mood changes to assess different points of view;
- an ability to apply emotions in the process of creating something new.

3. Understanding emotions:

- an ability to understand how one emotion can be related to another one;
- an ability to be aware of what triggered these emotions and what might follow;
- an ability to understand the possibility of the simultaneous manifestation of various emotions;
- an ability to understand how one emotion can affect another one.

4. Managing emotions:

- an ability to be open to emotional manifestations, either positive or negative;
- an ability to investigate causes of the appearance of certain emotions;
- an ability to cause certain emotional states, prolong them and get out of them;
- an ability to manage own one’s emotions;
- an ability to help others cope with their emotions.

The popular concept of emotional intelligence was offered by D. Goleman [15] in his book "Emotional Intelligence" (1995), which became a bestseller. The success of this book was due, according to scientists, to its compliance with the ideas of everyday psychology, popular ideas about the opposition of the emotional and intellectual in a person. D. Goleman [16] considers emotional intelligence as the ability to be aware of one's own emotions and the emotions of others in order to motivate oneself and others to manage emotions well alone with oneself and when interacting with others.

So, Reuven Bar-On believes that emotional intelligence is "a set of non-cognitive abilities, competencies, and skills that affect a person's ability to cope with challenges and pressure from the external environment" [17]. L.S. Vygotsky [18] established a connection between human emotions and his thinking, noting that "thinking arises only on an instinctive and emotional basis and is directed precisely by the forces of the latter". Long before foreign authors, he pointed to the joint work of intellectual and emotional-volitional spheres of a person's personality to ensure the successful functioning and adaptation of a person to the environment.

As it is noted by I.N. Andreeva [19], in several modern foreign and domestic theories, "emotion" is considered a special type of knowledge. In accordance with this approach to understanding emotions, the emergence of the category of "emotional intelligence" has become possible.

However, the main reason for such widespread dissemination of the idea of emotional intelligence both in the scientific and practical field and in popular publications was the existing need for an accurate designation of the abilities necessary for effective professional activity in areas associated with good emotional regulation and empathy. Therefore, in our opinion, the importance of conducting research on emotional intelligence for the implementation of pedagogical goals cannot be underestimated. Since the main psychological component of the teacher's vigorous activity is feeling, or the ability to respond emotionally to the experiences of other people, the acceptance of the feelings experienced by the communication

partner, in the case of training practice, such communication partners are the student and the teacher.

Thus, the intelligence of emotion assumes that a person is the master of his emotions, he realizes and owns them, does not suppress "unwanted" emotions, but decides and "allows" himself the manifestation of a particular emotion in a certain situation. Emotional intelligence begins with understanding our emotions, and only by becoming aware of our emotions, we can learn to understand the other people's emotions and the reasons that caused them.

Many scientists did not receive the new research with enthusiasm, pointing to the too-broad interpretation of the intelligence of emotion concept and its structure, insufficiently clear wording, and confusion with other concepts of psychology.

The very use of the word "intelligence" is, in their opinion, contradictory, since, according to the established tradition, emotions are the intelligent activity's antagonists. Therefore, it is offered to use the term "emotional competence" instead of "emotional intelligence".

Scientists also draw attention to the lack of evidence that measuring the intelligence of emotion and applying the results of this test is more effective than traditional psychometric tests in such areas as recruitment or pedagogical analysis. Professional success, in their opinion, cannot be directly determined only by high EQ indicators.

Methods for measuring emotional intelligence have been criticized because, despite the fairly reliable scales developed through empirical research, the latter intersects with methods that measure personality traits and social skills.

There is still no consensus among scientists about the validity of emotional intelligence research, however, the positive results in the formation of the scientific foundations of emotional intelligence are emphasized, and the rationale is given for the need for further research that could strengthen the scientific status of the concept of emotional intelligence and develop more valid methods for measuring EI for the appropriate practical application.

Proponents of the theory of emotional intelligence argue that the knowledge gained enriches psychological and pedagogical knowledge.

Now, the following components are distinguished in the intelligence of emotion structure:

1. Conscious regulation of emotions. The meta-experience of passing through moods, which has developed as a result of the generalization of many situations (which moods are typical, which moods are understandable, which are not), provides a person with data for building a guide to action in those situations that can cause certain moods.

2. Understanding (comprehending) emotions. The definition of emotion is seen as the result of constructive processes that transform perceptual experiences into inner experiences, modifying them.

3. Distinguishing and expressing emotions. Distinguishing emotions is related to the ability to express them, but distinguishing emotions is more difficult than expressing them. Distinguishing emotions is also related to the level of empathy development.

4. Assimilation of emotions in thinking. The use of emotions to improve the quality of mental activity is expressed in the effectiveness of the decision-making process. Research has shown that the satisfying decision-making process is impossible if the thought is devoid of emotional reinforcement [20].

According to the researchers, individuals with a high-level development of intelligence emotion have pronounced abilities to understand their own emotions and the emotions of other people, as well as to control the emotional sphere, which leads to higher adaptability and efficiency in communication [20].

Unlike abstract and concrete intelligence, which reflect the patterns of the external world, the intelligence of emotion reflects the inner world and its connections with personality behavior and interaction with reality. The final product of intelligence emotion is decision-making based on the reflection and comprehension of emotions, which are a differentiated assessment of events that have personal meaning.

While solving the assigned tasks, we have carried out several studies, which include:

first, the study and generalization of research previously conducted in this direction, the study of the opinions and definitions of scientists who worked on the research topic;

secondly, the assessment of emotional intelligence was carried out according to the "EmIn" technique by D.V. Lyussin [21] and the method of diagnosing the level of empathic abilities by V.V. Boyko [22].

Methodology

As the analysis of educational programs of universities has shown, most of them lack programs or modules focused on social future teachers' training, aimed at the formation of emotional intelligence, striving for highly productive professional activity.

The problem of researching the emotional and volitional sphere of a social teacher in the context of professionally significant personality traits remains insufficiently studied, both in domestic and foreign psychology and pedagogy. Meanwhile, the mastery of a specialist is directly related to the individual characteristics of the personality of a social teacher, reflecting his emotional sphere: to the talent for understanding the developing personality of a child, tolerance, tact, empathy, and assertiveness.

Using the skills of emotional intelligence, a teacher should consider that these skills are included in the educational process as "supporting" means, within the traditional methods of the historically established educational system.

The use of the emotional intelligence skills will be justified and will lead to an increase in the effectiveness of training if such use will meet the needs of the educational system if training in full without the use of appropriate means is impossible or difficult.

The training program we offer is aimed at the formation of emotional intelligence in social future teachers and sets the goal of:

- the formation of the students' system of psychological and pedagogical knowledge about

the role and functions of emotional intelligence in social and educational activities;

- the organization of the process of directed development of the properties of emotional intelligence in social future teachers through a series of lectures, seminars, and psychological training.

The goals were realized by solving the following tasks:

- expanding the boundaries of the emotional experience of future social teachers;

- awareness of experience, one's emotional potential through the process of self-knowledge and understanding of other people;

- acquisition of knowledge about communicative tolerance and assertive behavior;

- expanding the range of psychological and pedagogical knowledge on the problems of self-awareness and pedagogical reflection;

- creation of opportunities for the development of the ability to empathy, sensitivity; training in ways to stabilize one's own emotional state, increasing stress resistance and emotional stability.

Having considered the role of emotional intelligence in the professional activity of a social teacher, we can state that the properly created training and the educational environment in a university can give a "push", create favorable conditions and opportunities for students - future specialists, who have emotional competence for the independent search activity in one or another field of education. The modern direction of education requires a future specialist to be professionally competent in accordance with the requirements of the time and society, to have the skills of emotional intelligence, which include the ability to motivate, regulate, and organize his professional activities.

Diagnostics of the study of the level of the emotional intelligence formation in future social teachers. The diagnostic study of the level of the emotional intelligence formation in future social teachers was carried out based on two universities: the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov and the K. Zhubanov Aktobe Regional State University in the 2019-2020 academic year. The study involved 96 subjects aged 18 to 20. During the study period,

the participants were divided into 2 groups (the control group - 56 students, the experimental group - 40 students).

We analyzed the available methods and used the following methods to diagnose the level of the EI development before and after the training program and the SPT: the questionnaire "Emotional intelligence" (EmIn) by D.V. Lyussin; the method of diagnosing the level of empathic abilities by V.V. Boyko. We also included the author's questionnaire "Determining the level of the emotional competence formation in future social teachers", which included 12 questions.

The "EmIn" questionnaire was offered by Dmitry Vladimirovich Lyussin, who was based on the model of emotional intelligence developed by the author.

There are four scales: interpersonal intelligence (IPE), intrapersonal intelligence (InPE), emotions understanding (EU), emotions management (EM).

The IPE scale diagnoses the ability to understand the emotions of other people, as well as to manage them.

The InPE scale diagnoses the ability to understand one's own emotions, as well as to manage them.

The EU scale allows measuring the ability to understand one's own emotions, as well as the emotions of other people.

Owing to the EM scale, it is possible to diagnose the ability to manage one's own emotions, as well as the emotions of other people.

This is a questionnaire; therefore, it measures people's perceptions of the level of their emotional intelligence.

The data obtained for the experimental and control groups are presented in percent in Tables 2 and 3.

Table 2

The intensity of EI in the experimental group using the "Emotional intelligence" technique by D.V. Lyussin in percentage

Level	IPE	InPE	EU	EM
Low	38.1	36.6	36.4	44.4
Middle	50	54.1	53.6	45
High	11.9	11.3	10	10.6

Table 3

The intensity of EI in the control group using the “Emotional intelligence” technique by D.V. Lyussin in percentage

Level	IPE	InPE	EU	EM
Low	37.1	38.3	51	44.6
Middle	51.9	52.1	36.2	44.8
High	11	11.6	12.8	10.6

Most members of the experimental and control groups are diagnosed with the middle level of emotional intelligence by all scales (from 44.8% to 54.1% depending on the scale). Students, future social teachers, have the middle level of emotional intelligence in understanding their own emotions, as well as managing them (54.1% - the experimental group, 52.1 – the control group).

There are from 36.4% to 44.6% participants (depending on the scale) in the group with a low level of emotional intelligence. These students have difficulty in understanding and managing both their own emotions and the emotions of other people.

There are much fewer subjects with high levels of emotional intelligence (from 10% to 12.8% depending on the scale) by all scales.

As we can see, a fairly large number of respondents in the control and experimental

groups have a low level by the scales of interpersonal intelligence (IPE) (38%) and emotional understanding (EU) (51%).

As the diagnostic tool for studying the level of emotional intelligence in future social teachers, we used the method of diagnosing the level of empathic abilities by V.V. Boyko. This technique makes it possible to determine not only the general level of empathy, but also the development of various components of this phenomenon: the rational channel of empathy, the emotional channel of empathy, the intuitive channel of empathy, attitudes that promote or hinder empathy, the penetrating ability in empathy, the identification in empathy. The results are shown in Figure 1.

Figure 1 shows that the underestimated total indicator of empathic abilities prevails (41%) in the control and experimental groups. Comparing the results of the study of the control and experimental groups, we can say that there are no significant differences in the results. The intuitive, rational, and emotional channels of empathic abilities have turned out to be the most problematic among the respondents. The intuitive channel of empathy has become the least developed, reflecting the ability to see the behavior of partners based on subconscious experience.

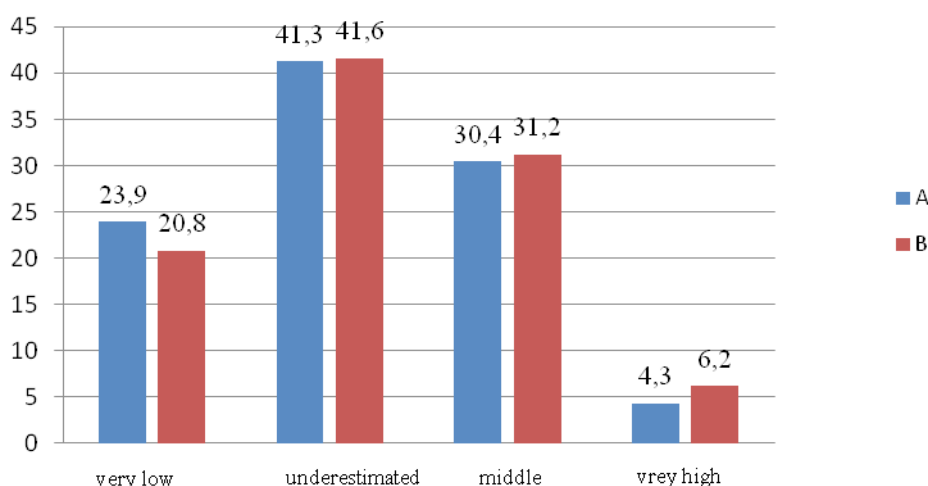

Figure 1. The total indicator of empathic abilities (by V.V. Boyko) in the control (A) and the experimental (B) groups; the following levels are used: 1 - very low; 2 - underestimated; 3 - middle; 4 - very high.

Thus, the results of the diagnostic study to identify the level of emotional intelligence formation in future social teachers show that students have an underestimated level of emotional intelligence formation, in some indicators, there is the average level. In this regard, it becomes necessary to carry out systematic work on the formation and development of emotional intelligence in future social teachers.

Organization of work on the formation and development of emotional intelligence in future social teachers. Because the leading activity of students in mastering professional competencies, the development of emotional intelligence at this age is generally carried out through professional development and self-development. Emotional intelligence is a complex integrative formation that includes in its structure the cognitive, behavioral, and proper emotional components that provide awareness, understanding, and regulation of one's own emotions and the emotions of others.

All this together has an impact on the success of interpersonal interactions and the personal development of students. In this regard, the teaching experiment was organized, which was focused on students of the experimental group and contained lectures, practical classes, as well as independent work of students, which were of a practice-oriented and developmental nature and included consideration and analysis of specific psychological and pedagogical situations, elements of discussion, training, developmental exercises, etc.

Topics of lectures and practical classes were based on theoretical and empirical studies of the scientists' emotional intelligence and adapted by the author in accordance with the requirements of the State Compulsory Educational Standard of the Republic of Kazakhstan.

We offered the topics of lectures and practical classes for the course of the educational program:

1. Emotional intelligence as the subject of the socio-pedagogical and psychological research.

2. The role of emotional intelligence in ensuring the success of the professional activity of a social teacher.

3. Diagnostics and assessment of the level of the emotional intelligence formation of a social teacher.

4. Age and individual characteristics of the development of emotional intelligence.

5. Social and psychological training as an effective method of forming social teachers' emotional intelligence.

6. Development of emotional intelligence through the ART-therapy.

7. Solution of socio-pedagogical situations using the case-study method.

8. Reflection as a way of realizing and understanding one's own emotions and the emotions of other people.

9. Psychogymnastics as the method of developing emotional intelligence.

10. Psychoprophylaxis of emotional burnout of a social teacher.

The process of the formation of emotional intelligence among students - social teachers consisted of five stages:

A) Awareness and understanding of one's own feelings and emotions; reflection.

B) Managing one's own emotions, feelings, emotional states to achieve the goal set, self-control.

C) Identification and recognition of the emotions of other people, understanding the feelings of communication partners.

D) Managing the states of communication partners; choice of self-presentation tactics.

E) Actualization of the creative potential of students.

Each topic was studied using interactive methods: lecture - visualization, lecture - conversation, games, exercises, discussion and mandatory introspection.

In practical classes, students tried on the role of a social teacher, which allowed them to show their activity, responsibility and initiative. During such classes, elements of interactive training were also used (group discussions, presentations, role-playing games, psycho-gymnastic exercises, the method of participants' regrouping, games, discussions, etc.), multimedia presentations, various types of visualization, handouts, audio and video recording (games - exercises: "Name-

movement”, “Emotion”, “Without a mask”, “My ideal day”, “I’m proud” of..., etc.).

The program of lectures and practical classes, as well as the social and psychological training, has proven itself as an effective means of forming students’ emotional intelligence. To identify the developmental effect of the program offered, the study was conducted on the formation of innovations in the personality of students - future social teachers.

As it is seen from the above results (Table 4; Fig. 2), during the training, all components of students’ emotional intelligence developed.

The conducted classes positively influenced the ability to understand and emotionally feel the inner world of another person, the ability to develop empathy, and the assessment of the empathic abilities of their fellow students. In general, students developed a high level of all components of emotional intelligence as the ability to understand, accept and regulate emotional states and feelings, other people, and themselves.

Thus, we can state that the process of the formation of emotional intelligence of future social teachers at a university is effective if it relies on the internal activity of students, the desire for self-improvement, self-education, independent acquisition of knowledge, interest in their acquisition and their application in practice.

Results and discussion

The training educational program was tested in work with a group of 40 students. The next stage of the study involved the repeated measurement of the level of emotional intelligence formation in the control and experimental groups. The

experimental group of the forming stage consisted of students of the “Social pedagogy and self-knowledge” specialty of the Eurasian National University named after L.N. Gumilyov and the control one – of students of “Social pedagogy and self-knowledge” specialty of the K. Zhubanov Aktobe Regional State University. In these groups, before the organization of the systematic work on the formation and development of emotional intelligence using interactive teaching methods, mainly underestimated indicators of the level of formation of emotional intelligence were recorded. The teaching experiment was conducted among students in the experimental group, the purpose of which was the formation and development of emotional intelligence in students using interactive educational technologies in teaching at lectures and practical classes in the form of social and psychological training (SPT). In the control group, training took place as usual.

At the final stage of the study (after the teaching experiment), the final diagnostics of the level of emotional intelligence formation in the control and experimental groups was carried out. Let us consider the dynamics of changes in the level of emotional intelligence in groups according to the “EmIn” technique by D.V. Lyussin.

The results presented in Table 4 clearly demonstrate that the indicators of students in the experimental group by all scales of D.V. Lyussin’s technique are higher than the indicators in the control group of the formation of emotional intelligence.

In the control group, more modest results are observed: the decrease in the low level to the middle one by the IPE scale is 5%; the increase in the high level by the EM and EU scales is 3%.

Table 4

Comparison of the data obtained in the experimental and control groups, according to the “EmIn” questionnaire by D.V. Lyussin

Group	Scales							
	IPE		InPE		EU		EM	
	before	after	before	after	before	after	before	after
Control	51.9	52.1	52.1	52.7	36.2	36.9	44.8	45
Experimental	50	54.2	54.1	57.7	53.6	56.8	45	48.7

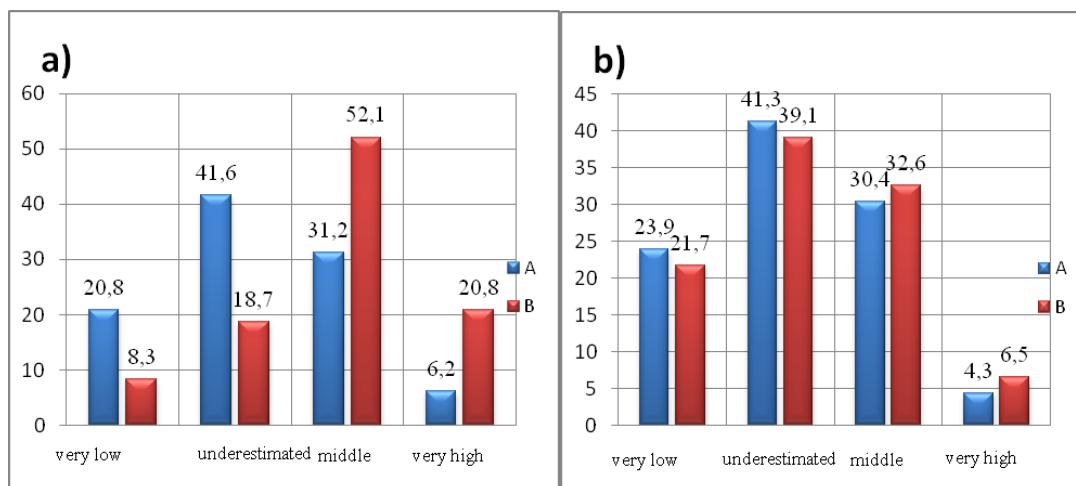

Fig. 2. Dynamics of level changes in the total indicator of empathic abilities (by V.V. Boyko) in the experimental (a) and control (b) groups (A - data at the beginning of the experiment; B - data at the end of the experiment); the following levels are used: 1 - very low; 2 - underestimated; 3 - middle; 4 - very high.

The data obtained from the control diagnostics of the subjects in the experimental and control groups according to the “Diagnostics of the level of empathic abilities” technique by V.V. Boyko testify to a significant increase in the general level of empathy among students in the experimental group after the teaching experiment (Fig. 2). Thus, we recorded a decrease in the very low level of empathy (by 12.5%) among students in the experimental group compared with students in the control group (by 2.2%).

Indicators of average values by the scales of the analyzed technique allow us to note the positive dynamics of empathic abilities among students in the experimental group after the teaching experiment. The increase in the general level of empathic abilities was carried out mainly due to the formation in students in the experimental group of the ability for the “identification in empathy”, the “rational channel of empathy” and the “emotional channel of empathy”. This is consistent with the statement of M.V. Vetluzhskaya [23] that the inner, deep basis of empathy and sympathy is the ability to mutual assimilation, i.e. to the identification. A significant increase in the indicators of the rational and emotional channels of empathy emphasizes the influence of emotions on the intellectual sphere,

the unity of “intelligence and affect”, cognitive and emotional processes, which is confirmed by the research of A.S. Rodionova [24].

A significant increase in the average indicators by the scale of “attitudes that promote or hinder empathy” among students in the experimental group indicates the elimination of obstacles on the part of the individual to confidential communication during the teaching experiment, the desire of future teachers to empathize with the experiences and problems of others.

One should also note an increase in the average indicators by the scales “the intuitive channel of empathy” and “the penetrating ability of empathy”, which are expressed in the ability of future social teachers to assess the state and behavior of a person in conditions of a lack of information about him and the ability to create an atmosphere of openness and sincerity.

Thus, the results obtained indicate a positive dynamic of emotional intelligence among students in the experimental group. And it allows us to conclude that the most effective form of emotional intelligence occurs in future social teachers in the presence of specially created conditions, in which the leading role is assigned to interactive teaching methods.

Trained participants can better recognize facial expressions, predict people's behavior based on the emotions experienced by these people, and differentiate external manifestations of emotions (mimicry, gestures, postures, etc.) than non-trained participants.

The analysis of the emotional intelligence indicators of the subjects by two techniques at the first and last stages of the study showed that the training educational program using interactive teaching methods in lectures and practical classes and the conducted socio-psychological training (SPT) have a positive effect on the development of intrapersonal and interpersonal aspects of emotional intelligence. We believe that they can be recommended for the implementation in the educational process as an effective means of the formation of emotional intelligence in future social teachers.

Conclusion

Summing up the results of the work, we would like to emphasize that the problem of studying the emotional intelligence of a social teacher in the context of professionally significant personality traits remains insufficiently studied, both in

domestic and foreign psychology, pedagogy, and social pedagogy.

Meanwhile, we believe that emotional intelligence is one of the most important factors that determine the effectiveness of the professional activity of future social teachers.

This necessitates changes in the educational program of universities, which will contribute to the successful formation of emotional intelligence in students - future teachers.

Thus, the developed lectures and practical classes, as well as the social and psychological training, have a positive effect on the development of intrapersonal and interpersonal aspects of emotional intelligence and can be used in training as an effective means of the formation of emotional intelligence in students - future social teachers.

The results analysis of the teaching experiment showed that the students, who took part in the educational and training program, had significant changes in the level of emotional intelligence. In general, the data obtained confirm the assumption on the possibility of the formation and development of emotional intelligence in future social teachers by means of social and psychological training and the training program.

References

1. Shalgynbayeva K.K., Tuyakova U.Zh. Emotional competence of the social teacher / Strategies for Policy in Science and Education. – 2019. Vol. 27, N 6. - P. 637-644.
2. Семеновских Т.В., Маслякова В. А. Влияние эмоционального интеллекта на выбор тактики самопрезентации студентами направления подготовки «Психология» // Научно-методический электронный журнал «Концепт». – 2014. – Т. 20. – С. 3486–3490.
3. Андреева И.Н. Эмоциональный интеллект как феномен современной психологии. - Новополюк: ПГУ, 2011.
4. Mayer J.D. Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: a component of emotional intelligence / J.D. Mayer, M. Di Paolo, P. Salovey // Journal of Personality Assessment. – 1990. – Vol. 54, № 3, 4. – P. 772 – 781.
5. Goleman, D. Emotional intelligence / D. Goleman. – N.Y.: Bantam Books, 1995.
6. Matthews, G. Emotional intelligence: Science and myth / G. Matthews, M. Zeidner, R.D. Roberts. – Cambridge, MA: MIT Press, 2004.
7. Люсин Д.В. Структура эмоционального интеллекта и связь его компонентов с индивидуальными особенностями: эмпирический анализ / Д.В. Люсин, О.О. Марютина, А.С. Степанова // Социальный интеллект: теория, измерение, исследования. Под ред. Д.В. Люсина, Д.В. Ушакова. – М.: Ин-т психологии РАН, 2004. – С. 129 – 140.
8. Гарскова Г.Г. Введение понятия эмоционального интеллекта в психологическую культуру / Анальские чтения: тез.науч.-практ. конф. - СПб., 1999. - С. 212-119.

9. Бреслав Г.М. Психология эмоций. – М.: Смысл; Издат. центр «Академия», 2004.
10. Манойлова М.А. Развитие эмоционального интеллекта будущих педагогов. -Псков: ПГПИ, 2004.
11. И.Н. Мещерякова. Развитие эмоционального интеллекта студентов-психологов в процессе обучения в вузе. автореф. дис. канд. психол. наук: 19.00.07. - Курск, Курский гос. ун-т, 2011.
12. Панкратова А.А. Эмоциональный интеллект: примеры программы формирования // Психологические исследования: электрон. науч. журн. - 2010. N 1(9). [Электронный ресурс] - URL: <http://psystudy.ru> (дата обращения: 5.08.2021).
13. Mayer J.D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence // *Intelligence*, 1993. P. 433-442.
14. Mayer J.D., Salovey P. Personality moderates the effects of affect on cognition. In: J. Fogas & K.Felder (eds.), *Affect, cognition and social behavior*. Toronto: Hogrete, 1988. P. 87-99.
15. Goleman D. *Emotional intelligence*. - N.Y.: Bantam Books, 1995.
16. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта. - М.: Альпина Бизнес Букс, 2005.
17. Стернберг Р.Дж.и др. Практический интеллект. СПб., 2002.
18. Выготский Л.С. Я и оно. Психология личности. В 2 т. Т. 2. Самара, 2002.
19. Андреева И.Н. Понятие и структура эмоционального интеллекта // Социально-психологические проблемы ментальности: 6-я Междунар. научно-практ. конф. Ч. 1. Смоленск: изд-во СГПУ, 2004. - С. 22–26.
20. Зайцева А. В., Шуткова И. И. Возможности использования результатов исследований эмоционального интеллекта в педагогической практике // *Известия ПГУ им. В.Г. Белинского*. - 2008. - №11.
21. Люсин Д. В. Опросник на эмоциональный интеллект ЭМИн: новые психометрические данные // В кн.: Социальный и эмоциональный интеллект: от процессов к измерениям / Отв. ред.: Д. В. Люсин, Д. Ушаков. - М.: Институт психологии РАН, 2009. - С. 264-278.
22. Бойко В. В. Энергия эмоций в общении: взгляд на себя и на других / В. В. Бойко. – М.: Филинь, 1996. – 472 с.
23. Ветлужская М.В. и др. Особенности эмоционального интеллекта и эмпатических способностей у студентов медицинского вуза / М.В. Ветлужская, А.А. Абрамова, К.Г. Сердакова, Е.Е. Быкова, Р.С. Хамматова, Р.В. Шурупова // *Интеграция образования*. - 2019. - Т. 23. - № 3.– С.404-422.
24. Родионова А.С. Исследование особенностей эмоционального интеллекта лиц, имеющих интернет-аддикцию // *Перспективы науки и образования*. - 2013. - №6. – С.128-140.

References

1. Shalgynbayeva K.K., Tuyakova U.Zh. Emotional competence of the social teacher / *Strategies for Policy in Science and Education*, 6 (27), 637-644 (2019).
2. Semenovskikh T.V., Maslyakova V. A. Vliyanie jemocional'nogo intellekta na vybor taktiki samoprezentacii studentami napravlenija podgotovki «Psihologija» [Influence of emotional intelligence on the choice of tactics of self-presentation by students of the training "Psychology"], *Scientific and methodological electronic journal "Concept"* [Nauchno-metodicheskij jelektronnyj zhurnal «Koncept»], Vol. 20, 3486–3490 (2014).
3. Andreeva I.N. Emotional intelligence as a phenomenon of modern psychology [Jemocional'nyj intellekt kak fenomen sovremennoj psihologii] (PSU, Novopolotsk, 2011, 388 p.).
4. Mayer J.D. M. Di Paolo, P. Salovey. Perceiving affective content in ambiguous visual stimuli: a component of emotional intelligence, *Journal of Personality Assessment*, 3, 4 (54), 772-781 (1990).
5. Goleman D. *Emotional intelligence* (Bantam Books, New York, 1995).
6. Matthews G., Zeidner M., Roberts R.D. *Emotional intelligence: Science and myth* (MIT Press, Cambridge, MA, 2004).
7. Lyusin D.V, Maryutina O.O., Stepanova A.S. Struktura jemocional'nogo intellekta i svjaz' ego komponentov s individual'nymi osobennostjami: jempiricheskij analiz [The structure of emotional intelligence and the connection of its components with individual characteristics: empirical analysis], *Social'nyj intellekt: teorija, izmerenie, issledovanija* [Social intelligence: theory, measurement, research]. By edition of D.V. Lyusina, D.V. Ushakov (Institute of Psychology RAS, Moscow, 2004).

8. Garskova G.G. Vvedenie ponjatija jemocional'nogo intellekta v psihologicheskiju kul'turu [Introduction of the emotional intelligence concept into psychological culture], Anan'evskie chtenija: tez.nauch.-prakt. konf. [Anan'evskye readings: abstracts of scientific and practical conference] (Saint-Petersburg, 1999, p. 212-119).
9. Breslav G.M. Psychology of emotions (Sense, Publishing Center "Academy", Moscow, 2004).
10. Manoilova M.A. Razvitie jemocional'nogo intellekta budushhih pedagogov [Development of emotional intelligence of future teachers](PSPI, Pskov, 2004).
11. Meshcheryakova I.N. Razvitie jemocional'nogo intellekta studentov-psihologov v processe obuchenija v vuze. avtoref. dis. kand. psihol. nauk: 19.00.07 [Development of emotional intelligence of psychology students in the process of studying at the university. abstract of the dissertation of the candidate. psychological sciences: 19.00.07] (Kursk state university, Kursk, 2011).
12. Pankratova A.A. Jemocional'nyj intellekt: primery programmy formirovaniya [Emotional intelligence: examples of the formation program], Psihologicheskie issledovanija: jelektron. nauch. zhurn. [Psychological research: electron. scientific journal] [Electronic resource], 1(9) (2010). Available at: <http://psystudy.ru> (Accessed: 5.08.2021).
13. Mayer J.D., Salovey P. The intelligence of emotional intelligence, *Intelligence*, 1993. P. 433-442.
14. Mayer J.D., Salovey P. Personality moderates the effects on cognition. In: J.Fogas&K.Fielder (eds.), *Affect, cognition and social behavior* (Hogrete, Toronto, 1988, P. 87-99).
15. Goleman D. Emotional intelligence (Bantam Books, N.Y., 1995).
16. Goleman D. Jemocional'noe liderstvo: iskusstvo upravlenija ljud'mi na osnove jemocional'nogo intellekta [Emotional leadership: the art of managing people based on emotional intelligence] (Alpina Business Books, Moscow, 2005).
17. Sternberg R.J.and others. Prakticheskij intellekt [Practical intelligence] (SPb., 2002).
18. Vygotsky L.S. Ja i ono. Psihologija lichnosti [I and it. Psychology of personality]. Vol. 2. (Samara, 2002).
19. Andreeva I.N. Ponjatie i struktura jemocional'nogo intellekta [Concept and structure of emotional intelligence], Social'no-psihologicheskie problemy mental'nosti: 6-ja Mezhdunar. nauchno-prakt. konf. [Socio-psychological problems of mentality: 6th International scientific and practical conference] Part 1. (Publishing house SGPU, Smolensk, 2004, P. 22-26).
20. Zaitseva A.V., Shutkova I.I. Vozmozhnosti ispol'zovanija rezul'tatov issledovanij jemocional'nogo intellekta v pedagogicheskoj praktike [Possibilities of using the results of research on emotional intelligence in pedagogical practice]. *Izvestija PGU im. V.G. Belinskogo* [Bulletin of PGPU V.G. Belinsky], 11 (2008).
21. Lyusin D.V. Oprosnik na jemocional'nyj intellekt JemIn: novye psihometricheskie dannye [Questionnaire for emotional intelligence EmIn: new psychometric data], Social'nyj i jemocional'nyj intellekt: ot processov k izmerenijam [Social and emotional intelligence: from processes to measurements]. Responsible edition: D. V. Lyusin, D. Ushakov (Institute of Psychology RAS, 2009, p. 264-278).
22. Boyko V.V. Energy of emotions in communication: a look at oneself and at others / V.V.Boyko. - M.: Filin, 1996. - 472 p.
23. Vetluzhskaya M.V., Abramova A.A., Serdakova K.G., Bykova E.E., Khammatova R.S., Shurupova R.V. Vozmozhnosti ispol'zovanija rezul'tatov issledovanij jemocional'nogo intellekta v pedagogicheskoj praktike [Features of emotional intelligence and empathic abilities among students of a medical university, *Integration of Education*, 3 (23), 404-422 (2019).
24. Rodionova A.S. Issledovanie osobennostej jemocional'nogo intellekta lic, imejushhih internet-addikciju [Investigation of the peculiarities of the emotional intelligence of persons with Internet addiction], *Prospects of science and education [Science and educationperspective]*, 6, 128-140 (2013).

Ұ.Ж. Туяқова¹, Л.Б. Алекешова², А.А. Султанғубиева³, Б.Ш. Байжуманова⁴

¹Қ. Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ақтөбе, Қазақстан

^{2,3}Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Атырау, Қазақстан

⁴Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Кәсіби іс-әрекетте педагогтардың эмоциялық интеллектісін қалыптастырудың рөлі

Аңдатпа. Мақалада болашақ әлеуметтік педагогтардың кәсіби құзыреттілігінің ең маңызды сапасы ретінде эмоционалды интеллекті қалыптастыру мен дамыту қажеттілігіне тоқталған. Біз келесі гипоте-

заны алға тарттық: білім беру бағдарламасы мен әлеуметтік-психологиялық тренингті (ӨПТ) қолдану болашақ әлеуметтік педагогтардың эмоционалды интеллектінің қалыптасуы мен дамуына ықпал етеді. Зерттеудің мақсаты: қазіргі уақытта эмоционалды интеллект мәселесінің жағдайын бағалау және зерттеушілердің әр түрлі көзқарастарын қарастыру; әлеуметтік педагогтың кәсіби және жеке дамуына эмоционалды интеллектінің әсерін көрсету.

Түйін сөздер: эмоционалды интеллект, болашақ әлеуметтік педагогтар, өзін-өзі тану, өзін-өзі реттеу, әлеуметтік дағдылар, эмпатия, мотивация, эмоцияны басқару, интерактивті оқыту әдістері, әлеуметтік-психологиялық тренинг.

У.Ж. Туякова¹, Л.Б. Алекешова², А.А. Султангубиева³, Б.Ш. Байжуманова⁴

¹Актюбинский региональный университет им. К. Жубанова, Актөбе, Қазақстан

^{2,3}Атырауский университет им. Х. Досмұхамедова, Атырау, Қазақстан

⁴Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Роль формирования эмоционального интеллекта в профессиональной деятельности педагогов

Аннотация. В статье акцентируется внимание на необходимости формирования и развития эмоционального интеллекта как важнейшего качества профессиональной компетентности у будущих социальных педагогов. Нами была выдвинута следующая гипотеза: использование обучающей образовательной программы и социально-психологического тренинга (СПТ) способствуют формированию и развитию эмоционального интеллекта будущих социальных педагогов. Цель исследования: дать оценку состоянию проблемы эмоционального интеллекта в настоящее время; рассмотреть различные точки зрения исследователей на проблему эмоционального интеллекта; показать влияние эмоционального интеллекта на профессионально-личностное развитие социального педагога.

Ключевые слова: эмоциональный интеллект, будущие социальные педагоги, самопознание, саморегуляция, социальные навыки, эмпатия, мотивация, управление эмоциями, интерактивные методы обучения, социально-психологический тренинг.

Information about authors:

Tu yakova U.Zh. – Corresponding author, Master of Pedagogy and Psychology, teacher of the Department of Pedagogy, Psychology and Primary Education, K. Zhubanov Aktobe Regional State University, 34 A. Moldagulova str., Aktobe, Kazakhstan.

Alekeshova L.B. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Russian Philology, Atyrau University named after Kh. Dosmukhamedov, 212 Studentskiy ave., Atyrau, Kazakhstan.

Sultangubiyeva A.A. – Candidate of Philology Sciences, Department of Translation, Kh. Dosmukhamedov Atyrau University, 21 Studentskiy ave., Atyrau, Kazakhstan.

Baizhumanova B.Sh. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Туякова У.Ж. – корреспонденция үшін автор, педагогика және психология магистрі, педагогика, психология және бастауыш оқыту кафедрасы, Қ.Жұбанов атындағы Ақтөбе өңірлік университеті, Ө. Молдағұлова көш., 34, Ақтөбе, Қазақстан.

Алекешова Л.Б. – п.ғ.к, қауымдастырылған профессор, Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті, Студенттік даңғ., 212, Атырау, Қазақстан.

Султангубиева А.А. – Х. Досмұхамедов атындағы Атырау университеті ф.ғ.к., аударма ісі кафедрасы, Студенттік даңғ., 212, Атырау, Қазақстан.

Байжуманова Б.Ш. – п.ғ.к., доцент. Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Сәтпаев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Модель исследовательских зарубежных университетов: основные параметры

Аннотация. Статья посвящена анализу основных параметров модели ведущих исследовательских зарубежных университетов. В статье на основе анализа научных подходов ученых рассматривается зарубежный опыт исследовательских университетов, в частности опыт университетов США. Ведущим подходом к исследованию данной проблемы является системный подход, позволяющий учесть необходимые взаимосвязи в модели исследовательских зарубежных университетов.

В статье акцентируется внимание на таких характеристиках модели исследовательского зарубежного университета, как сочетание обучения, исследований и академических свобод; использование механизмов консолидированного финансирования и взаимной экспертной оценки; взаимодействие предпринимательства и науки, студентоориентированный подход, практика частного финансирования долгосрочных университетских программ.

В статье автором также определены основные условия применения зарубежного опыта в отечественной системе университетского образования. В качестве основных условий применения зарубежного опыта в казахстанской системе высшего образования выделены: развитие новых форм интеграции образования и науки; укрепление связи казахстанских университетов с производством и бизнесом; эффективное управление процессом коммерциализации результатов научных исследований в вузах; обеспечение множественности источников финансирования, разработка и утверждение на уровне вуза концепции управления интеллектуальной собственностью и др.

Ключевые слова: исследовательские зарубежные университеты, инновационные процессы, сетевая модель, глобальный университет, интеграция обучения и исследования, формы интеграции образования и науки, исследовательские комплексы, управление интеллектуальной собственностью.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-206-213>

Введение

Глобальная экономика знаний и предпринимательское общество создают потребность в инновационных университетах, успешно отвечающих международным стандартам.

Создание университета мирового класса требует, прежде всего, сильного руководства, ясного видения миссии и целей вуза, точно сформулированного стратегического плана,

чтобы обратить это видение на конкретные цели и программы [1, с.10].

Исследовательский университет, возникший в Германии и получивший наибольшее распространение в США, показал значительные преимущества относительно моделей, в которых исследовательская работа отделена от обучающей деятельности (примером чего могут служить университеты Франции) [2, с. 93].

Миссию исследовательского университета связывают с организацией фундаментальных и прикладных исследований, которые приводят к значимым открытиям и прорывным технологиям [3].

Исследовательские университеты оказывают значительное влияние на экономическое развитие региона, процессы внедрения и развития предпринимательской инфраструктуры, развитие малого бизнеса через создание технопарков и бизнес-инкубаторов [4].

Актуальность изучения тенденций инновационного развития исследовательских зарубежных университетов обусловлена необходимостью изучения возможностей переноса зарубежного опыта на отечественную почву с учётом национальных особенностей казахстанской высшей профессиональной школы. Зарубежный опыт инновационного развития исследовательских зарубежных университетов имеет в каждой стране свою специфику.

Актуальность формирования новой модели исследовательского университета в Казахстане обуславливается необходимостью повышения качества высшего профессионального образования в Казахстане, инновационного развития университетов на базе фундаментальной науки.

В настоящей статье мы ставим задачу определить на основе анализа модели исследовательских зарубежных университетов основные параметры, характерные для современного исследовательского университета.

Методология

Исследование проводилось на основе системного подхода, позволяющего учесть необходимые взаимосвязи в модели исследовательских зарубежных университетов. Системный подход к исследуемой проблеме позволяет определить систему основных параметров, характерных для модели современного исследовательского университета.

Для изложения научного материала были использованы общенаучные принципы познания: всесторонности изучения объектов, объективности, концептуального единства

исследования. Также применялись общенаучные методы мышления (анализ, синтез, индукция, дедукция) и эмпирические методы (наблюдение, описание).

Результаты /Обсуждения

В исследованиях отечественных ученых отмечается, что интегративная форма казахстанских вузов и научных организаций не соответствует потребностям современной рыночной экономики. Выпускников вузов предприятия рассматривают не как готовых специалистов, а как только кадровый потенциал. Данная проблема объясняется недостаточным уровнем качества исследовательских услуг, которые предлагают вузы [5].

В целях усиления взаимодействия науки с бизнесом, реализации инновационного потенциала казахстанских университетов необходимо опираться на опыт развития ведущих исследовательских университетов мира.

Практический интерес в развитии исследовательских университетов представляет опыт университетов США. По описанию С.В. Мищенко, к середине XX в. ведущие американские университеты превратились в мощные образовательные, исследовательские и научно-производственные комплексы, тесно связанные с бизнесом, индустрией и системами управления [6, с. 102]. В данном плане важное значение для развития казахстанских вузов имеет реализация инновационных процессов в рамках основных моделей: линейной, параллельной и сетевой.

Сетевая модель представляет новую перспективную структуру, которая зародилась в 1990-е годы в США в крупнейшем технополисе мирового уровня «Силиконовая долина». В. Г. Халин, Е. М. Коростышевская сетевую модель определяют как модель инновационного процесса, адекватную информационной экономике. Венчурный бизнес, венчурный капитал, интегрирующий инновации и инвестиции, представляют характеристики данной модели [7, с. 79].

Американскую модель, основанную на принципах государственно-частного партнер-

ства, мобильности и кооперации заимствуют многие страны, такие как Южная Корея, Япония, Бельгия, Финляндия [2].

Как показывает анализ литературы [8,9], сильными сторонами во всех ключевых компонентах инновационной экосистемы обладают Соединенные Штаты Америки, которые ориентирована на разработку новых высокотехнологичных проектов. Высокий уровень конкуренции во многом способствовал возникновению именно в США технопарков, бизнес-инкубаторов, венчурных фондов, а также специальных экономических зон инновационного типа [10]. Наиболее конкурентоспособными образовательными кластерами в мире являются кластеры, сосредоточенные на территории различных американских штатов [11, с.533].

Инновационные кластеры или технопарки характеризуются высокой концентрацией на определенной территории научно-исследовательских центров и высокотехнологичного производства. Поэтому американский опыт может быть полезен для Казахстана. Анализ возможностей применения кластерного подхода в Казахстане на основе опыта США может способствовать реализации инновационной стратегии для процветания нации.

Анализ публикаций [2,12,13] показывает, что для модели исследовательского университета США характерны: сочетание обучения, исследований и академических свобод, использование механизмов консолидированного финансирования и взаимной экспертной оценки, взаимодействие предпринимательства и науки, студентоориентированный подход.

Кудряшова Е.В, Сорокин С.Э. выделяют отличительные черты американского варианта исследовательского университета: большое значение услуг, оказываемых обществу, демократичная организация академической жизни, весомая роль профессорско-преподавательского состава в управлении [3].

Казахстанские исследователи в качестве основных характеристик, присущих большинству передовых исследовательских университетов мира выделяют: постоянное взаимодействие с работодателями и потре-

бителями научных разработок, наличие собственной современной научно-исследовательской и экспериментальной инфраструктуры [14].

Важнейшим фактором исследовательского зарубежного университета определяется особый тип преподавателя, подразумевающий не только наличие значимых научных достижений, но и умение работать в научных коллективах, в том числе в международных [3, с.30].

Обзоры международного опыта инновационной образовательной деятельности вузов выделяют ряд тенденций в развитии высшего образования, среди которых значимым представляется активное развитие системы управления в вузах — «автономизация» университетов [15].

На основе анализа публикаций [2, 6, 12-14, 16] можно выделить следующие основные параметры модели исследовательского зарубежного университета:

- высокая доля науки в бюджете университета;
- объём научных исследований в бюджете вуза;
- большой спектр дисциплин и видов различной деятельности (научной, исследовательской);
- высокая доля преподавателей из-за рубежа;
- наличие развитого кампуса и инфраструктуры, включая инновационную;
- наличие больших эндаументов за счет выпускников, которые занимают высокие позиции в правительстве и бизнесе;
- наличие системы подготовки специалистов с ученой степенью в том числе и при превышении числа магистрантов и докторантов над числом студентов, ориентированных на получение общего высшего образования;
- большая автономия в системе управления в университетах по многим вопросам управления от государства;
- длительная история самих лучших университетов;
- высокий профессиональный уровень преподавателей, принятых на работу на основе конкурсов, в том числе и международных;

- высокая степень информационной открытости и интеграция в международную систему науки и образования;
- сочетание процесса обучения и научных исследований;
- применение механизмов взаимной экспертной оценки;
- наличие корпоративной этики, которая базируется на этосе науки, демократических ценностях и академических свободах;
- постоянное взаимодействие с работодателями и потребителями научных разработок;
- применение возможностей венчурного капитала, интегрирующего инновации и инвестиции.

Для внедрения модели ведущих мировых исследовательских университетов в вузах Казахстана важно понять механизм построения новой модели исследовательского университета. Так, в литературе определяют основные действия по созданию новой модели исследовательского университета, в частности, включения организации в решение проблем и укрепление системы персонала в области реакции на потребности [13, с.74].

Основным показателем успеха исследовательского зарубежного университета являются ежегодные расходы на научные исследования. Практика частного финансирования долгосрочных университетских программ в ведущих мировых университетах может быть полезна для казахстанской системы высшего профессионального образования.

На основании проведенного теоретического анализа основных параметров исследовательского зарубежного университета, а также учитывая основные стратегические ориентиры развития исследовательского университета в Казахстане, выделим основные условия применения зарубежного опыта в отечественной системе университетского образования:

- тесная интеграция обучения и исследования на всех ступенях образовательного процесса в университете;
- развитие новых форм интеграции образования и науки;
- укрепление связи казахстанских университетов с производством и бизнесом;

- эффективное управление процессом коммерциализации результатов научных исследований в вузах;
- укрепление научно-инновационной инфраструктуры университета;
- обеспечение внешней академической мобильности преподавателей (высокая доля преподавателей из-за рубежа);
- обеспечение множественности источников финансирования, а также создание эндаумент-фондов в казахстанских университетах;
- модернизация материально-технической базы университета;
- повышение требований к профессиональному уровню преподавателей, прием на работу по результатам конкурсов, в том числе и международных;
- международное партнерство в научно-исследовательской и инновационной деятельности;
- разработка и утверждение на уровне вуза концепции управления интеллектуальной собственностью.

При выполнении этих условий исследовательские университеты Казахстана способны стать значительным фактором развития государства.

Также необходимо обратить внимание на процесс совершенствования системы государственного управления научно-технической сферой в Казахстане. Так, по мнению казахстанских ученых, необходимо внедрить новый управленческий подход, получивший в мировой практике название «проектный менеджмент». Его особенностью является непрерывное отслеживание и сопровождение всего инвестиционного цикла – от поиска идеи и научных исследований до выпуска продукции и получения прибыли [17].

Заключение

Модель исследовательского зарубежного университета основывается на таких характеристиках, как сочетание обучения, исследований и академических свобод, использование механизмов консолидированного финансирования и взаимной экспертной оценки, вза-

имодействие предпринимательства и науки, студентоориентированный подход, ежегодные расходы на научные исследования, практика частного финансирования долгосрочных университетских программ в ведущих мировых университетах.

На основе анализа публикаций нами выделены основные параметры модели исследовательского зарубежного университета. Для внедрения модели ведущих мировых исследовательских университетов в вузах Казахстана важно определить механизм построения новой модели исследовательского университета, а также реализовать основные условия

применения зарубежного опыта в условиях Казахстана. В качестве основных условий применения зарубежного опыта в отечественной системе университетского образования выделены: развитие новых форм интеграции образования и науки; укрепление связи казахстанских университетов с производством и бизнесом; эффективное управление процессом коммерциализации результатов научных исследований в вузах; обеспечение множественности источников финансирования, разработка и утверждение на уровне вуза концепции управления интеллектуальной ответственностью, проектный менеджмент и др.

Список литературы

1. Джамиль С. Создание университетов мирового класса/Джамиль Салми; пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2009–132 с.
2. Павельева Т., Крючкова С. Модель исследовательского университета в России: плюсы и минусы // Станкоинструмент. –2016. – №4. [Электронный ресурс]. - URL: www.stankoinstrument.ru (дата обращения: 03.02.2021).
3. Кудряшова Е.В., Сорокин С.Э. Модель исследовательского университета: реализация «третьей миссии» (зарубежные практики и российский опыт) // Ценности и смыслы. –2020. – № 1 (65). – С. 26–40.
4. Абылгазина А.Е., Мамырханова А.М. Научно-исследовательские университеты Казахстана: формирование и развитие инновационной среды // Современные проблемы науки и образования. – 2015.–№6. – [Электронный ресурс] - URL: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23794> (дата обращения: 03.02.2021).
5. Мурзагалиева А.Г. Исследовательский университет как одна из форм интеграции образования, науки и бизнеса // Актуальные проблемы бизнес-образования : материалы XIV Междунар. науч.-практич. конф., 16–17 апр. 2015 г., Минск /Бел. гос. ун-т, Ин-т бизнеса и менеджмента технологий. – Минск: Национальная библиотека Беларуси, 2015. –С. 187-192.
6. Мищенко С.В. Концептуальная модель университета будущего // Вопросы современной науки и практики. –2005. – №1–С. 101 –114.
7. Халин В.Г., Коростышевская Е.М. Исследовательские университеты: мировой опыт // Образование и инновации. – 2005. – № 7 (84). – С.78-82.
8. U.S. News & World Report, “Best Global Universities Rankings 2016,” (October 2015). – [Electronic resource]. Режим доступа: <http://www.usnews.com/education/best-global-universities/rankings>. (Accessed: 19.01.2021).
9. Булава А.С. Опыт США в формировании инновационной экономики и развитии человеческого капитала. Международный студенческий научный вестник. –2017. – №3 – [Электронный ресурс]. - URL: <http://eduherald.ru/ru/article/view?id=17289> (дата обращения: 19.01.2021).
10. Рыхтик М.И., Корсунская Е.В. Национальная инновационная система США: история формирования, политическая практика, стратегии развития. Вестник Нижегородского университета имени Н.И. Лобачевского. –2012. – № 12. - № 6 (1). – С. 263–268.
11. Соколова К.С. Использование кластерного подхода в целях повышения конкурентоспособности системы образования: сравнительный анализ международного опыта. Современные исследования социальных проблем, 2010.-№4.1(04). [Электронный ресурс]. - URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/>

ispolzovanie-klasternogo-podhoda-v-tselyah-povysheniya-konkurentosposobnosti-sistemy-obrazovaniya-sravnitelnyu-analiz-2 (дата обращения: 31.03.2021).

12. Истомин И.А. Исследовательские университеты США: преимущества и риски синтеза науки и образования // США – Канада. Экономика, политика, культура. –2015. – № 12. – С. 69–84.

13. Овчинникова Н.Э. Современный исследовательский университет: опыт создания модели мирового уровня (на примере Университета штата Аризона) // Университетское управление: практика и анализ. –2015. –№6 (100). –С.68-77.

14. Абдыров А.М., Сарбасова К.А., Ташкенбаева Ж.М. Формирование исследовательских университетов и их роль в инновационном развитии Республики Казахстан // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 6. – С. 496-500.

15. Абылгазина А.Е. Инновации в современном образовательном процессе: зарубежный опыт // Вестник КазНТУ. – 2011. [Электронный ресурс]. - URL: <https://articlekz.com/article/22046> (дата обращения: 31.03.2021).

16. Бойкова О.И. Модель исследовательского университета: мировой опыт // «Международный электронный журнал. Устойчивое развитие: наука и практика». – 2014. – № 1 (12). – С.11-21.

17. Кусаинов Х.Х., Иманбаева З.О. Использование международного опыта интеграции науки и образования в Казахстане // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. – 2015. – № 12-7. – С 1312-1317.

References

1. Dzhamil S. Sozдание universitetov mirovogo klassa [Building World-Class Universities] («Ves Mir» Publishing House, Moscow, 2009, 132 p.).

2. Pavelieva T., Kryuchkova S. Model' issledovatel'skogo universiteta v Rossii: plyusy i minusy [Model of a research university in Russia: pluses and minuses], Stankoinstrument [Stankoinstrument, 4, (2014). Available at: www.stankoinstrument.ru (Accessed: 03.02.2021).

3. Kudryashova E.V., Sorokin S.E. Model' issledovatel'skogo universiteta: realizaciya «tret'ej missii» (zarubezhnye praktiki i rossijskij opyt) [Model of a research university: implementation of the «third mission» (foreign practices and Russian experience)], Cennosti i smysly [Values and meanings], 1 (65), 26-40 (2020).

4. Abylgazina A.E., Mamyrkhanova A.M. Nauchno-issledovatel'skie universitety Kazakhstana: formirovanie i razvitie innovacionnoj sredy [Research universities of Kazakhstan: formation and development of an innovative environment], Sovremennye problemy nauki i obrazovaniya [Modern problems of science and education, 6, (2015). Available at: <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23794> (Accessed: 03.02.2021).

5. Murzagaliev A.G. Issledovatel'skij universitet kak odna iz form integracii obrazovaniya, nauki i biznesa [Research University as one of the forms of integration of education, science and business]. Materialy XIV Mezhdunar. nauch.-praktich. konf, «Aktual'nye problemy biznes-obrazovaniya» [Actual problems of business education: materials of the XIV Intern. scientific-practical Conf] (Minsk, 2015, p. 187-192).

6. Mishchenko S.V. Konceptual'naya model' universiteta budushchego [Conceptual model of the university of the future], Voprosy sovremennoj nauki i praktiki [Questions of modern science and practice], 1, 101-114 (2005).

7. Halin V.G., Korostyshevskaya E.M. Issledovatel'skie universitety: mirovoj opyt [Research Universities: World Experience], Obrazovanie i innovacii [Education and Innovations], 7, 78-82 (2005).

8. U.S. News & World Report, «Best Global Universities Rankings 2016» (October 2015). Available at: <http://www.usnews.com/education/best-global-universities/rankings>. [in English] (Accessed: 19.01.2021).

9. Bulava A.S. Opyt SSHA v formirovanii innovacionnoj ekonomiki i razviti chelovecheskogo kapitala [US experience in the formation of an innovative economy and the development of human capital], Mezhdunarodnyj studencheskij nauchnyj vestnik [International student scientific bulletin], 3 (2017). Available at: <http://eduherald.ru/ru/article/view?id=17289>. (Accessed: 19.01.2021).

10. Ryhtik M.I, Korsunskaya E.V. Nacional'naya innovacionnaya sistema SSHA: istoriya formirovaniya, politicheskaya praktika, strategii razvitiya [US National Innovation System: History of Formation, Political

Practice, Development Strategies], Vestnik Nizhegorodskogo universiteta imeni N.I. Lobachevskogo [Bulletin of the N.I. Lobachevsky Nizhny Novgorod University], 12, 263–268 (2012).

11. Sokolova K.S. Ispol'zovanie klasternogo podhoda v celyah povysheniya konkurentosposobnosti sistemy obrazovaniya: sravnitel'nyy analiz mezhdunarodnogo opyta. [Using the cluster approach to improve the competitiveness of the education system: a comparative analysis of international experience], Sovremennyye issledovaniya social'nyh problem [Contemporary studies of social problems], 4 (2010). Available at: <https://cyberleninka.ru/article/n/ispolzovanie-klasternogo-podhoda-v-tselyah-povysheniya-konkurentosposobnosti-sistemy-obrazovaniya-sravnitelnyy-analiz-2> (Accessed: 31.03.2021).

12. Istomin I.A. Issledovatel'skie universitety SSHA: preimushchestva i riski sinteza nauki i obrazovaniya [Research universities in the USA: advantages and risks of the synthesis of science and education], SSHA – Kanada. Ekonomika, politika, kul'tura. [USA - Canada. Economy, politics, culture], 12, 69-84 (2015).

13. Ovchinnikova N.E. Sovremennyy issledovatel'skiy universitet: opyt sozdaniya modeli mirovogo urovnya (na primere Universiteta shtata Arizona) [Modern research university: experience of creating a world-class model (on the example of the University of Arizona)], Universitetskoe upravlenie: praktika i analiz [University management: practice and analysis], 6, 68-77 (2015).

14. Abdyrov A.M., Sarbasova K.A., Tashkenbaeva ZH.M. Formirovanie issledovatel'skih universitetov i ih rol' v innovacionnom razvitii Respubliki Kazahstan [Formation of research universities and their role in the innovative development of the Republic of Kazakhstan], Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovaniy [International Journal of Applied and Fundamental Research], 6, 496-500 (2015).

15. Abylgazina A.E. Innovacii v sovremennom obrazovatel'nom processe: zarubezhnyy opyt [Innovations in the modern educational process: foreign experience], Vestnik KazNTU [Bulletin of KazNTU]. 2011. Available at: <https://articlekz.com/article/22046>. (Accessed: 31.03.2021).

16. Bojkova O.I. Model' issledovatel'skogo universiteta: mirovoj opyt [Research University Model: World Experience], Mezhdunarodnyy elektronnyy zhurnal. Ustojchivoe razvitie: nauka i praktika [International Electronic Journal. Sustainable Development: Science and Practice], 1 (12), 11-21 (2014).

17. Kusainov H.H., Imanbaeva Z.O. Ispol'zovanie mezhdunarodnogo opyta integracii nauki i obrazovaniya v Kazahstane [Using international experience in integrating science and education in Kazakhstan], Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnyh i fundamental'nyh issledovaniy [International Journal of Applied and Fundamental Research], 12-7, 1312-1317 (2015).

Г.Т. Уразбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Шетелдік зерттеу университеттерінің моделі: негізгі параметрлері

Аңдатпа. Шетелдік жетекші зерттеу университеттері моделінің негізгі параметрлерін талдауға арналған. Мақалада ғалымдардың ғылыми тәсілдерін талдау негізінде зерттеу университеттерінің шетелдік тәжірибесі, атап айтқанда АҚШ университеттерінің тәжірибесі қарастырылады. Аталған мәселені зерттеудің жетекші тұғыры шетелдік зерттеу университеттерінің моделіндегі қажетті өзара байланысты есепке алуға мүмкіндік беретін жүйелік тұғыр болып табылады.

Оқыту, зерттеу және академиялық еркіндіктердің үйлесуі; шоғырландырылған қаржыландыру және өзара сараптамалық бағалау тетіктерін пайдалану; кәсіпкерлік пен ғылымның өзара іс-қимылы, студентке бағдарланған тәсіл, жетекші әлемдік университеттерде ұзақ мерзімді университеттік бағдарламаларды жеке қаржыландыру практикасы сияқты шетелдік зерттеу университеті моделінің сипаттамаларына назар аударылады.

Мақалада автор отандық университеттік білім беру жүйесінде шетелдік тәжірибені қолданудың негізгі шарттарын анықтады. Қазақстандық жоғары білім беру жүйесінде шетелдік тәжірибені қолданудың негізгі шарттары ретінде білім мен ғылымды біріктірудің жаңа нысандарын дамыту; қазақстандық университеттердің өндіріспен және бизнеспен байланысын нығайту; жоғары оқу орындарындағы ғылыми зерттеулер нәтижелерін коммерцияландыру процесін тиімді басқару; қаржыландыру көздерінің көптігін қамтамасыз ету, жоғары оқу орны деңгейінде зияткерлік меншікті басқару тұжырымдамасын әзірлеу және бекіту және т. б. анықталды.

Түйін сөздер: шетелдік зерттеу университеттері, инновациялық процестер, желілік модель, жаһандық университет, оқыту және зерттеу интеграциясы, білім мен ғылымды интеграциялау нысандары, зерттеу кешендері, зияткерлік меншікті басқару.

G.T. Urazbaeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The main characteristics of a model of foreign research universities

Abstract. The article is devoted to the analysis of the main characteristics of a model of leading research foreign universities. The article examines the foreign experience of research universities, based on the analysis of scientific approaches of scientists, in particular the experience of US universities. The leading approach to the study of this problem is a systematic approach that allows considering the necessary relationships in the model of foreign research universities.

The article focuses on such characteristics of the model of a research foreign university as a combination of teaching, research, and academic freedom. The article considers the use of consolidated financing and peer review mechanisms as well as the interaction between entrepreneurship and science, student-centered approach, the practice of private financing of long-term university programs.

The author defines the main conditions for the application of foreign experience in the domestic system of university education. The main conditions for the application of foreign experience in the Kazakhstan higher education system are the development of new forms of education and science's integration, strengthening the connection of Kazakhstan universities with production and business, effective management of the process of commercialization of research results in the universities, providing multiple sources of funding, developing and approving the concept of intellectual property management at the university level, etc.

Keywords: foreign research universities, innovation processes, network model, global university, integration of learning and research, forms of education and science's integration, research complexes, intellectual property management.

Сведения об авторе:

Уразбаева Г.Т. – д.п.н., доцент, Евразийский национальный университет им. Л. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Urazbayeva G.T. – Doctor of Pedagogical Sciences, Assoc.Prof., L.N.Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Н.А. Устелимова¹, Е.А. Чигирин²
С.К. Мусина³, А.Б. Касенова⁴

^{1,3,4}Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
²Воронежский государственный университет инженерных технологий, Воронеж, Россия
(E-mail: natust_dezember@mail.ru, chigirin_e@rambler.ru, saulesh_mussina@mail.ru, aigulkassenova@mail.ru)

Особенности дистанционного обучения иностранным языкам на неязыковых специальностях в вузе

Аннотация. Статья посвящена одному из актуальных методических вопросов на сегодняшний день, а именно: преподаванию иностранного языка в вузах в дистанционном формате. В материале рассматриваются особенности преподавания дисциплины «Иностранный язык» в вузах Казахстана и России, цели и задачи данной дисциплины, компетенции, которыми студенты овладевают по окончании данного курса. Обращение к истории зарождения дистанционного формата обучения дает полное представление о его цели и задачах, а рассмотренные факторы объясняют причину перехода многих мировых вузов и ведущих образовательных учреждений к дистанционному формату. Авторы делятся собственным опытом по преподаванию на образовательных платформах. Были разработаны анкеты с целью определения отношения обучающихся к обучению иностранному языку в режиме онлайн, а также для определения трудностей, с которыми сталкиваются как студенты, так и преподаватели для дальнейшего анализа. Данное анонимное анкетирование позволило выявить реальное отношение респондентов к дистанционному обучению, а результаты опроса демонстрируют наглядно те риски, с которыми могут столкнуться участники процесса обучения по окончании курса «Иностранный язык». Проанализировав научные и методические работы по вопросу дистанционного обучения, авторы описали положительные и отрицательные стороны данного вида обучения. Используя такие приемы эмпирического метода исследования, как наблюдение, самонаблюдение, беседа, анкетирование и обобщение имеющегося педагогического опыта в данной области исследования, авторы статьи представили выводы и рекомендации для преподавателей иностранных языков, которые в дальнейшем помогут в организации занятий по иностранному языку в формате дистанционного обучения.

Ключевые слова: дистанционное обучение, иностранный язык, методика преподавания иностранных языков, образовательные платформы, комбинированное обучение, самостоятельная работа обучающихся.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-214-221>

Введение

Система образования во всем мире претерпевает значительные изменения. Формы и виды обучения расширяются и совершенствуются, адаптируясь к реалиям сегодняшнего времени. Соответственно меняется и модель

выпускника. Заказ работодателя – мобильный, гибкий, конкурентоспособный специалист, владеющий фундаментальными знаниями и профессиональным типом мышления, знающий систему интерактивного и инновационного методов «обучения в течение всей жизни». С переходом на дистанционное об-

учение необходимо пересмотреть методы и приемы преподавания, акцентируя внимание на возможности Интернет-ресурсов.

Цели и задачи

В этой связи целью нашего исследования стало определить отношение студентов и преподавателей к обучению иностранному языку в режиме онлайн, проанализировать имеющийся опыт и разработать рекомендации по организации занятий по иностранному языку на образовательных платформах в режиме онлайн.

История

История становления и развития дистанционного образования напрямую связана с развитием возможностей хранения и передачи информации. И как мы видим, именно развитие компьютерных технологий очень активно повлияло на формы обучения и сам образовательный процесс в целом. Основоположником дистанционного образования следует считать Исаака Питмана - учителя английского языка, разработчика системы стенографии. Суть процесса обучения состояла в активном общении преподавателей и обучающихся по почте. Ч. Гуссен и Г. Ланченштейдт, немецкие преподаватели, основали Берлинский университет с заочной формой обучения. Была также использована почта как инструмент для передачи и рассылки учебного материала, методических рекомендаций и контрольных работ. Анна Элиот Тикнор, основательница женского общества «Тикнор» в Америке, в 1873 году продолжила развитие дистанционного обучения так же в почтовом формате. В 1938 году создается Международный совет по заочному образованию, позднее, в 1982 году, данную организацию переименовывают в Международный совет по дистанционному образованию. На новый формат обучения обратили многие ведущие мировые образовательные учреждения, внедряя данный формат как дополнение к традиционной форме обучения. На сегодняшний день в силу

сложившейся ситуации с распространением коронавирусной инфекции дистанционная форма обучения стала ведущей [1].

Методы исследования

На основе теоретического метода исследования, который включает в себя анализ имеющейся научной и методической литературы по теме исследования, стало возможным определить суть дистанционного обучения, его теоретические аспекты, а также обозначить малоизученные области. На основе эмпирического метода исследования мы изучили имеющийся материал по вопросу дистанционного обучения, а также проанализировали собственный опыт и опыт студентов.

Обсуждение и результаты

В Евразийском национальном университете им. Л.Н. Гумилева (ЕНУ) и в Воронежском государственном университете инженерных технологий (ВГУИТ) дисциплина «Иностранный язык» входит в перечень ООД, при этом в ЕНУ изучается студентами в течение двух семестров на первом курсе, а во ВГУИТ в течение трех семестров (1-2-й курсы). Целью программы обучения является формирование межкультурно-коммуникативной компетенции студентов в процессе иноязычного образования на всех уровнях в соответствии с Общевропейскими компетенциями владения иностранным языком (в зависимости от уровня владения иностранным языком на момент изучения дисциплины). По окончании курса студент должен иметь следующие умения и навыки:

- 1) систематизирует концептуальные основы понимания коммуникативных намерений партнера, авторов текстов на данном уровне;
- 2) сопоставляет и выбирает соответствующие коммуникативному намерению формы и типы речи/коммуникации с адекватным типу речи логическим построением;
- 3) адекватно выражает собственные коммуникативные намерения с правильным отбором и уместным использованием соот-

ветствующих языковых средств с учетом их соответствия социально-культурным нормам изучаемого языка;

4) классифицирует уровни использования реальных фактов, ссылок на авторитетное мнение; речевое поведение коммуникативно и когнитивно оправдано;

5) выявляет закономерности развития иностранного языка, уделяя внимание изучению стилистического своеобразия;

6) владеет приемами лингвистического описания и анализа причин и следствий событий в текстах научного и социального характера;

7) высказывает на иностранном языке возможные решения современных проблем на основе использования аргументированной информации;

8) доказательно использует языковой материал с достаточными для данного уровня аргументированными языковыми средствами, своевременно и самостоятельно исправляет допускаемые ошибки при 75% безошибочных высказываний;

9) владеет стратегией и тактикой построения коммуникативного акта, правильно интонационно оформляет речь, опираясь на лексическую достаточность в рамках речевой тематики и грамматическую корректность [2].

Как мы видим, основным критерием для определения уровня владения иностранным языком является способность обучающегося к коммуникации.

С марта 2020 г. университеты многих стран полностью перешли на дистанционное обучение, которое представляет собой взаимодействие преподавателя и студента между собой на расстоянии, отражающее все присущие учебному процессу компоненты (цели, содержание, методы, организационные формы, средства обучения) и реализуемое специфичными средствами Интернет-технологий или другими средствами, предусматривающими интерактивность.

Соответственно, перед преподавателями сразу встал вопрос о том, какие методы и приемы обучения иностранному языку в новом интерактивном формате будут наиболее

эффективны, так как именно от подготовленности преподавателя, от его квалификации будет зависеть весь образовательный процесс. Он является руководителем и организатором учебного процесса и от его мастерства напрямую зависит уровень знаний студента, а гаджеты и девайсы являются лишь средством для достижения методических и дидактических целей и задач [3]. Дистанционное обучение дает возможность для формирования навыков самообразовательной деятельности как студентам, так и преподавателям. Необходимо уметь грамотно использовать тот разнообразный учебно-методический материал, который находится в свободном доступе в Интернете. «В современных условиях уже недостаточно просто обучить студентов, дать им определенную, достаточно большую сумму знаний. Необходимо научить их постоянно обновлять знания, систематически искать новое» [4]. Таким образом успех обучению иностранному языку в дистанционном формате напрямую будет зависеть от самостоятельной познавательной деятельности студента. Сама система обучения ориентирует студента на самоконтроль и самооценку. Со стороны преподавателя необходимо четкая и структурная организация самостоятельной работы студентов, нацеленная на систематическое выполнение домашнего задания [5].

Итак, дистанционное обучение осуществлялось с использованием различных образовательных платформ «AIC Platonus», «Google Classroom», «Moodle», «Zoom», «Microsoft Teams». Студенты получали задания для практической работы и СРО (самостоятельная работа обучающихся). В режиме прямой трансляции на базе одной из платформ, выбранной преподавателем, по расписанию проводились практические занятия и СРО (самостоятельная работа студентов) согласно рабочей учебной модульной программе (силлабус). Длительность занятия - 50 минут, в течение которых идет работа над формированием навыков во всех четырех видах речевой деятельности: говорении, аудировании, чтении и письме.

По окончании курса студентам была предложена анкета, разработанная нами с целью

определения отношения студентов первого курса неязыковых специальностей к дистанционному обучению в целом и к изучению иностранного языка в частности. Анкета включала в себя следующие вопросы:

1. Ваше отношение к переходу на дистанционное обучение:

- Положительное
- Скорее положительное
- Нейтральное
- Скорее отрицательное
- Отрицательное
- Затрудняюсь ответить

2. Назовите преимущества и недостатки дистанционного обучения:

Свободный ответ

3. Какова цель дистанционного обучения?

- Необходимость в связи с пандемией
- Соответствовать мировым образовательным стандартам
- Освоить новые формы обучения
- Разнообразить обучение
- Решить проблему с нехваткой обучения и проведением занятий в две смены
- Развить навыки обучающихся в организации и осуществлении самообразовательной деятельности
- Расширить круг общения
- Затрудняюсь ответить
- Добавить свой вариант ответа:

4. Важны ли навыки, полученные в процессе использования дистанционных образовательных технологий, в дальнейшей учебной и профессиональной жизни?

- Да
- Скорее да
- Скорее нет
- Нет
- Затрудняюсь ответить

5. Каким образом преподаватели используют дистанционные технологии на ваших занятиях во время дистанционного обучения?

Свободный ответ

6. Отметьте оптимальные способы взаимодействия с преподавателем во время дистанционного обучения:

- Электронная почта
- Чаты на образовательных платформах
- Общение по телефону
- Видеозвонок в Skype
- Видеозвонок в WhatsApp
- Добавить свой вариант ответа

7. На каких образовательных платформах шло обучение? Дайте анализ работы.

Свободный ответ

8. Какие виды занятий возможно осуществлять при дистанционном обучении?

- Практические
- Семинарские
- Лекции
- Лабораторные
- Собrania
- Защита курсовых и дипломных работ
- Защита итоговых работ
- Добавить свой вариант ответа

9. Факторы, которые усложняют организацию дистанционного обучения:

- Отсутствие нормативно-правовой базы
- Отсутствие учебно-методической базы
- Отсутствие доступа к платформам
- Сложности работы с электронными носителями (недостаточное техническое оснащение)
- Необъективность в оценивании ответов обучающихся
- Отсутствие соответствующего учебного материала
- Недостаточный уровень владения преподавательским составом средствами информационных технологий

10. Улучшилось ли качество образования с переходом на дистанционное обучение?

- Да
- Скорее да
- Скорее нет
- Нет
- Затрудняюсь ответить

Выводы и рекомендации

По итогам проведенного анонимного анкетирования, в котором приняло участие 200 студентов первого курса, можно сделать вывод, что дистанционное обучение студенты воспринимают как современный вид обучения, который необходимо внедрять в существующую очную, подразумевающую ежедневное обязательное посещение занятий в учебном заведении. 84% студентов предложили лекции полностью перевести на дистанционный уровень, но при этом многими также отмечается, что качество усвоения учебного материала во многом зависит от способности студента к самоорганизации, к самоконтролю и от уровня готовности к самообразовательной деятельности. Данный вид обучения удобен в зимнее время в тех регионах, где очень низкие температуры. При отмене занятий учащиеся могут заниматься дистанционно. Также для детей – инвалидов и часто болеющих детей это единственный вид обучения, который позволит получить образование. Кроме того, студенты, которые обучались по программам академической мобильности, отметили, что благодаря дистанционному обучению они смогли пройти полный курс по дисциплинам, которых не было в программе зарубежных вузов и таким образом они избежали сдачи разницы в учебных предметах. 82 % студентов сообщили, что практические занятия по иностранному языку и лабораторные занятия по спецпредметам необходимо проводить в аудитории, непосредственно работая с преподавателем. Дистанционно можно сдавать работы, которые предназначены для СРО. Все студенты отметили, что на сегодняшний день всем необходимо иметь навыки работы с информационно-коммуникативным технологиями, это не просто веление современного мира, это реальная необходимость, связанная с расширением экономических, политических и образовательных границ. Студенты, отвечая на вопрос о том, каким образом преподаватели используют дистанционные технологии на занятиях во время дистанционного обучения, к сожалению, отмечают, что не все препода-

ватели владеют необходимыми навыками в работе с информационными технологиями. В основном это загрузка работ, комментариев выставленной оценки и проведение занятий онлайн. В качестве способов взаимодействия выбирались программа Skype и мессенджер WhatsApp. Основные трудности, с которыми столкнулись студенты: низкий технический уровень компьютеров, ноутбуков, планшетов, телефонов, а также проблемы с интернет-соединением. Если говорить о том, насколько улучшилось качество образования с переходом на дистанционное обучение, то более 70 % считают, что улучшения нет. Это связано с тем, что большинство студентов в первую очередь думают об оценке, которая влияет на многие факторы, в том числе на получение стипендии. Вопрос качества уходит на задний план, желание списать, воспользоваться шпаргалками и выдать чужие работы за свои имели место быть.

Исходя из имеющегося опыта на сегодняшний день по дистанционному формату преподавания иностранного языка можно предложить следующие рекомендации:

1. Объяснить правила соблюдения информационной безопасности Интернета.
2. Максимально использовать возможности Интернет-ресурсов.
3. Проводить ознакомление студентов с приложениями, которые использует преподаватель, объясняя цель и задачи заданий, план работы и ожидаемый конечный результат.
4. Определить критерии оценивания по каждому виду активности на занятии.

Заключение

Таким образом можно сделать вывод, что дистанционное обучение не может быть адекватной и равноценной заменой существующей очной форме обучения. Обучение на расстоянии в первую очередь необходимо для людей с особыми образовательными потребностями, для желающих получить второе высшее образование, для студентов, которые находятся в отпуске по уходу за ребенком или отсутствуют на занятиях по болезни. Для вне-

дрения частичного дистанционного обучения необходимо владение как преподавателями, так и студентами информационно-коммуникативными технологиями на достаточно высоком уровне. Преподавателю следует разработать курс дисциплины с использованием специальных методов и приемов, которые

относятся не только к учебной наполняемости курса, но и к техническому оформлению. Несомненно, дистанционный формат будет хорошим дополнением к традиционной очной форме обучения и при грамотной организации процесса может заметно улучшить качество подготовки по иностранному языку.

Список литературы

1. Пьянников М.М. К вопросу об истории дистанционного образования // Ученые записки ЗабГУ. Серия: Педагогические науки. – 2011. - №5. – С.119-124.
2. Типовая учебная программа общеобразовательной дисциплины «Иностранный язык» для организаций высшего и (или) послевузовского образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 603. Зарегистрирован в Министерстве юстиции Республики Казахстан 31 октября 2018 года № 17651 [Электронный ресурс].-2018.- URL:<http://www.adilet.zan.kz/> (дата обращения: 25.05.2021).
3. Николаев Е.И. Дистанционное обучение как индивидуальный подход к обучению английскому языку // Материалы научного журнала «Азимут научных исследований: педагогика и психология». - 2019. - № 3(28). - Т. 8. - С. 179 – 182.
4. Криволапова, Н.А., Войткевич, Н.Н. Проектирование индивидуальной образовательной траектории обучающихся и воспитанников в учреждениях дополнительного образования // Вестник ЮУрГУ. – 2010. - №23. - С.106 – 111.
5. Одарюк И.В., Войкина А.Ю., Одарюк А.А. Из опыта дистанционного обучения иностранному языку студентов неязыковых специальностей // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – 2015. - №91(51). – С. 158-161.

Reference

1. Pyannikov M.M. K voprosu ob istorii distancionnogo obrazovaniya [On the question of the history of distance education]. Uchenye zapiski ZabGU. Seriya: Pedagogicheskie nauki [Scientific notes of ZabGu. Series: Pedagogical Sciences], 5, 119-124 (2011).
2. Tipovaya uchebnaya programma obshcheobrazovatelnoj discipliny inostrannyj yazyk dlya organizacij vysshego i/ ili poslevuzovskogo obrazovaniya prikaz ministra obrazovaniya i nauki respubliky Kazakhstan ot 31 oktyabrya 2018 goda № 603. Zaregistrirovano v Ministerstve justicii Respubliki Kazakhstan 31 oktyabrya 2018 goda No 17651 [The standard curriculum of the general education discipline «Foreign language» for organizations of higher and (or) postgraduate education. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 603. Registered with the Ministry of Justice of the Republic of Kazakhstan on October 31, 2018 No. 17651] [Electronic resource]. Available at: <http://www.adilet.zan.kz/> (Accessed: 25.05.2021).
3. Nikolaev E.I. Distancionnoe obuchenie kak individualnyj podkhod k obucheniyu anglijskomu yazyku [Distance learning as an individual approach to teaching English], Materialy nauchnogo zhurnala azimut nauchnykh issledovanij pedagogika i psikhologiya [Materials of the scientific journal «Azimut of scientific research: pedagogy and psychology»], 3(28), 179-182 (2019)
4. Krivolapova N.N., Vojtkевич N.N. Proektirovanie individualnoj obrazovatelnoj traektorii obuchayushchikhsya i vospitannikov v uchrezhdeniyakh dopolnitelnogo obrazovaniya [Designing an individual educational trajectory of students and pupils in institutions of additional education]. Vestnik YuurGu [Bulletin of SUSU], 23, 106-111 (2010).

5. Odaryuk I.V., Vojkina A.Yu. Odaryuk A.A. Iz opyta distancionnogo obucheniya inostrannomu yazyku studentov neyazykovykh specialnostej [From the experience of distance learning of a foreign language for students of non-linguistic specialties], *Filologicheskie nauki voprosy teorii i praktiki* [Philological sciences. Questions of theory and practice], 91(51), 158-161 (2015).

Н.А. Устелимова¹, Е.А. Чигирин², С.К. Мусина³, А.Б. Касенова⁴

^{1,3,4}*Л. Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан*

²*Воронеж мемлекеттік инженерлік технологиялар университеті, Воронеж, Ресей*

ЖОО-дағы тілдік емес мамандықтарда шет тілдерін қашықтықтан оқытудың ерекшеліктері

Аңдатпа. Мақала бүгінгі таңдағы өзекті мәселелердің бірі – ЖОО-да шетел тілін қашықтықтан оқытуға арналған. Материалда Қазақстан мен Ресейдің жоғары оқу орындарында «Шетел тілі» пәнін оқытудың ерекшеліктері, пәннің мақсаттары мен міндеттері, осы курстың соңында студенттер игеретін құзыреттер қарастырылады. Авторлар білім беру платформаларында оқыту бойынша өз тәжірибелерімен бөліседі. Студенттердің шет тілін онлайн режимінде оқытуға деген көзқарасын анықтау, сонымен қатар, студенттердің де, оқытушылардың да кездесетін қиындықтарын анықтау үшін сауалнамалар жасалды. Зерттеудің осы саласындағы педагогикалық тәжірибені бақылау, өзін-өзі бақылау, әңгімелесу, сауалнама жүргізу және жалпылау сияқты эмпирикалық зерттеу әдісінің әдістерін қолдана отырып, мақала авторлары оқытушыларға қорытындылар мен ұсыныстар жасады. Авторлар білім беру платформаларында оқытудағы өз тәжірибелерімен бөліседі. Оқушылардың интернетте шет тілін үйренуге деген көзқарасын анықтау үшін, сонымен қатар әрі қарай талдау үшін студенттермен де, мұғалімдермен де кездесетін қиындықтарды анықтау үшін сауалнамалар әзірленді. Бұл анонимді сауалнама респонденттердің қашықтықтан оқытуға деген шынайы көзқарасын ашуға мүмкіндік берді, ал сауалнама нәтижелері «Шетел тілі» курсының соңында оқу үдерісіне қатысушылардың алдында тұруы мүмкін тәуекелдерді анық көрсетеді. Қашықтықтан оқыту мәселесі бойынша ғылыми -әдістемелік жұмыстарды талдай отырып, авторлар білім берудің бұл түрінің оң және теріс жақтарын сипаттады. Мақаланың авторлары зерттеудің осы саласындағы бар педагогикалық тәжірибені бақылау, өзін-өзі бақылау, әңгімелесу, сұрақ қою және жалпылау сияқты эмпирикалық зерттеу әдісінің әдістерін қолдана отырып, шет тілдерінің мұғалімдеріне тұжырымдар мен ұсыныстар жасады. Шет тілін қашықтықтан оқыту форматында ұйымдастыруға көмектесу.

Түйін сөздер: қашықтықтан оқыту, шет тілі, шет тілдерін оқыту әдістемесі, білім беру платформалары, аралас оқыту, білім алушылардың өзіндік жұмысы

N.A. Ustelimova¹, E.A. Chigirin², S. K. Musina³, A. B. Kasenova⁴

^{1,3,4}*L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan*

²*Voronezh State University of Engineering Technologies, Voronezh, Russia*

Features of distance learning of foreign languages in non-linguistic specialties at the university

Abstract. The article is devoted to one of the topical methodological issues today, especially to teaching a foreign language at the universities in a distance format. The material examines the features of teaching the discipline «Foreign language» at the universities in Kazakhstan and Russia, the goals and objectives of this discipline, the competencies that students master at the end of this course. Turning to the history of the origin of the distance-learning format gives a complete picture of its goals and objectives, and the factors considered explain the reason for the transition of many world universities and leading educational institutions to the distance format. The authors have shared their own experience in teaching on educational platforms. There were created questionnaires to determine the attitude of students to learn a foreign language online, as well as to identify the difficulties faced by both students and teachers for further analysis. This anonymous survey made it possible to reveal the real attitude of respondents to distance learning, and the results of the survey clearly

demonstrate the risks that participants in the learning process may face at the end of the «Foreign Language» course. The authors have described the positive and negative aspects of that type of education having analyzed the scientific and methodological works on the issue of distance learning. The authors have made conclusions and recommendations for teachers of foreign languages, which will further help in organizing foreign language classes in the format of distance learning using techniques of the empirical research method as observation, self-observation, conversation, questionnaires, and generalization of the existing pedagogical experience in this area of research.

Keywords: distance learning, foreign language, methods of teaching foreign languages, educational platforms, combined learning, independent work of students

Сведения об авторах:

Устелимова Н.А. – автор для корреспонденции, кандидат педагогических наук, и.о.доцента кафедры иностранных языков филологического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, ул. Кажимукана, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Чигирин Е.А. – кандидат филологических наук, доцент кафедры иностранных языков Воронежского государственного университета инженерных технологий, пр. Революции, 19, Воронеж, Россия.

Мусина С.К. – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков филологического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажимукана, 11, Нур-Султан, Казахстан.

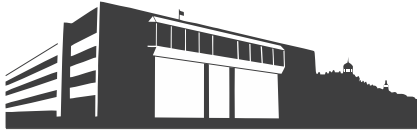
Касенова А.Б. – магистр педагогических наук, старший преподаватель кафедры иностранных языков филологического факультета, Евразийский национальный университет имени Л.Н.Гумилева, ул. Кажимукана, 11, Нур-Султан, Казахстан.

Ustelimova N.A. – Corresponding author, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Foreign Languages Department of the Philology Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Chigirin E.A. – Candidate of Philological Sciences, Associate Professor of the Foreign Languages Department of the Voronezh State University of Engineering Technologies, 19 Revolyutsia ave., Voronezh, Russia.

Mussina S.K. – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Foreign Languages Department of the Philological Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kassenova A.B. – Master of Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Foreign Languages Department of the Philological Faculty, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 11 Kazhymukan str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Г.К. Айкинбаева
М.М. Рыскулова
А.Ж. Жасұлан

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: gulden_1975@mail.ru, ryskulova-75@mail.ru, zhassulan.aruzhan@mail.ru)

Онкологиялық дертке шалдыққан науқастарға элеуметтік-психологиялық көмек көрсету мәселелері

Аңдатпа. Мақала онкологиялық науқастарға элеуметтік-психологиялық көмек көрсету мәселелері мен Қазақстандағы аталмыш дертке шалдыққан аурулар туралы статистикалық деректерге талдау жасалған.

Мақалада дүниежүзілік дерттің біріне айналған, қатерлі ісік ауруының түрлері мен олардың қазіргі таңдағы көбеюін жан-жақты зерттеу мәселелері қарастырылып, онкологиялық науқастарға элеуметтік-психологиялық көмек көрсету жолдары сипатталған. Сонымен қатар қатерлі ісікке шалдыққан науқастарға көрсетілетін элеуметтік-психологиялық көмекке қатысты ғылыми аспектілері қарастырылып, олардың жұмыс бағыттарына сипаттама берілген.

Элеуметтік-психологиялық көмек көрсетудің нәтижесінде науқастың және оның отбасы мүшелерінің өмір сүру сапасын жақсарту, бұл ауруды және аурудың басқа көріністерін белсенді анықтау, мұқият бағалау және симптоматикалық терапия, сондай-ақ психологиялық, элеуметтік және рухани қолдау көрсету арқылы қол жеткізудің бірден бір тиімді жолы екендігі мақалада қарастырылған.

Түйін сөздер: онкология, емделмейтін аурулар, онкологиялық науқастар, элеуметтік-психологиялық көмек, психотерапиялық әдіс-тәсілдер, пациенттің өмір сапасы.

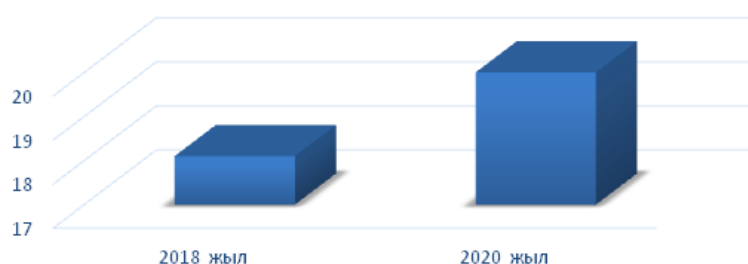
DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-222-230>

Кіріспе

Біздің елімізде ғана емес, бүкіл әлемде онкологиялық аурулардың түрі де, оларға шалдыққан науқастардың саны да көбеюде. Көптеген адамдардың бұл диагнозды үкім ретінде қабылдайтыны рас. Бірақ қазіргі заманғы медицина мен ғылым онкологиялық аурулардың басым бөлігін емдеуге мүмкіндік

береді. Оларды емдеуге қазынадан жыл сайын миллиардтаған қаражат бөлінеді. Алайда онкологиялық ауруларға алаңдаушылық пен баса көңіл бөлу – қазіргі заманғы денсаулық сақтау саласының өзекті мәселелерінің бірі болып табылады. Бүкіл әлемде, бәрінен бұрын елдің элеуметтік-экономикалық салмақтылығының өсуіне байланысты инфекциялық емес созылмалы аурулардан сырқатта-

ДДҰ мәліметі бойынша 2018, 2020 жж әлемде қатерлі ісікке шалдыққандар саны

Сурет-1 ДДҰ мәліметі бойынша 2018, 2020 жж. әлемде қатерлі ісікке шалдыққандар саны

нушылықтың өсуі, өмір сүру ұзақтығының ұлғаюы, онкологиялық ауруларды анықтауға бағытталған профилактикалық іс-шараларды жүргізу байқалуда. Сонымен бірге, созылмалы инфекциялық емес аурулар мүгедектік пен мезгілсіз қайтыс болудың маңызды себебі болып табылады, бәсекелестіктің жаһандық индексінің маңызды индикаторларының бірі болып табылатын өмір сүру ұзақтығының көрсеткішіне айтарлықтай әсер етеді. Онкологиялық аурулар созылмалы инфекциялық емес аурулардың құрылымында негізгі болып табылады.

Еліміздің Президенті Қасым-Жомарт Тоқаев «Тәуелсіздік бәрінен қымбат» атты Халыққа жолдауында: «Алдағы төртінші онжылдықтың бізге жүктейтін міндеті – қуатты елдің иесі және кемел халық болу. Бұл жолда саяси-экономикалық реформаларды және сананы жаңғырту үдерісін жалғастырып, заман талабына бейімделген ұлттың жаңа болмысын қалыптастыруымыз қажет» деп халықтың әл-аухаты мен денсаулығына баса назар аудару қажет екендігін айқын белгілеген. Қазіргі таңда халықтың денсаулығына аса зор ден қойылып, үкімет тарапынан жан-жақты қолдау жасалуда.

Негізгі бөлім

Соңғы онжылдықта байқап отырғанымыздай онкологиялық аурулардың көбеюі оларды жан-жақты зерттеу мәселелерін өткір және әлеуметтік маңызды деп санаймыз. Аталмыш мәселе тек медицина саласының ғана емес, со-

нымен қатар психологиялық зерттеулер мен қолдауды қажет ететін өзекті мәселелердің бірі деп білеміз.

Қатерлі ісіктері бар науқастарға әлеуметтік-психологиялық көмекке қатысты аспектілер ғылыми әдебиеттерде жеткілікті түрде қамтылмаған. Онкологиялық қызметте әлеуметтік-психологиялық көмекті дамыту негізінде онкологиялық дертке шалдыққан науқастардың ішкі ресурстарын ұтымды пайдалана отырып, емдеу тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді. Онкологиялық науқастардың әлеуметтік-психологиялық қорғалуы аурудың алдын алу мен айығуына жағымды әсер етеді және өмір сапасын жақсартады.

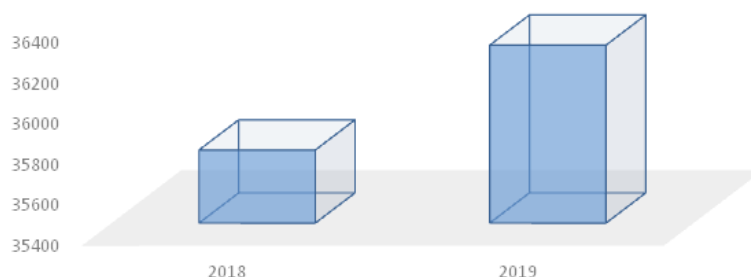
Қатерлі ісік әлемдегі өлімнің екінші негізгі себебі болып табылады және ДДҰ мәліметтері бойынша 2018 жылы бүкіл әлемде 18,1 миллион қатерлі ісік ауруы тіркелді. Ал 2020 жылы қатерлі ісікке шалдыққандар саны 20 миллионға жеткен.

Жоғарыдағы Сурет 1-тегі дерекке сәйкес 2018 жылға қарағанда 2020 жылы әлемде қатерлі ісікке шалдыққандар саны едәуір артқандығын көреміз.

Қазақстандағы онкологиялық дертке шалдыққан науқастардың саны да біршама алаңдатарлық. 2018, 2019 жылға сәйкес мәліметті төмендегі сурет 2-ден қарастыруға болады.

2019 жылдың қорытындысы бойынша 35 183 адамға өмірінде алғаш рет қатерлі ісік диагнозы қойылып (34 629 – 2018 ж.) есепке алынған, 2018 жылдың деңгейіне қарағанда 554 адамға, немесе 1,6%-ға көбейген.

Қатерлі ісік диагнозы қойылғандар саны (2018, 2019 жж)

Сурет-2 Қазақстан бойынша 2018, 2020 жж. қатерлі ісікке шалдыққандар саны

Қатерлі ісікпен науқастанудың ең көп тараған түрлері: қалқанша безінің қатерлі ісігі, жатыр денесінің қатерлі ісігі және ерін қатерлі ісігі.

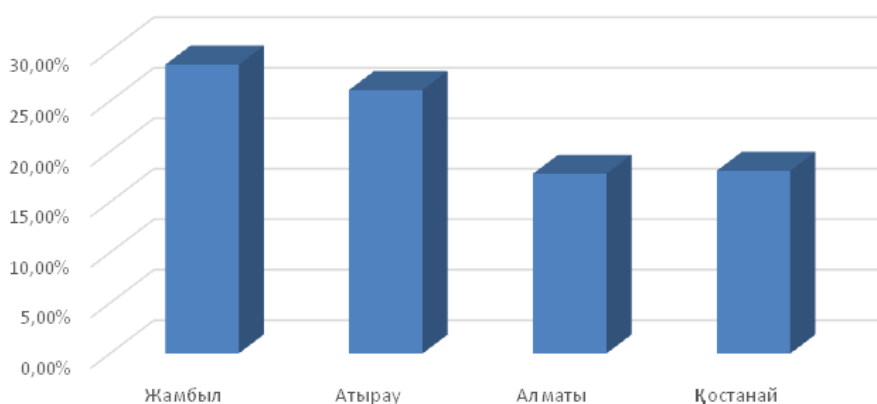
Көрші Ресеймен салыстырғанда бұл көрсеткіш 2018 жылы анағұрлым жоғары және 2017 жылдың деңгейіне қарағанда 1,2%-дық өсумен 100 мың адамға шаққанда 425,4-ті құраған [1, – 9 б].

2019 жылы 180 мыңға жуық қазақстандық онкология бойынша есепте тұр. Оның ішінде қатерлі ісіктің 36 272 жаңа жағдайы тіркелген, терінің меланомды емес қатерлі ісігін қосқанда, (35 758 – 2018 ж.), оның ішінде 426-сы бастапқы-көпше қатерлі ісіктері (377), 663-і қай-

тыс болғаннан кейін есепке алынғандар (752) немесе 1,2% құраған. Анықталған жағдайлар саны 514-ке немесе 1,4%-ға азайған.

Қатерлі ісіктермен алғаш рет есепке алынған науқастардың абсолюттік саны 10 аймақ (Ақмола, Алматы, Атырау, Шығыс Қазақстан, Батыс Қазақстан, Қарағанды, Павлодар, Солтүстік Қазақстан облыстары және Шымкент және Нұр-Сұлтан қалалары) есебінен өскен. Павлодар облысында анықталған науқастар санының ең жоғары өсуі – 228 адамға немесе 9,5%. Қалған 7 аймақта анықталған науқастар санының төмендеуі орын алды, Алматы қаласында ең көп – 281 адамға немесе 7,6%-ға өскен.

Онкологиялық дерт салдарынан көз жұмғандар саны (2019ж)

Сурет -3 Онкологиялық дерт салдарынан көз жұмғандар саны
(Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметін)

Бұл ретте, ең жоғары көрсеткіш қарқыны Нұр-Сұлтан қаласында – 11%, төмендеу қарқыны Түркістан облысында – 17,2% болған.

Жыл сайын 15 мыңға жуық қазақстандық қатерлі ісіктен көз жұмады. 2019-2020 жылы тұтастай алғанда республика бойынша анықталған науқастарға диагноз қоюдың уақтылығына және көмек көрсетудің сапасына тікелей байланысты қатерлі ісік салдарынан болатын бір жылдық өлім-жітім көрсеткіші қалыпты 22,4%-дан 20,9%-ға дейін төмендеген.

Жоғарыдағы Сурет 3-те келтірілген мәлімет Денсаулық сақтау министрлігінің мәліметін негізінде құрылған. Жалпы суреттен көріп отырғанымыздай бір жылдық өлім-жітімнің ең жоғары көрсеткіші: Жамбыл – 28,6%, Атырау – 26,1% облысында, ең аз, Алматы – 17,8%, Қостанай – 18,1% облыстарында және Алматы – 18,2% қаласында тіркелген [1].

Жыл сайын мемлекет тегін емделуге және онкоскринингке шамамен 40 миллиард теңге бөледі [2].

Жалпы қатерлі ісік ауруынан болатын өлім-жітім төмендеген сайын, қатерлі ісіктен аман қалғандардың саны арта түседі. Дертке шалдыққандардың санының өсуіне қарамастан, Қазақстанда 10 жыл ішінде обырдан болатын өлім-жітімді 1,5 есе азайтуға қол жеткізілген. Бұл тенденциялар аурумен күресуде ілгерілеушілік бар екенін көрсетеді, бірақ әлі де көп жұмысты қажет етеді. Темекі шегу деңгейі қатерлі ісіктің негізгі себептерінің бірі. Семіздік, қатерлі ісік ауруының тағы бір қауіп факторы [3].

Барлық елдерде онкологияны емдеудің жаңа әдістері белсенді қолданылады, Қазақстан да артта қалмайды. Бірте-бірте, қазақстандық ғалымдар мен дәрігерлер бұл мәселені шешу үшін күш-жігерін жұмсап, оң нәтижелерді атап өтуде. Дәрегерлермен қатар онкологиялық дертке шалдыққан науқастарды емдеуде психолог мамандар да қолдан келгенше психологиялық қолдау, психологиялық кеңес беру жұмыстарын жүзеге асыруда.

Біздің еліміздің барлық онкологиялық диспансерлерінде онкологиялық науқастардың психологиялық ерекшеліктерін және осы

дағдарыстық жағдайды шешу жолдарын зерттейтін психологиялық жеңілдету кабинеттері ашылды. Мамандар диагностиканың, психотерапияның және пациенттерді кешенді оңалтудың жаңа әдістерін әзірлеп, практикаға енгізуде. Өңірлердегі психологтардың жұмысын үйлестіру, ақпараттық және әдістемелік қолдауды ҚазОРҒЗИ психологиялық-әлеуметтік көмек бөлімі жүзеге асырады. Басты назар «емдеуші дәрігер – пациент – психолог – емдеуші дәрігер» тиімді өзара іс-қимылды қолдауға аударылады [4].

Стационар жағдайында пациенттерге «Әлеуметтік-психологиялық-медициналық көмекті ұйымдастырудың» әмбебаптығы олардың әлеуметтік, психологиялық және медициналық қажеттіліктерін неғұрлым толық қанағаттандыруға мүмкіндік беретін неғұрлым тиімді нысан болып табылады.

Онкологиялық ауру науқастың өмірінің көптеген аспектілеріне әсер етеді. Қазіргі таңда онкологиялық дертке шалдыққан пациенттер Онкологиядағы әлеуметтік-психологиялық жұмыстың негізгі объектілерінің бірі болып табылады. Олармен дәрігерлерден басқа арнайы мамандар, психологтар, әлеуметтік жұмыскерлерде өз көмегін тигізуде.

Әлеуметтік-психологиялық онкология қатерлі ісік ауруын емдеудегі маман болып табылады. Аурудың барлық кезеңдерінде қатерлі ісіктің әлеуметтік, психологиялық, эмоционалды, рухани және функционалды аспектілерін – алдын алудан бастап өмірден кетуге дейінгі траекторияны түсіну мен емдеумен байланысты мәселелерді жеңілдету мақсатында психологтар қызмет көрсетеді.

Онкологиялық аурудың жағдайын төтенше немесе дағдарыс ретінде қарастыруға болады. Науқастың ауруды қалай сезінетініне байланысты көрсетілетін әлеуметтік-психологиялық көмек түрлері де әртүрлі. Ең бастысы ауру адамға онкологиялық аурулардан туындаған психологиялық салдармен күресуге және өзгерген өмірлік жағдайға бейімделуге көмектесуге бағытталады.

Медициналық (клиникалық) психолог пациенттің келісімімен ғана жұмыс істейді. Ол

науқастың сезімдерін «түзете» алмайды, оны емдей алмайды, бірақ науқастың қай жерде және кімге бағытталғанына қарамастан сезімдерін ашық білдіре алатын жағдайда болуына ықпал ете алады [5].

Онкологиялық науқастарға әлеуметтік-психологиялық көмек көрсету барысында психолог келесідей жұмыстарды назарға алуы қажет:

1. *Жауапкершіліктің мақсаттары мен салалары.*

Ауруды жеңуге қолдау көрсету.

Терапия мен ынтымақтастықты қамтамасыз ету.

Психологиялық қажу, күйзелісті түзетуге әрекет жасау.

Психологиялық кеңес беру және жағдайды қолдау.

2. *Стресс факторлары.*

Онкологиялық дертке шалдыққан науқастардың психологиялық жай-күйіне ең көп әсер ететін психологиялық стрессер әсер етеді, одан әрі қарқындылығы бойынша: аурумен байланысты әлеуметтік стрессер; соматикалық стрессер; аурумен байланысты емес әлеуметтік стрессер. Аталмыш стресті жеңуге қолдау көрсету психологтың басты жұмысының бірі.

Әрбір стресс түрін жеке, әрі жіті қарастыру маңызды, атап айтқанда:

Ең қарқынды психологиялық стрессер – бұл жақындардың денсаулығы үшін алаңдаушылық, емдеу шараларына байланысты өмір салтын шектеу және рецидивтен қорқу.

Негізгі әлеуметтік стрессер – бұл қаржылық шығындардың артуы және науқасты күтуге қатысатын туыстар мен жақындарының физикалық және эмоционалды сарқылуы.

Негізгі соматикалық стрессер: жоғары мөлшердегі полихимиотерапия, трепанобиопсия, қатты ауырсынудың пайда болуына байланысты туындайтын стресс түрі.

Ауруды жеңудің маңызы ол - отбасын қолдау, туыстарымен сенімді эмоционалды қарым-қатынаста болу, сонымен қатар айналасындағылардың отбасын әлеуметтік қолдау болып табылады.

3. *Диагностика.*

Кәсіби психологиялық қолдау көрсету үшін диагноз қою қажет. Психологиялық диагноз жеке стрессерді бағалауға және науқасқа және оның айналасындағы қоршаған адамдарға байланысты қолжетімді реттеу стратегияларын анықтауға байланысты қызмет жасайды. Науқаспен кездесу кезінде алғашқы әңгімеге үлкен мән беріледі. Әңгіме еркін сипатқа ие болуы, уақыт шеңберімен шектелмеуі, әңгімелесу кезінде психолог науқастың жағдайына және оның әңгімеге белсенді қатысуға деген ықыласына назар аударады. Диагностикалық зеррттеу нәтижесіне сәйкес арнайы психотерапиялық әдістерді қолдану арқылы науқасқа психологиялық қолдау жасаудың тиімділігі арта түседі.

4. *Психологиялық түзетуді қажет ететін белгілер.*

Оларға дисфункционалды бұзылулардың белгілері және эмоционалды, танымдық, мінез-құлық немесе отбасылық, еңбек тетуіне (жұмысына) әсер ететін өзекті мәселелер жатады.

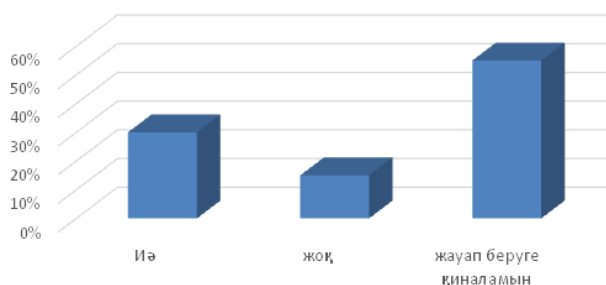
5. *Психологиялық түзету әдістері.*

Психологиялық түзету науқастың денсаулығының қазіргі жағдайына назар аударуы керек. Ол науқас және туыстары үшін тікелей практикалық көмекке қол жеткізуге бағытталған. Онкологиялық дертке шалдыққан науқаста ауру кезінде әртүрлі өткір өзгерістер болуы мүмкін, бұл ретте психолог сол жағдайға даяр, әрі икемді болып, кез-келген жағдайда қолдау көрсете алуы қажет. Осы ретте келесідей психологиялық түзету әдістерін: хабардарлық, әлеуметтік-психологиялық диагностика, сенімді байланысты қолдау, отбасына кеңес беру, ата-аналарға кеңес беру, релаксациялық әдістер, арт-терапияның әртүрлі бағыттарын қолдана алуы, бұл сезімді білдіруге, күш пен қабілеттің көрінуіне ықпал етеді, науқасты паллиативті емдеуге қолдау көрсету, қорқынышты бастан өткерудегі отбасы мүшелеріне қолдау көрсету, жақын адамы қайтыс болғаннан кейін отбасы мүшелерін қолдау көрсету, амбулаториялық және стационарлық емдеу мен оңалтуды жоспарлау және бастау жатады.

«№5 қалалық емхана» медициналық мемлекеттік мекемеде «Пациенттерге олардың қатерлі ісік ауруларының алдын-алу туралы хабардарлық деңгейін анықтауға арналған сауалнама» жүргізілді. Зерттеу жұмысына 30 респондент қатысты. Зерттеу барысында респонденттерге 10 сұрақтан тұратын сауалнама ұсынылды. Алынған зерттеу нәтижелеріне сәйкес бірнеше сұрақтың жауаптарын қарастырып өтейік:

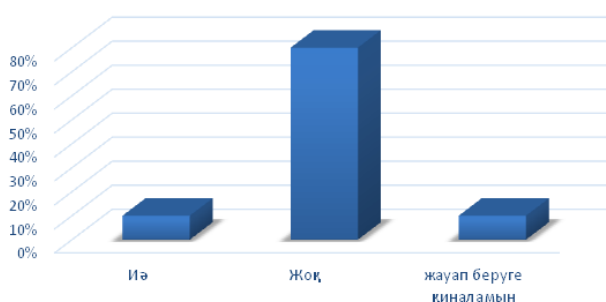
Қалай ойлайсыз, қатерлі ісік ауруы емделеді ме? – деген сауалға иә- 30%, жоқ 15%, жауап беруге қиналамын деп 55 % жауап берген.

Қатерлі ісік емделеді ме?

Қатерлі ісікті халық емдеу әдістерімен емдеуге бола ма? – деген сауалға: «иә» - 10%, «жоқ» - 75%, «жауап беруге қиналамын» деп - 15 % жауап берген.

Қатерлі ісікті халық емдеу әдістерімен емдеуге болады ма?

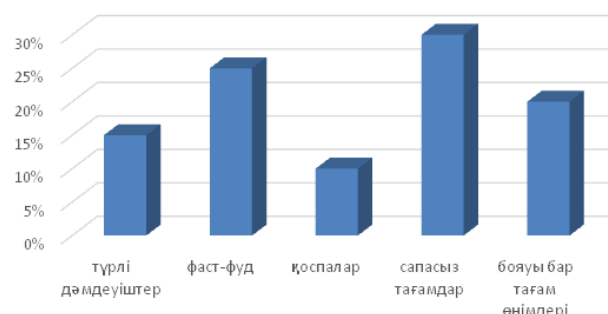

«Қатерлі ісік қаупін арттыратын заттары бар тағамдарды білесіз бе» – деген сауалға: «түрлі дәмдеуіштер» - 15%, «фаст-фуд» - 25%, «қоспалар» - 10%, «сапасыз тағамдар»-30%, «баяуы бар тағам өнімдері» - 20% деп жауап берген.

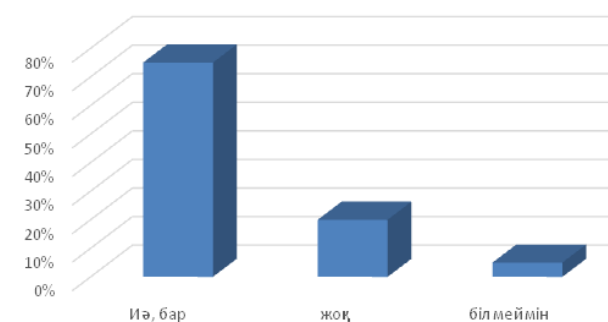
«Зиянды әдеттер (темекі шегу, алкогольді асыра пайдалану) мен қатерлі ісік қаупі арасында

байланыс бар ма?» – деген сауалға: «иә» - 75%, «жоқ» - 20%, «жауап беруге қиналамын» деп - 5 % жауап берген.

Қатерлі ісік қаупін арттыратын заттары бар тағамдар

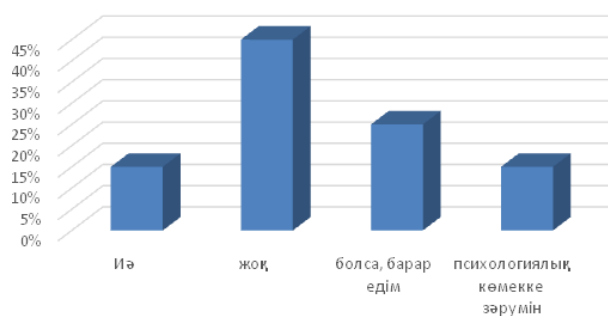

Зиянды әдеттер мен қатерлі ісік қаупі арасында байланыс бар ма?

«Психолог мамандардың жұмысына жүгіндіңіз бе?» – деген сауалға: «иә» - 15%, «жоқ» - 45%, «болса барар едім» - 20%, «психологиялық көмекке зәрумін» деп - 20% жауап қайтарған.

Психолог мамандардың жұмысына жүгіндіңіз бе?

Зерттеу нәтижесіне сәйкес басым көпшілік респонденттердің қатерлі ісік ауруының ем-

делуі, оның туындауына әсер ететін жағдайларға байланысты хабардарлығын көруге болады. Бұл ретте аталмыш дерттің алдын алу мен оны емдеу барысында халықты ақпараттандыру, әрі емдеу шараларын жүзеге асыру барысында психологиялық қолдау мен психологиялық ағарту шараларының қажеттілігі маңызды екендігін атап өтуге болады.

Онкологиялық практикадағы маңызды психологиялық мәселелердің бірі адамның ауруға деген қатынасы, психологиялық даярлығы. Қосалқы сұрақтар негізінде респонденттердің көпшілігі науқастың бес негізгі психологиялық реакциясын атап өтті, олар: шок, бас тарту, агрессия, депрессия және ауруды қабылдау.

Бұл ретте әрбір онкологиялық дертке шалдыққан науқасқа медициналық көмектен басқа, әлеуметтік, психологиялық қолдаулардың нақты жүзеге асырылуын, пациенттердің ауруын жеңілдетуге ықпал етеді. Ол:

- Пациентке жеке тұлға ретінде қарау.
- Науқас үшін ең аз зиян және жарақат келтіру, психологиялық қолдау көрсету.
- Күту немесе сұрау кезіндегі көмек көрсету.
- Өмірге деген құрмет.
- Өлімнің сөзсіздігін қабылдау.
- Соңғы тілектің орындалуы.
- Емдеу аурудың өзінен ауыр болуы мүмкін.
- Өмірді сақтауға деген ұмтылыс, бірақ биологиялық мүмкін болмаған жағдайда – жайлы өлімге жағдай жасау.
- Науқастың жеке қажеттіліктеріне әлеуметтік ережелерден басымдық беріледі. Науқас хоспистік тәртіп сәттерімен шектелмеген

еркіндікті сезінуі керек, өйткені ол ерекше уақыт пен кеңістікте өмір сүреді.

- Науқас пен оның отбасы – біртұтас. Отбасына қамқорлық жасау – науқасқа қамқорлық жасаудың жалғасы.
- Пациентпен өмір сүру мүмкіндігі.
- Психотерапиялық ортаны құрудың маңыздылығы.
- Пациентке күтім жасаудағы қызметкерлер мен отбасының бірлігі
- Еріктілік қызметті тарту.
- Әр науқасқа және оның жақындарына деген жеке көзқарасты қалыптастыру.
- Барлық резервтерді пайдалану.
- Рухани қажеттіліктерді қанағаттандыру.

Қорытынды

Онкологиялық дертке шалдыққан пациенттермен жұмыс жасауда психолог психологиялық кеңес беру мен психотерапияның әртүрлі әдістерін тиімді қолдануы қажет. Сонымен қатар: клиникалық әңгіме, өзін-өзі реттеу әдістері, динамикалық психотерапия, суреттермен жұмыс, гештальт терапиясы, танымдық мінез-құлық терапиясы, баяндау терапиясы, ертегі терапиясы, арт-терапия, экзистенциалды терапия және басқада тиімді әдіс-тәсілдер мен технологияларды қолдануға болады.

Қорытындылай келе, онкологиялық дертке шалдыққан науқастар онкологиялық орталықтағы әлеуметтік-психологиялық жұмыстың негізгі нысандарының бірі болуы, әрі психологиялық қолдау мен психологиялық қызмет көрсету жұмысын күшейте түсуді қажет ететін мәселелердің бірі болып қала бермек.

Әдебиеттер тізімі

1. Қазақстан Республикасы онкологиялық қызметінің 2019 жылғы көрсеткіштері: статистикалық және талдау мәліметтері / Қайдарова Д.Р., Балтабеков Н.Т., Душимова З.Д., Шатковская О.В. және басқалар – Алматы, 2020. - 226 б.
2. Онкология бойынша 180 мыңға жуық қазақстандық есепте тұр. – URL: <https://24.kz/ru/news/social/item/347644-okolo-180-tys-kazakhstantsev-stoyat-na-uchete-po-onkologii> (дата обращения: 15.02.2021).

3. ҚазОРФЗИ статистикасы. - URL: <https://onco.kz/o-rake/ponimanie-raka/statistika-raka/> (дата обращения: 15.02.2021).
4. Хусаинова И.Р. Психосоциальная помощь в онкологической службе Республики Казахстан // Материалы международной научно-практической конференции «Психолого-социальная работа в современном обществе: проблемы и решения». – СПб., 2015. – С. 92-94.
5. Сборник тезисов IV Всероссийского съезда онкопсихологов. – М.: АНО «Проект СОдействие», 2012. – С. 34-35.
6. Паллиативная помощь онкологическим больным. Учебное пособие. Под ред. профессора Г.А. Новикова и академика РАМН, профессора В.И. Чиссова. – М.: ООД «Медицина за качество жизни», 2006.
7. Костина Н. И., Кропачева О. С., Психологическая помощь пациентам с онкопатологией и их близким на этапе оказания стационарной помощи // Злокачественные опухоли. – 2016. – № 4, спецвыпуск 1. – С. 62.

References

1. Kaydarova D.R., Baltabekov N.T., Dushimova Z.D., Shatkovskaya O.V. et al. Kazakstan Respublikasy onkologijalyk kyzmetinin 2019 zhylygy korsetkishteri: statistikalyk zhane taldau malimetteri [Indicators of the oncological service of the Republic of Kazakhstan for 2019: statistical and analytical data] (Алматы, 2020, 226 p.).
2. Onkologija bojnynsha 180 mynga zhuyk kazakstandyk esep te tur [About 180 thousand Kazakhstanis are registered in oncology]. – Available at: <https://24.kz/ru/news/social/item/347644-okolo-180-tys-kazakhstantsev-stoyat-na-uchete-po-onkologii> (Accessed: 15.02.2021).
3. KazORGZI statistikasy [KazORGZI statistics]. Available at: <https://onco.kz/o-rake/ponimanie-raka/statistika-raka/> (дата обращения: 15.02.2021).
4. Khusainova I.R. Psihosocial'naja pomoshh' v onkologicheskoy sluzhbe Respubliki Kazahstan [Psychosocial care in the oncological service of the Republic of Kazakhstan], Materialy mezhdunarodnoj nauchno-prakticheskoy konferencii «Psihologo-social'naja rabota v sovremennom obshhestve: problemy i resheniya» [Materials of the international scientific and practical conference «Psychological and social work in modern society: problems and solutions»] (SPb, 2015, p. 92-94).
5. Sbornik tezisev IV Vserossijskogo s#ezda onkopsihologov [Collection of theses of the IV All-Russian Congress of Oncopsychologists] (ANO «Proekt SOdejstvie», Moscow, 2012, p. 34-35).
6. Palliativnaja pomoshh' onkologicheskim bol'nym [Palliative care for cancer patients]. Study guide. Edited by Professor G.A. Novikov and Academician of the Russian Academy of Medical Sciences, Professor V.I. Chissov (OOD «Medicine for quality of life», Moscow, 2006).
7. Kostina N. I., Kropacheva O. S. Psihologicheskaja pomoshh' pacientam s onkopatologiej i ih blizkim na jetape okazaniya stacionarnoj pomoshhi [Psychological assistance to patients with oncopathology and their relatives at the stage of inpatient care], Zlokachestvennyye opuholi [Malignant tumors], 4 (1), 62 (2016).

G.K. Aikinbayeva, M.M. Ryskulova, A.Zh. Zhasulan

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Issues of social and psychological assistance to cancer patients

Abstract. The article analyzes the issues of providing social and psychological assistance to cancer patients and statistical data on the disease in Kazakhstan.

The article discusses the issues of a comprehensive study of cancer's current growth and its types, which have become one of the global diseases. The article describes the methods of providing social and psychological

assistance to cancer patients. It also examines the scientific aspects of social and psychological care for cancer patients and describes their areas of work.

The article discusses that the provision of social and psychological assistance improves the quality of life of the patient and his family members, which is the only effective way to achieve this through active detection, careful assessment, and symptomatic treatment of the disease and other manifestations of the disease, as well as the provision of psychological, social and spiritual support.

Keywords: oncology, incurable diseases, cancer patients, social and psychological assistance, psychotherapeutic methods, patient's quality of life.

Г.К. Айкинбаева, М.М. Рыскулова, А.Ж. Жасулан

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Вопросы оказания социально-психологической помощи онкологическим больным

Аннотация. В статье проанализированы вопросы оказания социально-психологической помощи онкологическим больным и статистические данные о заболевании в Казахстане.

Рассмотрены вопросы комплексного изучения видов рака, ставших одной из мировых болезней, и их текущего роста, описаны способы оказания социально-психологической помощи онкологическим больным. Также рассмотрены научные аспекты социальной и психологической помощи больным раком, описаны области работы.

Показано, что оказание социально-психологической помощи улучшает качество жизни больного и членов его семьи, что является единственным эффективным способом достижения этого путем активного выявления, тщательной оценки и симптоматической терапии заболевания и других проявлений болезни, а также оказания психологической, социальной и духовной поддержки.

Ключевые слова: онкология, неизлечимые болезни, онкологические больные, социально-психологическая помощь, психотерапевтические методы, качество жизни пациента.

Авторлар туралы мәлімет:

Айкинбаева Г.К. – корреспонденция үшін автор, педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасының доценті, А.Янушкевича көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Рыскулова М.М. – педагогика ғылымдарының кандидаты, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасының доценті, А.Янушкевича көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Жасулан А.Ж. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің психология кафедрасының психология мамандығының 2 курс магистранты, А.Янушкевича көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Aikinbayeva G.K. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Ryskulova M.M. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhasulan A.Zh. – The 2nd year Master's degree student in Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Технология повышения эффективности технико-тактических действий и развития физических способностей на основе анализа психологической подготовленности спортсменок в боксе

Аннотация. В работе разработана и экспериментально обоснована технология совершенствования спортивного мастерства квалифицированных спортсменок с учетом развития технико-тактических действий и физических способностей на основе анализа психологической подготовленности спортсменок в боксе. Работа имеет междисциплинарный характер, поскольку написана на стыке психофизиологии и психологии спорта. Актуальность исследования обоснована реформированием системы физической культуры и спорта, поиском новых подходов и совершенствованием методов профессиональной подготовки спортсменок в боксе. В статье подробно описано создание диагностического инструментария для проведения исследовательской деятельности в 2021 году на базе сборной команды Узбекистана по боксу. Особое внимание уделено сравнительным результатам диагностики спортсменок по технологии повышения эффективности технико-тактических действий и развития психологических и физических способностей спортсменок. Проанализирован специальный комплекс, выполняемый на тренировках, состоящий из 10 упражнений. С помощью математической статистики доказана эффективность применения данного комплекса.

Ключевые слова: координационная способность, балансировочная стойка, развитие технико-тактических действий и физических способностей, анализ психологической подготовленности спортсменок в боксе.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-231-240>

Актуальность работы

На мировой спортивной арене всё большее значение приобретают вопросы конкуренции за призовые места, завоевание медалей и удержание достигнутых спортивных результатов имеет особую значимость в спорте высших достижений. Данное обстоятельство требует поиска инновационных и эффективных путей подготовки спортсменок высокой квалификации.

В настоящее время в области физической культуры и спорта актуальна проблема все-

сторонней подготовки и отбора наиболее перспективных спортсменок, имеющая важное функциональное значение прогнозирования успешности их спортивной деятельности, которое должно исходить из индивидуальностей спортсменок. Она обусловлена стремлением к повышению уровня спортивной результативности спортсменок, определяет необходимость модернизации системы спортивной подготовки и реализации двигательного и интеллектуального потенциала спортсменок. Проблема повышения мастерства спортсменок требует обоснования новых концептуаль-

ных и методологических положений, поиска организационных форм, способов выявления и реализации неиспользованных резервов. Данная проблема определяется еще тем, что стратегия реформирования системы физической культуры и спорта в современных социально-экономических условиях требует поиска новых подходов и совершенствования методов профессиональной подготовки спортсменов.

Уровень подготовленности спортсменов, в силу своих специфических свойств, требует дальнейшего совершенствования мастерства спортсменов, а также проявления лидерства на соревнованиях высокого ранга. Это вызывает необходимость дать новое направление совершенствованию мастерства спортсменов и их тренеров, предусматривающее такое построение тренировочных программ, при котором индивидуальные особенности спортсменов будут отвечать условиям, предъявляемым ситуациям и способствовать наиболее полному проявлению двигательного и интеллектуального потенциала спортсменов. Одним из перспективных направлений дальнейшего совершенствования системы подготовки, в том числе психологической, технико-тактической и физической, определена всесторонняя индивидуализация, начиная от полной реализации принципов индивидуального подхода в обучении и заканчивая применением средств и методов подготовки, которые максимально соответствуют индивидуальным особенностям конкретного индивида. В этой связи особую роль приобретает всесторонняя, в том числе психологическая подготовка спортсменов с сопровождением научно обоснованной и психологической программой подготовки, без которого дальнейший прогресс спортивного мастерства немислим.

Реализация методологического положения и системного построения тренировочного процесса как фактора, обеспечивающего единство психологического, физического и интеллектуального развития, детерминирует поиск новых подходов к более результативному управлению системой спортивной подготовки, что предопределило актуальность выбора проблемы нашего исследования.

Тенденция развития спортивной науки характеризуется широким использованием информационных технологий в спорте. В частности, в боксе достаточно восприимчивы к техническим нововведениям, поскольку тренеры активно ищут способы обеспечить так называемый «конкурентный перевес». В связи с этими потребностями практической работы в боксе все большее значение приобретает получение информации о психологической подготовленности спортсмена и о его сопернике.

В данное время спорт является благодатной областью для применения информационных технологий по следующим причинам:

- действия повторяются, поэтому можно проводить неоднократные наблюдения процесса приблизительно в одних и тех же условиях;
- данные измерений характеристик находятся в постоянном обновлении базы данных и содержат новейшие сведения.

Однако анализ практики показал, что сфера спорта не привлекла к себе должного внимания со стороны специалистов исследовательских систем (как практиков, так и теоретиков). До настоящего времени в области спорта, и особенно в боксе, не применялись известные методы системного анализа, основанные на широком применении информационных технологий и непосредственно связанной с ней компьютеризации всех сфер спортивной науки, что является одной из глобальных проблем современного мира спорта.

Происходящий параллельно стремительный скачок в развитии различных компьютерных программ как технических устройств за последние годы сделал эту технику достаточно доступной. Применение в практике информационных технологий, в частности в боксе, освобождает исследователя от рутинной вычислительной работы, открывает экспресс-доступ к использованию разнообразной количественной информации для принятия решений по коррекции тренировочного процесса [1].

Большую роль в контроле тренировочных нагрузок спортсменов и во время подготовки

к ответственным соревнованиям может иметь работа комплексной научной группы (КНГ). Научный контроль осуществляется КНГ в период подготовки к соревнованиям и на соревнованиях. На основании анализов КНГ спортсмену и тренеру даются рекомендации по построению тренировочных нагрузок, корректируется технико-тактическая подготовленность спортсмена. В ходе соревнований КНГ осуществляет контроль за спортсменом и изменениями в подготовленности его соперников, КНГ дает рекомендации на основании экспресс-анализа соревновательной деятельности с использованием информационных технологий.

Научная новизна заключается в следующем: на основании полученных результатов педагогических экспериментов разработаны новые средства и программа целевого совершенствования учебно-тренировочных занятий спортсменов и раскрыто научное значение их применения. Впервые экспериментально доказана взаимосвязь развития координационных способностей и повышения эффективности технико-тактических действий. Полученные материалы позволяют обогатить и расширить теоретические знания в области теории и методики бокса.

Практическая значимость заключается в следующем: разработана технология повышения эффективности технико-тактических действий и развития психологических и физических способностей спортсменов на основе анализа психологической подготовленности спортсменов, а также путем улучшения физических качеств создана возможность повысить результативность их соревновательной деятельности. Разработанные принципы могут быть применены специалистами в процессе занятий образовательных учреждений, специализирующихся в других видах спорта и спортсменов сборной команды Казахстана и Узбекистана [2].

Цель

разработать технологию совершенствования спортивного мастерства квалифициро-

ванных спортсменок на основе психологического анализа деятельности спортсменок с учетом уровня развития технико-тактических действий и физических способностей спортсменок.

Для реализации поставленной цели перед исследованием были поставлены следующие задачи:

1. Всестороннее изучение проблемы совершенствования спортивного мастерства квалифицированных спортсменок на основе психологического анализа деятельности спортсменок в боксе.
2. Разработка технологии совершенствования спортивного мастерства квалифицированных спортсменок на основе системного анализа деятельности спортсменок в боксе.
3. Экспериментальное обоснование разработанной технологии совершенствования методики развития психологической, физической, технико-тактической подготовки на основе психологического анализа деятельности спортсменок с учетом уровня развития технико-тактических действий и физических способностей спортсменок в боксе.

Методика исследования

В начале и в конце педагогического эксперимента мы определяли структуру и уровень спортивного мастерства квалифицированных спортсменок в боксе.

В результате мы отобрали показатели и тесты, модифицировали их и предлагаем в данной работе систему показателей для выявления эффективности совершенствования спортивного мастерства квалифицированных спортсменок в боксе.

В ходе тестирования определялись показатели технико-технической и физической подготовленности спортсменок.

Для успешного проведения этих исследований нами были применены разработанная инструментальная методика «Балансировочная стойка ZS», тензометрический датчик, база тестов и программа по анализу психологической подготовленности спортсменок.

Научная новизна исследования

1. разработана методика совершенствования спортивного мастерства квалифицированных борцов с учетом уровня развития ТТД и физических способностей спортсменок на основе изучения особенностей и специфики процесса подготовки спортсменок;

2. на основе промежуточной оценки усовершенствованы сложные фазы технико-тактических действий между защитой и нападением в сложных, а также изменчивых ситуациях соревновательной деятельности спортсменок;

3. разработана инструментальная установка ZS для изменчивых ситуаций СД и развития ТТД;

4. оптимизированы программы, направленные на развитие ТТД и физических качеств, в том числе координационных способностей (исходя из уровня подготовки);

5. усовершенствована технология развития ТТД и физических качеств, в том числе координационных способностей спортсменок;

6. разработана структурная модель и обоснована поэтапная организация ее компонентов, отражающих комплекс взаимосвязанных характеристик СД в соответствии со степенью эффективности и их значимости в тренировочном и соревновательном процессе;

7. разработана и апробирована в опытно-экспериментальной работе комплексная программа формирования ТТД с опорой на требования к соревновательной деятельности спортсмена;

8. подтверждена эффективность разработанной технологии развития ТТД и физических качеств, в том числе координационных способностей спортсменок в ходе экспериментального исследования.

Организация исследования

В данной работе мы усовершенствовали методику для записи и анализа технико-тактических действий, которая предоставляет информацию о показателях соревнователь-

ной деятельности спортсменок. Также разработана инструментальная установка ZS для развития координационных способностей спортсменок.

Во время проведения УТС осуществлялись анализ психологической подготовленности, выявление особенностей технико-тактических действий и педагогическая оценка, что позволило определить основные направления для исследования структуры технико-тактического арсенала атакующих действий в сравнении с показателями модельных характеристик.

Исследования проводились в 2021 году. В процессе обследования была дана оценка эффективности подготовки спортсменок сборной команды на основе использования программы по анализу психологической подготовленности спортсменок. В результате проведения УТС была доказана правильность выдвинутой гипотезы и предложена эффективная система индивидуального подхода в подготовке борцов на основе анализа соревновательной деятельности.

Результаты исследований

Результаты статистического анализа женской сборной команды по боксу во время проведения УТС.

Нами проанализированы все весовые категории и выявлены показатели соревновательной деятельности спортсменок сборной команды.

В результате анализа показателей технико-тактических действий спортсменок получили 4 показателя, характеризующие и влияющие на СД. Большой объем обработанной информации определил, что среднее значение показателей ТТД участников является:

1. Эффективности атаки составляет 0,517 при модельном значении 0,70;

2. Эффективности защиты составляет 0,514 при модельном значении 0,50;

3. Интервал атаки составляет 0,593 при модельном значении 0,60;

4. Интервал успешной атаки составляет 1,201 при модельном значении 2,0.

Выявление достоинств и недостатков навыка ведения поединка достигается сравнением

показателей соревновательной деятельности спортсменки с аналогичными показателями противников, а также с модельными показателями соревновательной деятельности чемпионов, которые выявляются при суммировании сходных показателей и определении средней величины. Отклонение индивидуальных показателей от средней величины будет свидетельствовать о достоинствах или недостатках в подготовленности спортсменок. Модельные показатели могут служить ориентиром в построении на занятиях тренировочных поединков. Они также дают информацию для построения тактики поединков с вероятными противниками в предстоящих соревнованиях.

Психологический анализ деятельности спортсменок с использованием программы и базы тестов позволил эффективно подобрать тренировочные средства и наблюдать динамику изменений эффективности и результативности в женской сборной команде по боксу.

Психологический анализ деятельности спортсменок с использованием инновационных методик позволил сформировать систему информативных и экспресс-доступных показателей, а также обусловить возможность управления эффективными тренировочными средствами в боксе.

По результатам сравнительного статистического анализа физических способностей спортсменок и средних контрольных нормативов между спортсменами контрольной и экспериментальной групп спортсменки из экспериментальной группы значительно превосходили спортсменок из контрольной группы. В результате обработки большого статистического материала с помощью *t*-критерия Стьюдента были выявлены достоверно статистические изменения в показателях тестирования.

В результате контрольных тестов по физической подготовленности спортсменок выявлено, что результаты в экспериментальной и контрольной группе в начале педагогического эксперимента не имеют достоверно статистических различий. Однако в конце педагогического эксперимента по результатам контроль-

ных нормативов в экспериментальной и контрольной группе наглядно наблюдается динамика роста у обеих групп. Результаты контрольных нормативов в конце педагогического эксперимента в экспериментальной группе имеют достоверно статистические различия при во всех 7 тестах.

Сопоставление приведенных показателей свидетельствует о том, что в экспериментальной группе есть преимущество в 8 из 10 изучаемых показателей обеих групп.

В ходе педагогических экспериментов специально разработанной спортивной установки «ZS» и комплекса специальных упражнений, выполняемых на тренировке и направленных на совершенствование эффективности развития координационных способностей и технико-тактических движений борцов, оптимизированы нагрузки общей и специальной физической подготовки квалифицированных спортсменок в подготовительном этапе к соревнованиям Чемпионата Узбекистана, Кубка Узбекистана и международных турниров, получены аналитические материалы исследования, проведенного среди опытных тренеров и спортсменок в целях определения факторов, препятствующих развитию координационных способностей и повышению эффективности технико-тактических действий спортсменок в боксе.

Согласно данной программе, занятия квалифицированных борцов проводились по 28 часов в неделю, всего 1456 часов в году, время выполнения программы, разработанной нами не выходило за рамки этого объема недельного цикла в одиночном порядке и в парах ежедневно (кроме воскресенья). Специальный комплекс, выполняемый на тренировке состоял из 10 упражнений, занятия по их применению проводились в понедельник, вторник и пятницу. Каждому спортсмену для выполнения упражнения выделялось по 2 минуты, спортсменки выполняли по 10 нормативов.

Данный комплекс состоял из 10 упражнений, занятия по их применению проводились в понедельник, среду и пятницу. В понедельник и пятницу каждому спортсмену

выделялось по 3 минуты для выполнения всех упражнений. В среду выделялось 2 минуты для выполнения всех упражнений.

В данной работе изложены динамика роста координационных способностей и технико-тактических движений в результате использования разработанной нами технологии, а также сравнительный анализ результатов эффективности соревновательной деятельности спортсменов.

Сравнительный анализ роста показателей физической подготовки спортсменов экспериментальной (ЭГ) и контрольной (КГ) групп приведены ниже:

1. При выполнении специальных координационных упражнений с партнером в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $9,98 \pm 1,13$ и $9,91 \pm 1,12$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $11,79 \pm 1,09$ и $10,29 \pm 1,11$, разница статистически достоверна ($p < 0,01$).

2. При выполнении прямых ударов в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $15,99 \pm 1,68$ и $15,93 \pm 1,66$.

В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $13,83 \pm 1$ и $14,98 \pm 1,27$, разница статистически достоверна ($p < 0,05$).

3. При выполнении боковых ударов в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $28,03 \pm 3,11$ и $27,93 \pm 3,02$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $24,12 \pm 2,56$ и $26,93 \pm 2,61$, разница статистически достоверна ($p < 0,05$).

4. При выполнении ударов снизу вверх в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $15,32 \pm 1,55$ и $15,28 \pm 1,48$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $13,34 \pm 1,34$ и $14,78 \pm 1,31$, разница статистически достоверна ($p < 0,05$).

5. При выполнении упражнения «защип ног партнера равного веса в обоюдном захвате рук спереди» в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $20,95 \pm 2,39$ и $21,01 \pm 2,33$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $24,05 \pm 2,23$ и $23,09 \pm 2,11$, разница статистически недостоверна ($p > 0,05$).

6. При выполнении упражнения «подтягивание на низкой перекладине» в начале

исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $20,13 \pm 2,09$ и $21,03 \pm 2,01$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $23,16 \pm 2,35$ и $23,04 \pm 2,31$, разница статистически недостоверна ($p > 0,05$).

7. При выполнении упражнения «сохранение равновесия на треллере» в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $7,98 \pm 1,02$ и $8,07 \pm 1,01$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $9,69 \pm 1,01$ и $8,41 \pm 0,98$, разница статистически достоверна ($p < 0,01$).

8. При выполнении упражнения «приседания с 2×10 кг гантелями» в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $20,99 \pm 2,11$ и $21,08 \pm 2,08$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $23,82 \pm 2,17$ и $21,88 \pm 2,11$, разница статистически достоверна ($p < 0,05$).

9. При выполнении упражнения «поднимание штанги, равной половине собственного веса» в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $8,52 \pm 1,02$ и $8,82 \pm 1,01$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $9,03 \pm 1,06$ и $8,97 \pm 1,04$, разница статистически недостоверна ($p > 0,05$).

10. При выполнении упражнения прыжок в длину с шагом в начале исследования составили в ЭГ и КГ соответственно $2,01 \pm 0,23$ и $2,05 \pm 0,22$. В конце эксперимента эти показатели составили соответственно $2,09 \pm 0,19$ и $2,07 \pm 0,21$, разница статистически недостоверна ($p > 0,05$).

В конце эксперимента в средних арифметических показателях ЭГ по сравнению с такими же показателями КГ наблюдался статистически достоверный рост 61,5% (из 10 в 8 показателях достоверно). Это подтверждает эффективность разработанной нами технологии и достижение цели от педагогического эксперимента.

Сравнительный анализ роста показателей координационных способностей спортсменов экспериментальной и контрольной групп в процессе выполнения упражнений на спортивной установке «ZS»:

1. В начале исследования при выполнении упражнения «движение вперед с партнером» составили в ЭГ $6,98 \pm 0,81$, КГ $6,92 \pm 0,83$. В

конце эксперимента, соответственно $5,59 \pm 0,68$ и $6,22 \pm 0,71$. Разница между показателями ЭГ и КГ достоверна ($p < 0,05$).

2. В начале исследования при выполнении упражнения «движение назад с партнёром» составили в ЭГ $8,99 \pm 1,01$, КГ $8,93 \pm 1,06$. В конце эксперимента соответственно $7,69 \pm 0,86$ и $7,94 \pm 0,96$. Разница между показателями ЭГ и КГ недостоверна ($p > 0,05$).

3. В начале исследования при выполнении упражнения «движение в сторону с партнёром» составили в ЭГ $5,03 \pm 0,55$, КГ $4,99 \pm 0,59$. В конце эксперимента соответственно $4,29 \pm 0,52$ и $4,77 \pm 0,53$. Разница между показателями ЭГ и КГ достоверна ($p < 0,05$).

4. В начале исследования при выполнении упражнения «движение спиной назад в упоре на руках» составили в ЭГ $11,34 \pm 1,27$, КГ $11,28 \pm 1,33$. В конце эксперимента соответственно $9,68 \pm 1,15$ и $10,87 \pm 1,31$. Разница между показателями ЭГ и КГ достоверна ($p < 0,05$).

5. В начале исследования при выполнении упражнения «движение спиной в сторону в упоре на руках» составили в ЭГ $14,05 \pm 1,69$, КГ $13,99 \pm 1,66$. В конце эксперимента соответственно $11,89 \pm 1,39$ и $13,46 \pm 1,62$. Разница между показателями ЭГ и КГ достоверна ($p < 0,05$).

6. В начале исследования при выполнении упражнения «быстрое движение вперед» составили в ЭГ $9,99 \pm 1,18$, КГ $10,03 \pm 1,21$. В конце эксперимента соответственно $8,48 \pm 0,91$ и $9,55 \pm 1,11$. Разница между показателями ЭГ и КГ достоверна ($p < 0,05$).

7. В начале исследования при выполнении упражнения «быстрое движение назад» составили в ЭГ $16,52 \pm 1,72$, $16,37 \pm 1,81$. В конце эксперимента соответственно $14,04 \pm 1,67$ и $15,64 \pm 1,79$. Разница между показателями ЭГ и КГ достоверна ($p < 0,05$).

8. В начале исследования при выполнении упражнения «движение в упоре на руках с соперником» составили в ЭГ $19,98 \pm 2,18$, КГ $20,02 \pm 2,08$. В конце эксперимента соответственно $19,07 \pm 2,21$ и $19,21 \pm 2,01$. Разница между показателями ЭГ и КГ недостоверна ($p > 0,05$).

9. В начале исследования при выполнении упражнения «движение спиной вперед в упоре на руках» составили в ЭГ $13,32 \pm 1,48$,

КГ $13,01 \pm 1,55$. В конце эксперимента соответственно $12,76 \pm 1,47$ и $11,67 \pm 1,41$. Разница между показателями ЭГ и КГ недостоверна ($p > 0,05$).

10. В начале исследования при выполнении приседаний составили в ЭГ $25,01 \pm 2,72$, КГ $24,88 \pm 2,71$. В конце эксперимента соответственно $23,88 \pm 2,72$ и $23,79 \pm 2,69$. Разница между показателями ЭГ и КГ недостоверна ($p > 0,05$).

В конце эксперимента в ЭГ и КГ по показателям координационных способностей, в том числе в 7 показателях наблюдается уровень достоверности ($p < 0,05$).

В конце эксперимента в ЭГ по 4 показателям соревновательной деятельности (Промежуток технико-тактических действий $p < 0,01$; Промежуток эффективных технико-тактических действий $p < 0,01$; Эффективность атакующих технико-тактических действий $p < 0,01$; Эффективность защитных технико-тактических действий $p < 0,05$) наблюдается уровень достоверности.

В конце эксперимента в КГ по 5 показателям соревновательной деятельности (Промежуток технико-тактических действий $p > 0,05$; Промежуток эффективных технико-тактических действий $p > 0,05$; Эффективность атакующих технико-тактических действий $p > 0,05$; Эффективность защитных технико-тактических действий $p > 0,05$) наблюдается уровень недостоверности.

В конце эксперимента в ЭГ и КГ по показателям соревновательной деятельности, в том числе в 3 показателях (Промежуток технико-тактических действий $p < 0,01$; Промежуток эффективных технико-тактических действий $p < 0,01$; Эффективность атакующих технико-тактических действий $p < 0,01$) наблюдается уровень достоверности. Сравнительное изучение динамики показателей соревновательной деятельности и деятельности спортсменок во время занятий позволило создать условия для определения соответствия различных средств и методов задачам подготовительного этапа.

Выводы

Большой объем обработанной информации показал, что технология совершенствова-

ния спортивного мастерства квалифицированных спортсменов на основе психологического анализа деятельности с учетом уровня развития технико-тактических действий и физических способностей спортсменов в боксе позволяет эффективно обусловить возможность управления эффективными тренировочными средствами в процессе подготовки к соревнованиям. Это также свидетельствует о большом преимуществе разработанной экспериментальной методике, в том числе:

1. На основании аналитического изучения научно-методической литературы определено, что в настоящее время экспериментально обоснованных научных исследований по повышению эффективности технико-тактических действий и развития физических способностей спортсменов на основе психологического анализа с учетом современных требований и новых технологий недостаточно.

2. В частности, в женском боксе распределение технико-тактических действий выглядит следующим образом:

А) Эффективная соревновательная деятельность обеспечивается следующей средней результативностью: эффективность атаки $E_a=(0,8-0,9)$;

Б) Количество поединков заканчивающихся досрочно составляет 38,8 %.

В) Структура средств, обеспечивающих реализацию технико-тактических действий включает в себя: средства атаки с ближней дистанции-29%; средства атаки с дальней дистанции-61,1%; контратакующие действия-9,9%.

3. Разработана специальная спортивная установка "ZS" для развития координационных способностей и повышения эффективности технико-тактических движений. В результате развитие координационных способностей и уровень физической подготовки спортсменов улучшились в 7 из 10 показателей.

4. Сравнительный анализ роста показателей физической подготовки борцов ЭГ и КГ в конце эксперимента (из 10 в 8 показателях достоверно) показал, что в средних арифметических показателях наблюдался статистически достоверный рост (80%).

5. Разработан комплекс специальных упражнений для выполнения на спортивной установке "ZS", направленный для повышения развития координационных способностей и уровня физической подготовки спортсменов. В результате развитие координационных способностей и уровень технико-тактических действий спортсменов улучшились, в средних арифметических показателях наблюдался 70% статистически достоверный рост.

6. Определена высокая эффективность влияния внедрения специально разработанной спортивной установки "ZS" на развитие координационных способностей и повышение эффективности технико-тактических движений спортсменов. В конце эксперимента в ЭГ и КГ по показателям координационных способностей, в том числе в 8 показателях наблюдается уровень достоверности ($P<0,05$).

7. Определены показатели СД по 4 основным направлениям подготовительного этапа к соревнованиям. Внедрение разработанной нами технологии в ходе педагогических экспериментов позволили улучшить промежуток технико-тактических действий и промежуток эффективных технико-тактических действий соответственно на $2,98\pm 1,74$ и $5,4\pm 3,245$, коэффициент эффективности атакующих и защитных технико-тактических действий соответственно на $0,134\pm 0,01$ и $0,072\pm 0,055$.

8. Определена динамика улучшения в показателях психологической подготовленности спортсменов, также имеются улучшения в показателе «эффективность технико-тактических действий во время поединка с завязанными и закрытыми глазами», $2,28\pm 1,8\%$.

9. Технология, направленная на развитие координационных способностей и повышение эффективности технико-тактических действий квалифицированных спортсменов, подтверждена на практике как средство, определяющее успешность достижений в соревновательной деятельности.

10. Разработана технология совершенствования спортивного мастерства квалифицированных спортсменов с учетом уровня развития технико-тактических действий и физических способностей спортсменов с использованием

базы тестов по психологической готовности ($P < 0,05$).

11. В конце исследования статистическая достоверность по 8 показателям физической подготовки квалифицированных спортсменок составила $P < 0,01$. Это, в свою очередь, свидетельствует о положительной эффективности разработанной технологии.

Совершенствование спортивного мастерства спортсменок является многолетним про-

цессом, подготовка спортсменок до уровня мастеров спорта международного класса базируется не только на развитии технико-тактических, физических, функциональных и морально-психологических и других аспектов, особую роль играет научно-обоснованная, комплексная и системная подготовка, включающая в себя теорию, практику и другие методы сопровождения спортсменов на протяжении всей их спортивной карьеры.

Список литературы

1. Костюнина Л. И. Педагогическая концепция обеспечения согласованности двигательной и интеллектуальной деятельности в процессе спортивной подготовки [Электрон. ресурс]. - 2012. - URL: <https://dogmon.org/pedagogicheskaya-koncepciya-obespecheniya-soglasovannosti-dvig.html> (дата обращения: 3.07.2021).
2. Дорошенко Ю.И. Сравнительный анализ роли и места учебного предмета «Технология» в действующем стандарте общего образования и проекте стандарта второго поколения [Электрон. ресурс]. - 2010. - URL: <http://technologija-klon77.blogspot.com/2010/12/it.html> (дата обращения: 3.07.2021).

References

1. Kostyunina L. I. Pedagogicheskaja koncepcija obespechenija soglasovannosti dvigatel'noj i intellektual'noj dejatel'nosti v processe sportivnoj podgotovki [Pedagogical concept of ensuring consistency of motor and intellectual activity in the process of sports training] [Electron. resource] – 2012. Available at: <https://dogmon.org/pedagogicheskaya-koncepciya-obespecheniya-soglasovannosti-dvig.html> (Accessed: 3.07.2021).
2. Doroshenko Yu.I. Sravnitel'nyj analiz roli i mesta uchebnogo predmeta «Tehnologija» v dejstvujushhem standarte obshhego obrazovaniya i proekte standarta vtorogo pokolenij [Comparative analysis of the role and place of the educational subject «Technology» in the current standard of general education and the draft standard of the second generation] URL: <https://dogmon.org/pedagogicheskaya-koncepciya-obespecheniya-soglasovannosti-dvig.html> (Accessed: 3.07.2021).

З.А. Бакиев

Мирзо Ұлықбек атындағы Өзбекстан ұлттық университеті, Ташкент, Өзбекстан

Тиімділікті арттыру технологиясы бокстағы спортшылардың психологиялық дайындығын талдау негізінде техникалық-тактикалық әрекеттер мен дене қабілеттерін дамыту

Аңдатпа. Жұмыста бокстағы спортшылардың психологиялық дайындығын талдау негізінде техникалық-тактикалық әрекеттер мен физикалық қабілеттердің дамуын ескере отырып, білікті спортшылардың спорттық шеберлігін жетілдіру технологиясы жасалып, эксперименталды түрде негізделген. Мақала пәнаралық сипатқа ие, өйткені ол психофизиология мен спорт психологиясының түйіскен жерінде жазылған. Зерттеудің өзектілігі дене шынықтыру және спорт жүйесін реформалаумен, жаңа тәсілдерді іздеумен және бокстағы спортшыларды кәсіби даярлау әдістерін жетілдірумен негізделген. Мақалада 2021 жылы Өзбекстан бокстан құрама командасының негізінде зерттеу жұмыстарын жүргізу үшін диагностикалық құралдарды құру егжей-тегжейлі сипатталған. Техникалық-тактикалық әрекеттердің

тиімділігін арттыру және спортшылардың психологиялық және физикалық қабілеттерін дамыту технологиясы бойынша спортшыларды диагностикалаудың салыстырмалы нәтижелеріне ерекше назар аударылады. 10 жаттығудан тұратын жаттығуларда орындалатын арнайы кешен талданды. Мат.статистика көмегімен осы кешенді қолданудың тиімділігін дәлелдеді.

Түйін сөздер: үйлестіру қабілеті, тепе-теңдік ұстанымы, техникалық-тактикалық әрекеттер мен физикалық қабілеттерді дамыту, бокстағы спортшылардың психологиялық дайындығын талдау.

Z.A. Bakiyev

Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan

Technology to increase the effectiveness technical and tactical actions and development of physical abilities based on the analysis of psychological preparedness of female athletes in boxing

Abstract. The article developed and experimentally justified the technology of improving the sportsmanship of qualified female athletes considering the development of technical and tactical actions and physical abilities based on the analysis of psychological preparedness of female athletes in boxing. The article has an interdisciplinary character because it has been written at the junction of psychophysiology and sports psychology. The relevance of the study is justified by the reform of the system of physical culture and sports, the search for new approaches, and the improvement of methods of professional training of female athletes in boxing. The article describes the creation of diagnostic tools for conducting research activities in 2021 based on the national boxing team of Uzbekistan. The article focuses on the comparative results of diagnostics of female athletes using the technology of improving the effectiveness of technical and tactical actions and the development of the psychological and physical abilities of female athletes. The article analyzes a special complex during training, consisting of 10 exercises. For the first time, there has been proven the effectiveness of this complex using mathematical statistics.

Keywords: coordination ability, balancing stand, development of technical and tactical actions and physical abilities, analysis of the psychological preparedness of female athletes in boxing.

Сведения об авторе:

Бакиев З.А. – к.п.н., доцент, Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека, Ташкент, Узбекистан.

Bakiyev Z.A. – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Mirzo Ulugbek National University of Uzbekistan, Tashkent, Uzbekistan.

The role of a person's assertiveness development

Abstract. *The article is devoted to the problem of a person's assertiveness study. The aim is to give general information about this term and to study the aspects of the possibility of a person's assertiveness development.*

The novelty of the article is that the work provides a critical understanding of research on assertive personality behavior; given the information about who and when introduced the definition of assertiveness of a person into scientific use, the essence of the concept of assertiveness is revealed, and a study is carried out to identify the personality characteristics and assertiveness.

This article analyzes and summarizes the results of foreign and domestic studies of assertiveness and assertive behavior, which are currently topical psychological problems of society. Suggestions are given to overcome the discovered problems.

Thus, the given article gives us the consciousness of what assertiveness is from a psychological point of view. This is the ability to defend one's interests with dignity and confidence, without violating the rights of others. It is worth noting that assertiveness is an acquired rather than an innate quality. Therefore, with proper work on yourself, you can achieve excellent results. Also in the formation of this useful quality can help special rules of assertive behavior, which were discussed in the article.

Keywords: *assertiveness, aggression, assertive behavior, self-esteem, an individual, person.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-241-247>

Introduction

Over the years of independence and sustainable development of our country, the most necessary condition for the stable development of an individual has become the ability to defend one's own boundaries in society. If we study the analysis conducted by domestic psychologists and scientists, then we can identify a trend in the demand for pieces of training and individual sessions on the development of assertive behavior.

In connection with the global coronavirus pandemic, people also felt the need to maintain internal balance and psychological health. This is what determines the interest in the topic of this article.

Having studied in detail all the available resources that define the concept of assertiveness, we can conclude that assertiveness is a person's ability to maintain internal harmony without showing aggression or anxiety.

Formulation of the problem

Today, in connection with global world problems and the unstable psychological state of people associated with various factors, the problem of assertiveness and assertive behavior of a person in society is relevant.

Research objective: to identify the features of the psychological determinants of the assertive behavior of a person, as well as to provide a meaningful information-analytical analysis of assertiveness and assertive behavior.

Research methods

- method of description;
- method of included observation;
- systemic method;
- method of critical analysis.

History

The first person in the history of psychology, who mentioned the term "assertiveness" was E. Salter [1]. In his theory, assertiveness is seen as a constructive way of interpersonal interaction, attitude in general. E. Salter was the first to define the physiological patterns and foundations of assertive behavior. Representatives of humanistic psychology (E. Bern, S. Bueller, M. James, D. Jongvard, A. Maslow, G. Allport, K. Rogers, F. Perls, E. Fromm and etc.) were also the founders of this concept.

In the works of Russian scientists (A.A. Leontiev, A.A. Bitko, V.I. Kryuchkov, S.A. Stepanov), "assertiveness" is understood as a stable personality characteristic, as a complex, multi-component quality that includes empathy, responsibility for their own life, the ability to recognize their strengths and weaknesses [2].

Results / discussion

Analysis of scientific concepts on the problem of personality assertiveness has revealed contradictions between the requirements that modern society imposes on its members and the low readiness of many of them for assertive activity; the need to clarify the concept within the framework of general psychology and the state of knowledge of the problem of assertiveness in modern psychology; the individual's need to develop assertiveness and the insufficient elaboration of individual development programs.

The relevance of the given article lies in the fact that assertiveness is a personal quality necessary for successful human activity. This personality trait is especially important in modern socio-economic conditions when success depends on dedication, activity, self-confidence, openness, initiative, perseverance, and the energy of a

person.

Assertiveness is a relatively new concept in psychology; it came from the English word «assertive», which means positive or overly persistent, self-confident [3, 21p.].

In Russian and modern Kazakhstani psychology, assertiveness is viewed as a personality trait, as an integral characteristic of a person's activity.

A theoretical analysis of various aspects of the manifestation of assertiveness showed that the problem of personality assertiveness, assertive behavior has not been sufficiently developed; therefore there is a scientific need for a special study of psychological conditions and factors influencing the development of personality assertiveness.

Features of the person's individual development of competitiveness are considered through the interaction, the conditionality of integrated properties such as orientation, competence, dexterity, and psychodynamic features that reflect the action and social will, flexibility, and assertiveness [4, 34 p.].

In the online dictionary of psychological terms of American Psychologists Association [5] assertiveness is described as an adaptive style of communication in which individuals express their feelings and needs directly while maintaining respect for others. A lack of assertiveness may contribute to depression and anxiety, whereas maladaptive approaches to assertiveness may manifest as aggression.

Also, assertiveness is one of the essential personal characteristics that support a person in communicating with others. Assertiveness is a personality trait characterized by positive social behavior that allows one to defend one's rights and achieve a set goal [6, 261 p.].

According to the article of Epstein N. [7], assertiveness is the ability of a person not to depend on external influences and assessments, to independently regulate our own behavior and be responsible for it. In ordinary life, the behavior model of most people tends to be one of two extremes: passivity or aggression. In the first case, a person who voluntarily assumes the role of a victim is guided by self-doubt, fears of change, or,

conversely, fear of losing what has already been acquired. In the second case, it's an explicit or veiled desire to manipulate others, subordinating them to their interests. The aggressor is guided by the principle, such as "you owe me because I am stronger", or the victim - "you owe me, because I am weak, and the weak are needed to be supported". In contrast to these two common types of communication, assertiveness is based on a radically different principle: "I don't owe you, and you don't owe me, we are partners". Here we can mention a tendency that relationships between people become healthy through the development of assertive behavior.

If we study the book of Lindenfield G. [8] we can mention various gradations of people's behavior. Firstly, assertive behavior is a direct, honest, and decisive expression to another person our life-position, feelings, thoughts, and desires with respect for the feelings, position, thoughts, rights, and desires of another person. A person who is too well-bred with restraint, tactful self-deprecating - whose behavior is at the extremely non-assertive end of the rating scale - is probably unable to make active choices. To act is to be assertive. It is said of such people that in reality he or she wants to let someone else decide what will happen to him or her. Non-solution, is also a solution. Freedom of choice and responsibility for ourselves are possible when we show an assertive response. By being assertive, we let others know what we are. This gives us the opportunity to choose because we do not allow other people to act for us, we act in our own interests.

On the other hand, we find a non-assertive, passive style of behavior when we do the following things:

- we take a place at the end of a group of people;
- always stay neutral or avoid having to take sides;
- let others make decisions for us;
- evade responsibility with apologies and «good» reasons, etc [9, 53 p.].

If we are not assertive, we deny ourselves and are unable to express our real feelings. We leave it to someone else to determine what is happening to us and may never achieve the goals we were

striving for. This makes our relationships with people unnatural and painful.

Assertive behavior can reduce the need for people to play "games" with others and make communication between them more effective.

The aggressive way of reacting is practically the exact opposite of the passive (non-assertive) style.

If we are aggressive, we allow ourselves:

- interrupt others when they speak;
- try to impose our position on other people;
- take advantage of and abuse friendships;
- raise our voice or otherwise draw people's attention;
- blame and find mistakes in others, regardless of their feelings, etc.

Using aggressive behavior, we try to achieve our life goals at the expense of other people. While we may think that this behavior gives expression to our feelings, we hurt other people by making decisions for them, implying that they, as individuals, are worth less than us [10, 109 p.].

The assertive style, in contrast, enhances the value of our personality because it demonstrates a positive toughness of character.

According to Patrick King [11] assertiveness manifests itself when we:

- give others the opportunity to finish their thought before we start talking ourselves;
- defend a position that expresses our feelings or facts that are obvious to us;
- base our decisions on what we think is right;
- see friendship as an opportunity to learn more about ourselves and others and exchange ideas;
- spontaneously and naturally join the conversation, using a moderate tone and sound of the voice;
- try to understand the feelings of others before expressing our own;
- try to avoid troubles and inconveniences by expressing and discussing problems before they arise or find rational ways to come to terms with the inevitable;
- address problems and solutions directly and honestly;

- consider ourselves strong and capable, but generally equal to most other people;
- accept responsibility considering our own situation, our needs, and rights.

As truly assertive people, we feel free to express our own personalities. We communicate with others in an open, direct, honest, and acceptable manner. We take into account our desires and needs. Finally, we act in such a way that we can respect ourselves. We understand that we can't always win. We accept our own limitations, but no matter the situation, we always try in good faith to be able to maintain our self-esteem.

Assertiveness means recognizing one's own right to do as one wants in a given situation, instead of trying to adapt to the expectations or demands of others, while assuming the equal rights of others in this area [12, 219 p.].

Fedorov A.P. [13] divided people into passive and aggressive personalities. Passive individuals ignore their rights in case of conflict between their desires and the desires of others. They usually don't share their thoughts and feelings. Most often, feelings are stifled in themselves, even if the situation does not require it. As a result, they remain with a feeling of irritation or anger. Sometimes they feel overwhelmed due to the lack of influence on various situations. They usually don't know what they really want.

Aggressive personalities protect their rights violating the rights of other people. Although they get short-term effects, aggression brings negative effects to them in the long term. The people around them confront these people and take it out on them whenever possible.

Personalities who are passive-aggressive about what they want, let others know with the help of hints, they never speak clearly about what they want. They express their feelings by slamming doors, without speaking to anyone, being late or hackneyed. People around them most often cannot understand the disguised signals and begins to get angry with this person. As a result, such people are left with feelings of frustration or resentment.

Assertive individuals communicate in a way they want, have a plan how to effectively interact with others, and then act according to the plan.

Usually, the best plan is to express feelings or points of view and speak directly to others about changing their behavior without using threats, demands, or negative statements.

Assertiveness is the most effective way to communicate. People have the opportunity to get rid of unpleasant feelings that, remaining in them, could grow. Assertive behavior can often help resolve difficulties that predispose to stress or neurosis and increase the person's control over their life.

At different times, we can be non-assertive, aggressive, or assertive. Problems arise when we are non-assertive or aggressive too often when it becomes habitual for us to be that way.

Manuel Smith [14] has developed a model of assertive (self-asserting) behavior. Below are the so-called assertive rights, as well as manipulative biases, which, according to the author of the given concept, block these rights:

1. I have the right to evaluate my own behavior, thoughts, and emotions and I am responsible for their consequences. Manipulative bias: I should not judge myself and my behavior in an unceremonious way and independently of others. In fact, it is not me who should evaluate and discuss my personality in all cases, but someone else who is wiser and more authoritative.

2. I have the right not to apologize or explain my behavior. Manipulative bias: I am responsible for my behavior to other people, it is advisable that I report to them and explain everything I do, apologize to them for my actions.

3. I have the right to independently consider whether I am responsible at all or to some extent for solving other people's problems. Manipulative bias: I have more obligations towards some institutions and people than towards myself. It is better to sacrifice my own dignity and adapt.

4. I have the right to change my mind. Manipulative bias: If I have already expressed a point of view, I should never change it. I would have to apologize or admit that I was wrong. This would mean that I am not competent and unable to decide.

5. I have the right to make mistakes and be responsible for my mistakes. Manipulative bias: I am not supposed to be wrong, and if I make

mistakes, I should feel guilty. It is desirable that my decisions are controlled.

6. I have the right to say, «I don't know.» Manipulative bias: It is desirable that I am able to answer any question even if I don't know the answer.

7. I have the right to be independent from the "goodwill" of others and from their good attitude towards me. Manipulative bias: I want people to treat me well, to be loved, and I need them.

8. I have the right to make illogical decisions. Manipulative bias: It is preferable that I respect the logic, reason, rationality, and validity of everything I do.

9. I have the right to say: «I do not understand you.» Manipulative bias: I have to be attentive and sensitive to the needs of others, I have to «read their minds.» If I don't do this, I'm a ruthless ignoramus and no one will love me.

10. I have the right to say: «I'm not interested in this.» Manipulative bias: I must try to be attentive and emotional about everything that happens in the world. I probably won't succeed, but I must try to achieve it with all my might. Otherwise, I'm indifferent

Conclusion

We can conclude that assertiveness contributes to the achievement of goals, the development of communication skills, an increase in self-esteem and competence, helps to make more balanced decisions, keep the situation under control, build

close relationships, and achieve greater success in learning.

Assertive people prefer to draw conclusions based on their own observations, they have a better chance of achieving positive results in contact with others, and they are more satisfied with relationships and life in general.

There are a plethora of differences between assertiveness and aggression. We should completely understand the impact of assertiveness not only on an individual's life but also on social relationships between different people. And if we are aggressive, then we cannot control all our emotions and our attitude towards the situations, notwithstanding the fact that aggressive people are more likely to tend to achieve goals than passive. But if we are assertive, we can achieve goals, successfully communicate with other people, we can be free from depression and our mental health would be stable. That is why a lot of modern training in various spheres of life, from psychology to management and sport, are directed to assertiveness development.

Thus assertive behavior is the golden mean between aggressiveness and passivity, serves as a prevention of personal powerlessness, gives an advantage in critical situations, and is positively interconnected with such a mechanism of psychological adaptation to stress as problem-solving. Assertiveness training strengthens feelings of confidence and self-esteem and reduces anxiety, hostility, and aggression.

References

1. Salter A. Conditioned reflex therapy New York: Capricorn, 1949. – 245 p.
2. Хохлова Е.В. Конструктивная агрессивность в формировании навыков асертивного поведения студентов вуза // автореф. дис. канд. психол.наук: 19.00.07. – Нижний Новгород, 2008. – 22 с.
3. Sue Hadfield and Jill Hasson. Gain self-confidence. What it means to be assertive. - Moscow: Pretekst, 2014. – 224p.
4. Ерментаева А. Р. Тұлғаның бәсекеге қабілеттілігіндегі психологиялық мазмұн // Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Хабаршысы. Психология және социология сериясы. - 2018. №3(66). - 32-43 б.
5. Assertiveness. Online APA dictionary of psychology. – URL: <https://dictionary.apa.org/assertiveness> (дата обращения: 09.08.2020).
6. Blynova O. et al. Assertiveness as a Factor of Students' Choice of Behavior Strategies in Social Interaction. // Revista Inclusiones. – 2020. – №. 4. - P. 259-272.

7. Epstein N. (1980). Social consequences of assertion, aggression, passive aggression, and submission: Situational and dispositional determinants. *Behavior Therapy*, 11, P.662-669.
8. Lindenfield G., Theory and practice of assertiveness, or how to be open, active and natural. - Moscow: Popourri, 2003. – 144 p.
9. Alden L., Cappe R. (1981). Nonassertiveness: Skill deficit or selective self-evaluation? *Behavior Therapy*, 12, P.107-114.
10. Alberti R. E., Emmons M. L. (1978). *Your perfect right: A guide to assertive behavior* (3rd ed.). San Luis Obispo, CA: Impact Publishers.
11. Patrick King. *Assertiveness. Speak out. Say no. Set boundaries. Get in control.* - Moscow: Byblos, 2019. – 208p.
12. Bruch M. A. (1981). A task analysis of assertive behavior revisited: Replication and extension. *Behavior Therapy*, 12, P.217-230.
13. Федоров А.П. *Когнитивно-поведенческая психотерапия.* Санкт-Петербург: Питер, 2002. – 352 с.
14. Smith M. *When I Say No, I Feel Guilty: How to Cope - Using the Skills of Systematic Assertive Therapy.* New York: Dial Press, 1975. – 298 p.

References

1. Salter A. *Conditioned reflex therapy* (Capricorn, New York, 1949, 245p.).
2. Khokhlova E.V. *Konstruktivnaya agressivnost' v formirovaniy navykov assertivnogo povedeniya studentov vuza: avtoref.dis.kand.psikhol.nauk.* - 19.00.07. Constructive aggressiveness in the formation of skills of assertive behavior of university students: abstract of thesis. of cand. of psychological sciences. - 19.00.07. (Nizhny Novgorod, 2008, 22 p.).
3. Sue Hadfield and Jill Hasson. *Gain self-confidence. What it means to be assertive* (Pretekst, Moscow, 2014. 224 p.).
4. Yermentayeva A. R. *Tulganyn bassekege kabilettiligindegi psikhologialyk mazmyn [Psychological content of personality competitiveness], Al-Farabi atyndagy Kazak ulttyk universitetinin Khabarshysy. Psikhologia zhane sotsiologia seriyassy [Bulletin of Al-Farabi Kazakh National University. Psychology & Sociology series]*, 3(66), 32-43 (2018).
5. *Assertiveness.* Online APA dictionary of psychology. Available at: <https://dictionary.apa.org/assertiveness> (Accessed: 09.08.2020).
6. Blynova O. et al. *Assertiveness as a Factor of Students' Choice of Behavior Strategies in Social Interaction, Revista Inclusiones*, 4, 259-272 (2020).
7. Epstein N. Social consequences of assertion, aggression, passive aggression, and submission: Situational and dispositional determinants. *Behavior Therapy*, 11, 662-669 (1980).
8. Lindenfield G. *Theory and practice of assertiveness, or how to be open, active and natural* (Popourri, Moscow, 2003. 144 p.).
9. Alden L., Cappe R. Nonassertiveness: Skill deficit or selective self-evaluation? *Behavior Therapy*, 12, 107-114 (1981).
10. Alberti R. E., Emmons M. L. *Your perfect right: A guide to assertive behavior* (3rd ed.) (San Luis Obispo, CA: Impact Publishers, 1978).
11. Patrick King. *Assertiveness. Speak out. Say no. Set boundaries. Get in control* (Byblos, Moscow, 2019. 208 p.).
12. Bruch M. A. A task analysis of assertive behavior revisited: Replication and extension. *Behavior Therapy*, 12, 217-230 (1981).
13. Федоров А.П. *Когнитивно-поведенческая психотерапия [Cognitive behavioral therapy]* (Piter, Saint Petersburg, 2002, 352 p.).
14. Smith M. *When I Say No, I Feel Guilty: How to Cope - Using the Skills of Systematic Assertive Therapy* (Dial Press, New York, 1975, 298 p.).

А.Н. Калжанова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Тұлға ассертивтілігін дамытуының рөлі

Аңдатпа. Мақала тұлға ассертивтілігін зерттеу мәселесіне арналған. Мақсаты - осы термин туралы жалпы ақпарат беру және тұлғаның ассертивтілік қабілетінің даму аспектілерін зерттеу.

Мақаланың жаңашылдығы - бұл жұмыста тұлғаның ассертивті мінез-құлқы туралы зерттеулерге түсінік берілуі; тұлғаның ассертивтілігі анықтамасы жайлы кім және қашан ғылыми қолданысқа енгізгені жайлы, ассертивтілік тұжырымдамасының мәні ашылып, тұлғаның ерекшеліктері мен ассертивтілігін анықтау үшін зерттеу жүргізілді.

Қазіргі кезде қоғамның өзекті психологиялық проблемалары болып табылатын ассертивті мінез-құлық туралы шетелдік және отандық зерттеулердің нәтижелері талданып, жинақталған.

Психологиялық тұрғыдан ассертивтіліктің не екенін білуге мүмкіндік береді. Ассертивтілік- тұлғаның өз мүдделерін өзгелердің құқығын бұзбай, абыроймен және сенімділікпен қорғау мүмкіндігі ретінде қарастырылады. Ассертивтілік туа біткен қасиеттен гөрі жинақталған қасиет екенін ескерген жөн. Сондықтан, дұрыс жұмыс жасай отырып, оңтайлы нәтижелерге қол жеткізуге болады. Сонымен қатар, белгілі ғалымдардың еңбектерін ескере отырып, ассертивті мінез-құлықты қалыптастыру ережелері жайлы ақпарат мақалада берілген.

Түйін сөздер: ассертивтілік, агрессия, ассертивті мінез-құлық, өзін-өзі бағалау, индивид, тұлға.

А.Н. Калжанова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Роль развития ассертивности личности

Аннотация. Данная статья посвящена изучению ассертивности личности. Цель статьи заключается в том, чтобы предоставить общую информацию о термине и изучить аспекты развития ассертивности.

Новизна статьи заключается в том, что в работе дается критическое понимание исследований ассертивного поведения личности: когда и кем в научный обиход было введено определение ассертивности, раскрыта сущность понятия ассертивности, проведены исследования по определению особенностей ассертивности и ассертивного поведения личности.

В статье анализируются и обобщаются результаты зарубежных и отечественных исследований ассертивного поведения, которое в настоящее время является актуальной психологической проблемой в обществе.

Также дается представление об ассертивности личности с психологической точки зрения, а само понятие ассертивности рассматривается как возможность для человека защищать свои интересы с достоинством и доверием, не нарушая прав других. При этом следует учитывать, что ассертивность - это приобретаемая черта, а не врожденная. Поэтому при правильной работе можно добиться оптимальных результатов. Кроме того, в статье представлена информация о правилах формирования ассертивного поведения с учетом работ известных ученых.

Ключевые слова: ассертивность, агрессия, ассертивное поведение, самооценка, индивид, личность.

Information about authors:

Kalzhanova A.N. – Ph.D. student of the Department of Social Pedagogy and Self-Cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Калжанова А.Н. – Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің әлеуметтік педагогика және өзін-өзі тану кафедрасының докторанты, А.Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ш.Т. Уалиева
Г.М. Кармбаева

Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: u.shugyla@gmail.com, karibayeva_gm@enu.kz)

Эмоциональное состояние и уровень тревожности у родителей, работающих в удаленном режиме

Аннотация. В данной статье представлено исследование актуального эмоционального состояния и уровня тревожности у родителей, работающих в удаленном режиме в Республике Казахстан. Несмотря на то, что существует большое количество работников, работающих в удаленном или дистанционном режиме, имеющиеся исследования в области анализа уровня стресса или эмоционального состояния в связи с присутствием детей на месте выполнения функциональных обязанностей таких работников недостаточны. Вследствие этого возникает необходимость изучения данного вопроса с использованием существующих методик для получения конкретизированных данных. На основании такого запроса проведены опрос и тестирование среди родителей, работающих в удаленном или дистанционном режиме в городах Нур-Султан, Актау, Алматы, Семей и Атырау.
Ключевые слова: эмоциональное состояние, тревожность, дистанционный режим работы, удаленный режим работы, работающие родители.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-248-254>

Введение

Согласно 1 пункту статьи 138 Трудового Кодекса РК дистанционная или удаленная работа является особой формой осуществления трудового процесса вне места расположения работодателя с применением в процессе работы информационно-коммуникационных технологий [1].

Компания по управлению социальными медиа «Баффер» (Buffer) в результате проведенного социологического опроса разделила работников, работающих в удаленном режиме на две первоначальные категории: работники, добровольно выбравшие удаленный режим работы, и работники, вынужденные сменить режим работы с офисного на удаленный в результате пандемии коронавируса в 2019-2020 гг. [2]. В 2021 году процент ра-

ботников, перешедших на удаленный режим работы в связи с пандемией коронавируса, составил 45% от общего числа опрошенных респондентов в таких странах, как Соединенные Штаты Америки, Великобритания, Испания, Канада и Индия [3].

Всемирная пандемия Ковид-19 способствовала резкой и достаточно неожиданной смене режима работы большей части работников, задействованных в офисном режиме работы, и в Республике Казахстан. В связи с приказами Министерства здравоохранения и введением карантинного режима большая часть населения в срочном порядке была вынуждена перейти на дистанционный режим работы. В то же время учреждения дошкольного и школьного образования так же были вынуждены резко прекратить режим очного посещения. Многие дети, как и их родители, вынужде-

ны оставаться дома и продолжать обучение в онлайн режиме. Находясь в домашней обстановке, родители продолжают выполнять свои функциональные обязанности согласно должностным инструкциям и рабочему графику. Такие обстоятельства не могут пройти бесследно для общего эмоционального состояния работников. Следовательно, возникает актуальная необходимость в подробном рассмотрении и анализе таких состояний.

Задачей данной статьи является получение более детального представления о том, что происходит с общим настроением и эмоциональным состоянием работающих родителей, вынужденных выполнять свои должностные обязанности несмотря на домашнюю обстановку, на вновь появляющиеся сторонние отвлекающие ситуации и изменение привычных условий труда в связи с изменением положения в стране и в мире в целом. Вместе с тем представляет интерес поиск ответов на такие вопросы как: действительно ли присутствие детей на месте выполнения работы может оказывать значительное влияние на уровень работоспособности работающего родителя? Меняется ли качество работы в связи с тем, что ребенок или несколько детей вследствие своей естественной активности могут мешать самому процессу выполнения рабочих задач работающего родителя? Какие эмоциональные состояния переживает работающий родитель, вынужденный находиться в домашней обстановке вместе с остальными членами семьи в течение рабочего дня?

Изучение вопроса присутствия собственных несовершеннолетних детей во время выполнения рабочих задач как важного фактора влияния на эмоциональное состояние родителя, работающего в дистанционном режиме, является главной целью проведения исследования.

В связи с вышеизложенным для проведения исследования был разработан опросник из 45 вопросов, включающих 3 основных блока:

- 1) социально-демографические характеристики;
- 2) самооценка физического состояния за последний год;

3) особенности восприятия и поведения в условиях совместного времяпровождения с детьми в течение рабочего дня в удаленном режиме работы.

Также в целях определения общего уровня стресса и тревоги была использована проективная методика исследования личности цветовой тест Люшера [4].

Выборка исследования представлена лицами мужского и женского пола в возрасте от 32 до 53 лет. Формирование выборки производилось методом случайного отбора. Планируемый объем выборки составлял 22 респондента, частично или полностью работающих в удаленном режиме. У всех респондентов имеются несовершеннолетние дети от 0 до 18 лет.

В ходе сбора информации по первому этапу исследования при проверке заполненных опросников выявлено, что 1 из респондентов был занят на производстве по месту нахождения работодателя. Следовательно, ответы данного респондента не отвечали критериям исследования и были исключены из результатов исследования. Таким образом, окончательный объем выборки по первому этапу составил 21 человек.

21 человек прошли тестирование по методике Люшера, однако в ходе обработки результатов было выявлено, что 5 респондентов заполнили формы некорректно. В результаты исследования были включены данные только по 16 респондентам соответственно.

Условие сохранения конфиденциальности и анонимности результатов являлось наиболее важным составляющим проведенного исследования. В связи с этим заполнение опросника и выполнение тестирования производились без указания персональной информации респондента, что исключало возможность идентифицировать личность респондента.

В гендерном аспекте в исследовании на первом этапе приняли участие 12 женщин и 9 мужчин, на втором этапе 5 мужчин, 5 женщин, и 6 респондентов не указали принадлежность к полу. Средний возраст на 1 этапе исследования составил 36,5 лет для мужского пола и 35 лет для женского пола. На втором

Таблица 1

Характеристики	1 этап – опрос N=21		2 этап – тестирование N=16		
	М.	Ж.	М.	Ж.	Не указано
Пол					
Кол-во	9 (42,9%)	12 (57,1%)	5 (31,25%)	5 (31,25%)	6 (37,5%)
Средний возраст M (MD)	36,5	35	36	38	

В каком режиме Вы работаете в настоящее время?

21 ответ

В каком режиме работает Ваш/а супруг/а в настоящее время?

20 ответов

Рисунок 1

этапе средний возраст для мужского пола составил 36 лет, для женского пола - 38 лет. Данные отображены в Таблице №1.

Более половины респондентов в настоящее время работают в полностью удаленном (дистанционном) режиме. В исследовании также был задан вопрос о режиме работы партнера респондента, так как данный показатель является дополнительным фактором присутствия стресса и эмоциональной неустойчивости в

связи с необходимостью разделения труда по уходу за детьми, находящимися дома в рабочее время или полной ответственности за уходом за детьми в случае отсутствия партнера в связи с его/ее полным офисным режимом работы (Рис.1)

Информация по количеству и возрастной категории имеющих детей, совместно проживающих вместе с респондентами приведена далее (Рис.2 и Рис.3)

Пожалуйста, укажите возраст Ваших детей (можно выбрать несколько), совместно проживающих вместе с Вами:

21 ответ

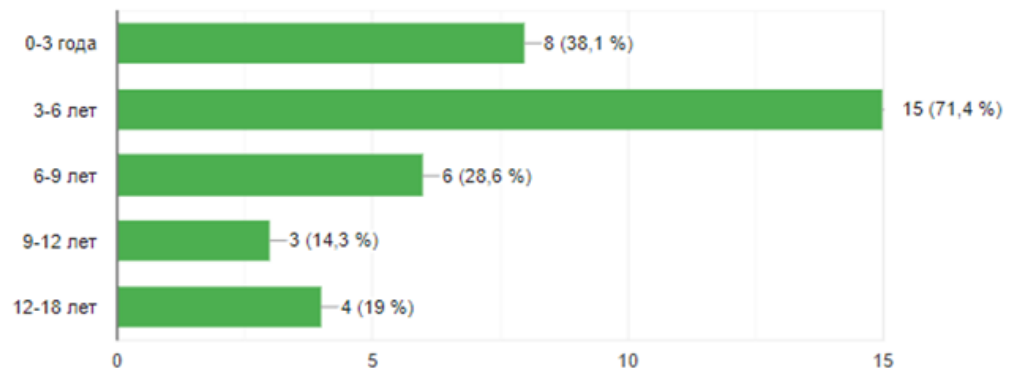

Рисунок 2

Пожалуйста, укажите количество Ваших детей, совместно проживающих вместе с Вами

21 ответ

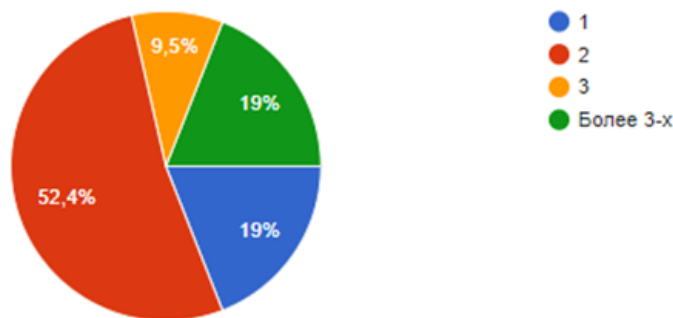

Рисунок 3

52,4 % респондентов считают, что фактор присутствия детей дома в удаленном режиме работы негативно влияет на рабочий процесс. Только треть респондентов считает, что такой фактор не критичен. Количество родителей, подверженных раздражению в связи с тем, что дети могут шуметь или попросить о помощи, превалирует над количеством работающих родителей, не обращающих внимание на такое поведение несовершеннолетних домочадцев (Таблица №2).

Несмотря на присутствующее раздражение от необходимости совмещать удаленную работу и уход за детьми, вынужденными оставаться дома вместе с родителями в течение рабочего дня, респонденты довольно позитивны

в отношении уровня удовлетворенности отношениями с партнерами и с несовершеннолетними детьми (Таблица №3).

При обработке данных по интерпретации цветового теста Люшера у 62,5% респондентов выявлен незначительный уровень тревожности по шкале до 2-х из 12. Более повышенная тревожность, выраженная в эмоциональном напряжении, была выявлена у 31,25% респондентов с показателями от 3-х до 6 из 12. При этом у 12,5% респондентов обнаружилось состояние серьезной дезадаптации, где указанные значения варьируются от 7-и до 9-и из 12.

Интерпретационные результаты проективного метода включают в себя описание психологического и физиологического состояния

Таблица 2

Присутствие раздражения от активности детей дома в рабочее время		Присутствие раздражения от необходимости прерывать рабочую деятельность, чтобы выполнить просьбу детей	
Совершенно согласен/согласна	9,5%	Совершенно согласен/согласна	19%
Скорее да, чем нет	52,4%	Скорее да, чем нет	57,1%
Скорее нет, чем да	23,8%	Скорее нет, чем да	23,8%
Совершенно не согласен/не согласна	14,3%	Совершенно не согласен/не согласна	0%

личности. У 68,75% респондентов обнаружено повышение уровня тревожности и эмоционального напряжения. Так, у респондента №11 выявлен стресс, вызванный расстройствами из-за неблагоприятной обстановки. Респондент чувствует, что оказался в безвыходном, неприятном положении и не в состоянии выйти из него. Обозлен и рассержен, так как сомневается сумеет ли добиться достижения своих целей. Доведен до грани нервного расстройства. У респондента №9 подавленное накопленное волнение, вызванное стремлением оказывать сопротивление всем новым источникам возбуждения. Такое состояние ведет к раздражимости, взрывам злости и даже к сексуальным неврозам. Психологически ситуация крайне опасная. Возмущен при мысли о том, что он не сможет добиться своих целей и расстроен, сознавая свою беспомощность изменить хотя бы что-нибудь в этом отношении. Чрезмерно перенапряг свои силы и чувствует себя как в осажденной крепости. Возможно, находится на грани нервного срыва. У респондента №11 показатель тревожности превышает норму, по шкале от 0 до 12, уровень тревожности находится на отметке 7, следовательно,

респондент находится в состоянии дезадаптации. Физиологически у респондента №11 способность выдержать давление исчерпана до предела. Это ведет к стрессу, нетерпеливости и раздражительности. Психологически данный респондент утратил настойчивость и силу воли, необходимые для того, чтобы преодолеть существующие трудности. Чувствует, что его силы исчерпаны, что он ничего не достиг, но старается держаться и бороться с яростным упорством за осуществление своих целей. Это является причиной невыносимого давления, которое он испытывает и которого он хотел бы избежать. У остальных 31,25% респондентов выявлен незначительный уровень тревожности. При этом у 100% респондентов присутствует ярко выраженная подверженность внешним раздражителям вследствие существующей неблагоприятной и неопределенной обстановки.

По итогам проведенного исследования уровня тревожности и эмоционального состояния были сделаны следующие выводы:

Во-первых, исследование выявляет тенденцию, где родители, поменявшие свои рабочие условия с полностью офисного режима

Таблица 3

Я жду окончания рабочего дня или недели, чтобы посвятить свое время семье – детям и супругу/супруге		Согласны ли Вы со следующим утверждением: Я доволен/довольна общим качеством взаимодействия со своими детьми	
Совершенно согласен/согласна	23,8%	Совершенно согласен/согласна	33,3%
Скорее да, чем нет	52,4%	Скорее да, чем нет	38,1%
Скорее нет, чем да	23,8%	Скорее нет, чем да	23,6%
Совершенно не согласен/не согласна	0%	Совершенно не согласен/не согласна	0%

на удаленный (дистанционный) и вынужденные находиться вместе со своими несовершеннолетними детьми во время выполнения функциональных особенностей, склонны оценивать существующие взаимоотношения с детьми и партнерами в позитивном ключе. Данный факт указывает на возможную адаптацию психики таких работников к новым условиям работы и постепенную регуляцию уровня стресса, связанного с новыми задачами и трудностями.

Во-вторых, несмотря на внешнюю видимую стабилизацию эмоционального состояния, у всех работников, так или иначе задействованных в удаленном режиме работы, выявлена накопленная усталость и недовольство существующим положением дел. Поскольку у нескольких респондентов уже на данном этапе выявляется повышенный уровень стресса независимо от принадлежности к полу, количество работников, переживающих острые эмоциональные состояния, предположительно будет только увеличиваться.

Следующий результат заключается в том, что в случае постоянного взаимодействия с несовершеннолетними детьми, при одновременной необходимости выполнения функциональных обязанностей согласно должностной инструкции, уровень раздражения и стресса остается повышенным независимо от принадлежности к полу. То есть как у отцов, так и у матерей, работающих в удаленном (дистанционном) режиме работы наблюдаются раздражение и усталость.

Также выявлено, что не существует корреляции между количеством детей, вынужденных оставаться с работающими родителями в течение части или полного рабочего дня, и уровнем присутствующего стресса у работающих родителей. То есть у работников с одним ребенком и у работников с несколькими детьми уровень стресса и эмоционального напряжения будет в более или менее одинаковых пределах.

Исходя из вышеизложенного, автор исследования приходит к заключению, что смена условий работы, существующая нестабильная экономическая ситуация, режим самоизоляции и карантинные ограничения по всей территории города или страны уже сами по себе являются критическими факторами и главными причинами повышения уровня стресса у населения. Несмотря на то, что сознательно большинство работающих родителей считают, что они достаточно хорошо справляются со своими рабочими функциями и родительскими обязанностями, необходимо понимать, что дополнительная нагрузка в виде несовершеннолетних детей, необходимость совмещения разных социальных ролей в течение рабочего времени, отсутствие живого контакта с коллегами и другими сотрудниками организации негативно влияют на общее самочувствие работников. В последующем рекомендуется более обширное и более углубленное исследование негативных психологических состояний населения с привлечением большего количества респондентов.

Список литературы

1. Трудовой кодекс РК от 23 ноября 2015 года № 414-V (с изменениями и дополнениями по состоянию на 22.01.2021 г.). – URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=4;-90 (дата обращения: 3.04.2021)
2. Баффер.ком - «Отчет по удаленному режиму работы в 2021 году» – URL: <https://buffer.com/2021-state-of-remote-work> (дата обращения 03.04.2021).
3. Баффер.ком - «Отчет по удаленному режиму работы в 2021 году». Таблица №5 – URL: <https://buffer.com/2021-state-of-remote-work> (дата обращения 03.04.2021).
4. Проективная методика исследования личности «Восьмицветовой тест Люшера». - URL: <https://psytests.org/luscher/8color-run.html> (дата обращения 01.04.2021).

References

1. Trudovoi Kodeks RK ot 23 noyabrya 2015 goda № 414-V (s izmeneniyami i dopolneniyami po sostoyaniyu na 22.01.2021 god). [Labour Code of the RoK dated November 23, 2015 № 414-V (last amended on 22.01.2021)]. Available at: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=38910832#pos=4;-90 (Accessed: 3.04.2021).
2. Baffer.com – Otchet po udalyonnomu rezhimu raboty v 2021 godu [The 2021 state of remote work report“]. Available at: <https://buffer.com/2021-state-of-remote-work> (Accessed: 3.04.2021).
3. Baffer.com – Otchet po udalyonnomu rezhimu raboty v 2021 godu [The 2021 state of remote work report]. Chart No 5. Available at: <https://buffer.com/2021-state-of-remote-work> (Accessed: 3.04.2021).
4. Proektivnaya metodika issledovaniya lichnosti Vos'micvetovoi test Lyushera [The Lüscher 8-Colour-Test, a projective technique for personality assessment]. Available at: <https://psytests.org/luscher/8color-run.html> (Accessed: 1.04.2021).

Г.М. Кармбаева, Ш.Т. Уәлиева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қашықтықтан жұмыс істейтін ата-аналардың эмоциялық күй-жағдайы мен мазасыздық деңгейі

Аңдатпа. Мақала Қазақстан Республикасындағы қашықтықтан жұмыс істейтін ата-аналардың осы мезеттегі эмоциялық күй-жағдайы және мазасыздық деңгейін зерттеу тақырыбын қарастырады. Қашықтан жұмыс істейтін қызметкерлердің саны көп болғанымен, жұмыс орнында функционалды міндеттерін орындау кезінде балалары бірге болуына байланысты, аталмыш қызметкерлердің күйзеліс деңгейін немесе эмоционалдық күй-жағдайын талдауға арналған зерттеулер әлі де жеткіліксіз. Осыған орай, бұл сұрақты зерттеу мақсатында қолданыста бар әдістемелерді пайдалана отырып, нақты деректерді алу қажеттілігі туындайды. Осы сұраныстың талабымен Нұр-Сұлтан, Ақтау, Алматы, Семей және Атырау қалаларында қашықтықтан жұмыс істейтін ата-аналар арасында сауалнама және тестілеу жүргізілді.

Түйін сөздер: эмоциялық күй-жағдай, мазасыздық, қашықтықтан жұмыс істеу, жұмыс істейтін ата-аналар.

G.M. Karibaeva, Sh.T. Ualiyeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Emotional state and level of anxiety of parents, working in a remote mode

Abstract. This article reviews a study of current emotional state and the level of anxiety of parents, working in a remote mode in the Republic of Kazakhstan. There is a vast number of employees, who work remotely. However, there is a lack of existing research analyzing the level of stress or emotional state of such employees associated with the presence of children in the place of functional duties. Therefore, there is a need for investigation of the matter with the use of appropriate practical methods.

In order to get more specific data, there were conducted a survey and testing among parents working in remote e mode in the cities of Nur-Sultan, Aktau, Almaty, Semey, and Atyrau.

Keywords: emotional state, anxiety, distant mode of working, remote mode of working, working parents.

Сведения об авторах:

Ш.Т. Уәлиева – автор для корреспонденции, магистрант 2 курса по направлению «Психология», Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Г.М. Кармбаева – к.п.с.н., профессор кафедры психологии, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан.

Sh.T. Ualiyeva – Corresponding author, The 1st year Master's degree student in Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

G.M. Karibaeva – Ph.D. at the Department of Psychology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan.

Н.Н. Катшыбекова¹
М.П. Кабакова²
М.Т. Изтилеуова³

^{1,2}Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан
³Коммунальное государственное учреждение «Кризисный центр «Жан-Сая» Управления социального благосостояния города Алматы, Алматы, Казахстан
(E-mail: ¹naz-kt@mail.ru, ²pobedovna_70@mail.ru, ³Marzhan_ist@mail.ru)

Эмпирическое исследование психоэмоционального состояния женщин - жертв бытового насилия

Аннотация. На сегодняшний день проблема насилия в семье во всем мире привлекает внимание и стала одной из актуальных проблем общества. Насильственные действия имеют место в каждой второй-четвертой семье повсеместно. Им может подвергнуться любая, вне зависимости от возраста, пола, расы, класса, нации, религии, уровня образования и культуры. К сожалению, подобные действия проявляются систематически и несут опасность для социального здоровья семьи, подрастающего поколения, общества, повышая нестабильность в обществе и уровень его социальной неудовлетворенности. Важность темы очевидна для дальнейшей перспективы каждой семьи, которая является главной ячейкой общества и основой любого государства. В данной статье представлены основные причины и последствия насилия в семье. Показаны особенности его воздействия в отношении женщин. Актуализируется проблема снижения уровня насилия, оказания психологической помощи испытывающим психологическую травму после перенесенного им семейно-бытового насилия.

Ключевые слова: семейно-бытовое насилие, женщина, жертва, агрессор, психоэмоциональная травма.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-255-270>

Введение

Зачастую жертвами бытового насилия являются женщины. Подвергшиеся насилию женщины находятся в состоянии негативных последствий. Последствия могут отражаться на их здоровье, психоэмоциональном состоянии, которые приводят к негативным изменениям в ее поведении. В данной статье рассматриваются результаты исследования психоэмоционального состояния женщин – жертв семейно-бытового насилия, получательниц услуг в одном из кризисных центров г.Алматы.

В статье изучены особенности психологической работы с женщинами- жертвами бытового насилия, что является целью данного исследования. В целях оказания психологической помощи жертвам, испытывающим психологическую травму после перенесенного им семейно-бытового насилия, проведено эмпирическое исследование психоэмоционального состояния женщин – жертв семейно-бытового насилия до проведения психологической работы и после.

По их завершении разработана программа психологической помощи и реабилитации женщин, проживающих временно в вышеука-

занном Кризисном центре, что является задачей данной работы.

Для проведения эмпирического исследования психоэмоционального состояния жертв бытового насилия использованы: тестирование, опрос в форме анкетирования и опросники: (С.Корчагиной, «Басса-Дарки», Ч.Карвера, Р.Лазаруса), так и анкеты (Авторская анкета с 10-балльной шкалой оценки), методы прямого шкалирования (Шкала Дж.Тэйлор). В исследовании приняло участие 15 женщин, проживающих в Кризисном центре от 27 до 40 лет, средний возраст - 32,5 лет.

Рассмотрим социально-демографические особенности выборки. На рисунке 1 представлена информация об образовании женщин. Данный показатель – образование - важен, поскольку существует стереотип, что необразованные женщины чаще подвергаются насилию в семье. Представленные в исследовании результаты показывают, что вне зависимости от своего образования женщина может столкнуться с бытовым насилием.

На рисунке 2 представлена информация о семейном положении женщин.

На рисунке 3 представлены демографические данные о количестве брака и стажа в бра-

ке. Отметим, что у 89% женщин это официальный брак.

Из рисунка 3 видно, что 75% женщины состоят в первом браке и 25% женщин состоят во втором браке. Средний стаж в браке равен 9,9 годам совместной жизни: 1) 22% состоят в браке до 5 лет; 2) 21% состоят в браке до 10 лет; 3) 50% состоят в браке до 15 лет; 6) 7% состоят в браке больше 15 лет. Это позволяет говорить, что женщины, находящиеся в браке от 10 до 15 лет, достоверно чаще сталкиваются с бытовым насилием в семье.

На рисунке 4 представлены демографические данные об общем количестве детей и детей от предыдущего брака.

Из рисунка 4 видно, что среднее количество детей у женщин-жертв бытового насилия - трое: 1) 13% - один ребенок; 2) 13% - двое детей; 3) 34%- трое детей; 4) 20% - четверо детей; 5) 20% - пятеро и более детей.

Важно, что в 83% случаев это совместные дети и лишь в 17% есть дети от предыдущего брака. Вопрос о хобби вызвал затруднение, что мы связываем с психоэмоциональным состоянием женщин. Таким образом, чаще всего это женщина 32-33 лет, находящаяся в официальном первом браке более 10 лет, имеющая 3

Рисунок 1. Социально-демографические данные выборки – образование.

Рисунок 2. Семейное положение

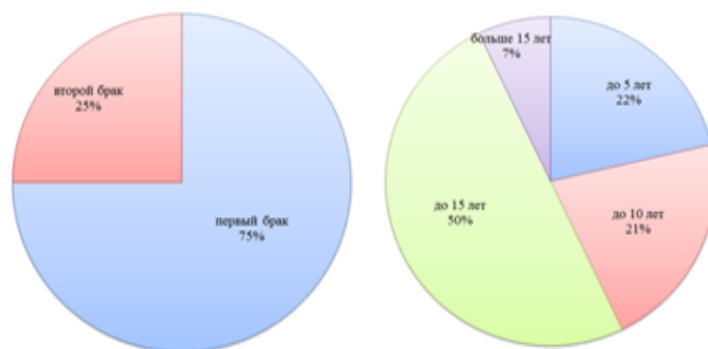

Рисунок 3. Характеристики семейного положения

и более детей. Уровень образования роли не играет.

Основной блок в анкете состоит из 34 вопросов, направлен на изучение причин нахождения в Кризисном центре, частоты семейного насилия, связанных с этим эмоций. Основная причина нахождения в Кризисном центре связана с физическим насилием со стороны супруга (93%) и родственников мужа (14%). Важно отметить, что 33% проживают совместно с родными (с родственниками мужа) и 67% живут отдельно от родственников (см. рисунок 5).

94% женщин, находящихся в Кризисном центре, отмечают, что это не первый случай насилия по отношению к ним, что раньше им уже доводилось уходить из дома (42%). В семьях преобладает физическое насилие (36%), экономическое (24%) и эмоциональное (28%) насилие (см. рисунок 6).

Отметим, что женщины выделяли два или более вида насилия. Самый распространенный вариант, 28% женщин, отметили сочетание физического и эмоционального насилия, 27% женщин отметили сочетание физического и экономического насилия и 34% - соче-

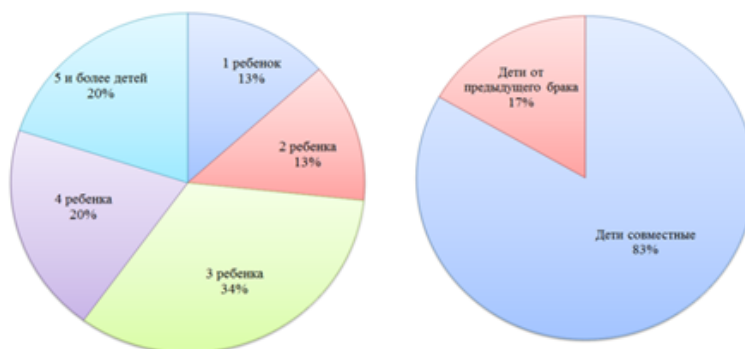

Рисунок 4. Количество детей

Рисунок 5. Условия проживания.

Рисунок 6. Преобладающие виды насилия в семье

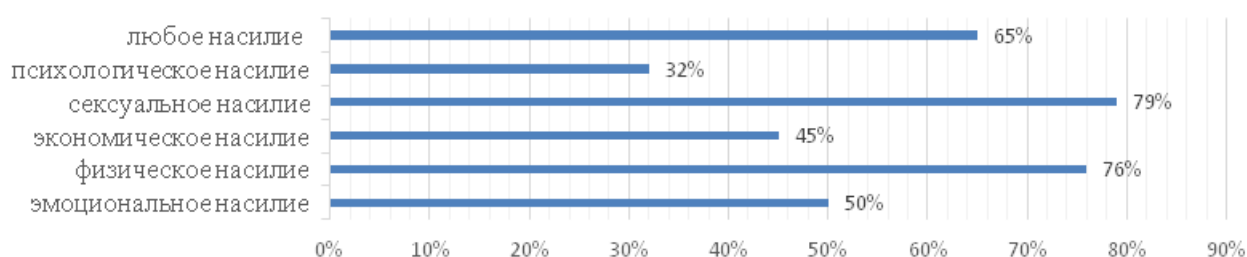

Рисунок 7. Неприемлемость видов насилия для женщин

тание всех трех видов насилия: физического, экономического и эмоционального. Среднее количество случаев насилия в месяц - 8,5 раз. Спокойнее всего женщины реагируют на экономическое насилие (42%), когда мужа не дают денег.

На рисунке 7 представлены данные о неприемлемости различных видов насилия для женщин, временно проживающих в Кризисном центре:

Так, на статистически уровне нет выраженных предпочтений, какое насилие не приемлемо. Важно отметить, что 47% женщин терпели в среднем 5,8 лет, прежде чем обратились за помощью. Но при этом 57% готовы простить обидчика, вернуться назад (47%) и начать жизнь с чистого листа (41%). Вопросы о счастливой жизни и дальнейших целях вызвали затруднение.

Третий блок включает в себя шкалу оценки состояния от 0 до 10 (0-низкое, 10-высокое) по трем параметрам: физическое самочувствие, эмоциональное состояние и удовлетворенность жизнью, полученные данные представлены на рисунке 8.

Из данных, представленных на рисунке 8, следует, что меньше всего женщины удовлетворены жизнью (3 балла из 10), эмоциональное состояние они оценивают на 5 баллов (средний показатель), физическое самочувствие на 6 баллов из 10.

Вывод 1: женщины имеют систематический опыт проживания в атмосфере физического, экономического и эмоционального насилия. Основной эмоциональный фон – вина, стыд, беспомощность; эмоциональное и физическое самочувствие удовлетворительное, удовлетворенность жизнью крайне низкая.

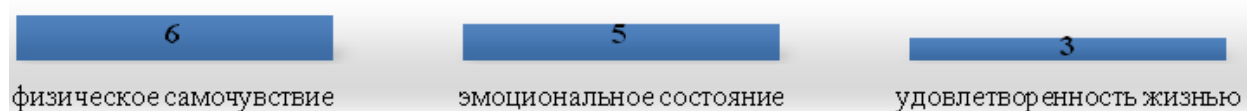

Рисунок 8. Общее состояние женщин-жертв бытового насилия

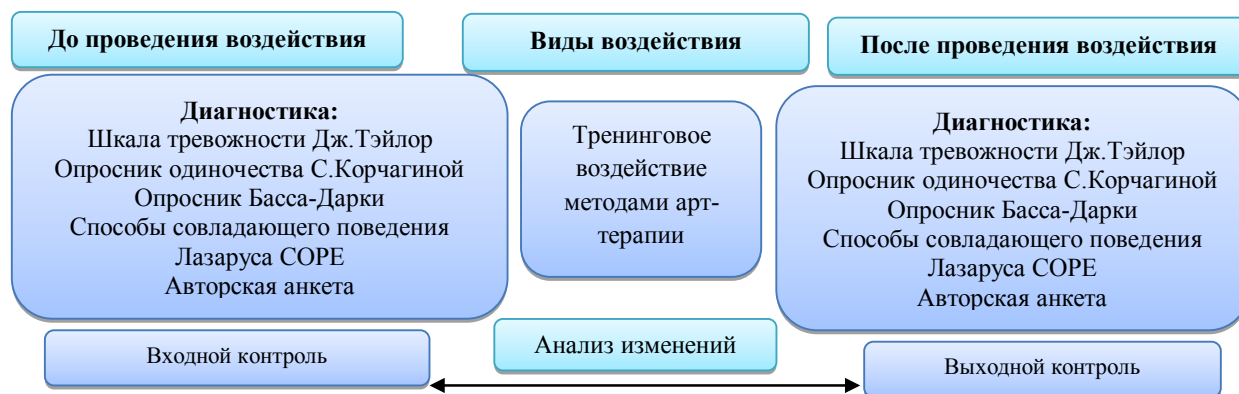

Рисунок 9. Схема исследования

Источник насилия – муж, при этом наблюдается потребность сохранить семью, простить, наладить ситуацию.

Результаты второго тестирования. Сравнительный анализ полученных результатов

Для исследования использовали эксперимент согласно схеме на рисунке 9. Следующим шагом было проведение тренинга методами арт-терапии. Цель тренинга заключалась в снижении уровня эмоционального напряжения и формировании способов совладания со стрессовой ситуацией у женщин. Тренинговое воздействие осуществлялось на протяжении месяца, занятия проводились 3 раза в неделю по 3 часа в групповом формате, подводился итог, обсуждались результаты, давалась обратная связь.

Для проведения тренинга женщины были разделены на малые группы по 7-8 человек. К тренингу на первом этапе было настро-

женное отношение, постепенно женщины начали открываться, и их активность повысилась. После проведения тренингового воздействия было проведено повторное тестирование. Следующим шагом в обработке данных было сравнение результатов тестирования до и после воздействия с целью подтвердить результат воздействия программы психологической помощи и реабилитации женщин. Для сопоставления результатов тестирования до и после тренинга использовался Т-критерий Вилкоксона. Критерий используется для сравнения результатов на зависимых выборках. Группа до и после воздействия относится к зависимым выборкам, что и определило выбор критерия. В таблице 1 и на рисунке 10 представлены результаты сравнения данных по методике изучения одиночества С.Г. Корчагиной и по шкале проявлений тревоги Тейлора [1].

Из таблицы 1 и рисунка 10 видно, что обнаружены статистически значимые различия между результатами первого и второго тести-

Таблица 1

Сравнение данных первого и второго замера по глубине одиночества и уровню тревоги

Переменные	Замер	Средний ранг	Критерий Вилкоксона	Достоверность
Одиночество	1	29,30	-3,325	0,001
	2	11,89		
Тревога	1	35,83	-3,300	0,001
	2	18,00		

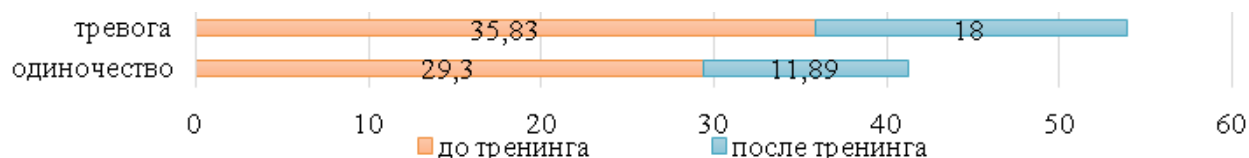

Рисунок 10. Сравнение данных первого и второго замера по глубине одиночества и уровню тревоги (средние ранги)

рования по показателям «глубина одиночества» и «уровень тревоги» с достоверностью $p=0,001$.

Полученные данные указывают, что после прохождения тренинга у женщин снизилась тревога (2-ой замер, ср.показатель 19 баллов, средний уровень тревоги) и глубина переживания одиночества (2-ой замер, ср.показатель 23 балла, неглубокое переживание одиночества).

В таблице 2 и на рисунке 11 представлены результаты сравнения данных по опроснику уровня агрессивности Басса – Дарки [2].

Из таблицы 2 и рисунка 11 следует, что выявлены статистически достоверные различия в изменениях уровня враждебности и агрес-

сивности после проведения тренинга по 3 показателям: 1) Раздражение ($p=0,011$); 2) Подозрительность ($p=0,005$); 3) Вербальная агрессия ($p=0,001$). После тренинга у женщин снизился уровень подозрительности, раздражительности и вербальной агрессии. В ходе тренинга психологу удалось: повысить их доверие, снизить осторожность до разумных пределов и готовность все принимать в штыки, выражать негативное состояние через крик, ругань, грубость. Участие в тренинге привело к разрядке эмоционального напряжения.

Важно отметить, что по двум шкалам методики - чувство вины ($p=0,058$) и обида ($p=0,054$) - обнаружены устойчивые тенденции к изменению. Обида и вина относятся к

Таблица 2

Сравнение данных первого и второго замера по уровню агрессивности и враждебности

Переменные	Замер	Средний ранг	Критерий Вилкоксона	Достоверность
Физическая агрессия	1	25,50	1,259	0,150
	2	28,50		
Косвенная агрессия	1	20,30	1,087	0,226
	2	21,89		
Раздражение	1	27,83	-2,530	0,011
	2	18,00		
Негативизм	1	14,59	1,082	0,229
	2	17,50		
Обида	1	25,64	-1,825	0,054
	2	19,44		
Подозрительность	1	28,83	-2,823	0,005
	2	12,00		
Вербальная агрессия	1	24,59	-3,320	0,001
	2	14,50		
Чувство вины	1	25,64	-1,725	0,058
	2	17,44		

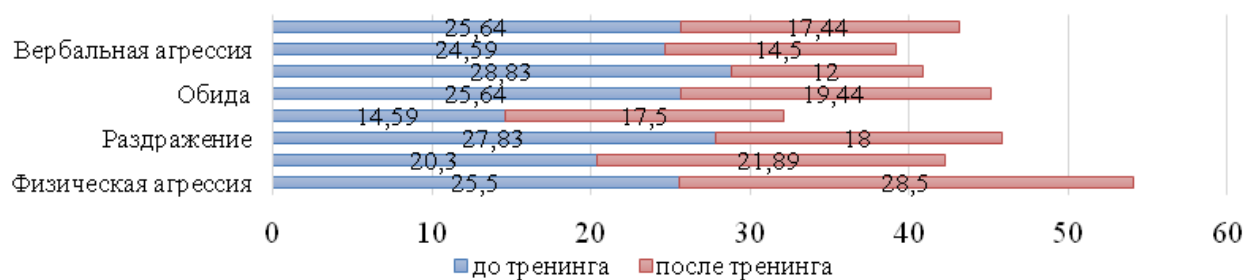

Рисунок 11. Сравнение данных первого и второго замера по уровню агрессивности и враждебности (средние ранги)

Таблица 3

Сравнение данных первого и второго замера по копинг-стратегиям

Переменные	Замер	Средний ранг	Критерий Вилкоксона	Достоверность
позитивное преодоление	1	10,10	-1,280	0,200
	2	11,17		
психологическое избегание	1	13,15	-1,293	0,196
	2	8,38		
фокусировка на эмоциях	1	9,12	-1,612	0,107
	2	13,12		
инструментальная соц. поддержка	1	2,50	-3,750	0,000
	2	11,39		
активный копинг	1	5,50	-2,907	0,004
	2	12,17		
отрицание	1	8,50	-1,000	0,317
	2	8,50		
религиозный копинг	1	10,05	-894	0,371
	2	13,83		
использование юмора	1	7,50	-1,604	0,109
	2	7,50		
поведенческое избегание	1	9,50	-1,500	0,227
	2	9,50		
самоограничение	1	10,05	-1,104	0,172
	2	13,83		
эмоциональная соц. поддержка	1	1,50	-3,563	0,000
	2	9,47		
употребление ПАВ	1	7,50	-1,604	0,109
	2	7,50		
принятие	1	8,07	-3,659	0,001
	2	14,50		
отторгивание всех др. занятий	1	9,12	-1,612	0,107
	2	13,12		
планирование совладания	1	5,83	-2,631	0,009
	2	9,12		

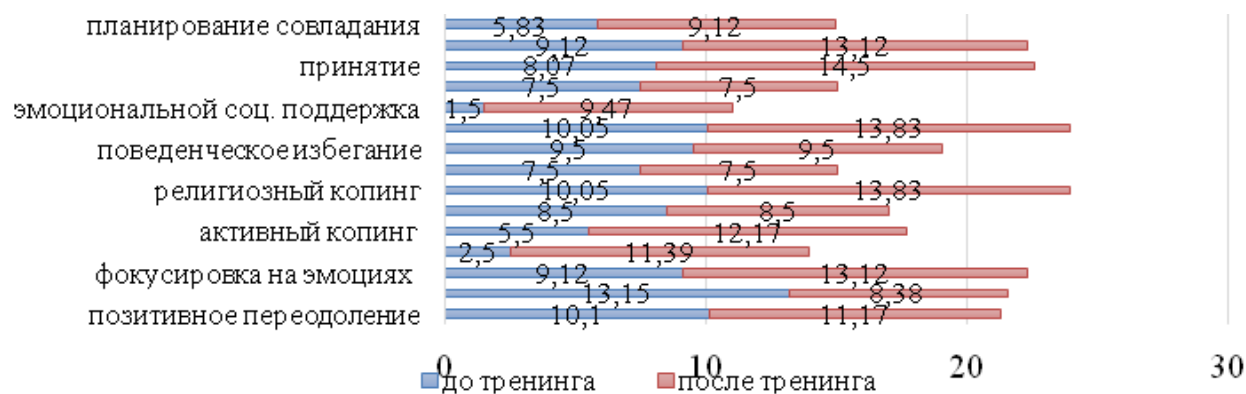

Рисунок 12. Сравнение данных первого и второго замера по копинг-стратегиям

группе сложных негативных эмоциональных переживаний, сильно заряженных и напряженных. Для их изменения требуется более длительное воздействие. Однако разработанная программа психологической помощи и реабилитации запускает изменения в эмоциональном состоянии женщин.

По таким 3-м показателям, как физическая агрессия ($p=0,150$), косвенная агрессия ($p=0,226$) и негативизм ($p=0,229$) достоверных различий не выявлено.

В таблице 3 и на рисунке 12 представлены результаты сравнения данных по опроснику совладания со стрессом COPE Ч. Карвера [3]. Из таблицы 3 и рисунка 12 видно, что статистически значимые изменения в выборе копинг-стратегий произошли по 5 копингам из 15:

- Использование социальной поддержки ($p=0,000$) - статистически достоверно, после

тренинга женщины стали прислушиваться к советам.

- Активный копинг ($p=0,004$) – статистически достоверно, что после тренинга женщины стали больше предпринимать активных шагов и прямых действий для преодоления стрессовой ситуации.

- Использование эмоциональной социальной поддержки ($p=0,000$) – статистически достоверно, после тренинга женщины стали стремиться получить эмоциональную поддержку, сочувствие у психолога и у друг друга, чему способствовало снижение подозрительности.

- Принятие ($p=0,001$) – статистически достоверно, женщины приняли реальность произошедшего, не оправдывая обидчика и не обвиняя себя.

- Планирование совладания ($p=0,009$) – статистически достоверно, женщины стали

Рисунок 13. Изменения иерархии копинг-стратегий COPE в результате тренинга у женщин-жертв бытового насилия

Таблица 4

Сравнение данных первого и второго замера по копинг-механизмам

Переменные	Замер	Средний ранг	Критерий Вилкоксона	Достоверность
Конфронтационный копинг	1	10,17	-5,883	0,000
	2	27,75		
Дистанцирование	1	20,10	-1,280	0,200
	2	21,17		
Самоконтроль	1	27,01	-5,967	0,000
	2	9,83		
Поиск социальной поддержки	1	4,36	-6,496	0,000
	2	30,50		
Принятие ответственности	1	23,15	-1,293	0,196
	2	18,38		
Бегство-избегание	1	19,50	-2,828	0,005
	2	9,50		
Планирование решения проблемы	1	6,50	-2,309	0,021
	2	16,50		
Положительная переоценка	1	19,12	-1,612	0,107
	2	23,12		

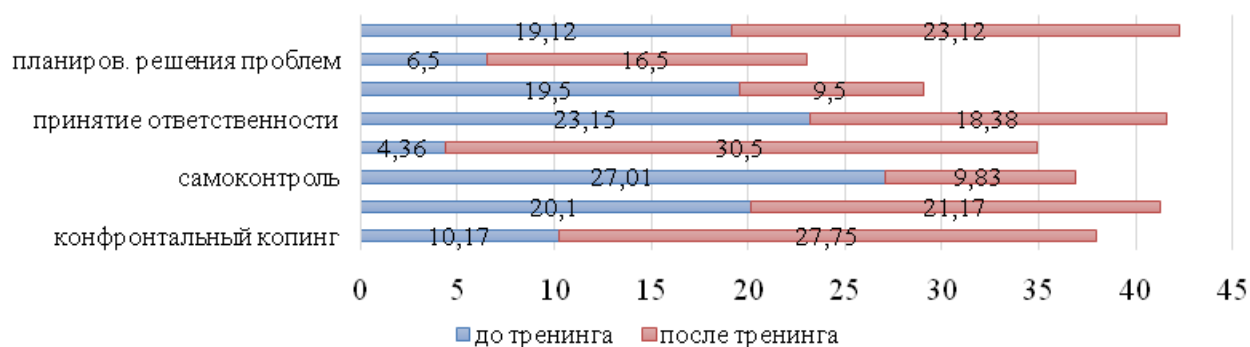

Рисунок 14. Сравнение данных первого и второго замера по копинг-механизмам:

осмысливать, как поступать в трудных ситуациях.

По остальным копинг-стратегиям значимых различий не выявлено. Однако важно отметить, то, что не только произошли изменения в развитии некоторых копинг-стратегий, но и поменялась их иерархия (см. рисунок 13).

Из рисунка 13 видно, что копинг-стратегия у женщин стала более активной к стрессу, что связано с обдумыванием и получением поддержки.

В таблице 4 и на рисунке 14 представлены результаты сравнения данных по опро-

снику «Способы совладающего поведения» Лазаруса. Из данных следует, что статистически значимые изменения под воздействием тренинговой программы выявлены по 5 копинг-механизмам из 8-ми измеряемых:

- Конфронтационный копинг ($p=0,000$) – у женщины повысилась способность к сопротивлению трудностям, предприимчивость при разрешении проблем, умения отстаивать собственные интересы, справляться с тревогой в стрессогенных условиях.

- Самоконтроль ($p=0,000$) – женщины после тренинга научились снижать влияние

Рисунок 15. Изменения иерархии копинг-механизмов (Лазарус) в результате тренинга у женщин-жертв бытового насилия

эмоций на оценку ситуации и выбор стратегии поведения.

- Поиск социальной поддержки ($p=0,000$) – женщины стали активнее привлекать внешние (социальные) ресурсы, запрашивать информационную, эмоциональную и действенную поддержку.
- Бегство-избегание ($p=0,005$) – у женщин снизилась стратегия избегания трудностей за счет отрицания проблемы, неоправданных ожиданий, отвлечения и т.п.
- Планирование решения проблемы ($p=0,021$) – у женщин повысилась возможность целенаправленного разрешения проблемной ситуации.

По остальным копинг-механизмам статистически достоверных различий не выявлено. Отметим, что не только произошли изменения в развитии некоторых копинг-механизмов, но и поменялась их иерархия (см. рисунок 15).

Из рисунка 15 видно, что в иерархии копинг-механизмов у женщин произошли суще-

ственные изменения. На первое место вышел механизм поиска социальной поддержки, у механизма самоконтроля снизилась высокая напряженность до адаптационного потенциала, что привело от полюса подавления эмоций и невозможности их выразить к полюсу минимизации влияния эмоций на оценку ситуации при принятии решения. Также произошло включение механизма конфронтации на адаптационном уровне, что привело к формированию установки сопротивляться трудностям, отстаивать собственные интересы, справляться с тревогой в стрессогенных условиях.

Последним шагом в сопоставлении данных до и после тренингового воздействия был статистический анализ изменений состояния (физического, эмоционального, удовлетворенность жизнью) по 10-балльной шкале. Полученные данные представлены в таблице 5 и на рисунке 16.

Из таблицы 5 и рисунка 16 видно, что статистически значимые изменения в общем

Таблица 5

Сравнение данных первого и второго замера общего состояния

Переменные	Замер	Средний ранг	Критерий Вилкоксона	Достоверность
Физическое самочувствие	1	5,50	2,750	0,010
	2	12,06		
Эмоциональное состояние	1	6,50	-2,507	0,011
	2	11,17		
Удовлетворенность жизнью	1	9,50	-1,200	0,227
	2	9,50		

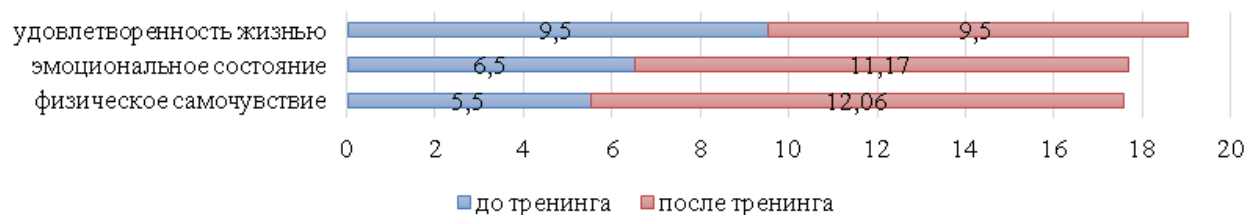

Рисунок 16. Сравнение данных первого и второго общего состояния (средние ранги)

состоянии у женщин произошли по двум параметрам: 1) Улучшилось физическое самочувствие ($p=0,010$); 2) Улучшилось эмоциональное состояние ($p=0,011$). Изменений по показателю удовлетворенности жизнью не выявлено, что ожидаемо, поскольку женщины на момент проведения повторного тестирования получали в Кризисном центре необходимую помощь.

Вывод 3: участие в программе психологической помощи и реабилитации привело к ряду изменений у женщин:

1. После тренинга у женщин снизился уровень тревоги, чувство одиночества, улучшилось физическое, эмоциональное самочувствие.

2. Снизился уровень подозрительности, раздражительности и вербальной агрессии. В ходе тренинга психологу удалось повысить их доверие, снизить выражение их негативного состояния до разумных пределов.

3. Иерархия копинг-стратегий (COPE) у женщин стала характеризоваться большей активностью в стрессовой ситуации, активность связана с обдумыванием и получением всей доступной для них поддержки.

Статистически значимые изменения в выборе копинг-стратегий произошли по 5 копингам: 1) Использование инструментальной социальной поддержки; 2) Активный копинг; 3) Использование эмоциональной социальной поддержки; 4) Принятие; 5) Планирование совладания.

4. В иерархии копинг-механизмов (Лазарус) также произошли существенные изменения. На первое место вышел механизм поиска социальной поддержки, у механизма самоконтроля снизилась высокая напряженность до адаптационного потенциала, что привело

от полюса подавления эмоций и невозможности их выражать к полюсу минимизации влияния эмоций на оценку ситуации при принятии решения, также произошло включение механизма конфронтации на адаптационном уровне, что привело к формированию установки сопротивляться трудностям, отстаивать собственные интересы, справляться с тревогой в стрессогенных условиях.

Статистически значимые изменения под воздействием тренинговой программы выявлены по 5 копинг-механизмам: 1) Конфронтационный копинг; 2) Самоконтроль; 3) Поиск социальной поддержки; 4) Бегство-избегание; 5) Планирование решения проблем.

Таким образом, можно говорить, что программа психологической помощи и реабилитации женщин прошла апробацию. Полученные результаты показали изменения не по всем ожидаемым параметрам, что связано со сложностью и продолжительностью работы с психоэмоциональной травмой у женщин, переживших насилие. Сделанные в ходе сравнительного анализа выводы подтверждают гипотезу о том, что особенности психологической работы с женщинами – жертвами после перенесенного ими бытового насилия зависят от сложности их общего психоэмоционального состояния, что определяет продолжительность и характер психологической помощи и реабилитации.

Корреляционный анализ. Следующий шаг в обработке и анализе данных заключался в установлении взаимосвязей между количеством случаев бытового насилия и психоэмоциональным состоянием [4].

Из таблицы 6 видно, что существует взаимосвязь между количеством случаев бытового насилия и психоэмоциональным состоянием

Таблица 6

Взаимосвязь количества случаев бытового насилия и психоэмоционального состояния

r-Spearman's	Количество случаев бытового насилия
одиночество	0,493*
тревога	0,557*
физическое самочувствие	-0,563*
эмоциональное состояние	-0,601**
удовлетворенность жизнью	-0,662**

женщин. Выявлено 2 положительных и 3 отрицательных корреляции:

- Одиночество ($r=0,493^*$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем глубже она ощущает свое одиночество. И, наоборот, чем меньше случаев бытового насилия пережила женщина, тем меньше женщина чувствует себя одинокой.

- Тревога ($r=0,557^*$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем выше у нее уровень тревоги. И, наоборот, чем меньше случаев бытового насилия пережила женщина, тем ниже уровень тревоги.

- Физическое самочувствие ($r=-0,563^*$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем хуже она оценивает свое физическое самочувствие. И, наоборот, чем меньше случаев бытового насилия, тем лучше она оценивает свое физическое самочувствие.

- Эмоциональное состояние ($r=-0,601^{**}$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем хуже она оценивает свое эмоциональное состояние. И, наоборот, чем меньше случаев бытового насилия пережила женщина, тем лучше она оценивает свое эмоциональное состояние.

- Удовлетворенность жизнью ($r=-0,662^{**}$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем менее женщина удовлетворена своей жизнью. И, наоборот, чем меньше случаев бытового насилия пережила женщина, тем больше женщина удовлетворена своей жизнью.

В таблице 7 представлены результаты взаимосвязи количества случаев бытового насилия и агрессивности.

Таблица 7

Взаимосвязь количества случаев бытового насилия и агрессивности

r-Spearman's	Количество случаев бытового насилия
Подозрительность	0,522*
Раздражение	0,446*
Чувство вины	0,449*
Обида	0,584*

Из данных представленных в таблице 7 видно, что уровень агрессивности и враждебности связан 4 положительными корреляциями с количеством случаев бытового насилия, которое пережила женщина. То есть чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем более она вспыльчивая, грубая, недоверчиво относится к окружающим, ненавидит и завидует им, чувствует себя плохой и испытывает ярость на весь мир за случившееся. И, наоборот, чем меньше случаев бытового насилия пережила женщина, тем более доверчиво и открыто она относится к другим людям, оценивает себя как хорошую мать и мир воспринимается как доброжелательный.

В таблице 8 представлены результаты взаимосвязи количества случаев бытового насилия и копинг-стратегий [5].

Согласно данным таблице 8, количество случаев бытового насилия связано 6 корреляционными взаимосвязями с копинг-стратегиями, 2 отрицательными и 4 положительными:

- Поиск социальной поддержки (Лазарус) ($r=-0,349^{**}$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем реже

Таблица 8

Взаимосвязь количества случаев бытового насилия и копинг-стратегий

r-Spearman's	Количество случаев бытового насилия
Бегство-избегание (Лазарус)	0,245*
Поиск социальной поддержки (Лазарус)	-0,349**
Религиозный копинг (COPE)	0,847**
Психическое избегание (COPE)	0,264*
Поведенческое избегание (COPE)	0,226*
Использование эмоциональной социальной поддержки (COPE)	-0,271*

она ищет поддержки от общества, экспертов и знакомых. И, наоборот, если женщина столкнулась с бытовым насилием впервые, она чаще обращается за социальной поддержкой.

- Использование эмоциональной социальной поддержки (COPE) ($r=-0,271^*$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем меньше она стремится найти эмоциональную поддержку, сочувствие и понимание. И, наоборот, если женщина столкнулась с бытовым насилием впервые, она больше ориентирована на поиск сочувствия и понимания.

- Бегство-избегание (Лазарус) ($r= 0,245^*$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем больше она отрицает или полностью игнорирует ситуацию повторяющегося бытового насилия в семье, уклоняется от ответственности и действий по разрешению возникших трудностей, пассивна, нетерпелива, раздражительна. И, наоборот, если женщина столкнулась с бытовым насилием впервые, она использует избегание как возможность быстро снизить эмоциональное напряжение в ситуации стресса. В данном случае уход в приют для временного проживания является такой реакцией.

- Религиозный копинг (COPE) ($r=0,847^{**}$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем чаще она обращается к религии. И, наоборот, если женщина столкнулась с бытовым насилием впервые, она реже обращается к религии.

- Психическое избегание (COPE) ($r=0,264^*$) – чем больше случаев бытового на-

силия пережила женщина, тем чаще она использует различные виды активности для отвлечения от неприятных мыслей. И, наоборот, если женщина столкнулась с бытовым насилием впервые, она фокусируется на проблеме для ее разрешения.

- Поведенческое избегание (COPE) ($r=0,226^*$) – чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем чаще она отказывается от достижения цели, регулирования усилий на взаимодействии со стрессором. И, наоборот, если женщина столкнулась с бытовым насилием впервые, она фокусируется на проблеме для ее разрешения.

Таким образом, полученные результаты показывают, что для женщин, которые столкнулись с бытовым насилием несколько раз, характерно преобладание копинг-стратегий по типу избегания контакта с реальностью тем или иным способом. Женщины, столкнувшиеся с бытовым насилием впервые, более ориентированы разрешить сложившуюся ситуацию.

Вывод 4: существует взаимосвязь между количеством случаев бытового насилия и психоэмоциональным состоянием женщин. Чем больше случаев бытового насилия пережила женщина, тем выше у нее тревога, глубже ощущается одиночество, хуже эмоциональное и физическое самочувствие и ниже общая удовлетворенность в жизни.

Существует взаимосвязь между количеством случаев бытового насилия и уровнем агрессивности и враждебности. Чем больше случаев бытового насилия пережила женщи-

на, тем более она вспыльчива, недоверчива, ненавидит и завидует всем, чувствует себя плохой и испытывает ярость на весь мир.

Существует взаимосвязь между количеством случаев бытового насилия и предпочтением определенных копинг-механизмов. У женщины, столкнувшейся с бытовым насилием несколько раз, преобладает копинг-стратегия по типу избегания реальности: религиозный копинг, бегство, поведенческое и психическое избегание. Тогда как женщины, столкнувшиеся с бытовым насилием впервые, больше ориентированы на поиск разрешения проблем: социальной и эмоциональной поддержки.

Таким образом, гипотеза о том, что особенности психологической работы с психоэмоциональной травмой у женщин-жертв в ситуации бытового насилия зависит от количества случаев (первый или очередной раз) примененного насилия, подтвердилась.

Заключение

В данной статье особое внимание уделялось исследованию особенностей психологической работы с женщинами-жертвами бытового насилия, испытывающими психологическую травму после перенесенного бытового насилия в семье. В ходе работы результаты эмпирической работы позволили сделать следующие выводы:

Большинство женщин-жертв бытового насилия не считают психологическое, экономическое насилие, толчки, словесные высказывания, угрозы насилием. Это говорит о том, что среди других видов насилия эти виды насилия для жертвы допустимы и привычны, что объясняется двумя причинами: 1) влияние гендерных стереотипов, по которым мужчина - глава семьи, считающий, что его жена - его собственность. 2) низкие правовая грамотность, уровень информированности у женщин о проблеме насилия.

Анализ работ по данной проблеме показал низкую ответственность за насилие и безнаказанность ввиду того, что жертва по несколь-

ким причинам хранит молчание о том, что живет в насильственных отношениях.

Кроме того, несмотря на произошедшие изменения в последние годы, общество по сегодняшний день не воспринимает всерьез проблему насилия, представляя ее как проблему одной только личности или семьи. Следует отметить, что привыкание к насилию жертвы, возведение его в общепринятую норму является основным фактором, способствующим долговременному насилию со стороны агрессора. В результате этого насилие имеет продолжение в переходе от одного поколения к другому поколению.

Что касается копинг-механизмов у женщин - жертв семейно-бытового насилия, мы обнаружили, что опрошенные женщины больше всего хотели бы получить как можно больше информации у психолога о проблеме насилия в семье и выходе из нее, о принятии себя, самооценке и самоуважении, саморегуляции и самосовладании, готовы меняться, учиться жить по-новому.

Основываясь на вышеизложенных результатах и выводах, рекомендуется ввести специальные курсы о ненасильственных отношениях в семье и парах в образовательные программы школ и вузов, внести в законодательство эффективные меры по снижению уровня и предотвращению насилия, проводить психологические, психокоррекционные работы для достижения положительной динамики в психоэмоциональном состоянии женщин, в их сознании, в налаживании коммуникаций и доверительных отношений. Для эффективного реагирования на бытовое насилие предлагается создание системы комплексного использования методов и моделей профилактики и преодоления семейно-бытового насилия, применяемых на всех социальных уровнях (государство, общество, семья, личность). К первым относится мониторинг эффективности существующей системы реагирования и просветительские компании для разных целевых групп в зависимости от уровня проведения компании. Микроуровень предполагает телефонное консультирование,

оказание помощи в кризисном центре, социальный патронаж, помощь-консультирование, предоставление убежища, проведение коррекционной работы с жертвой, со свидетелями и главное, с самим источником насилия – агрессором, в формировании законодательных систем реагирования в отношении проблемы семейного насилия.

Список литературы

1. Корчагина С.Г. Психология одиночества: учебное пособие. - М.: Московский психолого-социальный институт, 2008. -228 с.
2. Загвязинский В.И. Методология и методы психолого-педагогического исследования. Учеб. пособие для студ. высших пед. учеб. заведений. 2-е изд. / В.И. Загвязинский, Р. Атаханов. – М., Академия, 2005. – С. 208.
3. Абдуллаева М.М. Возможности юмора как регулятора стресса // Прикладная юридическая психология. – 2009. - №4. - Т.1. - С. 117-128.
4. Шишлянникова Л.М. Применение корреляционного анализа в психологии // Психологическая наука и образование. - 2009. - № 1. - Т. 14. - С. 98–107.
5. Рассказова Е.И., Гордеева Т.О., Осин Е.Н. Копинг-стратегии в структуре деятельности и саморегуляции: психометрические характеристики и возможности применения методики COPE // Психология. Журнал Высшей школы экономики. - 2013. - № 1. - Т. 10. - С. 82–118.

References

1. Korchagina S. G. Psihologija odinochestva: uchebnoe posobie [The psychology of loneliness: study guide] (Moscow Psychological and Social Institute, Moscow, 2008, 228 p.).
2. Zagvjazinskij V.I., Atahanov R. Metodologija i metody psihologo-pedagogicheskogo issledovanija [Methodology and methods of psychological and pedagogical research]. Study guide for students higher pedagogical educational institutions. 2nd edition (Akademija, Moscow, 2005). [in Russian]
3. Abdullaeva M.M. Vozmozhnosti jumora kak regulatora stressa [Possibilities of humor as a stress regulator] Prikladnaja juridicheskaja psihologija [Applied Legal Psychology], 1 (4), 117-128 (2009).
4. Shishljannikova L.M. Primenenie korrelyacionnogo analiza v psihologii [Correlation analysis in psychology] Psihologicheskaja nauka i obrazovanie [Psychological Science and Education], 1 (14), 98-107 (2009).
5. Rasskazova E.I., Gordeeva T.O., Osin E.N. Koping-strategii v strukture dejatel'nosti i samoreguljacji: psihometricheskie harakteristiki i vozmozhnosti primenenija metodiki COPE [Coping strategies in the structure of activity and self-regulation: psychometric characteristics and the possibilities of using the COPE technique] Psychology. Journal of the Higher School of Economics, 1 (10), 82-118 (2013).

Н.Н. Катшыбекова¹, М.П. Кабакова², М.Т. Изтилеуова³

^{1,2}Эл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан

³Алматы қаласы әлеуметтік әл-ауқат Басқармасының «Жан-Сая дағдарыс орталығы»
коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Алматы, Қазақстан

Тұрмыстық зорлық-зомбылық құрбандары болған әйелдердің психоэмоционалды жағдайдын эмпирикалық зерттеу

Аңдатпа. Бүгінгі таңда тұрмыстық зорлық-зомбылық проблемасы бүкіл әлем назарын аударып, қоғамның өзекті мәселелерінің біріне айналды. Зорлық-зомбылық әрекеттері әрбір екінші немесе төртінші отбасында орын алады. Оған кез-келген адам жасына, жынысына, нәсіліне, табына, ұлтына, дініне,

білім және мәдениет деңгейіне қарамастан ұшырай алады. Өкінішке орай, мұндай әрекеттер жүйелі түрде көрінеді және отбасының, жас ұрпақтың, қоғамның әлеуметтік денсаулығына, қоғамдағы тұрақсыздықтың және оның әлеуметтік қанағаттанбау деңгейінің артуына қауіп төндіреді. Тақырыптың маңыздылығы қоғамның негізгі бірлігі және кез-келген мемлекеттің негізі болып табылатын әр отбасының болашақ келешегі үшін айқын. Мақалада отбасылық зорлық-зомбылықтың негізгі себептері мен салдары көрсетілген. Әйелдерге қатысты зорлық-зомбылықтың әсер ету ерекшеліктері көрсетілген. Зорлық-зомбылық деңгейін төмендету, тұрмыстық зорлық-зомбылық салдарынан психологиялық жарақат алған жәбірленушілерге психологиялық көмек көрсету проблемасы өзекті болып отыр.

Түйін сөздер: тұрмыстық зорлық-зомбылық, әйел, жәбірленуші, агрессор, психо-эмоционалды жарақат.

N.N. Katshybekova¹, M.P. Kabakova², M.T. Iztileuova³

^{1,2}*Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan*

³*Community state institution «Crisis Center» Zhan-Saya of the Department of Social Welfare of the city of Almaty, Almaty, Kazakhstan*

An empirical study of the psycho-emotional state of women - victims of domestic violence

Abstract. Today, the problem of domestic violence is relevant all over the world. It has become one of the urgent problems of society. Violent actions take place in every second or fourth family everywhere. Anyone can be exposed to it, regardless of age, gender, race, class, nation, religion, educational level, and culture. Unfortunately, such actions are manifested systematically and pose a threat to the social health of the family, the younger generation, society, increasing instability in society and the level of its social dissatisfaction. The importance of the topic is obvious from the future perspective of each family, which is the main unit of society and the foundation of any state. The article presents the main causes and consequences of domestic violence. The article highlights the features of the impact of violence against women. The article considers the problem of reducing the level of violence, providing psychological assistance to victims experiencing psychological trauma after having suffered domestic violence.

Keywords: family and domestic violence, woman, victim, aggressor, psycho-emotional trauma.

Сведения об авторах:

Катшыбекова Н.Н. – автор для корреспонденции, магистр психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Кабакова М.П. – кандидат психологических наук, доцент, и.о. профессора кафедры общей и прикладной психологии, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, пр. аль-Фараби, 71, Алматы, Казахстан.

Изтилеуова М.Т. – магистр психологии, психолог, Коммунальное государственное учреждение «Кризисный центр «Жан-Сая» Управления социального благосостояния города Алматы, ул. Кунаева, 122, Алматы, Казахстан.

Katshybekova N.N. – **Corresponding author**, Master of Psychology, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi ave., Almaty, Kazakhstan.

Kabakova M.P. – Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of General and Applied Psychology, Al-Farabi Kazakh National University, 71 Al-Farabi ave., Almaty, Kazakhstan.

Iztileuova M.T. – Master of Psychology, Psychologist, Communal State Institution «Crisis Center» Jean-Saya «of the Department of Social Welfare of Almaty city, 122 Kunaev str., Almaty, Kazakhstan.

Психогимнастика как форма развития познавательной сферы детей старшего дошкольного возраста

Аннотация. *Казахстанская система образования на современном этапе уделяет большое внимание дошкольному образованию и готовности детей к обучению в школе. Обновленное содержание образования требует высокого уровня подготовки эмоциональной и познавательной сферы будущих школьников. Соответственно, результатом работы современных дошкольных образовательных учреждений при подготовке к обучению в школе должен стать высокий уровень развития у дошкольников познавательных процессов и познавательной сферы в целом. Сегодня существует множество различных коррекционно-развивающих программ, используемых в работе с детьми. В нашей статье рассмотрены особенности психогимнастики как формы развития дошкольников. Рассмотрены результаты экспериментального исследования реализации коррекционно-развивающей программы психогимнастических занятий по развитию познавательной сферы будущих школьников и доказана ее эффективность.*

Ключевые слова: *старший дошкольный возраст, познавательная сфера дошкольников, психогимнастика, уровень развития.*

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-271-281>

Введение

В настоящее время в Республике Казахстан уделяется большое внимание дошкольному образованию и поступлению детей в общеобразовательные и инновационные школы. Казахстанская система образования на современном этапе модернизации планирует повысить качество дошкольной подготовки и школьного образования. Обновленное содержание образования требует определенного уровня готовности, а также высокого уровня эмоциональной и познавательной сферы будущих школьников.

В Государственной программе развития образования Республики Казахстан выделено, что основополагающей ролью дошкольного образования является реализация пре-

емственности и непрерывности образования. Это важно для полноценного формирования личности будущего школьника с опорой на его предыдущий опыт и накопленные знания.

В связи с этим актуальной проблемой, как в психологии, так и в педагогике, является исследование познавательной сферы детей старшего дошкольного возраста.

Постановка проблемы

Мировая практика показывает, что наиболее благоприятным возрастом для подготовки к обучению в школе является период развития ребенка с 3 до 6 лет.

Данный возраст является сензитивным периодом для развития эмоциональной и познавательной сфер, раскрытия способностей

и формирования новых навыков и умений. Успешность будущего школьного обучения обусловлена решением проблем развития у дошкольников познавательных процессов. Поддьяков Н.П., специалист в области когнитивного развития дошкольников подчеркивал, что «на современном этапе надо давать детям ключ к познанию действительности, а не стремиться к исчерпывающей сумме знаний, как это имело место в традиционной системе умственного воспитания» [1, с. 45-46].

Познавательная деятельность детей возрастного периода - старшего дошкольника, по мнению Т.И. Шаповой, это особое качество, выражающееся в отношении дошкольника и к содержанию, и к процессу собственно деятельности [2]. Данное отношение направлено на:

- интерес к знанию окружающей действительности;
- осмысленное стремление к выполнению практических действий, их развития, применения в различных ситуациях;
- проявление волевых усилий в решении определенных познавательных проблем, расширении кругозора;
- приобретение элементов социального опыта. Это подтверждает основной принцип познавательной деятельности, сущность которого заключается в осознанности мобилизационной активности в процессе познания.

ГОСО дошкольного обучения и воспитания РК определено содержание дошкольного обучения и воспитания, которое основано на пяти образовательных областях, направленных на общий уровень развития [3]. Задачи ГОСО дошкольного обучения и воспитания РК определили ориентацию образовательного и воспитательного процесса дошкольных учреждений на развитие умений и навыков детей старшего дошкольного возраста: здоровьесберегающие, коммуникативно-языковые, познавательные, творческие, социальные.

Высокий уровень развития у старшего дошкольника когнитивных процессов следует рассматривать как показатель уровня развития ребенка в целом, общего уровня развития всей познавательной сферы. Дошкольник

должен применять знания на практике, демонстрировать конструктивные умения, действовать самостоятельно, в том числе в экспериментальной деятельности.

Следовательно, в настоящее время результатом работы современных дошкольных образовательных учреждений при подготовке к обучению в школе должен стать высокий уровень развития у дошкольников познавательных процессов и познавательной сферы в целом.

Цель исследования: обосновать значимость психогимнастики как одной из эффективных форм в развитии познавательной сферы детей старшего дошкольного возраста.

Степень научной разработанности проблемы исследования

При подготовке дошкольников к школе надо учитывать то, что это период, когда происходят существенные изменения в функционировании всех познавательных процессов человека. Память становится ведущей функцией. Основным видом мышления становится словесное мышление, от уровня его развития зависит сформированность устной речи и логики. Речевое развитие способствует переходу к внеситуативному общению. Восприятие становится осмысленным. Развивается произвольное внимание, что способствует развитию всех процессов внимания. Развитие воображения влияет на развитие мыслительной деятельности, способствует расширению словарного запаса. Развитие познавательной сферы в целом способствует активизации познавательного интереса, развитию эмоционально-волевой сферы и формированию саморегуляции и самоконтроля.

Важно отметить, что неотъемлемой частью формирования личности является развитие познавательной сферы, которая включает познавательные процессы, с помощью которых человек принимает и осознает воздействие окружающего мира: память, восприятие, воображение, мышление, речь, внимание являются составляющими познавательной сферы. Развитие указанных познавательных процес-

сов регулирует дальнейшее развитие деятельности старшего дошкольника.

По мнению А.А. Лукашовой, занятия, построенные с использованием различных нетрадиционных техник инновационных технологий, являются благоприятной развивающей средой, способствуют поддержанию достаточного уровня работоспособности, активности на протяжении всего времени занятия [4].

В.С. Ильин утверждает, что «в основе развития познавательной сферы лежит преодоление дошкольником противоречий между растущими познавательными потребностями и возможностями их удовлетворения, которыми обладает он в данный момент» [5]. Кроме того, активность старших дошкольников способствует «развитию творческих возможностей, новых познавательных потребностей, навыков познавательной деятельности» [6].

В целом развитость познавательной сферы проявляется в готовности дошкольника к познанию окружающего его мира, проявлению устойчивого интереса к новому, еще не познанному, наблюдается проявление инициативности, самостоятельности и в определенной степени настойчивости в разнообразных видах деятельности.

Следует отметить и особенности познавательной сферы дошкольников, проявляющиеся в наглядно-образном мышлении, которое позволяет дошкольнику при решении каких-либо проблем опираться на представления о них. И как следствие развитого мышления является развитие речи ребенка - речь выступает средством мышления, планирования деятельности.

В настоящее время исследователи в области психологии развития ребенка публикуют большее количество статей, в которых представлены анализ нормального и аномального развития детей и описание методов и приемов развивающего и коррекционного обучения [7]. С каждым годом возрастает число дошкольников с нарушением речи, в частности с произношением и со связной речью. Рост числа детей с различными проблемами здоровья, а также тех детей, которые не имеют видимых

медицинских отклонений, но испытывают трудности в процессе обучения в школе и адаптации в ней, вызывает обеспокоенность педагогов и психологов.

Современные представления о закономерностях развития ребенка и теория коррекционно-развивающего обучения должны опираться на важный постулат «чем чаще включаем ребенка в различные виды деятельности, тем эффективнее происходит формирование его познавательных интересов и познавательных действий». Ближе всего этому положению отвечают принципы коррекционной-развивающей работы с детьми, выделенные Ю.В. Микадзе: учет индивидуально-личностных особенностей ребенка; опора на более упроченные формы деятельности; систематичность включения в игровую деятельность; организация предметной деятельности и управление ею; программированное обучение и др. [8].

В аспекте нашего исследования коррекционно-развивающая работа понимается как система психолого-педагогических мероприятий, содействующих гармоничному развитию ребенка, «...создание условий для реализации его внутреннего потенциала, помощь в преодолении и компенсации отклонений, мешающих его развитию» [9].

Эмоциональный контакт с детьми осуществляется посредством психоэмоциональных методов мобилизации познавательной сферы дошкольника. Благодаря данной группе методов можно создать задорный настрой, снизить негативный эффект к процессу обучения [10].

Исследователями в области психодидактики представлено множество различных психокоррекционных программ, используемых в работе с детьми, от индивидуальной до групповой. Однако все они являются конкретным воплощением совокупности каких-либо методов из следующих направлений: игротерапия, сказкотерапия, психогимнастика, терапия общения, нейропсихологическая терапия. Несомненно, игра продолжает оставаться прогрессивной методикой активизации познавательной деятельности.

Сказкотерапия, благодаря своей уникальности, увлекательности, интригуемости сю-

жета, легкости запоминания и т.п., выполняет несколько функций. Включение в роль с одной стороны выполняет социальную функцию, с другой – функцию эффективности процесса по развитию познавательной сферы воспитанников.

При работе с дошкольниками чаще используются разнообразные психотренинги. Психогимнастика в широком смысле - метод практической психокоррекции, в узком смысле - метод нейропсихологической коррекции, в силу различных причин используется довольно редко [11].

Психогимнастика в противовес сказкотерапии построена на самовыражении посредством мимики, жестов, пантомимики. Положительный эффект психогимнастики заключается в психологическом комфорте, физическом расслаблении, приводящем к гармонии, уравниванию, спокойствию. В конечном итоге это приводит к активизации познавательной деятельности [12].

По мнению М.И. Чистяковой, «психогимнастика - это курс специальных занятий (этюдов, игр, упражнений), направленных на развитие и коррекцию различных сторон психики ребенка (как познавательной, так и эмоционально-личностной сферы)» [13].

Методика М.И. Чистяковой по использованию психогимнастики направлена на применение разнообразных движений в коррекции и развитии эмоций и высших чувств, на выработку навыков саморасслабления. Особое значение автором уделяется положительным эмоциям, созданию ситуации успеха.

Психогимнастика оказывает всестороннее воздействие на развитие ребенка: становление всей познавательной сферы, формирует умения по преодолению барьеров в общении, по снятию психического напряжения, развивает способности к самовыражению [14]. Психогимнастика, являясь практическим методом коррекционно-развивающей работы, направлена на развитие познавательных процессов и решение эмоциональных проблем. Курс психогимнастики, базирующийся на методах двигательной и когнитивной коррекции, способствует активизации развития высших

психических процессов, повышает познавательную мотивацию, а также помогает эмоционально включить ребенка в учебный процесс.

В нашем исследовании психогимнастика решает ряд задач:

- через сотрудничество и сотворчество научить дошкольника развивать такие психические процессы, как внимание, мышление, воображение, память, коммуникация;
- развивать творческие способности, умения самовыражения, самоутверждения, самопознания, самоконтроля.

Теоретическое изучение вопроса, позволяет нам сделать заключение, что психогимнастика станет эффективной формой в развитии познавательной сферы детей старшего дошкольного возраста.

Методы исследования

Методами теоретического исследования являются анализ психолого-педагогической литературы, обобщение.

Эмпирические методы: психодиагностика Л.А. Ясюковой, педагогический эксперимент, наблюдение.

В основу исследования положена теория развития познавательных процессов Л.С. Выготского.

Результаты исследования и их обсуждение

В качестве испытуемых выступили учащиеся подготовительных групп детского центра раннего интеллектуального развития в количестве 15 респондентов (5-6 лет).

Учитывая особенности исследуемой возрастной категории детей, процесс развития познавательной сферы старшего дошкольника должен быть целенаправленным и основываться на системном подходе [15].

В соответствии с целью экспериментального исследования с помощью диагностического комплекса Л.А. Ясюковой были определены уровни развития составляющих познавательной сферы у старших дошкольников – речевое

Таблица 1

Результаты диагностики развития познавательной сферы
у старших дошкольников (n=15)

Уровни развития составляющих познавательной сферы						
	Качество	Патология	Слабый	Средний	Хороший	Высокий
1	Уровень речевого развития	20%	53%	27%	0	0
2	Уровень визуального линейного мышления	3,4%	23,3%	60%	13,3%	0
3	Уровень визуального структурного мышления	3,4%	30%	53,3%	13,3%	0
4	Уровень понятийно- интуитивного мышления	10%	37%	43%	10%	0
5	Уровень понятийно- логического мышления	17%	33%	43%	7	0
6	Уровень понятийно- речевого мышления	17%	33%	43%	7%	0
7	Уровень понятийно- образного мышления	10%	47%	33%	7%	3%
8	Уровень абстрактного мышления	0	(90%)	(10%)	0	0
9	Уровень скорости переработки информации	30%	10%	46,7%	13,3%	0
10	Уровень внимательности	36%	10%	17%	17%	20%
11	Уровень зрительно-моторной координации	23,3%	63,3%	10%	3,4%	0
12	Уровень кратковременной речевой памяти	0	16,7%	63,3%	20%	0
13	Уровень кратковременной зрительной памяти	0	27%	40%	30%	3%
14	Уровень тревожности	6,7%	0	50%	30%	13,3%
15	Уровень психологической энергии	0	3,3%	16,7%	50%	30%
16	Уровень эмоционального фона	3,3%	10%	66,7%	20%	0

развитие, понятийно-интуитивное мышление, внимательность, кратковременная зрительная память, поскольку эти психические процессы являются основой последующей учебной деятельности [16].

Для анализа результатов диагностики познавательной сферы у старших дошкольников выделяют пять уровней развития каждого качества: патология, слабый, средний, хороший, высокий.

Результаты диагностики уровней развития познавательной сферы старших дошкольни-

ков по комплексу Л.А.Ясюковой на констатирующем этапе экспериментального исследования обобщены и отражены в Таблице 1.

Анализ результатов диагностики, представленных в Таблице 1, показал, что для большинства детей свойственны слабый и средний уровни развития составляющих познавательной сферы старших дошкольников. Основная часть испытуемых имеют слабый уровень речевого развития, образного и абстрактного мышления, зрительно-моторной координации. Средний уровень выявлен по шкалам:

визуальное и все виды понятийного мышления (интуитивное, логическое и речевое), скорость переработки информации, кратковременная речевая и зрительная память, а также показатели эмоциональной сферы – тревожность, психологическая энергетика и эмоциональный фон.

Вызывает беспокойство то, что у многих ребят наблюдается наличие патологии по показателям развития когнитивно-познавательной сферы. Не выявлен уровень патологии только по таким показателям, как абстрактное мышление (но преобладает слабый уровень у 90%), кратковременная речевая и кратковременная зрительная память.

Всего по трем показателям выявлен высокий уровень развития: понятийно-образное мышление – 3%; внимательность – 20%; кратковременная зрительная память – 3%.

На основе полученных результатов нами разработана программа, направленная на развитие и коррекцию познавательной сферы дошкольников посредством психогимнастики.

Коррекционно-развивающая программа является методом психологического воздействия. При проведении необходимо учитывать, что коррекционно-развивающая программа имеет свою предметную область, свой диапазон применения и ограничения. Через применение коррекционно-развивающей программы реализуется направленность на формирование предпосылок для развития у детей высших психических функций. Развивающий эффект применяемой нами программы проявляется как в качественных изменениях личности, так и в количественных изменениях уровней развития познавательной сферы.

Целью коррекционно-развивающей программы является развитие познавательной сферы и интеллектуального потенциала старших дошкольников посредством психогимнастики.

Задачи программы:

- создать условия для развития познавательной сферы ребенка;
- развить произвольное внимание и саморегуляцию;

- сформировать навыки сенсомоторного контроля;
- сформировать навыки самоконтроля, развить рефлексию;
- создать положительный эмоциональный фон, создать ситуацию успеха;
- создать условия для оптимизации тонуса, для преодоления ригидных телесных установок и синкенезий.

При проведении коррекционно-развивающей работы использовали комплекс методов: игровой метод; метод групповой работы, когнитивные методы, методы двигательной коррекции, телесно-ориентированные методы.

Коррекционно-развивающая программа включает 24 занятия, каждое из которых длилось 30-45 минут. Занятия проводились 2 раза в неделю.

Структура занятия:

- разминка, приветствие - 3-4 минуты;
- дыхательное упражнение - 2-3 минуты;
- глазодвигательное упражнение - 2-3 минуты;
- растяжки - 3-4 минуты;
- ползание, упражнения на межполушарное взаимодействие - 7 минут;
- функциональные упражнения на развитие самоконтроля, внимания, произвольности познавательных процессов, когнитивных процессов, коммуникативные упражнения - 15-20 минут;
- релаксация, массаж, самомассаж - 3-4 минуты.

Психогимнастические функциональные упражнения дают ребенку возможность:

- испытывать разнообразные мышечные нагрузки;
- тренировать в направлении и задержании внимания на своих ощущениях;
- научить различать и сравнивать испытываемые ощущения;
- тренировать ребенка в изменении характера своих движений;
- опираясь на контроль мышечных ощущений развивать воображение и чувства [17].

Психогимнастические упражнения используют механизм психофизического функционального единства. Психогимнастика характеризуется тем, что каждое движение

выражает образ фантазии с определенным эмоциональным содержанием, что способствует объединению деятельности психических функций – мышления, воображения, внимания и памяти. Речевое сопровождение (комментарии) подключают и внутреннее внимание детей к вышперечисленным процессам.

Выстраивая занятия, важно продумывать последовательность упражнений. Особое значение имеет соблюдение чередования и сравнения противоположных движений: резких и плавных; быстрых и медленных; вращений тела и прыжков и т.д. Обязательным является включение упражнений попеременного мышечного напряжения и расслабления.

Таким образом, использование психогимнастических упражнений на рефлексорном уровне влияет на организацию и структурирование психической деятельности мозга: упорядочивается психическая и познавательная активность ребенка, стабилизируется его эмоциональное состояние, развивается когнитивная сфера.

На контрольном этапе экспериментально-го исследования была повторно проведена диагностика с использованием комплекса Л.А.

Ясюковой. Результаты повторной диагностики и сравнительный анализ данных, полученных при первичной и повторной диагностике, показывают положительную динамику развития познавательной сферы старших дошкольников – уровень развития познавательных процессов повысился.

Необходимо также проследить интенсивность сдвигов исследуемых признаков при повторных измерениях к окончанию эксперимента.

Анализ результатов эмпирических значений критерия Т-Вилкоксона даёт основания принять решение, что в группе действительно произошёл сдвиг в сторону повышения уровня развития по таким составляющим познавательной сферы, как речевое развитие; виды мышления: визуальное (линейное и структурное), понятийное (интуитивное, логическое и речевое), абстрактное; скорость переработки информации, зрительно-моторная координация, кратковременная речевая и зрительная память. Уровень развития по шкалам «Образное мышление», «Тревожность», «Психологическая энергетика», «Эмоциональный фон» остался прежним.

Таблица 2

Расчёт критерия знаковых рангов Вилкоксона для оценки сдвигов

Психологические качества	Z	Принятая гипотеза
Речевое развитие	-3,408b	H ₁
Визуальное мышление (линейное)	-3,197b	H ₁
Визуальное мышление (структурн.)	-3,179b	H ₁
Понятийно- интуитивное мышление	-3,169b	H ₁
Понятийно-логическое мышление	-2,216b	H ₁
Понятийно-речевое мышление	-3,252b	H ₁
Образное мышление	-1,745b	H ₀
Абстрактное мышление	-2,810b	H ₁
Скорость переработки информации	-2,840b	H ₁
Зрительно-моторная координация	-3,035b	H ₁
Кратковременная речевая память	-2,111b	H ₁
Кратковременная зрительная память	-2,647b	H ₁
Тревожность	-1,197c	H ₀
Психологическая энергетика	-1,070c	H ₀
Эмоциональный фон	-1,346c	H ₀

Статистически значимым результатом реализации программы, направленной на развитие и коррекцию познавательной сферы дошкольников посредством психогимнастики, является изменение уровня развития познавательных процессов с пониженного на оптимальный (соответствующий возрастной норме).

Основные выводы

Старший дошкольный возраст – это период, когда происходят существенные изменения в функционировании всех познавательных процессов человека. Развитие познавательной сферы в целом способствует активизации познавательного интереса, развитию эмоционально-волевой сферы и формированию саморегуляции и самоконтроля. Важно своевременное развитие каждого познавательного процесса. Именно с этим связана широкая популярность создания и внедрения коррекционно-развивающих программ в дошкольный образовательный процесс.

Одним из параметров развития ребенка является высокий уровень развития психологических качеств познавательной сферы, а оптимизации данных уровней можно достичь при помощи метода психогимнастики. Психогимнастика как практический метод рабо-

ты направлена на развитие познавательных процессов и решение эмоциональных проблем. Курс психогимнастики, базирующийся на методах двигательной и когнитивной коррекции, способствует активизации развития высших психических функций, повышает познавательную мотивацию, а также помогает эмоционально включить ребенка в учебный процесс.

После реализации разработанной нами коррекционно-развивающей программы с применением метода психогимнастики прослеживается положительная динамика по обозначенным шкалам: речевое развитие; виды мышления: абстрактное, визуальное (линейное и структурное), понятийное (интуитивное, логическое и речевое); скорость переработки информации, зрительно-моторная координация, кратковременная речевая и зрительная память.

Уровень развития составляющих познавательной сферы после проведения программы статистически значимо повысился с уровня патологии или слабого уровня до уровня возрастной нормы или хорошего уровня развития, что указывает на улучшение развития познавательной сферы испытуемых. Это доказывает эффективность использования психогимнастики для развития познавательной сферы детей старшего дошкольного возраста.

Список литературы

1. Поддъяков Н.Н. Психическое развитие и саморазвитие ребенка-дошкольника: ближние и дальние горизонты. Изд. 2-е, доп. - М.: Обруч. - 2013. - 190.
2. Шамова Т.И. Избранное. - М.: Центральное издательство. - 2004. - 320.
3. Об утверждении государственных общеобязательных стандартов образования всех уровней образования. Приказ Министра образования и науки Республики Казахстан от 31 октября 2018 года № 604. - URL: <http://adilet.zan.kz/> (дата обращения: 21.02.2021)
4. Лукашова А.А. Формирование выразительного образа в рисунках старших дошкольников средствами нетрадиционных техник // Наука и школа. - 2012. №5. - С.124-126.
5. Веснин И.В., Шинкарева Л.В. Познавательная активность дошкольников: сущность, уровни проявления // Психолого-педагогический журнал Гаудемус. - 2005. - №2(8). - С.46-52.
6. Ядукова И.В. Активизация познавательной деятельности младших школьников // Вестник ЧГПУ им. И. Я. Яковлева. - 2013.- № 3 (79). - С.210-213.
7. Глозман Ж.М. Нейропсихология детского возраста. Учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений. - М.: Академия. - 2016. - 272 с.

8. Микадзе Ю.В. Нейропсихология детского возраста. Учебное пособие. – СПб.: Питер. - 2014. – 288 с.
9. Беляева Ю.В. Коррекционно-развивающая работа: теоретические аспекты // Наука об образовании. - 2014.- № 4. - С.83-87.
10. Лопатко Т.Н. Активизация субъективного опыта школьников // Эксперимент и инновации в школе. - 2011. - № 3. - С. 24–25.
11. Алябьева Е.А. Психогимнастика в детском саду: методические материалы в помощь психологам и педагогам. - М.: ТЦ Сфера. - 2003. – 88 с.
12. Петрова О.А., Белкина А.А. Психогимнастика в коррекции страхов детей старшего дошкольного возраста // Научно-методический электронный журнал «Концепт». - 2019. - № 7.
13. Чистякова М.И. Психогимнастика / Под ред. М.И. Буянова - 2-е изд. - М.: Просвещение. - 2015. - 160.
14. Кетс де Врис М. Мистика лидерства. Развитие эмоционального интеллекта - М.: Альпина Паблишер. - 2013. - 659.
15. Асанбаева З.Д., Тасжурекова Ж.Т. Развитие познавательной самостоятельности у детей старшего дошкольного возраста посредством кейс-технологий // ВЕСТНИК КазНПУ им. Абая. Серия «Педагогические науки». - № 4 (68). - 2020. - С.179-187.
16. Мандель Б.Р. Психолого-педагогическое сопровождение образовательного процесса. Учебное пособие. - М.: Вузовский учебник, НИЦ ИНФРА-М. - 2016. – 152 с.

References

1. Podd»yakov N.N. Psihicheskoe razvitie i samorazvitie rebenka-doshkol'nika: blizhnie i dal'nie gorizonty [Mental development and self-development of a preschool child: near and far horizons]. 2nd edition, supplemented (Obruch, Moscow, 2013, 190 p.).
2. Shamova T.I. Izbrannoe [Selected] (Central Publishing House, Moscow, 2004, – 320 p.).
3. Ob utverzhenii gosudarstvennykh obshcheobyazatel'nykh standartov obrazovaniya vseh urovnej obrazovaniya. Prikaz Ministra obrazovaniya i nauki Respubliki Kazahstan ot 31 oktyabrya 2018 goda № 604 [On the approval of the state mandatory standards of education at all levels of education. Order of the Minister of Education and Science of the Republic of Kazakhstan dated October 31, 2018 No. 604]. Available at:<http://adilet.zan.kz/> (Accessed: 21.02.2021).
4. Lukashova A.A. Formirovanie vyrazitel'nogo obraza v risunkah starshih doshkol'nikov sredstvami netradicionnykh tekhnik [Formation of an expressive image in the drawings of older preschoolers by means of non-traditional techniques], Nauka i shkola [Science and School], 5, 124-126 (2012).
5. Vesnin I.V., Shinkareva L.V. Poznavatel'naya aktivnost' doshkol'nikov: sushchnost', urovni proyavleniya [Cognitive activity of preschoolers: the essence, levels of manifestation], Psihologo-pedagogicheskij zhurnal Gaudemus [Psychological and pedagogical journal Gaudemus], 2(8), 46-52 (2005).
6. Yalukova I.V. Aktivizatsiya poznavatel'noj deyatel'nosti mladshih shkol'nikov [Activation of cognitive activity of younger schoolchildren], Vestnik CHGPU im. I. Ya. Yakovleva [Bulletin of the I. Ya. Yakovlev ChSPU], 3 (79), 210-213 (2013).
7. Gluzman Zh.M. Nejropsihologiya detskogo vozrasta [Neuropsychology of childhood]. Study guide for students. higher. studies. institutions (Akademiya, Moscow, 2016, 272 p).
8. Mikadze Yu.V. Nejropsihologiya detskogo vozrasta [Neuropsychology of childhood]. Study guide (Piter, SPb, 2014, 288 p.).
9. Belyaeva YU.V. Korrekcionno-razvivayushchaya rabota: teoreticheskie aspekty [Correctional and developmental work: theoretical aspects], Nauka ob obrazovanii [The science of education], 4, 83-87 (2014).
10. Lopatko T.N. Aktivizatsiya sub»ektivnogo opyta shkol'nikov [Activation of the subjective experience of schoolchildren], Eksperiment i innovacii v shkole [Experiment and innovations in school], 3, 24–25 (2011).
11. Alyabyeva E.A. Psychogymnastics in kindergarten: methodological materials to help psychologists and teachers [Psychogymnastics in kindergarten: methodological materials to help psychologists and teachers] (TC Sfera, Moscow 2003, 88 p.).
12. Petrova O.A., Belkina A.A. Psihogimnastika v korrekcii strahov detej starshego doshkol'nogo vozrasta [Psychogymnastics in kindergarten: methodological materials to help psychologists and teacher], Nauchno-

metodicheskij elektronnyj zhurnal «Koncept» [Scientific and methodological electronic journal «Concept»], 7, 2019.

13. Chistyakova M.I. Psihologimnastika [Psychogymnastics]. Ed. M.I. Buyanov - 2nd edition (Prosveshchenie, Moscow, 2015, 160 p.).

14. Kets de Vris M. Mistika liderstva. Razvitie emocional'nogo intellekta [The mystique of leadership. Development of emotional intelligence] (Al'pina Publisher, Moscow, 2013, 659 p.).

15. Asanbaeva Z.D., Tazhurekova ZH.T. Razvitie poznavatel'noj samostoyatel'nosti u detej starshego doshkol'nogo vozrasta posredstvom kejs-tehnologij [Development of cognitive independence in older preschool children through case technologies], VESTNIK KazNPU im. Abaya. Seriya «Pedagogicheskie nauki» [BULLETIN OF KazNPU named after. Abaya. The series «Pedagogical sciences»], 4 (68), 179-187 (2020).

16. Mandel' B.R. Psihologo-pedagogicheskoe soprovozhdenie obrazovatel'nogo processa [Psychological and pedagogical support of the educational process]. Study guide (Vuzovskij uchebnyk, NIC INFRA, Moscow, 2016, 152 p.).

Н.Г. Павловская, Г.И. Чемоданова

М. Қозыбаев атындағы СҚУ, Петропавл, Қазақстан

Психогимнастика мектеп жасына дейінгі ересек топ балаларының танымдық саласын дамыту нысаны ретінде

Аңдатпа. Қазақстандық білім беру жүйесі қазіргі кезеңде мектепке дейінгі білім беруіне және балалардың мектепте оқуға дайындығына үлкен көңіл бөледі. Жаңартылған білім беру мазмұны болашақ оқушылардың эмоционалдық және танымдық үрдістері дайындығының жоғары деңгейін талап етеді. Сондықтан, мектепке дейінгі білім беру мекемелерінің мектепте оқуға дайындау кезіндегі жұмысының нәтижесі мектеп жасына дейінгі балаларда танымдық үрдістер мен жалпы танымдық саланың дамуының жоғары деңгейі болуы керек. Бүгінгі таңда балалармен жұмыс жасауда қолданылатын көптеген түзету және дамыту бағдарламалары бар. Біздің мақалада мектеп жасына дейінгі балалардың даму формасы ретінде психогимнастиканың ерекшеліктері қарастырылады. Болашақ оқушылардың танымдық саласын дамыту бойынша психогимнастикалық сабақтарда түзету-дамыту бағдарламасын іске асыруды эксперименттік зерттеу нәтижелері қарастырылып, оның тиімділігі дәлелденді.

Түйін сөздер: мектеп жасына дейінгі ересек топ, мектеп жасына дейінгі балалардың танымдық саласы, психогимнастика, даму деңгейі.

N.G. Pavlovskaya, G.I. Chemodanova

M. Kozybayev, North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan

Psychogymnastics as a form of development of the cognitive sphere of children of senior preschool age

Abstract. At the present stage, the education system in Kazakhstan pays great attention to preschool education and the entry of children to school. The updated content of education requires a high level of preparation for the emotional and cognitive spheres of future students. Accordingly, the result of the work of modern preschool educational institutions in preparation for studying at school should be a high level of development of cognitive processes in the preschool children and the cognitive sphere as a whole. Today, there are many different special programs used in working with children. The article discusses features of psychogymnastics as a form of development of preschoolers. The article provides results of an experimental study of the implementation of special programs in psycho-gymnastic classes on the development of the cognitive sphere of future schoolchildren. The effectiveness of the program has been proved.

Keywords: senior preschool age, a cognitive sphere of preschool children, psycho-gymnastics, level of development.

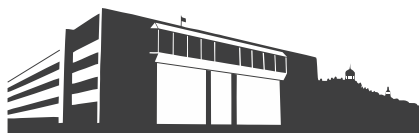
Сведения об авторах:

Павловская Н.Г. – магистр педагогических наук по специальности «Педагогика и психология», Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан.

Чемоданова Г.И. – **автор для корреспонденции**, кандидат педагогических наук, доцент, Северо-Казахстанский университет имени М. Козыбаева, Петропавловск, Казахстан.

Pavlovskaya N.G. – Master in Pedagogy and Psychology, M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan.

Chemodanova G.I. – **Corresponding author**, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Pedagogy, M. Kozybayev North Kazakhstan University, Petropavlovsk, Kazakhstan.

ХҒТАР 04.57.61

Ф.М. Аширбаева

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: farida.ashirbaeva@mail.ru)

Әлеуметтануда ерлер белсіздігінің зерттелуі

Аңдатпа. Халықтың репродуктивтік денсаулығының жағдайы - қоғамдық-саяси мүдде ретінде тек медициналық ғана емес, әлеуметтік мәселе. Мақалада ерлер белсіздігі мәселесінің әлеуметтануда зерттелуі туралы баяндалады. Отбасы және неке институтындағы негізгі мәселенің бірі ерлер мен әйелдердің фертильдік қабілетінің төмендеуі демографиялық дамудың репродуктивті мүмкіндіктерін төмендететін туу деңгейіне тікелей ықпал ететін және фертильдікті анықтайтын негізгі детерминант — бала туудың табиғи қабілеті екені сөзсіз. Мақалада ерлер денсаулығына қатысты шетелдік зерттеушілердің еңбектері қарастырылған. Бұл мақала белсіздіктен туындайтын мәселелердің салдары туралы білімді толықтырады.

Ерлер белсіздігін зерттеу отбасы институтының өмірлік әлемін қалыптастырудағы әлеуметтік-мәдени контексттің маңыздылығы тұрғысынан зерттеуді қажет етіп отыр, себебі отбасындағы балалы болу мәселесі қазіргі күнге дейін тек «әйелдер мәселесі» ретінде қарастырылады.

Түйін сөздер: ерлер белсіздігі, ауру, денсаулық, отбасы, репродуктивті мінез-құлық, әлеуметтік кеңістік.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-282-288>

Кіріспе

Соңғы онжылдықтарда дәстүрлі отбасылық неке құндылықтарының өзгеруі байқалады. Қазіргі жастардың фертильдік қабілетінің төмендеуі, кеш неке құруы, бала тууды кейінге қалдыруы және жас отбасылардың алдыңғы ұрпақтарға қарағанда орташа балалары аз екендігінен көрінеді. Егер бұрын мұндай тенденция дамыған елдерге ғана тән

болса, қазір Қазақстанда да көрініс тауып отыр.

Халықтың репродуктивті денсаулығы - өмірдің әлеуметтік-экономикалық жағдайымен тығыз байланысты, тууды жүзеге асырудың маңызды факторы. Оған ұрықтану, бала көтеру және уақытымен босану процесі жатады. Репродуктивті мінез-құлықтың өзгеруі, жыныстық өмірдің ерте басталуы, тиімділігі төмен контрацепцияны қолдану және бала

туудан саналы түрде бас тартуға дейінгі әрекетпен қатар бала тәрбиесінің жыныстық компонентіне жеткілікті дәрежеде көңіл аудармаудың объективті және субъективті салдарымен сипатталады. Туудың төмен деңгейі халықтың азаюына, демек, оның құрылымындағы жастар үлесінің төмендеуіне әкеле отырып, елдің дамуы үшін айтарлықтай демографиялық қауіп төндіреді. Демографиялық қауіпсіздікті қамтамасыз ету, инновациялық дамуға көшу қажеттілігі отбасындағы беделік пен белсіздікке ықпал ететін факторларды зерттеудің өзектілігін анықтайды.

Мәселенің өзектілігі

Отбасындағы ерлер белсіздігі демографиялық дамудың репродуктивтік мүмкіндіктерін төмендете отырып, елеулі мәселеге айналуға, бұл жағдай туу деңгейінде көрініс табады және қосалқы репродуктивтік технологияларды дамытуға әлеуметтік тапсырысты қалыптастырады. Айта кету керек, халық денсаулығы әлеуетінің төмендеуі - репродуктивті мінез-құлық пен тууды шектейтін маңызды фактор. Халықтың демографиялық ресурсын іске асырудың маңызды факторы ұлттың репродуктивтік денсаулығы. Қазіргі заманғы мамандар: демографтар, әлеуметтанушылар, денсаулық сақтауды ұйымдастырушылар, дәрігерлер репродуктивті денсаулық саласындағы қазіргі жағдайға өте сақтықпен қарайды. Репродуктивті денсаулық мәселелері әлеуметтік факторлармен, өмір салтымен, созылмалы аурулармен репродуктивті денсаулық мәселелері туралы жеткіліксіз ақпаратпен тығыз байланысты.

Балалардың дүниеге келуіне тек отбасы ғана емес, мемлекет те, жалпы қоғам да мүдделі. Елдегі халықтың қарапайым көбеюі үшін әр отбасында 2-3 бала болуы керек. Сонымен қатар, отбасылардың басым көпшілігінде бір ғана бала болған кезде, «халық қартайды» яғни оның құрылымында қарттар мен қарттардың үлесі артады. Бұл жас және білікті мамандардың ақыл-ой әлеуетін пайдалану мүмкіндігі қысқаратынын білдіреді. Әрине, мемлекет экономикасы мен халықтың жеке

әл-ауқаты осыдан зардап шегеді, сондықтан мемлекеттің негізгі міндеті — қалаулы және дені сау балалардың дүниеге келуіне қолайлы әлеуметтік-экономикалық жағдай жасау.

Репродуктивті денсаулық жағдайы көбінесе адамның өмір салтымен, сондай-ақ жыныстық өмірге жауапкершілікпен байланысты. Өз кезегінде, мұның бәрі отбасылық қатынастардың тұрақтылығына, адамның жалпы әл-ауқатына ықпал ететіндігі сөзсіз.

Ұрпақ денсаулығы мәселелері біздің елімізде дәстүрлі түрде «ана мен бала денсаулығын қорғау» аспектісінде қаралады. Ер адам дәрігерлер мен денсаулық сақтауды ұйымдастырушылардың, соның ішінде тиісті ғылыми және әлеуметтік бағдарламаларды жасаушылардың назарынан тыс қалады. Бұл ерлердің репродуктивті денсаулығына байланысты мәселелердің болуын болжайды. Статистикалық деректер беделікте ер адамның «кінәсінің» жоғарылағанын көрсетеді.

Соңғы жылдары беделік мәселесі өзекті бола түсуде. ДДСҰ мәліметтері бойынша репродуктивті жастағы жұптардың 15% -20% беделікке ұшырайды. 2017 жылы 25000 қазақстандық ер адам «Ерлер денсаулығы орталығының» скринингтік зерттеуіне қатысты. Зерттеу нәтижесінде ерлердің 30% белсіздік, 44,2% инфекция жұқтырған, ал 56,3% астамы жыныстық жолмен берілетін инфекциялармен ауырады, ал жартысы эректильді дисфункциямен ауырады. Нәтижесінде, ерлі-зайыптылардың шамамен 20% балалы бола алмайды [1], бірақ соған қарамастан ер адамдар дәрігерлерге сирек жүгінеді.

Ерлер белсіздігімен күрес сапасын арттыру үшін 2019 жылы 24-26 қазан аралығында Алматыда Орталық Азия урологтар конгресі (CACU) ұйымдастырылды. Қазақстандық дәрігерлер үш күн бойы әлемдік урологтар қауымдастығындағы әріптестерінен тәжірибе алмасып, білім алды. Олардың арасында Ресей, Иран, Түркия және басқа да елдердің медициналық мамандары болды [2]. Себебі, ерлердің фертильдік қабілетін қайта жақсарту - стратегиялық және ұлттық мәселе.

2017 жылғы статистика бойынша, Қазақстанда отбасы құрған жұптардың 15% бел-

сіздікке шалдыққан. Егер бір жылда шамамен 150 мың неке тіркеледі десек, оның 15%, яғни 20-21 мың жұп - баласыз. Олардың 60% әр түрлі жолдармен (гормонды дәрі-дәрмек ішіп, ота жасатып) емделеді. 40% қосымша репродуктивті технологияларға жүгінеді. 40% әйелдердің бедеулігінен, 30% ерлердің белсіздігінен, 30% екеуінен бірдей болғандықтан жылына 6500 жұп экстракорпоралды ұрықтандыру жасатады. Мемлекет бөліп отырған квота мұқтаж жұптардың жартысына да жетпейді. 2019 жылы бөлінген 902 квота мұқтаж жұптардың тек 17% ғана қамтиды. 2021 жылы мемлекет квота санын 7000 өсіріп отыр[3].

Зерттеу объектісі. Қазақстандағы белсіздік ауруына ұшыраған ерлер.

Тарихы

Ерлер белсіздігі себептерінің арасында әртүрлі әлеуметтік-экономикалық және медициналық-әлеуметтік қауіп факторлары бар, сондықтан әлеуметтануда ерлер белсіздігі мәселесінің заманауи аспектілері мен даму факторларын анықтаудағы әлеуметтанулық талпыныстың маңызы зор.

Шетелдік ғалымдар гендерлік аспектідегі демографиялық мәселелерге назар аударды, ал зерттеулер әйелдердің жартысына қарағанда, ерлердің өмір сүру ұзақтығы мен сапасы, сондай-ақ ерлердің белсіздігінің артуы сияқты екі негізгі теріс тенденцияны атап отыр. Бұл фактілер әлеуметтік-мәдени нормалар, көзқарастар мен стереотиптер ерлердің денсаулығына ықпал ететіндігін көрсетеді. Ерлер арасында денсаулық мәдениетінің төмен деңгейі және салауатты өмір салтына назар аудармауы, сонымен қатар ер адамдар көбінесе денсаулығының жай-күйін асыра бағалай бермейді.

Фертильді жастағы ерлердегі белсіздіктің даму қаупі әлеуметтік-экономикалық факторларын кешенді бағалап, одан әрі медициналық-әлеуметтік зерттеулер жүргізу өзекті міндет болып қалатынын көрсетеді, бұл ерлердің белсіздігін алдын алу және еңсеру жөніндегі шаралар кешенін әзірлеуге мүмкіндік береді.

Егер «белсіздік - әлеуметтік ауру» деп қарастыратын болсақ, батыстық әлеуметтанушылар денсаулық пен ауруды объективті өлшенетін жағдай ретінде емес, әлеуметтік-мәдени контексте зардап шегетін және басқалар талқылайтын әлеуметтік категориялар ретінде жақсы түсінеді деп тұжырымдайды. Ерлер белсіздігін зерттеу отбасы институтының өмірлік әлемін қалыптастырудағы әлеуметтік-мәдени контекстің маңыздылығы тұрғысынан зерттеуді қажет етеді. Себебі отбасындағы балалы болу мәселесі қазіргі күнге дейін «әйелдер мәселесі» ретінде қарастырылады.

Белсіздікті медициналық тұрғыдан қарасақ, Мишель Фуконың медициналық идеяларына сәйкес аурудың симптомы бар сонымен қатар «аурулар дәуірмен және қоршаған ортамен бірге өзгереді» өз кезегінде ауру кеңістік (әлеуметтік кеңістік) тұрғысынан салыстырмалы құбылыс, өйткені ауру патогендік факторлардың әсерінен мүшелер мен жасушалардың зақымдалуымен, зақымдануды жоюға бағытталған қорғаныс реакцияларының дамуымен сипатталатын ағзаның жағдайы ретінде анықталады, әдетте организмнің қоршаған орта жағдайына бейімделуінің шектелуімен және еңбекке қабілеттілігінің төмендеуімен немесе жоғалуымен бірге жүреді [4, 687].

Зерттеу әдістері

Шетелдік зерттеулер негізінде әртүрлі мәліметтер жиынтығында жүргізілген осы тақырып бойынша тәуелсіз зерттеулердің көптігін қолдана отырып, деректерді синтездедік, талдау жасап, салыстырдық және біріктірілдік. Сонымен қатар, белсіздік пен бедеулік арасындағы байланыс уақыт пен кеңістікте қалай өзгергендігіне зерттеуге талпыныс жасалды.

Талқылау

М.Фуко классикалық медицинадан жаратылыстану ғылымына тұжырымдамалық көшуді көрсететін аурудың әлеуметтік сипатына баса назар аударады. Денсаулықты салыстырмалы ұғым ретінде сипаттауға болады, мы-

салы, денсаулық - тарихи белгілі бір мәдениеттің антропологиялық бейнесі, яғни адамзат дамуының белгілі бір кезеңінде адам мүмкіндіктерінің толықтығын бейнелейтін адам бейнесі. Адамның денесі мен санасын сипаттайтын «симптом», «ауру» және «денсаулық» сияқты ұғымдар табиғи дененің өзімен тікелей байланысты емес. Бұл ұғымдарды табиғи шындық тұрғысынан анықтау дәстүрлі медицинаны құлдырауға алып келді, мұнда нақты диагноз қою және ауруды зерттеу маңызды. Қазіргі жаратылыстану ғылыми медицинада гуманитарлық құндылық болып табылатын пациенттің өмірі мен денсаулығы ең жоғары құндылық, бұған әлеуметтік құндылықтардың медицинаның ғылыми саласына енуінің мысалы бола алады.

Ерлердің белсіздігін әлеуметтанулық әдебиеттерде зерттелуін қарастыра отырып, байқағанымыз тарихи басым болған сандық, сапалық немесе клиникалық бағыттағы зерттеулерге баса назар аударылады. Сандық және клиникалық жұмыстар ерлер белсіздігінің «өмірлік тәжірибесін» түсінудің жолын ұсынбайды, керісінше, эмоциялық аспекті тұрғысынан ерлердің әйелдерге деген көзқарасына назар аудара отырып, қоғам тарапынан «ұят» немесе «қасірет» арқылы түсіндіріледі. Бұған дәлел ретінде 1996 жылы жазылған М.Ллойдтың *Condemned to be meaningful: Non-response in studies of men and infertility* [«Маңыздылық маңдайына жазылған: ерлер мен бедеулікке қатысты зерттеулерде жауаптың болмауы»] еңбегінде, белсіздікті «еркектік дағдарыс» ретінде бастан кешіретін, сонымен қатар ерлерге «күшті» эмоциялық ықпал ететін және белсіздікті стигматизациялау туралы идеялар ұсынылған зерттеуі [5,433-454б]. М.Ллойд осы еңбегінде ерлердің белсіздігін түсінудің жолын ұсынады, бірақ ерлердің белсіздікті қалай сезінетіні және қоғамның оған реакциясы туралы толық мәлімет бермейді, сондықтан бұл жұмыста біз әлеуметтануда ерлер белсіздігін зерттеудің өзектілігі отбасында ер адамдар белсіздіктен қалай эмоциялық түрде зардап шегеді; ер адамдар белсіздік мәселесін басқаларға қалай таныстырады және белсіздікке қатысты қандай қолдау іздейді; немесе әр түрлі әлеуметтік желілердегі блогтар, интернет-фо-

румдар сияқты аспектілер арқылы онлайн қолдау ер адамдар іздейтін қолдауға қалай сәйкес келеді; ерлердің белсіздік тәжірибесінде өзін «нағыз» ер ретінде сезіне алуы; ер адамдар белсіздіктің стигматизацияланған диагнозын қалай сезінеді; мұндай стигматизация белсіздікке бағытталған кезде отбасының өмірлік әлеміне қалай ықпал етеді; әке болуға деген ықыласы олардың белсіздікті емдеуге деген көзқарасына қаншалықты ықпал етеді; ер адамдар белсіздікті емдеуді немесе асырап алуды таңдау процесін қалай қарастырады; ұзақ мерзімді белсіздіктің нәтижесінде балалы бола алмаған жағдайда жұбайларымен қарым-қатынасы; белсіздіктің отбасы өмір сапасы мен әл-ауқатына ықпалы қандай болатынын; ерлердің белсіздігін әлеуметтануда зерттеу ерлердің әлеуметтік-мәдени, экономикалық контексте әке болуға деген ұмтылысы тұрғысынан зерттеу міндетін қойды.

Ф.Херрера, 2013 жылы *Journal of Family Issues* [«Отбасылық мәселелер журналы»] журналына жарияланған *Men always adopt: Infertility and reproduction from a male perspective* [«Ер адамдар әрқашан таңдайды: ерлердің белсіздік пен балалы болуға көзқарасы»] атты мақаласында белсіздікті зерттеуде сандық зерттеулердің басым бағыты, ал сапалы зерттеулер көбінесе әйелдерге немесе ерлі-зайыптыларға арналған сұхбаттарға назар аударады деп жазды [6, 1059-1080б].

Р.Уэбб және Ж.Данилюк 1999 жылы ерлердің белсіздігі туралы өздерінің *The end of the line: Infertile men's experiences of being unable to produce a child* [«Жолдың соңы: балалы бола алмайтын белсіз ерлер тәжірибесі»] феноменологиялық зерттеулерін жариялаған кезде, ерлердің белсіздікке жауап беруін зерттеу мақсатымен бірнеше зерттеулер ғана жүргізілгенін атап өтті. Сонымен қатар ерлі-зайыптылардың фертильдік қабілеті бұзылуының факторларын терең зерттеу керектігін атады [7, 6-25б].

Ерлер белсіздігін зерттеуші ғалымдар А. Грейл, К.Слаусон-Блевинс және Ж.Маккуиланның *The experience of infertility: A review of recent literature* [«Бедеулік тәжірибесі: соңғы әдебиеттерге шолу»] еңбегінде атап өткендей, қазіргі кезде әлеуметтанушылар бедеулік

пен белсіздікті әлеуметтік контексте зерттеуге көшуде, дегенмен бұрынғы жұмыстардың клиникалық бағыты сақталуда сонымен қатар медициналық шеңберден шыға алатын сапалы зерттеулердің маңыздылығы артпақ[9, 130-142б].

1997 жылы жазылған А.Грейл зерттеулеріндегі Infertility and psychological distress: A critical review of the literature [«Белсіздік және психологиялық күйзеліс: әдебиетке сыни шолу»] ерлердегі белсіздік әйелдер бедеулігі мәселесімен салыстырғанда, ерлер үшін түбегейлі «өзгеше тәжірибе» деген болжамды ескеріп, ерлердің белсіздік тәжірибесі туралы және оның әлеуметтік-экономикалық салдарын зерттеудің маңызды екендігін көрсетіп отыр[10, 609-704б].

Ерлер белсіздігімен байланысты стигматизацияны ескере отырып, отбасында фертильдік мәселесі орын алған жағдайда әйел «кінәлі» болып саналады. Бұны қазақ қоғамындағы отбасындағы ер адамның мәртебесімен, сондай-ақ қоғамның «белсіз» еркекке деген теріс көзқарасы түсіндіреді.

Қорытынды

Ерлердің белсіздік факторы көбінесе жыныстық дисфункция идеяларымен және өзін толыққанды тұлға ретінде сезіне алмауы ретінде қарастырылады. Зерттеудің өзектілігі белсіздік және ерлердің репродуктивті денсаулығындағы мәселелердің отбасы институтына ықпалын зерттеу, бедеуліктің тек «әйел мәселесі» емес екенін көрсетіп отыр.

Репродуктивті мінез-құлықтың өзгеруі, жыныстық өмірдің ерте басталуы, ерлі-зайыптылардың тиімділігі төмен контрацепцияны қолданумен және бала туудан саналы түрде бас тартуға дейінгі қатынастардың төмендеуімен сипатталады. Туудың төмен деңгейі халықтың азаюына, демек, оның құрылымындағы жастар үлесінің төмендеуіне әкелуі елдің дамуы үшін айтарлықтай демографиялық қауіп төндіреді.

Белсіздік мынадай әлеуметтік мәселелерді туғызды: Қазақстандағы демографиялық жағдай көптеген жылдар бойы ұлттық ауқымдағы негізгі медициналық және әлеуметтік мәселелердің бірі. Мемлекеттің тұрғындардың фертильдік қабілетін арттыру жөніндегі мақсатты қызметіне қарамастан, Қазақстан Республикасының көптеген субъектілеріндегі халықтың табиғи өсуі салыстырмалы түрде төмен деңгейде. Мұндай демографиялық жағдайдың көптеген себептерінің ішінде халықтың репродуктивті денсаулығының қанағаттанарлықсыз жағдайы, сонымен қатар ұзақ мерзімді белсіздік үлкен нейропсихикалық шиеленісті тудырады және ажырасуға, қоғамға қарсы мінез-құлық (некеден тыс қарым-қатынас, маскүнемдік), ерлі-зайыптылардағы жыныстық ауытқушылық болуы мүмкін. Фертильдік туудың шарты бола отырып, халықтың репродуктивті мінез-құлық демографиялық дамуды басқарудың ғылыми негізделген тетіктерін іздеуді талап етеді, сонымен қатар зерттеудің өзектілігін, ғылыми және практикалық маңыздылығын анықтайды.

Әдебиеттер тізімі

1. Бесплодие мужчин в Казахстане [Электронный ресурс]. – 2017. – URL: <https://ustinka.kz/kz/kazakhstan/society/31922.html> (дата обращения: 4.11.2017).
2. Урологиялық аурулар жасарып келе жатыр ма? Әлемде одан зардап шегушілер неге жыл өткен сайын көбеймесе азаймай отыр? [Электронный ресурс]. – URL: 2019. <https://yvision.kz/post/843596> <https://casu.asia/ru/> (дата обращения: 30.10.2019)
3. Бездетных пар в Казахстане становится все больше [Электронный ресурс]. – 2018. – URL: <https://www.zakon.kz/4944494-bezdetnyh-par-v-kazahstane-stanovitsya.html> (дата обращения: 4.11.2018).
4. Фуко М. Рождение клиники. - М.: Академический проект, 2010.

5. Lloyd, M. (1996). *Sociology of Health & Illness*, 18, 433-454.
6. Herrera, F. (2013). «Men always adopt»: Infertility and reproduction from a male perspective. *Journal of Family Issues*, 34, 1059-1080.
7. The end of the line: Infertile men's experiences of being unable to produce a child. *Men and Masculinities*, 2, 6-25.
8. Throsby, K., & Gill, R. (2004). It's different for men: Masculinity and IVF. *Men and Masculinities*, 6, 330-348.
9. Greil, A., Slauson-Blevins, K., & McQuillan, J. (2010). The experience of infertility: A review of recent literature. *Sociology of Health & Illness*, 32, 140-162.
10. Greil, A. L. (1997). Infertility and psychological distress: A critical review of the literature. *Social Science and Medicine*, 45(11), 679-704.

References

1. Besplodie muzhchin v Kazahstane [Male infertility in Kazakhstan] [Electronic resource]. - 2017. Available at: <https://ustinka.kz/kz/kazakhstan/society/31922.html> (Accessed: 04.11.2017).
2. Urologijalyk aurular zhasaryp kele zhatyr ma? Alemde odan zardap shegushiler nege zhyl otken sajyn kobejmese azajmaj otyr? [Are urological diseases rejuvenated? Why are there more and less people suffering from it in the world every year?] [Electronic resource]. - 2019. Available at: <https://yvision.kz/post/843596> <https://cacu.asia/ru> (Accessed: 30.10.2019).
3. Bezdetyh par v Kazahstane stanovitsja vse bol'she [There are more and more childless couples in Kazakhstan] [Electronic resource]. - 2018. - <https://www.zakon.kz/4944494-bezdetnyh-par-v-kazahstane-stanovitsya.html> (Accessed: 04.11.2018).
4. Fouko M. Rozhdenie kliniki [Birth of clinics] (Akademik proekt, Moscow 2010).
5. Lloyd M. *Sociology of Health & Illness*, 18, 433-454 (1996).
6. Herrera F. «Men always adopt»: Infertility and reproduction from a male perspective. *Journal of Family Issues*, 34, 1059-1080 (2013).
7. The end of the line: Infertile men's experiences of being unable to produce a child. *Men and Masculinities*, 2, 6-25
8. Throsby K., & Gill, R. It's different for men: Masculinity and IVF. *Men and Masculinities*, 6, 330-348 (2004).
9. Greil A., Slauson-Blevins, K., & McQuillan, J. The experience of infertility: A review of recent literature. *Sociology of Health & Illness*, 32, 140-162 (2010).
10. Greil A. L. Infertility and psychological distress: A critical review of the literature. *Social Science and Medicine*, 45(11), 679-704 (1997).

Ф.М. Аширбаева

Евразийский национальный университет им. Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Исследование бесплодия в социологии

Аннотация. Состояние репродуктивного здоровья населения - вопрос не только медицинский, но и социальный, представляющий общественно-политический интерес. В статье с социологической точки зрения рассматривается проблема мужской импотенции. Несомненно, одной из основных проблем в институте семьи и брака является то, что снижение фертильности мужчин и женщин напрямую влияет на рождаемость и снижает репродуктивные возможности демографического развития. Основным детерминантом, определяющим фертильность, является естественная способность к рождению ребенка. В работе рассматриваются труды зарубежных исследователей, касающиеся мужского здоровья, представлены дополнительные данные о последствиях проблем, возникающих из-за импотенции.

Мужская импотенция требует изучения с точки зрения значимости социокультурного контекста в формировании жизненного мира института семьи, поскольку проблема рождения ребенка в семье до настоящего времени рассматривалась только как «женская проблема».

Ключевые слова: мужская импотенция, болезнь, здоровье, семья, репродуктивное поведение, социальное пространство.

F.M. Ashirbayeva

L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

The study of male infertility in sociology

Abstract. The state of reproductive health of the population as a socio - political interest is not only a medical, but also a social issue. The article describes the study of the problem of male infertility in sociology. Undoubtedly, one of the main problems in the institution of family and marriage is the decrease in the fertility capacity of men and women, which directly affects the birth rate and reduces the reproductive capabilities of demographic development. The main determinant of fertility is the natural ability to conceive a child. The article complements the knowledge of the consequences of problems arising from infertility.

The article examines the works of foreign researchers on men's health. The study of male infertility requires a study by the Institute of the family in terms of the importance of the socio-cultural context in shaping the life-world because the issue of having children in the family is still considered only as a «women's problem».

Keywords: male impotence, illness, health, family, reproductive behavior, social space

Автор туралы мәлімет:

Аширбаева Ф.М. – Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің 1 курс докторанты, Сәтпайев көш., 2, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Ashirbaeva F.M. – The 1st year Ph.D. student, L. N. Gumilyov Eurasian National University, 2 Satpayev str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Д.Г. Есимова, Н.О. Байгабылов
М.М. Кудабеков, Ж.Б. Балтабаева
Д.Д. Мукашева, Ж.С. Жаманкулова

Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: 777777dina@mail.ru, n.baigabyl@mail.ru, k-medet@bk.ru, zhaniyat93@gmail.com, dalida.mukasheva@mail.ru, zhanka_88_kz@mail.ru)

Социальная работа с людьми, живущими с ВИЧ-инфекцией и употребляющими наркотики, в Казахстане

Аннотация. В данной статье рассматриваются история становления социальной работы в Казахстане и ее влияние на поддержку и помощь людям, живущим с ВИЧ и употребляющим наркотики. Предпринята попытка осмысления ограничений и трудностей этих людей. Продемонстрированы результаты анкетирования людей, живущих с ВИЧ-статусом в регионах Шымкент, Талдыкорган, Усть-Каменогорск, Нур-Султан, Петропавловск и Павлодарская область. Рассмотрены роль социального работника, государственная социальная политика Казахстана в отношении профилактики ВИЧ-инфекции и развития системы медико-социальной поддержки, пути и возможности развития социальной работы.

Ключевые слова: социальная работа, социальные работники, люди, живущие с ВИЧ и употребляющие наркотики, социальная поддержка, профессиональная подготовка.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-289-300>

Введение

Социальная работа как общественный институт в Казахстане возникла с приобретением независимости в середине 90 годов XX века. Ее функции - решать вопросы обеспечения прав и улучшения качества жизни каждого члена общества, помочь человеку преодолеть тяжёлое состояние, адаптироваться к новым условиям жизни, ориентироваться в сфере оказания социальных услуг.

Институционализация социальной работы в Республике Казахстан осуществлялась в сложных условиях переходного времени. За короткий исторический период старые механизмы социальной поддержки были трансформированы в технологии социальной

работы, направленные на удовлетворение потребностей самых неимущих и уязвимых слоёв населения. Однако в оказании специальных социальных услуг сохранялись патерналистские подходы и преобладание роли государства.

Социальное обеспечение исторически включает социальных работников советской системы «Собеса» (до 90 – х годов).

С учетом международного опыта были введены следующие преобразовательные инициативы:

- 2001 г. - непрерывная подготовка социальных работников в системе высшего и послевузовского образования ведется в вузах.

- 2002 г. - в секторе образования социальная работа была введена Законом «О социальной

и медико-педагогической коррекционной поддержке детей с ограниченными возможностями».

- 2004 г. – создана Ассоциация социальных работников Казахстана, объединившая академическое сообщество, практическое «поле» экспертов в разработке образовательных стандартов по специальностям «социальная работа» бакалавриата и магистратуры.

- 2008 г. - Закон «О специальных социальных услугах» вводит более широкие обязанности различных секторов для предоставления ССУ, что способствует увеличению числа социальных работников и специалистов области социальной работы. Этот нормативный акт дал в свое время особый импульс уникальному этапу становления и формирования социальной работы как профессии в Казахстане.

- 2010 г. - введена социальная работа в секторе здравоохранения для усиления превентивной работы на уровне ПМСП (в поликлиниках). МЗ ввело систему управления случаями и механизм поддержки междисциплинарной работы.

- 2017 г. - на Первом Форуме социальных работников Казахстана была представлена Концепция дальнейшей модернизации системы социального обслуживания.

- 2018 г. - в социальной защите, при реформировании системы адресной социальной помощи, появляются консультанты по социальной работе на уровне районов в управлениях занятости и социальных программ.

Основная часть

Профессиональная подготовка социальных работников направлена на развитие государственной системы социальной защиты и социального обеспечения, расширение некоммерческих и коммерческих форм социальной поддержки уязвимых и нуждающихся в помощи людей и групп. В Концепции дальнейшей модернизации системы социального обслуживания, представленной к обсуждению в 2017 году, особое внимание уделялось задачам кадрового обеспечения преобразований системы социального обслуживания. Это позволит повысить качество социальных услуг и расширить доступность социального обслуживания.

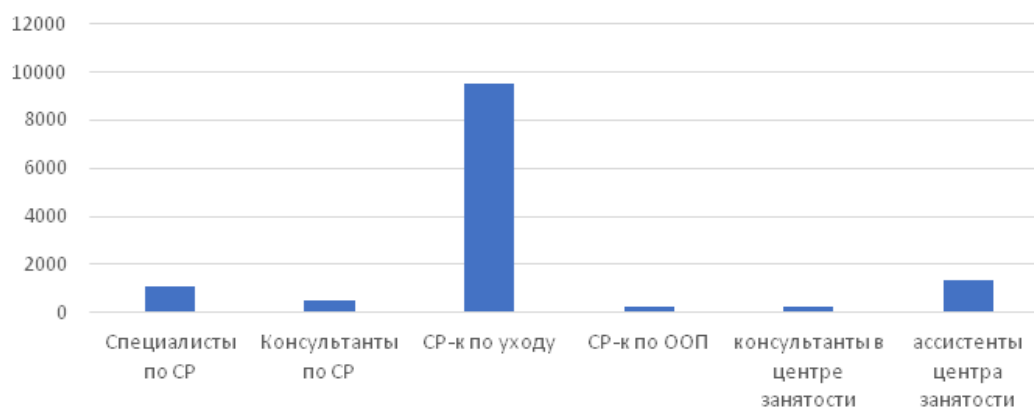
С принятием в 2009 году Закона РК «О специальных социальных услугах» законодательно утвердили статус социального работника в качестве новой, самостоятельной профессии, признающей права человека на достойное существование, но непрерывная подготовка социальных работников в системе высшего и послевузовского образования ведется в вузах и ТиПО РК с 2001 года.

С введением нового Закона утверждены Квалификационные требования к социальным работникам в сфере социальной защиты населения и здравоохранения, определившие необходимый объем знаний, умений и навыков для выполняемых работ с учетом уровня образования, в секторе социального обслужи-

Таблица 1

Количество социальных работников по уровням

Количество социальных работников в разрезе должностей

вания появились новые должности: специалист по оценке и определению потребности, специалист по социальной работе, заместитель по социальной работе и т.д. Это позволило в секторе социального обслуживания расширить штатные единицы и уменьшить на 31,2 %, количество медицинских должностей, численность которых всегда была преобладающей в социальном обслуживании из-за присутствия медицинской модели ухода. В результате количество должностей, задействованных в непосредственном оказании специальных социальных услуг, возросло на 66 %, или с 21 до 35 должностей.

Сегодня в системе социальной защиты и здравоохранения трудятся более 15 тысяч социальных работников (см. таб. 1), в том числе социальные работники по уходу (72,9 % от всех должностей социальных работников). Согласно данным на 2018 год, в системе социальной защиты населения работают более 10 тыс. человек, более 90% составляют женщины. Средняя оплата труда социальных работников в 2021 году в среднем составляет 150 тыс. тенге (357 \$). По данным исследования в Жамбылской, Акмолинской и Павлодарской областях, 64,8% социальных работников имеют высшее гуманитарное образование.

Одним из приоритетных направлений государственной социальной политики Казахстана является развитие социальной помощи населению, оказавшемуся в сложной жизненной ситуации, а иногда и в кризисной ситуации. В эти уязвимые группы населения входят люди, живущие с ВИЧ-инфекцией (ЛЖВ), в том числе ВИЧ-инфицированные потребители инъекционных наркотиков.

Задачи борьбы с ВИЧ/СПИДом и другими инфекционными заболеваниями легли в основу Государственной программы развития здравоохранения Республики Казахстан «Саламатты Қазақстан» на 2011-2015 годы, в Стратегию «Казахстан - 2050», План нации «100 конкретных шагов по реализации пяти институциональных реформ», Пять социальных инициатив Главы государства и Программу «Рухани жаңғыру» [1]. Приложенные усилия государства позволили сдержать эпи-

демию ВИЧ в стране на концентрированной стадии, снизить количество выявляемых случаев ВИЧ-инфекции среди людей, употребляющих инъекционные наркотики (ЛУИН), снизить частоту передачи ВИЧ от матери к ребенку, обеспечить всех детей, рожденных с ВИЧ-инфекцией. Инфицированные матери бесплатно получают адаптированные молочные смеси, ЛЖВ обеспечиваются необходимой антиретровирусной терапией (АРТ), повышается охват консультированием и тестированием.

В Республике Казахстан ВИЧ находится на концентрированной стадии. По данным национального мониторинга, оценочное число ЛЖВ составляет 26 000 человек. В Казахстане по официальным данным на 1 января 2018 года зарегистрировано 17 958 случаев ВИЧ-инфекции, среди которых мужчины - 10 369 (57,7%); женщины - 7 589 (42,3%); дети - 459 (2,6%). Распространенность ВИЧ-инфекции в возрастной группе 15-49 лет составляет 0,2%, что находится в пределах параметров, определенных Государственной программой «Денсаулық». Распространенность среди населения в целом - 0,1%; ЛУИН - 9,2%; СР - 1,9%; МСМ - 6,1%; заключенные - 3,5% [2].

Вопросы профилактики инфекционных заболеваний и лечение ВИЧ/СПИДа освещаются в работах отечественных и зарубежных авторов Е.М. Розенталь, С.А. Егеубаева, Н.Г. Ковтунко, Г.Р. Сулейменова, Д.Г. Есимова, Х. Штовер, К. Гиоев, Ф. Мурдоалиев, А. Шайлообек, Н. Мусаева и М. Титертон.

Всесторонний анализ работ в рассматриваемой области исследований показал, что на сегодняшний день в социальной работе имеется значительное количество работ, расширяющее наше представление о сущности инфекционных заболеваний. В современном мире накоплен колоссальный объем фактического и статистического материала, позволяющий делать определенные выводы и разрабатывать конкретные рекомендации для специалистов в области социальной работы.

По данным общественного фонда «Аман-саулык» и объединения юридических лиц «Казахстанского союза людей, живущих

с ВИЧ» в Казахстане на 2019 год оценочное количество лиц, употребляющих инъекционные наркотики (ЛУИН) – 94 600 человек, распространенность ВИЧ среди ЛУИН – 7,9%. Оценочное количество ЛУИН, живущих с ВИЧ, – 7 000 человек [3].

На 14 июня 2019 г. программой поддерживающей заместительной терапии (ПЗТ) было охвачено менее 1% оценочного количества ЛУИН – 263 человека, из которых 85 – ЛЖВ, 78 из них получают антиретровирусную терапию (АРТ). Текущий охват ЛУИН программой ПЗТ не оказывает существенного влияния на эпидситуацию по ВИЧ в стране [3].

В 2019 г. Министром здравоохранения утверждена Дорожная карта по реализации программы ПЗТ лиц, страдающих опиоидной зависимостью в РК на 2019-2020 гг. [4].

Дорожная карта включает мероприятия по реализации программы ПЗТ:

- Расширение программы ПЗТ (набор новых пациентов из числа ЛУИН, живущих с ВИЧ);
- Открытие дополнительных сайтов ПЗТ (Нур-Султан, Актау, Шымкент, Туркестан, Петропавловск, Алматинская обл.);
- Переформатирование пунктов ПЗТ в пункты, действующие по программе «Единое окно»;
- Усиление сотрудничества с профильными НПО в плане улучшения качества предоставления услуг ПЗТ;
- Информирование пациентов и НПО о программе ПЗТ.

Согласно Комитету по правовой статистике и специальным учётам Республики Казахстан зарегистрированных правонарушений, связанных с незаконным обращением наркотиков, в 2020 году стало больше на 27% в сравнении с 2019 годом [5].

В настоящее время в тюрьмах Казахстана находится около 30 000 заключенных [6]. Все больше стран получают подтверждения того, что значительное количество новых случаев заражения ВИЧ-инфекцией происходит в местах лишения свободы. Высокая распространенность ВИЧ-инфекции среди заключенных и лиц, содержащихся под стражей до суда,

из-за переполненности и некачественных условий жизни делают тюрьмы и другие центры содержания под стражей средой высокого риска передачи ВИЧ. В конечном счете это способствует эпидемии ВИЧ в общинах, в которые заключенные возвращаются после освобождения.

Употребление инъекционных наркотиков в тюрьмах вызывает особую озабоченность, учитывая потенциальную возможность передачи ВИЧ, туберкулеза и вирусного гепатита. Те, кто употребляет инъекционные наркотики в тюрьмах, часто делятся иглами, шприцами и другим инъекционным оборудованием, что является самыми распространенными способами передачи ВИЧ.

Существует большое количество данных из разных стран мира о том, что тюремные системы могут сделать для предотвращения передачи ВИЧ в Казахстане. В частности, программы распространения презервативов, сопровождаемые мерами по предотвращению случаев изнасилования и других форм секса без согласия, планы использования игл и шприцев, а также опиоидная заместительная терапия доказали свою эффективность в снижении риска заражения ВИЧ, не приводя к негативным последствиям для здоровья тюремного персонала или заключенных.

Поэтому внедрение этих программ в тюрьмах является оправданным в рамках комплексных планов борьбы с ВИЧ в тюрьмах, включая просвещение по вопросам ВИЧ, добровольное тестирование на ВИЧ и консультирование, а также предоставление антиретровирусного лечения ВИЧ-позитивным заключенным.

Социальная работа вокруг ЛЖВ и ЛУИН в Казахстане находится на стадии становления, но развитие в этом направлении идет медленно. Вся социальная работа с данной группой населения формируется в основном местными неправительственными организациями (НПО), которые финансируются за счет международных доноров.

Неправительственные организации, работающие по вопросам ВИЧ/СПИД в Республике Казахстан, оказывают существенное

влияние на сдерживание эпидемии ВИЧ-инфекции путем организации и проведения профилактических мероприятий в ключевых группах населения. Основными направлениями их работы являются:

- раздача средств индивидуальной защиты (презервативы, шприцы, смазки, дезинфектанты) через пункты доверия, дружественные кабинеты и аутрич-работников;
- перенаправление на тестирование на ВИЧ;
- социальная и психологическая поддержка ЛЖВ и их близкого окружения;
- предоставление социально-бытовых услуг;
- реализация профилактических программ в тюрьмах;
- поддержка больных по приверженности к антиретровирусной терапии;
- обеспечение доступа к медицинским услугам: диагностике, лечению заболеваний, не связанных с ВИЧ (гепатиты, ИППП и др.);
- реализация программ, направленных на снижение стигматизации [1].

В 2018-2019 годы мы провели исследование в рамках проекта «InBe AIDS» совместно с Франкфуртским университетом прикладных наук (Германия) в сотрудничестве с Бишкекским гуманитарным университетом (Кыргызстан), Таджикским национальным университетом (Таджикистан), Евразийским

национальным университетом имени Л.Н. Гумилева (Казахстан). Цель данного исследования – улучшить понимание нынешней ситуации и исследовать роль социальной работы в лечении, профилактике и сопровождении людей, живущих с ВИЧ.

Почему важно знать о ситуациях из уст людей, живущих с ВИЧ? Они могут предоставить информацию для принятия управленческих решений, НПО и политиков, следовательно, мы будем владеть ситуацией и иметь знания с точки зрения регулирования и дальнейшего развития политики и социальной работы в Казахстане.

Один из основных барьеров развития доступных и качественных социальных услуг людям, живущим с ВИЧ и употребляющим наркотики, в Казахстане – это низкий статус профессии социального работника.

Результаты исследования в рамках проекта «InBe AIDS» показывают, что ведущую роль в лечении, профилактике и сопровождении людей, живущих с ВИЧ в Казахстане, занимают СПИД-центры.

На первом этапе исследования был выбран количественный метод – анкетирование людей, живущих с ВИЧ-статусом. Команда проекта разработала программу и анкету для людей с ВИЧ, которые состоят из 33 вопросов, включая открытые и закрытые вопросы. Результаты были обработаны в программе SPSS.

Рис. 1 «Какие виды социальной поддержки вы знаете?»

Были выбраны несколько регионов, включая Шымкент, Талдыкорган, Усть-Каменогорск, Нур-Султан, Петропавловскую и Павлодарскую область. Количество респондентов составило 51 человек.

Сложно связаться с людьми, живущими с ВИЧ. В настоящее время люди с ВИЧ - это отдельные категории, которые живут со стигматизацией и каким-то видом преследования (виктимизацией), что делает эту категорию недостижимой. И стратегия работы с партнерскими организациями была выбрана именно по этой причине.

Трудно увидеть всю ситуацию, получить более информативные и надежные ответы для проведения углубленного анализа, узнать больше из вопросников, потому что люди избегали отвечать на некоторые вопросы, вероятно, эти вопросы были для них более деликатными, чем другие.

На вопрос «Какие виды социальной поддержки вы знаете?» значительное количество респондентов, 41,7% ответили, что знают о существовании психологической поддержки, 33,3% ответили, что знакомы с таким видом поддержки, как помощь в оформлении документов и денежных пособий, 25% от общего числа опрошенных знают о юридическом консультировании, а 29% знают об информационной помощи. В целом, судя по всему, респонденты из числа ЛЖВ чаще сталкиваются

с НПО, в которых психологи работают полный рабочий день, юристы не всегда являются полноценными работниками в НПО, а юридическое консультирование не является приоритетным видом поддержки в СПИД-центре. Здесь следует отметить, что лишь 6,3% респондентов знают все виды социальной поддержки (см. рис. 1).

Интересный факт заключается в том, что 4,2% респондентов считают, что обращение к НПО включает все виды помощи. Если та или иная НПО оказывает индивидуальную поддержку по технологии кейс-менеджмента, она может также выступать в качестве посредника с другими организациями в деле оказания социальных услуг со стороны государства и сообщества.

18,8% респондентов знают, что помощь в трудоустройстве может предоставляться в качестве социальной помощи, однако это число довольно невелико, учитывая, что большинство респондентов в настоящее время являются безработными. В анкете со стороны респондентов были также такие ответы, как «я не знаю никаких возможностей для социальной помощи, я даже не слышал о них».

На вопрос «Знаете ли вы, где находятся территориальные центры социальной защиты?» респонденты подтверждают ответ на предыдущий вопрос. В связи с тем, что в целом уровень осведомленности о видах соци-

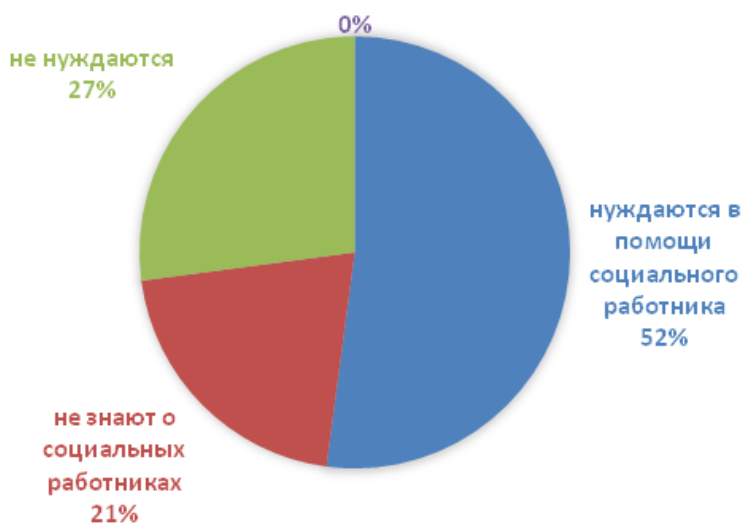

Рис. 2 «Есть ли у ЛЖВ потребность в помощи работников социальной сферы?»

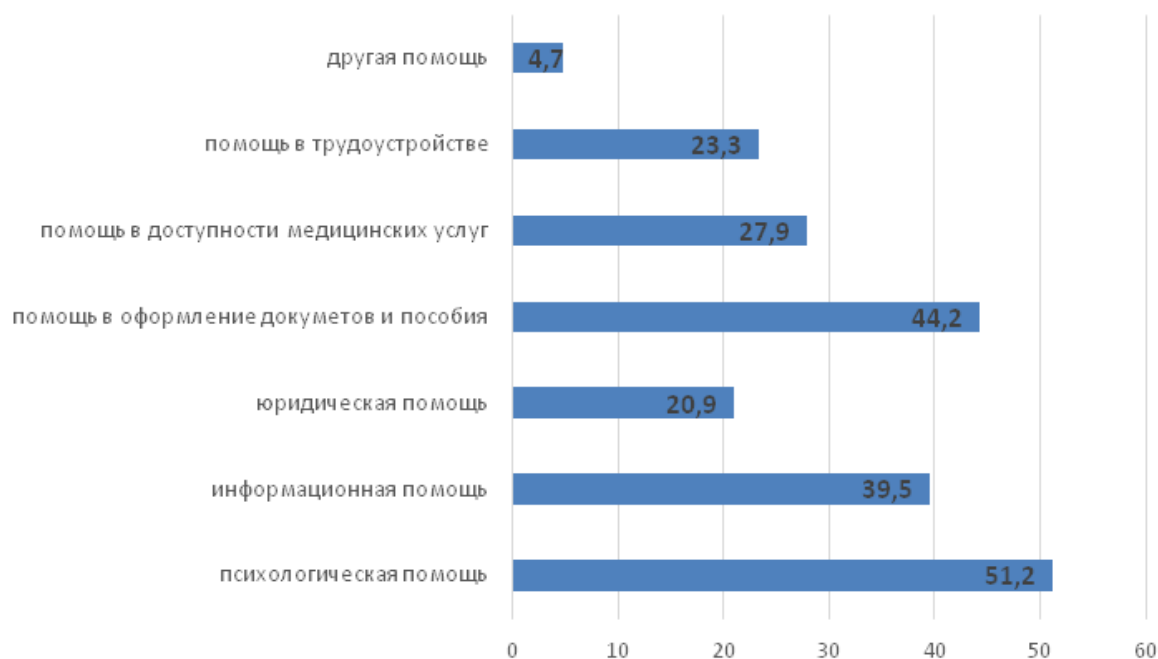

Рис. 3 «Какими из наиболее распространенных социальных услуг вы пользовались?»

альной поддержки недостаточно высок, 43,8% не имеют никакого представления о том, где расположены территориальные центры социальной поддержки, поскольку они просто не обращаются туда и не знают, кто именно может им там помочь, 10,4% респондентов ответили, что они не помнят, не знают, что, скорее всего, никогда даже не подавали заявления и поэтому не знают, где находится это учреждение. Анализ ответов показывает, что государственные услуги предоставления медико-социальных услуг в полной мере не доступны. Также налицо факт слабой интеграции социальных служб на местах.

На вопрос «Есть ли у ЛЖВ потребность в помощи работников социальной сферы?» (см. рис. 2) 52,1% респондентов ответили, что существует потребность в специалистах из социальной сферы, в частности социальных работников, что является позитивным признаком и пониманием того, что этот специалист может оказать поддержку клиенту. В то же время 20,8% не имеют представления о том, что социальный работник может сделать, чтобы помочь им, а также затруднились ответить на вопрос о том, в чем заключается работа социального работника.

На вопрос «Вы обращались за советом к социальным работникам?» 28,6% респондентов, ответили «нет», то есть подтверждается предыдущая ситуация, когда 20,8% респондентов ответили, что не имеют представления о возможной поддержке со стороны социального работника. Это подтверждает очевидное предположение о том, что социальная работа, технология социальной работы еще не разработаны в работе с ЛЖВ. Поскольку закон предусматривает, что любой гражданин может сдавать кровь конфиденциально, часто люди зная о своем статусе, в данном случае 10,2% от общего числа респондентов, по-видимому, знают о специалистах социальной сферы, но они опасаются возможности обнаружения их ВИЧ-статуса. 8,2% пока не знают, на что они имеют право в связи с изменением статуса ВИЧ, хотя в настоящее время они переходят в статус лиц с хроническими заболеваниями.

В стране реализована программа по борьбе с хроническими неинфекционными заболеваниями, которая осуществляется по всей стране с 2017 года в рамках Национальной программы «Здоровье» на 2016-2019 годы. Положительный результат этого вопроса за-

ключается в том, что 53,1% респондентов обратились за консультацией к специалистам социальной сферы, по-видимому, в основном для информационной поддержки, о чем респонденты говорили при ответах на предыдущие вопросы.

На вопрос «Какими из наиболее распространенных социальных услуг вы пользовались?» (см. рис. 3) респонденты упомянули выше, что они больше всего знают о психологическом консультировании как форме социальной поддержки, однако если речь идет о клиенте НПО, то ему доступна консультация психолога, поэтому в каждой НПО по борьбе с ВИЧ есть психолог в команде. В то же время респонденты воспользовались помощью в составлении документов, 44,2%, а также информационной поддержкой, здесь следует отметить, что информационная поддержка в виде буклетов, схем в доступной форме очень понятна и доступна как в СПИД-центре, так и в ВИЧ-сервисных НПО. Местные центры по борьбе со СПИДом проводят в коммерческих организациях информационные кампании, такие как забор проб крови на ВИЧ. 23,3% респондентов воспользовались помощью в трудоустройстве, и большинство респондентов из числа ЛЖВ, 58,3% от общего числа респондентов в настоящее время имеют работу.

Следующий вопрос «Вы получаете какую-либо социальную поддержку из-за наличия ВИЧ-инфекции у вас / вашего ребенка?». Большинство респондентов имеют детей - 63% от всего респондентов. 54,3% от общего числа респондентов в настоящее время не получают никакой социальной поддержки от государства. В то же время 41,3% респондентов ответили утвердительно, возможно, по сопутствующим причинам, поскольку у них есть дети и другие факторы. 2,2% ответили, что им была оказана помощь в поиске работы после подачи заявления о предоставлении социальной помощи.

На вопрос «Опишите причины, по которым ваш ребенок не получает социальную поддержку из-за наличия ВИЧ-инфекции?» большинство родителей, 37,1% от общего числа респондентов, ответили, что «не подали заявления, поскольку они не нуждаются

в помощи». Другая часть респондентов не против оказания им помощи, но понятия не имеют, на что они имеют право как родители ребенка, инфицированного ВИЧ. Позитивная новость заключается в том, что 20,0% респондентов ответили: «мой ребенок не инфицирован.» 2,9% респондентов указали, что они обращались за помощью, но им было сказано, что это неуместно. Небольшое число, но тем не менее свидетельствует о том, что родители хотели бы получить пособие на ребенка, инфицированного ВИЧ. Другой вопрос заключается в том, что больше людей хотели бы узнать о статусе ребенка с ВИЧ, потому что 2,9% респондентов ответили, что они опасаются нарушения конфиденциальности.

В то же время в мае 2019 года Отделение ЮНИСЕФ в Казахстане совместно с Научно-исследовательским институтом инфекционных заболеваний и Республиканским центром по борьбе со СПИДом, а также консультируясь с международным экспертом, разработало и представило Руководство по психолечению и социальному сопровождению ВИЧ-инфицированных детей, отражающее основные показатели работы с этой категорией ЛЖВ среди детей и подростков (К. Суханбердиев и другие, 2019).

На вопрос «Существует ли необходимость в конкретных видах помощи?» (см. рис. 4) большинство респондентов ответили, что нуждаются в медицинской поддержке и обслуживании, 58% из них участвовали в опросе. 37% респондентов нуждаются в большей социальной поддержке, а для 34,8% респондентов более важна психологическая поддержка. Хорошим признаком является также то, что 15,2% респондентов ответили, что они не нуждаются ни в одном из перечисленных видов поддержки, и в настоящее время они, по-видимому, чувствуют себя стойкими. В то же время только 2,2% ответили, что они нуждаются в информационной поддержке, что, по нашему мнению, свидетельствует о том, что информационная кампания в связи с проблемой ВИЧ в настоящее время в стране работает хорошо, исследовательские сайты и Республиканский центр по Спиду и его региональные отделы поддерживают эту идею, существуют специ-

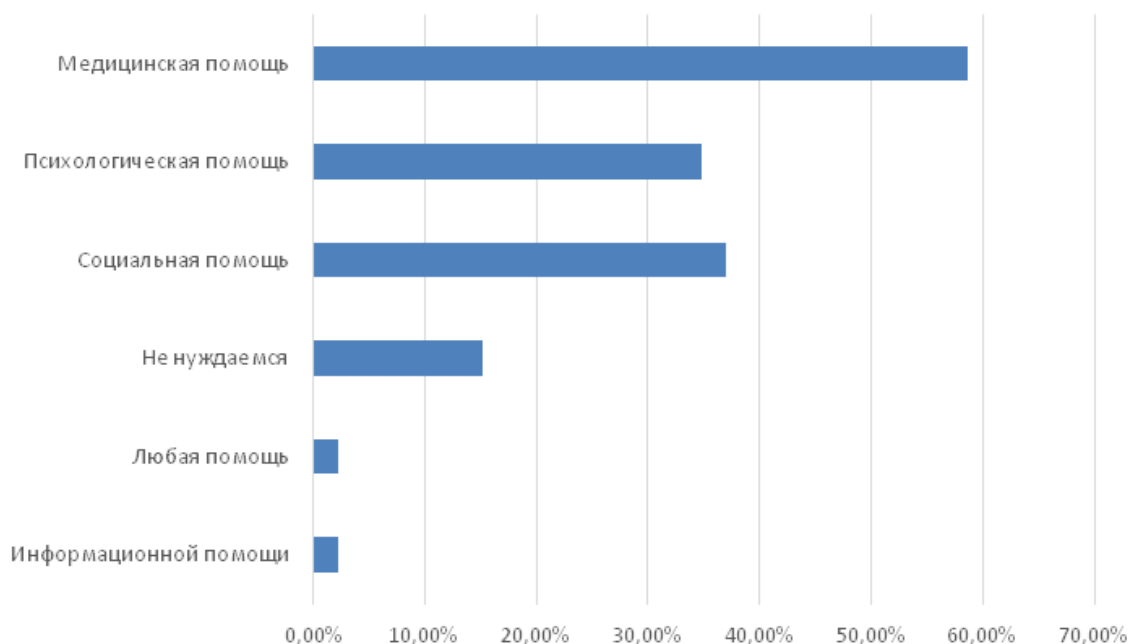

Рис. 4 «Существует ли необходимость в конкретных видах помощи?»

альные бюллетени по этой теме, также устойчивы НПО в работе с этой категорией ЛЖВ, они также занимаются предоставлением информации своей целевой группе.

Заключение

В отношении потребностей клиента доминировала медицинская модель ухода, которая в принципе встречается не только в Казахстане, но и в некоторых странах Западной Европы. Роль социального работника не является стабильной и часто зависит от таких факторов, которые зависят от него непосредственно: степень участия в проекте, присутствие социального работника в проекте, имеющаяся информация о методах социальной поддержки.

Люди с ВИЧ действительно нуждаются в социальных услугах. Для ЛЖВ, как правило, является более доступной психологическая поддержка, поскольку в медицинских организациях имеются вакансии психолога, и в обязательном порядке осуществляются соответствующие проекты. Но у психолога нет возможности заниматься более широкими вопросами, такими как помощь клиента, связь с другими секторами, организация кросс-секторальной работы как вокруг ВИЧ-инфицированного человека, так и во-

круг ВИЧ-инфицированного ребенка или родителей ВИЧ-инфицированных детей, также имеющих ВИЧ-статус.

Эти данные свидетельствуют о том, что в обществе сохраняется стигматизация ВИЧ-инфицированных, ЛЖВ чувствуют себя неуверенно, им неудобно говорить о своем заболевании.

В то же время, если говорить о существующей потребности в социальной поддержке, большинство респондентов говорят, что они действительно нуждаются в медицинской помощи для лечения своего заболевания.

Пути и возможности развития социальной работы в работе с ЛЖВ.

С целью расширения объема и качества оказываемой медико-социальной помощи и повышения уровня подготовки работников СПИД-центров, ПМСП и социальной защиты в области ВИЧ и наркомании необходимо:

- ввести образовательную программу повышения квалификации для медицинских и социальных работников по инновационным технологиям профилактики, лечения и сопровождения ЛЖВ;
- ввести в вузах образовательные программы «Социальная работа с ЛЖВ и ЛУИН»
- рекомендовать органам здравоохранения ввести в штат СПИД-центров социального работника.

Список литературы

1. Казахстанский научный центр дерматологии и инфекционных заболеваний Страновой отчет о достигнутом прогрессе - Казахстан. Глобальный мониторинг эпидемии СПИДа 2019 [Электрон. ресурс]. - 2019. – URL: <https://www.kncdiz.kz/files/00007835.pdf> (дата обращения 24.12.2020).
2. Министерство здравоохранения Республики Казахстан РГП на ПХВ «Республиканский центр по профилактике и борьбе со СПИД» Национальный доклад о достигнутом прогрессе в осуществлении глобальных мер в ответ на СПИД [Электрон. ресурс]. - 2018. – URL: http://www.unaids.org/sites/default/files/country/documents/KAZ_2018_countryreport.pdf (дата обращения 24.12.2020).
3. Материалы заседаний Странового координационного комитета «Информация по усилению сотрудничества с НПО с целью улучшения качества предоставления услуг по программе поддерживающей заместительной терапии лиц, страдающих опиоидной зависимостью, а также результаты информирования пациентов и НПО о программе ПЗТ» [Электрон. ресурс]. - 2019. – URL: <http://ccmkz.kz/meeting/show/id/109.html> (дата обращения 21.12.2020).
4. Приказ министра здравоохранения Республики Казахстан №196 от 18 мая 2019 года «Об утверждении Дорожной карты по реализации программы поддерживающей заместительной терапии лиц, страдающих опиоидной зависимостью в Республики Казахстан на 2019-2020 годы» [Электрон. ресурс]. - 2019. – URL: <http://www.ccmkz.kz/upload/1.%20Dorozhnaya%20karta.PDF> (дата обращения 21.12.2020).
5. Информационный сервис Комитета по правовой статистике и специальным учётам Генеральной прокуратуры Республики Казахстан: Статистические отчеты [Электрон. ресурс]. - 2020. – URL: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> (дата обращения 10.11.2020).
6. World Prison Brief data: Kazakhstan [Электрон. ресурс]. - 2020. – URL: <https://www.prisonstudies.org/country/kazakhstan> (дата обращения 10.11.2020).

Д.Г. Есимова, Н.О. Байғабылов, М.М. Кудабеков,
Ж.Б. Балтабаева, Д.Д. Мукашева, Ж.С. Жаманкулова

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстанда АИТВ-инфекциясын жұқтырған және есірткіні қолданатын адамдармен әлеуметтік жұмыс

Аңдатпа. Мақалада Қазақстандағы әлеуметтік жұмыстың қалыптасу тарихы және оның АИТВ-мен өмір сүретін, есірткі қолданатын адамдарға қолдау мен көмегі зерттелген. Қазақстанда АИТВ-мен өмір сүретін және есірткіні қолданатын адамдардың шектеулігі мен қиындықтарын түсінуге тырысты. Шымкент, Талдықорған, Өскемен, Нұр-Сұлтан, Петропавл және Павлодар облыстарындағы АИТВ-жұқпасымен өмір сүретін адамдарға жүргізілген сауалнаманың нәтижелері көрсетілген. Олар әлеуметтік қызметкердің рөлін, АИТВ-жұқпасының алдын алу және медициналық-әлеуметтік қолдау жүйесін дамытуға қатысты Қазақстанның мемлекеттік әлеуметтік саясатын, әлеуметтік жұмысты дамытудың жолдары мен мүмкіндіктерін қарастырды.

Түйін сөздер: әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік қызметкерлер, АИТВ-инфекциясын жұқтырғандар және есірткіні қолданатын адамдар, әлеуметтік қолдау, кәсіби дайындық.

D.G. Essimova, N.O. Baigabylov, M.M. Kudabekov,
Zh.B. Baltabaeva, D.D. Mukasheva, Zh.S. Zhamankulova
L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Social work with people living with HIV infection and people using drugs in Kazakhstan

Abstract. This article examines the history of the formation of social work in Kazakhstan and its impact on the support and assistance of people living with HIV and drug users. The authors have made an attempt to

understand the limitations and difficulties of people living with HIV and using drugs in Kazakhstan. There were demonstrated results of a survey of people living with HIV status in the regions of Shymkent, Taldykorgan, Ust-Kamenogorsk, Nur-Sultan, Petropavlovsk, and Pavlodar region. The article considers the role of the social worker, the state social policy of Kazakhstan in relation to the prevention of HIV infection, and the development of the system of medical and social support, ways and opportunities for the development of social work.

Keywords: Social work, social workers, people living with HIV and drug users, social support, professional training.

References

1. Kazhastanskij nauchnyj centr dermatologii i infekcionnyh zabolovanij Stranovoj otchet o dostignutom progresse - Kazakhstan. Global'nyj monitoring jepidemii SPIDa 2019 [Kazakhstan Scientific Center of Dermatology and Infectious Diseases Country Progress Report - Kazakhstan. Country progress report - Kazakhstan. Global monitoring of the AIDS epidemic 2019] [Electronic resource]. - 2019. – Available at: <https://www.kncdiz.kz/files/00007835.pdf> (Accessed: 24.12.2020).
2. Ministerstvo zdavoohranenija Respubliki Kazahstan RGP na PHV «Respublikanskij centr po profilaktike i bor'be so SPID» Nacional'nyj doklad o dostignutom progresse v osushhestvlenii global'nyh mer v otvet na SPID [Ministry of Health of the Republic of Kazakhstan Republican State Enterprise “Republican Center for the Prevention and Control of AIDS” National report on the progress achieved in the implementation of the global response to AIDS] [Electronic resource]. - 2018. – Available at: http://www.unaids.org/sites/default/files/country/documents/KAZ_2018_countryreport.pdf (Accessed: 24.12.2020).
3. Materialy zasedanij Stranovogo koordinacionnogo komiteta “Informacija po usileniju sotrudnichestva s NPO s cel'ju uluchshenija kachestva predostavlenija uslug po programme podderzhivajushhej zamestitel'noj terapii lic, stradajushhih opioidnoj zavisimost'ju, a takzhe rezul'taty informirovanija pacientov i NPO o programme PZT” [Materials of the Country Coordinating Committee meetings “Information on strengthening cooperation with NGOs in order to improve the quality of service delivery under the maintenance substitution therapy program for people with opioid dependence, as well as the results of informing patients and NGOs about the RRT program”] [Electronic resource]. - 2019. – Available at: <http://ccmkz.kz/meeting/show/id/109.html> (Accessed: 21.12.2020).
4. Prikaz ministra zdavoohranenija Respubliki Kazahstan №196 ot 18 maja 2019 goda «Ob utverzhdenii Dorozhnoj karty po realizacii programmy podderzhivajushhej zamestitel'noj terapii lic, stradajushhih opioidnoj zavisimost'ju v Respubliki Kazahstan na 2019-2020 gody» [Order of the Minister of Health of the Republic of Kazakhstan No. 196 of May 18, 2019 “On approval of the Roadmap for the implementation of the program of maintenance substitution therapy for persons suffering from opioid dependence in the Republic of Kazakhstan for 2019-2020”] [Electronic resource]. - 2019. – Available at: <http://www.ccmkz.kz/upload/1.%20Dorozhnaya%20karta.PDF> (Accessed: 21.12.2020).
5. Informacionnyj servis Komiteta po pravovoj statistike i special'nym uchjotam General'noj prokuraturu Respubliki Kazahstan: Statisticheskie otchety [Information service of the Committee on Legal Statistics and Special Accounts of the General Prosecutor's Office of the Republic of Kazakhstan: Statistical reports] [Electronic resource]. - 2020. – Available at: <https://qamqor.gov.kz/portal/page/portal/POPageGroup/Services/Pravstat> (Accessed: 10.11.2020).
6. World Prison Brief data: Kazakhstan [Electronic resource]. - 2020. – Available at: <https://www.prisonstudies.org/country/kazakhstan> (Accessed: 10.11.2020).

Сведения об авторах:

Есимова Д.Г. – автор для корреспонденции, PhD, и.о. доцента кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Байгабылов Н.О. – PhD, и.о. доцента кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Кудабеков М.М. – докторант кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Балтабаева Ж.Б. – докторант кафедры социальной педагогики и самопознания Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Мукашева Д.Д. – докторант кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Жаманкулова Ж.С. – докторант кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Essimova D.G. – **Corresponding author**, Ph.D. in social work, Associate Professor of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baigabylov N.O. – Ph.D. in Sociology, Associate Professor of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kudabekov M.M. – Ph.D. student of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Baltabaeva Zh.B. – Ph.D. student of the Department of Social pedagogy and self-cognition, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Mukasheva D.D. – Ph.D. student of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Zhamankulova Zh.S. – Ph.D. student of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Л.Т. Нуркатова¹
М.М. Кудабеков²

¹Казахстанский институт общественного развития «Рухани жангыру», Нур-Султан, Казахстан

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан
(E-mail: lyazko@mail.ru, k-medet@bk.ru)

Социальная модернизация Казахстана: поворот на новый мобилизационный сценарий развития

Аннотация. В данной статье предпринята попытка осмысления системы социальной защиты многодетных семей в условиях социальной модернизации Казахстана за последние годы. Рассматриваются аспекты модернизации социальной сферы и влияние ее на благосостояние семьи в целом. В статье представлены аргументы о необходимости солидарной ответственности государства и населения за благосостояние каждой семьи. Далее в статье представлены модели дальнейшей социальной модернизации на основе скоординированных действий всех стейкхолдеров социальной политики и перехода к интегрированной модели социальной работы.

Ключевые слова: модернизация, социальная работа, социальная защита, благосостояние, семья, дети, социальная политика, социальная помощь, солидарная ответственность.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-301-308>

Введение

В настоящее время в Казахстане происходят процессы всесторонней модернизации во всех сферах жизнедеятельности. В сфере социального обеспечения населения одной из ведущих стратегических целей являются укрепление социальной стабильности и создание системы социальной поддержки, основанной на адресности, эффективности, но исключающей социальное иждивенчество [1].

В своей статье «Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда» Первый Президент РК, Елбасы Н.А. Назарбаев отметил, что «сегодня цель и смысл социальной модернизации состоят в том, чтобы подготовить общество к жизни в условиях новой индустриально-инновацион-

ной экономики, найти оптимальный баланс между форсированным экономическим развитием Казахстана и широким обеспечением общественных благ, утвердить социальные отношения, основанные на принципах права и справедливости...» [2].

«Необходимо в своем движении вперед осуществлять учет ключевых трендов мирового развития» [3]. Одним из таких ключевых трендов современного мира являются реформирование и модернизация системы социальной защиты населения. Преобразования в данной области направлены в сторону сбалансирования векторов перманентного роста социального благополучия граждан, с одной стороны, и активного усиления их личной ответственности и трудового участия в формировании устойчивого социума - с другой.

Основная часть

В современном мире основными факторами социальной модернизации являются технологии, социальные институты, население и окружающая среда. Например, в одной стране рождаемость увеличивается, а в другой - уменьшается. Некоторые семьи ориентированы на малодетность с целью дать детям качество жизни, образования и т.д., а другие ориентированы на многодетность, при этом рассчитывают на поддержку со стороны государства. Но независимо от того, почему и как это происходит, данные факторы влияют на изменение социальной политики.

Начало XXI века является началом социальной модернизации, это в первую очередь стало возможно с ростом экономических показателей Казахстана. В системе социальной защиты населения отмечают такие процессы, которые характерны для всех постсоветских стран:

- децентрализация и демонополизация системы социальной защиты, что характерно, как было отмечено выше, для большинства западных стран;
- универсализация проблем социальной защиты (увеличения численности нуждающихся в социальной защите);
- расширение спектра потребностей в социальной защите и необходимости специализации форм защиты и обслуживания населения;
- усиление потребности в социальной защите;
- развитие и повышение роли «малых форм» социальной защиты (семейной, общинной и т.п.);
- остаются проблемными вопросы компенсации социальных льгот и учет льготников всех категорий [4].

Благосостояние каждого человека связано с его конкурентоспособностью, с его личным вкладом в процесс становления еще более сильного и процветающего Казахстана. Поэтому фундаментальной технологической платформой построения общества социального благополучия в стране должна стать со-

лидарная ответственность общества и государства за качество жизни уязвимых групп и уровень социальной защищенности всех граждан.

Многодетные семьи, наиболее распространенные в Казахстане в прежние времена (в начале XX в. каждая семья имела в среднем 7-10 детей), в настоящее время устойчиво составляют весьма незначительную долю от общего количества семей.

Так, по состоянию на 1 мая 2019 года в Казахстане проживают свыше 235 тысяч многодетных матерей, награжденных подвесками «Алтын алқа», «Күміс алқа», орденами «Материнской славы», получивших ранее звание «Мать-героиня». Из них 4787 проживают в Нур-Султане.

По данным исследователей, зачастую многодетность является не запланированной, а случайной (рождение близнецов либо рождение ребенка в результате неэффективности контрацепции или невозможности в силу состояния здоровья женщины прибегнуть к прерыванию беременности).

Все многодетные семьи могут быть распределены на три категории:

- семьи с запланированной многодетностью (например, национальные традиции, религиозные предписания, культурно-идеологические позиции, традиции семьи). Такие семьи испытывают много трудностей, обусловленных малообеспеченностью, теснотой жилья, загруженностью родителей (особенно матери), состоянием их здоровья, при которой у родителей имеется мотивация к воспитанию детей;
- семьи, образовавшиеся в результате второго и последующих браков матери (реже - отца), в которых рождаются новые дети. Социологические исследования показывают, что такие семьи могут быть и вполне благополучными, но их членам присуще ощущение неполной семьи;
- неблагополучные многодетные семьи, образующиеся в результате безответственного поведения родителей, иногда на фоне необразованности, психического напряжения, алкоголизма, асоциального образа жизни. Дети

из таких многодетных семей особенно часто нуждаются в помощи, реабилитации, страдают от болезней и недоразвития. В случае утраты родительского попечения их судьбу особенно трудно устроить, ибо семейное законодательство препятствует разделению детей из одной семьи, а усыновить 3 - 7 детей разного возраста и разной степени социальной дезадаптации далеко не всегда возможно [5].

Многодетные семьи относятся к первой категории семей социального риска, этим обусловлен широкий спектр проблем данной категории семей: материально-бытовые проблемы, проблема трудоустройства родителей, жилищная проблема, психолого-педагогические проблемы, медицинские проблемы и т.д.

В Казахстане система социальной помощи многодетным семьям претерпевает кардинальные изменения в условиях ребрендинга социальных служб в целом. В этой связи роль социального работника значительно будет возрастать.

К тому же произошедший в начале 2019 года случай с пожаром и смертью 5 детей из многодетной малообеспеченной семьи в Нур-Султане повлиял на пересмотр существующих подходов к оказанию социальной помощи и поддержки.

Ребрендинг социальных служб будет одним из основных факторов социальной модернизации общества, которая будет способствовать изменению поведения людей, балансировать интересы населения и государства, клиентоцентричной модели и интегрированному подходу оказания услуг и т.д.

Одним из технологий социальной работы, которые позволят пересмотреть работу социальных служб и ориентировать их на решение проблем семьи, является кейс-менеджмент (ведение случая). Кейс-менеджмент - это одна из современных технологий повышения качества социальной работы, которая позволит создать интегрированную систему предоставления социальных услуг, усилить работу в межведомственной команде, повысить качество социальной работы с лицами и семьями, попавшими в трудную жизненную ситуацию.

Режим ЧП и карантина в Казахстане показал острую необходимость предоставлять или контролировать психосоциальную и материальную поддержку населения. Люди нуждались в продуктах питания, лекарствах, бытовых услугах, управлении доступными денежными переводами и т.д.

Практика акции «Біз біргеміз» и социальная помощь «42500» обнажили проблему недостаточности социальных служб и специалистов в сфере социальной работы, которые могли бы обеспечить адресность и эффективность таких решений.

Социальные службы в Казахстане нуждаются в ребрендинге, т.к. профессиональный социальный работник может привести семью к долгосрочным социальным решениям.

В связи с этим стратегическим социальным инструментом мобилизации общества на решение поставленных задач в социальной сфере должны стать скоординированные действия всех стейкхолдеров социальной политики Казахстана на микро- мезо и мегауровнях с приоритетом на создание новых рабочих мест и повышение занятости в регионах и сельской местности.

Так, в центрах занятости они должны заниматься первоочередным трудоустройством многодетных родителей; обеспечением, по возможности, гибкого графика работы; организацией обучения и переобучения родителей для получения другой специальности; трудоустройством детей и получением ими специальности, привлечением к работе подростков, получением ими статуса безработных, привлечением их к труду круглогодично.

В организациях образования социальные работники нацелены на содействие в организации и открытии бесплатных секций и кружков, установление льготных цен на приобретение учебников; организацию дополнительного образования для развития потенциальных возможностей детей, бесплатного или со скидкой отдыха детей в оздоровительном лагере, семейного досуга и клубов по интересам; открытие педагогического лектория (с консультациями психолога, педагога о семейном воспитании).

В социальных службах системы социальной защиты, в условиях перехода к интегрированной модели оказания социальных услуг, работы в мультидисциплинарной команде, социальные работники занимаются организацией пособий, льгот, открытием центров сопровождения семьи, адресной социальной помощью, материальной помощью, своевременной информацией о льготах. Кроме того, юрист дает законодательное обоснование решения вопросов пособий, дотаций, касающихся жилья, организации собственного дела, выделения денежных ссуд, льготных кредитов. Психолог помогает решать психологические проблемы семьи, в том числе используя телефон доверия для получения советов психолога, педагога в нужный момент.

Медицинские организации предоставляют льготные лекарственные средства, организуют выезд специалистов по месту жительства, ведут прием в медицинских учреждениях вне очереди, предоставляют путевки в санаторий, проводят профилактику здорового образа жизни членов семьи.

Торговые организации предпринимают распродажу товаров и продуктов питания по сниженным ценам, сезонной одежды, предоставляют льготные кредиты для приобретения предметов длительного пользования.

Благотворительные организации оказывают материальную и натуральную помощь, религиозные организации - благотворительную и психологическую поддержку.

В казахстанском обществе традиционно соседи создают общественное мнение, оказывают помощь.

Работодатель дает возможность улучшить жилье, получить материальную помощь семье с детьми, организовать для матери дополнительный труд, неполную рабочую неделю или дополнительный выходной день, гибкий график работы, возможность переквалификации.

Местные исполнительные органы призваны обеспечить своевременную выдачу зарплат и пособий на детей, предоставлять возможность улучшить жилье, создают условия для самообеспечения семей (развитие пред-

принимательства, малого и среднего бизнеса, фермерства, выделения денежных ссуд, льготных кредитов, земли, стройматериалов), оказывать помощь в организации ассоциации многодетных матерей. Также семьи участвуют в создании ассоциаций, общественных объединений многодетных семей, организации взаимопомощи (общение, одежда, обувь, игрушки и т.д.).

На сегодняшний день в Казахстане насчитывается порядка 340 тысяч семей, которые воспитывают четырех и более детей и охвачены мерами господдержки.

Министерством труда и социальной защиты населения РК разработан единый пакет социальной помощи и услуг, которые будут оказываться малообеспеченным семьям местными исполнительными органами. Соцпакет включает в себя 11 мер социальной поддержки и социальных услуг за счет местного исполнительного органа.

По данным акиматов, в 2019 году 287 тыс. детей будут обеспечены бесплатным питанием в школах, 553 тыс. человек – бесплатным проездом, 219 тыс. школьников – школьной формой и принадлежностями, около 30 тыс. детей – местами в детсадах, 186 тыс. детей получают путевки в лагеря. Свыше 460 тыс. человек получают единовременную помощь, 5 тыс. получателей АСП будут трудоустроены, 5 тыс. человек улучшат жилищные условия через систему жилстройсбережений. В целом всеми видами социальной помощи планируется охватить 821 тыс. человек на сумму 83,1 млрд тенге [6].

Социальная политика должна быть сбалансированной и не провоцировать рост иждивенческих настроений. Именно так поставил задачу Н.А. Назарбаев.

По мнению автора «сингапурского чуда» Ли Куан Ю: «Наблюдая за постоянно растущей стоимостью социального обеспечения в Великобритании и Швеции, мы отказались от подобной практики. Мы заметили, что там, где правительство брало на себя ответственность за выполнение функций главы семьи, люди начинали расслабляться. Система социального обеспечения подрывала в людях

сознание того, что в жизни следует полагаться на себя. Им не надо было больше работать на благо своей семьи, подачки становились образом жизни. Эта нисходящая спираль становится бесконечной, по мере того как мотивация людей к труду ослабевает, а производительность труда снижается. Люди утрачивают стремление добиваться успеха, потому что они платят слишком много налогов. С другой стороны, они начинают зависеть от государства в удовлетворении своих основных потребностей» [7]. Эти потребности есть у каждого человека, даже если человек не чувствует их в себе. Потребности для выживания: тепло, защита, пища, безопасность. Удовлетворение этих базовых потребностей возвращает нам состояние комфорта и спокойствия.

Таким образом, определены главные превентивные меры государственного масштаба. Обеспечить работой людей, чтобы они зарабатывали на жизнь. Превратить села в точки устойчивого развития регионов. А адресная социальная помощь должна предоставляться только особо нуждающимся, которых необходимо выявлять по современным методикам социальной работы на микроуровне. Усиление социально-ориентированного финансирования требует точного попадания в адрес. В этом контексте важнейшая роль принадлежит именно профессионалам системы социальной защиты и социальной политики в целом с новым видением и потенциалом. Они должны быть оснащены современным инструментарием оценки и выявления потребностей уязвимых групп населения, инновационными техниками работы с семьей и молодежью в сфере занятости и гражданской ответственности. Здесь актуализируются вопросы совершенствования форм подготовки и переподготовки кадров, работающих в этой сфере, применения социальных инноваций с учетом передового мирового опыта.

На этом великом и, безусловно, очень сложном пути есть объективные и субъективные факторы, определяющие успех Программы в целом. Вопросы жилищного характера, предоставления рабочих мест решают государство, бизнес-сектор. Но все вопросы, ка-

сающиеся личного трудоустройства, личной ответственности за благополучие своей семьи остаются в прерогативе граждан. И на уровне формирования индивидуального сознания эксклюзивно значима роль профессионалов новой генерации, занятых в сфере социальной защиты всех секторов, роль социальных работников государственных служб и НПО. Их роль напрямую связана с продвижением социальных мер по формированию у населения активной гражданской позиции, формированию здорового образа жизни, культуры планирования семьи, профилактике социально-иждивенческих настроений. Как результат их оценочно-выявительной работы социальная помощь оказывается только особо нуждающимся. Главный фактор успеха Программы связан, в первую очередь, с приоритетом на создание рабочих мест и работу с молодежью категории NEET. Необходим дальнейший конструктивный диалог государства и гражданского общества как ресурс повышения качества социальной защиты и мобилизации общества на построение государства социального благополучия. Важно с учетом координации действий всех министерств и ведомств, институтов гражданского общества, бизнес-сектора, курирующих вопросы семейной политики и социальной защиты, транспарентно и системно провести все инновационные трансакции социальной помощи и поддержки уязвимым и нуждающимся целевым группам. Мобильно. Оперативно. Профессионально. Конкретно.

Особо следует подчеркнуть стратегическую роль комплексного взаимодействия Министерства труда и социальной защиты населения РК и обновленного Министерства информации и общественного развития РК. Важно не только критически переосмыслить предыдущий опыт реформ в социальной сфере, практически устранить все просчеты и недостатки в данном кластере, но и конструктивно систематизировать положительные наработки, полезные, результативные проекты государственного и негосударственного секторов. Именно на такой инструментальной основе следует продолжать совершенствование

всей системы социальной защиты в целом в рамках новой парадигмы социальной политики Казахстана, выдвинутой Первым Президентом.

Заключение

Дальнейшая социальная модернизация страны, особенно в сфере социальной защиты населения, зависит от теоретического и практического понимания профессии социальной работы. В основу идеи заложено то, что люди не могут жить устойчивой, полноценной жизнью, если они не связаны друг с другом в социальных рамках. Таким образом, основной целью профессии является укрепление систем

социальной защиты, чтобы люди могли жить в социальной среде уверенно, безопасно, с достоинством и при полной реализации своих прав. Повседневная работа социальных работников во всем мире включает в себя: укрепление солидарности между людьми, поощрение людей к заботе о других, привлечение людей к уважению прав других, укрепление солидарности в семье, сообществе и обществе [8].

Таким образом, основные социально-технологические аспекты деятельности по мобилизации всего общества сосредоточены именно в сфере развития солидарной ответственности и государства и гражданского общества за результаты как социального развития в целом, так и семейной политики в частности.

Список литературы

1. Послание Президента Республики Казахстан Н. Назарбаева народу Казахстана [Электрон. ресурс]. - 10 января 2018. - URL: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/poslanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g (дата обращения: 25.12.2020)
2. Назарбаев Н.А. Социальная модернизация Казахстана: двадцать шагов к обществу всеобщего труда // Экономика: стратегия и практика. - 2012. - №. 3. - С. 6-24.
3. Магер Ю., Прилепская А. Новый этап в развитии Казахстана – путь к обществу благополучия [Электрон. ресурс]. - 2019. - URL: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/novii-etap-v-razviti-kazahstana-put-k-obshchestvu-blagopoluchiya> (дата обращения: 25.12.2020)
4. Андрющенко О.Е. Формирование модели социальной защиты населения в условиях социальной модернизации России // Logos et Praxis. - 2012. - №. 3.
5. Холостова Е.И. Социальная работа. Учебное пособие / Е.И. Холостова. - 5-е изд. - М.: Издательско-торговая корпорация «Дашков и КО», 2007. - 668 с.
6. Рабочая группа при Минтруда выработала предложения по поддержке малообеспеченных и многодетных семей [Электрон. ресурс]. - 2019. - URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/19675?lang=ru> (дата обращения: 23.05.2019).
7. Ли К. Ю. Сингапурская история. 1965-2000 гг. Из третьего мира-в первый //М.: МГИМО-Университет. - 2010.
8. The role of social work in social protection systems: the universal right to social protection [Electronic resource]. - 2016. - URL: <https://www.ifsw.org/the-role-of-social-work-in-social-protection-systems-the-universal-right-to-social-protection/> (дата обращения: 06.01.2021)

Л.Т. Нуркатова¹, М.М. Кудабеков²

¹«Рухани жаңғыру» Қазақстандық қоғамдық даму институты, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

²Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан

Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртуы: дамудың жаңа жұмылдыру сценарийіне бет бұру

Аңдатпа. Бұл мақалада соңғы жылдары Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртуы жағдайында көп балалы отбасыларды әлеуметтік қорғау жүйесін түсіндіруге әрекет жасалды. Әлеуметтік саланы жаңғырту аспектілері және оның жалпы отбасының әлауқатына әсері қарастырылады. Мақалада мемлекет пен

халықтың әр отбасы әл-ауқаты үшін ортақ жауапкершілігінің қажеттілігі туралы дәлелдер келтірілген. Әлеуметтік саясаттың барлық стейкхолдерлерінің үйлестірілген іс-қимылы және әлеуметтік жұмыстың интеграцияланған моделіне көшу негізінде одан әрі әлеуметтік жаңғырту модельдері ұсынылған.

Түйін сөздер: жаңғырту, әлеуметтік жұмыс, әлеуметтік қорғау, әл-ауқат, отбасы, балалар, әлеуметтік саясат, әлеуметтік көмек, ортақ жауапкершілік.

L.T. Nurkatova¹, M.M. Kudabekov²

¹Kazakhstan Institute of Social Development «Rukhani Zhagyr»», Nur-Sultan, Kazakhstan

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Social modernization of Kazakhstan: turn to a new mobilization scenario of development

Abstract. This article attempts to understand the system of social protection of large families in the context of social modernization of Kazakhstan in recent years. Aspects of modernization of the social sphere and its impact on the welfare of the family as a whole are considered. The article presents arguments about the need for joint responsibility of the state and the population for the welfare of each family. Further, the article presents models of further social modernization based on coordinated actions of all stakeholders of social policy and the transition to an integrated model of social work.

Keywords: modernization, social work, social protection, welfare, family, children, social policy, social assistance, solidarity responsibility.

References

1. Kazakhstan Respyblikasynyn tungysh prezidenti N.Nazarbaevtyн Kazahstan halqyna zholdauy [Message of the President of the Republic of Kazakhstan N. Nazarbayev to the people of Kazakhstan] [Elektronic resource]. - January 10, 2018.– Available at: http://www.akorda.kz/ru/addresses/addresses_of_president/postlanie-prezidenta-respubliki-kazahstan-n-nazarbaeva-narodu-kazahstana-10-yanvary-2018-g (Accessed: 25.12.2020).
2. Nazarbaev N.A. Kazakhstannyn aleumettik zhangyrtlyuy: zhalpy ortak enbek kogamyna karai zhiyrma kadam [Social modernization of Kazakhstan: twenty steps to a society of universal labor], *Ekonomika: strategiya zhane praktika* [Economics: Strategy and Practice], 3, 6-24 (2012).
3. Mager I., Prilepskaia A. Kazahstan damuynyn zhana kezni - al-aukat kogamyna aparatyn zhol [A new stage in the development of Kazakhstan – the path to a well-being society] [Elektronic resource]. - 2019. - URL: <https://www.kazpravda.kz/articles/view/novii-etap-v-razvitii-kazahstana--put-k-obshchestvu-blagopoluchiya> (Accessed: 25.12.2020).
4. Andruyshenko O.E. Reseidin aleumettik modernizasiyы zhagdaiynda halykty aleumettik korgau modelin kalyptastyru Formation of a model of social protection of the population in the conditions of social modernization of Russia, *Logos et Praxis*, 3 (2012).
5. Kholostova E.I. Aleumettik zhumys [Social'naja rabota]: - 5th ed. (Publishing and Trading Corporation «Dashkov i K0», Moscow, 2007, 668 p.).
6. Enbek Ministrliги zhanyndagy Zhumys toby az kamtylgan zhane kop balaly otbasylardy zholdau boiynsha usynystar zhasady]. [Elektronic resource] – 2019. – Available at: <https://www.gov.kz/memleket/entities/enbek/press/news/details/19675?lang=ru> (Accessed: 23.05.2019).
7. Li K.Iy. Singapur tarihy. 1965-2000 жж. Ushinshi alemnen-birinshige [Singapore History. 1965-2000. From the third world to the first] (MGIMO University, Moscow, 2010).
8. The role of social work in social protection systems: the universal right to social protection [Electronic resource]. - 2016. - Available at: <https://www.ifsw.org/the-role-of-social-work-in-social-protection-systems-the-universal-right-to-social-protection/> (Accessed: 6.01.2021).

Сведения об авторах:

Нуркатова А.Т. – доктор социологических наук, профессор, член-корреспондент НАН РК, руководитель Управления анализа и методического обеспечения Центра «Рухани жаңғыру» Казахстанского института общественного развития «Рухани жаңғыру», проспект Мәңгілік Ел, 30, Нур-Султан, Казахстан.

Кудабеков М.М. – автор для корреспонденции, докторант кафедры социологии Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева, ул. А. Янушкевича, 6, Нур-Султан, Казахстан.

Nurkatova L.T. – Doctor of Sociological Sciences, Professor, Corresponding Member of NAS RK, Head of the Department of Analysis and Methodological Support of the Center «Rukhani Zhagyru» Kazakhstan Institute of Social Development «Rukhani Zhagyru», 30 Mangilik El ave., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Kudabekov M.M. – Corresponding author, Ph.D. student of the Department of Sociology, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 Yanushkevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Г.Д. Тәжібаева¹
Қ. Қалиев²

¹Стамбул университеті, Стамбул, Түркия
²Д.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Нұр-Сұлтан, Қазақстан
(E-mail: didar85_2009@mail.ru, kashonti@mail.ru)

Қазақстандық орта таптың әлеуметтік сипаты мен құндылығы

Аңдатпа. ХХ ғасырда капиталистік бағыттың даму процесінде қалыптаса бастаған «орта тап» талдауының теориялық негіздері және қазіргі заманғы Қазақстанның даму кезеңдеріндегі орта таптың қалыптасуы туралы бірқатар сұрақтар бүгінгі таңда маңызды сипатқа ие. Осы зерттеу сұрағына жауап табу үшін бұл мақалада әдебиеттерге теориялық шолу жасалады және «тарихи бағалау» әдісі арқылы керекті мәліметтерге қол жеткізуге мүмкіндік беріледі. Сонымен қатар, әдебиеттерге хронологиялық талдау жасалып, Қазақстандық орта таптың қалыптасуы мен дамуына әсер ететін әлеуметтік өзгерістерді анықтайтын факторларды тұжырымдайды.

Сонымен қатар, Қазақстанда соңғы екі жыл ішінде жүргізілген әлеуметтанулық зерттеулердің де сараптамалық сипаттамаларына талдау жасалынады. Елімізде мұндай талдамалық зерттеулер соңғы жылдары сирек жүргізіліп жатқаны анық. Осындай мәселелерді шешу үшін мемлекет тарапынан жасалынып жатқан әрекеттерді жүзеге асырудың негізгі жолдары да қарастырылады.

Түйін сөздер: әлеуметтік құрылым, орта тап, «жаңа» орта тап, Қазақстандық орта тап.

DOI: <https://doi.org/10.32523/2616-6895-2021-136-3-309-315>

Кіріспе

Дамыған капиталистік елдер мен қазіргі Қазақстанда «орта тап» тұжырымдамасы туралы пікірталастар жан-жақты талқылауды талап ететін тақырыптардың бірі. Әлеуметтік «стратификация» және «тап» мәселесі – әлеуметтануда капиталистік қоғамды түсінуге мүмкіндік беретін алғашқы мәселелердің бірі. Алайда, ХХ ғасырдағы капиталистік даму процесінде пайда болған өзгерістер мен қайта құрулар қоғамның әлеуметтік құрылымындағы қайшылықты болып келген әлеуметтік таптарды анықтауды одан сайын қиындатты және бұл әлеуметтанудың үздіксіз мәселесі-

не айналды. Капиталистік даму процесінде тап құрылымында болатын маңызды өзгерістер мен қайта құрулар қоғамның әлеуметтік құрылымында немесе еңбек процестерінің техникалық бөлінісінде болатын қайта құруларға тікелей байланысты. ХХ ғасырдағы капиталистік даму процесінде байқалған ең маңызды өзгеріс еңбек процесінің бөлінуі мен қоғамның ішкі құрылымындағы еңбектің дифференциациясы екені мәлім. Бір жағынан, бұл құбылысқа жұмыстың құнсыздануы, жұмыс күшінің біліктілігін төмендуге және еңбек пен капитал арасындағы тәуелділік қатынастарының артуын білдіреді. Екінші жағынан, ғылыми-техникалық дамуға байланысты бизнестің

жаңа түрлері мен біліктілік формаларын дамытуға әсер ететіні анық. Бұл екі қарама-қарсы тенденциялар қазіргі заманғы таптық мәселелерді анықтаудың негізгі қайнар көзі болып табылады. Басқаша айтқанда, ақыл мен қол еңбегінің бөлінуіне негізгі себеп болатын «пролетаризация» мен «антипролетаризацияның» қатар өмір сүруі – бұл таптарды анықтауды және таптық қатынастарды қиындататын маңызды құбылыстардың бірі.

Орта тап мәселесі дамыған және дамушы елдердегі көптеген әлеуметтанушы ғалымдардың негізгі зерттеу объектісіне айналған тақырыптардың бірі. Әлеуметтік таптарды анықтаудағы қиындық «орта таптардың» ұстанымын, қалыптасуы мен өзгеруін анықтауда да байқалады. Орта таптың альтернативті анықтамалары көп болғандықтан, әлеуметтануда орта тапты анықтауға қатысты әлі күнге дейін нақты бір қалыптасқан пікір жоқ. Орта таптың анықтамалары әртүрлі теориялық тәсілдерге байланысты әр түрлі болғанымен, географиялық орналасуына, табысына, өмір сүру құндылығына және кәсібіне қарай жіктеледі. Сондықтан, орта таптарды анықтайтын әмбебап критерий болмаса да, уақыт пен елге байланысты өзгеруі мүмкін (бұл тіпті бір елдегі әртүрлі аймақтарға да байланысты).

Орта таптардың гетерогенді табиғаты, осы тақырыпқа қатысты авторлардың әртүрлі көзқарастарымен қатар, орта тап туралы пікірлердің көп болуының бір себебі ретінде қарастырылады. Осы тұрғыда Э.Гидденс, орта тап термині әр түрлі кәсіптің әр түрлі жұмысшы табын қамтитындығын білдіретінін атап кетеді [1, 358]. Француз әлеуметтанушысы Пьер Бурдьё өзінің әйгілі еңбегі *Distinction* (Айырмашылық) атты еңбегінде тұтыну заңдылықтары мен талғамдары арқылы орта тапты айыра білуді және бұл таптың гетерогенді құрылымға ие екендігін көрсетеді [2, 514].

Негізгі бөлім

Бұл мәселені Қазақстан тұрғысынан қарастырған кезде, қазақ қоғамы дамыған және дамушы елдердегі тұрақты таптық құрылым туралы осы күнге нақты бір таптық сананың

қалыптаспағанын көруге болады. Әсіресе, Кеңес Одағының кезеңі мен тәуелсіздік алғаннан кейінгі жылдарда Қазақ қоғамындағы таптық құрылымды сипаттайтын дереккөздердің тапшылығы байқалады. Сонымен қатар, капиталистік елдердегідей орта тапты анықтаудың негізгі өлшемдерін көрсететін зерттеулерге мұқтаж екеніміз де анық. Қазақстанда 2000 жылдардан кейін орта тапты зерттеуге деген және олардың сипаттамалары мен дамуына назар аударатын эмпирикалық зерттеулер пайда бола бастады. Тәуелсіздік алғаннан кейін елдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік өзгерістер орта тапқа жүргізілген зерттеулерге тікелей әсер етті. Осыған орай, Қазақстандық орта тапты ажырату қандай критерийлерге сәйкес анықтай аламыз? деген сұрақ пайда болды. Қазіргі Қазақстанды зерттеу барысында әлеуметтік құрылым тұрғысынан қарастыратын осы сұрақ, әр түрлі кезеңдерде орта тап тұжырымдамасын қалыптастыратын факторлармен байланысты жұмыс жасаудың маңызды тетігіне айналды.

Жапшай орта таптың пайда болуы батыс елдерінің XX ғасырдың аяғы мен XXI ғасырдың басындағы ең әсерлі жетістіктерінің бірі. Оны капиталистік қоғамның ескі тұжырымдамаларын бітіспес қайшылықтарға толы поляризацияланған құрылым ретінде пайда болған феномен ретінде қарастыра аламыз. Санының көптігіне байланысты орта тап дамыған елдерде маңызды әлеуметтік күшке және аз дамыған елдерде жаңа бір мақсатқа жетудің жаңа бір құралына айналуға. Орта таптың қоғамдағы ең маңызды рөлі қоғамның тұрақтылығын қамтамасыз етуі және бірқатар терең экономикалық және әлеуметтік мәселелерді шешудің символы болып табылады.

Орта тап ұғымының ұзақ тарихы бар, бірақ оның семантикалық мазмұны қоғамның әлеуметтік-экономикалық өміріндегі өзгерістерге байланысты өзгерді. «Орта тап» туралы тұжырымдамаларды ғылыми әдебиеттерден табу қиын емес. Бұл, ең алдымен, әлеуметтанушылардың көпшілігінің «жаңа орта тап» ретінде сипатталатын осы таптың жас ерекшеліктеріне баса назар аударуымен көрінеді. Сонымен, қазіргі орта тапты «ескі орта тап»

емес, оларды жаңа әлеуметтік құбылыс ретінде қарастыруға болады.

Көрнекті американдық әлеуметтанушысы Ч.Райт Миллс «ескі орта таптың» «жаңа орта таптан» түбегейлі айырмашылығы ретінде өздері табыс табатын және жеке меншікке иелік ететін кәсіпкерлерді атап көрсетті. Еуропалық орта таптың Американдық орта таптан ерекшелігі «ауыл» буржуазиясының болуы және олардың жеке өндіріс құралдарының болуында. Райт Миллс айтқандай, «инвестиция» - бұл жерге, меншікке арналған шағын кәсіпкер ғана емес, ол кәсіби қызметтің шегін белгілетін тәуелсіз, өйткені ол бизнес жасай алды ... Еңбек пен мүлікті қатар алып жүрді. Инвестиция мүлкі іскерлік дағдыларды қолдану объектісі болды және оның әлеуметтік мәртебесі меншіктегі мүліктің мөлшері мен жағдайына байланысты болды» [3, 49].

Сонымен, «ескі орта тап» біріншіден, меншік өзіндік критерийлерімен анықталса, екіншіден, ол қоғамда өткізгіштік рөлін атқарса, оны анықтау шекаралары «жаңа орта тапқа» қарағанда нақты анықталған. Орта таптың қоғамдық мүдделері оның өмірлік ұстанымымен де анықталған. Орта тап бар, ол жұмыс істейтін және тұтынатын әлеуметтік ортаның жағдайына өте сезімтал болып келеді. Орта таптың мәртебесі негізгі әлеуметтік қызметтердің қолжетімділігімен өлшенеді. Мәселен, денсаулық сақтау және білім беру, әлеуметтік қамсыздандыру мен сақтандыру жүйесінің болуымен, мемлекеттік саясатты іске асырумен, құқықтық қорғаудың жоғары деңгейімен, әлеуметтік инфрақұрылымды дамыту сияқты көрсеткіштермен сипатталады.

Жалпы алғанда, Қазақстан қоғамындағы орта тап өздерінің әл-ауқатының өлшенген мүшесі ретінде өздерінің әлеуметтік жағдайларының микроәлеуметтік деңгейінде өмір сүретін кәсіби қауымдастықтардың бір бөлігі болып бөлінеді. Белгілі бір мағынада, олар батыстық зерттеушілер атап көрсеткендей, өздерінің жергілікті және ғаламдық мүдделерін қорғауға тырысатын әлеуметтік субъектілер және олар бір аймақтағы әлеуметтік жағдайларды барынша арттыруға тырысатын әлеуметтік топ. Орта таптың елдегі қоғамдық

жұмыстарға араласуы олардың байыпты адам екенін білдірмейді. Сонымен қатар, олардың ұзақ мерзімді мүдделеріне қатынасы олардың жұмысымен тікелей байланысты.

Қазіргі Қазақстанда билік пен қоғамның өзара іс-қимылының жеткілікті тиімді тетігі жоқ екенін атап өткен жөн. Халықаралық демократиялық тәжірибеде бұл коммуникацияның басты құралы саяси партиялар екенін білеміз. Британдық саясаткер Эндриу Хейвуд бұл саяси институттың негізгі механизмі «қазіргі саяси сайлаудағыдай, билікке келу немесе басқа мемлекет пен азаматтық қоғам арасындағы байланыс ең маңызды және партияны жеңіп алу үшін адамдар тобы белгіленген ережелер» деп мәлімдейді [4, 152].

Заманауи Қазақстан қоғамындағы орта таптың қалыптасуы және саяси институттануы XX ғасырдың соңы мен XXI ғасырдың басындағы демократиялық модернизация үрдістерінің дамуын түсіну аясындағы негізгі тақырыптардың бірі болып табылады. Қуатты орта таптың болуы және оның саяси қызметі оң өзгерістердің болып жатқанын көрсетеді. Сонымен қатар, орта таптың қоғамның саяси және экономикалық өміріне айтарлықтай әсер етпейтіндігі елдегі саяси, экономикалық және әлеуметтік жағдайдың тұрақсыздығын көрсетеді.

Қазіргі қоғамдағы орта тап ұғымы ғалымдардың маңызды әлеуметтік санасына айналуда. Өткен ғасырларда да орта тап ұғымы әртүрлі салаларда зерттеле бастағаны анық. Қазақстанда орта тап термині кең ауқымды қамтиды. Бұл ғылыми тұжырымдама әр түрлі жолмен қарастырылып жатқаны анық. Бүгінгі таңда, Қазақстандағы орта тапты зерттеу қоғамның күрделі мәселелерінің бірі болып табылады және ол саяси институттанудың негізгі аспектілерін анықтауға көмектеседі.

Қазақстанда да, постиндустриалды елдердегі сияқты саяси және әлеуметтік-экономикалық процестерің негізінде орта таптың қалыптасуы саясаттанушылар мен әлеуметтанушылардың назарын аударуда. Қазақстанда орта тапты екі топқа бөліп қарастыруға болады: біріншісі, соңғы онжылдықта еліміздегі орта таптың жоюылу үдерісінің құрбаны

болып жатқанын байқасақ, екіншіден, орта таптың саңдық көрсеткішін арттыру үшін, оларды қызықтыратын нысандардың санын көбейту маңызды болып саналады. Дегенмен, орта таптың болуы бүгінгі біздің еліміз үшін маңызды фактор екені анық. Орта тап кез келген елдің дамуындағы қайта құру кезеңінің (цикла) сенімді тірегі ретінде сипатталады.

Белгілі бір елдің әлеуметтік-экономикалық дамуы орта таптың ауқымын, құрылымын және өмір сүру деңгейін көрсетеді. Қазақстандағы экономикалық жаңару жылдарында, әсіресе нарықтық қайта құрудың бірінші кезеңінде халықтың көпшілігінің өмір деңгейінің төмендеуі пайда болды. Мұның себебі - барлық салалардағы өндірістің құлдырауы, капиталдың аз жинақталуы, ескі өндірістік капитал, ұзақ уақыт бойы жаңа меншік пен нарықтық институттардың пайда болуы, инфляция мен жұмыссыздық деңгейінің жоғарылауы.

Қазақстандағы әлеуметтік-экономикалық жағдайды талдау, жалпы алғанда, халықтың өмір сүру деңгейінің өскендігін көрсетеді және бұл Қазақстанда орта таптың болуын және келешекте масштабтың өсуін көрсетуі мүмкін. Орта тапты бөлудің ұсынылған әдісі тұтыну құрылымы мен табыс деңгейін бағалауға негізделген. Сонымен қатар, орта таптың өмір сүру деңгейі мен табысы халықтың алғашқы, сонымен қатар екінші қажеттіліктерді қанағаттандыратын өмір сүру төлемдерімен қамтамасыз етілуі ретінде анықталады.

Мұндай заңдылыққа сәйкес, белгілі бір табыс деңгейі бар үй шаруашылығында тұтынушының жоғарырақ деңгейіне көшуге және нәтижесінде әлеуметтік қажеттіліктерді қанағаттандыруға мүмкіндік болуы керек. Орта таптың үй шаруашылығында өздерінің өмірлік стратегиясын өзгерту мүмкіндігі бар және экономикалық бостандыққа ие. Мұнымен қоса, білім, мәдениет, өнер, демалыс, ғылыми-техникалық прогресс тауарлары туралы айтуға болады. Статистикада бұл тәуелділік регрессия-корреляциялық модель көмегімен зерттеледі. Қазақстандағы орта таптың жоғарғы шегі туралы ашық сұрақ бар. Бұл тұрғыда бірнеше көзқарастар бар. Соның бірі

– орта тапты өлшеудің шекарасының болмауы. Өйткені, Қазақстанда жоғары таптың үлес салмағы өте төмен деңгейде. Жоғарғы таптың активтері мен қаржылық ағындарын басқарудан түсетін кірістер орта таптың өз кәсібінен, біліктілігі жоғары немесе басқарушылық кірістерінен алынады. Орта тапты жоғарғы таптан ажыратудың тағы бір тәсілі - жоғарғы тап өзінің материалдық қажеттіліктерін қанағаттандыруда шектеусіз активтер қолданатын болса, орта тап өкілдері өздерінің капиталға деген қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін екінші қажеттіліктердің қанағаттандыруда едәуір шектеулер жасайды. Сонда, орта таптың жоғарғы шегі айына бір адамға 2000 доллар деңгейінде және бұл азық-түлікке кететін шығындар үлесінің 10-15%-ын құрайды.

Қазақстандық орта таптың өкілі келесі сипаттамаларға ие болуы мүмкін:

1. Орта немесе жоғары білімге ие болу;
2. Пәтерге, автокөлікке және жаңа заманауи технологияларға ие болу;
3. Жыл сайын жиһазды жаңарту;
4. Демалыс және мереке күндерін кафелерде немесе мейрамханаларда өткізу;
5. Жақсы беделге ие клиникаларда ақылы қызметтерді қолдану;
6. Балалардың біліміне қаражат салу;
7. Шетелге білім алуға немесе демалуға мүмкіндігінің болуы.

Жоғарыда атап көрсеткендей, Қазақстандағы орта тап білімі, мүлктік және кәсіби ерекшеліктері бойынша аз және гетерогенді деген қорытынды жасауға болады. Қазақстандық орта тап батыстық орта таптың атқаратын қызметтерінің 20%-ын ғана атқара алады. Алайда, статистикалық деректерге қарасақ, қазіргі кезде қазақстандық орта тап өкілдері ықпалды тұтынушы ретінде әрекет етуде. Саны аз болғанымен, Қазақстан тұтыну нарығының жоғары сапалы және жоғары технологиялы өнімдерге қарай даму векторын анықтай бастады. Қазақстанның ауқымды орта таптарының өсуі мемлекеттік реттеу арқылы жүзеге асырылады. Жергілікті орта таптың негізгі сипаттамаларын таңдау орта тапты құрудағы мемлекеттік реттеудің тиімді рөлдеріне мүмкіндік береді.

Әлемдегі экономикалық дамудың қазіргі кезеңі үшінші өнеркәсіптік революциямен сипатталады. Әйгілі экономист Л.Туровтың пікірі бойынша ұлттық экономикалық жүйелерден жаһандық экономикаға өтуді білдіреді және «білімді арттыру кезіндегі қазіргі заманғы экономикалық табыстың негізгі шарты» болып табылады. «Ескі табыс көзінің негіздері өткен шақтағы жер, алтын, мұнаймен өлшенген болса, бүгінде олардың орнын білім алады» деп жазады Туров [5, 115]. Жоғарыда айтылғандарға байланысты, мемлекеттік кіріс саясаты жұмысшылардың орта таптың негізгі салаларында тиімді жұмыс жасауы үшін ынталандырулар туғызуы керек. Сондай-ақ, экономиканың жеке секторларында шығу әлеуетіне кедергілер де кездесетіні анық.

Сонымен қатар, экономикалық өсу тұрғысынан орта тапты молайту үшін, мемлекеттік саясат шеңберінде кірістерді бөлу тетігі де қажет, ол тек кірістерді қорғау мәселелерін шешіп қана қоймай, сонымен бірге халықтың экономикалық қызметінің өсуіне ықпал етеді. Табыс деңгейі орта тапқа «даму» стратегиясын жүзеге асыруға қолданылмайтын жағдайды ұсынады, ол қазіргі қазақстандық орта таптың пайыздық көрсеткіші мемлекеттің әлеуетті өкілдері (дәрігерлер, мұғалімдер, зерттеушілер, зейнеткерлер және т.б.) есебінен көрініс табады.

Бүгінгі таңда, қазақстандық орта таппен байланысты үдерістерді ұйымдастыру үшін экономикалық бағдарламалау өте маңызды болып табылады. Бұл бағыт әртүрлі әлеуметтік-экономикалық мәселелерді шешуге бағытталған нақты мемлекеттік бағдарламаларды әзірлеу мен пайдалануды қамтиды. Атап айтқанда, басты мәселе - Қазақстандағы шағын және орта кәсіпкерлікті дамыту және қолдау арқылы орта таптың қалыптасуын қамтамасыз ету [6, 198].

Орта тап теориясы бойынша заманауи Қазақстанда да орта тап қоғамның тірегі ретінде біртіндеп қалыптаса бастады. Қазақстанның негізгі бөлігі - экономикалық жағдайы, құндылық бағдары және әлеуметтік сипаттамалары әлі айқын көрініс таппаған және тұрақсыз әлсіз біріккен топтардың қауымдастығы. Со-

нымен қатар орта таптың қалыптасу фактісі реформалар мен әлеуметтік-экономикалық институттардың тиімділігінің дәлелі ретінде қарастырылады.

Қорытынды

Қазақстандағы қазіргі жағдай, Қазақстандық әлеуметтанудың және жалпы ғылымның дамуында жаңа тенденциялардың дамығанын көрсетеді. Өнеркәсіп, орта және шағын бизнес, ірі қалалардағы басқа бағыттар қазақстандық ғалымдардың жұмысына тартымды бағыттарға айналууда. Осылайша, урбанизацияның дамуы аясында орта таптың рөлі мен мүмкіндіктерінің артуы ерекше маңызды болуда. Өйткені урбанизацияның негізгі «қозғалтқыштарына» айналуы тиіс орта таптың өкілдері күн өткен сайын аз мөлшерде болса да көбеюде. Кез-келген мемлекет үшін, әсіресе Қазақстан Республикасы үшін орта таптың қалыптасуы қала халқының өсуімен тығыз байланысты.

Сонымен қатар, Қазақстандық орта таптың стратификациялық моделі қолданыстағы теориялар, әдіснамалық тәсілдер мен Қазақстан тарихы және ұлттық өркениеттің сипаттамалары аясындағы әлеуметтанулық зерттеулер негізінде қалыптасты. Қазақстандағы орта тап моделі өркениеттік сипаттамалар тұжырымдамасын ұстана отырып, салыстырмалы көзқарастар пен нормативтік әдіснаманың үйлесімділігі негізінде тұжырымдалады және бағаланады.

Қорытындылай келе, орта таптың қоғамдағы орны мен рөлі туралы зерттеулер кедейлер мен байлар арасындағы дәнекер ретінде көрінеді, олардың біртектілігі және әлеуметтік стратификация пирамидасындағы ерекше құрылымдық-функционалдық жағдайы оның көп қабатты екенін және динамикалылығын анықтайды. Алайда, орта таптың әлеуметтік иерархиясындағы әлеуметтік сипатын таңдау және талдау салыстырмалы түрде индустриалды және постиндустриалды қоғамның қалыптасуы кезінде әлеуметтанушылардың зерттеу нысанына айналуы қалыпты жағдай.

References

1. Giddens A. Sociologija [Sociology] (Polity, Cambridge, 2008, 358 p.).
2. Bourdieu P. Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste (Routledge, 1984).
3. Ch. Wright Mills, White Collar: The American Middle Classes (Oxford University Press, 2002, p.49).
4. Heywood. A. Politics (Palgrave Macmillan, London 2002, 152 p.).
5. Thurow L. The Future of Capitalism (NB Publishing, London, 1996, 115 p.).
6. Nurbekova Zh. Predprinimatel'stvo v sovremennom kazahstanskom obshhestve [Entrepreneurship in modern Kazakhstan society] (Kazakh University, Almaty, 2006, 198 p.).
7. Otar E.S. Kazakstandagy kalalyk orta taptyn erekshelikteri [Features of the Urban Middle Class in Kazakhstan] (Astana, 2014).

G.D. Tazhibayeva¹, K. Kaliyev²

¹Istanbul University, Istanbul, Turkey

²L.N. Gumilyov Eurasian National University, Nur-Sultan, Kazakhstan

Social portrait and values of the Kazakh middle class

Abstract. The article discusses issues and information about the theoretical foundations of the analysis of the «middle class,» which began to form during the development of the capitalist trend and the formation of the middle class in the stages of development of modern Kazakhstan in the twentieth century. To answer this research question, a theoretical review of the literature is done and the necessary information is obtained using the «historical assessment» method. In addition, chronological analysis of the literature formulates the factors that determine social changes that affect the formation and development of the middle class in Kazakhstan.

It also analyzes the expert characteristics of sociological research conducted in Kazakhstan over the past two years. It is obvious that such analytical research is rarely conducted in the country in recent years. The main ways of implementing the actions taken by the state to address such issues are also considered.

Keywords: social structure, middle class, “new” middle class, the middle class of Kazakhstan.

Г.Д. Тажибаева¹, К. Калиев²

¹Стамбульский университет, Стамбул, Турция

²Евразийский национальный университет им. Л.Н. Гумилева, Нур-Султан, Казахстан

Социальный портрет и ценности казахстанского среднего класса

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы и сведения о теоретических основах анализа «среднего класса», который начал формироваться в процессе развития капиталистического направления и формирования среднего класса на этапах развития современного Казахстана в XX веке. Чтобы ответить на этот исследовательский вопрос, делается теоретический обзор литературы и получена необходимая информация с использованием метода «исторической оценки». Кроме того, хронологический анализ литературы формулирует факторы, определяющие социальные изменения, влияющие на формирование и развитие среднего класса в Казахстане.

Также анализируется экспертная характеристика социологических исследований, проведенных в Казахстане за последние два года. Очевидно, что подобные аналитические исследования в последние годы в стране проводятся редко. Рассмотрены основные пути реализации мер, принимаемых государством для решения таких вопросов.

Ключевые слова: социальная структура, средний класс, «новый» средний класс, средний класс Казахстана.

Сведения об авторах:

Тәжібаева Г.Д. – «Әлеуметтану» мамандығының докторанты, Стамбул университеті, Necip Fazıl Mah. Писа көш. 11, Стамбул, Түркия.

Калиев Қ. – PhD, әлеуметтік ғылымдар факультетінің оқытушысы, Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, А.Янушкевич көш., 6, Нұр-Сұлтан, Қазақстан.

Tazhibaeva G.D. – Ph.D. student in Sociology, Istanbul University, Necip Fazıl Mah district, Писа st. 11, Istanbul, Turkey.

Kaliyev K. – Ph.D., Lecturer of the Faculty of Social Sciences, L.N. Gumilyov Eurasian National University, 6 A. Yanushkeevich str., Nur-Sultan, Kazakhstan.

Редактор: **Г.Ж. Менлибекова**

Журнал менеджері: **Ә.С. Жұматаева**

Компьютерде беттеген: **Д.А. Елешева**

Авторларға арналған нұсқаулықтар,
публикациялық этика журнал сайтында енгізілген: <http://bulpedps.enu.kz>

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің Хабаршысы.
Педагогика. Психология. Әлеуметтану сериясы.
-2021. - 3(136). - Нұр-Сұлтан: ЕҰУ 316 б. Шартты б.т. -19,7
Таралымы - 18 дана. Басуға қол қойылды: 30.09.2021
Ашық қолданыстағы электронды нұсқа: <http://bulpedps.enu.kz>

Мазмұнына типография жауап бермейді.
Редакция мекен-жайы: 010008, Нұр-Сұлтан қ.,
Қ.Сәтбаев көшесі, 2.

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті Тел.: (87172) 709-500 (ішкі 31432)

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің баспасында басылды